
PÁLFFY GÉZA: A CSÁSZÁRVÁROS VÉDELMEBEN A GYŐRI FŐKAPITÁNYSÁG TÖRTÉNETE 1526–1598

A Győri Főkapitányság és háterszága a 16. században

A borítón Győr várának 1566-ban Nicolo Angiellini által rajzolt, majd Georg Hoefnagel által 1597-ben Kölnben kiadott metszete látható.
(A címlapfotó Nagy István munkája.)

3Pálffy Géza

A CSÁSZÁRVÁROS VÉDELMEBEN A GYŐRI FŐKAPITÁNYSÁG TÖRTÉNETE 1526–1598

A GYŐRI VÁR TÖRÖKTŐL VALÓ VISSZAFoglalása
400. EVFORDULÓJÁNAK EMLÉKERE

GYŐR, 1999

4Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa

Sorozatszerkesztő
Néma Sándor

Lektor
Gecsényi Lajos

A belső borítón látható térképet Nagy Béla készítette.

A mutatókat a szerző állította össze.

A kötet megjelenését támogatták

Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala

Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára

Győr–Moson–Sopron Megye Önkormányzati Hivatala

A Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégiuma

Az Országos Tudományos Kutatási Alap (T 19 789. nyilvántartási számú kutatási pályázat)

Nagy István fotóművész

ISBN 963 7228 16 0

ISSN 1416-8146

© Pálffy Géza, 1999

Kiadja Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára

Első kiadás: 1999

Felelős kiadó: Néma Sándor levéltárigazgató

A szedési és tördelési munkálatokat a szerző végezte.

Fotókész anyagról a nyomdai munkálatokat végezte:

PALATIA Nyomda és Kiadó Bt. (Győr)

Felelős vezető: Radek József igazgató

Készült: 500 példányban

Minden jog fenntartva, beleértve a mindennemű másolási eljárással való sokszorosítás,
a nyilvános előadás, valamint a fordítás és a számítógépes adatbázisban
történő feldolgozás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

5., *Deo
propitio
, parvo
cum*

*milite
parvaq
ue
expensa
, per
vim
petardi
aditu
foelicite
r
patefact
o
illustris
simus
dominu
s
Adolph
us
Comes
a
Schwar
zenberg

Sacrae
Caesar
eae
Regiae
que
Maiesta
tis,
Rudolp
hi
secundi
consilia
rius
bellicus

Viennen
sis
praesid
ii
praefec
tus
totiusqu
e
exercitu
s
maresc
halcus
suprem
us
propug
naculu
m hoc
recuper
at. Ne
autem
tantum
Patriae
benefici
um
tantum
que
facinus
aliqui
unquam
oblivio
ni
tradatu
r... ”
(Hans
Molart
és
Hans*

9I. Előszó

„E [győri] főerősség a neki alárendelt végházakkal ezen dicsőséges királyság legfontosabb véghelye, amely nemcsak a [Német–]Római Birodalom, hanem az egész kereszténység számára megkülönböztetett és kiemelt jelentőséggel bír.”¹¹ 1646-ban vázsonykői Zichy István tatai főkapitány ezekkel a szavakkal összegezte az Udvari Haditanácsnak a Balaton és a Duna közötti területen a 16. század második felére megszervezett győri végvidéki főkapitányság jelentőségét. Zichy főkapitány a győri magyar vicegenerálisi tisztség elnyerésére benyújtott kérelmében aligha fogalmazhatott volna a fentieknél találóbb szavakkal. Győr és a hozzá tartozó mintegy tucatnyi végvár a 16–17. században ugyanis – mint a török elleni védelmi rendszer egyik legfontosabb alappillére – valóban meghatározó szerepet játszott abban, hogy a három részre szakadt Magyarország elkerülte a teljes török meghódítást, és ezáltal azt a sanyarú sorsot, amelyre a tőle délre fekvő országok az oszmán megszállás következtében jutottak. A győri főkapitányság ugyanakkor nem pusztán a Habsburgok irányította magyar királyság, hanem az általuk kormányozta, szomszédos osztrák tartományok és a Német Birodalom védőbástyája is volt egyúttal. A védelmi övezet sorsa ezért szervesen összefonódott a keresztény Közép-Európa koraújkori történetével. Nem véletlenül vált törökkori forrásainkban szinte toposszá a latin kifejezés: „Jaurinum – totius Christianitatis propugnaculum.”²²

Az alábbi összefoglalás – a győri végvár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának tisztelegve – a kereszténységet oltalmazó győri főkapitányság több mint másfél száz esztendő történetének első korszakát, a mohácsi csatától Győr 1598. évi visszavételéig terjedő időszak történetét mutatja be. (Elsősorban terjedelmi és technikai okokból a főkapitányság 17. századi történetét egy következő kötetbe voltunk kénytelenek átcsoportosítani.) Annak a folyamatnak a legfontosabb fordulópontjait igyekszünk tehát mind ezen, mind majd a második kötetben nyomon követni, miként vált a magyar királyi koronát viselő I. Habsburg Ferdinánd (1526–1564) katonai vezetése számára a 16. század közepén szükségessé az új védelmi övezet megszervezése, majd kiépítése után ez milyen nehézségek között, illetve milyen egymással ütköző ellenérdekek közepette töltötte be a császárváros és Alsó-Ausztria elővédjének szerepét. A végvidék történetének teljességre törekvő bemutatásával elsősorban a magyar és osztrák történetírás nagy közös hiányosságát szeretnénk pótolni. Míg ugyanis a török elleni határvédelemben a kisebb jelentőségű horvát és szlavón (vend) főkapitányságok történetéről német, horvát és angol nyelven már számos monográfia született,³³ addig a magyar végvidékek egyikének történetéről sem látott napvilágot még csak vázlatos összefoglalás sem.

¹⁰Munkákkal azon magyarországi végvárkutatásoknak is új lendületet szeretnénk adni, amelyek – kivéve egyedül a két évente megrendezésre kerülő noszvaji–egri várkonferenciák eredményeit⁴⁴ – az egyre javuló magyarországi és bécsi kutatási lehetőségek ellenére sem haladtak az utóbbi időkben jelentősen előre. Úgy véljük, hogy a törökellenes védelmi rendszer történetének és a kiépülése következtében lezajlott változásoknak a témakörében csakis olyan szisztematikus levéltári kutatásokon alapuló monografikus feldolgozások hozhatnak a jövőben meghatározó eredményeket, amelyek nem pusztán népszerűsítő jelleggel és kizárólagosan hadtörténeti szempontból összegzik a korábbi irodalmat. A nemzetközi hadtörténetírás ugyanis az elmúlt évtizedekben végleg túllépett az ilyen jellegű összegzéseken és valódi interdiszciplináris

11 „diese Hauptvöstung neben ihren zuegethanen Gränitzen der fürnembste Posto dieses loblichen Khönigsreichs ist, daran nit allein dem Römischen Reich, sondern der gantzen Christenheit hoch und viell gelegen ...” MOL P 707 Zichy cs. lt. Fasc. 39. et B. fol. 19–20. Vö. még: „Raab – dieser Stadt Wien unnd des Landes Osterreich rechte Vormaur.” ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 44., ill. hazai vonatkozásban: „Jaurinum – locus caeteris istis Citradanubianis maioris importantiae.” Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz, Pozsonyba. 1554. március 26., Bécs, valamint Gecsényi, 1991/2. 156.: 17. jegyz.

22 Lásd például II. Ferdinánd nemességadományozó oklevelét budróci Budor János számára. ÖStA FHKA HKA Fam–Akten B–P 318. 1610. december 1., Bécs.

33 Ezekre lásd a Bevezetés 1. alfejezetét.

44 Lásd a Studia Agriensia sorozat erre vonatkozó kötetét.

tudományággá vált, elsősorban azért, hogy olyan új szempontokat kezdett vizsgálni, mint például a hadügyi fejlődésnek az államigazgatásra, a gazdaságra, a társadalomra gyakorolt hatását stb.⁵⁵ Ezek az eredmények és módszertani újdonságok pedig mindenképpen mintául kell, hogy szolgáljanak a magyarországi törökelleni határvédelmi rendszer kutatása terén is – annál is inkább, hiszen az új védelmi rendszer kiépítése alapvető módon hatott a koraújkori Magyarország és Közép-Európa politikai, társadalmi és gazdasági viszonyainak alakulására is.

A győri főkapitányság 16. századi történetének ezen alapelvek szerint való megírása aligha lett volna elképzelhető annak az igen tanulságos adatokat és életpályákat tartalmazó archontológiai–életrajzi adatbázisnak a segítségével, amelyet mostani – majd a 17. század történetét bemutató második – kötetünk végén közölt függelékekben (A győri végvidék 16. századi archontológiai és életrajzi adataira [1543–1598]) találhat meg az olvasó. Néhány korábbi munkánk adattárához hasonlóan ezért jelen összefoglalásunk elkészítése során is arra törekedtünk, hogy annak „melléktermékeként”, egyúttal viszont fontos kiegészítőjeként elkészítsük egy leendő törökkori – részben végvári – életrajzi lexikon egy fontos fejezetét. Őszintén meg kell vallanunk azonban, hogy arra magunk sem gondoltunk, hogy a teljességre törekvés alapelvehez való ragaszkodással milyen nagy feladatot vállalunk magunkra, hiszen emiatt egy-egy esetben valóban keserves utánajárást és több napnyi kutatást igényelt akár egyetlen, utólag néha pusztán egy félmondat erejéig hasznosítható adat felkutatása. Számos esetben ugyanakkor magunkra az egyes személyekre vonatkozó kutatások segítettek a győri főkapitányság egész történetében bekövetkező alapvető változások és fordulópontok felismerésében vagy a téma szempontjából fontos, az idők folyamán viszont a legelképesztőbb helyekre kallódott levéltári irategyüttesek megtalálásában.

Noha jelen összefoglalás minden egyes sorát magunk gépeltük be komputerünkbe, munkánk nem készülhetett volna el, adattára pedig minden kitaratásunk ellenére sem lett volna olyan teljes, mint mostani állapotában, számos kollégánk példamutató segítségnyújtása nélkül. Ezért itt szeretnénk kifejezni őszinte köszönetünket Czigány Istvánnak, Dávid Géának, Dominkovits Péternek (Sopron), Domokos Györgynek, Fazekas Istvánnak, Fenyvesi Lászlónak, Kelenik Józsefnek, Koppány Tibornak, Markus Köhbachnak ¹¹(Bécs), Németh Istvánnak, Richard Pergernek (Bécs), Felix Toblernek (Eisenstadt), Tomka Gábornak és tanítványunknak Végh Ferencnek (Pécs), akik a témánkra vonatkozó és kutatásaik során kezükbe került adatokat mindig készségesen bocsátották rendelkezésünkre, illetve hívták fel figyelmünket egy-egy kevésbé ismert munkára vagy tanulmányra. Megkülönböztetett hálával tartozunk ugyanakkor Hegyi Klárának, aki lekötelező szívességgel adta át a győri főkapitányság váraival szemben fekvő török véghelyekre vonatkozó levéltári adatgyűjtését, valamint a kutatásainkat mindig igazi tanítómesterek módjára irányító, buzdító és tanácsaikkal állandóan segítő Gecsényi Lajosnak és Szakály Ferencnek. Végezetül a külföldi és magyarországi kutatásaink támogatásáért a bécsi Collegium Hungaricumnak, elsősorban egykori igazgató-helyettesének, Ujváry Gábornak szeretnénk köszönetet mondani.

Veszprém–Szentkirályszabadja, 1998. augusztus

¹²II. Bevezetés

1. A török elleni védelmi rendszer történetének feltáratlansága

A középkori magyar királyság területe a mohácsi csatát, majd végérvényesen Buda 1541. évi elestét követően a kor két legjelentősebb világbirodalma, a Habsburg és az Oszmán összeütközésének színterévé vált. Az elkövetkező másfél évszázadban a frontvonal szerepét betöltő Magyarország mégsem roppant teljességgel össze, s jóllehet későbbi sorsát számos területen alapvetően meghatározta a törökök hosszú időre történő berendezkedése, a teljes megszállást mégis mindvégig sikerült elkerülnie. Mindebben a legfontosabb szerepet az a török elleni határvédelmi rendszer játszotta, amelyet az Adriai-tengertől az erdélyi határig, sok száz kilométernyi hosszúságban a bécsi Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) a magyar, horvát, osztrák, cseh–morva és birodalmi rendekkel való szoros együttműködésben a 16. század második felére épített ki, majd tartott fenn Közép-Európa országainak és tartományainak igen jelentős anyagi áldozatvállalásával egészen a törökök kiűzéséig.

Noha a Magyarországon és a horvát–szlavón területeken kiépített törökellenes védelmi rendszernek valóban

⁵⁵ Magyar vonatkozásban e tekintetben pusztán Perjés Géának a koraújkori hadseregek ellátásáról már három és fél évtizede megjelent alapvető munkája (Perjés, 1963.), illetve újabban a hadügyi forradalom magyarországi és oszmán birodalombeli jelentkezése kapcsán Kelenik József, Czigány István és Ágoston Gábor tanulmányai összefoglalói jelentenek figyelemre méltó kivételt. Kelenik, 1990., Kelenik, 1991/1–2., Czigány, 1996. és Ágoston, 1995.

csaknem teljes Közép-Európa köszönhette megmaradását, azaz történeti szerepe elvitathatatlanul európai jelentőségű, kialakulásának, fejlődésének és működésének feltárására az utókor ez ideig mégis pusztán az utóbbi területek vonatkozásában fordított megkülönböztetett figyelmet. A horvát és a szlávön végvárak alkotta két főkapitányság 16–17. századi történetéről – elsősorban mint az 1699. évi karlócai béke után újonnan kiépült déli határörvidékek (*Militärgrenze*) tág értelemben vett elődjéről – ugyanis már a múlt század első felétől egyre újabb és újabb, főként osztrák és horvát történészek által írt monográfiák láttak – egészen a legutóbbi időkig – napvilágot.⁶¹ Ezzel szemben a magyarországi végvárrendszerről – Szegő Pál 1911-ben és Szántó Imre 1980-ban megjelent munkáját leszámítva⁷² – nem készült összefoglaló. Miután az előbbi szerző szinte teljességgel mellőzte, az utóbbi pedig csak szűken, főként az 1550-es évekre hasznosította a témára vonatkozó legfontosabb, a bécsi levéltárakban őrzött iratanyagot, munkáikat nem tekinthetjük modern értelemben vett, szisztematikus kutatáson alapuló szakmonográfiáknak. Emellett a határvédelem fejlődésének fordulópontjaira sem összpontosítottak különösebb figyelmet.

A legújabb oszmanisztikai kutatások eredményei alapján napjainkban már teljességgel világos, hogy a szultáni hadvezetés legfőbb célja – megfelelően a birodalom korábbi hódítási mechanizmusának – Buda megszállását követően a nagy vetélytárs, a Habsburgok fővárosának, Bécsnek az elfoglalása volt.⁸³ A Duna medencéjében fekvő Magyarország¹³ tehát a török hódítás fő csapásvonalába esett, és ennek következtében a megfogyatkozott területén kiépített határvédelmi zónák a Habsburg Birodalom és Magyarország megmaradásában jóval jelentősebb szerepet játszottak, mint a napjainkra már egészen jól ismert horvát–szlávön generalátusok. A szűk értelemben vett magyarországi védelmi rendszer pilléreit alkotó, úgynevezett végvidéki főkapitányságok (*Grenzoberhauptmannschaft*)⁹⁴ történetének alap kutatásokra épülő feltárása ezért a törökökkel foglalkozó magyar – és részben az osztrák – történetírás egyik legnagyobb hiányossága, azaz egyúttal egyik legfontosabb és legsürgetőbb kutatási feladata.

Mindezt már 1946-ban a koraújkorai magyar közigazgatás történetének monográfusa, Ember Győző is felismerte, midőn kijelentette, hogy „a főkapitányi méltósággal, mint a XVI. és XVII. századi központi igazgatás legfontosabb végrehajtó szervével, a magyar közigazgatástörténetnek is foglalkoznia kell, annál is inkább, mert a hadtörténet ennek a fontos tisztségnek ismertetését eddig még, érthetetlen módon, nem tekintette feladatának.”¹⁰⁵ A téma feltárására Ember szorgalmazása ellenére az elmúlt fél évszázadban mégsem vállalkozott sem a magyar, sem az osztrák történetírás. A II. világháború utáni magyar történettudomány – ellentétben a bécsi Collegium Hungaricumban a két nagy világégés között éveket eltöltő Szekfű-nemzedék képviselőivel¹¹⁶ – a császárváros archívumaiban őrzött igen tekintélyes mennyiségű, elsősorban német–latin forrásanyagra nem fordított kellő figyelmet, ugyanakkor az osztrák történészek számára (elsősorban a magyarországi korabeli politikai, katonai és gazdasági viszonyok ismeretének hiányában) csak érintőlegesen merült fel a téma feltérképezése.

Elsősorban az alap kutatások évtizedes elmaradásával és hiányával magyarázható, hogy Szántó Imre említett monográfiájában néhány oldalnál nem olvashatunk többet a főkapitányságok rendszeréről, de nem találjuk meg benne a határvédelem működésének tematikus feldolgozását sem. Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy témánkról, a győri végvidéki főkapitányság történetéről és jelentőségéről az eddigi irodalom nagy része pusztán néhány, már-már „historiográfiai toposszá” szilárdult megállapítást ismételget. A védelmi övezettel kapcsolatban általában két dologról emlékeznek meg még a végvárrendszer vagy a koraújkorai magyarországi hadügy fejlődésével elmélyültebben foglalkozó összefoglalások is. Az egyik a főkapitányság létrejöttének, a másik pedig az azt irányító generálisok és helyetteseik, a vicegenerálisok nemzetiségének, illetve a Haditanáccsal, valamint a nádorral való kapcsolatának kérdésköre.

A főkapitányság kialakulásáról uralkodó általános elképzelést jól tükrözi Szántó Imre 1980. évi megállapítása, amelyet Szegő és Ember említett munkáira támaszkodva összegzett: „A Dunántúlon eleinte csak egy főkapitányság volt. Úgy látszik azonban, hogy már 1556-ban kettéválasztották a dunántúli

61 A legjelentősebbek önálló kötetek megjelenésük sorrendjében: Vaníeek, 1875., Amstadt, 1969., Rothenberg, 1960/1. és ugyanez németül Rothenberg, 1970., Schulze, 1973. és legújabban megjelent Kaser Karl még 1985-ben készült habilitációjának átdolgozott kiadása is: Kaser, 1997. A témára vonatkozó legfontosabb tanulmánykötetek: Militärgrenze, 1973., Militärgrenze, 1982. és Vojna Krajina, 1984.

72 Szegő, 1911. és Szántó, 1980. Vö. még Szabó János Győző néhány újabb, elsősorban a felső-magyarországi főkapitányság történetére vonatkozó érdekes gondolatával: Szabó J. Gy., 1982. 6–9.

83 Erre vonatkozóan lásd Fodor Pál alapvető kutatásait: Fodor, 1991.

94 Egy végvidéki főkapitányság/generalátus alatt egy fővár (*Hauptfestung*) és a hozzá tartozó kisebb várak, őrhelyek (*Grenzfestungen, Wachthäuser, confinia*) védelmi övezetét értjük. Pálffy, 1996/2. 192–199.

105 Ember, 1946. 255.

116 Napjainkig alapvető kutatásaikra és ezek hatására: Ujváry, 1996.

főkapitányságot: a Duna–Balaton közti főkapitányság székhelye Győr, a Balaton–Dráva közti főkapitányságé pedig Kanizsa lett.”¹²⁷ Fél évtizeddel később ugyanezt a nézetet vették át – ugyan zavaros megfogalmazásban – 14a Magyarország hadtörténetéről készült nagy összefoglaló szerzői is: „Az 1563. évi 16. törvénycikk hivatkozik a bányavárosi, más néven Dunán inneni főkapitányság megszervezésére, melyet aztán 1566-ban kettéválasztottak. A Duna–Balaton közti főkapitányság székhelye Győr, a Balaton–Dráva közti főkapitányságé Kanizsa lett.”¹³⁸ Végül a győri végvár történetéről készült legújabb összefoglaló még tovább bonyolította a főkapitányság megszervezésének és az azt vezető katonai főméltóságok alárendeltségének problémáját: „Az 1554. augusztus 14-i királyi utasítás értelmében az eddig egységes dunántúli főkapitányságot (székhelye: Pápa) ketté osztották: Győr és Kanizsa központokkal. [...] A győri főkapitány – az országos főkapitányon keresztül – a nádornak tartozott engedelmséggel, másrészt (1556 után) közvetlenül a bécsi Udvari Haditanácsnak volt alárendelve.”¹⁴⁹ A végvidék katonai vezetésével kapcsolatban a főkapitánysággal foglalkozók egyöntetűen kiemelik, hogy Győr különös fontosságának köszönhetően a „királyi várnak és végvidékének főkapitánya általában a Haditanács mindenkori elnöke volt, mellé pedig magyar arisztokráciát neveztek ki vicegenerálissá.”¹⁵¹⁰

A fentiekben idézett összefoglalások gyakran egymásnak is ellentmondó és néha már meglehetősen zavaros megfogalmazásai elsősorban abból adódnak, hogy egyrészt a korábbi – gyakorta helytelen – véleményeket a kritika teljes mellőzésével vették át egymástól, másrészt úgy vállalkoztak egy-egy témakör feldolgozására, mint a győri végvár történetét feltárni szándékozó, előbb említett, legutóbbi kötet. Ez anélkül mutatta be a főkapitányság központjának törökkori történetét, hogy a téma szempontjából legfontosabb és ezért semmiképpen sem mellőzhető bécsi levéltárak anyagából egyetlen iratot felhasználta volna. Mindez számtalan pontatlanságot és helytelen koncepciót eredményezett, valamint azt, hogy a főkapitányság történetére vonatkozó, toposzszerűvé vált megállapításokat sem vette kritika alá. Pedig – miként az alábbiakban látni fogjuk – pusztán a két elképzeléssel kapcsolatban is igen meglepő eredményeket hozhat egy korabeli iratok adataira építő vagy a második problémakör esetében a 20. század közepéig megjelent irodalom alapján is könnyen lefolytatható vizsgálat. Az Udvari Haditanács elnökeinek jegyzékét – rövid életrajzi adatokkal együtt – már a múlt század hetvenes éveitől ismerjük,¹⁶¹¹ a győri főkapitányok ugyan nem pontos, de a neveket tekintve mintegy kilencven százalékban teljes archontológiáját Bedy Vincének köszönhetjük, aki adatait 1933-ban sok éves kutatómunka után – elsősorban egy másodlagos jellegű forrásanyag, a győri székeskáptalan hiteleshelyi levéltárának iratai alapján – tette közzé.¹⁷¹²

15Jóllehet a fenti hadtörténeti feldolgozásokat könyvünk írása során mindig a lehető legnagyobb kritikával kellett kezelnünk, mégis volt néhány olyan régebbi és újabb, ugyan nem had-, hanem elsősorban győri hely- és várostörténeti összefoglalás, amelyek levéltári források alapján írott fejezeteinek adataira bátran támaszkodhattunk. Még annak ellenére is ezek közé sorolhatjuk a bencés gimnáziumi tanár, Villányi Szaniszló bécsi forrásokat is hasznosító, múlt századi, adatgazdag munkáját Győr város ház- és telekvizszonyairól¹⁸¹³ – benne az 1567. és 1703. évi győri telekkönyvek publikációival –, hogy magáról a győri végvidéki főkapitányság történetéről ő is meglehetősen zavaros leírást adott¹⁹¹⁴ és ezzel hozzájárult a

127 Szántó, 1980. 40. Vö. Szegő megállapításával: 1547-ben „a Dunántúlon is csak egy főkapitányság volt, korszakunk vége felé azonban egy új albeosztást kezdenek emlegetni: megkülönböztetik a Balatontól északra levő vidéket, melynek központja Győr és a délit, melyé Kanizsa.” (Szegő, 1911. 77.), illetve Ember ez alapján írott szűkszavú összegzésével: Az 1580-as években „a dunántúli főkapitányságnak is két részét különböztetik meg, a Balatontól északra esőt Győr, a délre fekvőt pedig Kanizsa székhellyel.” Ember, 1946. 255.

138 Marosi–Nagy, 1985. 203.

149 Veress D. Cs., 1993. 37. Vö. még: Szántó, 1986. 267–268. és Vándor, 1994. 288., valamint kizárólag kiadott források és a korábbi irodalom alapján: Vizi, 1989. 60–61.

1510 Iványi E., 1991. 101. Vö. még a legújabb összefoglaló megállapításával: „Győr vára 1547–1554 között a dunántúli főkapitánysághoz tartozott, de már ekkor is szinte kizárólag ausztriai származású tábornokokkal töltötték be parancsnokságát, a vár rendkívül fontos védelmi szerepe miatt.” Veress D. Cs., 1993. 35.

1611 Hofkriegsratpräsidenten, 1874. Vö. újabban Regele, 1949. 73–75.: Anlage 1. és Broucek, 1988. 19.

1712 Bedy, 1933.

1813 Villányi, 1882.

1914 „Salm Miklós gróf 1550-ben már mint dunántúli főkapitány szerepel, csak hogy Győrött székel. Győr és vidéke már 1554-ben mint egészen önálló főkapitányság jelentkezik; az 1554. évi (aug. 14.) katonai szabályzat szerint a Balaton és a Duna vagyis a győri végek területén fekvő hadak főkapitányának (*Feldmarschall*) Győrött kellett székelnie, s innét rendelkezett az alája tartozó csapatokkal.” Uo. 41. Ezek a

fenti elképzelések kialakulásához. Az utóbbi évtizedek várostörténeti kutatásaiból pedig Gecsényi Lajos tanulmányait forgattuk nagy haszonnal, elsősorban Győr városának Mohács utáni történetéről, valamint a királyi katonaság, a városi polgárság és vármegyei nemesség együttélésének vizsgálatáról.²⁰15 Külön kell szólnunk Gecsényi azon munkájáról, amelyben győri városi, káptalani, vármegyei és bécsi központi hivatalokban keletkezett források együttes felhasználásával a főkapitányi központ erődvárosi (*Festungstadt*) jellegét mutatta ki.²¹16 Ez a tanulmány azért is különösen nagy jelentőséggel bír jelen összefoglalás megszületése szempontjából, mert 1992-ben – mint ismertetőjének²²17 – felhívta figyelmünket a Balaton és Duna között fekvő főkapitányság történetének feltáratlanságára, megállapításai pedig mindig szilárd kiindulópontokként szolgáltak levéltári kutatásaink során.

Végezetül nem feledkezhetünk meg azokról az ugyancsak jelentős eredményekről sem, amelyeket a győri főkapitányság fizetésében részt vevő Alsó-Ausztria korújkori történetének feltárása kapcsán az osztrák történetírás produkált, főként a II. világháború első esztendeiben, majd az 1970-es években. A magyar feldolgozások ez ideig – kivéve egyedül Gecsényi újabb írásait – megfeledeztek ezekről a fontos munkákról, és erre még az sem szolgálhat mentségül, hogy azok kivétel nélkül gépelt doktori disszertációk formájában láttak napvilágot.²³18 Különösen Franz Pertlnek 1939-ben az alsó-ausztriai rendeknek a török elleni határvédelemben 1564 és 1601 közötti szerepvállalásáról írott munkájára szeretnénk felhívni a figyelmet,²⁴19 amely bár a magyarországi helyi viszonyokba természetesen nem nyújt részletes betekintést, ugyanakkor a végvidék ellátásáról és mindenekelőtt a rendek által megszavazott éves segélyekről sokkal több helytálló információval szolgált már fél évszázaddal ezelőtt, mint bármely azóta készült magyar történeti összefoglaló. Ugyancsak érdekes a harmincéves háború vonatkozásában Franz 16Stundner 1949. évi dolgozata, illetve Liselotte Seeger néhány évvel ezelőtt a rendek által megszavazott adók 1500 és 1584 közötti történetéről írott munkája, amelyben egy rövid fejezetet szentelt a győri főkapitányság finanszírozására fordított segély bemutatásának.²⁵20

Hasonlóképpen szükséges felhívni a magyar kutatások figyelmét arra, hogy az alsó-ausztriai tartomány történetének egyik legkiválóbb ismerője, Karl Gutkas egyetemi professzor szorgalmazására az 1970-es években csaknem a teljes 16–17. századra elkészült a Magyar Országgyűlési Emlékek alsó-ausztriai megfelelője. Gutkas tanítványai ugyanis egy-két évtizednyi periódusokat kiválasztva a tartományi gyűléseknek fennmaradt iratanyaga alapján doktori disszertációk formájában, tematikus bontásban bemutatták, milyen főbb kérdésekkel és problémákkal foglalkoztak az osztrák tartomány rendjei az adott alkorszakokban.²⁶21 A gondosabban elkészített kötetek pedig függelékeikben bő regeszták formájában még magukat a tárgyalási iratokat (uralkodói előterjesztések, rendi replikák, sérelmek, határozatok, költségvetések stb.) is közzétették. Mivel – miként azt az alábbiakban részletesen bemutatjuk – Alsó-Ausztria rendjei a 16. század közepétől a törökkor szinte minden egyes esztendejében, ha kényszerűségből is, de meglehetősen sokat foglalkoztak a győri főkapitányság ellátásának kérdésével, ezért ezek az összefoglalások a magyar történeti kutatások számára is becses, témánk szempontjából pedig

sorok még 1993-ban is alapvetően hatottak Veress D. Csaba idézett véleményére.

2015 Mindenekelőtt lásd: Gecsényi, 1976., Gecsényi, 1984., Gecsényi, 1990/1. és Gecsényi, 1994.

2116 Gecsényi, 1991/2.

2217 Pálffy, 1992. 223.

2318 Valamennyi megtalálható a két legnagyobb bécsi könyvtárban, az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (*Österreichische Nationalbibliothek*) és az Egyetemi Könyvtárban (*Universitätsbibliothek*), sőt még kölcsönzésükre is van lehetőség.

2419 Pertl, 1939.

2520 Stundner, 1949. és Seeger, 1995. 147–149. Mindezeket túl még négy disszertációt tartunk említésre érdemesnek: Johann Graf munkáját a nyugat-magyarországi végek 15–17. századi történetéről, Hildegard Logitsch vázlatát az alsó-ausztriai rendek részben törökellenes korújkori védelmi intézkedéseiről, Andreas Schneider feldolgozását a rendek I. Ferdinánd és II. Miksa császárok idején a török elleni határvédelemben betöltött szerepéről, végül pedig Wilhelmine Herle dolgozatát a kelet-ausztriai területekre irányuló 15–16. századi török és magyar betörésekről. Ezek a disszertációk azonban forrásfelhasználásuk és feldolgozásuk színvonalát tekintve meglehetősen gyengék és messze elmaradnak Pertl dolgozatának használhatóságától. Graf, 1926., Logitsch, 1939., Schneider, 1939. és Herle, 1941.

2621 1530–1564: Hametner, 1970.; 1564–1576: Herold, 1970., 1577–1592: Neugebauer, 1979., 1593–1607: Stangler, 1972., valamint a 17. századra: 1635–1648: Ortner, 1975. és 1683–1705: Hummer, 1976. Ismereteink szerint Bernhard Springer (1608–1618) és Friderike Garnitschnig (1618–1634) nem készültek el a rájuk eső korszakok feldolgozásával. Vö. ezzel kapcsolatban Stangler, 1972. 1.

nélkülözhetetlen feldolgozások.

A disszertációk szerzői meglehetősen nehéz helyzetben voltak azoknak a fejezeteknek az elkészítésekor, amelyekben az alsó-ausztriai tartomány hadügyének ismertetésekor hacsak röviden is, de szeretnék volna bemutatni a győri főkapitányság kialakulását és szervezetét. Pertl és Villányi említett munkája mellett gyakorlatilag semmilyen német vagy magyar nyelvű feldolgozásra nem támaszkodhattak, ezért Gottfried Stangler alábbi szavaihoz hasonlóan többször sürgették a téma feltárását: „Az elmúlt években a határőrvidékek szlavóniai és horvátországi központi területéről egészen a Földközi-tenger partjáig számos irodalom jelent meg. A Balaton és a Duna közötti magyarországi határvidékről ellenben – amely területre az irodalom nem használja a határőrvidék fogalmát – ez ideig nem készült semmiféle összefoglaló.”²⁷²² Jelen összefoglalásunk – a 16. századra vonatkozóan – ezt a magyar és az osztrák történetírás által egyaránt régóta szorgalmazott hiányt szeretné teljességre törekvő feldolgozással pótolni, elsősorban a témára vonatkozó és ez ideig alig kutatott ausztriai és magyarországi levéltári anyag lehetőleg szisztematikus feltárásával. Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy a győri főkapitányság 1526 és 1598 közötti története alatt nem a hozzá tartozó végvárok, elsősorban várostromok és portyák ismertetésére szorítkozó had- és helytörténeti feldolgozásainak egymás mellé helyezését, valamint az ezekben található – sajnos – számtalan helytelen adat megismétlését értjük. Mindenekelőtt a főkapitányság létrejöttének és fejlődéstörténetének legfontosabb állomásait, működésének nehézségeit és nem utolsósorban azt a szerepkört kívánjuk bemutatni, amelyet a generalátus a császárváros védelmében töltött be. Mindezt a folyamatot pedig elsősorban mindig a hadügyet irányító bécsi központi és a főkapitányság működését koordináló helyi katonai vezetés képzeletbeli szemüvegén át vizsgálva igyekszünk nyomon követni.

18.2. A téma forrásainak problematikája

A győri végvidék történetéről ugyan jóval csekélyebb forrásanyag maradt ránk mint például a horvát, a szlavón vagy a 17. század első felében megszervezett Kanizsával szembeni főkapitányságról, mégsem állíthatjuk, hogy szűkölködünk volna a rendelkezésünkre álló forrásokban, amit az is igazol, hogy már a 16. század története is tekintélyes terjedelmű kötetre rúg. A viszonylag jelentős iratanyagot meglehetősen sok és eltérő jellegű levéltári egységből kellett összegyűjtenünk, ami természetesen megnövelte munkánk előrehaladását. Ezzel azonban a jövőben minden olyan kutatónak számolnia kell, aki a török kori Magyarország történetének egy-egy fontosabb kérdéskörét a bécsi levéltárakban igyekszik feltérképezni. A Habsburg központi kormányzati szervek ugyanis a 16–17. században még nem alkalmaztak olyan modern iktatási és archiválási rendszert, amely alapján egyértelműen megmondható lenne, hogy egy adott téma iratanyagát melyik hivatal levéltárában kell keresnünk. Miután a hadügy igazgatása és finanszírozása egyaránt érintette a Habsburg politikai, katonai és pénzügyi kormányzatot, a történetére vonatkozó források csak minden központi hivatal iratanyagának együttes átnézésével tárhatók fel, hiszen egy adott ügy aktái véletlenszerűen maradhattak fenn hol az egyik, hol a másik kormányzat archívumában.

A korabeli hadügyigazgatás egyik legfontosabb részét alkotó törökellenes határvédelem és így a győri főkapitányság esetében is ugyanez a feladat nehezedett a téma kutatójára. Az Udvari Haditanács védelmi koncepciójára, a végvidék megszervezésére és működésére vonatkozóan ezért a legfontosabbnak tekinthető Hadilevéltár (*Kriegsarchiv*) mellett igen jelentős irategyüttes maradt fenn – gyakran ugyanazon kérdéskörre is – a Habsburg család udvari és házi levéltárában őrzött magyar vonatkozású iratok (*Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten [Hungarica]*) között is. Hogy csak egyetlen konkrét példát említsünk: az alább még sokat emlegetett Sforza Pallavicini főhadimarsall és Adam Gall főkapitány 1550-es évekbeli levelezésének egyes darabjait – gyakorta ugyanazon esztendőkből is – részben az előbbi, részben az utóbbi archívumban találtuk meg. Sőt, mivel az 1926. évi badeni szerződés értelmében a Hadilevéltár *Alte Feldakten* elnevezésű fondjából jelentős mennyiségű, úgymond magyar vonatkozású iratanyag került a budapesti Hadtörténelmi Levéltárba, ezért hozzájuk szóló parancslevelekre és egyéb iratokra ennek Török kori Gyűjteményében is akadtunk. Hasonlóképpen tártunk fel a védelmi övezet váraiban szolgáló katonaság zsoldjának fizetésére különféle kimutatásokat a pénzügyigazgatást irányító Udvari Kamara levéltárából (*Hofkammerarchiv*), de nem csekély számban a Hadilevéltár különböző egységeiből, sőt még az említett Hungarica-gyűjteményből is.

A központi kormányzati szervek iratanyaga mellett témánk szempontjából a legfontosabb forrásbázist az

2722 „Über die Militärgrenze mit ihrem Kerngebiet in Slowenien [helyesebben: Slawonien] und Kroatien bis zur Küste des Mittelmeeres, ist in den letzten Jahren zahlreiche Literatur erschienen. Hingegen gibt es für den ungarischen Grenzabschnitt zwischen Plattensee und Donau – für diesen Raum ist auch der Begriff Militärgrenze in der Literatur nicht gebräuchlich – keine Gesamtdarstellung.” Stangler, 1972. 78. Vö. szinte szó szerint ugyanez: Hummer, 1976. 70–71.

időközben Bécsből Sankt Pöltenbe költöztetett Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltár (*Niederösterreichisches Landesarchiv*) jelentette, amelynek anyagában – köszönhetően az állandósult osztrák segélyeknek – mintegy húsz doboznyi, kizárólag a győri végvidék történetére vonatkozó, még magyar nyelvű kérelmeket is tartalmazó, iratanyag található.²⁸¹ Ennek jelentősége csak a horvát és a szlavón végvárak történetének 19 megismeréséhez nélkülözhetetlen grazi (*Steiermärkisches Landesarchiv, Landschaftliches Archiv, Altes Archiv XIV.: Militaria*), illetve ljubljana (*Arhiv Republike Slovenije, Deželni stanovi za Kranjsko*), egykori stájer és krajnai rendi levéltári forrásanyagokkal mérhető össze. A főkapitányság történetére emellett a tartományi gyűlés tárgyalásainak anyagát tartalmazó kötetekben (*Ständische Bücher*) és a velük kapcsolatban keletkezett, de bekötetlen iratokban is igen sok hasznos információra bukkanhattunk. Ezek meghatározó részét az említett bécsi doktori disszertációk az 1970-es években már viszonylag jól hasznosították, így bennük csak egy-egy lényegesebb iratnak vagy összeírásnak kellett utánanéznünk.

A végvidék irányításának és működésének bemutatásához, valamint a győri főkapitányok és főkapitány-helyettesek életrajzi adattárának összeállításához igyekeztünk felkutatni minél több egykori generális és vicegenerális családi levéltárát, abban a reményben, hogy hivatali irataik között és levelezés-gyűjteményeikben a védelmi övezetre vonatkozóan is akadhatunk fontosabb adatokra. Munkánk nem járt minden esetben sikerrel, hiszen a családi levéltárak egy része az idők folyamán elpusztult, más részük sorsát pedig a szerteágazó rokoni kapcsolatok miatt nem mindig sikerült nyomon követnünk. Előfordult ugyanakkor olyan eset is – miként a *Schloßarchiv Grafenegg*-be került Breuner család levéltára²⁹² esetében –, hogy sikerült ugyan felkutatnunk egy már elveszettnek hitt családi archívumot, abban azonban a főkapitányra, jelen esetben a végvidék 17. század eleji történetében oly fontos szerepet játszó Hans Breunerre (1606–1633) vonatkozóan pusztán néhány jelentéktelen iratra leltünk. Hogy az efféle feltárómunka sokszor mégsem volt haszontalan, azt ugyanez az eset bizonyítja. Breuner főkapitánynak ugyan a családi levéltárban sem hivatali iratai, sem levelezése nem maradt fenn, elődjének és egyúttal közeli rokonának, Ferdinand Graf zu Nogarol³⁰³ ideiglenesen megbízott felső-magyarországi (1584–1588), majd győri főkapitánynak (1588–1590) viszont viszonylag szép számú iratát sikerült megtalálnunk.

Hasonlóképpen a győri főkapitányság egész törökkori története szempontjából alapvető fontosságú forrásanyagra bukkantunk néhány egyéb családi levéltárban. A grazi Tartományi Levéltárban őrzött Herberstein család archívumába került Eggenberg-oklevél-gyűjteményben³¹⁴ például Ruprecht von Eggenberg győri generális (1602–1606) hivatali iratait – köztük az eddig ismert legkorábbi győri főkapitányi utasítást³²⁵ – leltük fel. A karlsruhei *Badisches Generallandesarchiv*-ban pedig Ludwig Wilhelm Markgraf von Baden főkapitány (1691–1699) kormányzóságának iratai³³⁶ a győri végvidék végnapjainak megismerésében segítettek, amelyekről majd a 17. századot bemutató második kötetünkben bővebben értesülhet majd az olvasó. Ezek mellett a magyar vicegenerálisok fennmaradt családi archívumai közül az Esterházy család cseszneki ágának a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban (*Slovenský Národný Archív*) és a vázsonykői Zichy családnak a 20 Magyar Országos Levéltárban található fondjai szolgáltak igen értékes adatokkal, elsősorban nagy számban fennmaradt hivatali irataiknak és gazdag missilis-gyűjteményeiknek köszönhetően.³⁴⁷ Végül az Udvari Kamara levéltárában ábécérendben őrzött családi iratok (*Familienakten*) között a Salm család anyagából³⁵⁸ a főkapitányság 1540-es évekbeli előtörténetére vonatkozóan szereztünk

281 Lásd elsősorban NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII. Karton 155–166., Uo. A–II. Karton 40–41. és Uo. A–III. Karton 80–81.

292 ÖStA HHStA Schloßarchiv Grafenegg, Breuner'sche Familienarchiv. Itt szeretnénk köszönetet mondani Dr. Gerhard Großbergernek a levéltárban való kutatás engedélyezéséért.

303 Nogarol özvegye, Anna Maria Elisabeth von Harrach 1592-től Hans Breuner testvérének, Seifried Christophnak volt a felesége. Lanjus, 1938. Tafel V.

314 StLA Archiv Herberstein, Urk. Eggenberg és Kosch, 1972. 42.

325 Mátyás főherceg utasítása Ruprecht von Eggenberg győri főkapitány számára. 1602. február 1., Bécs. StLA Archiv Herberstein, Urk. Eggenberg. Lade 3. No. 24/B 43.

336 BGLA HStA Person. Akten 46/3917. és Uo. Urkunden 46/3614 a.

347 SNA Esterházy, cseszneki lt. Esterházy János levelezése Raimundo Montecuccoli főkapitánnyal, ill. MOL P 707 Zichy cs. lt. Fasc. 39. és Fasc. 41. passim (hivatali iratok, kinevezések stb.), valamint Fasc. 81. NB.

11 407–11 557., No. 12 570–12 574. és Fasc. 84. NB. No. 15 275–15 494. (Id. és ifj. Zichy István és ifj. Zichy Pál levelezése)

358 ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 84–197.

nélkülözhetetlen ismereteket.³⁶⁹

A védelmi övezet működésének és mindennapi problémáinak bemutatásához elsősorban a Haditanács egykori iktatókönyvei (*Protokolle des Wiener Hofkriegsrates*) álltak rendelkezésünkre,³⁷¹⁰ amelyek igen kurta bejegyzéseik ellenére kimeríthetetlen tárházát adják a végvárrendszerrel összefüggő kutatásoknak. Ugyanezen kérdéskörök megismeréséhez a fentiekén túl még igyekeztünk átnézni a győri végvidék területének túlnyomó részét felölelő két megye, Győr és Veszprém fennmaradt iratanyagát, valamint a főkapitányi központul szolgáló város és az ott működő káptalan levéltárát.³⁸¹¹ De nem feledkezhetünk meg a Magyar Kamara Archívuma és a Magyar Kancelláriai Levéltár különféle katonai vonatkozású iratairól, a 16. század közepén kialakult politikai–katonai viszonyok ismertetése kapcsán pedig a Nádasdy család gazdag levelezés-gyűjteményéről sem.³⁹¹² Végezetül ezeknek a témánk szempontjából alapvető fontosságú archívumoknak az átnézése mellett – elsősorban adattárunk minél teljesebbé tételéhez – több másodlagos jellegű forrásanyagot (például a főudvarmesteri hivatal anyagában fennmaradt eskükönyveket vagy a Batthyány család gazdag missilis-gyűjteményét⁴⁰¹³) is igyekeztünk hasznosítani. Az a cél vezérelt bennünket, hogy egy minél teljesebb élettrajzi adatbázis (lásd jelen, majd a második kötet végén) közzétételével ne csupán a végvidék történetébe, hanem egyúttal a végvári katonaságot és a határvédelmet irányító főtisztek életpályáinak alakulásába, továbbá felemelkedési lehetőségeik és karriertörténeteik megismerésébe is betekintést nyújthassunk. Mindezzel a 16–17. századi magyarországi politikai–katonai elit és a végvári társadalom alaposabb megismerését szerettük volna segíteni.

213. Néhány szó a periodizációról és a szerkezetről

A győri végvidék 16. századi történetét az alábbiakban időrendben haladva összesen öt nagyobb intervallumba osztva mutatjuk be. Ezeknek a periódusoknak a kijelölésekor igyekeztünk figyelembe venni az egész törökellenes védelmi rendszer fejlődését meghatározó alapvető fordulópontokat. Úgy véljük, hogy a Bécsset oltalmazó védelmi zónát nem kezelhetjük másként mint a teljes török elleni határvédelem egyik fontos elemét, amelynek története – elsősorban a geopolitikai adottságaiból fakadóan – szervesen összefügg a Dunántúl délnyugati területén kiépült kanizsai, majd 1600 után a Kanizsával szembeni végvidék, illetve a szomszédságában fekvő „magán való végvár”,⁴¹¹ a komáromi erődítmény kiépülésével. A védelmi rendszer egészére nemrég kidolgozott periodizációnktól⁴²² a győri generalátus esetében egy-egy gyökeres fordulatot hozó esemény miatt el kellett térnünk. Nevezetesen Győr 1594. évi elestét, majd 1598. évi visszavételét mindenképpen új korszak határának kellett tekintenünk, hiszen a fővár és egyúttal a végvidék török uralom alatti története – még rövidege ellenére is – külön fejezetet képez annak másfél száz esztendő fejlődésében. Ez utóbbi időpont pedig kiváló cezúraként szolgált a főkapitányság 16. századi történetének jelen kötetben való lezárására, már csak azért is, hogy – ha megkésve is, de – ezáltal méltóképpen emlékezhessünk Győr 400 évvel ezelőtti történet visszavételére.

Bár témánk kronologikus rendben történő feldolgozása kiváló lehetőséget kínált, hogy a bécsi katonai vezetés védelmi koncepciójának hosszú távú alakulását, illetve ennek a végvidék kialakításában, szervezetében és életében kiváltott következményeit vizsgálhassuk, a főkapitányság működésének bemutatására a „háborús békeévek” (1576–1594) keretén belül egy nagyobb fejezetet (VI. 2.) szenteltünk. Ebben a védelmi zóna működését a főkapitányi utasításban foglalt feladatköröknek megfelelően szűkre szabott tematikus alfejezetekben vázlatosan, a kérdéskörök fontosságát pusztán jelezve dolgoztuk fel. Az érintett témák közül ezért – jelenlegi ismereteinknek megfelelően – egyesek jobban, mások kevésbé kimunkáltak. Alapkutatások elvégzését követően ezért ezek majd külön összefoglalásokban várnak

369 A Schwarzenberg családnak a csehországi Tøeboóban (Státní Oblastní Archiv, Tøeboò, az egykori Wittingau) őrzött egykori központi és családi levéltárában (Schwarzenberg'sches Zentral und Familienarchiv) sajnos ez ideig nem volt lehetőségünk kutatások folytatására, noha abban ismereteink szerint Adolf von Schwarzenberg győri főkapitányra (1598–1600) vonatkozóan is számos irat maradt fenn. Schwarzenberg, 1963. 104–108. és Zálóha, 1998. 5.

3710 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 139–410. (1556–1700 Exp. és Reg.)

3811 GyL GyVm, VML VpVm és GyL GyKHL.

3912 Lásd elsősorban MOL E 136 MKA Div. Inst.; E 142 MKA Acta pub.; E 210 MKA Misc., Militaria; E 211 MKA Lymbus, ill. E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles.

4013 ÖStA OHMA Sonderreihe, Eidbücher és MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles.

411 „Comaromium per se est, quod a nullo supremo generali capitaneo dependet” – miként azt 1641-ben Esterházy Miklós nádor nevezetes memorandumában megfogalmazta. Hajnal, 1930. 129.: No. 45.

422 Pálffy, 1996/2.

feldolgozásra.

22III. Másfél évtizednyi „zűrzavar” Mohács után (1526–1541)

Az 1526. évi mohácsi vereséggel a magyar királyság történetének egyik legmeggrázóbb korszakváltásához érkezett. A koraújkor két legjelentősebb világbirodalmának, az oszmánoknak és a Habsburgoknak nyílt meg a lehetőség, illetve vált az előbbieik számára a nélkülözhetetlen hódítások, az utóbbiak számára pedig országaik és tartományaik védelme miatt immáron elmulaszthatatlanul szükségessé, hogy Magyarországot saját érdekszférájukba vonják; bár a Habsburgoknak már III. Frigyes (1440–1493) uralkodása óta alapvető törekvése volt a magyar trón megszerzése. Ez a feladat mindkettőjüknek igen komoly nehézségeket, sőt – miként a későbbi események igazolták – gyakran már megoldhatatlan problémákat jelentett. S nemcsak azért, mert a két hatalmas állam valóban páratlanul erős vetélytársra talált. Egymás elleni küzdelmük során ugyanis mindkettőjüknek meg kellett vívni külön harcukat annak a Magyarországnak a megmaradt, majd ismét új erőre kapó politikai–katonai vezető rétegével, amelynek geo- és belpolitikai viszonyairól kezdetben szinte alig-alig rendelkeztek megfelelő ismeretekkel.

Az 1541-ig tartó másfél évtized a középkori királyságot irányító magyar nemességet is szinte szkizofrén állapotba sodorta. A korszakváltással kezdődő válságból mindenki kiutat próbált keresni, ki az egyik, ki a másik birodalommal való önkéntes vagy kényszerű szövetségben, ki pedig saját külön útján, amely a két vetélytárs együttes szorításában kivétel nélkül zsákutcába vezetett. A megoldás megtalálása mindannyiuk számára roppant nagy nehézségekbe ütközött. S nemcsak azért, mert országuk néhány éven belül valóban két világbirodalom hadszínterévé vált. Bármelyik pártján kerestek kiutat, meg kellett vívni külön harcukat önmagukkal, sőt elsősorban öntudatukkal, amely évszázados hagyományok és szokások egész rendszerén alapult. Ennek a feladatnak a súlyát legszemléletesebben az a számtalan pártváltás és esküszegés jelzi, amelyet néhány száz esztendő távlatából hajlamosak vagyunk kizárólag negatívan megítélni. Pedig a kiútkeresés tétje a magyar állam történetében szinte kivételes jelentőségű volt: Az ország megmaradásának és függetlenségének megőrzése két világbirodalom határvidékén. Mindezek ismeretében már könnyebben érthető, miért vált a Mohács utáni tizenöt esztendő a koraújkori Magyarország történetének legzűrzavarosabb periódusává.

Akik előbb vagy utóbb I. Habsburg Ferdinánd király híveként bíztak az ország megmaradásában, azok számára az oszmánok 1529. és 1532. évi Bécs elleni hadjárata után aligha lehetett kétséges, hogy ennek egyetlen biztosítéka csakis egy új törökellenes határvédelmi rendszer kiépítése lehet. A Habsburg-párti magyar nemesség ezzel kapcsolatban aligha gondolkodhatott másban, mint egy olyan szervezetű, irányítású és jellegű védelmi hálózat létrehozásában, amilyen a középkori magyar királyságot déli végein már több mint másfél száz esztendőn át oltalmazta a török ellen. Az Adriától az erdélyi végekig az 1570-es évek elejére kiépült új védelmi rendszer mégis számos tekintetben alapjaiban különbözött középkori elődjétől. A győri főkapitányság kialakulásának, továbbá a bécsi katonai vezetés és a magyar rendek említett küzdelmének, illetve a magyar nemesség önmagával vívott harcának a megértéséhez ezért nem nélkülözhetjük a Mohács előtti határvédelem legfőbb jellegzetességeinek bemutatását.

231. A Mohács előtti védelmi rendszer alapvető jellegzetességei

Az oszmánok európai előretörése – amely jóval megelőzte kisázsiai egyeduralkodó kialakulását – a 14. század második felétől már a középkori magyar királyság számára is egyre fokozódó fenyegetéssé vált.⁴³¹ Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) ezt az 1396. évi nikápolyi csatában saját bőrén is megtapasztalhatta, de a század utolsó évtizedeiben már országának délvidéki lakói is megismerhették, milyen pusztításokkal jár egy-egy török portyázás. Noha az oszmán állam ekkor még távol volt világbirodalmi nagyságától, Zsigmond katonai vezetése mégis már az 1390-es évek végén felismerte, hogy a királyság területének hatékony megvédelmezése elsősorban kétfajta módon lehetséges. Egyrészt – ameddig annak a katonai és anyagi lehetőségek teret engednek – az ország határain kívülre vezetett hadjáratokkal kell a szomszédos déli államalakulatokat (azaz Boszniát, Szerbiát és Havasalföldet) a magyar uralkodó hűbérességében megtartani, illetve a törökökre ott csapást mérni, ezáltal ugyanis ezek a területek mint ütközőállamok szolgálhatják Magyarország védelmét. Másrészt, miután a kisebb-nagyobb betörésekkel szemben teljességgel még ezek a hadjáratok sem biztosíthatják a végek megoltalmazását, mindenképpen szükség van maguknak a határoknak a megerősítésére is, azaz egy szilárd határvédelmi rendszer kiépítésének megkezdésére.

Zsigmond király és délvidéki katonai főméltóságai az 1397. évi temesvári diétától kezdve azután a két felismerés jegyében igyekeztek biztosítani az ország védelmét. E tevékenységüket jelentősen segítette, hogy az oszmán állam a 15. század elején, az úgynevezett interregnum időszaka (1402–1413) alatt darabjaira esett szét, így ekkor komolyabb török betörések kevésbé sújtották a déli végeket. A magyar uralkodó pedig élt a kínálkozó lehetőséggel. Mivel 1395-től szövetségesének tudhatta Havasalföldet, a szerb despotát, Stefan Lazarevičet jelentős magyarországi birtokadományokkal, a törökök elleni akcióinak fegyveres segítségével, sőt magyar uraknak a despota katonai szolgálatába küldésével állította saját pártjára. Bosznia jelentős részét ugyanakkor 1404 és 1408 között öt hadjáratral, sőt az utóbbi esztendőben mintegy százhusz bosnyák úr lefejeztetésével kényszerítette vazallusává, miközben például 1404-től 1410-ig a vele szövetséges bosnyák király, Ostoja támogatására Bobovac várában még magyar helyőrséget is állomásoztatott.⁴⁴² Ekként 1410-re a magyar királyságot mintegy előretolt védőbástya, pontosabban e három állam alkotta ütközőzóna oltalmazta, elsősorban azért, hogy az oszmán betörések nagy részét saját területükön felfogták.

Az ütközőállamok nyújtotta védőpajzs ez elkövetkező fél évszázad alatt csaknem teljességgel összeomlott. S ebben nem pusztán az játszott szerepet, hogy Zsigmond figyelmét és erejét 1410. évi német királlyá választása után a Velence elleni háborúknak, a pápaság problémájának, majd a huszita kérdés rendezésének szentelte. Az „örök ellenség”^{24a} belső válságból időközben meglehetősen talpra állt és minden eszközt bevetett annak érdekében, hogy a magyar uralkodó vazallus-országaiban viszályt szítson, ott saját befolyását növelje, és ezzel az ellene életre hívott ütközőállamok rendszerét fokozatosan szétzúzza. Az időközben Kisásziában is egyre jelentősebb területeket birtokló oszmánok tehát szintén tökéletesen felismerték, hogy Magyarországhoz csakis előretolt bástyáin keresztül vezet az út. Konstantinápoly 1453. évi elfoglalását követően pedig – amellyel kezdetét vette jelentős szerepvállalásuk nemcsak a balkáni, hanem az európai hatalmi viszonyok alakításában – a magyar királyság már egy nála sokkal gazdagabb anyagi és katonai erőforrásokkal rendelkező állammal állt szemben.⁴⁵³ Mindez pedig törvényszerűen vezetett ahhoz, hogy Szendrő 1459. évi elestével, azaz Szerbia teljes oszmán fennhatóság alá kerülésével, – kivéve Észak-Boszniát – Magyarország végleg saját határait szorult vissza és végeinek önerőből való védelmezésére kényszerült.

A déli határvédelmet az 1470-es években újjászervező Hunyadi Mátyásnak (1458–1490) mégis volt mire támaszkodnia. Zsigmond ugyanis az ütközőállamok rendszere mellett eleinte a legveszélyeztetettebb Al-Duna vonala mentén, majd az 1430-as évek közepétől már a horvát–szlavón területeken is komoly védelmi hálózat alapjait rakta le. Ozorai Pipo temesi ispán a Havasalföld feletti magyar befolyás elvesztését követően megkezdte az al-dunai határvárak királyi kézbe vételét, majd megerősítését, sőt elsősorban Szörény és Haram között kisebb-nagyobb új határvárak építését és királyi őrséggel való felszerelését. A határvédelem

431 Noha a Mohács előtti határvédelemnek az okleveles anyag alapján történő átfogó jellegű, szisztematikus feltárását történetírásunk ez ideig még nem végezte el, a védelmi rendszer legfőbb jellegzetességeit mégis viszonylag már jól ismerjük. Az alfejezet megírásához ezért az alábbi munkákat forgattam nagy haszonnal: Kupelwieser, 1899.; Kubinyi, 1978.; Szakály, 1981/1.; Szakály, 1986/2.; Kubinyi, 1990.; Engel, 1994. és legújabban Engel, 1997.

442 Engel, 1996. I. köt. 282. és Engel, 1997. 37–38.

453 Erre vonatkozóan lásd Ágoston Gábor új szemléletű kutatásait: Ágoston, 1992. 9–17.

hatékonyabb működtetése érdekében Ozorai ahhoz is hozzáfogott, hogy az Árpád-házi uralkodók korától létező bánságok és a délvidéki vármegyék mozgó haderejét, illetve a részben újonnan épült királyi végvárak katonaságát közös irányítás alá vonja. Az 1430-as években a védelem szempontjából kulcsfontosságú Nándorfehérvárnak a szerb despotától történt megszerzését (1427) követően pedig Tallóci Matkó és testvérei hasonló módszerekkel kezdtek neki a határvédelem egységesebbé tételéhez a Belgrádtól az Adriai-tengerig terjedő horvát–szlavón országrészen is. Zsigmond mindezeket túl életre hívta az úgynevezett telekkatonaságot (*militia portalis*) is,⁴⁶⁴ sőt a török portyák elleni védekezésbe különféle kiváltságok fejében, főként katonaparasztként (*vojnik*), könnyűlovasként vagy naszádosként igyekezte bevonni azokat a szerb menekülteket is, akik a török előrenyomulás következtében váltak földönfutóvá és kerestek menedéket országa területén.

Miután Magyarország az 1460-as évek végére saját határait szorult vissza, a törökök pedig hozzáfogtak egy a kereszténnyel szembenálló ellenvárrendszer kiépítéséhez, a védelmi rendszert Hunyadi Mátyásnak mindenképpen korszerűsíteni és egységesíteni kellett. 1470-es években végrehajtott katonai reformok ezt a célt szolgálták. Mátyás hadvezetése felismerte, hogy ettől kezdve a végek minél hatékonyabb védelme és ellátása érdekében az előretolt ütközőzónák szerepét az ország déli területein a szomszédos hátszágoknak kell átvenni. S Magyarországnak ismételten szerencséje volt, hiszen az 1460-as évek közepétől beköszöntő fél évszázados békeidőszak – ténylegesen inkább ellenséges betörések fegyverzajától hangos „békeállapot” – lehetővé tette a reformok minél hatékonyabb és gyorsabb végrehajtását.

A legfenyegetettebb al-dunai részeken e célok jegyében szervezték meg 1479-ben az alsó részek főkapitányságát (*supremus capitaneatus partium regni Hungariae inferiorum*, *25Hauptmannschaft der unteren Teile des Königreiches Ungarn*), amelynek élén – a mohácsi csatában elesett Tomori Pál kalocsai érsek kormányzását (1523–1526) kivéve – a Temesváron székelő temesi ispánok, egyúttal az alsó részek főkapitányai álltak. A tisztséget elsőként betöltő Kinizsi Páltól kezdve ők nem pusztán a végvárak irányítói, hanem egyúttal a szolgálatukba állított teljes szomszédos hátszág (a temesközi, a Duna–Tisza közének déli részén fekvő, a Dráva–Száva közötti és egyéb szomszédos megyék⁴⁷⁵) katonai és polgári kormányzói voltak. Az uralkodói hatalom határvidéki képviselőjeként ekként az alsó részek főkapitányai végérvényesen egységes ellenőrzés és irányítás alá vonták a védelmi rendszer két legfontosabb elemét: a végvárak katonai erejét, illetve a bandériumok, vármegyei és nemesi csapatok, azaz a határvidéki hátszág nemesi hadkiegészítési haderejét. Ugyanekkor a terület szinte minden királyi jövedelemforrását a végvárakban szolgáló hadinép fizetésére fordították.

Hasonló hatás- és feladatkört kaptak a Nándorfehérvártól nyugatra fekvő területeken az 1476-ban ugyancsak a határvédelem egységesebbé tétele érdekében egyesített horvát és szlavón báni tisztség betöltői, az erdélyi végeken pedig a tartomány vajdái. A kormányzásukra bízott országrészek mintegy királyi helytartójaként ugyanis egy-egy török portya ellen a rendelkezésükre álló teljes hátszág⁴⁸⁶ haderejét mozgósíthatták. Az erre az időre már két egymással párhuzamosan futó végvárláncolatra⁴⁹⁷ és a hátszág katonai–anyagi erőforrásaira épülő törökellenes határvédelem Mátyás újításainak köszönhetően tehát jelentősen átalakulva hatékonyabban és egységesebben szervezhető–mozgósítható, horizontálisan és vertikálisan egyaránt jól, de nem túltagolt védelmi rendszerré vált. Miután az említett katonai főméltóságok az ország igaz bárói (*veri barones*) közé tartoztak, az 1526 előtti fél évszázadban főként Budán székelő királyi tanács (*consilium regis*) ülésein lehetőségük volt arra, hogy befolyásolják azokat a stratégiai döntéseket, amelyek a határvédelem szervezetét, ellátását és működtetését érintették. A Mohács előtti Magyarországon a hadügy kiemelt fontossága ellenére még nem jött létre a határvédelmet igazgató külön testület, így a kül- és belpolitika teljes irányítása mellett a hadügyigazgatás ellenőrzése is a királyi tanács feladata volt. Mindez persze néha rossz döntések meghozatalához vezet(het)ett, hiszen előfordult, hogy a fegyverforgatásban kevésbé vagy egyáltalán nem jártas bárók akarata érvényesült a végeket évtizedek óta irányítókéval szemben. A közel nyolc ezer főnyi királyi zsoldon szolgáló délszláv–magyar lovas és gyalogos katonát megmozgató déli határvédelem mindezen fogyatékoságai és az ország egyre nehezebb gazdasági helyzete ellenére 1521-ig

464 Borosy, 1971. 15–63.

475 Az említett területek sorrendjében: Keve, Krassó, Temes, Torontál, Arad és Csanád; Pozsega, Valkó és Szerém; valamint Bodrog, Bács, Csongrád, Békés, Zaránd és Bihar megyék.

486 Az előbbi esetében a hátszág alatt Zágráb, Varasd, Kőrös, Verőce, Dubica, Szana és Orbász megyéket, az utóbbinál pedig Erdély mindhárom „nemzetének” területét és erőforrásait kell értenünk.

497 A délebbi vonal Szörénytől Orsován, Szentlászlón, Nándorfehérváron, Zimonyon, Szabácson, Szrebreniken, Jajcán és Kninen át Szkardonáig, valamint Klisszáig, a második, az északabbi pedig Lugos és Karánsebestől, majd Temesvártól Péterváradon, a kisebb szerémségi várakon, Dubicán, Krupán és Bihácson át egészen a dalmát-tengerparti Zenggig húzódott.

megfelelően töltötte be a neki Luxemburgi Zsigmond, majd Hunyadi Mátyás által szánt szerepet. Nándorfehérvár 1521. évi esztével azonban minden megváltozott. A magyar királyság az ütközőállamok után az elkövetkező években elvesztette déli határvédelmének legfontosabb Duna menti szakaszát és horvátországi előretolt véghelyeit is. Az ország immáron saját területén belül kényszerült védekezésre. A hátszínigot ugyan a török által 26ez ideig még kevésbé veszélyeztetett területekből könnyen lehetett növelni, a várláncolatot jóval nehezebb volt pótolni – annál is inkább, mert az északabbi végvárvonat már az ország belsejében húzódot és a természeti adottságok sem segítették oly mértékben, mint a szinte folyókra és hegyvonulatokra tapadó délebbit. Az ország helyzetét emellett a Jagellók uralmával beköszöntő gazdasági nehézségek is súlyosbították. Ráadásul ezúttal a külpolitikai helyzet sem volt olyan kedvező, mint a 15. század első évtizedében vagy Mátyás uralma alatt a hosszabb „békeperiódusban”. I. Szülejmán szultán ugyanis szakított apja, Szelim keleti hódítási gyakorlatával és csaknem egész életét az európai tartományok kibővítésének szentelte. S mindezt egy olyan világbirodalom erőforrásainak bevonásával tehette, amelynek területe ekkor már mintegy hét-, lakossága pedig körülbelül négyszerese volt a korabeli Magyarországnak. Egy „elefánt” – miként utóbb 1563-ban Szemiz Ali nagyvezír egy ízben az oszmán hatalmat jellemezte⁵⁰⁸ – nézett farkasszemet egy a lábai között eltörpülő kisállattal. Csakhogy az utóbbinak – hogy a nagyvezír hasonlatánál maradjunk – egy „kétfejű sas” formájában támadt egy jelentős segítőtársa. 1521 nemcsak amiatt hozott a védelmi rendszer történetében különleges fordulatot, hogy déli várláncolatának elestével végleg megnyitotta a határvédelem teljes összeomlásának folyamatát, azaz a Mohács felé vezető utat. Emellett ez az esztendő egy olyan lényeges változásnak is kezdetét jelentette, amelynek hatása ténylegesen csak mintegy fél évszázaddal később – többek között éppen a győri főkapitányság kiépítésével – mutatkozott meg Magyarországon. Ez a jelentős fordulat a Habsburgok, nevezetesen II. Lajos magyar király sógora, Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg örökös tartományainak a magyarországi határvédelembe való bekapcsolódása volt. Noha az idegen segítség ezekben az esztendőkben még valóban nem tűnhetett másnak, mint a gazdagabb rokon által nyújtott segítségnek, hosszú távú következményei mégis alapjaiban befolyásolták a teljes Duna-medence koraiújkori történetének alakulását. Az 1521-től elsősorban a Krajna, Karintia és Dél-Stájerország védelme szempontjából kiemelten jelentős horvát végek megsegítésére egyre rendszeresebben érkező idegen csapatokkal⁵¹⁹ a magyar–oszmán konfliktus új arculatot kezdett öltetni. Bár a mohácsi vereségig terjedő időszakban ezek – a többek között idősebb Niklas Graf zu Salm ausztriai főhadparancsnok⁵²¹⁰ vezetése alatt a Kulpa és az Una vidékére érkező – idegen csapatok a magyar király végváraiban még csak kivételes esetben teljesítettek szolgálatot, azaz többnyire csak a tavaszi és nyári hónapokban érkeztek a magyar végek megsegítésére, mindezzel az összeütközésben részt vevő felek száma kibővült. A magyar–török konfrontáció mindezek következtében egyre inkább magyar(–osztrák) és oszmán konfliktussá vált, amely az idegen segítség ellenére is elkerülhetetlen 1526. évi mohácsi vereség és Habsburg Ferdinánd magyar királlyá választása után végleg Habsburg–oszmán nagyhatalmi összeütközéssé változott. A Magyarország számára nélkülözhetetlen idegen anyagi–katonai segítség azonban nemcsak a két világbirodalom 27kapcsolatában jelentette hosszú küzdelem kezdetét. Már az első osztrák segélyhadak megjelenése hatásköri konfliktusok sorát hozta a határvédelmet addig kizárólagosan irányító horvát–szlavón bán és az osztrák főherceg saját tartományából származó főhadparancsnoka között. Ez az ellentét Mohács után a Habsburg politikai–katonai vezetés és a magyar rendek között évszázados viszálykodás kezdetét nyitotta meg.

28. Ferdinánd király főhadparancsnokainak tevékenysége Magyarországon

Az 1526 után eltelt másfél zűrzavaros évtized a törökök elleni védekezés számos vonatkozásában kísértetiesen emlékeztet a 15. század első felének eseményeire. Pusztán a keresztény fél szereplői változtak meg, hiszen a középkori magyar királyság összeomlásával immáron elsősorban I. Ferdinánd osztrák tartományai, másodsorban pedig V. Károly császár Habsburg Birodalma került olyan helyzetbe, mint amilyenbe annak idején Luxemburgi Zsigmond Magyarországa jutott. A határvédelem vonatkozásában a legfontosabb kérdés szinte teljesen ugyanaz volt, csakhogy ettől az időszaktól, pontosabban az 1529. évi

508 Žontar, 1971. 210.

519 Rothenberg, 1960/2. 493–498.; Rothenberg, 1970. 24–29.; Vojna Krajina, i. m. 24–25. Vö. még a korábbi összefoglalások hibáira: Pálffy, 1996/2. 173.: 25. jegyz.

5210 A Bécs török elleni védelmét 1529-ben irányító Salm 1522–1523-ban Ferdinánd osztrák főherceg csapatainak főhadparancsnoka volt Horvátországban és Szlavóniában. Newald, 1879/2. 113.: Beilage No. 2. és Uo. 34. stb., valamint Thallóczy–Hodinka, 1903. 140.: No. LXXXVI., 237–238.: No. CXXXIX. Vö. még ÖStA KA AFA 1522/6/1.

szultáni hadjárat után már nem Budáról, hanem Ferdinánd király állandó székhelyéről, Bécsből szemlélve.⁵³¹ Nevezetesen: sikerül-e megállítani az osztrák tartományok határai előtti, külső területeken, azaz az 1527 novemberében Székesfehérváron magyar királlyá koronázott I. Ferdinánd fennhatósága alatt álló országrészen az ellenséget. I. Szülejmán Magyarországgal kapcsolatos tervei ugyanis a bécsi hadvezetés és a Ferdinánd-párti magyar rendek számára az 1529. évi bécsi és az 1532. évi kőszegi hadjárat⁵⁴² után aligha voltak kérdésesek. A szultán – miként azt véleményünk szerint Fodor Pál kutatásai újabban egyértelműen bizonyították⁵⁵³ – legfőbb ellensége, Ferdinánd király fővárosának, Bécsnek az elfoglalásával kívánt egész Magyarország birtokába jutni.

Noha erről a meglehetősen gyors eredményekkel kecsegtető stratégiáról a két kudarcba fulladt hadjárat után az 1530-as években – a perzsák elleni háborúskodás, az Arab félsziget teljes meghódítását befejező expedíció, valamint a Földközi-tenger medencéjében tengeren folytatott küzdelem miatt – Szülejmánnek le kellett mondania, a bécsi udvar politikai és katonai vezetése számára egyértelművé vált, a szultán fő célja továbbra sem változott: veszteségei ellenére sem mondott le Bécs elfoglalásáról, csak a hódítás stratégiáján fordított egyet. Azaz ettől kezdve arra törekedett, hogy Magyarország fokozatos megszállásával jusson el I. Ferdinánd fővárosa alá. Az új magyar király országának elfoglalása viszont az osztrák tartományok számára nem jelentett volna mást, minthogy ugyanabba a helyzetbe kerülnek, amelybe Hunyadi Mátyás Magyarország jutott, azaz a hódítókkal szemben teljesen a határaikra szorúlnak vissza. Ennek veszélyéről pedig aligha feledkezhetek meg Bécsben, hiszen az 1530-as években – jóllehet nagy hadjáratok nem voltak – sorra érkeztek az afféle jelentések az osztrák fővárosba, mint amilyet 1539 nyarán a még sokszor említésre kerülő Nádasdy Tamás horvát–szlavón bán intézett uralkodójához: „Ha Szentséges Felségtek valahonnan más országaiból nem gondoskodik erről az országról, akkor bizonyosan bekövetkezik, hogy ezen ország elvesztése miatt Szentséges Felségtek más országai is elvesznek.”⁵⁶⁴

^{29A} Bécs török ostromában, valamint a magyarországi törökellenes küzdelemben szerzett saját tapasztalatok és az efféle jelentések hatására azután az 1530-as évek közepére Ferdinánd király bécsi hadvezetése alapvető felismerésre jutott. Ez a felismerés pedig igen hasonlított ahhoz a védelmi alapelvhez, amelyet annak idején Luxemburgi Zsigmond budai udvarának vezető magyar politikusai és a határvidéki főtisztek a 15. század legelejére kidolgoztak. Nevezetesen: az ország határain kívül, az oda vezetett hadjáratok segítségével és az ott található várakba helyezett őrségekkel biztosítandó ütközőzónán kell feltartóztatni az oszmánokat – miként ezt Zsigmond hadvezetésének uralkodása alatt nagyjából sikerült is megvalósítania. Az ország határain Bécsben ekkor már az osztrák tartományok határát, az ütközőzónán pedig a magyar királyságot értették. I. Ferdinándnak ezt az igen fontos célkitűzést elődjével, Zsigmond királlyal ellentétben bizonyos szempontból sokkal könnyebb, számos probléma következtében viszont sokkal nehezebb volt megvalósítania.

A 15. század legeleje és az 1526–1530-as évek között a sok-sok hasonlóság ellenére volt két igen jelentős különbség. Egyrészt I. Ferdinánd annak az országnak is legitim uralkodója volt, amelyet bécsi hadvezetése az osztrák tartományok és a Német Birodalom védelme érdekében egyre inkább ütközőzónának tekintett – Zsigmond pedig tudjuk, hogy sohasem volt példának okáért Bosznia királya, noha 1410-ben kacérkodott királlyá koronáztatásának gondolatával.⁵⁷⁵ A királyi cím első látásra Ferdinánd számára ugyan előnyösebb pozíciókat ígért, a Mohács utáni magyarországi és a Habsburg Birodalmon belüli politikai helyzetet ismerve viszont jóval nehezebb feladat volt, mint bő egy évszázaddal korábban. Ferdinándnak, miközben országát a magyar rendekkel való szoros együttműködésben a törökök elleni védekezésre kellett volna felkészítenie, ezekben az években ellenkirályával, a szultán játékszerévé vált Szapolyai Jánossal kellett szinte állandó fegyveres küzdelmet folytatnia. Ez pedig felemésztette ereje jelentős részét, amely ekkor még amúgy is meglehetősen korlátozott volt. Ferdinánd király – noha erről gyakran hajlamosak vagyunk megfeledkezni – ebben az időben még csak a polgárháború dúlta, három részre szakadt Magyarország, valamint Csehország

⁵³¹ Pálffy, 1996/2. 164–165.

⁵⁴² Turetschek, 1968., Gerhartl, 1981. és Kőszeg ostromának emlékezete, 1982.

⁵⁵³ Fodor, 1991. 57–58. A kérdésben más véleményt vall Perjés Géza: Perjés, 1979. 187–237.

⁵⁶⁴ „Nisi Vestra Sacratissima Maiestas alicunde ex aliis regnis suis huic regno providerit, actum erit de eo, et ex amissione huius regni amittentur alia etiam regna Vestrae Sacratissimae Maiestatis.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 39. Konv. F. fol. 36–37. Vö. a neves Sigmund von Herberstein és Beck von Leopoldsdorf hasonló tartalmú jelentésével már 1532. január 11-ről Bécsből: „So wurde doch der Chronn Hungern allain nichtt muglich sein, nach dem Verderbenn, darinn sy steet, die Granitzenn zubehietenn, sonnder Euer Königlichen Majestät wurde des Reichshilff ganntz notturfftig werden.” Uo. Fasc. 20. Konv. A. fol. 50.

⁵⁷⁵ Engel, 1997. 38.

és az osztrák örökös tartományok anyagi–katonai erőforrásaival rendelkezett, a császári méltóságot ugyanis V. Károly töltötte be. Az utóbbi irányította Habsburg Birodalom számára pedig a magyar hadszíntér a Mediterráneumban és az Észak-Afrikában vívott oszmánok elleni küzdelem után⁵⁸⁶ csak a harmadik frontnak, Toledóból nézve mellékhadszíntérnek számított.

Másrészt az oszmán hódítás a magyar királyság történetének talán legszerencsétlenebb időszakában ért el az ország határait. Míg Luxemburgi Zsigmond hadvezetésének az említett védelmi koncepció végrehajtását az oszmán állam egyik legnagyobb válsága, az interregnum időszaka (1402–1413) alatt kellett megvalósítani, ugyanez a feladat Ferdinánd bécsi és magyar katonai vezetőire éppen akkor várt, amikor Szülejmán uralkodásának idejére az oszmán állam végleg „patrimoniális világbirodalom”⁵⁹⁷ vált és hódításai csúcsára ért. Ez a birodalom pedig területi, gazdasági és katonai potenciálját tekintve még az 1521 előtti középkori magyar királysággal sem volt összemérhető, hiszen területét vizsgálva mintegy ötszöröse, népességét tekintve körülbelül négyszerese volt az utóbbinak, ^{30j}védelmeiket és fegyveres erejüket összehasonlítva pedig jóval több mint tízszeres „túlerőben” volt.⁶⁰⁸ Mohács után az ország három részre szakadásával és a polgárháborúval ez az arányeltolódás még tovább romlott. De még ha – látszólag legalábbis – a Ferdinánd király kormányozta Csehországot és az osztrák örökös tartományokat is Magyarországhoz „csatoljuk”, azaz a magyar király összes egykori gazdasági–katonai erőforrását számláljuk össze, akkor is bőven megmarad az oszmánok fölénye.

Történetírásunk – kivéve az oszmán birodalom magyar kutatóit – ez ideig minderről gyakorta hajlamos volt megfeleledkezni, amikor a Mohács utáni Magyarország korszakváltásának folyamatát, illetve magának az új törökellenes határvédelmi rendszernek a kiépítését vette évszázadok távlatából vizsgálat alá. Sőt még napjainkban sem ritkák a Ferdinánd politikai és hadvezetését egyenesen elítélő, „kurucos” vélemények sem, amelyek a Habsburg uralkodó tétlenkedéséről vagy arról beszélnek, hogy az osztrák rendek pusztán saját védelmük érdekében léptek fel Magyarországon egy új határvédelmi rendszer létrehozásával. Noha az utóbbi vélekedésben természetesen van és nem is csekély igazság, nem feledkezhetünk meg arról, hogy Luxemburgi Zsigmond király magyar hadvezetése szintén kizárólag saját országa védelme érdekében használta fel a délszláv fejedelemségeket mint ütközőállamokat, és csak azután lépett fel komolyabban a 15. század elején a törökök ellen, miután 1396-ban Nikápolynál – miként a Habsburg hadvezetés 1529-ben Bécsnél – és az egyre gyakoribb oszmán betörések révén saját bőrén megtapasztalta, mit is jelent a törökök fenyegetése. Magunk tehát azon a véleményen vagyunk, hogy Ferdinánd király mindvégig Magyarország megvédelmezésén munkálkodott, és még az 1526 utáni zűrzavaros másfél évtizedben is igen sokat tett – korlátozott anyagi és katonai lehetőségei ellenére – a törökök elleni védekezés érdekében.

1541-ig új végvárrendszer kiépítéséről – a Zengg és Bihács közötti úgynevezett régi horvát végeket (*alte kroatische Grenze*) kivéve,⁶¹⁹ amelynek kialakulása (mint említettük) 1521-től fokozatosan indult meg a krajnai, karintiai és stájer rendek anyagi és katonai segítségével – ugyan valóban nem beszélhetünk, I. Ferdinánd hadvezetése Magyarországon mégis megtette az első fontos lépéseket az új határvédelmi rendszer létrehozásához. A Luxemburgi Zsigmond-féle említett védelmi koncepció számos elemét részben már ebben az időszakban elkezdték megvalósítani. Mindezt elsősorban a Ferdinánd király által Magyarországra küldött és az osztrák tartományok által fizetett idegen és magyar csapatokat irányító, úgynevezett magyarországi főhadparancsnokok (*Oberstfeldhauptmann in Ungarn*),⁶²¹⁰ valamint ha egyúttal nem ők parancsnokoltak a horvát–szlávön területeken, akkor ott külön főhadparancsnokok (*Oberstfeldhauptmann in Kroatien und Slawonien*) vagy helyetteseik (*Oberstfeldhauptmannleutnant*) hajtották végre. Tevékenységük azután a hadügy és a határvédelem területén számos olyan változásnak az alapfeltételét teremtette meg, amelyeknek azután éppen a győri főkapitányság története szempontjából nagyon fontos szerepe volt. Ne feledjük ugyanis, hogy Magyarország a Mohács utáni évtizedekben történelmének egyik legválságosabb periódusát és korszakváltását élte ³¹át. Ezek az időszakok pedig, ha nem forradalmi jellegűek, akkor csak hosszabb idő alatt hozhatnak minőségi változásokat.

Noha a magyarországi főhadparancsnokok tiszttét ebben a másfél évtizedben betöltő Niklas Graf zu Salm (1527 és 1529–1530), Hans Katzianer (1527–1529 és 1532–1537), Wilhelm Freiherr zu Roggendorf (1530–

586 Hess, 1978. és magyarul legújabban: Korpás, 1998. 60–64.

597 Fodor, 1998/1. 171–173.

608 Ágoston, 1992. 9–17.

619 Az 1538-ban megszervezett védelmi övezet legkorábbi létszám- és fizetési jegyzékét („Besaczungen an den Khrabatischen Ortfleckhen Anno etc. [15]38ten.”) lásd: ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 15. 1567. Okt. fol. 18–19. Kiadása: Lopašić, 1889. 390.: No. III. Vö. még Pálffy, 1996/2. 177–178.

6210 A főhadparancsnok tisztség-elnevezés bevezetésére lásd: Pálffy, 1997/4. 64–65.

1531 és 1541), valamint Leonhard Freiherr von Vels (1537–1541)⁶³¹¹ tevékenységének részletes bemutatására jelen kötetben nincs lehetőség, eddigi kutatásaink alapján⁶⁴¹² kijelenthetjük, hogy az általuk Magyarország különböző területeire (Duna mente, Felső-Magyarország, Szlavónia és Horvátország) vezetett expedíciók⁶⁵¹³ jelentős részben biztosították Ferdinánd király számára azt a területet, amely azután az 1540-es évek közepétől majd már a ténylegesen kiépülő új határvédelmi rendszer alapjául szolgált. Az osztrák tartományok határain kívül, azaz a Magyarországon folytatott hadjáratok tehát (ha nem is teljességgel, de) hasonló sikereket hoztak, mint Luxemburgi Zsigmond Szerbiába és Boszniába vezetett akciói. Lényeges különbséget jelentett viszont, hogy az új végvárrendszer – elsősorban annak köszönhetően, hogy Ferdinánd Magyarország királya is volt – magában az ütközőzónában alakult majd ki. A főhadparancsnokok vezette expedíciókat tehát még annak ellenére is sikeresnek kell értékelnünk, hogy magát Szapolyait az országból csak igen rövid időre tudták kiszorítani. Mivel ő a Ferdinánd király elleni küzdelemben a szultán pártjára sodródott, erre teljes mértékben sohasem volt lehetőség. Ebben az időszakban ugyanis éppen a fent említett katonai erőviszonyok miatt a magyarországi események legfőbb irányítója maga Szülejmán volt. Hadvezetésének baklövésai és az ország gyors megszállásával kapcsolatos 1532 utáni török habozás Ferdinánd főhadparancsnokai számára – szerencsére – lehetővé tette, hogy uralkodójuk fennhatósága alatt biztosítsák a majdani új végvárrendszer kiépítésére szolgáló területet.

Szapolyai visszaszorítására a főhadparancsnokok által vezetett expedíciók nélkül nem lett volna lehetőség, hiszen a Ferdinánd párti magyar nemességnek a törökök előrenyomulásával egyre kisebb hátországa, a polgárháború következtében pedig egyre csökkenő jövedelmei voltak. Az osztrák tartományokból és a birodalomból érkező csapatokra a későbbi határvédelmi rendszer alapjául szolgáló terület biztosításához tehát mindenképpen szükség volt, noha ezek erejéből az oszmánok elleni fellépésre alig futotta. Legfőbb feladatuk azonban nem is ez volt.

A főhadparancsnokok vezette idegen, illetve a Ferdinánd király osztrák tartományai által fizetett magyar, főként könnyűlovas-csapatok viszont nemcsak mezei szolgálatot teljesítettek Magyarországon. A Szapolyai elleni expedíciók után a főhadparancsnokok az idegen katonaságot teljességgel nem vonták ki az országból, hanem Ferdinánd hatalmának biztosítására helyőrségekként az elfoglalt fontosabb várakba és városokba rendelték. Érdemes visszaemlékeznünk, hogy az ütközőállam biztosításának ezen mechanizmusa is ismert volt már Luxemburgi Zsigmond korában, aki például a boszniai Bobovac várában 1404 és 1410 között szövetsége támogatására állandó jelleggel állomásoztatott [32](#) magyar őrséget. A markáns különbséget – a hadügyek irányítására gyakorolt hatása mellett – a Magyarországra rendelt katonaság létszámának jóval tekintélyesebb száma jelentette, bár erre vonatkozóan eddig csak töredékes ismeretekkel rendelkezünk. Elsőként az osztrák tartományok közelében fekvő várakba és városokba került jelentősebb őrség már 1527 és 1529 között, majd újra Szülejmán szultán bécsi hadjárata után – már csak azért is, mert maguk a hadjáratok erről a területről indultak. A Duna-parti Pozsonyba, Komáromba, Esztergomba és Visegrádra, valamint a közeli Tatára már Ferdinánd király 1527. évi hadjárata után német, olasz és spanyol zsoldosokból álló őrséget helyeztek.⁶⁶¹⁴ Ugyanekkor – noha csak időlegesen – Győrbe és Szentmártonba is rendelték főként német csapatokat.⁶⁷¹⁵ 1529-ben viszont már biztosan állomásoztak német gyalogok a Rába parti városban,

6311 Uo. 68–71. és Pálffy, 1997/1. 287. Salm életpályájára: Newald, 1879/2. és Newald, 1884.; Katzianer pályafutására röviden: Gerhartl, 1981. 24–25.; végül Velsre lásd az életrajzi adattárban közöltek.

6412 A magyarországi főhadparancsnokok tevékenységére lásd mindenekelőtt az alábbi levéltári irategyüttesek 1526 és 1541 közötti anyagát: ÖStA HHStA Hungarica AA és ÖStA KA AFA.

6513 Sajnos történetírásunk a törökök elleni küzdelem időszakában ezekről a hadjáratokról hajlamos megfeledkezni, így még mindig múlt századi, napjainkra már elavult összefoglalásokra kell támaszkodnunk, ha ezekről pontosabb információkat akarunk szerezni.

6614 Pozsonyra: ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1527. fol. 16–17. (1527. április 27.) és Ortway, 1912. 128. ill. 132–135.; Komáromra: Kecskés, 1984. 39–40. (Nagyon jellemző a még napjainkban is mindig eluralkodott Habsburg-ellenes felfogás egyoldalúságára, hogy micsoda negatív szavakkal ítéli el a szerző azt, hogy Magyarország királya, I. Ferdinánd Komárom várába osztrák tartományai által fizetett, idegen őrséget helyezett: „Szomorú nap Komárom történetében 1527. augusztus 9-e. Ekkor került a vár a Habsburgok kezére és az övék is maradt – a szabadságharc dicsőséges időszakát kivéve – négy évszázadon át.”); Esztergomra: Csorba, 1978. 55–57.; A visegrádi spanyol katonákra (1531): Bártfai Sz., 1938. 376.: No. 1508. és Tatára, amelynek királyi katonaságát elfoglalása után Leonhard Hauser vezette: Rohrbacher, 1888. 102–103. és Bíró, é. n. 189.

6715 Győrrel kapcsolatban vö. Gecsényi, 1976. 199–200.; Szentmártonra: PRT, III. köt. 298–301. és Szakály, 1996/1. 16.

hiszen ekkor élükön az alsó-ausztriai Christoph von Lamberg kapitány állt.⁶⁸16 A Hans Katzianer főhadparancsnok vezette 1527. évi hadjárat alatt az esztendő legvégén Felső-Magyarország központjába, Kassára is őrség került, amelynek létszáma azután a harmincas évek közepén helyettesei, a cseh származású Ulrich Christoph von Eernahor (1534–1536), Niklas Schnitzpainer (Schnitzenpauer) (1536), majd Thomas de Lascano (1538–1539) tevékenységének köszönhetően csak tovább gyarapodott.⁶⁹17 Miután 1536-ban a város Szapolyai kezére került, az idegen vagy a külföldi segélyekből fizetett magyar csapatokat a környék kisebb–nagyobb váraiba és városaiba osztották szét, hogy onnan szinte blokádnál tartassák Kassát. Az országrészen szolgáló helyőrségekről eddig előkerült legkorábbi kimutatás szerint 1537-ben Sáros várában 88 német gyalog, míg Tállyán 27, Regécen 15, Makovicán 40, az Eperjestől keletre fekvő Sebes várában 13 gyalogos szolgált, de magában Eperjes városában és Kisszebenben is állomásoztak német és cseh zsoldosok.⁷⁰18 Az északnyugati területeken Szapolyai egyik legjelentősebb várának, Trencsénnek az elfoglalása után ugyanakkor oda már 331528-ban királyi őrőség került.⁷¹19 Ezek a helyőrségek pedig a Ferdinánd-párti magyar rendek és főurak, valamint a mezei csapatok támogatásával képesek voltak biztosítani királyuk uralmát az említett várak vidékén, sőt néhányuk utóbb a török elleni határvédelmi rendszer fontos pilléréként szolgált.

A főhadparancsnokok tevékenysége a bécsi udvar szempontjából nemcsak a későbbi végvárrendszer alapjául szolgáló terület jelentős részének biztosítása miatt volt rendkívül fontos. A bécsi hadvezetésnek a Magyarországra küldött csapatok ellátásának nem csekély nehézségei mellett még több, igen jelentős problémával kellett megküzdenie. Az idegen főtisztek számára – ellentétben Zsigmond király tapasztalt határvidéki kapitányaival – az ütközőzónaként kiszemelt Magyarország teljesen új és ismeretlen hadszíntér volt, így annak földrajzi, természeti, politikai és katonai viszonyait saját bőrükön megtapasztalva, ráadásul polgárháború és török támadások közepette kellett megismerniük, ami óriási feladatot jelentett. A helyzeten pusztán az enyhített, hogy főleg Krajnából, Karintiából, Stájerországból és Alsó-Ausztriából voltak olyan nemesek, akik 1526 előtt legalább a horvát–szlavón végeken már megfordultak. Ferdinánd ezért elsőként őket rendelte csapatai vezetésére a magyar hadszíntérre, elegendő ha csak idősebb Niklas Graf zu Salm 1527. és 1529–1530. vagy Hans Ungnad 1543–1544. évi főhadparancsnokságaira gondolnunk, akik már Mohács előtt többször megfordultak a középkori magyar királyság déli határvidékén.

Salm, majd még inkább Katzianer és Vels magyarországi működése alatt főként Alsó-Ausztriából számos olyan katonáskodó nemes érkezett egy-egy kisebb egység kapitányaként Magyarországra, akik – vagy később gyermekeik – számára a törökellenes magyarországi hadszíntér már nem számított teljesen fehér foltnak. Azaz a főhadparancsnokok működése az 1530-as években azért is meghatározó volt a határvédelem későbbi fejlődése szempontjából, mert ekkor kezdetét jelentette egy igen fontos, meghatározó mértékben viszont csak utóbb, az 1540–1550-es években kibontakozó folyamatnak; nevezetesen annak az új, főként alsó- és belső-ausztriai származású főtiszti réteg és hadügy-igazgatási személyzet kialakulásának, amelynek a felemelkedési lehetőséget kihasználni tudó tagjai később az 1556-ban megalakult Udvari Haditanács vezetőségét, valamint a határvédelmet irányító és utánpótlását biztosító, szakértő hivatali apparátus-gépezet oly fontos alkotóelemeit jelentették.

A főhadparancsnokok a hadjáratok vezetését és egyúttal az idegen tartományok által fizetett helyőrségek felügyeletét az 1520-as évek végétől már néhány haditanácsos (*Kriegsrat*, *consiliarius bellicus*), avagy hadbiztos (*Kriegskommissar*, *commissarius bellicus*), egy hadititkár (*Kriegssekretär*) és általában egy hadimarsall, avagy tábornester (*Feldmarschall*, *bellicus mareschalcus*) segítségével látták el. A

6816 ÖStA KA AFA 1529/8/8. Christoph von Lamberg I. Ferdinándhoz. 1529. augusztus 25., Győr. Vö. még Bedy, 1933. 4.; Gecsényi, 1976. 200. és Veress D. Cs.–Siklósi, 1990. 45. Lamberg 1532 áprilisában már Pozsony kapitánya volt: „Cristoff von Lamberg Haubtman zu Prespurg” (1532. április 4.) ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 20. Konv. C. fol. 1/2.

6917 ÖStA KA AFA 1528/1/1. Kassa városa üdvözlí az oda megérkező, Katzianer vezette királyi sereget. 1528. január 1., Kassa; ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 23. Konv. C. fol. 89–90. (1533); ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1535. fol. 2–8. és fol. 13. (1535) és újabban Németh I., 1997. A három főhadparancsnok-helyettesre: Pálffy, 1997/4. 70.

7018 ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 15. 1567. Okt. fol. 17. Sáros vára Kassa János Zsigmondtól való 1552. évi átvételéig a felső-magyarországi királyi haderő központja volt. Vö. például: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 40. Konv. A. fol. 28. I. Ferdinánd passzusa Sáros várába küldött katonasága részére. 1539. augusztus 17., Bécs.

7119 Kenyeres, 1995. 45. 1531 áprilisában 50 gyalogot elegendőnek tartottak a vár védelmére és biztosítására. HL TGy 1531/1. Vö. még ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1531. fol. 11–13. 1531. augusztus.

haditanácsosokat az alsó-ausztriai, a krajnai, karintiai és stájer rendek delegálták, ezért ők ténylegesen tartományi haditanácsosok (*Landskriege*) voltak, jóllehet ezzel a tisztséglevelezéssel a korabeli forrásokban csak igen ritkán bukkannak fel, általában egyszerűen pusztán haditanácsosokként vagy hadbiztosokként szerepelnek. Amennyiben külön főhadparancsnok működött a horvát–szlavón végeken, akkor melléje természetesen elsősorban az érintettebb három utóbbi tartomány küldött tanácsosokat. Tanácsadó szerepük mellett bizonyos ellenőrző tevékenységet is elláttak, hiszen a rendek számára igen fontos volt, hogy az általuk ³⁴ fizetett és Magyarországra vagy a déli végekre küldött csapatok megfelelően látják-e el feladataikat. A haditanácsosok tiszte azonban nem volt állandó, mindig a hadjáratok időtartamára kaptak megbízatást.⁷²²⁰

A témánk szempontjából fontosabb magyarországi területeken az alsó-ausztriai rendek által idősebb Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok mellett 1529–1530-ban fia, ifjabb Niklas Graf zu Salm és Andreas Ungnad töltötték be a haditanácsosi tisztséget, 1532-ben pedig az új főhadparancsnok, Hans Katzianer mellé kinevezett haditanácsos Georg Wolfenreit volt. Egy esztendővel korábban, 1531-ben, majd 1534-ben a hadimarsall tiszttét pedig nem más, mint a későbbi főhadparancsnok, Leonhard Freiherr von Vels töltötte be. 1537 februárjában ugyanakkor – immáron Vels mellé – a rendek Sebastian Hagert választották haditanácsosnak, az esztendő végén azonban helyére Jurisics Miklóst (Nikola Jurišić) és Hans Weißpriachot delegálták.⁷³²¹ A tanácsosok és a hadimarsall mellett a főhadparancsnokok oldalán fontos szerepet játszottak még a mezei főhadszertárnokok (*Oberstfeldzeugmeister*) – köztük elsősorban Ulrich Leysser⁷⁴²² –, hiszen a királyi sereg hadianyag-ellátásán túl ők gondoskodtak a déli (horvát és temesközi) végvárak, valamint a Duna-menti legfontosabb helyőrségek (Pozsony, Komárom, Esztergom) fegyverekkel való ellátásáról, valamint ezekben királyi hadszertárak (*Zeughaus*) létrehozásáról vagy legalább hadszertárnokok (*Zeugwart*) kinevezéséről. Végül a győri főkapitányság története miatt nem feledkezhetünk az alább még többször említendő Ehrenreich von Königsberggről sem, aki 1534-ben a rendek megbízásából fogadott csapatokat a főhadparancsnok hadainak kiegészítésére.⁷⁵²³

A hadszíntéren szolgáló haditanácsosok mellett a főhadparancsnokoknak Ferdinánd királlyal való minél hatékonyabb összeköttetésére, valamint a magyarországi hadügyi kérdések Bécsben történő megvitatására mindenképpen szükség volt az osztrák fővárosban is külön haditanácsosok tartására. Miután már 1527–1528-ban felmerült ezek sürgős kinevezésének szükségessége, sőt 1529 januárjában már valóban folytak tárgyalások egy valamiféle kezdetleges hadügy-igazgatási szerv felállításáról,⁷⁶²⁴ Ferdinánd király – eddigi adataink szerint – valamikor az esztendő nyarán⁷⁷²⁵ ki is nevezte haditanácsosait. Ők ^{35a} gyakorta távollévő uralkodó nevében, de vele mindig egyeztetve döntöttek a legégetőbb hadügyi kérdésekről. Ezeket a tanácsosokat a korabeli források kedvezőbb esetben *verordente Kriege*⁷⁸²⁶

7220 A főhadparancsnokok mellett működő haditanácsosokra, illetve elnevezésükre lásd példaként az alábbi adatokat: „Khriegs Commissari Raeth” (1529. szeptember–október, Bécs ostromakor) Liepold, 1998. 415.; „Obersster Veldhauptmann, Veldtmarschalch unnd annder verordent Kriegecommissari und Ratt” (1530. február 24.) ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 14. Konv. B. fol. 41–42. (három pecsét); „capitaneus et consiliarii bellici” (1530. március 27.) Uo. Konv. C. fol. 120/a. (szintén három pecsét); „commissarii nostri bellici in regno nostro Hungariae existentes” (1530. május 25.) Uo. Fasc. 15. Konv. A. fol. 39.; „der Öbersst Veldhauptman und Kriege

7321 Az említés sorrendjében: 1529–1530: Lásd Salm életrajzi adatait a függelékben.; 1532: Hametner, 1970. 32.; 1531 és 1534, Vels: Lásd az életrajzi adattárban.; 1537: Hametner, 1970. 42–43.

7422 Lásd mindenekelőtt az ÖStA KA AFA iratai alapján Muck, 1942. 14–18. Vö. még Roubík, 1937. 3. és Pálffy, 1995/2. 186–187.

7523 Hametner, 1970. 36.

7624 Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 1. 235. és Regele, 1949. 14.

7725 „verordennt und annder Kriege

8/3.) Egy a haditanácsosok számára kiállított alkalmi utasítás 1531. február 26-ról: Uo. 1531/2/1. és ezzel kapcsolatban lásd még Regele, 1949. 14–15.

tisztség-elnevezéssel titulálták,⁷⁸26 gyakran viszont csak haditanácsosoknak nevezték, ami olykor nagy problémát jelent, hogy megkülönböztessük őket a főhadparancsnokok mellett működő és az osztrák tartományok által delegált haditanácsosoktól. Az 1520-as évek legvégén tehát éppen a magyarországi főhadparancsnokok tevékenységével összefüggésben kezdődött meg Bécsben egy a hadügyet irányító központi szerv – a későbbi Udvari Haditanács – csíráinak kialakulása, amelynek azután a törökellenes határvédelem szempontjából páratlan jelentősége lett.

Ennek az igen fontos szerepnek legalább részleges kialakulásában már az 1530-as éveknek meghatározó része volt. Mindez elsősorban a bécsi udvarnak a főhadparancsnokok magyarországi tevékenysége kapcsán felmerülő másik jelentős problémájával, a magyar rendekkel és főméltóságokkal való kapcsolatával függött össze. Attól a pillanattól kezdve, hogy az osztrák rendek által fizetett első idegen katona Magyarország földjére lépett, állandó ellentétek merültek fel egyrészt a királyi csapatok, másrészt a magyarországi hadügy irányítása kapcsán. A magyar rendek és legfőbb hadügyi vezetőik, Báthory István nádor (1519–1530) és helytartó (1528–1530), majd Szalaházy Tamás és Thurzó Elek ideiglenesen megbízott, végül Thurzó egyedüli rendes helytartó (1532–1542) ugyanis a Mohács előtti gyakorlatnak megfelelően és az 1485. évi nádori cikkelyek értelmében⁷⁹27 a magyarországi csapatok főkapitányának a nádort vagy – a tisztség üresedése esetén – az uralkodó személyében eljáró helytartót tekintették. Ez saját szempontjukból nézve teljességgel érthető volt, hiszen pályáik mind a Mohács előtti Magyarországon indultak és értek el már akkor és ott igen magas szintre.⁸⁰28 1526 után azonban, noha egyenesen vezetett útjuk Ferdinánd király táborába, meglehetősen különös helyzetbe kerültek, hiszen fokozatosan kellett rádöbbenniük arra, hogy azt a hadügyet, amelyet Mohács előtt a királyi tanácsból kizárólag ők irányítottak, egyre inkább kezdték tőlük átvenni az idegen ³⁶főhadparancsnokok és a tartományi, valamint a Bécsben székelő haditanácsosok. A hadügy irányításából, azaz ténylegesen az egyik legfontosabb hatalmi szférából való kiszorulással magyarázható tehát különösen Thurzó többszöri heves kirohanása, valamint a rendek állandó országgyűlési sérelmei a főhadparancsnokokkal szemben.⁸¹29

Ferdinánd és bécsi haditanácsosai tudatában annak, hogy a magyar rendek Szapolyai vagy a törökök ellen az idegen segélyhadak nélkül komolyabb eredményeket nem érhetnek el, meglehetősen magabiztosan kezelték a hadügy irányításának problémáját. Valószínűleg felismerték, hogy ez a korszak egyik legfontosabb és legnagyobb következményekkel járó kérdése, hiszen a magyar királyságot az osztrák tartományok és a birodalom megoltalmazására csak akkor használhatják ütköző- és védőzónaként, ha az ország hadügyének központi irányítását átveszik a magyar rendektől. Ennek a fontos feladatnak a végrehajtására a főhadparancsnokok tökéletesen alkalmasnak látszottak, hiszen a rendeknek az idegen segítségre mindenképpen szükségük volt. Miközben tehát a főhadparancsnokok a magyarországi hadjáratok és általában a hadügy helyi irányítását kapták Ferdinánd királytól megbízatásul, addig a Bécsben szolgáló haditanácsosoknak a hadszíntérről érkező katonai kérdésekben a végső döntések meghozatala lett a legfontosabb feladata.

A főhadparancsnokoknak és a bécsi haditanácsosoknak egyre inkább sikerült ellátniuk ezt a feladatkört. A töredékesen fennmaradt adatokból tudjuk, hogy az expedíciók szervezése és irányítása mellett a magyarországi hadügyet érintő legkülönbözőbb kérdésekkel is ők foglalkoztak. 1529-ben például az akkor éppen Linzben egyeztető haditanácsosok két német zászlóalj Budára küldése ügyében rendelkeztek, és kérték

7826 A haditanácsosok-hadbiztosok tisztség-elnevezéseire lásd az alábbi példákat: „die verordennten Kriegscomissari und Rät zu Wienn” (1530. szeptember 17.) ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1530. fol. 6–7. (négy pecséttel); „Kriegsrätt zu Wien” (1530. november 14.) ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 16. Konv. B. fol. 84. és „Kriegscomissari unnd Rath zue Wienn” (szintén 1530. november 14.) ÖStA KA AFA 1530/11/2. (négy pecséttel); „verordntn [sic!] Khriegsratte zu Wien” (1531. április 21.) ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 17. Konv. D. fol. 51.; „verordent Kriegßrät und Commisäri zu Wien” (1531. május 23.) Uo. Konv. E. fol. 150.; „verordnete Räte und Kriegßcommissari in Wyenn” (1531. július 27.) MOL E 204 MKA Missiles, I. Ferdinánd bécsi haditanácsosaihoz. 1531. július 27., Budweis; „consilarii bellici Regiae Maiestatis Viennae agentes” (1538. március 4.) ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1538. fol. 36. és fol. 39.; ill. „consilarii belli Regiae Maiestatis Viennae constituti” (1538. március 20.) Uo. fol. 37–38.

7927 „Negyedszer: ha valamikor az ország megszorult helyzete sürgősen kívánná és szükséges volna, hogy az országlakosok annak szüksége és szorgos megvédése érdekében fölkeljenek, a nádornak kell az ő vállalt tiszténél fogva az ország és az országlakosok közönséges és főkapitányának [generalis et supremus capitaneus regni et regnicolarum – P. G.] lennie és azokat vezetni, mindazonáltal a királyi felség parancsához és határozatához képest.” CJH, 1899. 398–399.: 4. cikkely.

8028 Thurzó kapcsán lásd újabban: Erdélyi, 1998.

8129 Kiss, 1908. CXXVIII–CXLIII.

Ferdinándot, hogy intézzon parancsot Nádasdy Tamás budai udvarbíróhoz, hogy bocsássa be az említett katonaságot a várba, a magyar tanácsosoknak pedig, hogy gondoskodjanak a gyalogok élelemmel történő ellátásáról. Két esztendővel később ők intézkedtek az esztergomi spanyol zsoldosok lázadása, a Dunán szolgáló naszádosok ellátása, valamint a huszárok és nehézlovasok fizetése, 1538-ban pedig a Győr és Sopron vidéki salétromtermelés ügyében is. Sőt ők informálták állandó jelleggel uralkodójukat a törökökkel és Szapolyaival való diplomáciai tárgyalásokról, azaz a keleti külpolitika legfontosabb kérdéseiről is.⁸²³⁰ Végül, ami témánk szempontjából a leglényegesebb, a hadszíntéren a királyi csapatok és helyőrségek mindenféle problémájáról éppen a rendelkezéseik alapján intézkedő főhadparancsnokoktól kapott információk alapján többnyire már ekkor is ők hozták meg a végső központi döntéseket, hogy hova, mekkora és milyen összetételű őrséget kell rendelni. Azaz a tartományokat a törökökkel és Szapolyaival szemben oltalmazó magyar királyságra vonatkozóan a (még csak kezdetleges) védelmi koncepcióról leginkább a bécsi haditanácsosok és a főhadparancsnokok döntöttek. A döntések meghozatala előtt természetesen kikérték az Udvari Kamara (*Hofkammer*) tanácsosainak, valamint a tapasztaltabb magyar és rác főtiszteknek (Pekry Lajos vagy Bakith Pál) és a magyar tanácsosoknak ³⁷véleményét is.⁸³³¹ A magyar hadügy irányításában egyre nagyobb szerephez jutó bécsi haditanácsosokból álló tanácskozó testület pedig már néha ebben az időben is *consilium bellicum* vagy *consilium belli* néven emlegették.⁸⁴³²

Sőt ebben az időben a bécsi haditanácsosok és a főhadparancsnokok számos esetben már nemcsak magyarországi hadügyi kérdésekben, de nem katonai vonatkozású, elsősorban a nádor és a helytartó jogkörét érintő ügyekben is intézkedtek. 1531 őszén például a haditanácsosok a Thurzó Elek és Hans Katzianer között az újhelyi harmincad kapcsán felmerült ellentétet próbálták – ugyan meglehetősen vonakodva – rendezni.⁸⁵

³³ Egy esztendővel később pedig maga Katzianer már főhadparancsnokként úgymond „ex autoritate capitaneatus nostri generalis” adott uralkodója nevében kegyelmet, előbb a Ferdinánd pártjára áttért Balassa Menyhértnek, majd Homonnay Györgynek és Balassa Jánosnak, végül pedig Kisbalay Jánosnak.⁸⁶³⁴ Sőt 1540 őszén utódja, Leonhard Freiherr von Vels már – ugyan teljesen jogtalanul – birtokadományozással is megpróbálkozott, midőn Török Bálint egykori birtokát, a Győr megyei Gönyüt Simándy Péter deáknak adta.⁸⁷³⁵

A magyar rendek hadügyekben jártas képviselői, elsősorban Báthory nádor, majd Thurzó helytartó szintén tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy a hadügy irányításának az adott szituációban mekkora tétje van. Igyekeztek tehát minél többet megőrizni azon hadügyi jogkörükből és pozíciójukból, amelyet Mohács előtt az ország védelmének irányításában betöltöttek. Mindez remekül tükröződik például Thurzó azon feltételeiből, amelyeket a helytartói tiszt elvállalása kapcsán 1532 októberében nyújtott be uralkodójának. Kifejtette, hogy feladatait nem tudja megfelelően ellátni, ha a főhadparancsnoktól nem kap meg minden segítséget, sőt ha nem rendelkezik hozzá hasonló jogkörrel.⁸⁸³⁶ Thurzó mégsem ér(het)te el célját, mivel

8230 Az említés sorrendjében: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 11. Konv. C. fol. 99–100. és fol. 110.; Uo. Fasc. 17. Konv. D. fol. 52. és Konv. E. fol. 32–35., fol. 129–132. stb.; MOL E 21 Ben. Res. 1538. május 1., Prága. I. Ferdinánd a Magyar Kamarához.; ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 15. Konv. C. fol. 85–86. és Fasc. 17. Konv. D. fol. 51. Vö. még ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1534. fol. 12–13. és Uo. 1538. fol. 36–47. Végül a hadiposta koordinálására lásd Wlcek, 1945. 103–104., ill. Bécs erősítéseinek felügyeletére: Camesina, 1881. 51–62.: No. II–XI.

8331 Egy igen korai remek példa 1531-ből: „Aufzaichnuß, welchermassen yeczto die Fleckhen in Hungern auf angeennden Anstannd weitter besetzt und furnemlich der Chostten geringert werden solle.” (1531. április 29., hely nélkül) HL TGY 1531/1.

8432 Lásd például 1534 májusából: ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1534. fol. 12–13.

8533 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 18. Konv. E. fol. 13–16. Thurzó Elek I. Ferdinándhoz. 1531. október 6., Sempte és Uo. Fasc. 19. Konv. A. fol. 1–2. Thurzó szintén Ferdinándhoz. 1531. november 1., Sempte.

8634 Uo. Fasc. 18. Konv. E. fol. 35. 1532. október 17., november 30. és december 5.

8735 Uo. Fasc. 43. Konv. B. fol. 239. (Dátum nélkül, de valószínűleg 1540. szeptember 29-én. A datálásra: Uo. fol. 194. 1540. szeptember 29., „ex castris in villa Geniow” és MOL I 28 Gévy-hagyaték Tétel 2. fol. 118–119., ill. ETE, III. köt. 493–494.: No. 500. szintén 1540. szeptember 29., „in castris ex villa Genew”) Vels „adománya” ezért is különösen érdekes, mert Gönyüt – három másik faluval (Ság, Táp és Szentmiklós) együtt – I. Ferdinánd Török Bálint elpártolása, azaz hűtlenségbe esése után 1537. október 4-én a szentmártoni apátságnak adta. PRT, IV. köt. 689–690.: No. 11. és ETE, III. köt. 191–192.: No. 205. Vö. még Wilhelm von Roggendorf egy hasonló adományára: Bártfai Sz., 1938. 385.: No. 1551.

8836 „Noverit Maiestas Vestra me nihil plane sine auxilio capitanei Maiestatis Vestrae et illius auctoritate in hoc officio servire posse.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 21. Konv. A. fol. 42–43. Kiadása: Kiss I., 1908. 346.: No. XI. Vö. még Uo. XXXII.

Ferdinánd politikai és hadvezetése szóban és írásban ezzel kapcsolatban sok mindent megígért, ténylegesen azonban sohasem teljesítette. Saját érdekeik szemszögéből nézve ezeket nem is teljesíthette, hiszen az pozícióik feladását jelentette volna. Sőt meg kell vallanunk, Bécs rendkívül ügyesen kerülte el és kezelte a kényes kérdéseket.

Báthory István nádor 1528 márciusában kiállított helytartói utasításában szó sem esett hadügyekről, noha a török közelsége és a polgárháború miatt a korabeli Magyarországon ³⁸ez volt az egyik legfontosabb kérdés. De utóbb Thurzó Elek 1532 végén kelt instrukciója sem rendelkezett ezzel kapcsolatban, mindez pedig nem jelentett mást, minthogy az uralkodó nyíltan deklarálta, a helytartóknak nem szán katonai feladatkört, különösen nem az idegen csapatok felett.⁸⁹³⁷ Ráadásul Thurzó szerfelett rossz viszonyban volt Katzianer főhadparancsnokkal, ami még tovább élezte az amúgy is feszült helyzetet. A szakirodalomban teljesen elfogadott állítással ellentétben – miszerint Thurzót 1537. november legelején Ferdinánd király főhadparancsnokká nevezte ki⁹⁰³⁸ – a karakán természetű magyar főúr sohasem látta el ezt a tisztséget, hiszen azt ebben az időben Leonhard von Vels töltötte be. Ígérekkel persze többször próbálták a lemondásokkal fenyegetőző Thurzót jobb belátásra bírni, de ezek ténylegesen sohasem valósultak meg. A helyzetet jól példázza az 1538 tavaszán megtörtént eset. Ekkor Thurzó arról értesült, hogy Ferdinánd király szerint a Szapolyai Jánossal kötött váradi békesség megtartását és az alattvalók nyugalalmát érintő ügyekben a Magyarországon maradó katonaságának – külön kiállítandó parancsok értelmében – Thurzó megkereséseinek kell engedelmessé válnia. Ilyen rendeleteket azonban az uralkodó – miként a helytartó panaszkodott – nem bocsátott ki,⁹¹³⁹ azaz a helytartó katonai jogköre továbbra sem terjedt ki többre, mint a nemesi felkelés meglehetősen elavult intézményének irányítására.

Bár a védelmi rendszerre vonatkozó kutatások ez ideig az 1541-ig terjedő időszakról meglehetősen negatív véleménnyel voltak – midőn úgymond a Habsburgok késlekedéséről beszéltek –, a fentiek egyértelműen arról tanúskodnak, Ferdinánd király politikai és hadügyi vezetése a nehéz anyagi–katonai helyzet ellenére Magyarországon alapvető változások kibontakozásához teremtette meg a feltételeket. A későbbi végvárrendszer területének hadjáratok sorával történő biztosítása, a főhadparancsnokoknak és a bécsi haditanácsosoknak a magyar hadügy irányításában kifejtett szerepe ugyanis az 1541-től 1556-ig terjedő korszakban majd lehetővé tette egy további fontos lépés megtételét az új határvédelmi rendszer kiépítéséhez. A változások a polgárháború és a török támadások közepette nem mehetek végbe egy-két évtized alatt, miként a középkori magyar királyság védelmi ³⁹rendszere is mintegy bő fél évszázad alatt kovácsolódott valóban hatékonyan működő védőzónává a 15. században. A horvát végeket leszámítva Magyarországon ezek a változások leggyorsabban a Duna vonala mentén, Győr előterében zajlottak le.

403. Esztergom, Komárom és Győr szerepe Bécs védelmében az 1530-as években

A Duna mint hadfelvonulási és utánpótlási útvonal a szultáni és királyi csapatok számára az egész 16–17.

8937 Báthory utasítása (1528. március 7., Magyaróvár): Kiss I., 1908. 337–339.: No. VI.; Thurzó instrukciója (1532. október 4.): ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 21. Konv. A. fol. 107., ill. kiadása: Kiss I., 1908. 344–345.: No. X. A fentiekre vö. még összefoglalóan: Ember, 1938. 144–146. Érdemes megjegyezni, hogy az udvar ezen törekvését – amikor már minden végleg eldőlt – maga Ferdinánd király sem tagadta, midőn kijelentette: „ante spectabilem ac magnificum quondam dominum Thomam de Nadasd comitem, multis annis nullus fuerit palatinus, et quod Maiestas Sua Caesarea habuerit tunc palatini loco generalem locumtenentem regni, qui curabat loco et nomine Maiestatis Suae Caesariae ea, quae suarum erant partium, item capitaneum generalem, qui praeerat rei bellicae, et denique locumtenentem palatinalem, qui ius et iustitiam administrabat.” MOE, IV. köt. 539.: No. XXVI. I. Ferdinánd a magyar országgyűléshez a nádorválasztás ügyében. 1563. szeptember.

9038 Kiss I., 1908. CXXXVI.; Ember, 1938. 151. és Ember, 1946. 253. A félreértés egy Rugonfalvi Kiss István által kiadott irat (Kiss I., 1908. 355–356.: XVI.) helytelen értelmezéséből származik. I. Ferdinánd Dóczy Miklóshoz 1537. november 1-én intézett parancslevelében ugyanis szó sincs Thurzó főhadparancsnoki kinevezéséről, pusztán arról, hogy a helytartó is köteles az ország védelméért – a királyi familiáris Dóczyval együtt – mindent megtenni.

9139 „Intellexeram dicente Maiestate Vestra, quod capitaneis et gentibus suis, quae in partibus regni Hungariae permansurae sunt, committere vellet, ut tam in hiis, quae ad induciarum cum Joanne observacionem, quam quae ad fidelium suorum pacem et tranquillitatem attinent, meis requisicionibus parere et obtemperare debeant. Nondum tamen ulla Maiestatis Vestrae mandata sunt in eo ipso negocio expedita.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 35. Konv. B. fol. 35–36. Thurzó Elek I. Ferdinándhoz. 1538. május 13., „ex Broda Bohemica”

század folyamán alapvető jelentőséggel bírt.⁹²¹ Szülejmán szultán 1529-ben ennek mentén jutott el az osztrák főváros alá, de Ferdinánd király főhadparancsnokai is erre támaszkodva indultak 1527-től magyarországi hadjárataikra. A Duna vonalának biztosítása tehát egyrészt Bécs és az osztrák tartományok védelme, másrészt a hadfelvonulási út ellenőrzése miatt a bécsi hadvezetés számára kulcsfontosságú volt. Az ezen feladatok ellátására alkalmas várak megszerzése, őrséggel való ellátása, felszerelése és megerősítése ezért I. Ferdinánd hadvezetésének legelső feladatai közé kellett, hogy tartozzon. Nem véletlen, hogy a magyar uralkodó megválasztása után, de még megkoronázása előtt, 1527 augusztusában az előbb Kázmér brandenburgi örgróf, majd az ő halála után⁹²² idősebb Niklas Graf zu Salm vezette hadjárat alkalmával sorra foglalta el a Duna szomszédságában fekvő várakat (augusztus 7-én Győrt, 9-én Komáromot, végül 12-én Esztergomot). Az 1529. évi Bécs elleni török hadjárat idején azonban e várak főként idegen őrsége – nem tudván ellenállni a felvonuló hatalmas túlerőnek – gyorsan megfutott, így az esztendő decemberében Salm újabb főhadparancsnoksága alatt ismét sor került előbb Győr és Komárom, majd 1530 októberében a Wilhelm Freiherr zu Roggendorf vezette expedíció idején Esztergom és Visegrád újbóli birtokba vételére is.⁹⁴

3

A főhadparancsnokok és a bécsi hadvezetés számára 1541-ig, sőt ténylegesen az 1543. évi újabb szultáni hadjáratig, a Duna ellenőrzése és Bécs védelme érdekében elsősorban Esztergom és Komárom várai bírtak kiemelt jelentőséggel. Egyrészt ezek az erődítmények már a középkorban is a magyar királyok előkelő várai voltak, másrészt fekvésük és nagyságuk lehetővé tette, hogy bennük komolyabb létszámú német, olasz, spanyol és magyar, gyalogos és lovas őrséget állomásoztassanak. Ráadásul Esztergom és a közeli Visegrád arra is alkalmasnak kínálkozott, hogy onnan – elsősorban a rác és magyar naszádos katonaság segítségével – állandó megfigyelés alatt tartsák a Szapolyai János kezére Szülejmán szultán támogatásával 1529-ben került Budát. A magyar fővárosnak a másik magyar királytól való visszafoglalásáról a bécsi hadvezetés 1541-ig nem mondott le, amit a Buda visszavételére 1530-ban, 1540-ben, majd 1541-ben indított, de sikertelenül végződött hadjáratok kiválóan bizonyítanak.

Esztergom, Visegrád és Komárom kiemelt szerepe jól tükröződik abból a tervzetből, amelyet a bécsi haditanácsosok – elsősorban Hans Katzianer javaslatai alapján – 1531 tavaszán dolgoztak ki.⁹⁵⁴ Miután január végén Ferdinánd és Szapolyai megbízottai Visegrádon – utóbb többször megújított – három hónapos fegyverszünetet kötöttek, a 41 bécsi hadvezetés szükségesnek tartotta (miként utóbb még oly sokszor a 16–17. században) a hadi kiadások racionalizálását, azaz csökkentését. Bár Komáromban, abban az esetben, ha a békesség valóban megvalósult volna, elképzelhetőnek tartottak jelentősebb csökkentést, de ezt csak az események további kedvező alakulása és a Katzianerrel való újabb tárgyalások után vélték kivételezhetőnek. Esztergom és Visegrád esetében viszont egyetlen szóval sem beszéltek spórolásról, sőt állandó és megfelelő módon történő ellátásukat szorgalmazták.⁹⁶⁵ Erre valóban nagy szükség viszont, hiszen a Magyar Kamara még a következő esztendő tavaszán is arról panaszkodott az uralkodónak, hogy a két vár nincs megfelelően ellátva, és ezért egy jelentősebb török támadással szemben csak két-három napig tarthatnak ki.⁹⁷⁶ A bécsi hadvezetés szorult lehetőségeihez mérten, de megpróbált gondoskodni ellátásukról, sőt ha nem is nagy volumenben, de bizonyos kezdetleges erődítési munkálatokat is megkezdték ez időben a két erősségben.⁹⁸⁷ A haditanácsosok 1531 tavaszán ugyanakkor a Duna-parti várak mellett még a hátszágukban fekvő

921 Perjés, 1963. 131–133. és újabban a törökök szempontjából: Hegyi, 1998. 30–31.

922 Newald, 1879/2. 66.: 3. jegyz. és Pálffy, 1997/4. 68.

943 Győrre: Gecsényi., 1976. 199–200.; Komáromra: Kecskés, 1984. 39–42. és 60.; Esztergomra: Csorba, 1978. 55. és 64–67., ill. ETE, II. köt. 66–68.: No. 69. (Esztergom átadási szerződése. 1530. október 26.) és a Szapolyai fennhatósága alatt 1540-ig maradt Tatára, amelynek élén Baranyay Mátyás kapitány állt: Rohrbacher, 1888. 104. és Bíró, é. n. 189.

954 „Aufzaichnuß, welchermassen yeczto die Fleckhen in Hungern auf angeennden Anstannd weitter besecz und furnemlich der Chostten geringert werden solle.” (1531. április 29., hely nélkül) HL TGy 1531/1.

965 „Ratten sy, daz Ir Majestät Grann unnd Plinttenpurg in ains, als den anndern were stattlich unnd wol besecz, auf bayd Fleckhen im drey hundert Sold, verordnen, wie dann die Notturfft hoch erfordert.” HL TGy 1531/1.

976 Bártfai Sz., 1938. 376.: No. 1510.

987 A komáromi erődítésekre lásd: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 35. Konv. C. fol. 196–200. Niklas Graf zu Salm und Neuburg jelentése I. Ferdinándhoz komáromi várszemléjéről. 1538. június 17., Bécs. és Détshy, 1994. 227.; valamint Kapossy, 1956. 47.: No. 1. (1537) és No. 3. (1538); továbbá Kecskés, 1984. 61–62. Vö. még Domokos, 1997/1. 70.; Esztergomra: Csorba, 1978. 76. és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 23. Konv. B. fol. 67. 1533. október 14.

Magyaróvár, Trecsén, Sopron és Szombathely, valamint Győr és Szentmárton őrsegéről is tárgyaltak. Ezek a várak és városok viszont a három említett kulcserősség mögött ebben az időben nem bírtak komolyabb jelentőséggel.

A témánk szempontjából fontos Győr, nevezetesen a város sarkában, a Mosoni-Duna és a Rába összefolyásánál álló vár (*castrum*), ez időben még meglehetősen gyenge kis váracska volt. Szerepét a törökök sem értékelték túlzottan, amikor 1529-ben – felgyújtván a várost – elvonultak mellette, noha rác Bakith (Bakics) Pál könnyűlovasai egy akcióval igyekeztek megzavarni a szultáni csapatok Rábán történő átkelését. Kjátib Cselebi török történetíró ugyanis utóbb a hadjáratról és Bakith katonaságának ellenállásáról az alábbi szavakkal emlékezett meg, egyúttal megmagyarázván Győr vára török nevének (*Yanik kale*, azaz felégetett vár) eredetét: „A 935-ik évben [azaz 1529-ben], mikor Szülejmán szultán Bécs vára ellen ment, ennek lakosai nem hódoltak meg, ezért a sáhi [azaz a szultán] parancsára szélteben ágyúzták és külvárosa elégett, innen nevezik Janik néven. *Abban az időben még csak kis palánka volt* [kiemelés tőlem – P. G.], de azután igen erősen megépítették.”⁹⁹⁸

Győr nagyszabású erődtésének megkezdésére – miként az oszmán történetíró helyesen állapította meg – majd csak valóban később, az 1550-es évek közepétől került sor. Az 1530-as években a Győrt védelmező könnyűlovas-kapitányra és egyúttal a püspöki jövedelmek birtokosára, laki Bakith (Bakics) Pálra (szerbül: Pavle Bakia)¹⁰⁰⁹ más feladatot ⁴²bízott a bécsi katonai vezetés. I. Ferdinánd zsoldján Bakith korábban előbb 200 könnyűlovassal Esztergomban szolgált (1527–1528), majd a királyi naszádosok főkapitánya (1528–1530) volt.¹⁰¹ 10 1530 februárjában azután Salm főhadparancsnok és az uralkodó haditanácsosai – miként arról maga számolt be uralkodójának¹⁰² 11 – 200 könnyűlovásával Győr és Szentmárton váraiba rendelték, hogy ezekből indított akcióval oltalmazza meg Szapolyai János híveivel szemben az említett két várat és a környező vidéket. Erre a feladatra igen nagy szükség volt, hiszen ebben az időben Pápa vára a többször pártot váltó enyingi Török Bálint, Palota pedig ugyancsak Szapolyai kezén (1538-tól bő két évtizedre Podmaniczky Rafael) birtokában volt, sőt az 1529. évi török hadjárat óta Székesfehérvár is a keleten berendezkedett magyar uralkodó fennhatósága alatt állt.¹⁰³ 12 Szapolyai és hívei – köztük elsősorban a hozzá 1536-ban átpártolt Török – pedig mindent megtettek annak érdekében, hogy Győr környékére indított betörésekkel korlátozzák Ferdinánd király és Bakith észak-dunántúli befolyását. A könnyűlovas-kapitány pedig 1537-ben már szinte szabályos háborút vívott egykori bajtársával, Törökkel a Balatontól északra fekvő területeken.¹⁰⁴ 13 Bakith feladata tehát összességében az ellenséges betörések feltartóztatása és a Ferdinánd király fennhatósága alatti terület megoltalmazása volt.

A főtiszt alkalmas volt annak a feladatkörnek az ellátására, amelyre Bécsben kizsemelték, noha ennek meglehetősen nagy ára volt. Előbb 200, majd 1530 októberétől már 300 könnyűlovásával¹⁰⁵ 14 Bakithnak – 1537. október 7-én a Hans Katzianer vezette északi hadjárat során, a gorjáni (garai) ütközetben bekövetkezett haláláig – sikerült megőriznie Ferdinánd fennhatóságát az említett két vár és a Rába vidékén, valamint részben még a Balaton-felvidéken is, hiszen 1534-től devecseri Choron András révén Tihany várát is ellenőrzése alatt tartotta.¹⁰⁶ 15 Ezzel pedig oldalról biztosította a Duna mentén felvonuló főhadparancsnoki

998 Karácson, 1916. 223. Idézte már: Jenei F., 1971. 123. és Gecsényi., 1976. 200.

1009 Bakith életpályájára az eddigi legteljesebb összefoglalás, ugyan főként a korábban kiadott iratanyag alapján: Lemajia, 1995. Vö. még ETE, II–III. köt. passim; Bessenyei, 1994. passim és Fenyvesi, 1997., valamint Tímár György előadását (Egy méltatlanul vagy méltán elfelejtett főúr a Mohács utáni évtizedekből /Bakics Pál/) az 1998. február 13–14-én Szigetváron tartott Törökkori kutatások a XVI–XVII. századból című konferencián. Bakithra mint a győri püspöki jövedelmek birtokosára lásd: Gecsényi, 1976. 200–201. és Gecsényi, 1998. 193–194.

10110 MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 1. fol. 462–463. Elszámolás Bakithcsal különféle szolgálatairól. Vö. még Lemajia, 1995. 59–61.

10211 „Ex voluntate ac deliberacione dominorum capitaneorum ac consiliariorum belli Maiestatis Vestrae proficiscor unacum ducentis meis equitibus et aliis servitoribus Maiestatis Vestrae ad castra Jaurinum et Montem Sancti Martini, defensurus illa loca ab irruptionibus hostium.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 14. Konv. B. fol. 24–25. Bakith Pál I. Ferdinándhoz. 1530. Február 14., Pozsony. Vö. még Lemajia, 1995. 68–69.

10312 Pápára: Bessenyei, 1994. X–XIII.; Szakály, 1994. 127. és 133–134. és Sebestyén, 1998.; Palotára: Szij, 1960. 59. és Székesfehérvárra: Veress D. Cs.–Siklósi, 1990. 45–46.

10413 Lemajia, 1995. 90–107. Vö. még: Bessenyei, 1994. XX. és Sebestyén, 1998. 43–44.

10514 MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 1. fol. 462–463.

10615 PRT, X. köt. 145–146. Vö. még Mednyánszky, 1885.

seregeket, amelyekhez szükség esetén több ízben maga is csatlakozott, általában mint a királyi huszárság főkapitánya (*generalis/supremus capitaneus husaronum Regiae Maiestatis*),¹⁰⁷ 16 amely címmel ez időben büszkélkedhetett. Mindemellett korábbi 43¹⁶ kapcsolatai révén – akik egészen bámulatos török kémhálózatot működtettek¹⁰⁸ 17 – állandó jelleggel és meglehetősen pontos információkat szolgáltatott a főhadparancsnokok és a bécsi haditanácsosok számára Szülejmán szultán, a határ menti török erők és Szapolyai híveinek terveiről.¹⁰⁹ 18 Ezeknek a szolgálatoknak azonban mindenekelőtt a környék lakossága és Győr mezővárosának polgárai szenvedték meg az óriási árát. Bár az utolsó szerb despotává 1537 szeptemberében kinevezett¹¹⁰ 19 Bakith valóban kiváló lovaskapitány és hírszerző volt, katonáinak fosztogatásai és erőszakoskodásai – amelyek természetesen az ő anyagi gyarapodását szolgálták – bő fél évtizedre rettegést és pusztítást hoztak a vidékre.¹¹¹ 20 Mindez viszont elsősorban annak volt következménye, hogy Bakith korábbi fizetései elmaradásáért kapta meg a győri püspökség jövedelmeit, amelyekből amennyit csak tudott, igyekezett kipuréolni. Ráadásul Török Bálint Bakithcsal, majd testvérével, Péterrel vívott háborúskodásának szintén Győr és vidéke szenvedte kárát. 1538 márciusában Enying felégetésére és Pápa megtámadására válaszul Török katonái meglepték Győr városát és szinte teljesen kifosztották a váralját, valamint a külvárosokat. Az okozott kár óriási volt, mintegy 25 000 magyar forintba rúgott.¹¹² 21 Győr püspöki várába és a mezővárosba tehát – Lamberg kapitány rövid ideig ott állomásozó német gyalogosai után – 1530-tól állandó könnyűlovas-őrség került, amelyet az uralkodó magyarországi és külföldi jövedelmeiből fizettek. Idegen gyalogságot ugyanakkor 1537-ig nem rendeltek a városba, de ez Esztergom és Komárom birtokában nem is volt szükséges. Az esztendő elején azonban Thurzó Elek arról adott hírt uralkodójának, hogy a Budán gyülekező török naszádosok Komáromot vagy Győrt kívánják megütni, hogy ezzel hiúsítsák meg Ferdinánd készülő szlavóniai hadjáratát, amelyről már kémeik útján értesültek.¹¹³ 22 Áprilisban ugyanekkor Bakith arról értesítette a bécsi haditanácsosokat, hogy Török Bálint szintén Esztergom vagy Győr ostromára készül. Egyrészt az ellenséges támadásokra való felkészülés érdekében, másrészt, hogy minél több lovas vihesse magával említett akcióira, Bakith 200-300 gyalogot kért Győrbe, akik – miként kérelmét indokolta – a vár védelemre sokkal alkalmasabbak, mint lovasai.¹¹⁴ 23 A könnyűlovas-kapitány kérése meghallgatásra talált. Ferdinánd király Bakith április elején kelt levelére rendeletet intézett bécsi haditanácsosaihoz, hogyha Győr valóban olyan kedvező helyen fekszik, hogy onnan az ellenség portyáit el lehet hátrítani, akkor 44300 gyalogost rendeljenek a városba.¹¹⁵ 24 Ez 1537 közepére megvalósult, hiszen ekkor egy bizonyos Niklas Worhotha parancsnoksága alatt 254 cseh sáncépítő gyalog (*Schanzknecht*) szolgált már a Rába parti városban. Ezeknek a speciális gyalogoknak–munkásoknak a

10716 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 14. Konv. C. fol. 44. Bakith Pál Szalaházy Tamás egri püppökhöz és Pozsonyban tartózkodó urakhoz. 1530. március 6., Győr. és MOL E 200 MKA Acta div. fam. Tétel 5., Bánffy cs. iratai fol. 1. Bakith Pál Bánffy Boldizsárhoz. 1531. június 25., Győr.; Bakith mezei szolgálatára lásd például 1530. december 22-én a visegrádi táborból („ex castris Maiestatis Vestrae ad civitatem Wissegrad positis”) I. Ferdinánd írott levelét: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 16. Konv. C. fol. 15–16.

10817 Fenyvesi, 1997. 2–3. és 9.

10918 Több jelentése közül lásd például: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 30. Konv. D. fol. 5–6. 1530. április 3.

11019 Lemajia, 1995. 99–100. és az 1537. szeptember 20-án Bécsben kelt kinevező okirat kiadása: Uo. 137. Vö. még: Fenyvesi, 1997. 10.

11120 Bakith katonáinak visszaéléseire lásd példaként Győr városának panaszlevelét Újlaky Ferenc győri püspökhöz 1537. november 24-ről: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 33. Konv. A. fol. 84. Vö. még Bedy, 1933. 145. és ETE, II–III. köt. passim.

11221 Gecsényi, 1976. 201. és Bessenyei, 1994. 157–158.: No. 214–214. Vö. még az 1539. évi kártételekre: Uo. 174–175.: No. 241.

11322 ÖStA HHStA Hungarica AA Konv. B. fol. 102–103. Thurzó Elek I. Ferdinándhoz. 1537. február 26., Sempte. Kiadása: Bessenyei, 1994. 123–124.: No. 173.

11423 „Plurimum mittant Jaurinum, si non plures, solum trecentos aut ducentos pedites ... Unum, quia pedites ad conservacionem domus apciores melioresque, quam equites essent. ... Aliud, cum equitibus his externis bonum servitium exhibere possemus.” ÖStA HHStA Hungarica AA Konv. D. fol. 5–6. Bakith Pál a bécsi haditanácsosokhoz. 1537. április 3., Szombathely.

11524 „Commissimus etiam praefatis bellicis nostris consiliariis, ut si locus Jauriensis ita natura sua munitus talique modo provisus sit, ut ex eo hostium insultus arceri queant, aliquisque militum numerus sustineri alique possit, eo trecentos pedites mitti curent.” Uo. fol. 58–59. I. Ferdinánd Bakith Pálhoz. 1537. április 20., Prága.

feladata a város és a vár őrzésén kívül a vár erősítésein délelőttönként négy, délutánonként pedig hat óra sáncmunka volt.¹¹⁶25 Mindez azt jelentette, hogy egy ideig legalábbis lovas és gyalogos őrsg egyaránt szolgált a Rába partján, miközben 1537-ben már a vár és a város erősítése is megkezdődött. Győr jelentősége tehát – noha ekkor még Bécs védelme szempontjából messze elmaradt Esztergométól és Komáromtól – éppen Bakith tevékenységének köszönhetően emelkedett. Az ő jelentései alapján Bécsben felismerték, hogy Győr a Pápa és Székesfehérvár felől érkező ellenséges betörésekkel szemben pótolhatatlan erősség, Esztergom vagy Komárom esetleges elvesztése esetén pedig kiválóan alkalmas lehet e várak szerepének átvételére.

45 IV. Az első eredmények az Észak-Dunántúl és Alsó-Ausztria védelmében (1541–1556)

1541-ben valóban bekövetkezett az, amiről mindkét magyar király hívei rettegetek. Szülejmán szultán – egy évtizednyi keleten és a Mediterráneumban való lekötöttség, valamint magyarországi habozás után – végül rászánta magát arra, amit már akár 1526-ban vagy 1529-ben is könnyen megvalósíthatott volna, nevezetesen a középkori magyar főváros, Buda elfoglalására. Erre a lépésre bizonyos szultáni udvari körök egyre fokozódó nyomása mellett – akik úgy vélték, hogy kevesebb költségbe kerül a birodalomnak Magyarország megszállása, mint Szapolyai támogatása – mindenekelőtt maga a két keresztény fél kényszerítette rá: egyrészt a Ferdinánd és Szapolyai között létrejött 1538. évi váradi egyezménynek a Portán történő beárulásával, másrészt a Buda elfoglalására 1540-ben Vels, majd a következő esztendőben Roggendorf főhadparancsnok által vezetett hadjáratokkal. A szultán mindezek következtében rádöbbenni kényszerült, hogy lassacskán már Magyarország megszerzése sem lehetséges számára a Habsburgok legyőzése nélkül. Ezért korábbi taktikáját megváltoztatva a legfőbb cél megvalósításához, Bécs elfoglalásához először az oda vezető utat biztosító magyarországi területeket, mintegy támaszpontot foglalta el.¹¹⁷1 Ezen koncepció jegyében szállta meg tehát 1541-ben oly különleges körülmények között Budát, majd vette körül várgyűrűvel 1543-ban személyesen vezetett, úgynevezett „esztergomi hadjárata”, illetve a helyi török erők elkövetkező esztendőben végrehajtott akciói során. Noha terveivel ellentétben 1543-ban nem jutott el az osztrák főváros alá, a török csapatok megszállták Esztergomot, az 1540-ben Ferdinánd király kezébe került Székesfehérvárt és Tatát, valamint a Dél-Dunántúlon Pécsét, 1544-ben pedig Vácot, Nógrádot, Hatvant és több kisebb erősséget.¹¹⁸2

Buda török kézre kerülése óriási rémületet keltett Bécsben, ezért 1542-ben a Habsburg hadvezetés V. Károly császár támogatásával és Joachim brandenburgi örgróf vezetésével kísérletet tett a középkori magyar főváros visszafoglalására.¹¹⁹3 A német birodalom Buda ellen vezetett „nagy hadivállalata” azonban teljes kudarccal végződött. Ferdinánd király bécsi haditanácsosainak és a magyar rendek első emberének, a lemondott Thurzó Elek helyére 1542. december 30-án kinevezett¹²⁰4 Várday Pál helytartónak ezért végleg be kellett látnia, az oszmánok immáron tartósan rendezkednek be Magyarországon, és ha velük szemben meg akarják őrizni az ország még megmaradt részeit, akkor azonnali védelmi intézkedések meghozatalára van szükség. A másfél évszázadra Pozsonyba visszaszorult magyar rendek és a bécsi haditanácsosok, valamint a legérzékenyebb alsó-ausztriai tartomány rendjei pedig – szerencsére – valóban nem késlekedtek az 1540-es években. **46**Az 1556-ig terjedő újabb periódusban az új határvédelmi rendszer kiépítése érdekében megtették az első legsürgősebb és már komoly eredményeket hozó intézkedéseket azokon a területeken, amelyeket az 1530-as években a

11625 A gyalogok havi fizetése összesen mintegy 1060 rajnai forintot tett ki. A szomszédos Magyaróváron és Szombathelyen ugyanekkor együttesen 100 gyalog szolgált Sebastian von Rabenstein kapitánysága alatt, aki ezekben az esztendőben katonáival rövid időre Győrben is megfordult. ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 15. 1567. Okt. fol. 20. és Villányi, 1882. 32. Vö. még: „pedites Boemos et Hungaros, circiter trecentos in eo habeam.” Bakith Pál I. Ferdinándhoz. 1537. június 3., Bécs. Bessenyei, 1994. 131–132.: No. 181.

1171 Minderre lásd legújabban összefoglalóan: Fodor, 1998/2. 9–12.

1182 Hegyi, 1995/1. 81.; Hegyi, 1996. 51. és Hegyi, 1998. 30–31. A törökök által feldúlt, de meg nem tartott Tata 1540 szeptember végén, Székesfehérvár pedig decemberben került I. Ferdinánd fennhatósága alá. Tatára: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 43. Konv. B. fol. 192–193. Baranyay Mátyás tatái kapitány (*praefectus*) oklevele a Habsburg uralkodóhoz való átállásáról.; Székesfehérvárra: Veress D. Cs.–Siklósi, 1990. 48.

1193 Az 1542. évi hadjáratra l.: Meyer, 1879.; Károlyi, 1880/1.; Károlyi, 1880/2.; Traut, 1892. és egy évszázad után újabban Liepold, 1998. 237–252.

1204 Kiss I., 1908. 358–360.: No. XIX–XX.

főhadparancsnokok Ferdinánd király fennhatósága alatt biztosítottak. Elsősorban ennek köszönhető, hogy nem valósultak meg Nádasdy Tamás azon sötét jövődölései, amelyeket Buda 1540. évi őszi ostroma előtt az alábbi szavakkal fogalmazott meg uralkodójának, midőn a magyar főváros páratlan jelentőségét ecsetelve: „Minden Buda ostromától függ; amely ha ez alkalommal nem sikerül, Szentséges Felségtek elveszít mind minket, mind összes országát, mivel most nemcsak Szentséges Felségtek országainak, hanem az egész keresztény köztársaságnak a sorsáról van szó.”¹²¹⁵

1. A magyar rendek kísérletei (1541–1546)

A magyar rendek az ország védelmére vonatkozóan az első jelentősebb intézkedéseket még az 1542. évi sikertelen Buda elleni hadjáratot megelőzően, az esztendő februárjának végén–márciusának elején Besztercebányán tartott országgyűlésükön hozták. Elsősorban abból a célból, hogy legalább a nagyobb hadjáratok közötti kisebb török betörésekkel szemben felvehessék a küzdelmet, valamint hogy katonailag egységes irányítás alá vonják az ország természet-földrajzilag és geopolitikailag külön régiót alkotó területeit, – miként arról a bányaváros fennmaradt jegyzőkönyve megemlékezik – „két országos főkapitányt választottak, nevezetesen Perényi Péter és Báthory András urakat”.¹²²⁶ Ugyanerről számol be egy fennmaradt memoriálé is, midőn arról tudósít, hogy miután Báthory András testvéreivel I. Ferdinánd pártjára állt, a rendek akaratából Perényi Péter mellett magára vállalta „az ország kapitányságának terhét, mind a végek védelmére és a hadiadó beszédésére, mind a lázadók megfékezésére vonatkozóan”.¹²³⁷ Báthorynak azért kellett „Perényi mellett” elvállalnia ezt a feladatot, mert Perényi már 1540 szeptemberétől úgynevezett országos főkapitány (*supremus capitaneus regni Hungariae*) volt.¹²⁴⁸ Perényit ugyanis, miután ő Szapolyai János halála után Ferdinándhoz pártolt,¹²⁵⁹ a Habsburg uralkodó erre a ⁴⁷tisztségre is kinevezte. A főúr átállási feltételeinek tekintélyes hosszúságú jegyzékeiben – a kancelláriai tisztségre való kinevezéssel ellentétben – ez ugyan konkrétan nem szerepelt,¹²⁶¹⁰ nem kell kételkednünk abban, hogy Perényi mégis megkívánta ezzel a tiszttel való megadományozását is. Ez azért is igen valószínű, mert korábban Szapolyai oldalán 1537-től már viselt egy hasonló katonai méltóságot, az ország felső részeinek főkapitánya (*supremus capitaneus partium regni Hungariae superiorum*) középkori eredetű tiszttét.¹²⁷¹¹

1215 „omnia stant in expugnatione Budensi, quae si hac vice non succederit, perdet Vestra Sacra Maiestas se et nos, et omnia regna sua, quia nunc non de Vestrae Sacrae Maiestatis solum regnis, sed de tota Republica Christiana agitur.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 43. Konv. B. fol. 231–232. Nádasdy Tamás I. Ferdinándhoz. 1540. szeptember 30., Sempte.

1226 „In diesem Jahre haben die Herrn Prelathen und andere Landt- und Schlossherrn mit gemeinem Adell aus allen Stuhlen, auch den gemeinen Frey- und Bergstethen Versammlung aus befehlicht Kaiserlicher Königlich Majestät, unsers allergnedigsten Herrn, alhier im Neusohl ein Lanttag gehalten. Der Angang ist 26 Februar und gewehrt bis auf den 7 Tag Martii ... und zwehn Oberste Hauptleute des Landes erwölt, nemlich Herrn Perinus Peter und Herrn Andreas de Bathor.” Föglein, 1923–1924. 474.: 1. jegyz.

1237 „Deinde, cum dominus Andreas Bathory cum suis fratribus ad obedientiam Regie Majestatis et fidelitatem accessit, onusque capitaneatus huius regni, tum pro defensione confinium et administratione subsidiorum, tum pro domandis rebellibus, de voluntate dominorum utriusque Ordinis et aliorum Statuum, una cum domino Petro Pereny in se assumpsit ...” MOE, II. köt. 375.: No. XIII.

1248 Az alább idézett adatok mellett vö. még: „Amikor aztán néhai János király halála után a Királyi Felség szolgálatára tért, a Fényesség Felség ... kancellárrá és országos főkapitánnyá tette ... A Királyi Felségnek Magyarországon főkapitánya és kancellárja lett.” Sztárai, 1985. 142.: No. 42.

1259 Perényi 1540. szeptember 8-án Nyitrán kelt és saját kezűleg aláírt hűséglevele I. Ferdinánd számára: MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 15. No. 43. Vö. még: A főúr szeptember 11-én Gyarmat várából már mint Ferdinánd király híve intézett levelet Nádasdy Tamáshoz. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. It., Missiles, Perényi Péter Nádasdy Tamáshoz. 1540. szeptember 11., Gyarmat.

12610 Perényi átállási feltételei Thurzó Elekhez 1540. július 3-án írott levelében: ETE, III. köt. 457–463.: No. 472. (Lásd különösen a 6. artikulust. Uo. 460.); 1540. augusztus 10-én Ferdinánd király Oláh Miklóst rendelte az átpártolni kész Perényivel való tárgyalásokra. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 43. Konv. A. fol. 6–9.; Felterjesztés Perényi kívánalmairól Ferdinándhoz szeptember elejéről: ETE, III. köt. 485–487.: No. 493.; Végül Ferdinánd szeptember 14-én Bécsújhelyen tette meg végső ígéreteit az átállt főúr számára. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 43. Konv. B. fol. 64–66. Vö. még Détshy, 1989. 31. és Sztárai, 1985. 13. és 127–128.: No. 29.

12711 1537. augusztus 6., kinevezés: MOL I 28 Gévy-hagyaték Tétel 2. fol. 132. és fol. 278. Vö. még: 1537. december 14.: „parcium regni superiorum capitaneus generalis”, ill. „parcium superiorum genciumque

1542 tavaszán a megválasztott országos főkapitányok között a rendek két részre osztották fel az ország Drávától északra fekvő területét, attól délre ugyanis ottani képviselőjük, Nádasdy Tamás horvát–szlavón bán igyekezett ellátni – az oda rendelt királyi idegen csapatok főhadparancsnokának kárára – szintén egyre csökkenő feladatkörét. Perényi főkapitányi hatásköre az ország északkeleti felében fekvő birtokaihoz közelebb eső, a Dunától északra és keletre elterülő területekre terjedt ki, a Somogyban és Baranyában birtokos Báthory pedig a Dunántúlon parancsnokolt. Katonai feladatuk – elvileg legalábbis – az volt, hogy ellássák a betöltetlen nádori tisztség hadügyi szerepkörét, saját területeiken a rendek és a vármegyék által felfogadott csapatokkal szervezzék a határok minél hatékonyabb védelmét, valamint török elleni hadjáratok alkalmával vezessék a nemesi felkelő és vármegyei csapatokat, miként azt az 1542. évi Buda elleni expedícióban az akkor még egyedüli főkapitány Perényi valóban tette.¹²⁸12 A magyar rendek tehát Buda 1541. évi elestét követően azonnal felismerték a török fenyegetés közvetlen voltát és a védelmi rendszer ily módon történő két részre osztásával tettek kezdő lépést a hódítók elleni védekezés hatékonyabb megszervezésére.

Az 1542 tavaszán kinevezett két országos főkapitány csak meglehetősen rövid ideig látta el együtt a rendek által rájuk bízott katonai, valamint egyéb, elsősorban a jogtalanul elfoglalt birtokok visszaadásával összefüggő rendfenntartó feladatokat.¹²⁹13 Mivel Perényi – látva a hadjárat kudarcát – a budai pasával próbált szövetséget keresni, október 10-én őt Ferdinánd király elfogatta és hat éves rabságra számúzta.¹³⁰14 Tisztét mindenképpen be kellett betölteni, hiszen a kémjelentések napról napra arról számoltak be, hogy a törökök újabb foglalásokra készülnek, ami 1543–1544-ben be is következett. Az 1542 novemberében 48Pozsonyban újra összegyűlt rendek javaslatára¹³¹15 végül I. Ferdinánd december 23-án Perényi helyére Nádasdy Tamást nevezte ki,¹³²16 aki korábban budai udvarbíróként, majd 1538-tól horvát–szlavón banként mind Szapolyai hívei, mind a törökök elleni küzdelmekben jelentős tapasztalatokra tett szert, és egyúttal az ország egyik legjelentősebb birtokokkal rendelkező főura volt. Miután azonban a Kanizsai Orsolyával kötött házasságának köszönhetően ez a birtokegyüttes szinte kivétel nélkül a Dunántúlon feküdt, a két országos főkapitány területi hatáskörét megcserélték, hiszen Nádasdynak elvileg a letartóztatott Perényi északkeleti területeit kellett volna igazgatnia. Erre azért volt lehetőség, mert Báthory András a Dunántúl délnyugati része mellett az ország keleti felében is rendelkezett birtokokkal. Azaz 1542 legvégétől Nádasdy a Dunántúl országos főkapitányaként ennek az országrésznek a védelmét kapta a rendektől feladatul, míg Báthory fennhatósága Perényi egykori északkelet-magyarországi területeire terjedt ki.

A győri főkapitányság kialakulásának története szempontjából természetesen a dunántúli országos főkapitány tevékenysége érdemel számunkra megkülönböztetett figyelmet. A rendek által támogatott Nádasdy előzetesen benyújtott feltételei, majd a vele kötött uralkodói szerződés értelmében 500 könnyűlovast tartozott feladatai ellátására felfogadni – közülük 25 kerülhetett ki saját szervitorai közül –, miközben Ferdinánd király ígéretet tett neki, hogy más katonái közül még további 1000 könnyűlovast és ugyanennyi gyalogost rendel parancsnoksága alá.¹³³17 A tisztét 1546 tavaszáig betöltő Nádasdynak, majd utódjának a főkapitányságot körülbelül bő fél esztendeig ellátó füzesdi Késás Pálnak, Török Bálint egykori szigetvári

et exercitus nostri generalis capitaneus” MOL E 148 MKA NRA Fasc. 336. No. 5. és No. 17., valamint 1538. március 31.: „parcium regni superiorum ac gencium nostrorum capitaneus generalis”. Uo. Fasc. 336. No. 25. 12812 „Az magyarok között (az magyaroknak) fő hadnagya vala Prinyi Péter.” Verancsics évkönyv, 1981. 90.

12913 Lásd erre például az 1542. évi beszercebányai diéta 5., az 1542. évi pozsonyi országgyűlés 2. és az 1543. évi ugyancsak beszercebányai gyűlés 2. törvénycikkét. CJH, 60–63., 82–83. és 108–109.

13014 Sztárai, 1985. 137–178.: No. 38–59.; Détshy, 1989. 32–34. és Sugár, 1992. 189–202.

13115 „ex deliberacione universorum fidelium nostrorum, dominorum praelatorum, baronum regnique nobilium in proxime conventu Posonii habito” MOL E 21 Ben. res. Köt. 534. (1531–1549) fol. 47^r. Az 1542. évi novemberi diéta fennmaradt iratanyagában erre vonatkozóan – sajnos – semmilyen utalást nem találunk. MOE, II. köt. 401–462.

13216 MOL E 21 Ben. res., Köt. 534. (1531–1549) fol. 47^r. December 26-án Ferdinánd király Nádasdy kinevezéséről engedelmességre intő levélben értesítette magyarországi alattvalóit, egy nappal később pedig ugyancsak külön oklevélben rendelkezett arról, hogy a 23-án kinevezett főkapitány – mintha tüstént egy hadjáratban venne részt – fizetését már 1543. január 1-től kapja. MOL E 144 MKA Tört. eml., Belügy (Doboz 1.) fol. 79–80. és MOL E 21 Ben. res. Köt. 534. (1531–1549) fol. 47^v.

13317 Nádasdy feltételei: „Ordinacio magnifici domini Thomae Nadasdi ratione capitaneatus generalis.” MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 4. fol. 136–137. Vö. még: „Ordinacio domini capitanei generalis, qui curam defensionis regni et execucionis articulorum Novisoliensium habere debet.” Uo. fol. 143–144.

várnagyának¹³⁴ 18 a pontos feladatkörét az utóbbi utasításából ismerjük, amelyet Várday Pál helytartó (1542–1549) és ifjabb Niklas Graf zu Salm und Neuburg királyi főhadparancsnok (1546–1550) állított ki.¹³⁵ 19 Eszerint a rendek által felfogadott országos főkapitányoknak a Dunántúl területére irányuló török portyák megszüntetéséről, egy-egy kisebb-nagyobb ostromlott vár felmentéséről, valamint általában a végvárak és a vármegyék mindenféle hadügyi kérdésének az irányításáról kellett gondoskodniuk. Ennek végrehajtásához az uralkodó által külön fizetett maximum néhány száz fős főkapitányi lovascsapaton kívül az országgyűlésen megszavazott hadiadóból (*dica*, *subsidium*, *contributio*) tartott katonák álltak rendelkezésükre, függetlenül attól, hogy azok a Dunántúlon egy-egy várban vagy éppen táborban teljesítettek szolgálatot. A főkapitány⁴⁹ fizetését szintén ugyanezen jövedelmekből, valamint az 1542-ben megszavazott, de igen kevésbé bevált új vagyoadóból, a nemesek által is fizetendő hatvanadból (*sexagesima*)¹³⁶ 20 kellett biztosítani.¹³⁷ 21 A dunántúli főkapitányok hadiadóból felfogadott katonaságának a létszámát igen nehéz megbecsülnünk, miként arra vonatkozóan is meglehetősen kevés adattal rendelkezünk, hogy az 1540-es években ezek a katonák mely várakban teljesítettek szolgálatot. Biztosan tudjuk, hogy 1543-ban a főkapitányi katonaságból mintegy 200 főnyi lovas Alapy János és a későbbi komáromi főkapitány (1552–1562), pakosi Paksy János kapitánysága alatt az akkor még keresztény kézben lévő Pécs várában teljesített szolgálatot.¹³⁸ 22 Egyedül 1546-ból Késás Pál idejéből rendelkezünk pontos adatokkal arra vonatkozóan, hogy mely várak és mekkora katonasággal tartoztak a főkapitány hatáskörébe, azaz mely várakban tartottak ez időben az előírások szerint hadiadóból fizetett őrséget.¹³⁹ 23 Szinte bizonyos, hogy a korábban Pécsen szolgáló katonák nagy része a Dél-Dunántúl kulcsává előlépő Szigetváron teljesített szolgálatot,¹⁴⁰ 24 hiszen ekkor az uralkodó által fizetett őrségen kívül a dikából 80 lovas és 300 gyalogot kellett állomásoztatni az Almás patak mocsarában fekvő erősségben. Szigetvár hátsó részében Kaposútváron 50 lovas,¹⁴¹ 25 Korotnán 50 huszár és 20 gyalog, a mai Bakháza közelében fekvő, kis Pácod várában 25 lovas és 16 gyalog, Somogyváron 25 lovas és 50 gyalogos, Dombóváron 12 huszár és 100 hajdú, Lak várában 12 lovas és 16 gyalog, Babócsán pedig 50 gyalog örködött a dunántúli főkapitány parancsnoksága alatt. Maga Késás mindezek mellett rendelkezett még 100 fős főkapitányi lovascsapatával, továbbá a területen szolgált gersei Pethő János 50 huszárral, Magyar Bálint és Bocskai Ferenc pedig egy-egy negyedszázad fős lovasegységgel. A Balatontól délre fekvő területeken tehát összesen 454 huszár és 552 hajdú, azaz 1006 katona teljesített szolgálatot a fent említett végvárakban vagy kapitányok mellett a dunántúli főkapitány parancsnoksága alatt. A Balatontól északra a Duna vonaláig, a Győr előterében fekvő várakban még ennél is kevesebb katonát állítottak szolgálatba – legalábbis az előírt keretlétszámok szerint¹⁴² 26 – a dikából befolyt jövedelmekből,

13418 Bessenyei, 1994. 195.: No. 267.

13519 „Instructio reverendissimi domini archiepiscopi Strigoniensis, summi cancellarii et locumtenentis ac spectabilis et magnifici domini Nicolai Comitissae Salmis et Neuburg, supremi cubicularii, consilarii et generalis Regiae Maiestatis capitanei etc. egregio domino Paulo Kesas, vicecapitaneo supremo in partibus regni Hungariae Transdanubium die 7. Junii anno 1546 Posonii data.” ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 18–20.

13620 1542. évi besztercebányai: 28. tc. és 1542. évi pozsonyi 11–13. tc. CJH, 72–73. és 86–87., valamint Szekfű, 1935. 129.

13721 „Solucio spectabilis et magnifici domini, Thomae de Nadasd supremi capitanei etc. de primo subsidio unius floreni et medietatis sexagesimae anni 1543 ad primum quartale anni.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Tétel 2. fol. 26.

13822 Szakály, 1996/2. 155–156.

13923 „Anno 1546. Solucio facienda ad loca et militibus sub capitaneatu egregii domini Pauli Kesas existentibus.” (Készítette: Pétervárad Balázs.) MOL E 554 MKA Vár. és kam. iratok Fol. Lat. 851. fol. 11–13.

14024 Vö. ezzel kapcsolatban 1548-ból: Timár, 1989. 78. és 83.

14125 Dersffy István és Farkas ez évi számadása szerint viszont a dikából fizetett 50 lovas mellett még ugyanennyi gyalog is szolgált a hadiadóból befolyt jövedelmekből a várban, bár fizetésük meglehetősen akadozott. Szakály, 1975. 96.

14226 Már itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a 16–17. századból – a Haditanács, a különböző kamarák és családok levéltárainak selejtezéseinek következtében sajnos – elenyésző számban maradtak fenn mustrajegyzékek (*Musterregister*), amelyek alapján napról napra tudnánk nyomon követni, hogy egy uralkodói, magyar kamarai fizetésű vagy (miként jelen esetben) a rendek által fizetett hadiadóból ellátott várban adott időpontban ténylegesen mennyi katona szolgált. Ezek helyett elsősorban csak a hadvezetés által elfogadott hivatalos keretlétszámokkal (az úgynevezett *Kriegsstaat*okkal) számolhatunk, amelyek –

amint arról az alábbi táblázat adatai tanúskodnak:

50A magyar rendek által megszavazott hadiadóból fizetett és a dunántúli országos főkapitány parancsnoksága alatt álló katonaság a Balaton és Duna közötti várakban 1546-ban			
vár	magyar lovas	magyar gyalogos	összesen
Vázsony	12	16	28
Lövöld	12	25	37
Szentmárton	12	40	52
Sümeg	32	–	32
Palota	25	50	75
Gesztes	8	24	32
Vitány	4	10	14
Csesznek	6	12	18
Döbrönte	6	10	16
Tihany, Devecser és Ugod ¹⁴³ 27	100	50	150
Győr	400	–	400
Összesen	617	237	854

Az 1543-ban elveszett Székesfehérvár és Esztergom, valamint a körülöttük meglehetősen gyorsan kiépült török várövezettel¹⁴⁴28 szemben tehát 1546 közepén a Dunántúl főkapitánya ezzel a meglehetősen csekély létszámú magyar katonasággal rendelkezett. Ráadásul mindez csak időleges volt ekként, hiszen késő ősszel Salm főhadparancsnok már arról panaszkodott uralkodójának, hogy maga semmi más kiutat nem lát, minthogy a hadiadó elégtelensége miatt ezt a katonaságot – Szigetvárt, Vitányt, Gesztest és Szentmártont kivéve – bocsássák el.¹⁴⁵29 Rögtön felmerül a kérdés, az idegen csapatok élén álló Salm miért foglalkozott a magyar rendek által megajánlott és a vármegyei adószedők (*dicator*) által behajtott hadiadó kérdésével, hiszen ez – miként arról Késás utasítása (is) rendelkezett – a dunántúli országos főkapitány feladata volt. Csakhogy Ferdinánd király 1546 tavaszán az idegen segélyekből és a magyarországi dika-jövedelmekből tartott katonaság együttműködésének megszervezésére külön utasítást adott Várday helytartónak⁵¹és Salm főhadparancsnoknak, valamint Pétervárady Balázs deáknak, a hadiadó-jövedelmek legfőbb kezelőjének (*administrator/perceptor dicæ*), egyben a Magyar Kamara pénztárosának (1532–1549).¹⁴⁶30 Ferdinánd király hadvezetésének az 1540-es években szerencsére nem pusztán ez az alkalmi katonaság állt rendelkezésére a Győrtől délkeletre fekvő területeken. Sőt egyáltalán nem véltetlen, hogy a dunántúli országos főkapitány dikából fogadott katonaságának nagyobb része nem ezen az országrészen, hanem a Balatontól délre fekvő, említett végeken állomásozott. Miként arról az alábbiakban hamarosan részletesen szólunk, az 1546. esztendő alapvető fordulatot hozott a Győr körüli országrész védelmében. Ettől kezdve Alsó-Ausztria rendjei már nem pusztán a főhadparancsnokok mellé küldtek mezei szolgálatba zsoldos

többnyire kerek számokban – azt adják meg, mennyi katonának kellett az előírások szerint egy adott várban szolgálnia. Hangsúlyozni szeretnénk ugyanakkor, hogy a hivatalosan elfogadott keretlétszámok kimutatásokat meg kell különböztetnünk az ezek kidolgozása során készült tervezetekről (*Entwurf, Vorschlag*). Az alábbiakban ezért mindig jelezzük, hogy az adott esetben pusztán javaslatról vagy elfogadott keretlétszámokról van-e szó. Mindezekkel kapcsolatban vö., ugyan a 17. századra vonatkozóan: Kelenik, 1995/2. 9–10.

14327 A három vár azért szerepelt együtt, mert ezek ekkor devecseri Choron András és János birtokában voltak, illetve kapitánysága alatt álltak. A fenti létszámból hivatalosan 24 lovas és 16 gyalogos szolgált Tihanyban. PRT, X. köt. 146.; Koppány–Boksay, 1961. 7–10. és Koppány, 1983. 266.

14428 Lásd erre vonatkozóan még az V. 3. alfejezetet.

14529 „Wie man nun das Khriegsfolckh, so in den Besaczungen, die mit dem Anschnitgellnt unnterhallten werden, an Beczalung erhallten wierdet mögen, ways ich in Warhait kainen anndern Weg daczue, dann das man sy, ausserhalb Sygeth, Vythän, Gestes unnd Sanndt Mertn Perg, zeitlichen urlaube.” ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 109–111. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. november 18., Pozsony.

14630 ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 1–5. és fol. 6–16. Mindkét instrukció 1546. március 21-én kelt Bécsben. (Péterváradya: Szalay, 1861. 14–16.: No. XVI. és 35–36.: No. XXXI. stb.; Kiss, 1908. CLXX. és Ember, 1946. 127., 131. és 133.) Salm tárgyalásaira Nádasdy Tamással 1546 nyarán a dika ügyében lásd még: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Niklas Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Tamáshoz. 1546. augusztus 28., Pozsony.

katonaságot, hanem várakba helyezett állandó helyőrségekkel is kezdtek részt venni Győr vidékének és ezáltal saját tartományuknak a megoltalmazásában. A fenti táblázatból tehát éppen amiatt hiányozhatott például Pápa és Veszprém vára, mert Győrrel együtt ebbe a három erődítménybe 1546 elején az osztrák tartomány rendjei saját fizetésükön mintegy 1100 főnyi végvárit rendeltek.¹⁴⁷³¹

Az osztrák rendek által fizetett német és magyar katonákkal a dunántúli főkapitányok nem rendelkezhettek, hiszen ezek Salm főhadparancsnok (1546–1550), valamint az ő gyakori távollétében Reinprecht von Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes és főhadimarsall irányítása alatt álltak. A két idegen fővezérrel azonban a mindenkori dunántúli főkapitányok utasításuk értelmében állandó összeköttetésben álltak, hogy egy-egy nagyobb török betörés ellen csapataik egyesítését követően közösen léphessenek fel. Mindez tehát azt jelentette, hogy a határvédelemben részt vevő katonaság – elsősorban pénzügyi okok következtében – már az új végvárrendszer születésének kezdőpillanatában is meglehetősen sokszínű volt. A Balatontól északra fekvő terület védelmében a magyar és az osztrák rendek hadiadójából, illetve segélyéből fizetett erőkön túl magánföldesúri csapataikkal még részt vettek a helyi birtokosok (elsősorban maga Nádasdy Tamás, Török Bálint fia, Ferenc, devecseri Choron András, majd utóda, János stb.), sőt a terület vármegyei még külön felfogadottal kisebb egységekkel is.

A hadiadóból tartott katonaság mellett ugyan az utóbbi kontingensek felett is a dunántúli országos főkapitányok rendelkeztek, ennek ellenére meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben voltak, ha valóban instrukciójuknak megfelelően akarták ellátni feladataikat. A stájer rendek ekkor még meglehetősen csekély katonai segítségét leszámítva,¹⁴⁸³² rájuk hárult az 1540-es években a Dunántúl szinte teljes déli részének védelme, valamint az említett mintegy húsz kisebb-nagyobb vár őrséggel való ellátása. Minderre az összesen mintegy 1100 főnyi lovas és 800 főnyi gyalogos dika-katonaság és a néhány száz főnyi vármegyei kontingens teljességgel sohasem volt elegendő. Ráadásul a főkapitányoknak a 52török portyák elleni védekezésen kívül gondoskodniuk kellett a váraknak valamiféle kezdetleges rendszerbe való szervezéséről, azok időben történő megsemmisítéséről, a vármegyék ingyenmunkájának segítségével történő megerősítéséről is. Nádasdy, majd Késás feladatkörébe tartozott a védelmi célokra nem használható kastélyoknak és kolostoroknak az országgyűlési törvénycikkben előírt lerombolása,¹⁴⁹³³ valamint az egyes várak közötti riasztást és a környező lakosságot menekülésre felszólító jelzőrendszer kiépítése, sőt elvileg külön erre elkülönített összegekből még a kémek tartása is. Mindezeket túl szoros kapcsolatot kellett állniuk a vidék jelentősebb birtokosaival, Batthyány Ferencel, alsólendvai Bánffy Istvánnal stb., hogy ők magánföldesúri csapataikkal mellettük vegyenek részt a határvédelemben, váraikat pedig erősítsék – ami összességében szintén nem volt könnyű feladat. Végül a dunántúli főkapitányokat az országrész védelme érdekében – a királyi főhadparancsnokok és a Győrben székelő hadimarsallalok mellett – együttműködésre és állandó kölcsönös hírszolgálatra kötelezte Ferdinánd király a horvát–szlavón bánnal, Zrínyi Miklóssal (1542–1556) és a stájer–krajnai rendek által Szlavóniában tartott csapatok kapitányával, kevéndi Székely Lukáccsal is.¹⁵⁰³⁴

Nádasdy Tamás, majd Késás Pál az 1540-es években a teljes offenzívába lendült törökökkel szemben ebből a feladatkörből éppen megfelelő létszámú katonaság hiányában és a kezdeti jelentős zűrzavarban alig valamit valósíthatott meg. Hiába írták elő a főkapitányi utasítások, hogy a katonákat mindig megfelelő időben fizesse az erre kirendelt mustramester (*supremus lustrator*, *Mustermeister*), a magyar irodalomtörténeti kutatásokból is jól ismert kisasszonyfalvi Istvánffy Pál (1553 †),¹⁵¹³⁵ ez már ezekben az esztendőben sem vált valóra. Ez

14731 Lásd részletesen a következő alfejezetben.

14832 Pécsen 1543-ban, még a város török kézre kerülése előtt – Székely Lukács ugyan csak névleges parancsnoksága alatt – a stájer rendek saját költségükön 90 lovast és 100 gyalogost állomásoztattak tartományuk védelme érdekében. Szakály, 1996/2. 154–155., valamint lásd még: A stájer rendek részvétele a Délnyugat-Dunántúl török elleni védelmében a XVI. században címmel 1998. február 13–14-én a szigetvári Törökkori kutatások a XVI–XVII. századból elnevezésű konferencián tartott előadásunkat.

14933 Lásd mindenekelőtt Csorba, 1974. és újabban öze, 1993. Vö. még: Szlavóniára és Horvátországra vonatkozóan: 1546: 42. tc., a Dunántúlra és Magyarország egyéb részeire: 1546: 44. tc. CJH, 178–181.

15034 Székely már 1546-ban kapitányként szolgált a szlavón végeken, miként később is a stájer és krajnai rendek által felfogadott és Szlavóniában tartott csapatok kapitányaként (*gentium provinciarum Styriae et Carinthiae in regno Slavoniae capitaneus*) és Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok ottani helyetteseként (*Oberstfeldhauptmannleutnant in Windischland*). Barabás, 1898. 67–78.: passim és 1546: „mein Leytinamb” ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 94–96. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. július 30., Pozsony. Vö. még Uo. fol. 188. 1546. december 9., Bécs. Néhány Székelyhez írt levél: Szalay, 1861. passim.

15135 Holub, 1912. 222–237. Istvánffy mustamesterségére: Uo. 229. és Timár, 1989. 37., 42., 56., 63. és 82–

pedig egyet jelentett a főkapitány kezének csaknem teljes megkötésével, miközben a fosztogató katonái ellen irányuló panaszok egyre szaporodtak. A magyar lakosságnak Bakith Pál és Török Bálint sajátos magánháborújának keserű tapasztalatai után ettől kezdve rá kellett döbbsennie, hogy a zsoldfizetés elmaradása esetén az adójukból tartott magyar huszárok semmivel sem bánnak pusztításaik során velük kegyesebben, mint a két említett személy magánföldesúri katonái vagy a főhadparancsnokok botja alatt szolgáló idegen vagy magyar zsoldosok. A fizetetlen katonaság garázdálkodását a dunántúli főkapitányok sem tudták meggátolni, noha ezt számukra a legszigorúbb büntetésekkel írta elő említett utasításuk. A törökök mindeközben a Dunántúlon borzasztó erőfölénybe kerültek, hiszen Székesfehérváron és Pécsen, valamint a körülöttük kiépítésre kerülő várgyűrűkben, illetve a közöttük húzódó tolnai várláncolatban 1545-ben már mintegy 5800 oszmán katona várta, hogy nap mint nap betörhessen a királysági területekre.¹⁵²³⁶ Mindeközben Esztergom várában egymagában mintegy kétszer annyi török katona szolgált (1544-ben mintegy 2200 ⁵³fő),¹⁵³³⁷ mint amennyi Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes vezetése alatt Győrben és a szomszéd végházakban az osztrák rendek zsoldján állomásozott. Ezzel az óriási katonai fölényrel szemben igazán hatékonyan csak újabb őrsegek felfogadásával, azaz Ferdinánd király osztrák tartományaiból várható segélyekből fizetett katonasággal lett volna lehetőség. Nagyobb hadiadót hiába szavaztak meg a magyar rendek, a háborús viszonyok közepette azt úgysem lehetett beszélni. Az 1540-es évek közepétől ezért országgyűlési végzéseikben egyre gyakrabban kérték az uralkodót, hogy a törökök előrenyomulása miatt jövedelmeiktől megfosztott várakról mielőbb külföldi segélyekből gondoskodjék. Az 1546. évi 44. törvénycikkben például a Dunántúlon elsősorban Dombó, Kaposvár, Somogyvár, Lak, Szigetvár, Tihany, Csesznek és Szentmárton őrseggel való ellátását sürgették¹⁵⁴³⁸ Ferdinánd idegen tartományainak jövedelmeiből. Ezen várak közül azonban ebben az esztendőben csak az éppen ekkor királyi kézbe vett Szigetvárra, valamint – miként említettük – Szentmártonba került uralkodói őrség. Szigetvár Török Bálint utódaitól való átvételének, valamint a dunántúli főkapitányi csapatok egy jelentős része oda rendelésének óriási jelentősége volt, hiszen egy 1566-ig fennálló védelmi övezet központját biztosították ezzel. A vár királyi kezelésbe vételében ugyanakkor legalább annyi szerepe volt Salm főhadparancsnoknak, mint Késás Pál dunántúli főkapitánynak.¹⁵⁵³⁹

Miután Nádasdy és Késás főkapitányok a törökök erőivel szemben elégtelen létszámú katonaságukat saját jövedelmeikből sem növelhették meg néhány száznál többel, igyekeztek legalább a Dunántúl viszonylag kedvező természetföldrajzi adottságaira, valamint a vármegyei nemesség még mozgósítható erőforrásaira építeni. Magyarország határvédelme szempontjából a Dunántúlon elsősorban az országrészt éppen középen keresztülszelő Balaton bírt óriási jelentőséggel, hiszen ennek hiányában e területen is várak tucatjaival és újabb katonák ezreivel kellett volna biztosítani a védelmet. Ráadásul ez a természet nyújtotta védőbástya – elsősorban a Kisbalaton vidékén húzódó, környező mocsaraknak és a napjainkban mértnél magasabb vízállásnak köszönhetően – jóval nagyobb kiterjedésű és nehezebben áthágható akadály volt. A Balatontól délre viszont a Marcal és a Rinya folyó, majd mögöttük a Zala folyót a Murával összekötő Kanizsa patak – nagyjából a mai Principális-csatorna mentén – nagy mocsárvilága, északra pedig elsősorban a Dunántúli-Középhegység jelentős vonulatai, mindenekelőtt a Bakony és erdőségei, majd tőle nyugatra a Rába folyó jelentett olyan természeti képződményt, amelyre a határvédelem kiépítésekor mindenképpen építeni kellett és kellett is. Ezt pedig már Nádasdy Tamás országos főkapitánysága alatt, az 1540-es években felismerték. Nádasdy báni működése (1538–1542) idején társával, Keglevich Péterrel együtt már a horvát–szlávón végeken is igyekezett kihasználni a folyóvölgyek nyújtotta védelmi lehetőségeket.¹⁵⁶⁴⁰ Ezt azután a dunántúli főkapitánysága idején – tagadhatatlan, hogy elsősorban saját birtokai védelmében – a Rába folyó vonala mentén is törekedett megvalósítani. Székesfehérvár 1543. évi eleste után ugyanis a török könnyűlovasok vagy a Balaton-felvidéken, vagy a Vértes és a Bakony egy-egy átjáróján átkelve viszonylag gyorsan juthattak el az addig pusztán Török Bálint huszárai által érintett Rábaközig. A meglehetősen ⁵⁴kanyargós és számos mellékággal rendelkező Rába viszont tökéletesen alkalmasnak mutatkozott arra, hogy

83.

15236 Hegyi Klára szíves közlése a bécsi *Österreichische Nationalbibliothek* Kézirattárában (*Handschriftensammlung*) őrzött zsolddefterek (1543: ÖNB Mxt. 566. és Mxt. 550.; 1545: Mxt. 581.) adatai alapján.

15337 Hegyi, 1996. 54.

15438 CJH, 180–181. Érdemes felhívunk a figyelmet, hogy Lakot a törvénycikk kiadásának latin szövege is „Kák”-nak titulálta. Erre az elírásra már Solymosi László is felfigyelt. Solymosi, 1979. 267.: 278. jegyz.

15539 Timár, 1989. 37–38., 45. és 77–79.

15640 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 40. Konv. D. fol. 13. Keglevich Péter I. Ferdinándhoz. 1539. november 26., „in Kryschyche”

átkelőinek és révhelyeinek bevágását, malomgátjainak felduzzasztását és mindezek őrzését követően igazi természetesen védvonal lehessen. Ennek érdekében kezdődött meg a folyó vonalának Kapuvártól Szentgotthárdig történő felmérése 1544 novemberében.¹⁵⁷⁴¹

A munkálatok természetesen uralkodói belegyezéssel folytak, de elvitathatatlan, hogy a kezdeményező a dunántúli főkapitány, Nádasdy Tamás volt. Az ő parancsára végrehajtott,¹⁵⁸⁴² szinte már modern földméréshez hasonlítható vizsgálat során szisztematikusan felmérték a folyó vonalát, számba vették az egyes átkelőket, malmokat és rögzítették az ezek közötti távolságokat, mind a folyó jobb, mind bal partján. A háborús viszonyok közepette azonban a munkálatok egyes területeken igen elhúzódtak, sőt voltak olyan birtokosok, akik még ennek, a saját védelmük szempontjából fontos felmérésnek a költségeitől is igyekeztek megkímélni magukat. Mindezek következtében a dunántúli rendeknek rábahídvégi gyűlésükön még 1547 januárjában is arra kellett felszólítaniuk a környék birtokosait, hogy Kőrmendig Nádasdy, onnan Szentgotthárdig pedig Niklas Graf zu Salm¹⁵⁹⁴³ és Batthyány Ferenc, a terület legnagyobb birtokosainak vezetése alatt hajtsák végre az addig elszabotált munkálatokat.

Nádasdy főkapitánysága alatt szinte minden területen hasonló, áthághatatlan akadályokba ütközött feladatai ellátásakor. Még igen tekintélyes familiárisi rendszerével sem szolgálhatta állandó anyagi támogatás nélkül a Dunántúl kialakulóban lévő védelmét, ráadásul fizetései rendszeresen és évek óta elmaradtak, 1546 elején ezért elérkezettnek látta az időt, hogy benyújtsa lemondását. Hiába próbálták többször meggyőzni, hogy maradjon még legalább az esztendő végéig a tisztségben, mivel a dikából nem tudták biztosítani feltételét („pusztán” 1000 lovas és 500 gyalogos állandó fizetését), Ferdinánd király végül kénytelen volt felmentésébe belegyezni.¹⁶⁰⁴⁴ Nádasdyra mindezek ellenére mind Pozsonyban, mind Bécsben továbbra is igen számítottak. Erre utal, hogy utódját, az említett Késás Pált májusban csak ideiglenes megbízatással és éppen az ő ajánlására állították helyére, miután a kor másik ismert lovaskapitánya, Nyáry Ferenc, a schmalkaldeni háborúban való szolgálata miatt nem vállalhatta el a tisztséget.¹⁶¹⁴⁵ Miként azt Salm főhadparancsnok⁵⁵ és Várday helytartó egészen nyíltan Nádasdy tudomására hozták, az uralkodó a lemondott főkapitányt akarata esetén bármikor kész ismét visszahelyezni a tisztségbe.¹⁶²⁴⁶ Az óriási befolyással rendelkező főúr ekkor mégis hajthatatlan maradt. Csakhogy Késás valamikor 1546 vége felé távozott az élők sorából,¹⁶³⁴⁷ így az országrész védelme érdekében a rendek számára ismét sürgető feladattá vált az új dunántúli országos főkapitány kinevezése.

15741 „Registrum super dimensione ripparum fluvii Raba.” MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 2. No. 2. és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Tétel 2. (Doboz 44.) fol. 18–23.

15842 „de speciali voluntate Sacratissimae Romanorum Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Maiestatis et commissione spectabilis et magnifici domini, domini comitis Thomae de Nadasd, iudicis curiae et generalis suppremiue Regiae Maiestatis regni Hungariae capitanei” MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 2. No. 2. p. 1.

15943 Salm Thurzó Elekkel együtt 1540. november 24-én kapta meg I. Ferdinándtól a szentgotthárdi apátság kegyuraságát és lett ezáltal a vidék egyik jelentős birtokosa. ETE, III. köt. 511–512.: No. 515. Vö. még Uo. 492–493.: No. 499. és Barta, 1981. 87.

16044 „Posteaquam Magnificentia Vestra superioribus mensibus magistratu se suppremi capitanei abdicarat, neque ab eo tempore potuit adduci, ut rursus eam provinciam subiret. Si quidem ad mille equites et quingentos pedites, quos Magnificentia Vestra si habuisset, offerebat per annum in officio velle persistere, solutio fieri non posse ex dica videbatur.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Niklas Graf zu Salm und Neuburg [és Várday Pál] Nádasdy Tamáshoz. 1546. május 26., Pozsony.

16145 Késás ajánlására: „commendatione Magnificentiae Vestrae” Uo. és lásd még Késás már idézett, 1546. június 7-én Pozsonyban kelt instrukcióját: ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 18–20. A Nyáryval való tárgyalásokról csak Niklas Graf zu Salm levelének egyik elszólásából tudunk. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 152–153. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. június [a nap kiszakadt], Bécs. Nyáry szolgálatára a schmalkaldeni háborúban mint a magyar könnyűlovasság főkapitánya: Károlyi, 1877. 647–854.; Martian, 1910. 53. és Pethő, 1993. 114.

16246 „Sic sane, ut si Magnificentia Vestra praeesset illi equitatu et quemadmodum antea praefectum agere voluerit, ipse Kesas subsit eidem Magnificentiae Vestrae pareatque illi tanquam capitaneo suo.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Niklas Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Tamáshoz. 1546. május 26., Pozsony.

16347 Eddig ismert utolsó levele 1546. augusztus 6-án kelt. Uo. Késás Pál Nádasdy Tamáshoz. 1546. augusztus 6., Kapornak.

562. A bécsi katonai vezetés és az alsó-ausztriai rendek törekvései (1541–1546)

A bécsi katonai vezetés a magyar rendekhez hasonlóan azonnal reagált a középkori magyar főváros török kézre kerülésére. A Buda visszafoglalására Joachim brandenburgi örgróf vezette említett 1542. évi hadjárat megszervezését elsősorban az tette lehetővé, hogy a magyar főváros eleste már nemcsak Bécsben és az osztrák tartományokban, hanem a Német–Római Birodalom területén is igazi rémületet keltett. Budáról a törökök számára a Duna mentén megnyílt az út az osztrák főváros és a birodalom irányába, azaz – miként Nádasdy Tamás „rémítgette” 1540-ben uralkodóját – most már tényleg az egész kereszténység, nevezetesen Közép-Európa került veszélybe. Az 1542. október–novemberben, mintegy 55 000 főnyi, tehát Mohács óta a keresztény fél részéről a legtekintélyesebb erőket megmozgató expedíció azonban teljes kudarccal járt.¹⁶⁴¹ Bűnbakokat ugyan lehetett keresni, sőt könnyen találni is, hiszen – miként említettük – Perényi Péter országos főkapitányt, a magyar rendek legfőbb hadügyi vezetőjét Ferdinánd király a visszavonulás során az akcióban való több mint ellentmondásos tevékenységéért letartóztatta, mindez a legkevesebbé sem jelentett a helyzetre megoldást.¹⁶⁵² A valóság – sajnos – nem tükrözött mást, mint a szultán és Ferdinánd király magyarországi erőviszonyainak tényleges voltát. A törökök pedig még hadvezetésük baklövészei ellenére is óriási fölényben voltak.

Mindezzel az 1542. évi kudarc után a királyi haditanácsosoknak és az osztrák rendek vezetőinek Bécsben is tökéletesen tisztában kellett lenniük. Ezután Buda visszafoglalására több mint fél évszázadon keresztül egyre kevesebb remény volt, azaz sürgősen tartós védelemre kellett berendezkedni, és a horvát végek mellett már Magyarországon is meglehetősen közel az osztrák tartományok határaihoz. Ez a végleges felismerés ragyogóan tükröződik abból a tervzetből, amelyet még Esztergom, Székesfehérvár és Pécs, azaz a Dunántúl három legfontosabb kulcsának elvesztése előtt készítettek Bécsben. A kimutatást Ferdinánd király haditanácsosai a szultán Magyarország ellen való készülődéséről 1542 végén érkező egyre aggasztóbb hírek hatására állították össze a Nürnbergben a következő esztendő első hónapjaiban tanácskozó birodalmi rendek számára. Ebben – miként arról az alábbi táblázat adatai tanúskodnak – részletesen számba vették, hogy egy Bécs elleni oszmán hadjárat esetén elsősorban a Duna mentén és a Dunántúlon fekvő várakba, városokba mekkora létszámú helyőrségekre lenne szükség:¹⁶⁶³

57 Tervezet 1542 végéről a Német Birodalom rendjei számára arról, hogy Szülejmán szultán Bécs elleni támadása esetén milyen létszámú helyőrségekre lenne Magyarországon szükség			
vár vagy város	lovas	gyalogos	összesen
Visegrád (a vár és a víziváros)	–	600	600
Ipolydamásd (kolostor) és Nógrád	–	200	200
Esztergom (a vár és a város)	500 könnyűlovas	2500	3000
Esztergom mellett még mezei szolgálatban	1000 könnyűlovas	8000	9000
Pécs (a vár és a város)	500 könnyűlovas	1500	2000
Tata	100 könnyűlovas	150	250
Komárom	–	500	500
Eger (a vár és a város)	2000 könnyűlovas	500	2500
Pozsony	–	2000	2000
Nagyszombat	1000 könnyűlovas	1000	2000
Magyaróvár	–	500	500
Sopron	500 könnyűlovas	–	500
Kismarton	500 könnyűlovas	–	500
Bruck an der Leitha	2000 könnyűlovas	500	2500
Bécsújhely	2000 könnyűlovas	500	2500
Bécs	2000	8000	10 000
Varasd	400	200	600
flotta (olaszok és naszádosok)	–	10 000	10 000

1641 Meyer, 1879., Károlyi, 1880/1., Károlyi, 1880/2., Traut, 1892. és újabban Liepold, 1998. 237–252.

1652 Perényi kiiktatása a magyarországi politikai és katonai életből számos tekintetben igen hasznos volt még a magyar rendek számára is, hiszen a nagyravágyó főúr igen gyakran hajlott a leggátflástanabb, csakis saját hatalmát és előremenetelét segítő megoldásokra és azok közé tartozott, akik a Mohács utáni káoszban a legnagyobbakat halaszták a zavarosban.

1663 „Verczaichnuß der Schlösser, Stött unnd Päß, so nach Gelegenhait des Thurckhen personlichen Anczugs, jenet- unnd herdißhalb der Thuenaw mit nachbestimpter Anczal Fußvolckhs unnd geringen Pherdtn der unvermeidlichen Notturfft nach beseczt werden sollen unnd muessen.” ÖStA HHStA MEA RTA Fasc. 8. Konv. 4. fol. 22–24.

A fenti létszámadatok még annak ellenére is egyszerre megdöbbenőek és beszédeseek, ha jól tudjuk, hogy ezekkel a magyarországi nehézségeket a kudarcba fulladt budai expedícióban éppen csak megkóstoló birodalmi rendek minél jelentősebb segélyének megszavazását kívánták elősegíteni. Ekkora létszámú katonaság majd a már teljesen kiépült új magyarországi határvédelmi rendszerben sem állomásozott sohasem, sőt ténylegesen még ennek a fele sem. Jóllehet a kisebb részben mezei szolgálatot teljesítő, mintegy 50 000 főt tényleg túlzásnak tarthatjuk, a szultáni sereggel való hatékony szembeszállásra azonban a mozgó királyi csapatok mellett valóban hasonló, több ezer fős helyőrségekre lett volna szükség. A törökök erőfölénye csakis ezáltal lett volna ellensúlyozható, Bécs védelme pedig csakis a Duna vonalának ily módon történő szinte teljes elzárásával és ellenőrzésével volt elképzelhető. Aligha véletlen ugyanis, hogy 1543–1544-ben ⁵⁸az elfoglalt Nógrádra és Esztergomba a török hadvezetés csaknem pontosan a fenti tervezetben szükségesnek vélt létszámú őrséget (212 és 3237 főt) rendelt. ¹⁶⁷⁴

Noha a haditanácsosok fenti tervezetéből az 1543. évi szultáni hadjárat alatt semmi sem valósult meg, abból a bécsi hadvezetés védelmi koncepciójának még egy fontos eleme szintén kiviláglik. Nevezetesen: az osztrák fővárosban az utolsó pillanatig kitartottak az 1530-as évek elején kidolgozott, említett elképzelés mellett, hogy a törököt tartományaik határától minél távolabb tartóztatassák fel, és ezért elsősorban még a Magyarország belsejében és a Duna mentén fekvő kulcshelyeket szereljék fel jelentősebb katonasággal. Erre utal Esztergom és vidékének irtatlan megerősítési terve, miközben az általa védett Komáromba alig, Győrbe pedig egyáltalán nem terveztek őrséget. Újabb jelentősebb katonaság azután már csak Pozsonynál, majd az osztrák határon Bruck an der Leithánál és magánál Bécsnél várta volna az előbbi várakat elfoglaló török főerőket.

A bécsi hadvezetés és egyúttal Magyarország óriási szerencséjére Szülejmán szultán 1543-ban terveivel ellentétben nem jutott el az osztrák főváros alá; Esztergom, Székesfehérvár és Pécs elfoglalásával azonban a dunántúli határvédelem teljes átszervezését kényszerítette ki. Miután a fenti tervezetből semmi sem valósult meg, 1543-ban előbb Hans Ungnad Freiherr von Sonegg (1543. márc.–1544. jan.), majd a következő két esztendőben Leonhard Freiherr von Vels főhadparancsnokoknak (1544. ápr.–1545. nov.) ¹⁶⁸⁵ ugyanolyan tehetetlenül kellett végignézniük a Dunántúl jelentős területének elvesztését és Buda török védőgyűrűvel való körbevételét, mint Nádasdy Tamás és Késás Pál dunántúli országos főkapitányoknak. A két főhadparancsnok támogatására az 1542. évi sokkhatás után a birodalomtól szinte semmi hadisegély nem érkezett. Így pusztán arra futotta erejükből, hogy az osztrák rendek által fizetett néhány ezer fős csapataikkal Pozsony, Komárom és Győr környékén védelemre rendezkedjenek be, illetve ezekből a környező várakba alkalmi őrséget rendeljenek. ¹⁶⁹⁶ Emellett folytatták a két vár megerősítését, továbbá lehetőségeikhez mérten igyekeztek felvenni a harcot a portyázó török lovass csapatokkal. ¹⁷⁰⁷ Buda eleste után az oszmán szpáhik és martalócok megkezdték portyáikat Győr vidékére, miként például 1542-ben, amikor februárban Szentmárton vidékét rabolták ki. Kápolnay Ferencnek azonban huszáraival sikerült őket utolérnie és megvernie, ez elejtett rabokat pedig kiszabadítania. ¹⁷¹⁸

A királyi csapatoknak a Rába-parti város közelében történő állomásozásával párhuzamosan az 1530-as évek néhány kisebb munkálata után 1542-től újabb lendületet vett és immáron folyamatossá vált a győri püspökvár (*arx*, ahogy a korban gyakrabban nevezték) és a város (*oppidum*) megerősítése. Erre igen nagy szükség volt, hiszen ebben az esztendőben ⁵⁹Győr vármegye már arról panaszkodott, hogy a város palánkja elrohadt és félő, hogy akár magától összedül. ¹⁷²⁹ Mivel a polgárok nem tudták saját erejükből ezt kijavítani,

1674 ÖNB Mxt. 590. és Hegyi, 1996. 52–55.

1685 A tisztségükre vonatkozó adatokat lásd az archontológiában.

1696 Gecsényi, 1984. 667. Vö. még Hametner, 1970. 60–62.

1707 Ungnad tevékenységére: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Hans Ungand öt levele Nádasdy Tamáshoz. 1543. június–július. Vö. még: 1543 júniusában Ungnad Győrt jelölte ki a katonasága számára szükséges élelem gyűjtőközpontjának. MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 9. No. 47. Velsre, például Komárom erődítéseiről: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. Konv. B. fol. 20–21. I. Ferdinánd Leonhard Freiherr von Velshez. 1545. február 17., Prága, vagy a Magyarországra jövő spanyol csapatok ügyében: Uo. fol. 42–43. Leonhard Freiherr von Velshez I. Ferdinándhoz, Wormsba. 1545. május 13., Bécs, ill. egy Sopron ellen is elképzelhető nagyobb török betörés kapcsán: SL SVL Oertel-gy. Lad. VI. et F. Fasc. IV. No. 142. Leonhard Freiherr von Vels Sopron városához. 1544. július 11., Győr (!). Vö. még Vels itineráriumának 1545. évi adatait: MOL I 28 Gévy-hagyaték Tétel 2. fol. 119.

1718 Verancsics-évkönyv, 1981. 90. Vö. még Gecsényi, 1976. 203.

1729 Uo. 202.

sáncmunkások pedig már nem szolgáltak a városban, sürgős intézkedésekre volt szükség. Ferdinánd király ezeket 1542 legvégén meg is hozta, midőn megparancsolta Nádasdy Tamás dunántúli főkapitánynak, hogy Pozsony, Sopron, Győr, Veszprém és Vas megyékből rendeljen elegendő munkaerőt, igásállatot és szekeret a város árokjának és palánkjának javítására – hiszen (miként említettük) a vármegyék ingyenmunkájának koordinálása az országos főkapitány feladata volt. A hevenyészett palánképítkezés Esztergom és Székesfehérvár elestének hírére az elkövetkező esztendőben tovább folytatódott. 1543 tavaszán Várday Pál helytartó és Nádasdy főkapitány ismét intézkedtek Győr vármegye jobbágynak a város erősítéseihez való felhasználásáról, a következő esztendő őszén pedig Vas és Győr megye számos birtokosa mellett a Batthyány család Vas megyei és a Török familia pápai birtokairól rendeltek portánként egy-egy embert Vels főhadparancsnok kérésére Győr és Komárom várainak erősítéseihez. A parancslevelekből tudjuk, hogy ebben az időben Vels alárendeltségében már külön építész (*architectus*) dolgozott a két erődítményben, Francesco de Pozzo személyében. 1545-re a munkálatok viszonylag jól haladtak előre, hiszen készen állt a fehérvári és a rábai kapu, noha ezek felépítésének néhány polgárház áldozatul esett.¹⁷³10 A szultán, majd a helyi török erők 1543–1544. évi sikereire a bécsi hadvezetés és az alsó-ausztriai rendek egy-egy kényszerintézkedést követően a végső választ 1546-ban adták meg. Ez az esztendő az első mérföldkő lett az egész észak-dunántúli határvédelem, de mindenekelőtt a győri főkapitányság kialakulásának történetében. Az alapvető változásokat elsősorban két fontos rendelkezés jelentette. Vels főhadparancsnok halála után 1546. március 21-én I. Ferdinánd új magyarországi és egyúttal horvát–szlavóniai főhadparancsnokká ifjabb Niklas Graf zu Sam und Neuburgot nevezte ki, akinek állandó rendes székhelyét utasítása értelmében Győrben kellett tartania.¹⁷⁴11 Mindez pedig azt jelentette, hogy Esztergom eleste után Győr és a közeli Komárom valóban előléptek az elveszett várak pótlására, sőt a Rába-parti vár – az előírások szerint legalábbis – a magyarországi hadügy irányításának egyik legfontosabb helyi centrumává vált. Salmnak innen kellett koordinálnia az egész hadügyet és határvédelmet, a rendelkezésére álló német, magyar és spanyol katonaságnak a végvárakba történő szétosztását, a várak erősítését, illetve élelemmel, hadianyaggal való ellátását, valamint megoldania az egyes osztrák tartományok ⁶⁰által a magyarországi végváraknak nyújtott segítséggel kapcsolatos problémákat. De Salm feladatai közé tartozott a hírszerzés szervezése, valamint a budai pasával való diplomáciai kapcsolattartás, sőt még a hadiposta felügyelete¹⁷⁵12 is. Ebben a tevékenységében déli végeken a krajnai, karintiai, stájer, Magyarországon pedig az alsó-ausztriai rendek által továbbra is rendszeresen megválasztott tartományi haditanácsosok (*Landkriessrat*) és a bécsi kirendelt haditanácsosok (*verordente Kriessräte zu Wien*) segítettek. Salm kinevezése mellett Győr szerepének alapvető megváltozását elsősorban az jelentette, hogy a városba és a szomszédos várakba (Szentmárton, Pápa és Veszprém) 1546 legelején az alsó-ausztriai rendek zsoldján jelentős katonaságot rendeltek. Esztergom és Komárom után – az 1530-as évek említett előzményei és 1543. évi tervezetéseket követően¹⁷⁶13 – ekkor végleg és immáron állandó jelleggel került a szomszédos osztrák tartomány fizetésén lovas és gyalogos őrség a Rába partjára, valamint az előterében fekvő három várba. Mindennek a határvédelem későbbi fejlődése szempontjából alapvető jelentősége volt, hiszen korábban csak Bakith könnyűlovasai, majd az említett sáncások, továbbá a dunántúli főkapitányok lovasai és alkalmilag

17310 Az említés sorrendjében, 1542: MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 1. No. 3. I. Ferdinánd Nádasdy Tamáshoz, 1542. december 27., Bécs; 1543: Uo. No. 24. Várday Pál helytartó Győr vármegyéhez. 1543. március 18., Esztergom, ill. Győr városához: Kiss I., 1908. CXXXIX.: 4. jegyz.; 1544: MOL E 200 MKA Act. div. fam. Tétel 7., Batthyány cs. iratai fol. 72–73. I. Ferdinánd Batthyány Ferenchez. 1544. szeptember 18., Bécs és Uo. Tétel 65. Török cs. iratai fol. 6. I. Ferdinánd Török Bálint pápai tisztségviselőhöz. 1544. szeptember 18., Bécs; 1545: Gecsényi, 1976. 204. Pozzóra: Maggiorotti–Banfi, 1933/1. 8. Vö. még a győri erősítésekre általában: Villányi, 1882. 32–33.; Pfannl, 1930.; Banfi–Maggiorotti, 1932. 13.; Maggiorotti–Banfi, 1933/1.; Marosi, 1974. 49–50. és Gecsényi, 1984. 665.

17411 „Dann so sol er sein ordenliche Residencz zu Rab, als dem gelegnisten Fleckhen zurichtung alles Kriegswesens haben, unnd von dannen aus selbs oder durch sein vleissige Verordnung Fursehung thuen unnd alle Sachen zum Pessten hanndlen unnd verrichten; auch der Lanndkriessrath ains Thails bei sich behalten, unnd ains Thails zu Zeiten in Windischlannd oder wo es in sonnst nach Gelegenhait der Leuff fur Not ansehen wil, verordnen, wie dann bei den vorigen Öbristen auch gebreuchig gewesen ist.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. fol. 14–29. I. Ferdinánd utasítása ifj. Niklas Graf zu Salm und Neuburg főhadparancsnok részére tisztségéről. Az idézett szövegrész: fol. 28.

17512 Erre mindenekelőtt lásd: Henney, 1926. 69–74. és Wlcek, 1945. 49–50., ill. 106–107.

17613 „Verzeichnus unnd Überschlag zu Besaczung der Ortflecken unnd Gräniczen.” ÖStA HHStA RHKI RTA Fasc. 12. Bd. II. fol. 270–273. Ugyanennek egykorú, de kissé más címet viselő másolatai: Uo. Bd. I. fol. 59–60. és ÖStA HHStA MEA RTA Fasc. 9. fol. 46–49.

más magyar főurak, mint például 1543-ban Révay Ferenc nádori helytartó 50 huszára szolgált uralkodói parancsra a Rába partján.¹⁷⁷ 14 A több mint 1100 német és magyar zsoldos ugyanis 1546-tól nem került a dunántúli országos főkapitány, Nádasdy Tamás parancsnoksága alá, hanem megmaradt Salm főhadparancsnok vagy távolléte esetén helyettese, Reinprecht von Ebersdorf, esetleg mindkettőjük lekötöttsége idején az utóbbi gyakori ideiglenes helyettesítője, Erasm Teufel vezetése alatt.¹⁷⁸ 15 Alsó-Ausztria rendjei tehát 1546 elejétől saját költségükön tartottak katonaságot a védelmük szempontjából legfontosabbnak ítélt észak-dunántúli várakban. Céljuk ezzel egyértelműen az volt, hogyha kell, akkor ilyen jelentős áron is, de még Magyarországon tartóztassák fel az Esztergom és Fehérvár elfoglalásával tartományukhoz egyre közelebb kerülő törököket. 1546 elején úgy határoztak tehát Bécsben, hogy az osztrák főváros és Alsó-Ausztria védelme érdekében Győr előterében ütközőzónát hoznak létre. Rádöbbsentek, hogy pusztán a főhadparancsnokok által a magyar hadszíntérre vezetett csapatokkal a nagy erőfölényben lévő oszmánok feltartóztatása nem lehetséges. 1546 márciusában az említett több mint 1100 főnyi német és magyar, lovas és gyalogos katonaságot Győrbe, Szentmártonba, Pápára és Veszprémbe – amelyeket ekkor osztrák végeknek (*österreichische Grenze*) tituláltak – az ekkor végrehajtott mustra tanúsága szerint a következő formában osztották szét.¹⁷⁹ 16

61 Az úgynevezett osztrák végeken az alsó-ausztriai rendek által fizetett katonaság és főtisztjeinek zsoldköltségei 1546 márciusában					
végvár vagy katonai tisztségviselő	német nehéz lovas	magyar lovas	magyar gyalog	összesen	március havi zsold
Győr	110	534 ¹⁸⁰ 17	–	644	3559 r. f.
Szentmárton	–	–	20	20	52 r. f. 4 β
Pápa	–	262 ¹⁸¹ 18	–	262	1178 r. f.
Veszprém	–	–	200	200	628 r. f.
Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok	–	–	–	–	600 r. f.
Reinprecht v. Ebersdorf főhadpar.-hely.	–	–	–	–	300 r. f.
Adam Gall haditanácsos	–	–	–	–	178 r. f.
Heinrich Wolf Kneisl hadititkár	–	–	–	–	100 r. f.
Kaspar Dominitsch ¹⁸² 19–	–	–	–	36 r. f.	

17714 Révay lovasaira: Kiss I., 1908. 366.: No. XXVI.

17815 Erre vonatkozó példákat láss az archontológiában.

17916 „Mussterregister über die gerusten und geringe Pherdt, auch Haramnia, so an der österreichischen Grenicz, als zu Raab, Pappa und Vesperin [kiemelés tőlem – P. G.] ligen, welhe an heut Dato in Beysein Erasmen Teufl, Romischer Kuniglicher Majestät etc. Khriegsrat, Hauptman und Verwalter das Obristleittinambt in Hungern, auch Adamen Gallen zu Khirchperg an der Wildt ainer ersamen Lanndtschafft in Osterreich unnder der Enns Khriegsrat, durch den wolgebornnen Herrn, Herrn Sigmunden Graven zu Tierstain unnd Herrn von Eberstorf etc., auch Leopoldten Sweibermair berurter Lanndtschafft Secretarien, auf das Monnat, so sich den erssten Tag Marcii dises gegenwurtigen sechsendvierczigisten Jars angefanngen unnd den dreissigisten Tag gemelts Monnat geenndet hat, von gemelter Lanndtschafft wegen gemusstert und bezalt worden.” ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 48. a/1–18. Vö. még az 1546. évi őrseglétszámokkal és zsoldadatokkal kapcsolatban kivonatos formában: NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–29. fol. 1–2. és fol. 3–6.

18017 A magyar lovasságot ekkor a következő csapatokba osztották szét kapitányaik között: Erasm Teuffel 100, Bernády Farkas 97, Horvátinovith Bertalan 99, Mecskey István 98, Desewffy Ferenc 80, valamint Korlátovith Jeromos 60.

18118 A 262 könnyűlovas Pápán ebben az időben kapitányaik között az alábbiak szerint sorakozott fel: Paksy János 80, Thelekessy Imre 80, Bácsmegyei János 51 és Petrinjei (Horváth) Gergely szintén 51. Paksyt hamarosan Veszprémbe rendelték. Pálffy, 1998. 107.

18219 Dominitsch Salm szolgálatában az 1540-es évek második felében többször töltött be hadbiztosi tevékenységet (például Szigetváron), később pedig 1550-től 1557-ig Murány várának kapitánya volt. Timár, 1989. 40., 42., 45., 50., 56. és 78., valamint murányi tisztére, 1550: ÖStA KA Best. No. 37., 1557: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 140. fol. 31.

Kocsi Imre (fuvarköltiségre)	–	–	–	–	14 r. f.
mustra- és fizetési költiségek	–	–	–	–	13 r. f. 3 β 16 ð
összesen	110	796	220	1126	6658 r. f. 7 β 16 ð
A táblázatban alkalmazott rövidítések: r. f. = rajnai (rénes forint), β = schilling, főhadpar.-hely. = főhadparancsnok-helyettes, ð = bécsi dénár, fontdénár, pfennig					

⁶²Noha jelen összefoglalásban nincs lehetőségünk a páratlanul érdekes és ebből az időből szinte egyedülálló¹⁸³20 név szerinti mustrajegyzék részletes elemzésére, néhány alapvető jellegzetességre mindenképpen szeretnénk felhívni a figyelmet. Az 1126 katoná több mint fele Salm főhadparancsnok székhelyén, Győrben teljesített szolgálatot, és közöttük a Rába-parti vár történetében ekkor első ízben már nehézlovásokat is találunk. A főként ausztriai nemes ifjakból (például Ludwig von Puchaim és Karl Schwetkovitsch) kikerülő nehézlovasságnak a Rába partján történő állomásoztatása szintén Győr megnövekedett jelentőségére utalt, hiszen ilyeneket később is csak a legfontosabb végvárakba rendelt a bécsi hadvezetés. Az osztrák rendek tehát saját védelmükre tekintélyes számú katonát fogadtak fel, majd tartottak megszakítás nélkül az egész esztendőben az említett várakban.¹⁸⁴21 Ezeknek a végváriaknak egy évre számított zsoldja (körülbelül 70 000 rajnai forint) Magyarország maximálisra becsült éves jövedelmeinek kerekén 10 %-át tette ki. Pedig ebben az esetben még csak négy végvár ellátásáról volt szó.

Ehelyütt szeretnénk már most nyomatékosan felhívni az olvasó figyelmét egy nagyon fontos jelenségre, amely a győri főkapitányság, de egyúttal az egész határvédelmi rendszer finanszírozása szempontjából meghatározó. Nevezetesen: ugyan nem az osztrák rendek költségén, de a német nehézlovásokon, a magyar könnyűlovásokon és hajdúkon kívül 1546-ban Győrben már német gyalogság is szolgált.¹⁸⁵22 Ezeket a katonákat Ferdinánd király magyarországi és külföldi uralkodói jövedelmeiből az Udvari Kamara utalványozására fizették, de ekkor még csak rövid ideig maradtak a Rába partján. Azaz Győrben már az 1540-es évek közepén számos, egészen eltérő jellegű forrásokból (uralkodói jövedelmekből, osztrák rendi segélyből, a magyar rendek által megajánlott dikából) fizetett katonaság állomásozott – aminek utóbb meghatározó jelentősége lett. De a helyzet nem volt másként Pápán, Szentmártonban, sőt általában minden egyéb jelentősebb magyarországi végvárban sem. Az előbbi helyen a várban és a mellette fekvő városban ezekben az esztendőben az osztrák rendek fizette mintegy 260 könnyűlovas mellett ott találjuk Török Ferenc magánkatonaságát, sőt alkalomadtán még a dunántúli vármegyék által külön felfogadott lovasokat és Veszprém vármegye csapatait is; hiszen a város gyakran volt a vármegyei csapatok gyülekező- vagy állomáshelye.¹⁸⁶23 Szentmártonba ugyanakkor a dikából felfogadott, változó létszámú (mintegy 50 fő) katonaság mellé azért rendelték már Vels főhadparancsnoksága alatt, azaz feltételezhetően 1545-ben, az osztrák rendek költségén a fent említett 20 hajdút, mert a várrá lett monostornak Győr védelme szempontjából különös jelentősége volt. Szentmárton Székesfehérvár irányában Győr egyetlen elővédje ⁶³volt, ahová elsőként futottak be a Pápáról és Veszprémből érkező kémjelentések vagy riasztásról érkező üzenetek.¹⁸⁷24

Az osztrák rendek által felfogadott, majd állandó jelleggel tartott, túlnyomórészt magyar katonaság mindezekén túl azért is igen jelentős volt, mert egyrészt alapjául szolgált az észak-dunántúli végvári hadinép kialakulásának, másrészt közöttük olyan személyek tucatjai kezdtek meg vagy folytatták katonai pályafutásukat, akik később fontos szerepet vállaltak a győri főkapitányság, sőt olykor még a magyarországi védelmi rendszer más egységeinek megszervezésében és irányításában is. Az említett Erasm Teufel nehézlovasai között szolgált például két fia, Georg, az Udvari Haditanács későbbi elnöke (1566–1578) (10

18320 Hasonló mustrajegyzékkel az 1540-es évekből csak a Zengg és Bihács közötti régi horvát végekről rendelkezünk. ÖStA FHKA HKA RA Fasc. 134. fol. 90–95. és fol. 96–109. Kiadásai: Lopašić, 1889. 395–398.: No. V. és 392–395.: No. IV.

18421 Egy az egész esztendőről készült általános kimutatás szerint – hivatalosan legalábbis – 1106 katonának kellett szolgálni a fenti várakban. ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nr. 46. 1566. Jan. unfoliert, valamint NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–16. fol. 3–6.

18522 Mindezt biztosan kijelenthetjük, hiszen Salm főhadparancsnok a győri magyar gyalogok egyik mustrája kapcsán 1546 nyarán úgy nyilatkozott uralkodójának, hogy „sy werden neben den Teutschen Khnechten nit unnuczlich sein.” ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 94–95. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. július 30., Pozsony.

18623 Pálffy, 1996/1. 82. Vö. még Szakály, 1994/2. 145. és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. It., Missiles, Niklas Graf zu Salm und Neuburg levelei Nádasdy Tamáshoz. 1550. október 13. és 16., Eger.

18724 „Raab nichts annders gegen Stuelweissenwurg [sic!] vor ime hat unnd nit die wenigist Khundschaftt unnd Warnung alle Mal auf Sanndt Marteins Perg geet.” ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 184. és fol. 188–190. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. december 9., Bécs.

lovassal),¹⁸⁸²⁵ valamint Christoph (7 lovassal), aki később magyarországi élésmesterként (*Proviantmeister in Ungarn*, 1565–1569) többek között Győr és a hozzá tartozó végvárok ellátásában játszott meghatározó szerepet.¹⁸⁹²⁶

Mivel a rendek által fizetett katonaság több mint 70 %-át magyar könnyűlovasság alkotta – hiszen a törökök elleni hadviselésben elsősorban rájuk volt szükség –, természetesen ennek soraiban lelünk a legtöbb „ismerősre”. 1546-ban Győrben, Pápán és Veszprémben egész sor olyan magyar huszárfőlegény kezdte pályáját, aki utána éveken át tanult a formálódó határvédelem irányításának és működtetésének mesterségét, egészen magas katonai pozíciókba emelkedett. Chaby Fülöp (6 lovas) fél évtizeddel később már a komáromi magyar naszádoskatonaság főkapitány-helyettese (1552–1555) volt.¹⁹⁰²⁷ Pápán szolgált ugyanakkor lovaskapitányként debretei Thelekessy Imre, Chaby komáromi elődje (1551–1552), utóbb a felső-magyarországi főkapitányság első kormányzója (1559–1560), Veszprémben pedig Chaby felettese, pakosi Paksy János későbbi komáromi főkapitány (1552–1562) is.¹⁹¹²⁸ Paksy kapitánysága alatt viszont 5 lovasával ott találjuk azt az Échy Egyedet is, aki két évtized múlva a győri főkapitányságtól északra megszülető bányavidéki végek első főkapitány-helyettese (1564–1573 előtt) lett.¹⁹²²⁹

A valóban országos hírnevet szerző főtisztek mellett számos kevésbé ismert, a Győrtől délkeletre fekvő védelmi övezet életében viszont utóbb fontos szerepet betöltő végvári kezdte katonai pályafutását 1546-ban az alsó-ausztriai rendek zsoldján. A végvidék első vicegenerálisa (1556–1561),¹⁹³³⁰ Korlátovith Jeromos – számos rác honfitársa mellett – már ekkor is lovaskapitányként szolgált, Búza Benedek későbbi szentmártoni 64(1557–1558), majd vázsonykői kapitány (1561–1564) még csak hat,¹⁹⁴³¹ a győri naszádosok későbbi vajdája és egyúttal „alapítója”, Kovács Lőrinc pedig pusztán egyetlen lovas főlegény volt.¹⁹⁵³² Végül a három huszárt kiállító Poky Miklós tősgyökeres Győr megyei nemes, utóbb a vármegye alispánja (1557)¹⁹⁶³³ a vármegyei nemesség ifjainak mutatott követendő példát és állt a Habsburg uralkodó zsoldjába. Mindez azt jelentette, hogy 1546-ban Győr központtal Alsó-Ausztria és Bécs védelmében megkezdődött egy – a dunántúli országos főkapitány hatáskörétől független – önálló határvédelmi övezet, egyúttal a fenti területeket oltalmazó ütközőzóna kialakulása, továbbá ebben egy állandó szolgálatot teljesítő végvári réteg megszületése egyaránt. Mindez azt jelentette, hogy Bécs előterében éppen születőben volt egy olyan védelmi övezet, amely esetében felmerült egy meglehetősen érdekes lehetőség: nevezetesen, hogy a határvédelem két legfontosabb elemének, a végváraknak és a nemesi hadkiegészítési elemeknek (vármegyei és nemesi csapatok stb.) az irányítása pénzügyi okokból elválhat egymástól.

18825 Regele, 1949. 73.: Anlage I. és Glatzl, 1950. 131–133.

18926 II. Miksa császár utasítása Christoph Teufel „Öbrister Profanndtmaister unnser vorsteenden Khriegswesens in Hungern” számára. 1565. december 29., Linz. ÖStA FHKA HKA Inst. No. 164. (Másolat) és az instrukció egy további másolata: ÖStA KA HKR KIA I. 1. Utódja 1569. január 15-től Hieronym Beck von Leopoldsdorf, udvari kamarai tanácsos lett. A számára kiállított utasítás két másolata: ÖStA FHKA HKA Inst. No. 182. és ÖStA KA HKR KIA I. 3.

19027 Pálffy, 1997/1. 284.

19128 Életpályáik részletes bemutatása: Pálffy, 1998. 162–164. és 155., valamint Thelekessy életrajza: Komáromy, 1889.

19229 Échy 1564 márciusának első napjától töltötte be tisztét. MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 4. fol. 145–148. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 143. fol. 27.

19330 Életrajzi adatait lásd részletesen a függelékben.

19431 1557. február 15.: *Bestallung* Búza Benedek szentmártoni kapitány részére. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 140. fol. 15.; 1558. december 19.: Búza átadja a várat az új kapitánynak, Kuchovith Györgynek. ÖStA KA AFA 1559/1/1.; 1561. szeptember 25.: Miksa főherceg *Bestallungja* Búza vázsonykői kapitány részére. ÖStA KA Best. No. 99.; 1564. szeptember 6.: Még Búza tölti be Vázsonyban a kapitányi tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 143. fol. 104.

19532 Kovács Lőrinc győri szolgálatára lásd például: MOL E 144 MKA Tört. emlékek, Belügy (Doboz 1.) fol. 104. A fentieken kívül ugyanebben az időben szintén Győrben kezdte pályáját Gregoróczy Vince későbbi győri vicegenerális, a már említett Petrinjei Horváth Gergely, utóbb Tata várának kapitánya és Horvátinovith Bertalan Szolnok későbbi parancsnoka is. Gregoróczyra és Petrinjeire lásd még alább, Horvátinovithra: MOL E 136 MKA Div. inst. Tétel 6. fol. 53–59. és Illésy, 1893. 658–661.

19633 Gecsényi, 1988. 33. és 20–21.

653. Idegen főhadparancsnokok és főhadimarsallók a Rába partján (1546–1556)

a. Niklas Graf zu Salm és Reinprecht von Ebersdorf tevékenysége (1546–1551)

Salm főhadparancsnok és helyettese, Reinprecht von Ebersdorf 1546-ban tüstént hozzákezdett a győri védelmi zóna kiépítéséhez és kibővítéséhez. Munkájukat két dolog segítette elő. Ferdinánd király megbízottai 1545 februárjában fegyverszünetet kötöttek Mehmed budai pasával, sőt az esztendő végén V. Károly császár is hasonló megállapodást írt alá a szultánnal. Ezek a fegyverszünetek és tárgyalások végül 1547-ben meghozták az első jelentősebb eredményt, amikor a császár és a szultán Drinápolyban öt esztendőre békességet kötött, amely Magyarországra is vonatkozott.¹⁹⁷¹ A nagy háborúk után beköszöntő „nyugalmasabb” időszak lehetővé tette a határvédelem megkezdett kiépítésének jelentősebb ütemben történő folytatását. Ugyanezt segítette elő, hogy Salm az új helytartóban, Várday Pálban (1542–1549) igen jó partnerre talált. Míg korábban Katzianer és Thurzó ellentéte csak mérgezte az amúgy is feszült helyzetet, az új tisztségviselők készek voltak egymásnak engedményeket tenni és a magyarországi hadügy és határvédelem irányításában összefogni. Nem véletlen, hogy ezek után Bécs is engedett a magyar rendeknek, és az együttműködésre kész Várday helytartói hatáskörét jelentősen kibővítette, sőt részben már a hadügyekre is kiterjesztette, tanácsát pedig igyekezett a bécsi központi hivatalok mintájára állandóan ülésező, adott székhelyen (Pozsony) működő, modern kormányzservv formálni.¹⁹⁸² A kedvező fejlemények ellenére – elődeihez hasonlóan – Salm mégis rendkívül nehéz helyzetben volt. Egyrészt a fegyverszünetet az erejük teljében lévő törökök rendszeresen megszegték,¹⁹⁹³ másrészt a hadszíntéren szolgáló katonaság létszámának jelentős gyarapodásával a hadikiadások villámgyorsan szöktek a magasba. Ráadásul Bécsben tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy – elsősorban az osztrák főváros elfoglalására irányuló tervek miatt – az Adria-tengertől induló frontvonalon a törökök ezt területet látják el a legjelentősebb számú és legjobb harcértékű katonasággal. Alsó-Ausztria rendjei ezért már az esztendő nyarán az általuk Győrbe és az előterében fekvő három említett várba felfogadott katonaság mellé további újabb katonaság, mindenekelőtt 2000 könnyűlovas és 2000 német gyalog tartását vélték szükségesnek, elsősorban azért, hogy az utóbbiak ⁶⁶átvehessék a Csallóköz védelmére rendelt, de 1546 júniusában Magyarországról kivont spanyol katonaság²⁰⁰⁴ szerepét. Az új lovasok és gyalogok fizetését Cseh- és Morvaország segélyeiből tartották elképzelhetőnek, ezért uralkodójuknál szorgalmazták az ottani rendekkel való mielőbbi tárgyalásokat. Az osztrák tartomány az említett jelentős segély ellenére még a viszonylag szűk védelmi övezet ellátására sem volt képes.²⁰¹⁵

A rendek panaszai teljesen érthetőek voltak, hiszen maguk a fenti mintegy 6700 rajnai forintnyi zsoldszükségletet márciustól kezdve több ízben toldották meg havonta néhány száz forintnyi újabb

1971 Petritsch, 1985. A békességnek a végeken történő kihirdetésére lásd: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Niklas Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Tamáshoz. 1547. szeptember 20., Prága.

1982 Ezt igazolja Várday 1543-ben kiállított második helytartói utasítása (Kiadása: Kiss I., 1908. 362–364.: No. XXIII.) mellett az is, hogy – miként említettük – Késás Pál dunántúli főkapitányi instrukcióját Salm és Várday közösen adták ki, majd később is többször intézkedtek együtt a magyarországi hadügyeket érintő kérdésekben. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Niklas Graf zu Salm és Várday Pál levelei Nádasdy Tamáshoz és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. Konv. C. fol. passim. Várday Pál levelei I. Ferdinándhoz, 1546–1547. Várday hatáskörére és tanácsára vö. igen szemléletesen: Ember, 1938. 149–152. A török diplomáciai kapcsolatokban, ill. magánügyeikben való együttműködésükre: Petritsch, 1991. 54.: No. 104., ill. ETE, IV. köt. 344.: No. 302.

1993 1546 júniusának második felében Alsó-Ausztria rendjei – ugyan jelentős túlzással – arról számoltak be a Regensburgban tartózkodó Ferdinándnak királynak, hogy néhány ezer török csapott be Magyarországra, azután tartományukba, majd több ezer embert hajtottak el és óriási zsákmányt szerezve tértek vissza. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 148–149. Az alsó-ausztriai rendek I. Ferdinándhoz. 1546. június 27., Bécs. Vö. még Uo. fol. 162–165. 1546. június 23., Bécs.

2004 1545: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. Konv. B. fol. 34–39., fol. 42–43., fol. 69–70. és fol. 76–77., valamint MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles No. 3611. Batthyány Ferenc Batthyány Kristófhhoz. 1545. május 20.; 1546: ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 151–152. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. június [a nap kiszakadt], Bécs és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Niklas Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Tamáshoz. 1546. július 12., Bécs.

2015 „Weyll aber die Grenicz gegen disem Eur Königlichen Majestät Erczhertzogthumb Osterreich weyt, unnd der Veindt gemainer Cristenhait gegen disem Lanndt am sterckhisten ligt, unnd die Fleckhen Gamorn [sic!], Raab, Pappa unnd Vesprin, als diser Zeit Schussl gegen Osterreych ...” ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 90–93. Az alsó-ausztriai rendek I. Ferdinándhoz. 1546. július 16., Bécs.

összegekkal, aminek következtében 1546 őszére túlfizetésük már 5800 rajnai forint fölé emelkedett. Mindez azokból a többletfizetésekből halmozódott fel, amelyet az osztrák rendek a magyar hadiadóból Győrben tartott 400 könnyűlovas elmaradó zsoldjára utaltak ki, azok ugyanis alig-alig kaptak fizetést. Esetleges szétszéledésüket saját védelmük érdekében ily módon próbálták megelőzni. Novemberig maga Salm főhadparancsnok sem kapott havi 300 rajnai forintnyi fizetéséből egy krajcárt sem,²⁰²⁶ ennek ellenére ahol csak tudott, igyekezett a kiadásokkal spórolni. Sőt előfordult, hogy a szorult helyzetben saját vagyonából maga hitelezett Hans Görtschacher veszprémi kapitánynak, aki 1546-ban tíz hónapon keresztül semmit sem kapott fizetésül.²⁰³⁷

Salm főhadparancsnoknak a nehézségek ellenére jelentős mértékben sikerült megvalósítania az utasításában előírtakat.²⁰⁴⁸ 1550 decemberében bekövetkezett haláláig – amely talán több mint jelképesen Eger várában érte²⁰⁵⁹ – olyan jelentős tevékenységet végzett, amely az egész magyarországi hadügy és határvédelem kialakulása tekintetében meghatározó volt. Ezt nemcsak azért állíthatjuk ilyen határozottan, mert az alsó-ausztriai rendek ettől kezdve kapcsolódtak be állandó helyőrségek fizetésével a végvárak fenntartásába. Az 1530-as évek zűrzavara után Salm – Várday helytartó és az 1548 tavaszán újra kinevezett Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány²⁰⁶¹⁰ támogatásával – rendszerezetten kezdett hozzá a határvédelmi rendszer alapjainak lerakásához. Félévtizedes főhadparancsnoksága alatt kezdtek kialakulni a formálódó határvédelmi rendszer működésének legalapvetőbb mechanizmusai, mind a végvári katonaság fizetése, mind a várak erősítésének irányítása, mind a török portyák elleni védekezés, illetve a különféle módon (tűzzel vagy ágyúlövessel) történő riasztás, mind a végházak hadianyaggal és élelemmel való ellátása, továbbá ezekkel összefüggésben az egész születőben lévő rendszer központi és helyi irányítása 67területén egyaránt. Nem véletlenül kesergett halála felett annyira a spanyol tábornokmester (*maestre de campo*), Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéről készült beszámoló, amikor az alábbi szavakkal fogalmazott: „A király is szerfölött jeles hűbéresét veszítette el benne, bizony még nagy hasznát vehette volna, ha három-négy esztendővel tovább él.”²⁰⁷¹¹

Ha Salm tevékenységével kapcsolatban most pusztán a témánk szempontjából meghatározó, a Balatontól északra fekvő területeket vizsgáljuk, ezeknek az alapvető változásoknak mindegyikét jól nyomon követhetjük. Győr, Pápa, Szentmárton és Veszprém osztrák rendi fizetésű őrséggel való ellátása és megsemmisítése mellett 1546-ban már több szomszédos várban vizsgálatokat tartottak. Augusztus közepén Johann Baptista von Ladron kapitánnyal maga a főhadparancsnok szemlélte meg Tata és Komárom várait. Joannes Maria de Speciacasa főépítésszel felmérték a két vár erősítéseinek állapotát, a szükséges építkezésekről tervekkel készítették, amelyekhez az erősítések költségvetését is tartalmazták. Emellett megvizsgálták, mekkora és milyen őrséggel van a két vár ellátva, és ez mennyiben felel meg az adott hadihelyzetnek, továbbá javaslatokat tettek, miként lehetne mindezeket a jövőben tovább javítani. Tata esetében egészen lehangoló képet tártak az uralkodó elé, hiszen a korábban ismét Ferdinánd fennhatósága alá került várat – miután azt az 1543. évi szultáni hadjárat idején olasz kapitánya, Hannibal Tasso minden harc nélkül feladta az ellenségnek – a törökök felgyújtották és szinte teljesen feldúlták.²⁰⁸¹² Emiatt az erősítések meglehetősen romos állapotban voltak. A vizsgálat vezetői ezért mintegy 8-9000 rajnai forint értékben szorgalmazták az erősítések azonnali kijavítását, valamint a vár német gyalogos őrségének olaszokkal, spanyolokkal és magyar hajdúkkal (körülbelül 100 fővel) való kicserélését, valamint Győrből 25 lovas kirendelését. Tatát Komárom és Győr védelmében alapvető jelentőségűnek ítélték, hiszen az 1543-ban szintén felégetett Vitánnyal és Gesztessel együtt a Duna melletti mocsarak mellett fekvő és a Budáról Győr irányába haladó utat ellenőrző vár²⁰⁹¹³ alkalmas volt a két fővár elővéd-szerepének betöltésére. Esetleges elvesztése esetén viszont – miként a Salmék hangsúlyozták – ugyanezt a szerepkört a budai és esztergomi

2026 Uo. fol. 109–111. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. november 18., Pozsony.

2037 Uo. fol. 113–114. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. Dátum nélkül, 1546 decemberében. Az alsó-ausztriai Görtschacher pályájára: Pálffy, 1998. 141.

2048 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. fol. 14–29. I. Ferdinánd utasítása ifj. Niklas Graf zu Salm und Neuburg főhadparancsnok részére tisztéről.

2059 Lásd erre vonatkozóan az életrajzi adattárban közölteket.

20610 Nádasdy újabb kinevezésének körülményeiről a következő utáni alfejezetben még részletesen szólunk.

20711 Szakály, 1986/1.124.

20812 Rohrbacher, 1888. 105–106. és Bíró, é. n. 190–191.

20913 A várnak a határvédelem rendszerében betöltött szerepére lásd újabban: Kelenik, 1998.

törökök számára játszhatta volna el, mint ezen ellenséges várak veszélyesen előretolt bástyája (*Vorbastei*).²¹⁰ 14 A javaslatok alapján 1546-ban Győr, Veszprém, Pápa, Szentmárton mellett sor került Tata jelentősebb őrséggel való megerősítésére is. Sőt Salm főhadparancsnok – bár erről az eddig előkerült létszámjegyzékek nem tudósítanak – a fenti várakon túl 1546 második felében egy időre még Kecseti Márton veszprémi püspök²¹¹ 15 sümegi várába is rendelt királyi fizetésű őrséget; ezen katonák (feltételezhetően gyalogok) zsoldja 1547 januárjában már jelentősen akadozott.²¹² 16 Erre azért volt szükség, mert a Balaton-felvidéken előrenyomuló törökök betörései már Sümeget is veszélyeztették, ⁶⁸ az ország egyik legjelentősebb területű várában pedig pusztán 32, dikából fogadott lovas és a csekély létszámú püspöki magánkatonaság szolgált. A katonaság fizetése és a várak erősítése mellett az egyik legégetőbb kérdés már ebben az időszakban is a végváriak élelem-ellátása volt. Az erősítésekhez szükséges ingyenmunka mellett Salm főként ezen a területen szorult rá leginkább a Várday helytartóval és Nádasdy főkapitánnyal való együttműködésre. A várépítkezésekhez szükséges munkaerőt és a katonaság liszttel, hússal, borral, sóval stb. való ellátását – a zsolddal ellentétben – nem vagy csak kis részben lehetett az osztrák tartományokból biztosítani. A főhadparancsnoknak a magyar rendek hadügyi képviselőivel való meglehetősen jó kapcsolata viszont e területen is meghozta a kívánt eredményt. Ha nem is zökkenőmentesen ugyan, de 1546 után tovább folyt, illetve megkezdődött a legjelentősebb várak (Komárom, Győr, a Balatontól délre pedig Szigetvár) erősítése, miközben 1545-ben Várday helytartó-érsek a török portyák feltartóztatására és érseki birtokai védelmére, a Dunától északra, a Nyitra folyó bal partján egy új palánkvár (a befejezőjéről, Oláh Miklósról elnevezett Oláhújvár) építésébe kezdett.²¹³ 17 Az erősítésekhez a környező megyék jobbágyságának ingyenmunkáját használták fel, miként e területekről oldották meg az újonnan Magyarországra rendelt királyi zsoldosok vagy az osztrák rendek fizetésén szolgáló végváriak élelem-ellátását is. Salm főhadparancsnok tevékenysége a fentieken túl még egy területen, a Magyarországon berendezkedett oszmánok legfőbb méltóságával, a budai beglerbéggel való kapcsolattartás terén hozott alapvető változást. Elődei, Ungnad és Vels a háborús viszonyok közepette még nem folytathattak a pasákkal komolyabb tárgyalásokat, noha erre már ők is felhatalmazással bírtak, az 1545. évi fegyverszünet viszont mindezt lehetővé tette. A szultánt személyesen is ismerő Salm²¹⁴ 18 pedig élt utasításának előírásával²¹⁵ 19 és kézbe vette a határ menti diplomáciai ügyek intézését. A törökök adóztatásával és az 1547. évi békeszerződés gyakori megsértésével kapcsolatban a pasával mindig ő tartotta a kapcsolatot, miközben állandó kontaktusban állt a Konstantinápolyban megforduló Habsburg diplomatákkal is, akik az ottani állandó követség megteremtésén fáradoztak. Azaz Salm ebben az időben azoknak a kapcsolatoknak az alapvető mechanizmusait és szokásait teremtette meg, amelyeket utóbb elsősorban a komáromi és részben a győri főkapitányok láttak el a határ menti diplomáciában.²¹⁶ 20 Ezzel szoros összefüggésben az ő főhadparancsnokságához ⁶⁹ köthető a budai beglerbég és a szomszédos szandzsákbégek udvaraiban működő első rendes kémek beszerzése is. 1546 júliusában már arról értesülünk, hogy Salm számára a budai pasa

21014 ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 84–87. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. augusztus 16., Komárom.

21115 A kor politikai küzdelmeibe bekapcsolódó magánföldesurak tipikus sorsát élő, majd 1549-ben az evangélikus hitre áttért és megnősült Kecsetire lásd újabban: Molnár A., 1998. 73.

21216 „Milites presidarii, qui in arce sua Symeg per te locati fuerunt.” ETE, IV. köt. 528–529.: No. 504. I. Ferdinánd Niklas Graf zu Salm und Neuburghoz. 1547. január 17., Prága

21317 Fábrián, 1896. 5–13.; Matunák, 1896. 341. és újabban Oborni, 1991. 99–100.

21418 Salm 1541-ben Sigismund Freiherr von Herbersteinnel I. Ferdinánd követeként járt Szülejmán szultán táborában Budán. Lásd az életrajzi adattárban.

21519 „Ob sich dann auch des jeczigen fridlichen Anstanndts halben oder sonnst zuetruueg, das unnser Obrister Veldthaubtman fur notturfftig achtet, dem Bascha zu Ofen oder anndern Sansackhen zuschreiben oder Personen zu innen zuschickhen oder das ime derselben ainer was zueschreiben zu enntpietten oder Personen zu ime schickhen wurd, soll unnserm Obristen Veldthaubtman zuegelassen sein, wie wir dann ime deß hiemit genedigclich Gwalt geben, inmassen denselben unnserer vorgeweßne Obristen auch gehabt, das er in angezaigten fall der Notturfft bemelten Bascha oder anndern Sänsackhen schreiben, Personnen zu inen schickhen, Brief von inen emphahen, darauf Anntwort geben, ire Gesanndten hören. Unnd wo annderst die Sach nit so wichtig, das dieselb zuvor an unns gelanngen mues, widerabfertigen müg. Doch soll er unns, was also geschriben unnd gehandelt wirdet, jedes Maß berichten.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. fol. 26.

21620 Erre vonatkozóan lásd az alábbi példákat: 1546: ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 97–99. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. július 28., Pozsony; NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–5. fol. 5–9. és ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. passim; 1547: Austro–Turcica, 1995. 194.: No. 58. és 1550: Uo. 508–509.; 1548: Petritsch, 1991. 54.: No. 104. és 1550: Uo. 66–67.: No. 141–143.

titkára, tolmácsa, valamint a budai és pécsi bírák szállították az információkat a törökök terveiről.²¹⁷²¹ Mindennek pedig a még csak születőben lévő új határvédelem hatékony működtetése miatt alapvető jelentősége volt.

Az 1546 utáni fél évtizedben Niklas Graf zu Salm ez ideig szinte teljességgel ismeretlen főhadparancsnoki tevékenysége megteremtette a feltételeket arra, hogy az elődei által az 1526 utáni másfél évtizedben vezetett hadjáratok biztosította magyarországi területeken megkezdődjék egy új határvédelmi rendszer alapjainak lerakása. A bécsi hadvezetés és a határvédelemben bekapcsolódó alsó-ausztriai rendek kezdeti próbálkozásai tehát sikerrel jártak, ami nem csekély mértékben magának Salmnak és főtisztársainak az érdeme, továbbá a helytartóval és a magyar rendek katonai–politikai vezetőivel való kompromisszumkésztségének az eredménye volt. De emellett még azt is vállalta, hogy éveken keresztül folyamatosan ingázzon Bécs, Prága, Pozsony, Győr és Komárom között azért, hogy minden fontosabb ügyben Várdayval, Ferdinánd király bécsi haditanácsosaival, valamint a végeken tartózkodó osztrák tartományi haditanácsosokkal tárgyalhasson. Mindeközben Salm nem feledkezett meg a horvát–szlavón végek problémáinak intézéséről sem, jóllehet ezek a bécsi hadvezetés számára a mellékfrontot jelentették. Elődjéhez, Leonhard von Vels hasonlóan Bécs erődvárossá való kiépítése ügyében is gyakorta intézkedett, elsősorban az annak irányításáért felelős felügyelővel (*Superintendent der Gebäu in Wien*), Hermes Schallauzerrel együtt.²¹⁸²² 1549-ben pedig még egy hadjáratot is vezetett Basó Mátyás és Balassa Menyhért rablásainak megfékezésére, midőn Ferdinánd király számára elfoglalta Murány, Léva, Szitnya és Csábrág várait, amelyek azután az 1550-as évektől a Garam menti bányavárosokat oltalmazó védőzóna fontos elemeivé váltak. Végül az 1549 nyarán lefolytatott hadjáratot követően szeptemberben nagy része volt a Fráter Györggyel kötött nyírbátori egyezség kidolgozásában, majd a szolnoki vár kiépítésének megkezdésében.²¹⁹²³ Mivel a feladatainak ellátásához nélkülözhetetlen utazásai lehetetlenné tették, hogy utasítása értelmében Győrben tartózkodjon, oda és még inkább a közeli Komáromba, maga helyett főhadparancsnok-helyettesét, Reinprecht von Ebersdorfot küldte. Komáromot ez időben maga a helytartóság is alkalmasabbnak tartotta erre a feladatra. 1548-ban tanácsosai kifejtették Ferdinánd királynak, hogy a Duna-parti vár azért is megfelelőbb a főhadparancsnok állandó székhelyének, mert Győrben a több folyón való átkelés nehézségeket okoz, Komáromból viszont rövid idő alatt meg lehet segíteni mind Nyitrát, mind Pápát vagy magát Győrt is.²²⁰²⁴

⁷⁰Ebersdorfnak megvolt a kellő katonai tapasztalata és magyarországi helyismerete ahhoz, hogy Komáromban, Győrben és előterében felettese feladatkörét ellássa, majd az 1546-ban megkezdett módon tovább szervezze a határvédelmet. Az 1529. és az 1532. évi hadjárat idején Ebersdorf az alsó-ausztriai rendek felkelő csapatainak kapitánya volt, négy esztendő múlva pedig 400 nehézlovas parancsnokaként V. Károly császár zsoldján Itáliában szerzett újabb tapasztalatokat. 1540-től azután folyamatosan Magyarországon szolgált. Előbb hadimarsall volt Vels főhadparancsnok mellett, majd 1541 elején ideiglenesen még betegeskedő felettese tisztét is betöltötte. Innen pedig már egyenesen vezetett az út előbb a főhadparancsnok-helyettesi tiszthez – amelyben Vels halála után Salm is megtartotta –, majd egyúttal a főhadimarsallsághoz. Sőt Salm 1550 végi halálát követően az új magyarországi főhadparancsnok, Miksa főherceg hadügyi helyettese, Gianbaptista Castaldo 1551 áprilisában történt kinevezéséig²²¹²⁵ a

21721 „Ich durch des Bassa zu Ofen Secretary unnd Tulmetschen unnd dem Richter daselbs zu Ofen, auch zu Funfkirchen bestelt.” ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 94–96. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. július 30., Pozsony.

21822 Uo. fol. 5–196. passim és ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. passim. (Velsre lásd az életrajzi adattárat.) Schallauzerre és Bécs erősítéseire pedig: Comesina. 1881. passim; Eberle, 1911. és új eredményekkel: Czeike, 1959–1960. különösen 75–76.

21923 Az 1549. évi expedícióra: Szakály, 1986/1. 64–92. és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Niklas Graf zu Salm und Neuburg levelei Nádasdy Tamáshoz. 1549.; A nyírbátori tárgyalásokra: Gooss, 1911. 112–113.; Szolnok kiépítésére lásd Salm 1550. évi rendkívül érdekes leveleit a Nádasdy levéltárban, valamint Illésy, 1893. passim.

22024 „Videtur, ut ipse dominus generalis continuam residenciam faciat in Komaron, quoniam Jaurini propter difficultatem traiectus trium aut quattuor vadorum Danubii non est commoda ei residencia, nam ex Komaron brevi temporis spacio Nittriam vel ad Papa, vel Jaurinum, vel, quo fuerit opus, proficisci poterit.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 55. 1548. fol. 157. A helytartóság I. Ferdinándhoz. Dátum nélkül, 1548-ból.

22125 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 57. Konv. B. fol. 165–173. I. Ferdinánd utasítása Gianbaptista Castaldo Miksa cseh király és osztrák főherceg magyarországi hadügyi helyettese (*Verwalter des Kriegsgeneralats Erzherzog Maximilians in Ungarn*) számára. 1551. április 27., Bécs. Kiadása: Utiešenoviae, 1881. 24–32.: No. VII. Rövid kivonatolása: Kropf, 1896. 299–302.

magyarországi hadügy és határvédelem legfőbb irányítójának feladatkörét is ideiglenesen Ebersdorf látta el. Munkájában feladatait az ország keleti területein az Egerben hadbiztosként tevékenykedő Erasm Teufel és Bernardo de Aldana vették át.²²²26

Ebersdorf 1547 és 1550 közötti tevékenységéről sajnos meglehetősen keveset tudunk. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a témánk szempontjából az egyik legfontosabb forrásbázisul szolgáló és a Haus-, Hof- und Staatsarchivban található Hungarica irategyüttes az 1544 és 1549 közötti időszakra vonatkozóan igen szegényesen maradt fenn. Míg a korábbi évtizedekben egy-egy esztendő anyaga kettő-öt csomót tesz ki, addig ezekből az évekből mindössze két kartonnyi irat maradt az utókorra.²²³27 Ennek ellenére a töredékesen rendelkezésünkre álló adatok azt sejtetik, Salm távollétében Ebersdorf, illetve gyakori bécsi útjai idején Erasm Teufel haditanácsos és királyi kapitány folytatták az 1546-ban megkezdett szervezőmunkát, amely Győr előterében egy Bécsből jól ellenőrizhető védelmi övezet kialakítására irányult.²²⁴28

Ennek a védőzónának az életében 1551-ig egyetlen jelentősebb változás következett be. 1547 októberétől Alsó-Ausztria rendjei – elsősorban az éppen beköszöntő békeidőszakra tekintettel – csökkentették anyagi részvételüket a magyar határvédelemben. Ez abban nyilvánult meg, hogy Pápa várában az ott szolgáló magyar könnyűlovasság fizetését ettől kezdve 1552-ig már nem a rendek biztosították, azokat Ferdinánd király más uralkodói jövedelmeiből vagy a magyar hadiadóból próbálták fedezni. 1548-ban emiatt Győrben, Veszprémben és Szentmártonban összesen már csak mintegy 900 katonát fizettek a szomszédos osztrák tartomány rendjei a korábbi körülbelül 1120 végvári helyett.²²⁵29 71 Mindezt azért szeretnénk különösen hangsúlyozni, mert a határvédelem későbbi működése tekintetében ismét egy meghatározó gyakorlat első komolyabb jelentkezéséről volt szó. A magyar vártörténeti kutatások ez ideig egyedül 1671–1672 tájáról tudtak a végvári katonaság létszámának csökkentéséről (*Reduktion, Ringerung*), pedig ilyen intézkedésekre a 16–17. században tucatnyi alkalommal került sor – noha valóban ritkán akkora volumenben, mint az említett esztendőkből. A bécsi hadvezetés – miként Európa minden állama – az óriási költségeket felemésztő hadikiadásokkal igyekezett mindig takarékoskodni. Amennyiben tehát békesség köszöntött be vagy reformokat dolgoztak ki a katonaság létszámának racionalizálására, akkor tüstént sor került a lovasok és gyalogok egy részének elbocsátására vagy más jövedelmekből való fizetésére.

Salm, Ebersdorf és Teufel munkáját Győr előterében az 1540-es évek második felében az is elősegítette, hogy Várday Pál helytartó mellett a dunántúli főkapitányi tisztséget másodszor betöltő Nádasdy Tamással is megfelelő viszonyt tudtak kialakítani. Az idegen főtisztek és Nádasdy valóban egymásra voltak szorulva. A magyar főkapitánynak az uralkodó idegenből érkező segélyeire a Dél-Dunántúl védelmében mindenképpen szüksége volt, hiszen ugyanezen tiszteben korábban már megtapasztalhatta, hogy a magyar hadiadó-jövedelmek szinte semmire sem elegendőek. Ebersdorféknak szintén jól jött Nádasdy segítsége, hiszen a dunántúli főkapitány Magyarország egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb főura volt. Ráadásul Sárvár urának a dunántúli végeken korábbi szolgálatának és jelentős familiárisi rendszerének köszönhetően olyan kiterjedt kapcsolatrendszere volt,²²⁶30 amelyet az idegen főtisztek is kamatoztathattak a Győrtől délkeletre szerveződő határvédelemben. A kérések és egyeztetések ezért az idegen és magyar főtisztek között nem hiányoztak, noha természetesen akadnak nézetkülönbségek, sőt olykor még komolyabb hatásköri összeütközések is.²²⁷31

Salm főhadparancsnok 1550 végi halála után Ebersdorf egyedül folytatta tovább a Balatontól északra fekvő terület védelmének szervezését, hiszen Teufel ettől kezdve előbb Egerben mint hadbiztos, majd mint a

22226 Uo., valamint lásd a még Függelékben közzétett archontológia és életrajzi lexikon adatait. Aldana biztosságára vö.: Szakály, 1986/1. 125., Teufel egri tevékenységére pedig: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Erasm Teufel Nádasdy Tamáshoz. 1551. május 23., Eger.

22327 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54–55.

22428 Lásd ezzel kapcsolatban Salm főhadparancsnok 1548–1549-ből – sajnos katasztrofális állapotban – fennmaradt leveleit I. Ferdinándhoz. ÖStA FHKa HKA HFU rote Nr. 2. 1548–1549. fol. passim.

22529 „Hernach verzaichennt das Khriegsfolckh, so an der osterreichischen Grenicz ligt unnd durch ain ersame Lanndtschafft des Erczhertzogthumbs Osterreich unnder der Enns bißheer besoldt worden, unnd wiewoll die Bezahlung der Monnat nit gleich, so ist das die Ursach, das im vergangen [15]47 Jars im Monnat Marcii, Apprillis, Maii, Junii, Julii, Augusti und Septembris ain merrers Khriegsvokh [sic!] gehalten, und hernach in den anndern Monaten widerumben geringert werden, noch verhanden ist.” NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–8. fol. 5–6. Vö. még: Uo. A–VII–29. fol. 7–8.

22630 Varga J., 1981. passim.

22731 Vö. ezzel kapcsolatban: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Niklas Graf zu Salm und Neuburg levelei Nádasdy Tamáshoz. 1546–1550.

magyarországi könnyűlovas katonaság főkapitánya szolgált.²²⁸32 A hadimarsall helyzete egyáltalán nem volt könnyű, hiszen a Salm helyére 1551 tavaszán lépő új főhadparancsnoknak, Castaldónak közel két esztendeig tartó magyarországi tevékenysége alatt a határvédelem szervezésére semmi ereje sem volt, hiszen a királyi Magyarország és Erdély fegyveres erővel történő egyesítésén munkálkodott. Ráadásul, miután ez időben még Komárom várának élére sem rendelt a bécsi hadvezetés külön főkapitányt, Ebersdorf – Salmhoz hasonlóan – ennek a kulcsfontosságú várnak a védelméről is gondoskodni tartozott. Mivel az Erdélybe és határaitra vezényelt mintegy 10 000 főnyi királyi katonaság zsoldját sem tudta a bécsi hadvezetés biztosítani,²²⁹33 a dunántúli végváriak helyzete csak tovább rosszabbodott.

72Mindezek ellenére a hadimarsall megfelelően látta el feladatait. Ezt jelentős mértékben elősegítette, hogy a nehéz helyzetben már nem kellett új dolgokat kitalálnia, pusztán azt kellett folytatnia, amit Salm éppen az ő segítségével kezdett meg oly energikusan 1546-ban. A módszerek tehát adottak voltak, és ezekkel Ebersdorf élt is. Tovább folytatta Győr város palánkjának és Komárom erődtételeinek a környező vármegyék ingyenmunkájának segítségével történő kiépítését, valamint az osztrák rendek vagy az uralkodó által fizetett őrségek irányítását, illetve az ezek élén álló alkalmatlan kapitányok vagy tisztek lecserélését. Emellett gyakran járt közben a komáromi naszádosok ellátása ügyében, a budai várban és a Rácvárosban újabb kémeket – többek között gabonakereskedőket – szervezett be, de feladata volt kikémleltetni még azt is, hogy a törökök új váracsát akarnak-e építeni az Esztergomtól északnyugatra fekvő Muzsla falu határában.²³⁰34 Ebersdorf hatásköre ebben az időben a Balatontól északra fekvő védelmi zónán túl részben kiterjedt még az attól délre fekvő területekre is. Mivel a magyar rendek 1546. évi szorgalmazására a Dél-Dunántúl kulcsába, Szigetvárra a bécsi hadvezetés jelentős számú királyi fizetésű őrséget rendelt, a végvár ellenőrzésébe és ellátásába Ferdinánd király második magyarországi főtisztjének – korábbi feletteséhez, Salmhoz hasonlóan – még megmaradt a beleszólása. 1551 márciusában Ferdinánd király arra utasította hadimarsallját, adjon rendeletet az uralkodó nevében – nyilván mint magyarországi hadügyi helyettese – Tahy Ferenc szigetvári kapitánynak (1550–1553), hogy a fogságba esett vagy elhunyt katonák helyére haladéktalanul új, alkalmas fegyverforgatókat fogadjon fel, azaz a királyi fizetésű katonaság mindig teljes számban szolgáljon Szigetváron. Az új végváriak felvételének azonban volt egy komoly feltétele. Tahynak erről Ebersdorfot előzetesen értesítenie kellett, ami nem jelentett mást, mint a hadimarsall befolyásának kategorikus kimondását.²³¹35

73b. Ehrenreich von Königsberg és Sforza Pallavicini Győrben (1551–1556)

Ebersdorf feladatköre tehát jóval többre terjedt ki, mint pusztán a Győr és a tőle délkeletre fekvő várak védelmének szervezésére. Részben ezzel magyarázható, hogy jóval többet tartózkodott Komáromban, mint Győrben. Sőt, a töredékes adatok ellenére is kijelenthetjük, inkább az utóbbi helyen tartotta székhelyét,²³²1 míg a Rába partján általában Erasm Teufel helyettesítette. A Duna-parti végvár a fenti feladatok végrehajtására a hadimarsallnak azért is alkalmasabb volt, mert egyrészt a bécsi hadvezetés számára legfontosabb török hírek elsőként ide futottak be, másrészt Komárom ekkor sokkal jobban kiépített erősség volt. 1551 nyarán viszont egyre újabb hírek érkeztek arról, hogy Szokollu Mehmed beglerbég Magyarország ellen vonul és a budai törökök is igen készülődnek. Bécsben ezért Győr újabb jelentős megerősítése és az egyre betegbb Ebersdorf ottani részleges tehermentesítése mellett döntöttek. Elsősorban ezeket a célokat szolgálta az alsó-ausztriai származású Ehrenreich von Königsberg (Künisgberg) augusztus 8-án történt kinevezése 800 könnyűlovas kapitányává (*Hauptmann über 800 geringe Pferd*) a győri káptalani mezővárosba.²³³2

22832 Lásd az életrajzi adattárat.

22933 1552 márciusának végéig már mintegy 190 000 rajnai forinttal tartoztak az itt szolgáló katonaságnak. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. B. fol. 142–145.

23034 Mindezekre lásd Ebersdorf levelezését: ÖStA KA AFA 1551/3/7. I. Ferdinánd Reinprecht von Ebersdorffhoz. 1551. március 12., München; ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 58. Konv. A. fol. 109–110. Ebersdorf I. Ferdinándhoz. 1551. június 28., Komárom. és ÖStA KA AFA 1551/7/3. I. Ferdinánd Ebersdorffhoz. 1551. július 4., Bécs. Vö. még egy kótyavetye kapcsán (1551): Takáts, 1915–1917. III. köt. 163.

23135 „Du wöllest unnserm Hauptman daselbst zu Zigeth in unnserm Namen bevelchen, ... das er auch anstatt der jhenigen, so gefanngen unnd umbkhumen, anndere taugliche Pfardt unnd Khnecht unverzogentlich annemen wölle, doch das solche Annemung mit deinem Vorwissen beschehe.” ÖStA KA AFA 1551/3/7. I. Ferdinánd Reinprecht von Ebersdorffhoz. 1551. március 12., München.

2321 Az idézett levéltári források mellett lásd még: Szakály, 1986/1. 125.

2332 ÖStA KA AFA 1551/8/12. I. Ferdinánd utasítása Ehrenreich von Königsberg számára. 1551 augusztus

A korabeli forrásokban gyakran egészen torzult névalakokkal felbukkanó Königsberg²³⁴³ Győrbe rendelése az 1546. évi intézkedéseket követően a második mérföldkövet jelentette a győri főkapitányság kialakulásának történetében. 1551-ig külön főtiszt sohasem állt kifejezetten Győr élén, a vár és a város védelméért – miként fent megismertük – a mindenkori magyarországi főhadparancsnokok és helyetteseik (együttal gyakran főhadimarsallók) feleltek. 1551 nyarán Königsberg Győrbe rendelésével ebben lényeges változás történt, noha még ekkor sem került sor az első tényleges győri főkapitány kinevezésére. Königsberg székhelyéül Győrt jelölték ki, és legfőbb feladatául azt írták elő, hogy lovasaival biztosítsa a város védelmét a török betörésekkel szemben, továbbá általában vegyen részt a hadügyi kérdések intézésében. Ezekben Miksa főhercegnek, mint a magyarországi hadügy megbízott vezetőjének, az ő személyében intézkedő Castaldo főhadparancsnoknak és az utóbbi helyettesének, Ebersdorf főhadimarsallnak mindenben engedelmeskedni tartozott. Végül a szigetvári kapitányhoz hasonlóan lovasait mindig teljes létszámban tartozott kiállítani, de az alkalmatlanok helyére – a tiszteket kivéve – ő uralkodói engedély nélkül fogadhatott fel katonákat.²³⁵⁴

A már 1551 őszén komolyan betegeskedő Ebersdorf, valamint Königsberg az elkövetkező esztendő tavaszáig tehát – elvileg legalábbis – közösen szervezték az Észak-Dunántúl védelmét. Miközben az előbbi továbbra is Komáromban tartózkodott, az utóbbi instrukciójának megfelelően Győrben székel, és a gyakorlatban átvette az egész város védelmének szervezését is. Fennmaradt gazdag levelezéséből²³⁶⁵ tudjuk, hogy ettől kezdve az elkövetkező esztendőben ő felügyelte a város palánképitkezéseit, majd gondoskodott arról, hogy 1546 után – immáron nem csak időlegesen – egy német gyalogos zászlóalj érkezzen az erődtímeny védelmére. A Karl Khuen kapitány²³⁷⁶ vezette német gyalogokat azután 1552 közepén mintegy 300 magyar hajdú, majd a második német zászlóalj is követte. A mintegy 1000 fős gyalogsággal ezután a város és a vár sokkal jobban védelmezhetővé vált, mint a gyakorta távol lévő és ilyen feladatokra alkalmatlan könnyűlovasokkal vagy a csekély számú korábbi hajdúval, illetve a fegyverfogó polgárokkal.²³⁸⁷ Az újonnan érkező német és magyar katonaság, valamint a polgárság között felmerülő számos probléma intézése mellett Königsberg feladata volt a hadianyag- és élelem-ellátás megszervezése is, az előbbi főként Bécsből, az utóbbi pedig a környező megyékből. Emellett neki kellett többszöri sürgetése révén a Győrbe érkező hadiposta, valamint a Körmen és Sárvár felé menő posták megfelelő működtetését is előmozdítani, amelynek költségeit szintén az alsó-ausztriai rendek fizették.²³⁹⁸ Sokrétú tevékenységének és irányító szerepének köszönhető, hogy a szomszédos végvárok kapitányai általában Ehrenreich von Königsberggel tartották a kapcsolatot. Mivel pedig Győrben Königsberg volt a legmagasabb rangú főtiszt, ezért – az erre utaló különféle tisztség-elnevezések mellett – olykor már győri főkapitánynak (*Oberst/Oberhauptmann zu Raab*) is tituláltak, noha ezt a tisztséget ténylegesen nem viselte, hiszen ekkor ez még nem létezett.²⁴⁰⁹

8., Bécs.

2343 Erre vonatkozóan lásd az életrajzi adattárban felsorolt forrásokat.

2354 Lásd Königsberg idézett utasítását.

2365 Levelezését – kis részben Ebersdorffal, majd 1552 nyarán Sforza Pallavicinivel együtt – lásd: ÖStA KA AFA 1551/8–1552/7. passim; ÖStA HHHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. passim és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Ehrenreich von Königsberg [a mutatóban: Khinigesperger Imre (!)] levelei Nádasdy Tamáshoz, főként 1552-ből, valamint Uo. Nádasdy Tamás levele Königsberghez. 1552. május 31., Léka. A Königsberg tevékenységéről szóló alábbi néhány bekezdést ezen több tucatnyi levél alapján állítottuk össze, ezért egyes levelekre csak konkrét személyek és különleges adatok esetében, de akkor is pusztán példajellelleggel hivatkozunk.

2376 Khuenre: ÖStA KA AFA 1551/11/50. Reinprecht von Ebersdorf I. Ferdinándhoz. 1551. november 27., Bécs.

2387 Az utóbbiakra, akik „pro defensione et communi tutela capitum suorum in vigiliis et excubiis nocturnis in hac tempestate subire debent.” (1559): Gecsényi, 1976. 203.

2398 Erre vonatkozóan lásd a 61. jegyzetben idézett költségkimutatást, valamint vö. még: Hennyey, 1926. 70.: **. jegyz. és 74., továbbá általában a hadipostára: Clement, 1964., Himmel-Agisburg, 1985. és újabban Wurth, 1993.

2409 1551. november 8.: „supremus capitaneus Regiae Maiestatis Jaurini” ÖStA KA AFA 1551/11/14. és 1551/

11/22. Thelekessy Imre levelei Ehrenreich von Königsberghez. 1551. november 8. és 9., Komárom; 1551. november 25.: „Öbrister Hauptman zu Rab” Uo. 1551/11/48. és 1552. május 31.: „capitaneus Regiae Maiestatis Jaurini” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Nádasdy Tamás Ehrenreich von Königsberghez. 1552. május 31., Léka. Vö. még: Bedy, 1933. 6.

Königsberg hatásköre hamarosan még tovább bővült. Ez elsősorban azzal állt összefüggésben, hogy Ebersdorf bécsi gyógykúrái idején (például 1551 szeptember–októberében²⁴¹10) főhadimarsalli tiszteben is mindig ő helyettesítette felettesét. Ennek köszönhetően a teljes Győrben szolgáló királyi katonaságon túl ténylegesen egyre inkább az egész észak-dunántúli hadügy irányítása a kezébe került. A török martalócokkal szemben megpróbálta megszervezni a Győr szomszédságában húzódó erdők és szőlőhegyek gyalogos katonákkal történő védelmét, a helytartóval való tárgyalások után pedig intézkedett a környező területek romba dőlt templomainak elpusztításáról, illetve azoknak a védelemben való hasznosításáról.²⁴²11 Idejének egy jelentős részét a tatái vár állandó problémái kötötték [75](#)le. Miután 1551 nyarán a szomszédos két kisebb vár, Vitány és Gesztes időlegesen az ellenség kezébe került, a várat mindennapos veszély fenyegette. Félő volt, hogy a törökök bármikor rajtaütnek vagy a szomszédságában fekvő tavon hajókon indítanak ellene támadást. Königsberg ezért a vár élére új, megfelelő kapitányt keresett (Bácsmegyei János személyében), Tatára megfelelő számú lovas és gyalogos katonaságot (összesen mintegy 250 fő) rendelt, majd a rosszul felszerelt várat legalább a elégséges mértékben hadianyaggal és élelemmel látta el.²⁴³12 Mindebben közvetítő tevékenységükkel a Komárom várában szolgáló naszádoskatonaság vezetői, Tharnóczy András naszádosfőkapitány és helyettese, Thelekessy Imre voltak segítségére. Emellett ugyanők szolgáltatták számára állandó jelleggel a Budáról, elsősorban Adorján (Adrián) deáktól, a pasák magyar íródeákjától²⁴⁴13 és más beépített kémektől érkező híreket.

Az 1552. évi események kapcsán még említendő végvárokon túl Königsbergnek külön figyelmet kellett szentelnie a Csalló- és a Rábaköz védelmére, hiszen a törökök sokszoros túlerejük birtokában állandóan portyáztak. A Csallóköz védelmét a korábbi békésebb esztendőkhöz Ebersdorf főhadimarsall Komáromból kirendelt puskás lövészekkel, Győrből oda vezényelt könnyűlovasokkal, valamint Pozsony és Komárom vármegyék felkelő katonaságával igyekezett megoldani. A kirobbant háború alatt azonban a betörések tovább fokozódtak, ezért ekkor már 400 puskás gyalogra és 300 huszárra lett volna szükség, akiket a központi fekvésű Szakállos (Szakállas) falunál kívántak állomásoztatni. Az említett két vármegye jobbágyait ugyanekkor elsősorban a befagyott folyók jegének feltörésére ítélték szükségesnek.²⁴⁵14 Az igen nagy területű Csallóköz biztonságát teljességgel viszont még a nagyszámú katonaság sem garantálhatta.

Hasonlóképpen nehéz feladat volt a Rábaköz védelmének szervezése, amelyhez Königsbergnek mindenekelőtt Nádasdy Tamással és dunántúli főkapitány-helyettesével, majd nádori kapitányával Zichy Istvánnal,²⁴⁶15 valamint a pápai lovaskapitánnyal, Ráttkay Pállal²⁴⁷16 való szoros együttműködésre volt szüksége. Tanácsait egyébként az osztrák főtiszt más helyi vonatkozású ügyekben (például a törökök elleni

24110 ÖStA KA AFA 1551/9/20. I. Ferdinánd Ehrenreich von Königsberghez. 1551. szeptember 10., Bécs., ill. Uo. 1551/9/29. 1551. szeptember 16., Bécs, továbbá Uo. 1551/9/36. 1551. szeptember 22., Bécs.

24211 Az erdők és a szőlőhegyek védelmére: ÖStA HHHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 54–57. Reinprecht von Ebersdorf és Ehrenreich von Königsberg I. Ferdinándhoz. 1552. március 7., Győr.; A romos templomokra: ÖStA KA AFA 1551/9/1. I. Ferdinánd Ehrenreich von Königsberghez. 1551. szeptember 30., Bécs.

24312 Vitány és Gesztes elestére: Uo. 1551/8/25. I. Ferdinánd Reinprecht von Ebersdorffhoz. 1551. augusztus 14., Bécs. Az irodalom nem tud a két vár ekkor történt elestéről (Sándor, 1964. 162. és Stepáncsics, 1996. 4.) Elképzelhető, hogy hamarosan sikerült a magyar végváriaknak visszafoglalniuk őket, és ezután majd csak Tata 1557. évi elestekor kerültek ismét az ellenség birtokába.; A törökök hajókon is elképzelhető támadására: ÖStA HHHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 219. Hans Pomer német gyalogoskapitány Antoni Sixt komáromi német gyalogoskapitányhoz. 1552. március 19., Tata; A tatái tóra vő. még újabban: Kelenik, 1998. 47–49.; Bácsmegyeire: ÖStA KA AFA 1551/11/16. Ehrenreich von Königsberg I. Ferdinándhoz. 1551. november 9., Győr, ill. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 62. Konv. B. fol. 72. és Takáts, 1908. 16.

24413 ÖStA KA AFA 1551/11/14. Thelekessy Imre Ehrenreich von Königsberghez. 1551. november 8., Komárom, valamint a Castaldo főhadparancsnoknak is hírekkel szolgáló Adorján deákra: Takáts, 1915–1917. I. köt. 74–75. és II. köt. 180., továbbá újabban Austro–Turcica, 1995. 205.: No. 63., 485.: No. 186. és 589–590.: No. 229.

24514 A Csallóköz védelmére lásd Ebersdorf Ferdinánd királyhoz intézett terjedelmes jelentését: ÖStA KA AFA 1551/11/26.

24615 Főkapitány-helyettesi tisztere („vice capitaneus regni Hungariae”): MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Missiles, Allya Mátyás Zichy Istvánhoz. 1550. szeptember 26., Korotna és Szalay, 1861. 73–74.: No. LXVIII. Horváth [avagy Porkoláb] Márton Zichy Istvánhoz. 1550. szeptember 27., Pácod. Magyar nyelvű levelei: Uo. passim és Komáromy, 1908. 433–447.

24716 Az alább még említendő Ráttkayra (1556 †), aki 1538-tól horvát vicebán volt: Gulin, 1995. 13–14.

portyák vagy a hódoltsági lakosság felmerült kitelepítése és lakóhelyeik felégetése kapcsán) is gyakorta kikérte. A győri lovaskapitány feladatköre tehát Ebersdorf helyettesítése révén a Balaton és a 76Duna között fekvő egész országrész hadügyére kiterjedt. Ez pedig azt jelentette, hogy a győri főkapitányként emlegetett Königsberg a terület királyi őrséggel ellátott várainak irányítását szinte teljességgel magáénak mondhatta. Egyre növekvő feladatai, valamint jelentős területi és katonai hatásköre indokolhatták, hogy 1552 tavaszán egy helyettest és a kancelláriából egy – a latin és a német nyelvben egyaránt jártas – titkárt kért magának ezek zökkenőmentesebb ellátására.²⁴⁸17

1552 márciusától azután Königsberg immáron véglegesen előlépett az akkor már súlyos beteg Ebersdorf helyére. Feladatai ennek ellenére lényegileg semmit sem változtak. Az új főhadparancsnok-helyettes viszont nem költözött át elődje székhelyére, Komáromba, hanem továbbra is Győrben maradt. Erre egyébként nem is lett volna már lehetősége, hiszen Bécsben mindeközben Komárom váráról is alapvető fontosságú, a törökkor egészre kiható döntést hoztak. Ebersdorf távozása után úgy határoztak, hogy a Duna-parti kulcsvár élére önálló főkapitányt (*Oberst zu Komorn, supremus capitaneus Comaroniensis*) állítanak, hogy ő ezentúl a bécsi hadvezetés kizárólagos alárendeltségében lássa el a végvár védelmét és irányítását. Ennek a fontos döntésnek az értelmében került sor 1552. április 1-én a korábban Pécssett, majd Veszprémben szolgált Paksy János főkapitányi kinevezésére.²⁴⁹18 Paksy munkájának segítésére ugyanezen a napon Tharnóczy András helyére csemeri Zay Ferencet a városban szolgáló naszádosok főkapitányává állították,²⁵⁰19 akit azután első konstantinápolyi követsége (1553–1557) idején az 1546-ból már ismert Chaby Fülöp helyettesített. Az új komáromi főkapitánynak és a naszádosok főparancsnokának utasításai értelmében 100-100 fős könnyűlovas-csapatokkal részt kellett vállalniuk a Balatontól északra fekvő területek védelmében is. A komáromi főkapitány és naszádoskapitány lovasságának legfőbb feladata az akkori kemény telek idején a befagyott Dunán általnyargaló török lovasok feltartóztatása és mindenekelőtt a Csallóköz védelme volt.²⁵¹20 1552-ben erre az együttműködésre a korábbiaknál is nagyobb szükség volt. A török hadvezetés az 1551. évi sikertelen expedíció után újabb hadjárat mellett döntött, amelynek legfőbb célja, a királyi Magyarország Erdéllyel való egyesítési kísérletének megghiúsítása, valamint a török országrész területének bővítése volt. Mindezt annak ellenére is megvalósították, hogy Eger védői Dobó István vezetésével sikerrel tartóztatták fel a sokszoros túlerőben lévő csapatokat. Temesvár július végén történt elfoglalásával Erdély a törökök által könnyen ellenőrizhető tartománnyá vált. Miközben Kara Ahmed pasa a Temesközt az Oszmán Birodalomhoz csatolta, Hádím Ali budai pasa előbb az Észak-Dunántúlon, majd Nógrád megyében bővítette tovább a budai vilájetet.

Tartományépítésének előbb június 1-én Veszprém, majd júliusban Drégely, Szécsény, Hollókő, Buják, Ság és Gyarmat is áldozatul estek.²⁵²21 Ráadásul a Pápa környékén összegyűlt és Königsberg, valamint Sforza Pallavicini ögróf vezette német, magyar, itáliai 77csapatok a tétlen várakozáson túl semmire sem vállalkoztak. Maga Miksa főherceg is habozott az akció elrendelésével, majd az újabb török hírekre a Dunától északra, illetve az erdélyi végek felé rendelte csapatait. Révay Ferenc helytartó és tanácsosai ezért nem alaptalanul emeltek szót Oláh Miklós kancellárnál, (bár Königsbergék megfelelő ostromtüzérséggel nem rendelkeztek), kérvén Ferdinánd királyt, hogy a nagy költségen felfogadott idegen csapatokat vessék be Magyarországon, élükre pedig olyan kapitányokat állítsanak, akik a törököt nemcsak hírből ismerik.²⁵³22 A már válságos helyzetet tovább súlyosbította, hogy amidőn az előbbi kérés augusztus elején tényleg

24817 ÖStA HHHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 214–216. és fol. 220. Ehrenreich von Königsberg I. Ferdinándhoz. 1552. március 27., Győr.

24918 ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 3. 1552. Apr. fol. 23–24. I. Ferdinánd utasítása pakosi Paksy Jánossal számára a komáromi ispáni és főkapitányi tisztségről. 1552. április 1., Bécs. Vö. még: MOL E 15 Exp. cam. 1552. apr. No. 1. és Pálffy, 1998. 155.

25019 ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 3. 1552. Apr. fol. 26–27. I. Ferdinánd utasítás formájában kibocsátott szerződése csemeri Zay Ferenc számára. Vö. még: 1552. április 11-én az Udvari Kamara értesítette a Magyar Kamarát Zay kinevezéséről. ÖStA KA Best. No. 8.

25120 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 67. Konv. C. fol. 51–54.

25221 Szántó, 1985. passim és Veszprémre külön: Hungler, 1986. 47–54.

25322 „Velit Suam Maiestatem adhortari, petere et orare, ne gentes istas magno sumptu conductas ita frustra torpescere et pecunias atque commeatum inaniter absummere paciatur. Et signanter, ut praeficiatur illis dux aliquis, homo militaris et qui Thurcos non fama, saltem sed facie ad faciem noverit.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 58. Konv. A. fol. 54–56. Révay Ferenc helytartó és tanácsosai Oláh Miklóshoz. 1552. [az eredetiben helytelenül: 1551!] június 15., Pozsony. Az eseményekre vö. még: ÖStA KA AFA 1552/6. és 1552/

7. passim, valamint részben ezek alapján Szántó, 1970. 50., továbbá Veress D., 1983. 62.

megvalósult, a Teufel és Pallavicini vezette királyi csapatok Palástonál (Hont megye) súlyos vereséget szenvedtek a budai pasától. A csatában a két királyi fővezér is török fogságba esett. Jóllehet Pallavicini még az ősz folyamán kiszabadult, a győri főkapitányság kiépítésében Ebersdorf helyettesítőjeként gyakran szerepet játszó Teufel „ördögi” halált szenvedett. Istvánffy Miklós tudósítása szerint Isztambulban zsákba varrva vetették a tengerbe.²⁵⁴23

1552-ben az ország keleti végei mellett a Dunántúlon is meglehetősen veszterhes helyzet alakult ki. Veszprém vára ékszerű beékelődést képezett az alakulóban lévő keresztény védelmi rendszerbe. A törökök pedig nem tétlenkedtek és a várba tüstént jelentős, közel 350 fős őrséget rendeltek, valamint a budai vilájetbe illesztve szandzsákszékhellyé tették.²⁵⁵24 A Veszprém elestével fellépő űrt azonban – elsősorban a Balaton-felvidéken – mindenképpen pótolni kellett, hiszen a Séd patak partján fekvő várból a Tapolca irányába vezető országút mentén az oszmánok számára szinte kínálkoztak a kedvezőbbnél kedvezőbb lehetőségek a portyázásra. Ők pedig éltek ezekkel, és már a nyár folyamán a Rábaköz irányába betörések sokaságával igyekeztek minél nagyobb sebeket ejteni az addig kiépült magyar védelmi övezeten.²⁵⁶25 Ezáltal maga Győr is egyre komolyabb veszélybe került. Nádasdy Tamás ezért még az esztendő legvégén is a város esetleges elvesztése miatt aggódott, mivel a háborús események közepette az erődítések sem haladtak megfelelően, a két német zászlóaljra növekedő idegen gyalogos őrségből pedig alig 500 katonára számíthattak.²⁵⁷26 Noha a dunántúli főkapitány aggodalmai nem voltak alaptalanok, hiszen 1552 második felében nem tudták megoldani az Észak-Dunántúl védelmét, a bécsi hadvezetés Győr előterében meghozta a legszükségesebb gyors-intézkedéseket. Az anyagi és katonai lehetőségeket viszont behatárolta, hogy egyrészt az Erdélyben állomásozó, sok ezer fős királyi csapatok ellátása iszonyatosan nagy költségeket emésztett fel, másrészt azokat újabb és újabb csapatokkal – többek között a Dunántúlról is – állandóan pótolni kellett. A Habsburg hadvezetés pedig még Magyarországon sem volt képes kétfrontos háborúskodásra. Königsbergnek, majd a török fogságból kiszabadult és utóbb a helyére lépő Sforza Pallavicininek nagyjából azokkal a zsoldösszegekkel kellett gazdálkodnia, amelyek 78az újonnan kirobbant török háború előtt rendelkezésükre álltak. Mindez újabb váraknak a védelmi rendszerbe való bevonását, illetve királyi őrséggel való felszerelését, azaz komoly átszervezéseket tett szükségessé.

Az újítások leglényegesebbike az volt, hogy a török fenntartás alá került Veszprémmel szemben főként a környező kisebb középkori várakból – sebtében tartott bécsi tanácskozásokat követően – már júliustól fokozatosan külön védőgyűrűt szerveztek. Ennek köszönhetően olyan újabb várakba került immáron állandó, az osztrák rendek vagy az uralkodó fizette őrség, amelyekben korábban csak a hadiadóból felfogadott és ezért pusztán ideiglenes, vagy a birtokos által tartott magánföldesúri őrség szolgált. A Veszprémtől húsz kilométernyire fekvő lövöldi (leveldi) karthauzi kolostorba – amelyből a szerzetesek éppen az események után menekültek el örökre és amelynek felrobbantása is szóba került²⁵⁸27 – például már Veszprém ostroma idején Ráttkay Pál pápai kapitány (*capitaneus oppidi Papae*) lovasságából ideiglenesen 50 huszárt rendeltek, illetve ezek mellé utóbb még 100 magyar gyalogot is. Veszprém elestét követően – Königsberg, Pallavicini és Nádasdy Tamás javaslataira²⁵⁹28 – részben még július–augusztusban, részben november közepén, az újabb fenyegető török hírek miatt a Móróc szász herceg vezetése alatt, Győr mellett összegyűlt királyi katonaság szétoztlását követően,²⁶⁰29 uralkodói őrség került az alábbi várakba: a Bakony közepén fekvő Csesznekre (20 lovas és 50 gyalog), a devecseri várkastélyba és városba (150,²⁶¹30 100), Kinizsi Pál egykori vázsonyi

25423 Minderre lásd az életrajzi adattárat.

25524 Hegyi, 1998. 32. és Dávid, 1992., valamint Dávid, 1998.

25625 Néhány ilyen portyára lásd: Veress D., 1983. 61.

25726 MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Nádasdy Tamás I. Ferdinándhoz. 1552. december 23., Léka.

25827 A szerzetesek 1552 nyarán még biztosan a kolostorban tartózkodtak, hiszen Miksa főherceg egyik parancsában az általuk írott kérelemre („der Closterleut zu Leweld Supplication”) utalást tett. ÖStA KA AFA 1552/6/

32. Miksa főherceg Sforza Pallavicinihoz és Ehrenreich von Königsberghez. 1552. június 13., Bécs; A felrobbantási tervre és Lövöld őrséggel való ellátására: Szántó, 1970. 51., valamint Szalay, 1861. 98.: No. XCIV. Nagy Balázs Bánffy Istvánhoz. 1552. augusztus 8., Lövöld. Vö. még: Németh P., 1993–1994. 374. és Csengel–Gere, 1996. 54.

25928 ÖStA KA AFA 1552/7/ad 4. Sforza Pallavicini és Ehrenreich von Königsberg Miksa főherceghez. 1552. június 25., Győr. Vö. még: Uo. 1552/7/4. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz Passaubá. 1552. július 2., Bécs.

26029 Gecsényi, 1984. 666. és Veress D. Cs., 1993. 36–37.

erősségébe (20,²⁶²31 50), a tihanyi apát Balaton-parti várába (40, 50²⁶³32), majd rövid időre még Tapolca erősített templomába (Bánffy László és István 250 lovasa) is.²⁶⁴33 A Veszprém 79 hátországában keresztény kézen maradt és ezért jelentőségében igen megnőtt Palota várába ugyanakkor az egy ideje már ott szolgáló 100 lovas mellé még 200-400 gyalogot tartottak szükségesnek, végül azonban az 1550-es évek közepén állandó jelleggel csak 75 lovas és 150 gyalog maradt ott. Ezeket uralkodói jövedelmekből fizették, noha a lovasokat a birtokos, Podmaniczky Rafael állította ki, aki emellett még jelentősebb létszámú magánföldesúri őrséggel is védelmezte a várat.²⁶⁵34

A fenti kisebb végvárakból újonnan létrehozott elsődleges védőzóna mögött a Marcal, a Zala és a Balaton által bezárt háromszögben kialakult egy második, noha az előzőnél sokkal gyengébb védvonal is. Ebbe a várláncolatba kizárólag magánföldesúri tulajdonban lévő várak tartoztak, úgymint a Pethő család várai, Szigliget, Tátika, Rezi és a keszthelyi ferences kolostor, Gyulaffy László csobánci erőssége, Magyar Bálint szigligeti, valamint a veszprémi püspök sümegi vára. Ez időben ezekben még csak maguk a birtokosok tartottak saját költségükön és saját kapitányaik vezetése alatt csekély létszámú katonaságot (maximum 20-30 fő). Miután naponta megtapasztalhatták a török fenyegetését, egyre gyakrabban fordultak Ferdinánd királyhoz segítségért. 1552 szeptemberében gersei Pethő János például Keszthelyre 25 lovasból és ugyanennyi gyalogosból álló őrséget kért, ez azonban még hosszú időig nem valósult meg.²⁶⁶35 De

26130 A 150 lovas és a 100 gyalogos fele a vár birtokosa, Choron János, másik fele pedig rátóti Gyulaffy László kapitánysága alá tartozott. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Tétel 3. fol. 136–137. és Pálffy, 1998. 143.

26231 A 20 lovas számát 1554-ben 40-re kívánták emelni, hogy azután ezek felét a birtokos vázsonykői Horváth Gáspár, a másik felét pedig Kolos János állítsa ki. 1554 augusztusának második feléig azonban az újabb 20 lovas nem érkezett meg a várba, noha a hivatalos előírásokat tükröző kimutatásokban olykor már feltűnnek. A lovasok felét továbbra is az osztrák rendek segélyeiből, másik felét viszont vár birtokosának, Horváthnak a jövedelmeiből kívánták fizetni. A hivatalos előírásokra: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Tétel 3. fol. 136–137. és MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 26. fol. 42–51. Vö. még Zsiray, 1984. 242–243. A valóságra: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 50–51. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. 1554. augusztus 23., Ráró.

26332 1552. augusztus 23-án Ferdinánd király még csak 25 lovast és ugyanennyi gyalogot rendelt uralkodói zsoldon a Balaton-parti várba, utóbb azonban állandósult a fenti létszámú őrség. A királyi katonaság kezdetben Horváth Márk kapitánysága alatt állt, mígnem 1554 júliusában sor került az első rendes királyi kapitány, Takaró Mihály kinevezésére. PRT, X. köt. 146. és 706–707.: No. 160. Vö. még: Komáromy, 1907. 388.

26433 1552. november 15.: „Außtailung der geringen Pherdt und ungerischen Fueßknecht, wo die zu Behuet der Graniczen auf der Rhaber Seyten disen Winter hin und wider pleiben sollen.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 67. Konv. C. fol. 51–54.; 1553: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Tétel 3. fol. 136–137., valamint lásd még a 39. és 51. jegyzetben idézett létszámkimutatásokat, ill. Szántó, 1970. 51.; Az eddig megjelent irodalomból vö. még Csesznekre: Koppány, 1962. 19.; Devecserre: Koppány–Boksay, 1961. 21. és Koppány, 1983. 266–268. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a legújabb helytörténeti irodalom állításával (Veress D., 1996. 39.) ellentétben Devecser nem volt 1552 és 1554 között török kézen. Az alább még említendő adatokon túl már csak azért sem lehetett a vár az ellenség birtokában, mert birtokosa, Choron János innen keltezte Nádasdy Tamáshoz 1553. augusztus 13-án írott levelét. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles; Vázsonyra: Zsiray, 1984. 244–245. Ugyan már Zsiray Lajos is felhívta a figyelmet, de nem árt megismételni: Devecserhez hasonlóan Vázsony sem volt 1553-ban török kézen. Vö. Németh G., 1901. 54.; Tihanyra: PRT, X. köt. 146 és Komáromy, 1907. 388–390.; Tapolca palánk módon megerősített templomára: „In Tapolcza ecclesia est lapidea, sepibus et trabibus aggereque simul congestro circumdata.” Szántó, 1986. 291.: 90. jegyz.

26534 A tervekre: ÖStA KA AFA 1552/7/4. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz, Passauba. 1552. július 2., Bécs. A tényleges létszámra: „Auszug, was sich auf der Römischen Khuniglichen Majestät etc. Khriegsfolckh in Hungern ain ganncz Jar erlaufft, wie hernachvolgt. Actum Wienn am zwelfften Tag Augustii anno etc. im Xv^{c-ten} vierundfunffzigisten.” MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 26. fol. 42–51. (1554. augusztus 12., Bécs) és MOL E 142 MKA Act. publ. Fasc. 12. No. 17. (Datálatlan, az előbbtől adataiban és szerkezetében bizonyos helyeken eltérő változat.) Az utóbbi példányt 1554–1555-re kelteztve táblázatos formában kiadta: Acsády, 1888/2. 72–73. Vö. még Szij, 1960. 64–66.

26635 Komáromy, 1904. 270–272.: No. 5–6. Pethő János levelei Nádasdy Tamáshoz. 1552. szeptember 18., Pozsony és szeptember 25., Bécs.

Csobáncra sem került királyi őrség, jóllehet 1554 novemberében Gyulaffy már nem először könyörgött uralkodójának 20 gyalogért az általa ott tartott ugyanennyi mellé.²⁶⁷³⁶ 1552 nyarának végén ugyanakkor egy rövid ideig Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány csapatai is erősítették a terület védelmét, hiszen Magyar Bálint vezetésével az említett várak szomszédságában és a Marcal réveinél őrködve álltak készenlétben a török betörések megszüntetésére.²⁶⁸³⁷

Az újonnan őrséggel ellátott várakban a fenti több mint 700 főnyi magyar huszárságnak és hajdúságnak a fizetését az egyre fokozódó veszély miatt előbb ideiglenes jelleggel, majd 1554-től egészen 1566-ig, az alsó-ausztriai rendek vállalták magukra, azaz 80ismét a szomszédos osztrák tartomány segítette ki a magyarországi végeket. Mivel az 1550-es évek elejére végleg bebizonyosodott, hogy a díkajövedelmekből állandó őrségek nem vagy csak néhány fős számban fizethetők, a rendek kénytelenek voltak korábbi mintegy 70 000 rajnai forintnyi éves segélyüket 100 000 forint fölé emelni, azaz a kivetett adójukat másfélszeresére növelni.²⁶⁹³⁸ A megelőző években a veszprémi őrség fizetésére fordított összegeket ugyanakkor ezután e várak katonáinak zsoldjára csoportosították át, ami legalább jelentősebb részében fedezte a hirtelen szükségessé vált újabb kiadásokat. Mindemellett a megnövekedett veszély miatt 1552-ben Pápa és Győr várába is újabb egységeket, nevezetesen 200, illetve 300 magyar gyalogost (köztük puskásokat) fogadtak fel, amelyek fizetése szintén az osztrák rendeket terhelte. Hasonlóképpen már egy ideje ők fedezték az 1551 novemberében megerősített Tatán állomásozó katonaság nagyobb részének (kivéve a német gyalogokat²⁷⁰³⁹), 60 könnyűlovasnak, 96 magyar gyalogosnak, 4 tüzérnek és 8 egyéb személynek a fizetését is.

A Veszprém pótlására – az említett kisebb várak mellett – nyugati irányban előrelépő Pápán az osztrák rendek ettől kezdve ismét magukra vállalták a már 1546-ban tartott, de egy esztendővel később lemondott, mintegy 200 huszár zsoldköltségét. Sőt a megnövekedett veszélyre tekintettel a bécsi hadvezetés előbb német gyalogokat kívánt Páparra küldeni,²⁷¹⁴⁰ végül azonban 1553 őszéig uralkodói költségen spanyol zsoldosokat állomásoztatott a városban, elsősorban Török Ferenc katonáinak és a városi lakosságnak a riadalmára.²⁷²⁴¹ A Csallóköz védelmére 1554 elején átrendelt spanyolok helyét azután Nádasdy Tamás nádori kinevezését (április 15.) követően a nádori lovasságból ide küldött 100 huszár foglalta el, akik élén kapitányként öccse, Nádasdy Kristóf állt. Sőt 1555 októberében Pápán állomásozott még Győr vármegye 40 és Veszprém 10 gyalogosa, sőt még közel félszáz cseh sáncmunkás is, akik a vár és a város erősítésén munkálkodtak.²⁷³⁴² Mindez azt jelentette, hogy az 1550-es évek első felében Pápán a bő 600 fős őrségben négy fajta (osztrák rendi, nádori, azaz – mondhatjuk – magyar rendi, uralkodói és vármegyei) 81fizetésű katonaság szolgált, köztük magyarok, spanyolok és csehek egyaránt. (Mivel pedig a fenti változások szinte

26736 Komáromy, 1911. 547–548.: No. 2. Gyulaffy László Nádasdy Tamáshoz. 1554. november 11., Csobánc. Gyulaffy László 20 gyalogja mellett testvére, János csak négyet tartott a közös birtoklású várban. Koppány–Sági, 1965. 14.

26837 Szalay, 1861. 95–96.: No. XCI. és Komáromy, 1912. 247. és 256–257.

26938 Ennek módjára a végvidék működéséről írott nagyobb fejezetben még külön visszatérünk.

27039 A Tatán állomásozó német gyalogokat általában az uralkodó fizette. Karl Khuen kapitány győri zászlóaljából ellenben 1551 novemberében még 100 osztrák fizetésű német gyalogot is rendelt oda Königsberg, ezeket azonban 1552 tavaszán a Komáromból oda érkezett Hans Pomer kapitány uralkodói fizetésű gyalogosai váltották fel. ÖStA KA AFA 1551/11/31. Ehrenreich von Königsberg I. Ferdinándhoz. 1551. november 16., Győr és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 12–13. Reinprecht von Ebersdorf I. Ferdinándhoz. 1552. március 3., Komárom. Az osztrák rendek fizette őrségre lásd az alább közölt táblázatot (1554–1555) és a 61. jegyzetet.

27140 MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Ehrenreich von Königsberg Nádasdy Tamáshoz. 1552. július 21., Győr.

27241 Komáromy, 1907. 412–414. és Pálffy, 1996/1. 96.: 33. jegyz. Vö. még: Török és a spanyolok kapitányainak egyik vitás ügyére, amelynek kapcsán Sforza Pallavicini javasolta áthelyezésüket: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini levelei Nádasdy Tamáshoz. 1553. augusztus 28. és szeptember 11., Győr és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 70. Konv. A. fol. 208–209. I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. 1553. március 23.

27342 A Nádasdy Kristóf vezette 100 lovas, a vármegyei hadak, valamint a cseh sáncmunkások pápai tartózkodására: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Török Ferenc latin és magyar nyelvű levelei Nádasdy Tamáshoz. 1555. szeptember 10., 15. és október 1., Pápa és Komáromy, 1907. 414–416., ill. Pálffy, 1996/1. 96–97.: 35. jegyz. Vö. még Szendrei, 1888. 102–103.; A csehekre lásd még: „1555. Regestum Bohemorum. Az chehek Regestoma.” MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 24. fol. 79–86.; A spanyoloknak a Csallóközbe helyezésére: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. B. fol. 37–38. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz, Pozsonyba. 1554. március 26., Bécs.

évről évre következtek be, csak ehhez hasonló vizsgálatok révén kaphatunk reális képet minden egyes magyarországi végvár őrségének legalább hivatalosan előírt megoszlásáról!) Szentmárton – ekkor általában 30-50 magyar gyalogból álló – őrségét ebben az időben már nem az osztrák rendek segélyéből, hanem királyi jövedelmekből fedezték, jóllehet szükség esetén a győri katonaságból gyakran kiegészítették. Ilyen esetekben már osztrák rendi zsoldon szolgáló gyalogok is állomásoztak az apátságban, ami – miként látni fogjuk – néha nem csekély problémákat eredményezett. Nagyobb számú huszárságot élelmezési és takarmányozási nehézségek miatt nem lehetett Szentmártonban tartani, amint erre Königsberg kapitány már 1551 novemberében felhívta uralkodója figyelmét.²⁷⁴43

A Veszprém eleste után életre hívott új védőzóna megszervezése és fizetése mellett a legégetőbb kérdés az egész Balaton és Duna közötti védelmi övezet irányításának megoldása volt. 1552 végén ugyanis – feltételezhetően a már tavasszal rajta kitört betegség és a Veszprém körüli nyári kudarcok miatt – Königsberg távozott tiszteiből, így már csak Győr védelme miatt is égető szükségé vált utódlásának rendezése. I. Ferdinánd ezért 1552. november 16-án végül Sforza Pallavicinét nevezte ki Königsberg és egyúttal Ebersdorf utódjává, nevezetesen magyarországi főhadimarsallá.²⁷⁵44 Az itáliai őrgófnak már senki sem hányhatta szemére, hogy pusztán hírből ismeri a magyar hadszínteret és a törökök hadviselését. Pallavicini már 1534-ben felbukkant Magyarországon, majd 1542-ben részt vett a Buda ellen indított nagy vállalkozásban. Noha neve a magyar történetírásban ez ideig szinte csakis Fráter György meggyilkolásában való részvételével vált ismertté,²⁷⁶45 nem feledkezhetünk meg arról, hogy török fogságából való kiszabadulását követően azonnal elvállalta a neki felajánlott tisztséget, és az elkövetkező években mindent megtett azért, hogy a magyarországi határvédelem ellenálljon az oszmánok fokozódó nyomásának.²⁷⁷46 Ideje lenne tehát magyar végvári hőseink mellett Pallavicini és a hozzá hasonló idegen főtisztek nevét is megtanulnunk, hiszen ők is gyakran áldozták életüket és vérüket az ország megmaradásáért.

Pallavicini főhadimarsall területi hatásköre – főhadparancsnok-elődeihez, illetve az őket gyakran helyettesítő főhadimarsallokhoz hasonlóan – elvileg legalábbis jóval többre terjedt ki, mint a Balatontól északra és Győrtől délkeletre fekvő védelmi övezet irányítására. Az őrgóf Bécstől tekintve a Dunától innen és túl (egészen Egerig) minden magyarországi végvár védelméért felelős volt. Ez pedig nem jelentett mást, minthogy az Erdélyben tartózkodó Castaldo főhadparancsnok a magyarországi mezei csapatok, Pallavicini pedig a végvári őrségek, azaz az előbbi a tábori (mezei) hadügy, az utóbbi pedig a határvédelem irányítását kapta a bécsi hadvezetéstől ez időben feladatul. Pallavicini rendelkezési jogköre a határvédelem teljes területére vonatkozott, hiszen éppúgy felelt a [82](#)végvárak erősítéseikért, hadianyag-ellátásáért, mint az őrségek megfelelő létszámban való tartásáért, fizetéséért vagy a török elleni hírszerzés irányításáért.²⁷⁸47

Lényeges változást jelentett, hogy elődjével, Reinprecht von Ebersdorffal ellentétben Pallavicini székhelyéül a bécsi hadvezetés már nem Komáromot, hanem Győrt jelölte ki, ami már önmagában is kiválóan jelezte, hogy Győr jelentőségében fokozatosan felnőtt Komárom mellé. Az osztrák fővárosban ekkor már úgy vélekedtek, a néhai főhadparancsnokok (Vels, Ungnad és Salm) alkalmi székhelye immáron megfelelő központ arra, hogy onnan a többi végvár koordinálását végezhessek.²⁷⁹48 Szükség esetén az itáliai főtiszt köteles volt akár Komáromba, akár Pápára (mint az osztrák tartományok és az egész kereszténység védelme szempontjából kiemelt jelentőségű helyekre²⁸⁰49), vagy még távolabbi várakba is elutazni, és ott a megfelelő

27443 ÖStA KA AFA 1551/11/2. és 1551/11/4. Ehrenreich von Königsberg I. Ferdinándhoz. 1551. november 1. és 2., Győr.

27544 ÖStA HHStA UA Fasc. 49. Konv. A. 1542. Okt. fol. 39–40. [Rossz levéltári elhelyezés alatt.] Engedelmisségre intő levél a magyarországi gyalogos és lovas végvári katonasághoz, valamint a naszádosokhoz Sforza Pallavicini kinevezéséről.

27645 Barta, 1998. 8–18.

27746 Lásd az életrajzi lexikon adatait, valamint ÖStA KA Memoiren 28/1334/11. pp. 195–227.; Banfi–Maggiorotti, 1932. 90. és újabban Köhbach, 1994. 214–215.: 78. jegyzet.

27847 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 68. Konv. A. fol. 108–109. és fol. 111–112. I. Ferdinánd utasítása Sforza Pallavicini magyarországi főhadimarsall részére. 1552. november 16., Ebersdorf. Vö. még: MOL E 210 MKA Misc., Militaria Tétel 123. No. 13.

27948 „Et primo ne longius quam convenit a fidelibus regnicolis et militibus nostris, nec non locis, quorum curam habere debebit, absit, volumus ipsum per hanc hyemem pro maiori temporis parte Jaurini morari, ubi quondam generales quoque nostri in regno Hungariae capitanei superioribus annis ut plurimum residere solebant, ut in dicta tanquam et specula ad reliquarum arcium et locorum nostrorum finitimorum ultra citraque Danubium existentium defensionem ac provisionem prospicere animumque adjicere queat.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 68. Konv. A. fol. 108.

28049 „Comaronium, Jaurinum et Papa, quorum scilicet locorum iactura tum nobis et regno nostro

intézkedéseket személyesen meghozni. Külön figyelmet kellett szentelnie a Garam menti bányavárosok védelmének, amelyeket az előttük fekvő végvárak (Léva, Csábrág, Szitnya, Bozók, Korpona stb.) oltalmaztak, sőt szükség esetén csapatokkal kellett a terület védelmét segítenie. Végül a bécsi hadvezetés Pallavicinét határozottan utasította arra is, hogy a születőben lévő védelmi rendszer fejlődését meghatározó döntések meghozatalakor minél gyakrabban kérje ki a magyarországi hadügyért ez időben felelős Miksa főherceg, Castaldo főhadparancsnok, valamint a két országos főkapitány, Nádasdy Tamás és gyarmati Balassa Menyhért,²⁸¹ 50 továbbá Zrínyi Miklós horvát–szlavón bán és Székely Lukács szlavóniai főhadparancsnok-helyettes véleményét. Erre elsősorban azért volt szükség, mert Bécsben már ekkor felismerték, a törökellenes frontvonal túlságosan hosszú, várai pedig egymástól gyakran meglehetősen nagy távolságban fekszenek. A törökök elleni akciókban hasonlóképpen együttműködésre kötelezték a főhadimarsallt a közelben szolgáló főtisztekkel és tapasztaltabb magyar lovaskapitányokkal, úgymint Paksy János komáromi főkapitánnyal, Zay Ferenc naszádos-főkapitánnyal, Ráttkay Pál és Thelekessy Imre huszárkapitányokkal, valamint Podmaniczky Rafaellal, Palota birtokosával, a Dunától északra fekvő területeken pedig gyarmati Balassa Jánossal.

Pallavicini 1552 és 1556 közötti tevékenysége a legkiválóbb bizonyítéka annak, mennyire nem támaszkodhatunk koraújkorai had- vagy közigazgatás-történetünk egy-egy fontosabb fejezetének rekonstruálásakor pusztán a fontosabb tisztséget betöltő személyek utasításaira. A főhadimarsall instrukciója alapján a fentiekben vázolt kívánalmak ugyanis az elkövetkező esztendőkből jelentősen eltértek a valóságtól. Az elviekben lefektetett várakozásokhoz képest a gyakorlat jelentősen eltérő eredményeket hozott. Ez legfőképpen 83Pallavicini területi hatáskörében mutatkozott meg. A hadimarsall – az utasításában foglaltak ellenére és elődeivel ellentétben, akik gyakran jártak el Szigetvár, Léva és más távoli várak hadügyeiben – fokozatosan szorult ki a Balatontól délre és a Dunától északra fekvő végvárak tényleges irányításából. Pedig 1553 februárjának elején az uralkodónak benyújtott tervezetében az örgróf még maga is azzal számolt, hogy jogkörét – Salm főhadparancsnokhoz hasonlóan – majd egészen a Tiszáig érvényesíteni tudja.²⁸²51 Ekkor ugyanis az Egertől Komáromig fekvő várakba összesen mintegy 4800 királyi zsoldban szolgáló német nehézlovast és gyalogot, magyar huszár és hajdút tervezett. A Dunától a Dráváig terjedő területek váraiba ugyanekkor az alábbi létszámú őrségeket vélte szükségesnek, természetesen utasításának megfelelően a saját legfelsőbb parancsnoksága alatt:

Sforza Pallavicini magyarországi főhadimarsall tervezete a dunántúli várakba szükséges királyi katonaságról 1553. február 6-ról				
végvár	német gyalogos	magyar lovas	magyar gyalogos	összesen
Győr	500 (2 zászlóalj)	808 ²⁸³ 52	152	1460
Szentmárton	–	–	70	70
Tata	–	–	240	240
Pápa	–	500 ²⁸⁴ 53	250	750
Csesznek	–	20	50	70
Lövöld	–	–	100	100
Vázsony	–	20	50	70
Tapolca	–	250	–	250
Palota	–	100	200	300
Sziget	–	400	–	400
Korotna	–	250 ²⁸⁵ 54	–	250

Hungariae, tum aliis fidelibus regni ac provinciis nostris totique Christianitati certum atque irreparabile damnum allatura esset.” Uo. fol. 109.

28150 Balassa csak 1552 júliusa és decembere között viselte tisztét. Pálffy, 1997/1. 270.

28251 „Imprimis sua Maiestas a praedicto domino equite [ti. Jacobus Carolus eques Hierosolimitanustól] dignetur informare, quae praesidia nunc in confinibus sint et quae deberent pro temporis necessitate esse, et primo incipiendo a Tizia usque ad Danubium.”, ill. „A Danubio usque ad Drawam.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 69. Konv. B. fol. 17–27. Sfortia Pallavicini I. Ferdinándhoz írott levelének melléklete. 1553. február 6., Győr. és HL TGy 1553/2. A forrás keletkezésének körülményeit durván félreértelmezve adatait közzétette: Takáts, 1908. 266–267.

28352 A 808 huszárnak az alábbi nyolc kapitány alatt kellett szolgálnia: Thelekessy Imre 350, Kolos János 100, Korlátovich Jeromos 100, Horváth Márk 100, Seged György 50, Gregoróczy Vince 50 és Deák Pál 8 könnyűlovassal.

28453 A félezernyi pápai könnyűlovas kapitányai a tervezet szerint Ráttkay Pál (100), Török Ferenc (200), Nádasdy Kristóf (100) és Gyulaffy László (100) voltak.

Babócsa	–	50	–	50
összesen	500	2148	1112	3760

⁸⁴Noha Pallavicini becslése a létszámok tekintetében az 1550-es évek közepére többé-kevésbé megvalósult, befolyása a Balatontól délre, valamint a Dunától északra fekvő várak irányítására egyre csökkent. Mindez elsősorban azzal állt összefüggésben, amire – ha csak néhány szóval – utasítása is utalást tett. Nevezetesen: a Drávától északra egészen a Kassa környéki területekig található végvárak hálózata fokozatosan egyre nagyobb és szervezettebb rendszerré kezdett formálódni, amely túlságosan hosszú és mind földrajzi szempontból, mind fizetését, mind pedig az osztrák rendek és a magyar nagybirtokosok érdekeit tekintve meglehetősen sokszínű volt ahhoz, hogy azt egyetlen centrumból, a hadszíntérről irányítani lehetne. Ráadásul a Dél-Dunántúlon Szigetvár 1546. évi királyi kezelésbe vétele után, Salm főhadparancsnok befolyása ellenére, Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány szerepe egyre növekedett, amely azután valóban hozzájárult ahhoz, hogy az 1550-es évek elejére a dunántúli főkapitány – a szigetvári kapitánnyal együttműködésben – csaknem teljességgel átvette a terület várainak irányítását az e feladatra 1552 novemberében utasított Pallavicinittól. Jól jellemzi a kialakult helyzetet, hogy 1554 őszén Pallavicini uralkodója felszólítására Szigetvár erődítetttségének állapotáról, hadieszközökkel való felszereltségéről, valamint az újonnan kinevezett kapitány, kányaföldi Kerecsényi László kérelmeiről semmiféle véleménnyel nem tudott szolgálni.²⁸⁶55 A dél-dunántúli védelmi övezet önállósulásában a dunántúli főkapitányok tevékenysége mellett a természetföldrajzi viszonyoknak, mindenekelőtt Balatonnak is óriási szerepe volt. A tó ugyan meghatározó fontosságú volt az egész Dunántúl védelmében, ténylegesen mégis kettőszabta az országrészt, megnehezítve annak egységes katonai igazgatását.

Hasonló folyamat ment végbe Pallavicini hatáskörét tekintve a bányavárosok előtti végeken, amelyek irányítása szintén a főhadimarsall feladata lett volna. Csakhogy az 1550-es évek közepére bebizonyosodott, a jelentős távolságok és a Pozsonyban székelő magyar rendek, valamint elsősorban a vidék legjelentősebb főurai és végvári kapitányai (Krusith János és Balassa János) érdekei miatt itt sem érvényesülhet Pallavicini parancsnoki jogköre. Az osztrák tartományok védelme érdekében ezeknek azután a bécsi hadvezetés is kénytelen volt engedni, majd a ténylegesen kialakult helyzetet elfogadni. Ezen változások keretében került sor 1554 augusztusa előtt az egykori klisszai kapitány, Petar Kružić²⁸⁷56 magyarrá vált fiának, Krusith János korponai kapitánynak a bányavárosok vidékén szolgáló királyi csapatok kapitányává (*capitaneus gentium Regiae Maiestatis inter montanas civitates*) történő kinevezésére.²⁸⁸57 A terület határvédelmének vezetésében a végleges változást a következő esztendő januárja hozta meg, amikor I. Ferdinánd Balassa János zólyomi kapitányt bányavárosi kapitánnyá (*capitaneus civitatum montanarum* vagy *capitaneus ante montanas civitates*) nevezte ki, amely tisztség-elnevezés alatt a Garam menti bányavárosokban és az előttük fekvő végvárakban szolgáló királyi katonaság kapitányát értették.²⁸⁹58

⁸⁵A maga „bőrén” természetesen Pallavicini is érzékelte ezeket a változásokat. Közel három esztendővel főhadimarsalli kinevezése után, 1555 nyarán, területi hatásköre miatt arról panaszkodott Nádasdy Tamás nádornak (1554–1562) – akinek éppen a legfontosabb szerepe volt ennek megnyirbálásában és a magyar rendek pozícióinak megerősítésében, amiről a következő alfejezetekben még szólunk –, hogy utasításával ellentétben csak a Duna és a Balaton között fekvő várak őrségei felett rendelkezik kapitányi jogkörrel, noha 1552-ben a Dunától délre és északkeletre minden véghely hadügyének irányítását rábízta uralkodója.²⁹⁰59 A

28554 A 250 lovasból 200-nak Allya Mátyás, 50-nek pedig Novák János alatt kellett szolgálatot teljesítenie.

28655 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 55–58. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. 1554. szeptember 25., Győr. Hasonlóan semmit sem tudott Pallavicini 1555 májusában a Somogy megyei Pácod váráról, ezért Miksa főherceg számára Nádasdytól kért arról információkat. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz. 1555. május 5., Győr.

28756 A Klissza 1537. évi eleste alkalmával hősi halált halt kapitány életrajza: Perojević, 1931. Fiára lásd: Matunák, 1901. 6–8. és 15–21.

28857 MOL E 204 MKA Missiles, Vitffy Pál és Gyüni János, továbbá több Krusith-servitor levele Krusith Jánoshoz. 1554. augusztus 23., Szászváros.

28958 Balassa kinevezésére: Takáts, 1930. 129. és Eckhardt, 1943. 23. Tisztség-elnevezésére, 1557: MOL E 21 Ben. res. 1557. március 9.

29059 „Eam itaque latere nolo, quod ex concessione Sacrae Regiae Maiestatis, domini nostri clementissimi, vigore instructionis, ratione officii mei bellimarsalcatus mihi datae, universi praesidiarii milites, equites et pedites, ex utraque parte Danubii adusque Tybiscum et Dravum existentes mihi subiacent. Verum deinde, postquam bellimarsalcatus officio fungor, mei inscio plures capitanei et milites cum sunt dimissi vel noviter conducti, tum de uno in alium locum traducti, vel indebito tempore soluti sunt; demittuntur et conscribuntur

nádorhoz írott levele mellékletében pedig váranként (Győr, Pápa, Devecser, Vázsonykő, Tihany, Tata és Csesznek) számba is vette ezt a katonaságot (akkor éppen 2165 főt). Ez a hadinép kivétel nélkül azon várakból került ki, amelyek őrségét az alsó-ausztriai rendek segélyeiből fizették. Ezt azontúl, hogy erre levelében maga Pallavicini is utalást tett,²⁹¹ 60 azzal is bizonyíthatjuk, hogy az általa Nádasdynak megküldött kimutatás adataiban szinte teljességgel megegyezett azzal a listával, amely az alsó-ausztriai rendek által 1554. március 1. és a következő esztendő ugyanezen időpontja között fizetett végvári őrskéket vette számba, miként arról az alábbi táblázat tájékoztat:²⁹² 61

ac solvuntur inscio me etiam de praesenti.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt, Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz. 1555. július 6., Győr.

29160 „Horum vero militum, qui intra Danubium et lacum Ballathini existunt et ex Austriaca solutione vivunt, summariam signaturam eadem [ti. Dominatio Vestra, azaz Nádasdy Tamás nádor] cum hisce meis habuit.”

29261 „Hernach verzaichennt des Khriegsvolckh, so zu Roß und Fueß an der österreichischen Grennicz ligt unnd verschinen vierundfunffzigisten Jars von einer ersamen Lanndtschafft des Orczhörczogthums [sic!] Österreich unnder der Enns Bewilligung biß auf Primo Marci dicz lauffenden funfunndfunffzigisten Jars bezalt worden.” ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 5. 1555. Juni fol. 15–19. és NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–29. fol. 36. és fol. 47–51., ill. ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nr. 26. fol. 493–525. Vö. még: Takáts, 1908. 268. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy Takáts Sándor sokat idézett létszámadat-közlései meglehetősen pontatlanok és csak a legkritkább esetben tájékoztatnak arról, hogy az adott adatok milyen fizetésű őrsegről szólnak és ez a nevezett várak teljes őrségét, az előírt keret- vagy a tényleges létszámokat jelentik-e. Mivel a had- és helytörténeti feldolgozások túlnyomó része ezekre az adatokra támaszkodik, a vár- és helytörténeti irodalom hemzseg a hibás adatoktól és ezekre épített téves elméletektől. A jövőben ezért elengedhetetlen feladat lesz az összes felkutatható létszám-kimutatás táblázatos formában történő publikálása.

86Az alsó-ausztriai rendek által a Balaton és a Duna közötti terület váraiban fizetett katonaság 1554. március 1. és 1555. március 1. között							
végvár	magyar lovas	magyar gyalogos	naszádos	tüzér	egyéb	összesen	éves zsold
Győr	555 ²⁹³ 62	376 ²⁹⁴ 63	157	13	2	1103	52 484 r. f. 30 k.
Pápa	200	200	–	–	–	400	18 452 r. f.
Csesznek	20	50	–	–	–	70	2535 r. f.
Devecser	150	100	–	–	–	250	11 281 r. f.
Vázsony	20	50	–	–	–	70	2655 r. f. ²⁹⁵ 64
Tihany	40	50	–	–	–	90	3944 r. f.
Tata	60	96	–	4	8	168	7866 r. f.
Pallavicini fizetése	–	–	–	–	–	–	6960 r. f.
összesen	1045	922	157	17	10	2151	106 177 r. f. 30 k. ²⁹⁶ 65
A táblázatban alkalmazott rövidítések: r. f. = rajnai (rénes forint), k. = krajcár							

A fenti adatok ragyogóan tanúskodnak arról, hogy Pallavicini hatásköre gyakorlatilag azokra a Balaton és a Duna között fekvő várakra terjedt ki, amelyek felett korábban 87Ebersdorf, majd Königsberg is rendelkeztek, illetve amelyekbe Veszprém elestét követően 1552 késő nyarán és őszén osztrák rendek fizette végváriakat helyeztek. Mindez azt jelentette, hogy 1554–1555-re a főhadimarsall hatásköre az utasításában foglaltakkal ellentétben a gyakorlatban igen leszűkült és már pusztán a Győr előterében található várakra korlátozódott. Bár az örgróf 1555 legvégig betöltötte a főhadimarsalli tisztséget, tényleges hatásköre elődeinél jóval csekélyebb volt, lényegében Königsbergével egyezett meg. Az 1552 utáni években tehát Pallavicini ténylegesen nem elődje, Ebersdorf főhadimarsall, hanem az egykori győri könnyűlovas-kapitány szervezőmunkáját folytatta tovább, azaz tiszte inkább az utóbbiéhoz állt közelebb. Tevékenysége viszont jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1556-ban úgymond már hivatalosan is létrejöhessen a győri főkapitányság.

Az olvasó számára rögtön felmerülhet a kérdés, a fenti táblázatból miért hiányzik az 1552-ben őrséggel ellátott és Pallavicini 1553. évi idézett tervezetében is szereplő lövöldi kolostor, a tapolcai templom, a szentmártoni apátság és a Veszprém eleste után oly fontos Palota vára. Lövöldöt és Tapolcát 1554-ben maga a keresztény hadvezetés iktatta ki saját védelmi rendszeréből. Miután azokban megfelelő létszámú és – hangsúlyoznánk – állandó őrséget az osztrák rendek segélyeiből már nem tudtak fizetni, Tapolcára a Bánffyok könnyűlovasainak kivonása után nem került őrség. Lövöldöt ugyanakkor az esztendő tavaszán

29362 Az előírt 555 lovas helyett ténylegesen csak 500 szolgált Győrben. Ezek közül a fizetésükre 1554. március 8-án kirendelt biztosok (Georg Freiherr von Tanhausen és Leopold von Lambach) utasítása szerint tavasszal 200 lovas Pallavicini, 100 Korlátovith Jeromos, 100 Horváth Márk, 50 Petrinjei (Horváth) Gergely, végül szintén 50 Paksy György parancsnoksága alatt szolgált. (ÖStA FHKA HKA Inst. No. 109.) Miután Petrinjeit hamarosan egy időre Tatára rendelték (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. D. fol. 45. 1554. augusztus 16., Buda. Tojgun budai pasa Petrinjei Gergelyhez, Tatára. Vö. még ugyan Györgyként említve: Rohrbacher, 1888. 106.), a huszárok kapitányok alatti beosztása 1554 szeptemberére jelentősen megváltozott. Ekkor a félezer könnyűlovasból 200 továbbra is a főhadimarsall, 100 pedig Korlátovith alatt szolgált, a maradék 200-at viszont a következő egységekbe osztották szét: Horváth Márk 60, Paksy 40, Gregoróczy Vince 25, Horváth János 25, Sándor Ferenc 25 és Échy Egyed 25 (az utóbbi ekkor éppen Léván). (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 16–17. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez írott levelének melléklete. 1554. szeptember 17., Győr) 1558-ban Petrinjei már ismét Győrben szolgált, hiszen ekkor egy datálatlan levelét „Petrinnyi Horvat Gergel kiral ö felsege kapytannja Gjöröt”-ként írta alá. Szalay, 1861. 300–301.: No. CCCXIII.

29463 A 376 gyalogból 148 Nagy Balázs, 154 Tóth Bálint, 74 pedig Ifjú Kristóf kapitánysága alatt tartozott a hivatalos előírások szerint katonáskodni.

29564 Jóllehet Cseszneken ugyanilyen létszámú és megoszlású katona szolgált, az összeírás szerint a vázsonyiak összes havi zsoldja 10 rajnai forinttal több volt, mint a cseszniekieké. (Az sem zárható ki, hogy az összeírás készítője valamelyik esetben számolási vagy másolási hibát követett el.)

29665 Ebből az összegből maguk a rendek az általuk megajánlott segílyt (másfél *Gült*; a fogalomra utóbb majd még kitérünk), azaz 103 567 r. f. 47 k. 2 J-t fizettek. A maradék összeg, valamint a 9 postaló (540 r. f.), a musta- és fizetómester költségei (120 r. f.), a győri gyógyszerháros éves zsoldja (120 r. f.) és bizonyos egyéb költségek (720 r. f.) az Udvari Kamara kiadásait terhelték.

Pallavicini parancsára lerombolták. A karthauzi kolostor elpusztítását – miként említettük – 1552-ben már Königsberg is felvetette, ez időre ez már végleg szükségessé vált. Mivel sem a bécsi hadvezetés, sem a lerombolása ellen egyébként tiltakozó magyar rendek nem tudták megfelelő őrséggel ellátni, az a veszély fenyegetett, hogy a törökök elfoglalják, jelentősebb katonasággal látják el, ami egyet jelentett volna gyors előrenyomulásukkal a Bakonyban. A Miksa főherceggel való egyeztetést követően ezért rendelt Pallavicini 1554 márciusának közepén a nem csekély költséggel járó akcióra tüzéreket és mesterembereket, miután már olyan hírek is befutottak Győrbe, hogy az ellenfél mindent megtesz a kolostor felrobbantásának megakadályozására. Az akció végül sikerrel járt, bár az ország védelme érdekében meghozott intézkedés egy neves magyarországi kolostor történetének végére tett pontot.²⁹⁷⁶⁶

Szentmárton és Palota esetében egészen más volt a helyzet. Az apátságban ezekben az esztendőekben csak akkor szolgált osztrák rendek fizette őrség, ha az ottani királyi fizetésű, mintegy 30-50 magyar gyalogból álló katonaságot vészhelyzetben Győrből a rendek zsoldján katonáskodó hajdúkból vagy huszárokból kiegészítették. Csakhogy előfordult, hogy a kolostor-erődítmény élén álló várnagy a segítségül küldött csapatokat nem engedte be a várba, Pallavicini rendelkezéseire pedig egyszerűen fittyet hányt. 1554-ben például az eredetileg Vázsonykő várába tervezett 20 lovast, a főhadimarsall a törökök által gyakorta meglátogatott szőlőhegyek védelmére Szentmártonra küldte, az apát várnagya azonban nem bocsátotta be őket, sőt az ellenséges betörések Csesznekre továbbítandó jelzésére szolgáló hírlövő mozsarat sem hagyta felállítani. A parancsmegtagadást azzal indokolta, hogy nem az uralkodónak, hanem – a középkori gyakorlatnak megfelelően – földesurának, az apátnak tett egyedül fogadalmat, így az örgróf rendeleteit nem, vagy csak a rendek legfőbb katonai vezetője, a nádor tudomásával és beleegyezésével hajlandó elfogadni.²⁹⁸⁶⁷ Szentmártonnal ellentétben a tihanyi apátok várának élére 1554 júliusában a főhadimarsall Takaró Mihály királyi kapitányt állította, aminek köszönhetően ott hatásköri problémákkal ezentúl már nem kellett megküzdnie.²⁹⁹⁶⁸ Ezt természetesen az is jelentősen elősegítette, hogy a Balaton-partján szolgáló őrséget – miként az a fenti táblázatból látható – az osztrák rendek fizették.

A szentmártonihoz hasonló problémával kellett számolni Palotán is, amely amellet, hogy a veszprémi törökök hátában feküdt, mint határ menti hírszerzési központ, az igen aktív székesfehérvári bégek terveiről kellett, hogy Győrbe állandó információkat továbbítson. Csakhogy a vár élén álló kapitány (*praefectus arcis Palota*), Meznyánszky János – hasonlóan a szentmártoni várnagyhoz – nem az uralkodónak, hanem földesurának, Podmaniczky Rafaelnek tett esküt tisztebe léptekor. Emiatt pedig a magyar király győri képviselőjének, Pallavicininek még annak ellenére sem volt köteles a hadügyekben engedelmeskedni, hogy Palotán az őrség jelentősebb részét, 75 lovast és 150 gyalogot uralkodói jövedelmekből és nem a földesúr egyre fogyatkozó bevételeiből fedezték. A főhadimarsall ezért 1554 őszén azt is kénytelen volt tétlenül szemlélni, hogy a palotaiak előző napi portyájára válaszul Arszlán székesfehérvári bég 600 katonája október 17-én éjszaka hirtelen megtámadta a vár külső palánkját (*sepes, septum*) – ahol a lovasság istállóí voltak –, majd felégette azt, a huszárok lovait pedig szinte teljes számban elhajtotta.³⁰⁰⁶⁹

Az osztrák rendek fizette őrséggel ellátott várakban efféle problémákkal kevésbé kellett Pallavicininek szembenéznie. A magánföldesúri kézben maradt Devecserben, Pápán, Vázsonyban és Cseszéken az említett őrségek katonái kapitányaikkal – akik általában ekkor még nem voltak egyúttal az erősségek királyi

29766 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. B. fol. 17–18. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. 1554. március 18., Bécs. A kolostor véglegesen tehát nem 1552-ben (mint a legfrissebb irodalom véli), hanem 1554 márciusában pusztult el, amelyet a lövöldi karthauziak eddig előkerült utolsó okleveles emléke is megerősít, midőn 1554. augusztus 24-én már „a mi lövöldi monostorunk pusztulásáról” tesz említést. Németh P., 1993–1994. 374.

29867 „idem [ti. a várnagy] dixit, mihi secum nihil esse negotii, namque soli domino abbati iuraverit, praeter cuius mandata nullius alterius requisitionibus seu praeceptis pareat.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. E. fol. 21–24. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez, Bécsbe. 1554. szeptember 11., Győr, ill. „dominus abbas absque mandato domini pallatini [sic!] nec vult equites recipere, nec alias meas constitutiones inscio domino pallatino acceptare.” Uo. Fasc. 74. Konv. A. fol. 55–58. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. 1554. szeptember 25., Győr.

29968 PRT, X. köt. 146. és 706–707.: No. 160. Vö. még: Komáromy, 1907. 388.

30069 Az eseményre: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. fol. 171. és fol. 174. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. 1554. október 20., Győr és Uo. fol. 172–173. Meznyánszky János Sforza Pallavicinihez. 1554. október 18., Palota. Vö. még az eseményről Thury György levelét Podmaniczky Ráfáelhez (1554. október 18., Palota): Lukinich, 1942. 591–592.: No. 221., valamint Meznyánszky János levelét Nádasdy Tamáshoz (1554. október 17., Palota): Takáts, 1915–1917. II. köt. 38., továbbá: Szij, 1960. 64. és Veress D. Cs., 1983. 65.

kapitányai³⁰¹⁷⁰ – mindannyian az uralkodónak tettek esküt felfogadásukkor. Mindez azt jelentette, Pallavicini rendelkezéseit maradéktalanul kötelesek voltak végrehajtani. Ennek volt köszönhető, hogy ezen várak erősítéseinek, a bennük szolgáló őrségek fizetésének és hadanyag-ellátásának koordinálását stb. a főhadimarsall felügyelte. Ugyancsak ő tartozott az egymással összetűzésbe került végvári tisztek vitáit, például 1555-ben a Devecserben szolgáló Choron János és Gyulaffy László nézeteltérését rendezni.³⁰²⁷¹ Az őrgrof nevéhez volt köthető emellett annak ^{89a} különböző számú ágyúlövések segítségével működő, úgynevezett hírlövési rendszernek a kiépítése is, amellyel az egyes várak őrsége szomszédait, majd azok morzejelzésszerűen a további várakat a török betörések alkalmával riasztani tudták. Győr előterében két ilyen fontosabb jelzőláncolat alakult ki. Az egyik vonalon az ellenségről szóló hangjelzések Pápáról indulva a Rába-parti bodonhelyi őrhelyen³⁰³⁷² át jutottak el Győrbe, míg a másikon Csesznekről indulva Szentmárton közvetítő-állomáson keresztül érkeztek meg a főhadimarsallhoz.³⁰⁴⁷³

A török szpáhik és martalócok portyáinak megszürése érdekében Pallavicini igyekezett Königsberg azon próbálkozását folytatni, amely a Győr közvetlen közelében fekvő erdők és szőlőhegyek védelmére irányult. Mivel székhelye a Kisalföld irányából szinte teljesen védtelen volt, elődjéhez hasonlóan ő is rendszeresen küldött a környék fontosabb helyeire járőröket. Emellett megkezdte egy Győr körüli őrházrendszer kiépítését is, hiszen 1553 őszén már egy külön kapitány, azaz ténylegesen egy gyalogvajda parancsnoksága alatt Győrből kirendelt katonaság szolgált Baráti falu templomában, a környező szőlőhegyek oltalmára, gyakran viszont inkább a szőlősgazdák kárára.³⁰⁵⁷⁴ A törökökkel, mindenekelőtt legfőbb magyarországi kormányzójukkal, a budai pasával, a fegyveres kapcsolatokon túl Pallavicini – Salm főhadparancsnokhoz hasonlóan – a határ menti diplomácia csatornáin keresztül is érintkezésben állt. A fegyverszünetek gyakori megsértése miatt keletkezett panaszokról és az ellenség fogságába esett rabok kiszabadításáról folyó tárgyalásokat a főhadimarsall a bécsi hadvezetés utasításaira a korábbi gyakorlatnak megfelelően továbbra is Komáromon keresztül bonyolította, elsősorban Paksy főkapitány és a követként gyakran eljáró Palinai Pál deák segítségével. A diplomáciai csatornákon keresztül érkező információk mellett ugyancsak Paksy szolgált budai és esztergomi kémei által állandó hírekkel a beglerbég terveiről és hadjáratairól a szinte állandóan Győrben tartózkodó őrgrofnak, aki ezeket Bécsbe és Nádasdy nádorhoz továbbította.³⁰⁶⁷⁵

Tojgun budai pasa 1554. évi füleki hadjárata után,³⁰⁷⁷⁶ majd az 1555. évi dél-dunántúli török expedíció idején Pallavicininek a Győrtől délkeletre fekvő védelmi övezet továbbépítésén túl ezen a területen egy jelentősebb támadás ellen is fel kellett készülnie. Mindez komoly nehézségeket jelentett számára, és nem csak azon hatásköri konfliktusok miatt, amelyekről majd Nádasdy Tamás nádorsága kapcsán szólunk, hanem azért is, mert a főhadimarsall mezei csapatokkal nem rendelkezett. Pedig Fülek elfoglalása után számos ⁹⁰hír futott be a Rába partjára arról, hogy a budai pasa pesti táborából Tata vagy Kaposújvár ellen készül.³⁰⁸⁷⁷

30170 Csesznek várában például Trombitás Miklós kapitány egyszerre vezette az osztrák rendek fizette őrséget és az egyik részbirtokos, néhai Chaby István özvegye zsoldján szolgáló magánföldesúri gyalogokat. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 11–13. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1554. szeptember 17., Győr. Vö. még Koppány, 1962. 18–19.

30271 Minderre lásd Pallavicini igen nagy számban fennmaradt jelentéseit: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73–75. fol. passim; Choron és Gyulaffy ellentétére: ÖStA KA AFA 1555/7/4.

30372 A Nádasdy Tamás birtokában lévő és általa megerősített bodonhelyi várkastély rövid története: Ráth, 1865.

30473 A hírlövési rendszer kiépítésére: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. E. fol. 21–24. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez, Bécsbe. 1554. szeptember 11., Győr és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini levelei Nádasdy Tamáshoz. 1553–1555. passim, valamint általában a jelzőrendszerre: Otruba, 1956. és Simoniti, 1991. 169–179.

30574 „Capitaneo peditum, qui in ecclesia de Barathy collocati sunt, jussimus diligenter, ut in eos, qui damna in vineis facere solent, graviter animadvertat deincepsque provideat, ne aliqua queraela ad me deferatur.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz. 1553. szeptember 23., Győr.

30675 Petritsch, 1985. 84.: No. 203., 88–89.: No. 215–216., 90–91.: No. 220–223., 93.: No. 230., 105.: No. 268. és 110.: No. 287. Egy rabkiváltási ügyre: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 75. Konv. A. fol. 33. I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. 1555. március 22., Augsburg. Vö. még, többek között Palinai is: Uo. Fasc. 74–75. fol. passim és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini levelei Nádasdy Tamáshoz. 1553–1555. passim. Palinai későbbi diplomáciai megbízatásaira: Takáts, 1927. 282–283.

30776 Az eseményekre igen részletesen: Köhbach, 1994.

30877 MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini beszámolója Nádasdy Tamáshoz Paksy

Noha ebben az esztendőben ez nem valósult meg – pusztán a fehérvári bég indította az említett támadást Palota ellen, majd novemberben egy sikertelen ostromot Csobánc és Tihany elfoglalására³⁰⁹78 – 1555-ben végül végrehajtotta a tervezett akciót, amely Kaposújvár, Korotna és Babócsa elfoglalását eredményezte.³¹⁰ 79 Emiatt mindkét esztendőben szükség lett volna arra, hogy egy-egy vár ostroma vagy egy-egy nagyobb betörés esetén Pallavicini jelentősebb számú csapatokkal álljon készen segítségnyújtásra. Csakhogy a rendelkezésére álló katonaság még a végvárak védelmére sem volt elégséges, gondoljunk csak Lövöld lerombolásának okára. Így az általa kormányzott határvidék nagy veszélybe került volna, amennyiben megvalósult volna az alábbi táblázatban bemutatott tervezete, amely a végvári őrségekből kivonható lovas katonákat vette számba.³¹¹80

Sforza Pallavicini tervezete egy észak-dunántúli török támadás esetén a neki alárendelt várak őrségéből kivonható magyar lovas katonaságról 1554 októberéből			
végvár	a várban szolgáló magyar lovas	török támadás esetén a várból kivonható magyar lovas	török támadás esetén a várban maradó magyar lovas
Győr	500	400	100
Pápa	200	175	25
Csesznek	20	–	20
Devecser	150	125	25
Vázsony	20	–	20
Tihany	40	30	10
Tata	60	50	10
Szentmárton	20	20	–
összesen	1010	800 ³¹² 81	210

Pallavicini tervezetét csak a szükség szülte, annak ténylegesen nem sok realitása volt. Nem a véletlennek, hanem megfelelő indokoknak köszönhető tehát, hogy sohasem került megvalósításra. Egyrészt a 800 huszár kivonása egyet jelentett volna a védelmi 91övezet lovasságtól való „megkopasztásával” (a gyalogok kivezénylését az örgróf teljesen elképzelhetetlennek tartotta³¹³82), másrészt ezzel a létszámú katonasággal – még Nádasdy nádor kontingenseivel egyesülve is – csak szerencsével érhetek volna el komolyabb eredményeket a budai pasa és a hozzá csatlakozó bégek sokszoros túlerőben lévő csapataival szemben. Nádasdy és Pallavicini ezért már 1554. október 8-án Bodonhelyen tartott tanácskozásukon elutasították a fenti tervezet megvalósítását és egy a végvári őrségek védelmét segítő, mozgó mezei haderő felállítását szorgalmazták.³¹⁴83 Ennek a kérésnek az adott gazdasági feltételek között körülbelül ugyanannyi realitása volt, mint a főhadimarsall fenti tervezetének, hiszen az ország jövedelmei, de még az idegen segélyek sem fedezték a végvárakban szolgálók zsoldját sem. S ne feledjük, ezekben az esztendőkben még tartott a királyi

János egyik levele alapján. 1554. október 2., Győr és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 161–162. Paksy János Sforza Pallavicinihez. 1554. október 9., Komárom.

30978 Koppány–Sági, 1965. 14.; Szántó, 1986. 263. és Illés, 1994. 64–65.

31079 Szakály, 1975. 101–108. és Solymosi, 1979. 74–78.

31180 „In confiniis istius Citradanubianae partis intra Jaurinum et lacum Ballathini equites infranotati aluntur.” és „Casu, quo Turcae has partes Citradanubianas aggredierentur, eisque obviam eundum esset, is qui subsequitur equitum numerus ex praesidiis in campum educendus videtur.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 141. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez írott levelének melléklete. 1554. október 5., Győr. Néhány adatát idézte: Szántó, 1972. 317.

31281 Pallavicini megjegyezte, hogy abban az esetben, ha a Dunától északra levő országrészt kell megsegítenie, akkor ennek a létszámnak a felét, azaz összesen 400 könnyűlovast lehet rövid időre oda irányítani.

31382 „Pedites autem praesidarios non solum nullos educendos video absque praesidiorum denudatione, quin potius in singula quaeque loca plures imponendos existimarem.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 138. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1554. október 5., Győr.

31483 „Videtur nobis omnino necessarium esse, ut Sua Maiestas extra praesidia militum locorum finitimorum in campo semper habeat aliquem gencium conductitiarum numerum, quorum ope et auxilio conatibus tam perfidi, insolentis, haereditarii et callidissimi hostis obviam iri possit, nec ad quamvis occasionem milites locorum finitimorum magno earundem [sic!] discrimine subito evocentur.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 145–146. Nádasdy Tamás és Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1554. október 8., Bodonhely. Vö. még: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz. 1554. október 2., Győr.

Magyarország és Erdély egyesítését megvalósítani szándékozó, bár egyre inkább kifulladásos akció, amelynek köszönhetően ekkor még mindig 2000 lovas és 1000 gyalogos szolgált a Királyhágón túli területeken. Pusztán ennek, a nem túl jelentős létszámú haderőnek az éves zsoldszüksége (156 000 rajnai forint) pedig Magyarország maximálisra becsült jövedelmeinek kerekén egyötödét tette ki.³¹⁵⁸⁴

A Győrben 1555 végéig maradó Pallavicini kormányzása idején a Balaton és a Duna közötti védelmi övezet kiépítése – a nehézségek és problémák ellenére – újabb fontos lépésekkel haladt tehát előre azon az úton, amelyen azt Salm főhadparancsnok elindította, majd Ebersdorf és Königsberg továbbfolytatta. A győri főkapitányság tényleges megszületéséhez és az első – a szomszédos végvárak mellett –, Győr teljes területére kiterjedő hatáskörrel rendelkező főkapitány kinevezéséhez viszont még egy nagyon fontos láncszem továbbra is hiányzott. Ennek a láncszemnek a pótlása szintén Pallavicini kormányzása alatt, 1555-ben valósult meg. Ekkor végleges döntés született arról, hogy a győri püspökvárat (*arx*) és az alatta fekvő mezővárost (*oppidum*) egységes védelmi rendszerbe szervezik, azaz a várat és a várost együtt, egyetlen erőddé, pontosabban erődvárossá (*Festungstadt*) építik ki.³¹⁶⁸⁵ Mindez azt jelentette, hogy oly sok magyar végvár-várostól eltérően – amelyek egy köépitkezésű várból és alatta egy palánkkal kerített váraljából vagy huszárvárból álltak – Győr egészen különleges utat járt be. Ennek a döntésnek a megszületéséhez azonban meglehetősen hosszán vezetett az út.

Noha a győri püspökök székhelyeül szolgáló, káptalandombi kövár és az alatta fekvő váralja, azaz a káptalani mezőváros erősítése – miként bemutattuk – 1542-től megszakítás nélkül folyt, ezek az állandó karbantartásra szoruló palánképitkezések a város 92szerkezetében még nem indítottak el visszafordíthatatlan folyamatokat. A királyi építések vezette munkálatoknak ugyan néhány polgárház már áldozatul esett, a *fabrica Jauriensis* – miként a korabeli latin nyelvű iratok nevezték ³¹⁷⁸⁶ – ekkor még nem jelentett mást, mint a kövár erősítéseinek állandó javítását, valamint a város palánkjának felhúzását, illetve azon néhány kapunak, fabástyának a kialakítását. 1555-ig a kérdés (Győr „kétsejtű” végvár-várossá vagy egységes erőddé épül-e) egészen nyílt maradt, jóllehet az évente végzett újabb és újabb királyi biztosi vizsgálatok már felvetették az erősítések utóbbi módjának lehetőségét is.³¹⁸⁸⁷ 1554-ben mégis egy olyan eseményről értesülünk, amely egyértelműen bizonyítja, ekkor még nem döntöttek végleg a vár és a váralja egybeépítéséről. Szeptember második felében I. Ferdinánd a győri püspökvár várnagyává (*castellanus*) Pallavicini és Nádasdy Tamás nádor közös támogatására a lévai lovaskapitányt, Székely Miklóst nevezte ki.³¹⁹⁸⁸

Bár az egy esztendőre kinevezett és Győrbe biztosan megérkezett Székely konkrét tevékenységéről eddig semmit sem tudunk, felfogadásának körülményei az 1555-ben meghozott végső döntés tekintetében igen érdekes tanulságokkal szolgálnak. Miután Ferdinánd király augusztusban elhatározta, hogy a püspökvár élére várnagyot állít, Pallavicini főhadimarsall hosszas egyeztetéseket kezdett a tisztségre jelölt lovaskapitánnyal. A tárgyalások folyamán Székely feltételeit 11 pontban nyújtotta be.³²⁰⁸⁹ Ezek közül – a fizetését, ellátását és

31584 MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 26. fol. 42–51. 1554. augusztus 12., Bécs, ill. Acsády, 1888/2. 72–73.

31685 A téma legalapvetőbb összefoglalása: Gecsényi, 1991/2. 148–149. Győr középkorból származó városszerkezetének tagolódására: Borbíró–Valló, 1956. 50–72. és Jenei F., 1971. 121–122.

31786 Lásd például ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 152–153.

31887 Villányi, 1882. 33–34. és Gecsényi, 1976. 204. Az 1554. évi erősítési állapotokra (a túl nagy területtel pénz és idő hiányában még nincsenek készen, nincs elég mesterember és a magas vízállás is akadályozza a munkát stb.) lásd még: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. E. fol. 5–6. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1554. szeptember 5., Bécs.

31988 Székely 1543-ban – egy bizonyos Thulich Andrással együtt – még Mórachidán szolgált kapitányként („capitanei in Morychyda”), feltételezhetően az ottani Rába-átkelő védelmére. 1552 július–augusztusban a török elleni hadjáratban 100 lovasával Erasm Teufel parancsnoksága alatt mezei szolgálatot teljesített, így elképzelhető, hogy még a palásti csatában is részt vett. Novemberben 86 huszárával ő is ott volt a Győr mellett táborozó királyi csapatok sorában, ahonnan azután 1553-ban került Lévéra lovaskapitánynak. Az említés sorrendjében, 1543: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Székely Miklós [és Thulich András] levele Nádasdy Tamáshoz. 1543. március 3., Mórachida; 1552: MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 3. fol. 177–178. és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 67. Konv. C. fol. 29–30.; 1553: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Tétel 3. fol. 136–137. Vö. még: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Székely Miklós levele Nádasdy Tamáshoz. 1554. július 10., Léva.

32089 „Postulata egregii Nicolai Zekel capitanei Regiae Maiestatis etc. de et super castellani officio in arce Jaurini per eum suscipiendi die Xxii Augusti anni Liiii.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 43–44. Egy másolata Nádasdy Tamás számára: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza

utasítását érintők mellett – a leglényegesebbek a következők voltak: A huszárkapitány kérelmezte, hogy a Léváról magával hozott 60 lovasa legalább részben a várban állomásozhasson, ott kizárólag katonák szolgáljanak, azaz a kanonokokat költöztessék ki onnét, a székesegyházat pedig rombolják le. A feltételekről azután Miksa főherceg felszólítására Pallavicini és Nádasdy nádor külön véleményt készített.

A főhadimarsall többségében ugyan támogatta Székely kívánalmait, a lovasoknak a várban történő elszállásolását viszont egyértelműen ellenezte, a már addig is részben élelemraktárnak használt székesegyház lerombolását pedig további megfontolások tárgyává tette.³²¹90 Úgy vélte, hogy a lovasoknak a városban kell állomásozniuk és azok felett a városban 93szolgáló lovas-főkapitánynak (*supremus equitum capitaneus in civitate constitutus*) kell parancsolni.³²²91 A Győrben szolgáló mintegy 600 magyar gyalogosból ugyanakkor továbbra is 200-at kívánt Székely (illetve két alvárnagy) közvetlen parancsnoksága alatt a várban tartani. A maradék 400 gyalog pedig a városban tartozott szolgálni. Közülük kétszáznak Tóth Bálint és Nagy Balázs, a várbeli gyalogok korábbi kapitánya alatt kellett állandó őrszolgálatot teljesíteni, míg a maradék 200 főt az ugyancsak a városban állomásozó naszádosok jelentették.³²³92 Pallavicini kormányzósága idején ugyanis a Komáromból Győrbe átrendelt Kovács Lőrinc győri naszádoskapitány (*Hauptmann auf dem Wasser zu Raab*) vezetése alatt megjelentek a „vízi hajdúk”, akik azután kisebb megszakításokkal a törökörök végéig ott is állomásoztak a megerősített városban.³²⁴93 Az uralkodó fizette két német gyalogoszászlóalj szintén részben a várban, részben a városban volt elszállásolva.

A kanonokok várból való kiköltöztetését viszont – a lovasok beszállásolásával ellentétben – a főhadimarsall teljességgel pártfogolta, hiszen katonai szempontoktól vezéreltetve igen veszélyesnek tartotta, hogy a török fennhatóság alá került káptalani jobbágyok szabadon járhattak be a várba és ott az „örök ellenségnek” mindent könnyen kikémlelhettek. Mivel véleménye szerint a város közepén volt egy megfelelő nagyságú templom,³²⁵94 ahol istentiszteleteiket megtarthatták, a várból való kitelepítésüket és így annak teljességgel katonai ellenőrzés alá vonását mindenképpen szükségesnek vélte. Székely mellett pedig maga is és továbbra is a jobban megerősített püspökvárban kívánta székhelyét tartani, amit Ferdinánd király a tárgyalások alkalmával érdeklődésére természetesnek tartott, hiszen a főhadimarsall a várnagy felettese volt.³²⁶95 Székely másik ajánlója, Nádasdy Tamás véleménye egészen más szempontokból volt érdekes a bécsi hadvezetés számára. A nádor elsősorban azt hangsúlyozta, hogy Székellyel úgy kell Pallavicininek – Miksa főherceg jóváhagyásával – megegyeznie, hogy kinevezésével az uralkodó méltósága, az ország jogai és szabadságai ne szenvedjenek kárt. Véleménye jelentősen keresztezte a győri és a bécsi katonai vezetés érdekeit. Nádasdy a győri püspök jogai védelmében azt hangsúlyozta, hogy a magyarországi gyakorlatnak 94megfelelően a várnagy a püspöknek is köteles esküt tenni, miként az Egerben is szokásos. Amennyiben pedig a püspök meghalna, a várat esküjének megfelelően az uralkodónak tartozik megvédeni, illetve átadni.³²⁷96 Noha Eger várnagyai (és ebben az időben egyúttal udvarbírái) ez időben valóban mind a

Pallavicini Nádasdy Tamáshoz írott levelének melléklete. 1554. augusztus 28., Győr.

32190 Ez végül sohasem valósult meg. Ebben a püspök, a káptalan és a magyar rendek ellenállása mellett szerepet játszott a Magyar Kamara is, amelynek Ferdinánd király 1554. szeptember 9-én kikérte véleményét az ügyben. A kamara álláspontja a főtiszték javaslatának kategorikus elutasítása volt. Bedy, 1936. 7. és Kapossy, 1956. 50.: No. 63.

32291 „Sfortiae Marchionis Pallavicini etc. super adiunctis egregii Nicolai Zekel etc. postulatis de suscipiendo castellani officio in arce Jauriensi opinio ea est, die 22 Augusti anni [15]54.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 41–42. és egy másolata: Uo. Fasc. 74. Konv. A. fol. 14–15., továbbá egy Nádasdy nádornak megküldött kivonatolt változat: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz írott levelének melléklete. 1554. augusztus 28., Győr.

32392 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 51–52. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. 1554. augusztus 23., Ráró.

32493 Havi fizetése összesen 53 magyar forint 60 dénár volt. MOL E 144 MKA Tört. eml. Belügy (Doboz 1.) fol. 104. Kovács Lőrinc feltételezhetően az Udvari vagy a Magyar Kamarához. Dátum nélkül. A győri naszádosokra vö. még: Villányi, 1882. 96–97. és 1558: Deák Ferenc győri naszádosvajda. NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–14. fol. 14.

32594 „Est praeterea in medio civitatis eiusdem ecclesia satis ampla, integra et levissimis sumptibus reformanda, in qua ipsi divina officia commodius multo, quam nunc in arcis ecclesia, quae Regiae Maiestatis etc. victualibus quasi repleta est, peragere possunt.” A templom alatt a Szent István vértanúról elnevezett városi plébániatemplom értendő. Bedy, 1939. 21.

32695 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 15–18. I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. 1554. augusztus 8., Bécs.

királynak, mind a püspöknek esküt tettek³²⁸97 – azaz Nádasdy állítása megfelelt a valóságnak –, a katonai érdekeket képviselő főhadimarsall érvelése ellen hevesen tiltakozott.

Pallavicini elutasító véleményét azzal támasztotta alá, hogy a győri várban szolgáló katonaságot és magát Székelyt – ellentétben az egri végváriakkal – nem Magyarország jövedelmeiből, hanem az osztrák tartományok segélyeiből fizetik, amiben viszont a főhadimarsallnak volt teljesen igaza.³²⁹98 Emiatt úgy vélte, a várnagy mindenképpen az uralkodónak tartozik hűségesküt tenni, amint ez szeptember második felében Bécsben a magyarországi hadügyet irányító Miksa főherceg előtt meg is történt.³³⁰99 Ez pedig azt jelentette, hogy noha nehézségek árán, de országos szinten ebben a kérdésben a katonai érdekek érvényesültek a rendi érdekekkel szemben, helyi szinten pedig a főhadimarsall és a helyőrség befolyása jelentősen korlátozta a vár birtokosának, a püspöknek az autoritását. A korlátozás alapjául pedig egy témánk szempontjából az egész törökkorban mindvégig meghatározó nyomós érv szolgált: aki a katonaságot fizette, az egyértelmű beleszólást, sőt nem ritkán kizárólagos hatáskört követelt annak irányításába. Győr és a hozzá tartozó végvárövezet ez utóbbi esetnek lett a legtokéletesebb mintapéldája.

1555 őszén – amidőn végleges határozat született arról, hogy a várat és a váralját együtt erősítik meg – a döntést meghozó bécsi hadvezetés bizonyára nem feledte a Székely kinevezése kapcsán felmerült jelentős hatásköri és egyéb katonai problémákat mind a főhadimarsall és a püspök, mind pedig saját maga és a nádor között.³³¹100 A vár és a káptalani 95mezőváros erődde formálása ugyanis – szigorúan várvédelmi szempontokon túl – egyszerre oldotta meg a katonai hatóságok előnyére a fent vázolt vitás ügyek szinte mindegyikét. Ezáltal a püspök és a káptalan érdekeit és joghatóságát a katonai érdekekkel szemben pusztán egyetlen rendelkezéssel és igen jelentős mértékben sikerült korlátozni. A két városrész struktúrájának egyetlen védelmi egységbe való átformálása ellen pedig még a püspök és a kanonokok sem emelhettek komolyan szót, hiszen ez ténylegesen városuk megmaradását szolgálta.

Győr erődvárossá formálásának a bécsi haditanácsosok által meghozott döntését a fenti hatásköri érveken túl – most szigorúan várvédelmi szempontokból vizsgálva a kérdést – egy, az erősítéseket megvizsgáló bizottság javaslatai készítették elő. Miksa főherceg szeptember 9-én Bécs és Komárom építkezéseinek meg szemlélésére, valamint annak megtárgyalására, hogy a jövőben miként lehetne azokat bástyákkal, árkokkal és más szükséges védművekkel tovább erősíteni, egy bizottságot küldött ki. Ennek hivatalos tagjai Pallavicini mellett Gabriel Kreuzer, az alsó-ausztriai tartományok ideiglenesen megbízott helytartója, a spanyol származású Hans Hoyos királyi tanácsos, Hermes Schallauzer, Bécs erősítéseinek főfelügyelője, valamint a magyarországi hadszíntéren többször megfordult Marzel Dietrich voltak.³³²101 Győrbe rajtuk

32796 „Ne dignitas Maiestatis Regiae etc. laedatur et ne iuribus ac libertatibus regni praeiudicetur, demum, ut ipse castellanus etiam domino reverendissimo episcopo obligatus juratusque esse debeat, ne dominus episcopus habeat occasionem Suae Maiestati etc. conquerendi.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 61–62. Nádasdy Tamás Sforza Pallavicinihez. 1554. augusztus 26., Sárvár.

32897 Lásd erre vonatkozóan ez egri várnagy eskümintáját 1562. május 13-ról: „Et casu, quo idem reverendissimus dominus meus episcopus (quem Deus diutissime servat) decederet e vivis, eadem fide promitto, quod hanc praefatam arcem nemini alii custodiam, tuebor et conservabo, quam solis ante iam nominatis dominis nostris principibus, similiter eciam nemini alii reddam ac resignabo, nisi illis solis.” (MOL E 136 MKA Div. inst. Tétel 6. fol. 116–117. Vö. még Sugár, 1992. 199–200. és Sugár, 1993–1994. 69–71.) Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy eleinte Egerben is komoly vita tárgyát képezte, hogy a királyi várnagyok kinek tegyenek esküt. Vö. erre utasításait (1546–1549): MOL E 136 MKA Div. inst. Tétel 6. fol. 20–39.

32998 „praesidia et ipsemet capitaneus non ex regni proventibus, sed ex haereditariarum provinciarum Austriae redditibus et voluntariis subsidiis intenterentur.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 63–64. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez, Bécsbe. 1554. augusztus 28., Győr, ill. „nam ipse capitaneus iuratus esse debebit, non possem sane nec ipsum, nec alias gentes, quae ab Austria provincia Suae Regiae Maiestatis etc. nomine persolvuntur, cuiquam alio praeterque Suae Maiestati etc. obligare.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz. 1554. augusztus 28., Győr.

33099 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 52. és fol. 61. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz. 1554. szeptember 27., Győr.

331100 A sors pikantériája, hogy Székely hamarosan Egerbe került várnagynak (1556–1557), ott viszont már mind az uralkodónak, mind a püspöknek esküvel tartozott. (Sugár, 1993–1994. 77–80. és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Székely Miklós Bornemissza Sebestyénhez, Nádasdy Tamás kapitányához. 1556. február 12., Eger és Uő Nádasdy Tamáshoz. 1557. június 3., Eger) Később lovaskapitányként ismét Győrben szolgált.

332101 ÖStA KA AFA 1555/9/5. I. Ferdinánd utasítása biztosai számára. 1555. szeptember 9., Bécs. Gépelt

kívül szeptember 13-án „magistri Franciscus et Sigismundus architecti” és egy bizonyos „Petrus pictor” is megérkeztek, de biztosan jelen volt a szemle idején az ottani építkezési írnok, Veit Puechner és Bernardo Gabelli építőmester is.³³³102 A három pusztán keresztnévükkel említett személy alatt pedig nem másokat, mint az akkori esztendők két jelentős várépítészét, Franceso Benignót, Komárom és Győr építési felügyelőjét (*Superintendent der Gebäu Raab und Komorn*) és Sigismundo de Pratovechiót, a festő alatt pedig a későbbi jelentős hadiépítész, ekkor tábori festőt (*Feldmahler*), Pietro Feraboscót kell értenünk, aki még Salm főhadparancsnok alatt kezdte szolgálatát. ők készítették tehát az első, később nyilvánvalóan tökéletesített terveket Magyarország egyik legmodernebb erődjének felépítéséről. Az első vázlatok és tervek megrajzolása és illuminálása pedig nyilván a festőművészként is ismert Ferabosco feladata volt. Mindez mégsem jelenti azt, hogy a győri várat – miként várerődítési irodalmunk véli – egyedül ő tervezte volna.³³⁴103

A bizottság – noha nem teljes egyetértéssel, hiszen az óriási költségektől megriadva voltak, akik a csak püspökvár kiépítése mellett voksoltak³³⁵104 – végül a vár és a teljes 96káptalani mezőváros megerődítésére tett az uralkodónak javaslatot, noha ez a kiadások tekintetében valóban sokszorosát jelentette az előbbi verziónak. Hogy ezek nagyságáról csak megközelítő információval rendelkezünk, érdemes megjegyezni, hogy 1554 tavaszán az akkor még palánképítkezések végleges befejezéséhez a Győrben szolgáló építész mintegy 30 000 rajnai forintot tartott szükségesnek.³³⁶105 Bécsben tehát mindezek figyelembevételével hozták meg a győri főkapitányság kialakulását jelentős mértékben elősegítő döntést, amely azután majd az 1560-as évek második felére valósult meg. Az első komolyabb építkezések – továbbra is Pozsony, Győr, Moson és Sopron vármegyék ingyenmunkájának segítségével és némi pápai anyagi támogatással³³⁷106 – 1555 végén már biztosan megkezdődtek, hiszen Pallavicini nevét mind a mai napig őrzi egy ekkor újonnan épített erődítmény, a Sforza-bástya. 1556 augusztusára azután a kidolgozott terveknek megfelelően öt bástya kialakítását kezdték meg.

Az erődváros létrehozását célzó első intézkedések meghozatala tehát azt jelentette, hogy Győrben a katonai hatalom képviselői a püspökkel és a káptalannal szemben igen jelentős, már sohasem behozható lépéselőnyre tettek szert. A bécsi hadvezetés céljainak és érdekeinek megvalósítását végül az alsó-ausztriai nemes, Adam Gall 1556 tavaszán már egységesen a vár és a város, azaz egész Győr élére történő kinevezése koronázta meg. Ennek köszönhetően ő lett Győr első tényleges főkapitánya (*Oberst/Grenzoberst zu Raab, supremus capitaneus Jauriensis*), így ezután külön püspöki várnagy kinevezésére már nem volt többé sem szükség, sem lehetőség. Gallnak pedig – miként majd utódainak egészen a 17. század legvégéig – a magyar, rác és német lovas, gyalogos, valamint naszádos őrségen kívül már a város polgárai is engedelmességgel tartoztak. A főkapitány hatásköre Salm főhadparancsnok, majd Reinprecht von Ebersdorf, Erasm Teufel, Ehrenreich von Königsberg és Pallavicini főhadimarsall 1546 és 1556 közötti tevékenységének köszönhetően azonban jelentősen túlterjedt a Rába-parti erősség falain kívülre is, nevezetesen mindenekelőtt az osztrák rendek által fizetett őrségeket befogadó és a Balaton–Duna között fekvő sokat emlegetett végvárakra. 1556 elejére tehát megszületett a Rába-partjáról irányított győri főkapitányság.

Miután az 1541 után eltelt bő egy évtizedben bebizonyosodott, hogy a törökök magyarországi berendezkedése tartós lesz, I. Ferdinánd hadvezetése 1556-ra Bécs és Alsó-Ausztria előterében, ezek

átírata: ÖStA KA Memoiren 28/1334/11. pp. 221–223.: Beilage II.; Schallauzerre: Czeike, 1959–1960.; Hoyos megbízatására néhány iratot a napjainkig fennmaradt családi levéltár is őrzi: Leeder, 1914. 43.

333102 MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz. 1555. szeptember 13., Győr; Puechnerre lásd például: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. E. fol. 5–6. és ÖStA FHKA HKA Prot. Exp. Bd. 224. fol. 13.; Gabelli jelenlétére lásd: Pallavicini alább idézett szeptember 18-án kelt levelét („magister Bernhardy architectus”), valamint személyére lásd még: Pataki, 1931. 117. és Banfi–Maggiorotti, 1932. 82.

334103 Benignóra: Pataki, 1931. 109. és Banfi–Maggiorotti, 1932. 81–82.; Pratovechio már 1554 őszén is járt egy alkalommal Pallavicininél Győrben: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 8–9. és fol. 18. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz. 1554. szeptember 19., Bécs; Feraboscóra (győri szerepének jelentős túldimenzionálásával): Banfi–Maggiorotti, 1932. 14–15. és Maggiorotti–Banfi, 1933/2. 157–161.

335104 A nem egységes véleményekre lásd: ÖStA KA AFA 1555/9/16. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1555. szeptember 18., Győr és gépelt átírata: ÖStA KA Memoiren 28/1334/11. pp. 224–225.: Beilage III. Részletesen idézte már Villányi, 1882. 35–36. Vö. még: Banfi–Maggiorotti, 1932. 13.; Maggiorotti–Banfi, 1933/1. 9–10. és Gecsényi, 1984. 666.

336105 Hametner, 1970. 79.

337106 A pápai segélyre: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 164–165. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1554. október 11., Bécs és ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 5. 1555. März fol. 53–59., valamint Veress D. Cs., 1993. 38.

biztonságának garantálására külön védelmi övezetet szervezett – miként ugyanezt nagyjából szintén ez időre Karintia, Krajna és Stájerország védelmére a horvát–szlavón területeken is megvalósította.³³⁸ 107 Az osztrák rendek tehát elérték céljukat. Igen jelentős áldozatok árán, de megvalósulni látszott azon nagy célkitűzésük, hogy a törököt még saját tartományaik határán kívül, az uralkodójuk által kormányzott Magyarország területén tartóztassák fel. Gall főkapitány 1556. évi kinevezésével pedig véglegesen eldőlt az a kérdés is, amely még egy évtizede nyitva állt. Nevezetesen ő és utódai – a Mohács előtti bánokkal és az alsó részek főkapitányaival ellentétben – nem lettek, de nem is lehettek a Balaton és a Duna közötti országrész polgári kormányzói. Ez 97elsősorban azzal állt összefüggésben, hogy egyrészt ettől kezdve egészen a 17. század végéig a győri főkapitányi tisztséget idegen főtisztek töltötték be, másrészt maguk csak a határvédelem egyik, ugyan a meghatározóbb elemével, a végvárak katonaságával rendelkeztek, a vármegyei és nemesi csapatokkal nem. Ez a magyar rendek jelentős kiszorulását jelentette ennek az országrésznek a hadügyi kormányzatából és határvédelméből.

A nemesi–rendi hadkiegészítésű kontingensek felett az elkövetkező másfél évszázadban a dunántúli főkapitányok, illetve – amennyiben a tisztséget betöltötték – a nádorok parancsoltak. Ők a magyar rendek legfőbb hadügyi képviselőiként viszont mindig arra törekedtek, hogy (amennyire csak lehetséges) korlátozzák a győri főkapitányok hatáskörét. Be kellett látniuk, hogy az idegen főtisztek munkájának köszönhetően az ország védelme szempontjából az egyik legfontosabb területnek, a Győrtől délre fekvő végváraknak az irányításába szinte semmiféle beleszólásuk nem maradt. 1554 tavaszától céljaik megvalósítására kiváló lehetőségük adódott, hiszen ettől az időtől Nádasdy Tamás személyében ismét betöltötték a legmagasabb magyarországi főméltóság, a nádor tisztségét. Törekvéseiket az is elősegítette, hogy ugyancsak Nádasdynak köszönhetően a dunántúli országos főkapitány tiszte az 1540-es évek második felétől igen megerősödött. Ez pedig – miként azt a következő fejezetben megismerheti az olvasó – jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az új nádor hadügyi téren igen tekintélyes hatáskörhöz jusson.

984. Magyar főkapitányok a Dunántúlon (1546–1554)

1546 elején történt lemondása után – Késás Pál tiszavirág-életű főkapitányságát, majd a tisztség rövid ideig tartó üresedését követően – Nádasdy Tamás 1548 májusától ismét a Dunántúl országos főkapitánya volt. Az 1547-ben megüresedett tisztséget a magyar rendek és különösen a dunántúli nemesség mindenképpen mielőbb be kívánta tölteni, hiszen a törökökkel kötött békesség ellenére az ellenséges betörések tovább folytatódtak. A magyar rendek számára pedig létkérdés volt, hogy bécsi hadvezetés még csak éppen megkezdődő kísérletei mellett az országos főkapitányok révén maguk is minél jelentősebb mértékben kivegyék részüket területeik védelméből, valamint folytassák az általuk életre hívott országos főkapitányi rendszer hatékonyabbá szervezését. Témánk szempontjából e tekintetben a dunántúli rendek 1547 januárjában Hídvégen, majd augusztus második felében Kőrmenden tartott részgyűlése bírt különös jelentőséggel.

Az osztrák rendekhez hasonlóan – ugyan meglehetősen szorult lehetőségeik között, de – a dunántúli rendek is külön segélyekkel megszavazásával próbálták a Dráva és a Duna közötti terület védelmét fokozni. Januári hídvégi gyűlésükön ennek érdekében az országos hadiadón kívül minden portára egy forintnyi, két részletben teljesítendő külön adót vetettek ki. Mivel tisztában voltak azzal, hogy az adó behajtása meglehetősen hosszadalmas – katonák felfogadásához viszont azonnali összegekre volt szükség –, kötelezték a birtokos nemeseket, hogy jobbágyaik adójának egynegyedét maguk előlegezzék meg. A befolyt segélyekből 400 könnyűlovast kívántak tartani, négy csapatra osztva és a legveszélyeztetettebb helyekre rendelve azokat. A 100 fős huszárcsapatok élén a Balatontól délre Pácodon Porkoláb Márton, Csurgón és Berzencén pedig Horváth Márk, míg attól északra Devecserben Pethő Péter, Pápán pedig Szarka Pál álltak volna.³³⁹ 1 Az előbbieket feladata Baranya és Zala, míg az utóbbiaké Vas és Sopron megyék védelmének segítése volt a török portyázókkal szemben. Ennek érdekében Pethő és Szarka az általuk tartott lovasokból összesen 50 főt Tapolca városába tartozott küldeni, amely a Veszprémből jövő utat védelmezte. A négy kapitánynak a hírszerzési, mustra- és fizetési ügyekben segítőül devecseri Choron Jánost, valamint Nádasdy Tamás ismert familiárisát, Csányi Ákost rendelték. A Rába fontosabb hídjainak (Pápoc, Kesző és Bodonhely) védelmére ugyanakkor Nádasdy Tamástól nyolc puskás gyalogokat kértek, akiket szintén a hadisegélyből kívánták fizetni.³⁴⁰ 2 Ismerve azonban a hadiadó beszedésének körülményeit, a kontingensek jelentőségét nem szabad

338107 Az igen jelentős irodalomból: Vaníeek, 1875. 26–34.; Amstadt, 1969. 19–52.; Rothenberg, 1970. 33–39. és Kaser, 1997. passim.

3391 Porkolábra, aki 1549-ben már Nádasdy Tamás kapitánya volt: Timár, 1989. 63.; Horváthra: Szakály, 1987. 48.; Pethőre: Pálffy, 1998. 158. és öze, 1996. passim; Szarkára: Komáromy, 1911. 537–546.

3402 MOE, III. köt. 65–66. és 73–77.: No. I. Choronra: Mednyánszky, 1885. és Csányira újabban: öze,

túlértékelnünk, hiszen az előírt számban és hosszabb ideig bizonyosan nem szolgáltak az említett helyeken. A dunántúli rendek újabb szükség-intézkedéseiket augusztus 22-én Kőrmenden tartott gyűlésükön hozták meg. Az uralkodóval, a Magyar Kamarával és Salm főhadparancsnokkal való egyeztetésüket követően portánként újabb 1 forint 20 dénárnyi segélyt hagytak jóvá. Ezt támasztja alá, hogy a fenti összegből 20 dénár a kamarát illette volna – ezt viszont kérelmükre az uralkodó csapataik fizetésére átengedte nekik –, 80 dénárt saját hadaik tartására kívántak fordítani, míg a maradék 20 dénárból a Szigetváron, Kaposújváron, Vitézyban, Gesztesen és más várakban szolgáló katonaságot akarták segíteni. ⁹⁹Az előbbi összegeket az említett Choron Andrásnak, míg az utóbbiakat Salm főhadparancsnoknak kellett átadniuk. A helyzet tehát januárhoz képest annyiban változott, hogy az idegen főhadparancsnok a rendek által megszavazott külön segély egy részének felhasználására is engedélyt kapott uralkodójától. ³⁴¹3

A körmendi részgyűlésen a dunántúli rendek a fenti intézkedések mellett még egy igen fontos kérdésben fejtették ki uralkodójuknak határozott szándékukat. Nevezetesen: az üresedésben lévő dunántúli főkapitányi tisztségre egyhangú szavazattal és megegyezéssel monyorókeréki Erdődy Péter, a későbbi neves horvát–szlávón bánt (1557–1567) választották meg, ³⁴²4 akinek a feladata – Szigetvár székhellyel – többek között éppen a segélyeikből felfogadott csapatok vezetése lett volna. Artikulusaik sorában erről azonban végleges határozatot nem hozhattak, egyrészt mert maga a kinevezés az uralkodó jogköre volt, másrészt Erdődy 150 huszár élén V. Károly császár zsoldján éppen a schmalkaldeni háborúban teljesített szolgálatot. ³⁴³5 A rendek akarata mégis egyértelmű volt: újra be kívánták tölteni a főkapitányi tisztséget és az általuk fizetett csapatokat – Ferdinánd király akaratával ellentétben – az ő parancsnoksága alá kívánták rendelni.

A magyar uralkodó igyekezett kihasználni a bécsi hadvezetés pozícióinak megerősítése szempontjából kedvező helyzetet, a főkapitányi tisztség üresedését – ami egyébként hosszabb időre neki sem állt érdekében. Miután Várday helytartótól és Salm főhadparancsnoktól értesült a rendek körmendi határozatairól – többek között Erdődy megválasztásáról – az ez időre már szétszlott rendekhez szeptember 16-án követségbe küldte a vidék egyik legtekintélyesebb birtokosát, Batthyány Ferencet. ³⁴⁴6 A főúr feladata a rendek ismételt összehívása mellett az uralkodó akaratának számukra történő kinyilvánítása volt. Ferdinánd a rendekhez küldött követének adott utasítás szerint a körmendi végzéseket szinte teljességgel jóváhagyta. A részgyűlés határozataihoz pusztán egyetlen – témánk szempontjából viszont rendkívül érdekes – kiegészítést fűzött hozzá. A rendek által egyhangúlag dunántúli főkapitánnyá választott Erdődyt kész volt a tisztségre kinevezni, hogy ő a hadiadóból tartott katonaság élén, Szigetvár székhellyel vegye fel a küzdelmet a török portyázókkal szemben. A megválasztott főkapitány hatáskörét azonban egy érdekes kitéttel igyekezett csökkenteni. Előírta, hogy Erdődy Salm főhadparancsnoknak köteles engedelmességedni, aki viszont nagyobb ellenséges akciók alkalmával csapataival tartozott segíteni a magyar főkapitányt. ³⁴⁵7

Ferdinánd király törekvései mind a rendek által megajánlott külön segély felhasználása, mind a dunántúli főkapitány hatáskörének korlátozása terén Salm főhadparancsnok befolyásának és szerepének növelésére irányultak. Csakhogy ebben az esetben az uralkodónak nem sikerült a rendek érdekeit csorbítani. Azok ugyanis teljes joggal és hasonlóképpen ragaszkodtak a saját segélyeikből fizetett katonaság irányításához, miként a bécsi ¹⁰⁰hadvezetés, a főhadparancsnokok, majd a főhadimarsallok az osztrák rendek fizette csapatok és várőrségek vezetéséhez. A rendek és az uralkodó közötti képzeletbeli inga tehát teljességgel nem borulhatott fel. S erről elsőként Ferdinánd királynak a rendekhez küldött biztosa, maga Batthyány gondoskodott.

A Kőrmendről szétszlott rendeket a hadügyi jogkörüket korlátozni akaró uralkodó szándékát felismerő egykori horvát–szlávón bán utasítása ellenére ³⁴⁶8 sem hívta össze. Döntését azzal az indokkal igyekezett

1996., valamint Szalay, 1861. passim és Komáromy, 1907. 121–156.

3413 MOE, III. köt. 69–72. és 85–92.: No. IV–V.

3424 „postquam dominus Thomas Nadasdy hoc oneris acceptare noluerit, Petrum Erdewdy, quem communi voto et consensu in Kermend domini Praelati, Barones et Nobiles ad hoc elegisse dicuntur, comitatum Tansdanubianorum et etiam in Zygeth supremum capitaneum esse ...” Uo. 90.: No. V.

3435 Martian, 1910. 53.

3446 MOE, III. köt. 89–92.: No. V. I. Ferdinánd utasítása Batthyány Ferenc részére. 1547. szeptember 16., Prága.

3457 „Ipse autem Petrus Erdewdy obediat capitaneo generali Suae Majestatis, qui habet in mandatis a Sacra Regia Majestate, ut si qua in re opus foret, hostilitatesque sive internorum, sive externorum hostium tanta imminerent, contra quem solus Petrus Erdewdy non esset sufficiens, et per eum requireretur, mox illi cum aliis gentibus regiis succurrere eique auxilio esse debet.” Uo. 90.: No. V.

3468 „Inprimis dominus Franciscus Batthyani, jussu Sacrae Regiae Majestatis, dominos Praelatos, Barones et Nobiles trans Danubium existentes, qui [vigesima] secunda die Augusti proxime praeteriti in Kermend

alátámasztani, hogy erre külön királyi rendelet hiányában nem volt meg a felhatalmazása, noha – miként azt neki maga uralkodója fejtette ki – a rendek egybehívására instrukciójának erejénél fogva minden hatalma meglett volna. I. Ferdinánd emiatt végül november közepén kénytelen volt belenyugodni abba, hogy Batthyány majd csak a hamarosan sorra kerülő nagyszombati diétán értesíti a dunántúli küldötteket az uralkodó döntéseiről és akarataról körmendi végzéseik kapcsán.³⁴⁷9

Az 1547 decemberének első napjaiban megnyílt országgyűlésen azután a rendek a közigazgatás- és hadtörténet-írásunk által oly sokat, de oly helytelen értelmezésben emlegetett 20. törvénycikkben a dunántúli nemesség előző nyári döntéséhez hasonlóan, de immáron rendes dekrétum keretébe foglalva határoztak a dunántúli főkapitányi tisztség mielőbbi betöltéséről. Az artikulus kimondta, hogy ecsedi Báthory András mellé „őfelsége a Dunán túlra az országnak egy második főkapitányát nevezze ki”, aki vagy Szigetváron, vagy Pápán, vagy Kanizsán, esetleg más szükséges helyen lakjék.³⁴⁸10 A 20. törvénycikk tehát az eddigi irodalom elképzelésével ellentétben nem a második országos főkapitányság, a dunántúli felállításáról,³⁴⁹11 hanem Késás Pál elhunytát követően pusztán a tisztség újonnan történő betöltéséről rendelkezett, noha erre – az utókor történészeit félrevezetve – valóban nem tett konkrét utalást.³⁵⁰12

Az 1548. február 22-én I. Ferdinánd király által szentesített 20. törvénycikk értelmében a dunántúli főkapitány tisztét azonban nem az országrész rendjeinek korábbi jelöltje, Erdődy Péter, hanem immáron másodszor Nádasdy Tamás nyerte el. Az országgyűlés rendelkezését követően Várday helytartó és Salm főhadparancsnok tárgyalásokat kezdett Nádasdyval, aki végül – ugyan igen komoly feltételek fejében – május 4-én kész volt megegyezni a magyarországi hadügy két irányítójával.³⁵¹13 Sárvár ura feltételei között elsőként a főkapitány parancsnoksága alatt közvetlenül álló 100 lovas számának duplájára való emelését kérte, azzal az 1542. évi kinevezésének idejéből már ismert kitételrel, hogy közülük 25 főt szervitoraikból nevezhessen ki. Ezen kontingens mellé igényelt még 300, az uralkodó által fizetett lovast, valamint 36 gyalogost, hogy az ekként összesen több mint 500 főnyi katonasággal szükség esetén tényleg hatékonyan léphessen fel a törökökkel szemben.

¹⁰¹Hasonlóképpen szigorú feltételként szabta a tisztség elvállalásakor Nádasdy a főkapitánysága alá rendelt katonaság rendszeres, havi megmustrálását, a hadiadót és egyéb országos jövedelmeket kezelő Magyar Kamarától pedig az időben történő zsoldfizetést. Érvelése szerint, amennyiben a zsold elmarad, a fizetetlen katonasággal nem tud megfelelően szolgálni.³⁵²14 Mindezeket túl saját fizetésére – Báthory András főkapitánytársához hasonlóan – havi 300 forintot követelt, továbbá külön pénzkeretet kért a védelem biztosításához nélkülözhetetlen kémek tartására, valamint a határvédelmet irányító idegen és magyar főtisztekhez, illetve az uralkodóhoz küldendő követi költségeire is. Ezek fejében kész volt, bárhová is rendelné az uralkodó, csapataival elutazni és Salm főhadparancsnokkal minden módon együttműködni. Az utóbbinak való engedelmességről viszont – Ferdinánd király korábbi szándékával ellentétben – az új főkapitány és az uralkodó megbízottainak szerződésében már szó sem esett. A rendek tehát elérték akarataikat, fenyegetett pozícióikat megőrizték, miközben ennek ellenére Ferdinánd király is elégedett lehetett, hiszen a legalkalmasabb személyt találta meg a már egy esztendeje üresedésben lévő tisztségre. Nádasdy második dunántúli főkapitánysága (1548–1552) az előzőnél sokkal eredményesebb volt, jóllehet ezúttal is csak négy és fél esztendőn át viselte tisztét. Feladatainak hatékonyabb ellátását tapasztaltsága mellett az is megkönnyítette, hogy háborúkkal teli előző főkapitányságához képest ekkor az 1547. évi Habsburg–oszmán békekötésnek köszönhetően 1552 nyaráig komolyabb támadás nem érte a dunántúli végeket. Nádasdy pedig kihasználta a viszonylagos békességet és elsősorban a Balatontól délre-délnyugatra fekvő területeken, Szigetvár hátszágában fejtett ki igen fontos szervezőtevékenységet. Ezen a területen főkapitánysága idején – ugyan részben még Salm főhadparancsnok gyámkodásával – olyan védelmi övezetet jött létre, amely azután egészen 1566-ig képes volt feltartóztatni az erejük teljében lévő török hódítókat.³⁵³15

congregati erant, convocet, si non omnes, praecipuos tamen ex illis.” Uo. 89.: No. V.

3479 Uo. 72. és Uo.: 2. jegyz.

34810 CJH, 200–201.: 1547: 20. tc. és az uralkodói válasz: Uo. 216–217.

34911 Az eddigi hibás elképzelésekre: Szekfü, 1935. 88. és 184–192.; Ember, 1946. 253.; Marosi, 1974. 34.; Szántó, 1980. 40.; Szabó J. Gy., 1982. 6. és Marosi–Nagy, 1985. 202–203.

35012 Az 1547. évi 20. törvénycikk kritikájával eddig két kisebb tanulmányunkban foglalkoztunk. Pálffy, 1996/1. 81–84. és Pálffy, 1997/4. 60–62.

35113 MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 1. No. 27.

35214 „nam si stipendium defuerit, cum gentibus insolutis neque ad commodum, neque pro dignitate Regiae Maiestatis servire poterit.” Uo.

35315 Ezzel kapcsolatban lásd általánosságban: Csorba, 1974. és Pálffy, 1996/2. 180–185. és 191.

Ennek a védőzónának a kiépítésében elsősorban egyik patronáltja, tarkói Tahy Ferenc szigetvári főkapitány (1550–1553), valamint számos – várkapitányként szolgáló vagy várbirtokosként a Dél-Dunántúlon élő – familiárisa volt segítségére.

A dél-dunántúli védelmi övezet önállósodását, azaz a főhadparancsnokok, majd a Ebersdorf és Sforza főhadimarsallok ellenőrzése és igazgatása alóli fokozatos kicsúszását Nádasdy erőteljes fellépése, páratlan kapcsolatrendszere és elismertsége mellett még több fontos tényező segítette elő. Egyrészt a főkapitányi hadak egy jelentős része, az említett 200 lovas fele és 150 hajdú ebben az időben továbbra is és állandóan a baranyai–somogyi várláncolat kulcsában, Szigetváron teljesített szolgálatot,³⁵⁴ 16 ami már önmagában is igen megerősítette az idegen főtisztekkel szemben a dunántúli főkapitány itteni befolyását. Másrészt és ez volt a lényegesebb változás, Nádasdy második főkapitánysága alatt egyre több várba (Kaposvár, Babócsa, Lak, Somogyvár) került Ferdinánd király magyarországi ¹⁰²és külföldi jövedelmeiből (és nem a rendek által megszavazott hadiadóból) fizetett őrség. Ezek felett azonban a tényleges irányítást az arra elvileg utasított főhadparancsnokok és főhadimarsallok helyett fokozatosan Nádasdy vette át.

Ennek köszönhetően Nádasdy előző főkapitányságával ellentétben, amidőn pusztán a dikából felfogadott vagy a vármegyék által kiállított, csekély létszámú és csak időlegesen szolgáló csapatokkal rendelkezett, most már valóban komolyabb katonaság felett kezdett parancsnokolni. A főkapitány és az általa kézben tartott királyi várkapitányok térnyerésével magyarázható tehát, hogy Ebersdorfnak, majd még inkább Pallavicininak a Balatontól délre fekvő terület határvédelmének irányításába egyre kisebb beleszólása maradt. A dunántúli főkapitány helyzetét ugyanakkor a természetföldrajzi viszonyok is jelentősen segítették, hiszen a nagy távolságok és a Balaton képezte határvonal miatt nem is nagyon volt már többé lehetőség a tótól északra és délre fekvő területek, azaz az egész Dunántúl hadügyének egy kézben történő irányítására. Mindez végső soron azt jelentette, hogy az országos főkapitány pozíciói a magyarországi hadügy irányításában jelentősen megerősödtek. Nádasdy tehát ezekben az esztendőkből, elsősorban a Dunántúl délnyugati részén nemcsak megtorpedózta a bécsi hadvezetés 1547-ben Erdődy Péter kinevezése kapcsán kifejtett törekvéseit, hanem még erősítette is a magyar rendek dunántúli és egyúttal országos pozícióit. Ez még annak ellenére is igaz volt, hogy a Győr szomszédságában fekvő várak katonaságának irányítására – miként megismertük – Nádasdy befolyása még közeli sárvári udvara ellenére is rohamosan csökkent, sőt gyakorlatilag ugyanúgy elveszett, mint az idegen főtiszteknek a Balatontól délre fekvő területeken.

Noha Nádasdy befolyásának erősödése a hadügy területén számos tekintetben sértette a bécsi hadvezetés érdekeit, az együttműködni kész Salm főhadparancsnok hamar belátta, hogy rengeteg magyarországi feladata mellett nemhogy káros, hanem egyenesen hasznos számára Nádasdy dél-dunántúli tevékenysége. Hatásköre ezáltal ugyan csökkent, viszont egy olyan területen tehermentesítette őt a dunántúli főkapitány, amely egyrészt nem esett a törökök legfőbb hódítási irányvonalába, Bécs felé, másrészt amelynek ekkor még elég jelentős hátországa volt, benne többek között éppen Nádasdy kanizsai uradalmával. Ezzel a rugalmassággal magyarázható, hogy Salm és helyettese, Ebersdorf nem léptek fel kíméletlenül Nádasdyval szemben, sőt elismerték szerepét. A magyar rendeket képviselő helytartó, Várday Pál és maga Nádasdy is belátta, hogy az idegenből érkező, nélkülözhetetlen segélyek miatt engedményekre kényszerülnek, és még mindig jobb az ezek árán való együttműködés, mint az állandó összeütközés. Ennek köszönhető, hogy ezekben az esztendőkből már mindkét fél komolyan számít(hat)ott a másik katonai segítségére, és fel sem merült, hogy kétségbe vonja a másik támogatásának szükségességét a határvédelem hatékonyabb ellátása érdekében. Mindez ragyogóan tükröződik abból a tervzetből, amelyet 1548-ban a helytartó és tanácsosai a februárban befejeződött országgyűlés szorgalmazására (3. tc.) az alábbi formában dolgoztak ki:³⁵⁵ 17

35416 1549: MOL E 136 MKA Div. inst. Köt. 1. fol. 9–13. és MOL E 21 Ben. res. 1549. hónap és nap nélkül. Több hibával kiadta: Thallóczy, 1877. 171–172., valamint újra Illésy, 1897. 115–118. Részletesen idézte még: Szendrei, 1888. 418–419.; 1551: „Nam praeter ducentos equites, ad quos ego a Vestra Sacratissima Maestate ordinem habeo, et pedites Zygethyenses, nullae gentes sunt. Ex illis quoque ducentis equitibus centum teneo in Zygeth, cogitet Vestra Sacratissima Maestas, quid cum centum equitibus facere possim.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Nádasdy Tamás I. Ferdinándhoz. 1551. február 5., Kanizsa; 1552: Uo. Nádasdy Tamás Ehrenreich von Königsberghez. 1552. május 31., Léka.

35517 „Limitacio equitum et peditum circa Danubium in arcibus ac fortaliciis ac penes capitaneos generalem et supremos durantibus induciis collocandorum.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 55. Konv. B. fol. 155–164., ill. egy bevezetőjében rövidebb, de adataiban csaknem megegyező változat: MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 3. fol. 3–8. Ez utóbbi kiadása: Illésy, 1892. 544–547. Vö. még: Takáts, 1908. 263.

103A helytartóság 1548. évi tervezete a Dráva és a Duna közötti végvárakban szükségesnek ítélt katonaságról Nádasdy Tamás dunántúli országos főkapitány és Niklas Graf zu Salm királyi főhadparancsnok szolgálatában					
végvár	archibuser	lovas	gyalogos	naszádos	összesen
Szigetváron és Nádasdy Tamás főkapitány mellett	–	1000	400	–	1400
Kaposújvár	–	–	25	–	25
Lak	–	–	16	–	16
Babócsa ³⁵⁶ 18	–	–	50	–	50
Pácod	–	–	12	–	12
Somogyvár	–	–	32	–	32
Szentjakab, Fajsz, Orda, Fonyód, Bajom, Mesztegnyő, Szőcsény, Csákány és Marót	–	–	–	–	– ³⁵⁷ 19
Palota	–	100	80	–	180
Veszprém	–	150	100	–	250
Sümeg	–	50	16	–	66
Tihany	–	24	16	–	40
Csesznek	–	5	10	–	15
Vázsony	–	6	10	–	16
Lövöld	–	25	³⁵⁸ 20	–	25
Döbrönte	–	5	–	–	5
Gesztes	–	10	20	–	30
Vitány	–	3	12	–	15
Tata	–	40	80	–	120
Szentmárton	–	12	32	–	44

104végvár	archibuser	lovas	gyalogos	naszádos	összesen
a főhadparancsnok mellett és Komáromban, illetve a szomszédos végvárak (Győr, Pápa, Nyitra) védelmére	500	1500	1000	–	3000
Győr(ben még)	–	–	300	–	300
Komárom	–	–	500	500	1000
összesen	500	2930	2711	500	6641

A fenti őrséglétszámokkal ugyan valóban kedvező alkalom nyílt volna arra, hogy Nádasdy főkapitány és Salm főhadparancsnok, valamint helyettese, Ebersdorf hadimarsall zökkenőmentesen lássák el a Dunántúl védelmét, miként a fentiekben megismerhettük, ez a tervezet ilyen formában csak igen kis mértékben valósult meg.³⁵⁹21 A kimutatás készítői persze hallgattak arról, milyen jövedelmekből kellene a fenti katonaságot konkrétan fizetni. Ez teljességgel érthető, hiszen ennek megoldása áthidalhatatlan nehézségeket jelentett számukra. A létszámjegyzék után számba vették a magyarországi és horvát–szlavón területek váraiba szükségesnek vélt katonaság zsoldját (kb. 480 500 magyar forint), valamint az ország ekkori bevételeit (mintegy 252 400 magyar forint), ami után elszomorító eredményre jutottak. Az utóbbiak ugyanis pusztán fele részben lettek volna elégségesek a zsoldkiadásoknak, még akkor is ha minden dénárt erre fordítanak. Ennek következtében a helytartó és tanácsosai úgy vélték, Nádasdy főkapitánynak ténylegesen csak arra lehet ereje és befolyása, hogy Szigetváron és az annak hátszágában fekvő várak védelmét szervezze, miközben Salmnak és Ebersdorfnak a Dunántúl északi felének, valamint a Pozsonytól keletre

35618 A szomszédos kisebb várakat birtokosuk, Báthory András tartozott ellátni.

35719 A tervezet szerint ezeket a megerődített helyeket Nádasdy főkapitánynak kellett megsemmisítenie és a védelem szempontjából használhatatlannak leromboltatnia.

35820 A lövöldi gyalogosokat a karthauzi kolostor perjelje, Péter tartozott kiállítani. A perjelre: Németh P., 1993–1994. 374–375.

35921 Erre vonatkozóan vö. MOL E 136 MKA Div. inst. Köt. 1. fol. 9–13. és Thallóczy, 1877. 171–172., valamint Illésy, 1897. 115–118.

fekvő – témánk szempontjából most érdektelen – területeknek a biztonságáról kell gondoskodnia. Ezt az elképzelést támasztja alá a helytartóság 1550-ben készült újabb tervezete is,³⁶⁰22 amelyben már maguk az összeállítók is elkülönítették a Nádasdy főkapitány és az idegen főtiszték által a Dunántúlon igazgatott várakat, és amelyet – az előző kimutatással való részbeni egyezései ellenére – eddigi zavaros adatközlései miatt mindenképpen szükségesnek vélünk most újra közzétenni:

36022 „Regestum Posonii reformatum. Numerus equitum et peditum citra Danubium in arcibus et fortaliciis collocandorum.” és „Numerus equitum et peditum per dominum generalem in arcibus et fortaliciis collocandorum.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 56. Konv. A. fol. 104–107. és egy másik példánya: Uo. fol. 110–111. Félreértelmezve néhány adatát közölte: Takáts, 1908. 264.

105Tervezet a dunántúli végvárakba szükséges lovas és gyalogos katonaságról 1550-ben Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány parancsnoksága alatt			
végvár	lovas	gyalogos	összesen
Szigetváron és Nádasdy Tamás főkapitány mellett	865	400	1265
Kaposújvár	25	25	50
Lak	16	16	32
Babócsa	50	32	82
Pácod	12	12	24
Somogyvár	32	32	64
összesen	1000	517	1517

Tervezet a Balaton és Duna közötti végvárakban állomásoztatandó lovas és gyalogos katonaságról 1550-ben Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok irányítása alatt			
végvár	lovas	gyalogos	összesen
Salm főhadparancsnok mellett	1070	1000	2070
Palota	100	80	180
Veszprém	150	100	250
Sümeg	50	16	66
Tihany	24	16	40
Csesznek	5	10	15
Vázsony	6	10	16
Lövöld	25	³⁶¹ 23	25
Döbrönte	5	–	5
Gesztes	10	20	30
Vitány	3	12	15
Tata	40	80	120
Szentmárton	12	32	44
Győr	–	300	300
Komárom	–	500 + 500 naszádos	1000
összesen	1500	2676	4176

106Bár a Balaton-felvidéki várakba 1552-ig királyi őrség nem, pusztán a dikából felfogadott alkalmi csapatok kerültek, az 1548. évi és 1550. évi két tervezet adatainak ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy Salm főkapitány kezdeti intézkedései után Ebersdorf, majd utódai, Ehrenreich von Königsberg és Sforza Pallavicini szinte már egyáltalán nem foglalkoztak a dél-dunántúli végekkel. A magyar rendek és az idegen főtisztek között tehát az 1550-es évek elejére megszületett a kompromisszum. Az idegenből érkező tekintélyes segélyek fejében a helytartó és a dunántúli főkapitány – ha nem is teljességgel és végleg – lemondtak a kifejezetten Bécset védelmező, a Duna és a Balaton között fekvő végvárak irányításáról. Ezek túlnyomó részét (miként megismertük) amúgy is az alsó-ausztriai rendek éves rendszeres segélyeiből fizették, és csak egy jelentéktelenebb részében, mondhatnánk a terület második védvonalában található és ezért ebben az időszakban még kevésbé fontos várakban szolgáltak hadiadóból tartott katonák, vármegyei vagy magánföldsúri csapatok. Mindezen engedmények fejében Nádasdy főkapitány meglehetősen szabad kezet kapott a Balatontól délre fekvő várak irányításában, amelyekben azonban ekkor már nem pusztán dikából tartott, azaz csak időlegesen szolgáló csapatok, hanem uralkodói jövedelmekből fizetett, állandó helyőrségek is szolgáltak.

Eger nevezetes ostromának esztendeje a Győr szomszédságában fekvő várak élete mellett azután Nádasdy főkapitány pályájában is fordulatot hozott. 1551-ben királyi biztосként járva Erdélyben megtapasztalhatta, micsoda felfordulással jár a két magyar királyság egyesítésére tett kísérlet.³⁶²24 1552-ben aggodalmait tovább fokozta a Dunántúlon is újabb török sikereket (Veszprém elfoglalása) hozó hadjárat, valamint egyre komolyabb betegsége és mindenekelőtt katonaságának szinte teljességgel elmaradó fizetése. Noha a

36123 Lövöldön a gyalogosokat ennek a tervezetnek az adatai szerint is a kolostor perjeljének kellett tartania.

36224 Nádasdy erdélyi útjára és biztosi tevékenységére lásd Gooss, 1911. 116–117., valamint Nádasdynak a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten (Hungarica), Allgemeine Akten iratanyaga alapján Gévy Antal másodlevéltáros által összeállított itineráriumát: MOL I 28 Gévy-hagyaték Tétel 2. fol. 129–131. és fol. 273–276.

zsoldhiány az Erdélyért folytatott küzdelem és a török csapatokkal szembeni ellentámadásra való felkészülés közepette teljesen érthető volt és ugyanúgy érintette az idegen főtisztek zsoldosait is, mint Nádasdy katonáit, a dunántúli főkapitány végül – többszöri lebeszélési kísérlet ellenére³⁶³25 – mégis az ismételt lemondás mellett döntött. Betegsége miatt katonasága élére július végétől Ferdinánd király ideiglenesen alsólendvai Bánffy István nevezte ki, aki 1552 őszéig látta el Nádasdy helyettesítését,³⁶⁴26 miközben ő – Késás Pál korábbi ideiglenes megbízatásához hasonlóan – ekkor is tovább viselte a főkapitányi címet (*nomen supremi capitanei regni*).³⁶⁵27 Ez pedig ez esetben sem volt másnak a jele, minthogy az uralkodó a továbbiakban is mindenképpen számít Nádasdy tevékenységére. Az ekkor már valóban igen beteges főkapitány azonban december elején mégis úgy¹⁰⁷döntött, végleg távozik tiszteből és elsősorban hatalmas kiadásaira, valamint betegségére hivatkozva benyújtotta lemondását. Ezt I. Ferdinánd 1552. december 11-én ebersdorfi kastélyában december 31-i hatállyal fogadta el.³⁶⁶28

Miután Nádasdy második dunántúli főkapitánysága alatt a dél-dunántúli határvédelem szervezésében és a magyar rendek hadügyi pozícióinak megőrzésében komoly eredményeket mondhatott magáénak, ismételt lemondását semmiképpen sem tarthatjuk kudarcnak, inkább talán ügyes visszavonulásnak vagy taktikai lépésnek. Lemondása ellenére Nádasdy továbbra is megtartotta befolyását a sokat emlegetett területen, hiszen 1553. február 21-én a megüresedett tisztségre Ferdinánd király éppen az ő ajánlására azt a Tahy Ferencet nevezte ki,³⁶⁷29 aki addig szigetvári főkapitányként nem tett mást, minthogy a dunántúli főkapitány érdekeit képviselte, akaratát pedig – a királyi rendeleteknek ugyan nem ellentmondva – végrehajtotta. A Tahy számára ekkor kiállított királyi utasítás pedig egyértelműen arról tanúskodott,³⁶⁸30 Nádasdynak az elmúlt esztendőkből hozott erőfeszítései meghozták az eredményt. A Balatontól délre–délnyugatra fekvő végvárzóna egyre olajozottabban működő védelmi egységgé vált, a dunántúli országos főkapitányi tisztség pedig éppen ennek köszönhetően a határvédelem egyik meghatározó eleme maradt.

Az újonnan kinevezett főkapitány instrukciója természetesen a Nádasdy által elfogadott kompromisszumról sem feledkezett meg, midőn kimondta, hogy a nemesi felkelő és vármegyei csapatok mellett rendelkezhet a dunántúli végvári katonasággal is, kivéve Győrt, Pápát és – hozzátehetjük – azokat a várakat, amelyek őrségét korábban Ferdinánd király Sforza Pallavicini parancsnoksága alá rendelte.³⁶⁹31 A főhadimarsall 1552

36325 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 66. Konv. A. fol. 50–53. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz. 1552. július 6., Bécs, Uo. fol. 103–104. I. Ferdinánd Nádasdy Tamáshoz. 1552. július 16., Passau és Uo. fol. 107–109. Nádasdy Tamás I. Ferdinándhoz. 1552. július 17., Sárvár. Az utóbbi levél fogalmazványa: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Nádasdy Tamás I. Ferdinándhoz. 1552. július 17., Sárvár.

36426 „cum magnifico Stephano Bamffy tractatum atque conclusum est, ut dictum capitaneatum in persona et vice praefati Nadasdy, quoad ipse aegrotaverit ad beneplacitum Maiestatis Vestrae administrandum suscipiat.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 66. Konv. A. fol. 4–6. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz. 1552. július 21., Bécs és Uo. fol. 158–159. I. Ferdinánd Miksa főherceghez. 1552. július 26., Passau.

36527 „paratus sum nomen supremi capitanei regni gerere et me absente in mea infirmitate eos [ti. lovasait és gyalogosait] domino Bánffy subdere.” Uo. fol. 107–109. és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Nádasdy Tamás I. Ferdinándhoz. 1552. július 17., Sárvár.

36628 „Ob eam causam potissimam facultatum mearum, videlicet defectum, Vestrae Maiestati Sacratissimae quam saepissime supplicavi, ut officio supremi capitaneatus regni relevaret liberaretque, quoniam sumptibus pluribus plurimum exhaustus ulterius ferre nequeam. Supplicatione mea exaudita Sacratissima Maiestas Vestra gratiosam mihi fecit relationem, ut expleto anno meo, cuius dies ultima Decembris finietur, ab eo officio liberabit.” MOL E 142 MKA Act. publ. Fasc. 9. No. 3. Nádasdy Tamás I. Ferdinándhoz. 1552. december 21., Léka.

36729 MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 24. fol. 51. (1553. február 21.) Vö. még: 1553: 4. tc. 4. §. CJH, 338–339.

36830 MOL E 136 MKA Div. inst. No. 173. (Csomó 20.) fol. 317–319. Egykorú másolat. Egy ezen másolatról készült szintén egykorú másolat: Uo. IV. köt. fol. 86–88. Az utóbbi példány alapján tartalmát ismertette: Ember, 1946. 253–255.

36931 „Debebit etiam idem Franciscus Thahy cum caeteris capitaneis ac gentibus Suae Maiestatis intra et extra fortalicia et arces, in partibus illis Cisdaubianis existentibus, necnon cum dominis ac nobilibus potioribus earum partium, simili modo mutuam habere intelligentiam, ut necessitate emergente penes literas nostras mandati generalis, eidem super levatione gentium comitatum earum partium datas, gentes dominorum ac nobilium pro defensione eius terrae ad arma secum excitare, simul etiam caeteras gentes Suae Maiestatis stipendiarias ex munitionibus (ut puta Zygeth, Babolcza et similibus, demptis Jaurino et Papa, quae loca cum eorum praesidiis Maiestas Sua sub praefectura praefati Sfortiae antea constituit) non tamen longe ab illis ac sine periculo vel metu periculi earundem munitionum educere et contra hostes progredi

novemberében kelt és már idézett utasítása szerint ugyan a Dunántúlon minden vár hadügyének irányításáért felelős volt (tehát a két királyi utasítás is ellentmondott egymásnak), a valóságban azonban – miként bemutattuk – tényleg csak a Győr szomszédságában fekvő és az alsó-ausztriai rendek által fizetett végváriaknak parancsolt. Azaz jelen esetben a Magyar Kancellária által fogalmazott utasítás nem a hivatalos előírásokat, hanem (aligha véletlenül) a tényleges gyakorlatot tartotta szem előtt. Ennek az lett az eredménye, hogy 108Tahy főkapitány Nádasdy feladatkörét vette át, míg Pallavicini főhadimarsall Ehrenreich von Königsberg feladatait örökölte meg.

Tahy Ferenc csak egy esztendeig láthatta el tisztét és folytathatta tovább Nádasdy dél-dunántúli tevékenységét, hiszen 1554 áprilisában olyan eseményre került sor a Pozsonyban tartott diétán, amelyre a magyar rendek politikai–katonai vezetői már régóta vártak. Báthory István 1530. évi halála óta Ferdinánd király a nádori tisztséget nem töltötte be, aminek természetesen elsősorban az volt az oka, hogy a hadügy és a királyi csapatok irányítása területén az idegen csapatokat vezető főhadparancsnokok és a nádor között el akarta kerülni a súlyos konfliktusokat. Nádor nem lévén a helytartók jogkörét ugyanis maga az uralkodó szabályozhatta, amiből a hadügyi kérdések vezetését – miként láttuk – rendszeresen kihagyta. A helytartókkal ellentétben azonban az 1485. évi nádori cikkelyek, azaz Magyarország törvényei értelmében – amelyek betartására Ferdinánd trónra lépésekor koronázási esküt tett³⁷⁰32 – az uralkodó távollétében a nádor volt a magyarországi csapatok főparancsnoka, azaz *generalis et supremus capitaneus*-a.³⁷¹33 Ezért jelentett merőben új helyzetet a magyarországi hadügy, de a Győr környéki védelmi övezet szempontjából is, hogy Újlaky Ferenc helytartó lemondását, valamint Révay Ferenc nádori helytartó (*locumtenens palatinalis in iudicialibus*) halálát követően a rendek többszöri szorgalmazására és az erdélyi hadihelyzet szorításában 1554-ben Ferdinánd király rákényszerült arra, hogy beleegyezzen a nádorválasztásba. A rendek pedig nem mást, mint a korábbi dunántúli főkapitányt, Nádasdy Tamást emelték a legmagasabb magyarországi főméltóságba, külön törvénycikkben mondván ki, hogy „a nádornak ugyanaz a hatalma és jogköre kell, hogy legyen, amilyen az ország régi szabadságai és szokásai értelmében a többi nádornak szokott lenni.”³⁷²34

1095. Nádasdy tamás 1554. évi nádori kinevezésének következményei

Az április 15-én tisztebe lépő Nádasdy Tamás nádor volt olyan kiváló politikus, hogy megpróbáljon élni azzal a páratlan lehetőséggel, amely számára – és ezáltal egyúttal a magyar rendeknek – a nádori tisztség hosszú idő óta történt újbóli betöltésével adatott. Ferdinánd király a nádor megválasztását követően nem tehetett mást, minthogy az 1485. évi cikkelyek értelmében határozza meg kinevezésében Nádasdy feladatkörét.³⁷³1 A témánk szempontjából meghatározó hadügy vonatkozásában ez annyit jelentett, hogy utasításszerű kinevező okirata értelmében – elvileg legalábbis – Magyarországon ettől kezdve Nádasdy volt az összes királyi katonaság főkapitánya („existente palatino nemo alius praeter ipsum officium generalis capitaneatus... habere et exercere consuevit”), bár az irat egyik következő mondata jogkörét már csak a magyar nemzetiségű katonaságra próbálta korlátozni.³⁷⁴2 A kinevezés egy újabb passzusának értelmében viszont Nádasdy arra is lehetőséget kapott, hogy a távollévő uralkodó személyében eljáró helytartóként és főkapitányként az összes végvári kapitánynak, sőt még a Győrhöz tartozó várak élén álló Sforza Pallavicini

possit.” MOL E 136 MKA Div. inst. No. 173. (Csomó 20.) fol. 319.

37032 Benda, 1976. 11–12.

37133 „Negyedszer: ha valamikor az ország megszorult helyzete sürgősen kívánná és szükséges volna, hogy az országlakosok annak szüksége és szorgos megvédése érdekében fölkeljenek, a nádornak kell az ő vállalt tiszténél fogva az ország és az országlakosok közönséges és főkapitányának [generalis et supremus capitaneus regni et regnicolarum – P. G.] lennie és azokat vezetni, mindazonáltal a királyi felség parancsához és határozatához képest.” CJH, 398–399.: 1485. évi nádori törvénycikkek, 4. pont.

37234 „Qui quidem palatinus auctoritatem potestatemque eam habere debet, quam alii palatini juxta veteres regni libertates ac consuetudines habere soliti fuerunt.” CJH, 1899. 366–367.: 1554. 6. tc. 1. §. Vö. még röviden, de annál találóbban: Szekfü, 1935. 98–99.

3731 MOL E 144 MKA Tört. eml., Belügy (Doboz 1.) fol. 97–100. I. Ferdinánd Nádasdy Tamást Magyarország nádorává nevezi ki. 1554. április 15., Pozsony. Kiadása egy másik példányról: Kiss, 1908. 404–409.: No. XLIII. Vö. még: Ember, 1938. 153. és Ortway, 1912. 370. és Fallenbüchl, 1988. 69.

3742 „talibus expeditionibus generalibus dictus Thomas Nádasdy palatinus personaliter interesse ac omnibus capitaneis et exercitibus Hungariae nationis tam nostris, quam omnium dominorum Praelatorum et Baronum ac Statuum regni nostri supremi et generalis capitanei officio fungi et praeesse... possit et valeat.” MOL E 144 MKA Tört. eml., Belügy (Doboz 1.) fol. 97–100.

főhadimarsallnak is parancsolhasson.³⁷⁵³ A nádori kinevezés egymással tartalmilag is ellentétes artikulusai kiválóan tükrözték azt az éles konfliktust és azt a még állandó formálódó erőviszony-helyzetet, amely a magyarországi hadügy irányításáért folyt a magyar rendek, illetve képviselőjük a nádor, valamint a bécsi hadvezetés, illetve akkori legfőbb magyarországi képviselője, Pallavicini főhadimarsall között. A rendek Nádasdyra esett választása a legtokéletesebb döntés volt, hiszen a nádor az elkövetkező esztendőkből az elvileg érvényesíthető igen tekintélyes hadügyi hatáskörrel a gyakorlatban is jelentős mértékben élni tudott. Mindez a győri főkapitányság története szempontjából is új szituációt jelentett, hiszen kinevezése értelmében Nádasdy Pallavicininek is parancsolhatott. Ezzel a jogával pedig Nádasdy hamarosan élt is. 1554 júliusában például arra az időre, amíg Török Ferenc pápai kapitány hitvesét, guthi Országh Borbálát a hónap 15-én tartandó esküvőjére jelentős létszámú végvári katonaságával Pápára kísérte, a nádor Pallavicinitől Győrből 100 lovast és 100 gyalogost rendelt az időlegesen eltávozottak pótlására.³⁷⁶⁴ Mindez már egyértelmű beavatkozást jelentett a Győr szomszédságában fekvő és az osztrák rendek fizette véghelyek irányításába. Nádasdy katonai hatáskörét tehát minél jelentősebb mértékben igyekezett bővíteni, mely törekvésének még patronáltja, Tahy Ferenc is „áldozatul” esett. A Dunántúlon élő nádor kinevezésével Tahy országos főkapitányi funkciója ténylegesen elvesztette létjogosultságát, hiszen ¹¹⁰ő az országrészen a nádor katonai feladatkörét gyakorolta. Mivel ettől kezdve ezt maga a nádor látta el, 1554 májusától az egykori szigetvári kapitányt már sohasem említették dunántúli főkapitánynak, azaz a tisztséget tovább már nem töltötte be.³⁷⁷⁵ Feladatait Nádasdy vette át, jöllehet a főkapitányi címet külön ő sem viselte. 1554 tavaszától a dunántúli főkapitány tisztét is ellátó Nádasdyhoz hasonló feladatkört kapott az ország Dunától északra és keletre, azaz a Tiszától innen fekvő, főként felső-magyarországi területein Perényi Gábor, a Tiszántúlon pedig Zaberminus (Zabardy) Mátyás váradi püspök. Ennek köszönhetően beszélhetett már az 1555. évi diéta három országos főkapitányról.³⁷⁸⁶

Pallavicini főhadimarsall már azt is nehezen viselte, hogy utasításával ellentétben területi hatásköre pusztán a Balaton és a Duna között fekvő várakra terjedt ki. Az azonban egyenesen felháborította, hogy a nádor most már az osztrák rendek által fizetett őrségek irányításába is beavatkozott. 1554 augusztusában ezért külön kérte, rögzítsék írásban a náddal való kapcsolatát. Kérelemére azután Ferdinánd király a következőket hozta tudomására: Az elkövetkező időben Pallavicini köteles volt Nádasdyt minden olyan esetben a törökök támadásáról értesíteni, amikor az ország csapatainak felkelése és mozgósítása a védelem érdekében szükséges, hogy a nádor a megfelelő intézkedéseket mielőbb meghozhassa. Ilyen esetekben az általa igazgatott várakból kirendelt csapatokkal is segítségére kellett, hogy legyen, noha a kivont katonaság miatt nem hozhatta a végvárak védelmét veszélybe, ami utóbb Pallavicini gyakori vonakodásának egyik legfőbb aduja lett. Nádasdy nádor ugyanakkor tartozott minden fontosabb kérdést mind Miksa főherceggel, mind a főhadimarsallal megtanácskozni, az előbbi parancsainak pedig mindkettőjük engedelmeskedni. Ami viszont az örgróf által irányított győri várzóna igazgatása és ellátása szempontjából a legfontosabb volt, a végvárak erősítéseinek, az őrségek mustráinak, fizetésének, a hadianyag- és élelem-ellátásnak a kérdéseiben Pallavicini kizárólag a főhercegnek tartozott engedelmességgel. Mindez azt jelentette, hogy a bécsi hadvezetés értelmezésében a nádori törvénycikk szerint Nádasdy főparancsnoki jogköre csak a mezei csapatok felett érvényesült, a végváriak esetében – pláne az osztrák rendek által fizetettek vonatkozásában – nem rendelkezett jogosítványokkal.³⁷⁹⁷

A nádor persze tisztában volt azzal, hogy az idegen segélyekből tartott végvári katonaság felett aligha veheti át az irányítást, amennyire csak lehetett, igyekezett most a maga és a magyar rendek számára kedvezővé vált helyzet előnyeit kiaknázni és a rendek hadügyi jogkörét tovább erősíteni. Emiatt azonban a Nádasdy és

3753 „Quod idem palatinus, tanquam locumtenens noster et capitaneus generalis, habeat auctoritatem mandandi omnibus praefectis et officialibus nostris confinia tenentibus, ac etiam marescalco nostro bellico, quo officio Sffortia marchio Pallavicinus pro nunc fungitur, aliisque capitaneis et exercitibus nostris...” Uo.

3764 MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt, Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz. 1554. július 21., Győr. Az esküvőre: Uo. Török Ferenc Nádasdy Tamáshoz. 1554. június. 10., Pápa. Vö. még: Takáts, 1926. 206.

3775 Ezt igazolja a Tahy főkapitányi fizetéséről készült elszámolás is, miszerint Tahy 300 könnyűlovasára és 200 gyalogosára 1554. május 14-ig kapott fizetést. MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 24. fol. 50–53. Vö. még: Szalay, 1861. 164–165.: No. CLXXX.

3786 CJH, 384–385.: 1555: 4. tc. 2–7. §.

3797 „Sed de aliis rebus militaribus, ut pote fabricis, fortificationibus, lustrationibus, solutionibus militum, bombardis, munitionibus, victualibus et aliis provisionibus ac apparatibus bellicis ad solam Serenitatem Regiam scribat eiusdemque mandata exequatur.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 15–18. I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. 1554. augusztus 8., Hely nélkül.

Pallavicini korábban jónak nevezhető kapcsolata rohamosan megromlott. Ráadásul Nádasdy befolyásának kedvezett, hogy a budai pasa hadjáratai miatt 1554 és 1556 között minden esztendőben sor került mozgósításokra, a mezei csapatok erősítése címén pedig a nádor minduntalan beleszólt a Győr környékén fekvő várak ügyeibe.³⁸⁰8 Jóllehet – miként arra Pallavicini tevékenységének [111](#)bemutatásakor már utaltunk – maga Nádasdy sem vélte kivitelezhetőnek nagyobb létszámú katonaságnak a Győr környéki végvárakból való kivonását, egy-egy jelentősebb török betörés ellen azért igyekezett az örgróf kormányozta véghelyekről segítséget szerezni. Csakhogy a gyakori portyák miatt a főhadimarsall sem volt abban a helyzetben, hogy – komolyabb mezei haderő hiányában – váraiból állandóan segítséget nyújtson, így egyre gyakrabban tiltakozott Bécsben Nádasdy ellen. A nádor rendelkezésére álló nemesi felkelés hatékonyságának ismeretében viszont teljességgel érthető,³⁸¹9 miért kívánta csapatait Nádasdy mindig végvárakból kivezényelt katonasággal erősíteni.

A nádor és a főhadimarsall ellentéte 1555 nyarán érte el legválságosabb periódusát. Pallavicini újabb sérelmeire Ferdinánd király kénytelen volt meghagyni főtisztjének, hogy amit a nádor – aki most tiszténél fogva az ország főkapitánya/főhadparancsnoka (*generalis regni capitaneus*) – saját utasítása értelmében elrendel neki, azt haladéktalanul hajtsa végre, azaz megkeresésére a kijelölt helyre katonáival időben vonuljon oda, és ott parancsainak engedelmeskedjen.³⁸²10 Indoklásul az uralkodó több ízben kifejtette, hogy Magyarországon mindig az volt a szokás, hogy a hadimarsallak a főhadparancsnokok alárendeltségében szolgáltak és rendeleteiket vonakodás nélkül végrehajtották. Ferdinánd példaként Leonhard von Vels pályáját emlegette fel, aki hadimarsall korában a főhadparancsnokok rendelkezéseinek mindig készségesen engedelmeskedett.³⁸³11 Végül Magyarország királya reményét fejezte ki az iránt, hogy a nádor sem lépi túl hatáskörét, azaz nem sérti Pallavicini tisztét, sőt gondoskodni fog arról, hogy a végvárak a belőlük időlegesen kivont őrségek miatt se kerüljenek veszélybe.

Bár az uralkodó mindezek mellett mindannyiszor arra is intette a főhadimarsallt, hogy Nádasdy tisztének respektálása mellett mindig kellőképpen tartsa szem előtt a neki alárendelt végvárak érdekeit, mégis szinte meghökkentő, mennyire keményen utasította 1555 nyarán Ferdinánd itáliai főtisztjét. Emögött azonban nem mást, mind a magyar rendek megerősödését és ezért a nekik nyújtott engedmények fokozódását, valamint az éppen zajló események hatását kell felismernünk. Miként az Ferdinánd király július 9-én Pallavicinihez intézett parancsának egyik elszólásából kiderül, az uralkodónak és a főhadimarsallnak tekintettel kellett lennie arra, hogy a magyar rendek éppen Pozsonyban tartották országgyűlésüket.³⁸⁴12 Ez ellen pedig azonnal szót emeltek volna abban az esetben, ha [112a](#) nádor jogkörét még a legkisebb mértékben is korlátozás éri, adó- és ingyenmunka-megajánlásaik megtagadásával pedig nehéz helyzetbe hozhatták volna az uralkodót. Ráadásul az adott szituációban már csak azért is kénytelen volt Ferdinánd, majd utasítására Pallavicini Nádasdynak engedni, mert a rendek éppen ezekben a napokban hoztak külön határozatot (1555: 1. tc. 11. §.) arról, hogy a nádor „tisztét mind a hadseregbe, mind az igazságszolgáltatásra vonatkozó dolgokban szabadon és miként azt tisztsége megkívánja, a király személyében és tekintélyével, rendesen gyakorolhassa.”³⁸⁵13 Ezt

3808 Néhány példa: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt, Missiles, Sforza Pallavicini levelei Nádasdy Tamáshoz. 1554–1555. és ÖStA KA AFA 1555/9/12.

3819 Ezzel kapcsolatban vö. magának a főhadimarsallnak a véleményét: „Insurrectioni vero quid fidendum, quae per longum tempus fieri solet, et si insurrexerint, quo apparatu et ordine, et experientia sint, quidve iuvare absque aliquo iusto numero virosum militarium possint, omnibus est palam.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 143–144. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1554. október 6., Győr.

38210 „ea, quae dictus palatinus tibi deinceps vigore instructionis, quam habet, et officii sui tanquam generalis regni capitaneus committet, haud gravatim exequare.” Uo. Fasc. 75. Konv. A. fol. 66–67. I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. 1555. július 9., Augsburg.

38311 „Nolumus enim te celare, antehac in regno nostro Hungariae semper observatum fuisse, quod marescalci bellici generalibus capitaneis subessent ... ipsemet quoque quondam Leonardus a Fels, qui nobis a multis annis tam in aula nostra, quam militiae praeclare et in magnis officiis serviverat ac camerarius noster erat, donec marescalcum bellicum gessit, capitaneis generalibus, quos tum tempore habebamus, haud gravatim omnia, quae pro defensione regni et commodo nostro ipsi imponebantur, praestitit.” Uo. és „hactenus vero quoque tempore usitatum fuerit in regno nostro Hungariae, quod marescalci nostri bellici post nostram personam generali capitaneo observarint eisdemque debitam et competentem reverentiam atque obedientiam citra tergiversationem aut gravamen ullum praestare consueverint.” Uo. fol. 75. I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. 1555. augusztus 16., Augsburg.

38412 „praesertim dum conventus Posonii celebratur” Uo. fol. 66–67. Az 1555. évi diétára: MOE, III. köt. 469–479., ill. 512–542.: No. V–IX. és Ortway, 1912. 371–374.

38513 „Verum tam in his, quae ad militiam, quam quae ad justitiam spectant, libere, ac prout talis officii

a katonai hatáskört pedig – az országgyűlésnek a királyi előterjesztésre adott válasza szerint – a rendek egy része még a végvári kapitányokra és az idegen főtisztekre is ki szeretne volna terjeszteni,³⁸⁶14 noha ennek kimondása a törvénycikkbe végül mégsem került be. A rendek pozícióinak a hadügyek területén való megerősödését a következő, 1556. évi diéta is bizonyította, hiszen azon még arra is volt erejük, hogy egy idegen főtiszt, a Lipa várát a törököknek feladó, spanyol Bernardo de Aldana feletti katonai bíraskodás terén korlátozzák – az ország szabadságaira való hivatkozással – a bécsi hadvezetés hatáskörét.³⁸⁷15

A feszültség 1555 végére Nádasdy és Pallavicini között már odáig fajult, hogy a főhadimarsall végül győri székhelyű tiszteiből való felmentését kérte. Majd 1556-ban csak azzal a feltétellel volt kész a Szigetvár felmentésére vonuló hadjáratban részt venni, hogy kizárólag az uralkodónak vagy egyik fiának a főparancsnoksága alatt hajlandó szolgálni.³⁸⁸16 Ez végül kérése szerint valósult meg, midőn I. Ferdinánd király 1556 júliusában a Ferdinánd főherceg vezette sereg főhadbiztosává (*supremus commissarius bellicus*) nevezte ki.³⁸⁹17 A hadjáratban a főherceg legfőbb parancsnoksága alatt nádori kinevezésének megfelelően viszont maga Nádasdy látta el a fővezéri feladatok túlnyomó részét.³⁹⁰18 A nádornak tehát Pallavicini többszöri tiltakozása ellenére sikerült megőriznie főparancsnoki jogkörét a magyarországi mezei csapatok felett.

A mezei csapatokkal szemben a Győr szomszédságában fekvő végvárak irányításába – Pallavicini, majd Gall főkapitány és a hamarosan átszervezésre kerülő bécsi hadvezetés ellenállása miatt – Nádasdy csak kis mértékben tudott beleszólni. Ez irányú törekvése ennek ellenére vitathatatlan volt, miként az a már idézett 1554. évi szentmártoni példából is egyértelmű. Az apát és várnagya akkor úgy nyilatkozott, Pallavicini parancsait csak a nádor tudomásával hajlandó végrehajtani. Hasonlóképpen próbálkozott Nádasdy az esztendő őszén befolyását növelni Csesznekben is, midőn panaszt tett a főhadimarsallnak, hogy az ottani gyalogok meglehetősen fegyelmezetlenül élnek és nincsen igazi vezetőjük. A nádor ezért atyafiát, Hagymássy Eustákot javasolta a vár élére új kapitánynak. Miután azonban az örgróf egy biztost küldött ki a cseszneki állapotok megvizsgálására, hamarosan kiderült, Nádasdy állításával ellentétben Trombitás Miklós kapitány az őrséggel megfelelően gondoskodik a vár védelméről.³⁹¹19

113A nádornak és Pallavicini főhadimarsallnak, majd Gall győri főkapitánynak a komoly hatásköri ellentétek dacára a határvédelem hatékony funkcionálása érdekében mindenképpen együttműködésre volt szüksége. Noha mindkét fél érdeke az volt, hogy a hadügy területén saját befolyását a másik kárára növelje, és bizonyos határon túl semmiképpen nem engedtek a szembenálló félnek, amennyiben konkrét veszély fenyegetett, igyekeztek mindent közösen megtárgyalni és egymásnak segítséget nyújtani.³⁹²20 Különösen egybeesett a győri főtisztek és a nádor érdeke a Rábaköz védelmének kérdésében, amelyre Nádasdy mint birtokainak központi területére mindig kiemelt figyelmet fordított. Mivel pedig a Rábaköz egyúttal Alsó-Ausztriát is védelmezte, Bécsben a befolyásos Nádasdy ennek védelmére vonatkozó javaslatait mindig gondosan meghallgatták.

1554 októberétől a magyarországi határvédelem korszerűsítése érdekében három esztendő át újabb és újabb tanácskozások tartottak, amelyeken a bécsi haditanácsosok, az osztrák tartományok rendjeinek delegáltjai és a tapasztaltabb idegen főtisztek mellett a legtekintélyesebb magyar főméltóságok és tanácsosok is kifejehték véleményüket.³⁹³21 Nádasdy nádor – Zrínyi Miklós bán és Tahy Ferenc mellett – e tárgyalások egyik legfőbb magyar szószólója volt. Az egyeztetések egyikére dolgozta ki 1555 márciusának elején Nádasdy saját koncepcióját a Dunántúl, illetve azon belül is mindenekelőtt a Rábaköz védelméről. Tervezetében az országrész várait négy védvonalba osztotta – függetlenül attól, hogy azokban milyen fizetésű őrség állomásozik –, és az alábbi táblázatnak megfelelően határozta meg, hogy az egyes vonalakba

ratio exigat, munus ipsum suum in persona et autoritate regia rite exercere possit.” CJH, 382–383.

38614 „Reliqui quoque omnes capitanei gentiumque ac locorumcunque praefecti, cujusvis nationis, ab ipso dependeant.” MOE, III. köt. 523.: No. VIII. 1555. július.

38715 Pálffy, 1997/5. 217–218.

38816 Köhbach, 1994. 215.: 78. jegyz.

38917 Lásd az életrajzi lexikon adatait.

39018 A hadjárat eseménytörténetére lásd mindenekelőtt: Bende, 1968.; A főhercegre: Hirn, 1885.

39119 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 11–13. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1554. szeptember 17., Győr.

39220 Ezeket az egyeztető tárgyalásokat többnyire Pápán, Győrben, Sárváron, Kapuváron vagy Bodonhelyen tartották. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini levelei Nádasdy Tamáshoz. 1553–1555.

39321 Lásd a következő alfejezetben idézett forrásokat.

tartozó erősségek elestét követően azok helyére mely várak léphetnek majd elő.³⁹⁴22

39422 „Memoriale de castris finitimis eorumque provisione Maiestati Regiae Bohemorum per dominum palatinum Viennae octava die Martii anni 1555 datum.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Nádasdy Tamás Miksa főherceghez. 1555. március 8., Bécs. Saját kezű fogalmazvány. Vö. még pusztán említésszerűen: Szántó, 1986. 267.

114Nádasdy Tamás nádor tervezete a Dunántúl és azon belül elsősorban a Rábaköz védelméről 1555. március 8-ról			
első várvonal	második várvonal	harmadik várvonal	negyedik várvonal
Tata	–	–	–
Palota	–	–	–
Győr	Győr	Győr	Győr
Szentmárton	Kesző	Kesző	Kesző
Csesznek	Pápa	Asszonyfalva	Kapu[vár]
Ugod	Somló	Sitke	Sárvár
Döbrönte	Devecser	Bér	Rum
Vázsony	Szentgrót	Kemend	Hídvég
Tihany	–	–	Körmend
Szentgyörgyvár	Szentgyörgyvár	Pölöske	Szentgotthárd
Zalavár	Zalavár	–	Muraszombat
Komár [Kiskomárom]	Komár [Kiskomárom]	Kanizsa	[Radkersburg] ³⁹⁵ 23
Szentpéter	–	–	–
Berzence	–	–	–
Csurgó	–	Csurgó	–

A táblázat adatai Győr Nádasdy által is páratlannak ítélt jelentősége mellett vitathatatlanul tanúskodnak arról, hogy a nádor legjelentősebb birtokegyüttesének védelmének mekkora figyelmet szentelt és ennek megoltalmazása érdekében hogyan próbálta befolyásolni a bécsi hadvezetés elképzeléseit és döntéseit. Tette mindezt abban a biztos tudatban, hogy az Délnyugat-Dunántúl és Rábaköz védelmére Bécsben bármikor bátran apellálhat, hiszen e területek közvetlenül védelmezték az udvar számára oly fontos Alsó-Ausztriát és Stájerországot.³⁹⁶24 A tervezet azért is különösen tanulságos számunkra, mert ez alapján vitathatatlanul kijelenthetjük: Magánérdekei miatt a magyar rendek első embere teljesen ugyanúgy ragaszkodott saját birtokai minél hatékonyabb védelméhez és annak az ország határvédelmében kiemelt szerephez való juttatásához, miként maga a bécsi hadvezetés és az osztrák rendek a császárváros és Alsó-Ausztria biztonságát garantáló győri végvidék irányításához. Mindez persze semmit sem von le Nádasdy azon érdemeiből, amelyeket az ország védelme érdekében két periódusban dunántúli főkapitányként, majd nádorként hozott, ideje azonban, hogy a magyar történetírás mind a magyar, mind az idegen főtisztek tevékenységének és különféle érdekeiknek a bemutatásakor egyenlő mértékkel mérjen.

115Nádasdy tervezete – saját védelmi koncepciója mellett – témánk szempontjából azért is igen érdekes, mert benne 1555 tavaszán számba vette a Balatontól északra és délre, a török határ közelében fekvő valamennyi fontosabb várat, sőt a bécsi hadvezetés számára megnevezte birtokosaikat is. Noha Takáts Sándor 1915. évi közléséből a nádor fogalmazványban fennmaradt jegyzékének számos adatát ismerjük,³⁹⁷25 újraközlésétől összefoglalásunkban mégsem tekinthetünk el. Egyrészt, mert Takáts adatközlése korántsem teljes és hibátlan, másrészt a piarista történész az alábbi adatokat összemosta a fent közölt táblázatba foglalt információkkal, és bizonyos várakat, várkastélyokat egészen önkényesen *fortalitium*-oknak nevezett, noha ezt a nádor javaslata egyetlen szóval sem állította. Mivel alig van olyan had- és vártörténeti összefoglalás vagy helytörténeti feldolgozás, amely ne Takáts hibás közlése alapján tipologizálná 16. század közepi dunántúli várainkat, az általunk kutatott témára vonatkozó fontos adalékai mellett a további hibák elkerülése érdekében is mindenképpen szükséges újra történő közzététele. Végül szeretnénk megjegyezni, hogy véleményünk szerint Nádasdy jegyzéke csak igen komoly forráskritikával használható bármiféle vártipológiához, hiszen abban például ugyanúgy a *castrum*ok között találjuk a győri püspök keszői várkastélyát, mint Győr vagy Szigetvár erre az időre már jelentősen kiépített erődtípusait. Az alább közölt táblázatban a nádor nevezetes tervezetének adatait magunk még kiegészítettük azzal is, hogy jelenlegi ismereteink szerint megadtuk, ki fizette a javaslat elkészültének esztendejében az egyes megerősített helyek őrségét.³⁹⁸26

39523 Radkersburg korabeli magyar nevét, Regedet, Nádasdy utólag kihúzta jegyzékéből.

39624 A negyedik várvonal után ezért Nádasdy a következőket írta: „Ex hiis autem locis vel unico saltem amisso, statim hostis transcendet fluvium Raba et patebit illi liber aditus in provinciam Austriam et Styriam.” Uo.

39725 Takáts, 1915–1917. II. köt. 56.: 3. jegyz. és 57.: 1. jegyz. Vö. újabban, de a hibás adatok helyesbítése és újraközlése nélkül: Sinkovics, 1978. 346–347.

39826 A várőrségek fizetőinek megállapításához elsősorban a következő forrásokat és irodalmat használtuk:

116Nádasdy Tamás nádor jegyzéke a Dunántúlon fekvő fontosabb megerődített helyekről és birtokosaikról 1555. március 8-ról			
a megerődített hely neve	a megerődített hely megnevezése	a megerődített hely birtokosa	az őrség fizetője [a szerző kiegészítése]
Győr	castrum	az uralkodó, helyesen: a győri káptalan	az uralkodó + az alsó-ausztriai rendek
Tata	castrum	az uralkodó	az uralkodó + az alsó-ausztriai rendek
Palota	castrum	az uralkodó, helyesen: a Podmaniczky család	az uralkodó + a Podmaniczky család
Csesznek	castrum	a Chaby család	az alsó-ausztriai rendek + a birtokos
Szentmárton	monasterium	a szentmártoni apát	az uralkodó + a birtokos
Ugod	castrum	Choron János	a birtokos
Pápa	castrum	Török Ferenc	az uralkodó + az alsó-ausztriai rendek
Kesző	castrum	a győri püspök	a birtokos
Döbrönte (Debrente)	castrum	az Essegváry család	a birtokos
Devecser	castrum	Choron János	az alsó-ausztriai rendek + a birtokos
Somló	castrum	Choron János	a birtokos
Vázsony	castrum	Horváth Gáspár	az alsó-ausztriai rendek + a birtokos
Tihany	monasterium	az uralkodó	az alsó-ausztriai rendek
Sümeg	castrum	a veszprémi püspök	a birtokos
Csobánc	castrum	Gyulaffy László	a birtokos
Szigliget	[castrum]	Lengyel Boldizsár	a birtokos + a nádor ³⁹⁹ 27
Tátika	castrum	a Pethő család	a birtokos + Vas vármegye ⁴⁰⁰ 28
117Rezi	castrum	a Pethő család	a birtokos
Szentgrót	castrum	a Hagymássy család	a birtokos
Szentgyörgy[vár]	castrum	Báthory András	a birtokos

ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 5. 1555. Juni fol. 15–19.; NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–29. fol. 36. és fol. 47–51.; MOL E 156 MKA U. et C. Fasc. 23. No. 7., valamint Thallóczy, 1877. 171–172. és Illésy, 1897. 115–118.; Palotára: Lukinich, 1942. passim; Ugodra: Koppány–Boksay, 1961. 45.; Döbröntére: Uo. 78–80.; Devecserre: Uo. 21. és Koppány, 1983. 266–268.; Somlóra: Németh J., 1993. 35.; Vázsonyra: Zsiray, 1984. 242–243.; Tihanyra: PRT, X. köt. 146.; Sümegre: Högyész, 1989. 53–57.; Csobáncra: Koppány–Sági, 1965. 14. és Illés, 1994. 64–66.; Szigligetre: Kozák K., 1960. 48–49.; Tátikára és Rezi: Iványi B.–Sági–Takács, 1961. 54. és 91–92., ill. az utóbbira lásd még: Szalay, 1861. 213–214.: No. CCXXXIV. Horváth György (*castellanus et praefectus castris Rezi*) Pethő Jánoshoz. 1557. február 1., Rezi; Zalavárra: PRT, VII. köt. 140–141.; Marót birtokosára, nagymaróti Komornyik Jánosra: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. B. fol. 15. Ormányi Józsa levele Komornyik Jánoshoz. 1554. március 18., Sümeg; Fonyódra: Hóvári, 1985. 136–138. és Komáromy, 1912. 258–261.; Korotnára és Bajomra: Solymosi, 1979. 65–68.; Szenyérre: Borsa, 1984. 90–94.: No. 28–41. reg. és Gál, 1994. 67–68., ill. 71–72.; Segesdre: Bozsóky, 1993. 258–260.; Kaposvárra: Szakály, 1975. 96. A szakirodalom állításával ellentétben Keszthely nem szerepel Nádasdy jegyzékében. Koppány–Péczy–Sági, 1962. 30. Végül a birtokosokat Maksay Ferenc alapvető forráskiadványa alapján ellenőriztük: Maksay, 1990. 1–2. köt. passim. Vö. még mindezekén kívül: Szegő, 1911. 91–96.; Csorba, 1974. és Vízi, 1989.

39927 Szigligetre, valamint az alább említendő Fonyódra azért kerülhettek nádori csapatok, mert a birtokos, Magyar Bálint Nádasdy Tamás egyik kapitánya (*capitaneus gentium palatini*) volt. Szalay, 1861. 167–168.: No. CLXXXIII. és 169.: No. CLXXXV. Trombitás Balázs levelei Magyar Bálinthoz. 1555. október 10. és 13., Fonyód. Vö. még Kozák K., 1960. 48–49., ill. Hóvári, 1985. 136–138.; Komáromy, 1912. 260–261.; Takács, 1928/1.227–257. és öZe, 1996. I. köt. passim.

40028 Az adatot Végh Ferenc barátom szívességéből közölhetem. Vö. még: 1555: 4. tc. 7. §. CJH, 384–385.

Zalavár	monasterium	a zalavári apát	a birtokos nevében a nádor, mint az apátság kegyura
Komár [Kiskomárom]	castellum	a veszprémi püspök	a birtokos + talán a nádor
Szentpéter	castrum	–	–
Berzence	castrum	a Szalay család	a birtokos
Csurgó	castrum	Báthory András	a birtokos
Babócsa	castrum	Báthory András	az uralkodó
Pácod	castellum	néhai Horváth [avagy Porkoláb] Márton özvegye	az uralkodó
[Balaton]Szentgyörgy	castellum	néhai Sulyok Balázs és István	a birtokos
Marót	castellum	Komornyik János	a birtokos
Marcali	castellum	Báthory András	a birtokos
Kéthely	castellum	Fánchy János és György	a birtokos
Mére (Mérő)	castellum	bizonyos nemeseké ⁴⁰¹ 29	a birtokos
Fonyód	castellum	Magyar Bálint	a birtokos + a nádor
Csákány	monasterium	néhai Allya Mátyás ⁴⁰² 30	a birtokos
Korotna	castrum	néhai Allya Mátyás	az uralkodó
Mesztegyő	castellum	Novák János	a birtokos
Szenyér	castellum	az esztergomi káptalan, zálogbirtokosa: Nádasdy Tamás	a zálogbirtokos
Segesd	castellum	Báthory András	a birtokos
[Nagy]Bajom	castellum	Várdy Zsigmond ⁴⁰³ 31	a birtokos
¹¹⁸ Lak	castrum	Derecskey Pál	az uralkodó + alkalmilag nádori ⁴⁰⁴ 32
Kaposújvár	castrum	Dersffy István	az uralkodó
[Zselic]Szentjankab	monasterium	Dersffy István	a birtokos
Sziget[vár]	[castrum]	az uralkodó	az uralkodó + a magyar rendek + a stájer rendek

A nádor elsősorban abból a célból állította össze a fenti adatsort, hogy az uralkodónál szorgalmazza ezen várak ellátását. Mivel Pallavicinihez hasonlóan ő is tisztában volt azzal, hogy nagyobb mezei haderőre nem számíthatnak a török betörések vagy expedíciók feltartóztatására, utolsó mentség (*ultimum remedium*) gyanánt azt kérte Ferdinánd királytól, hogy gondoskodjék a fenti várak és (vár)kastélyok ágyúkkal, szakállas- és kézipuskákkal, löporral, golyókkal és egyéb hadianyagokkal való ellátásáról, hiszen ezekkel a birtokosok megfelelő jövedelmek hiányában maguk nem rendelkeznek. Más megoldást nem tartott elképzelhetőnek a határvédelem hatékonyabb működtetésére, sőt 1539-ben horvát–szlavón bánként kifejtett, már idézett véleményéhez hasonlóan ezúttal is hangsúlyozta, hogyha mindez nem történik meg „nemcsak

40129 1549-ben Perneszy Ferenc és Mérey Mihály rendelkeztek Mérén birtokokkal. Maksay, 1990. 2. köt. 646.

40230 Allya 1554. május 15. után esett török fogságba és hamarosan ott is halt meg, ezért említi a nádor 1555 tavaszán már néhainak. Solymosi, 1979. 72. és 268.: 304. jegyz. és hagyatékára: MOL E 41 Lit. ad cam. exar. 1555. No. 47. 1555. április 8.

40331 Ebben az időben a várnak rajta kívül még Drági Ferenc özvegye is birtokosa volt. Uo. 70.

40432 1556 nyarán például, miután a laki várnagyot, Turó Benedeket a törökök elfogták, Magyar Bálint a nádor fonyódi katonaságából küldött néhány főt Lak várába. Magyar arra is kérte Nádasdyt, hogy a birtokos Derecskey Pált szólítsa fel, viselje gondját a várnak. Komáromy, 1912. 262. Magyar Bálint Nádasdy Tamáshoz. 1556, június 10., Kanizsa.

Magyarország megmaradt részei, hanem öfelsége több országa is végveszélybe jut.”⁴⁰⁵³³

A sors furcsa ellentmondása, hogy 1562-ig tartó nádorsága idején az a Nádasdy Tamás próbált a Győrtől délkeletre fekvő várak kormányzására is befolyást szerezni, aki mindeközben rendszeresen sürgette ezeknek és az általa koordinált dél-dunántúli váraknak mind fegyverekkel és hadianyaggal való ellátását, mind Ausztriából, Stájer- és Csehországból stb. újabb csapatokkal, mindenekelőtt a törökök ellen igen hasznosnak ítélt nehézlovasokkal való megerősítését.⁴⁰⁶³⁴ Nádasdy határozott személyiségének és kiváló politikájának köszönhetően tehát a magyar rendek egy rövid időre újra erőre kaptak és a végvárak finanszírozásában való részvállalásukhoz képest jelentősen megerősödtek. A nádor által készített, fenti táblázat adatai egyértelműen arról tanúskodnak, realisan tekintve ^{119a} Balaton és a Duna közötti terület várainak ellátásában való részvételüket, ezek irányítására (néhány csekély erőt képviselő magánföldesúri várat kivéve) ténylegesen nem sok jogalapjuk volt. A Balatontól délre fekvő területeken ugyanekkor a határvédelemben még igen jelentős szerepet játszottak. Elsősorban ennek köszönhetően fogadta el a bécsi hadvezetés, hogy a szigetvári kapitányokkal együttműködve az ott fekvő várak védelmét Nádasdy igazgassa. Másodsorban pedig azért egyezett ebbe bele, mert a Dél-Dunántúlt a győri védőzónához képest „másodfrontnak” tartották. A Bécset oltalmazó védőzóna irányításába és a magyarországi hadügy egészét érintő legfontosabb kérdések meghozatalába viszont egyre kevésbé tűrtek beleszólást, a magyar tanácsosok javaslatait ellenben igyekeztek érdekeiknek megfelelően mindig hasznosítani. A végvárak irányításában azután a nádor és egyúttal a helytartó jogkörét 1556 őszén egy új intézmény, a hadügyeket az uralkodó nevében irányító bécsi Udvari Haditanács felállításával minimálisra korlátozták.

120 V. A győri végvidéki főkapitányság első két évtizede (1556–1576)

1. Az Udvari Haditanács felállítása és ennek következményei Győr előterében

A bécsi Udvari Haditanács 1556. november 17-én történt megalapítását hosszú tárgyalások előzték meg. 1554 októberétől két esztendőn át I. Ferdinánd osztrák és magyar tanácsosai több ízben gyűltek össze Bécsben annak a kérdésnek a megvitatására, hogy a „jövőben mi módon kell majd a hadügyeket Magyarországon vezetni és igazgatni”,⁴⁰⁷¹ valamint mely várakat kell királyi őrséggel ellátva véglegesen a védelmi rendszerbe bevonni, illetve ezeket milyen bevételekből és segélyekből kell fizetni.⁴⁰⁸² A tanácskozásokat a törökök végleges magyarországi berendezkedése, valamint a budai pasa újabb expedíciói mellett elsősorban hadszervezeti és ellátási problémák indokolták. Miután már kezdtek kifomálódni az Adriai-tengertől a felső-magyarországi területekig húzódó határvédelmi rendszer egyes övezetei, a bécsi udvarban egyre inkább érzékelték, hogy ezt a sok száz kilométeres és már ekkor is több tucatnyi várat magába foglaló rendszert egyre nehezebb egységes elveknek megfelelően irányítani, továbbépíteni és ellátni. Ezen tapasztalatokat erősítették az afféle jelentések is – mint amilyen Nádasdy Tamás fent említett 1555 márciusi beadványa volt –, amelyek a végvárak fegyverekkel és hadianyaggal való ellátását, a katonaság időben történő mustráinak és fizetésének megszervezését, tapasztalt tisztek kinevezését, valamint a várerődítések kiépítését sürgették.

40533 „Alioquin actum erit non solum de reliquis regni Hungariae, sed reliqua et regna Suae Maiestatis in extremum periculum devenient.”

40634 Erre vonatkozóan lásd például: „Quamobrem nihil habeo aliud, quod Maiestati Vestrae Sacratissimae scribam, quam quod prius scripsi, nimirum ut Maiestas Vestra Sacratissima propter omnem cunctationem ex Austria, Styria, Bohemia, Moravia et Silesia, quando viam succurrendi aliam nullam video, copias aliquas contrahi clementer curet, praesertim vero equites cataphractos, quorum magnus apud Thurcas est respectus, quorum Austriaci quidem et reliqui viciniore in oppidum Kermend, locum satis securum, Styri vero inter Dravum et Muram venire possunt, mihique et domino Sforciae postea coniuncti rerum necessitati servire. Proh dolor, si mille illi equites in Italiam non ablegabantur, commodissime, prout suadebam, aut Thyrnaviae, aut Jaurini mansisse potuissent, quibus si alii duo mille equites Hungari et totidem pedites additi fuissent, securi nunc praesentium periculorum essemus.” StLA Landschaftliches Archiv, Militaria Schuber 1555/2. (1552. Aug.–Sept.) Nádasdy Tamás Miksa főherceghez. 1555. szeptember 25., Oszkó.

4071 „Quomodo res bellicae in hoc regno in futurum dirigi et administrari debeant.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 164–165. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. 1554. október 11., Győr.

4082 A tanácskozásokra lásd, 1554: Uo. Fasc. 74. Konv. A. és MOL E 156 MKA U. et C. Fasc. 23. No. 7.; 1555: Uo. és MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 3. No. 10.; 1556: Stülz, 1852.; ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 76. Konv. A. fol. 16–37. és ÖStA HKR Akten Exp. 1557. März No. 162.

Mindezen feladatok ellátását az is nehezítette, hogy Gainbaptista Castaldo 1553 tavaszán Magyarországról való távozását követően a főhadparancsnok tisztét 1554 áprilisától Nádasdy nádor töltötte be, mellé pedig a korábbi gyakorlattal ellentétben a magyar rendek sérelmei nélkül az osztrák tartományokból nem lehetett haditanácsosokat rendelni. A bécsi udvarban ugyanakkor a rendek által delegált haditanácsok is pusztán időlegesen teljesítettek szolgálatot. Ennek javítására az sem jelentett volna megoldást, hogy – miként ezekben az esztendőben tették – a legvitatottabb kérdések megtárgyalására évente mindig újra összegyűljenek, hiszen naponta újabb és újabb problémák merültek fel egy-egy végvár erősítése és ellátása ügyében, amelyekkel kapcsolatban azonnali intézkedésekre volt szükség. Míg hadjáratokat lehetett vezetni alkalmilag összekovácsolt hadvezetéssel, egy ekkora és állandóan változó határvédelmi rendszert a kor szintjén már nem lehetett alkalmi tisztségviselőkkel ellátni, pláne akkor, amikor a hadügyek „rákfenéjét” jelentő pénzügyeket már mind az osztrák tartományokban, mind Magyarországon önálló és állandó hivatalok, a kamarák kezelték. Ráadásul valamilyen formában azt a problémát is mielőbb rendezni kellett, amelyet Nádasdy nádor és Pallavicini főhadimarsall hatásköri konfliktusa fémjelzett legkiválóbban.

¹²¹Mindezen tapasztalatok és már szinte megoldhatatlannak tűnő problémák után tettek javaslatot 1555 végén–1556 legelején I. Ferdinánd tanácsosai egy a hadügyeket, a határvédelmet és az ezzel összefüggő ellátási kérdéseket irányító önálló kormány szerv létrehozására. Ezt végül jelentős nehézségek után az esztendő őszén bécsi Udvar Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat, Consilium Bellicum*) néven hívták életre; nem volt könnyű ugyanis az egyes osztrák tartományokból az immáron állandó jelenlétet megkövetelő tisztséget elvállaló tanácsosokat megtalálni.⁴⁰⁹³ Magyarok kinevezése fel sem merült; ők a megelőző évtizedekben sem vettek részt ilyen feladatok ellátásában, hiszen a Magyarországra küldött hadakat idegen segélyekből fizették, az ország határain kívüli, bécsi hivatali szolgálatra pedig a magyar nemesek a legritkább esetben voltak hajlandóak. Vonakodásuk azonban tökéletesen érthető, hiszen Mohács előtt a királyi tanácsban és saját országukban láttak el hasonló feladatokat, amihez igyekeztek minden erejükkel ragaszkodni. Az osztrák fővárosban pedig kapcsolatok hiányában meglehetősen idegennek érezték magukat. Arra az időre viszont, amikor néhányan közülük már megfelelő kapcsolatrendszert építettek ki a bécsi udvar főméltóságaival és az osztrák nemesség legfőbb képviselőivel, a hadügy központi irányításának kérdése éppen a Haditanács megalapításával már eldőlt, és egyáltalán nem előnyükre.

A korabeli magyar forrásokban *Hadakozó Tanács*ként emlegetett új intézményt elsősorban az Udvari Kamara mintájára szervezték meg. Ennek köszönhetően már adott székhelyen (a bécsi királyi udvarban), állandó jelleggel és naponta adott időszakokban működő, döntéseit tanács (*consilium*) formájában meghozó központi kormány szerv lett. Hatás- és feladatköre utasítása értelmében⁴¹⁰⁴ ugyan a hadügy egészére kiterjedt, az adott szituációban viszont – mivel a dél-dunántúli hadjáratot a budai pasa ellen éppen befejezték – mindenekelőtt a magyarországi és horvát–szlavón határvédelmi rendszer irányítására és ellátására összpontosult. Az I. Ferdinánd és Miksa főherceg közvetlen alárendeltségében működő kormány szerv lett ezután kizárólagosan felelős a végvárak lövegekkel, hadianyaggal, élelemmel való ellátásáért, azok erősítéseinek meghatározásáért és ellenőrzéséért, a katonaság fizetéséért és minden a határok védelme tekintetében meghozandó központi döntésért. Feladatai elvégzésében a szállítások és dunai flotta építése terén a bécsi arzenál személyzete, a végvári hadszertár-rendszer kiépítése és a katonaság hadianyaggal történő ellátása tekintetében Hans von Diskau, az alsó-ausztriai tartományok főhadszertárnokmestere (*Oberstzeugmeister in niederösterreichischen Ländern*), a várerősítések kapcsán pedig az azok vezetésére kirendelt építési felügyelők (*Superintendent*) és várépítésszek (*Baumeister*), végül az élelem-ellátás javítására a várakban szolgáló élésmesterek (*Proviantmeister*) álltak segítségére.

Az igen széles feladatkör megfelelő ellátása érdekében Ferdinánd király a végvárak rendszeres felmérésére és megvizsgálására (*Grenzbereitung, Grenzvisitation*) kötelezte új kormány szervét, amelyek közül az első jelentősebb várszemlére már 1557–1558-ban sor került.⁴¹¹⁵ A vármustrák jelentéseinek megvitatása és értékelése alapján kellett azután a Haditanácsnak ^{122a}törökellenes határvédelmi koncepciót kidolgozni, szükség esetén pedig a változásoknak megfelelően azt átalakítani, illetve az ezzel kapcsolatos különféle elképzeléseket megvitatni, hiszen gyakran maguk a kiküldött biztosok sem értettek mindenben egyet, miként ezt Győr kiépítésének eltérő elképzelései igazolják legkiválóbban. A hadügy teljes körű irányítása ellenére

4093 Firnhaber, 1861. 96–98. és 119–140.: No. I–XV.; Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 1. 236–240. és Regele, 1949. 15.

4104 ÖStA KA Best. No. 28.; ÖStA KA AFA 1556/13/2.; ÖStA FHKA HKA Instr. No. 127. és ÖStA HHStA Schloßarchiv Grafenegg, Archiv Breuner, Militaria Schachtel 152. Fasc. No. 4. 17. Nov. 1556. Kiadásai: Firnhaber, 1861. 129–132.: No. IX. és Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 2. 276–280.: No. 16.

4115 A győri főkapitányságot sajnos a vizsgálat vagy nem érintette, vagy annak anyaga nem maradt az utókorra. Illésy, 1894.

pénzkiutalási jogkörrel a legfelsőbb hadügy-igazgatási szerv csak korlátozott mértékben rendelkezett (150 rajnai forintig a hadi fizetőmesteri hivatalból), a határvédelemmel kapcsolatos kiadások intézése továbbra is az Udvari Kamara feladata maradt. A megfelelő kapcsolattartás érdekében Ferdinánd király egy kamarai tanácsost – 1556 végén az egy évtizede Győrben szolgált, Georg Teufelt – állandó jelleggel rendelte üléseire.⁴¹²⁶ A hadügyekkel szintén szorosan összefüggő keleti diplomáciára (*Ostpolitik*) viszont az új kormány szervnek óriási befolyása lett, és annak irányításában alapvető szerepet játszott.⁴¹³⁷

A Haditanács 1556-ban öt tanácsossal kezdte meg működését, akik élén 1560. évi haláláig nem más, mint a győri főkapitányság kiépítésében 1551–1552-ben oly fontos szerepet játszó Ehrenreich von Königsberg állt. Mindez jelentősen megkönnyítette az 1556 áprilisa előtt már külön kinevezéssel (*Bestallung*) Győr és a hozzá tartozó végvárok élére állított Adam Gall főkapitány munkáját, hiszen – a győri védőzóna amúgy is kiemelt jelentősége mellett – Königsberg egykori állomáshelyére megkülönböztetett figyelmet fordított. Ezt igazolja a győri végvidéknek a következő esztendőben való megerősítése és további kiépítése mellett az is, hogy Tatának és vele együtt két szomszédjának, Gesztes és Vitány várainak 1557 május elején történt török kézbe kerülését követően,⁴¹⁴⁸ a Haditanács elnöke még azt is vállalta, hogy a budai pasa támadásáról érkező hírekre szeptemberben hadba szálljon és a győri táborban főhadbiztosi feladatokat lásson el.⁴¹⁵⁹

Tata eleste óriási veszteséget jelentett a bécsi hadvezetés és a győri főkapitány számára, hiszen ezzel bekövetkezett Salm főhadparancsnok 1546. évi figyelmeztetése, a vár valóban a törökök előretolt bástyája lett, mind Komárom, mind Győr irányában. A jelentős őrséggel ellátott várból⁴¹⁶¹⁰ kiindulva annak 1566-ban történt visszavételéig az oszmánok meglehetősen szabadon portyázhattak nyugati irányba, különösen télen, amikor a folyók elég rendszeresen befagytak. A Csalló- és a Rábaköz lakosságára ezért betöréseikkel óriási veszélyt jelentettek. Gall főkapitánynak, majd 1560-tól utódjának Salm főhadparancsnok fiának, Eck Graf zu Salm und Neuburgnak (1560–1574) ezért egyik legfontosabb feladata⁴¹⁷¹¹ az ezek elleni felkészülés, valamint Győr erődítésének mielőbbi folytatása volt. Nem véletlen, hogy a nehéz feladatok miatt Gall már Tata eleste előtt távozni kívánt tisztéből, de azután többször sikerült meggyőzni maradásáról. Végül 1560. március 1-én adta át utódának a főkapitányság kormányzását.⁴¹⁸¹²

A Csallóköz védelmét a Pápáról 1553-ban odarendelt spanyolok kivonulását követően Gall hasonlóképpen igyekezett megoldani, mint korábban Ebersdorf és Königsberg, hiszen ekkor sem volt lehetőség arra, hogy állandó csapatokat fogadjanak fel a törökök által igen „kedvelt” terület védelmére. A győri főkapitány ezért székhelyéről váltva kirendelt lovascsapatokat küldött a folyók mentére, miközben a nádor testvére, Nádasdy Kristóf is gyakran vonult ide huszáraival, de több ízben kellett segítséget nyújtaniuk Paksy főkapitánynak Komáromba is. Az utóbbi végvárnak ugyanis – egy 1557 tavaszán készült tervezet szerint – a Duna és a Vág által biztosított természetes védelem miatt nyári időben nem volt szüksége lovasokra, télen ellenben a befagyott folyók miatt gyakorta kellett jelentősebb huszárcsapatokkal támogatni.⁴¹⁹¹³ A fegyveres segélynyújtás mellett a korábban is jól bevált gyakorlat, a folyók jegének feltörése jelentett még lehetőséget a védekezésre, amelyre általában a szomszédos vármegyéktől kértek a győri és komáromi főtisztek munkásokat.

Míg a tatái törökök a Csallóköz, addig veszprémi és fehérvári társaik a Rábaköz területére igyekeztek minél gyakrabban eljutni. Ennek a vidéknek a biztonsága szintén attól függött, mennyire tudják kihasználni a folyó

4126 Firnhaber, 1861. 139: No. XV. és Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 1. 239.

4137 A 17. század vonatkozásában vö.: Hiller, 1993. és Hiller, 1998.

4148 Rohrbacher, 1888. 107–109. és Bíró, é. n. 192–193.

4159 Lásd az életrajzi lexikon adatait.

41610 Az oszmán hadvezetés 465 főnyi őrseget rendelt az elfoglalt Tatára (jelen volt 445), míg Gesztesre 45, Vitányra pedig 38 fős őrség került. ÖNB Mxt. 614.

41711 Gall levelezése oly gazdagon maradt fenn, hogy abból akár külön könyvet írhatnánk. Az uralkodóhoz és a Haditanácshoz lásd: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 76–77., főként 1556-ból; ÖStA KA AFA 1556–1560.; HL TGy 1556–1560. és MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Adam Gall levelei Nádasdy Tamáshoz és Kristófhoz. 1556–1559. Vö. még főként a HL TGy alapján: Veress D. Cs., 1993. 39–44. Salm levelezése viszont a fenti irategyüttesekben csak töredékesen áll rendelkezésünkre. A két főkapitány tevékenységét a több tucatnyi levél alapján igyekeztünk az alábbiakban rekonstruálni, ezért egyes levelekre csak konkrét személyek és különleges adatok esetében, de akkor is pusztán példajelleggel hivatkozunk.

41812 Lásd az archontológiában felsorolt adatokat.

41913 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 78. Konv. B. fol. 33–40. Ugyanennek egy fogalmazvány formájában fennmaradt, de datált példánya: Uo. Fasc. 63. Konv. A. fol. 185–192. (Rossz levéltári elhelyezés alatt.)

nyújtotta természetes védelmet. Ezen a téren Gall szintén felettese, Königsberg haditanács-elnök egykori tapasztalatait kamatoztathatta, midőn a birtokai védelméért mindenre kész Nádasdy náddal működött együtt. Munkáját a Győrben szolgáló naszádosok is segítették, akik a Rábán is képesek voltak – legalább egy darabig – hajózni. Gall 1556-ban ezért előbb 66 emberrel két naszádot küldött Nádasdynak Pápocra, de gyakorta segítette ki a magyar főméltóságot hadianyaggal is. 1558-ban pedig azért hívta tanácskozássra, hogy megvitassák, miként lehetne a győri építész segítségével a Rábát az erődváros előterében annyira felduzzasztani, hogy az Bodonhelyig teljességgel átjárhatatlan területté változzon.⁴²⁰ 14 A Rába vonala előtt húzódó Marcal folyó védelmére pedig 1557-ben kívántak két őrtornyot emelni, ahova a devecseri királyi őrségből kellett rendszeresen 12 váltott gyalogot küldeni.⁴²¹ 15

Sajnos konkrét információkkal nem rendelkezünk arról, mennyiben valósult meg a Rába felduzzasztásáról készült elképzelés, biztosak lehetünk azonban abban, hogy a helyi hadvezetés mindent megtett a teljességgel megszürrhetetlen ellenséges portyák korlátozására. 1557 július 20-án például 300 török éjszaka már egy mérföldre közelítette meg Győrt, majd vívott véres küzdelmet az ellenük kiküldött huszárokkal, jelentős veszteségeket okozva nekik.⁴²² 16 Gall főkapitány ezért székhelye közvetlen védelmében ugyancsak egyik elődje, ezúttal Pallavicini főhadimarsall tevékenységét folytatta tovább, aki 124 megkezdte a Győr körüli őrházak rendszerének kiépítését. Az eddig előkerült szórványadatok szerint ugyanis legkésőbb Gall idejében épült fel, majd kapott állandó, a fővárból váltott őrséget az elpusztult Félegyháza falu temploma Kismegyernél, amelyet a korabeli források Tarisznyavárnak tituláltak, valamint az abdai Rábca-híd átkelője.⁴²³ 17 Hasonlóképpen ezekben az esztendőben került először őrség a mérgesi átkelőhöz, noha bizonyosan nem oly tekintélyes létszámban (50 lovas és 50 gyalogos), miként azt az 1556 márciusában Bécsben tartott tanácskozáson biztosan Nádasdy nádor javasolta.⁴²⁴ 18

Nádasdy Tamásnak a törökök ellen kiválóan alkalmazható nehézlovakokra vonatkozó már sokat idézett 1555 márciusi javaslata viszont már Gall tisztségbelépésének esztendejében valóra vált. 1546 után kereken egy évtizeddel ismét nehézlovas csapatok érkeztek Győrbe. Otto Heinrich von Puchaim 162 lovassal, Hans Rueber von Püchsendorf, későbbi neves felső-magyarországi főkapitány (1568–1580) pedig 158 puskás feketelovassal érkezett a Rába-partjára.⁴²⁵ 19 Feladatuk elsősorban az volt, hogy a magyar huszárcsapatokkal együtt részt vegyenek a törökök elleni akciókban, illetve a betörő szpáhikkal való küzdelemben. Miként 1546-ban, soraikban ezúttal is főként alsó-ausztriai nemes ifjak szolgáltak, akiknek a tartomány vezetése így kínált lehetőséget arra, hogy a magyar hadszíntéren, az általuk fizetett védelmi övezet területén, kitanulják a törökök elleni hadviselés korántsem könnyű mesterségét. Sajnos nem tudjuk pontosan, mennyi ideig maradtak a nehézlovakok ismét Győrben, feltételezésünk szerint azonban a legoptimálisabb esetben is maximum néhány esztendeig.

Gall és még inkább utódja, Salm főkapitány kormányzása alatt rohamos léptekben folytatódott az 1555-ben elfogadott terveknek megfelelően Győr erődvárossá építése. Noha a vármegyék gyakran csak részben tudták az országgyűlési törvénycikkben előírt ingyenmunkát teljesíteni, Francesco Benigno (1560–1562), Bernardo Gaballio (1562–1564 előtt), Pietro Ferabosco (1564–1567), majd a fél életét Győrben leszolgáló Urban Sűß építési felügyelők (1567–1592)⁴²⁶ 20 tevékenységének és az osztrák rendek anyagi segítségének köszönhetően Győr valóban modern erődde kezdett épülni. 1561 tavaszán Georg Freiherr von Tanhausen és Pietro Ferabosco királyi biztosok már több bástya csaknem teljes elkészültéről, Győrszigeten téglalapíró kemencék működéséről, valamint arról számolhattak be, hogy mintegy 60, a várépítésben jártas itáliai

42014 A Pápocra küldött naszádokra: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Adam Gall levele Nádasdy Tamáshoz. 1556. június 22., Győr; A Rába felduzzasztására: „Comiserat Sacra Caesarea Maiestas nobis clementer, ut cum architecto consilium inirem, quo in loco fluvius Raba vocata [sic!], mivel a fluvius helyett eredetileg aqua állt] possit commodius intumesci, per quam intumefactionem aqua versus Bodonhel et ultra distaret, ne quispiam transire possit.” Uo. 1558. október 31., Győr. A Rába védelmére, különösen 17. századi adatokkal: Tóth P., 1989. passim; Gecsényi, 1991/1.; Benczik, 1995. és Gellén, 1997.

42115 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 78. Konv. B. fol. 33–40. és Uo. Fasc. 63. Konv. A. fol. 185–192.

42216 MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Adam Gall levele Nádasdy Tamáshoz. 1557. július 24., Győr.

42317 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 76. Konv. B. fol. 27–28. Adam Gall I. Ferdinándhoz. 1556. augusztus 12., Győr.

42418 Uo. Fasc. 76. Konv. A. fol. 40–62. Az őrházakra lásd még a következő VI. 1. fejezetben leírtakat.

42519 Rueber *Bestallungja*: ÖStA KA Best. No. 44. (1557. június 4., Bécs) Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 140. fol. 53. Puchaimra: Uo. Rueber személyére és fennmaradt lovaspáncéljára: Adel im Wandel, 1990. 337–338.

42620 Lásd majd a végvidék várainak erősítéseiről írott alfejezet adatait.

mesterember (pallérok, segédek, kőfaragók) munkálkodtak állandó jelleggel az erődítéseken. A biztosok emellett további, még igen jelentős erődítésekre tettek javaslatokat, amelyek költségét mintegy 140 000 rajnai forintra, azaz Magyarország éves jövedelmeinek mintegy egyötödére becsülték.⁴²⁷ 21 A tetemes költségek ellenére az 1570-es évek közepéig az erődítések jól haladtak előre, sőt 1564-re az erőd alapjaiban már elnyerte későbbi végleges alakját.

125A bástyák és a falak kiépítésével párhuzamosan megkezdődött a város utcahálózatának az átalakítása is. Ennek átformálását egy szerencsétlen esemény, az 1566 szeptemberi nagy tűzvész jelentősen elősegítette,⁴²⁸ 22 hiszen a katonai hatóságoknak kiváló alkalmat kínált arra, hogy Győr utcahálózatát a korábbi esztendők terveinek és próbálkozásainak megfelelően a napjainkig fennmaradt, egészen szabályos rendszerre alakítsák át. Ez alapfeltétele volt annak, hogy az erődítményben egy ostrom esetén az egyes csapatokat egyik védműről a másikra gyorsan átvezényelhessék. Az utcák és a házak újrafelosztásával pedig a főkapitány – a német hadbíró, a soltész segítségével⁴²⁹ 23 – maga vette irányítása alá a győri telek- és szállásviszonyokat, amiről legkiválóbban a katonaság elhelyezéséről 1567-ben készült kvártélyjegyzék, az első győri telekkönyv tanúskodik. Az egyre gyarapodó helyőrség elhelyezésére és ellátására a hetvenes évekre a szállásokon és istállókon kívül számos egyéb katonai objektum is épült (vagy alakítottak át korábbi házakat ezeké), úgy mint több hadszertár, sütődékkal rendelkező élelmezési ház vagy maga a várépítési hivatal, az úgynevezett *Bauhof*.⁴³⁰ 24

Miközben a főkapitányság központjában a katonai hatóságok befolyása a polgári lakossággal szemben jelentősen megnőtt, Gall és Salm kormányzása alatt – Pallavicini főhadimarsall időszakához képest – a védelmi övezet váraiban is megerősödött a főkapitány hatalma. Korábban jelentős problémát okozott, hogy a földesurak – mint a szentmártoni apát említett példája bizonyította – nem minden esetben voltak hajlandóak az idegen főtiszteknek engedelmessé válni, még akkor sem, ha várukban részben legalábbis osztrák rendi vagy királyi fizetésű őrség szolgált. Ezt a problémát az 1560-as évekre oly módon sikerült végleg megoldani, hogy Ferdinánd egyrészt birtokosaiktól újabb várakat vett át királyi, azaz kamarai kezelésbe, másrészt a magánföldesúri birtoklás ellenére királyi kapitányt állított a véghely élére, aki már kizárólag az uralkodónak tett beiktatásakor fogadalmat. Miután a királyi kapitányok a győri főkapitány és a Haditanács akaratának helyi érvényesítői és képviselői voltak, a bécsi hadvezetés célkitűzéseit ezt követően immáron csaknem akadály nélkül valósíthatta meg.

Ennek az újításnak a jegyében került sor előbb 1557 februárjában Szentmárton várának átvételére és Búza Benedek királyi kapitánnyá történő kinevezésére,⁴³¹ 25 majd 1559 áprilisában Palota várának királyi kézbe vételére, amelynek első királyi kapitánya azután a nevezetes Thury György lett.⁴³² 26 Csesznek és Vázsony ugyanakkor továbbra is magánkézben maradt, de a birtokos családokból kikerülő Wathay Lőrinc, a neves énekeskönyvíró, 126 Ferenc édesapja, illetve vázsonykői Horváth Péter 1559-ben már a két vár teljes hatáskörrel megbízott királyi kapitány volt.⁴³³ 27 Hasonlóan alakult a helyzet Pápán és Devecserben is, ahol

42721 ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 10. 1561. fol. 25–31. Francesco Benigno és Bernardo Gaballio jelentése a győri építkezésekről.; Villányi, 1882. 43–46.; Banfi–Maggiorotti, 1932. 16. és Maggiorotti–Banfi, 1933/2. 161–162. Az 1561. évi állapotokra vö. még: ÖStA KA AFA 1561/8/1. Francesco Benigno I. Ferdinándhoz. 1561. július 21. Egy hasonló vizsgálatra 1560 tavaszán, amelyet Salm főkapitány, valamint szintén Georg von Tanhausen és Hermes Schallauzer vezettek: ÖStA KA HKR Akten Reg. 1560. Apr. No. 197. I. Ferdinánd utasítása a három említett személy részére. 1560. április 15., Bécs.

42822 Jenei F., 1971. 125–126.

42923 A soltész tisztére: Pálffy, 1995/3. 35–36.

43024 A fentiekre lásd mindenekelőtt: Gecsényi, 1984. 671–673. és Gecsényi, 1991/2. 150–151. A telekkönyv kiadása: Villányi, 1882. 126–138.; Az eddig ismert első győri hadszertárnok 1557-ben Hans Habermeldner volt. Veress D. Cs., 1993. 45. Az erődváros hadszertárának legkorábbi leltárjai (1557 és 1560): Uo. 45–46. és ÖStA KA AFA 1560/4/ad 1. Végül egy érdekes adalék arra vonatkozóan, hogy az utcahálózat szisztematikus átalakításáról már 1564 tavaszán külön tervrajzot („*Modell*”) készített Pietro Ferabosco: MOL E 554 MKA Vár. és kam. iratok Fol. Germ. 817. I. Ferdinánd Eck Graf zu Salmhoz. 1564. május 9., Bécs.

43125 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 140. fol. 15. *Bestallung* Búza Benedek szentmártoni királyi kapitány számára. 1557. június 4., Bécs.

43226 Huszár, 1974. 48–59.: No. 8. Gregoróczy Vince győri lovaskapitány és Thury György összeírják Palota hadfelszerelését. 1559. március 29. és MOL E 136 MKA Div. inst. Köt 2. pp. 222–226. Utasítás Thury György számára tisztről. 1559. május 8. Vö. még: Takáts, 1928/1. 76.

43327 Wathayra: Szalay, 1861. 313.: No. CCCXXII. Wathay Lőrinc Adam Gallhoz. 1559. március 8., Csesznek; Horváthra: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. 6. Máz 1559, No. 42. Engedelmességre intő levél

szintén a birtokosok, ezúttal főurak, Török Ferenc és Choron János voltak a királyi (fő)kapitányok. Persze ők ilyen minőségben saját akaratukat is könnyen érvényesíthették, de mint az uralkodó által fizetett főtisztek a Haditanács és a győri főkapitány parancsainak – elvileg legalábbis – feltételen engedelmisséggel tartoztak.⁴³⁴ 28 Sőt az utóbbit közvetlen előjárójuknak és főkapitányuknak (*antecessor et superior capitaneus*) kellett elismerniük és szóltatniuk, miként azt nekik 1562 tavaszán egy alkalommal Miksa főherceg nyomtatékosításképpen külön is elrendelte.⁴³⁵ 29 Mindezeket túl gyakran az is problémát jelentett – miként például Vázsonyban az 1550–1560-as évek fordulóján –, hogy a birtokos család tagjai egymással gyakran már olyan komoly vitákba kerültek, amelyek során egymás birtokainak kifosztásától sem riadtak vissza, ezzel pedig a vár királyi őrségét súlyos veszélybe sodorták.⁴³⁶ 30 Gall és Salm főkapitányok az egyes végváruk kapitányaival a királyi várőrségek problémái mellett gyakran tárgyaltak arról is, hogy az elhagyott és a védelem szempontjából feleslegessé vált templomokat és kolostorokat hol és miként kellene lerombolni, nehogy azokba a törökök befészkeljék magukat. 1557 elején például az oszmánok a Csesznek közelében fekvő zirci ciszterci kolostorból akartak őrházat építeni,⁴³⁷ 31 amely jelentős veszéllyel járhatott volna akár még Győrrre is, hiszen az egykori kolostor éppen a Veszprémből Győrbe menő út mentén feküdt. Az ilyen ellenséges vállalkozásokkal szemben ezért a királyi végváriak keményen felléptek. 1570 augusztusában például a Balaton mellett fekvő Kenese templomát rombolták le, mert ekkor a törökök oda akarták befészkelni magukat.⁴³⁸ 32 A győri főkapitányok ugyanakkor arról is gyakorta értekeztek a végvári főtisztekkel és a szomszédos magyar birtokosokkal, miként lehetne egy-egy magánföldesúri várat legalább a királyi várakból rendszeresen váltott tizedekkel vagy egyéb módon őrséggel ellátni. 1562 őszén például Salm főkapitány a Nádasdy Tamás 1555. évi jegyzékében is szereplő Döbrönte várának ellátását sürgette a Haditanácstól.⁴³⁹ 33 Ismereteink [127](#)szerint az Essegváry család várába ekkor nem került királyi fizetésű katonaság, még a közeli Pápáról sem. A főkapitányság szervezetének és irányításának átalakítására a fentiekén kívül 1562-ben történt még egy jelentősebb kísérlet. Miután október 10-én meghalt az egy évtizede Komárom élén álló Paksy főkapitány,⁴⁴⁰ 34 Eck Graf zu Salm különleges javaslatot tett uralkodójának: Felvetette, sőt igen tanácsosnak vélte, hogy a győri és a komáromi főkapitányságot egy személy – jelen esetben maga – lássa el. Indoklásában a két kulcsvár egymáshoz közeli fekvése mellett elsősorban arra apellált, hogy felemlegette Reinprecht von Ebersdorf főhadimarsall egykori tevékenységét, hangsúlyozván, hogy ő öt esztendőn keresztül együtt látta el a két tiszte.⁴⁴¹ 35 Érvelésében nem csekély ferdtetés volt, hiszen a két főkapitányi tisztség az 1540-es évek második felében még nem létezett, Ebersdorft gyakori távolléteiben pedig általában külön főtiszt helyettesítette Győrben, Erasm Teufel személyében. Ehrenreich von Königsberg győri lovaskapitányi kinevezésére pedig 1551 augusztusában éppen azért került sor, mert Ebersdorf főhadimarsallt mindenképpen tehermentesíteni kellett. Reálisan tekintve tehát Salm javaslata közel sem felelt meg a valóságnak, hiszen

a vázsonyi katonasághoz Horváth kinevezése kapcsán. 1559. március 6. Vö. még Zsiray, 1984. 243–244.

43428 Ellenkező esetben a Haditanács a győri főkapitánynak történő engedelmisségre szólította fel őket, miként például 1564 júliusában (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 146. fol. 59.). Tihanyba – mint említettem – már 1554-ben királyi kapitányt nevezett ki Pallavicini főhadimarsall Takaró Mihály személyében.

43529 ÖStA KA Best. No. 106. Miksa főherceg engedelmisségre intő levele enyingi Török Ferenchez (Pápa), devecseri Choron Jánoshoz (Devecser), rátóti Gyulaffy Lászlóhoz (Tihany), Thury Györgyhöz (Palota), Kuchovith Györgyhöz (Szentmárton), Wathay Lőrinczhez (Csesznek) és Búza Benedekhez (Vázsonykő), azaz „capitaneis in finibus Austriacis intra Danubium et lacum Ballathon existentibus”, hogy Eck Graf zu Salm győri főkapitányt („in Jaurino supremus capitaneus”) előjárójuknak és főkapitányuknak ismerjék el. 1562. március 12., Linz.

43630 Zsiray, 1984. 243–250.

43731 ÖStA HKR Akten Exp. 1557. Febr. No. 49. Adam Gall Miksa főherceghez. 1557. február 13., Győr. Vö. még a palotai kapitány hasonló kolostor-erődítési tervére éppen ebben az időben: Vass, 1989. 178.: No. 4. Mehmed veszprémi bég Újfalussy Ferenchez. 1557. február 26., Veszprém.

43832 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 151. fol. 107. Eck Graf zu Salm jelentése a Haditanácshoz. 1570. augusztus 13. és Takáts, 1915. 111. 1577-ben a palotai és veszprémi végváriak egy, a Balaton közelében fekvő másik falu, Kajár templomának török megerődítését is megakadályozták. Uo. és Takáts, 1915–1917. II. köt. 60.

43933 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 142. fol. 121.

44034 Pálffy, 1998. 155.: 56. jegyz.

44135 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 35–38. Eck Graf zu Salm und Neuburg Miksa főherceghez. 1562. október 11., Bécs.

Komárom főkapitányának elsősorban a határ menti török kémszervezet és diplomácia működtetése, valamint a dunai naszádosok irányítása, míg a győrinek egy határvédelmi övezet igazgatása volt a feladata. Salm terve a két főkapitányi tisztség egyesítésére ezért nem valósulhatott meg, pusztán az új főkapitány, gersei Pethő János 1563. évi kinevezéséig bízták meg azzal, hogy ideiglenesen Komáromra is külön figyelmet szenteljen.⁴⁴²36

A korabeli forrásokban ez időben is gyakran osztrák végekként emlegetett győri főkapitányság⁴⁴³37 várainak őrséglétszámaiban 1555-től – amely esztendő adatait az előbbiekben megismerhettük – Veszprém és Tata 1566. évi visszavételéig történt néhány olyan fontosabb és érdekesebb változás, amely mindenképpen magyarázatra szorul. Erről összességében – az uralkodói jövedelmekből eltartott, Győrben szolgáló két német zászlóaljat és a szintén királyi fizetésű palotai katonaságot kivéve – az alábbi táblázatból tájékozódhatunk.⁴⁴⁴38

44236 Uo. fol. 39–43. Károly főherceg I. Ferdinándhoz. 1562. október 14., Enns. A megbízásra: fol. 41.; Pethő kinevezésére és Komáromba érkeztere 1563 júliusában: ÖStA KA AFA 1563/7/1. és Unghváry, 1912. 147.

44337 Lásd például: „Vor den Pergkstetten unnd an der osterreichischen Gräniczen ist es diser Zeit der Türggen halb ganncz stil.” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 86. Konv. D. fol. 1–2. Károly főherceg Miksa főherceghez, Frankfurtba. 1562. november 2., Enns.

44438 „Bezallung der österreichischen Gränicz Anno 1566.” ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nr. 46. 1566. Jan. unfoliert és NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–16. fol. 12–16. Vö. még 1565-ből: „Auszug, was ain ersame Lanndtschafft des Erczherzogthumbs Össterreich unnder der Ennß auf das Khriegsfolekh, so ann den Hungerischen Granniczen ligen, des ganncz verschinnen funffundsechczigisten Jarß auferloffén, wie volgt.” Uo. A–VII–29. fol. 103–106. és Pertl, 1939. 9–10., valamint Gutkas, 1973. 190–191.

128Az alsó-ausztriai rendek által a győri főkapitányságban fizetett végvári katonaság 1566-ban								
végvár	ném. neh. lovas	magy. lovas	magy. gyalog	na-szá-dos	tü-zér	egy.	össze-sen	havi zsold
Eck Graf zu Salm főkap.	–	–	–	–	–	–	–	729 r. f.
kémpénz	–	–	–	–	–	–	–	200 r. f.
Győr	180 löv.	400 ⁴⁴⁵ 39	408 ⁴⁴⁶ 40	[132 ⁴⁴⁷ 41]	7 ⁴⁴⁸ 42	4 ⁴⁴⁹ 43	1124	6303 r. f. 22 k. 2 ø
Szentmárton	–	17	150	–	1	1 ⁴⁵⁰ 44	169	572 r. f. 52 k. 2 ø
Csesznek	–	18	50	–	–	–	68	224 r. f. 30 k.
Pápa	–	270	300	–	1	–	571	2158 r. f. 45 k.
Devecser	–	70	90	–	–	–	160	582 r. f. 30 k.
Tihany	–	50	50	–	–	–	100	352 r. f. 30 k.
Vázsony	–	18	50	–	–	–	68	234 r. f. 30 k.
Szenyér	–	41	–	–	–	–	41	212 r. f. 45 k.
összesen	180	884	1098	132	2	5	2301	11 570 r. f. 45 k.
A táblázatban alkalmazott rövidítések: ném. = német, neh. = nehéz, magy. = magyar, egy. = egyéb, főkap. = főkapitány, r. f. = rajnai (rénes) forint, löv. = lövész, k. = krajcár, ø = bécsi dénár, fontdénár, pfennig								

129A főkapitányi központban szolgálók száma – az említett két német gyalogoszászlóalj mellett – az eltelt egy évtized alatt ugyan jelentősen nem változott, a katonák „fegyvernemek” közötti megoszlása azonban igencsak átalakult, ami megmagyarázza, miért növekedett évente mintegy 22 000 rajnai forinttal a Győrre kifizetett zsold összege. Miként említettük, Otto Heinrich von Puchaim és Hans Rueber vezetésével 1556-ban 320 puskás nehézlovas érkezett a városba. őket ugyan utóbb – a nyugalmasabb időszaknak köszönhetően – elbocsátották, 1564 augusztusában ismét Hans Rueber kapitánysága alatt újabb 200 alsó-ausztriai nehézlovas érkezett a városba,⁴⁵¹45 amelyek közül a fenti adatok szerint 180 még 1566-ban is Győrben szolgált. Ekkor élükön már biztosan nem Rueber állt, hiszen ő ebben az esztendőben már az európai híró hadvezér és hadtudós, Lazarus Freiherr von Schwendi⁴⁵²46 parancsnoksága alatt harcolt Felső-Magyarországon, hogy azután majd még tovább emelkedhessen a katonai ranglétrán. A nehézlovasok két ízben történő megjelenése miatt ugyanakkor több alkalommal csökkentették a huszárok és a gyalogosok számát. Mivel egy nehézfégyverzetű lovas havi zsoldja – felszerelésének költsége miatt – többszöröse volt

44539 A 400 könnyűlovas négy kapitánya alatt az alábbi rendben sorakozott fel: Székely Miklós 190, Jakosith Ferenc főkapitány-helyettes 90, Gregoróczy Vince 80 és Keglevith Péter 40 lovasa.

44640 A 408 magyar gyalog Nagy Balázs (189), Tóth Bálint (148) és Jajca Balázs (71) kapitány alatt teljesített szolgálatot.

44741 Az összeírás a naszádosok számát ugyan nem adta meg – pusztán arról tudósít, hogy négy naszádon havi 434 rajnai forint 45 krajcárért szolgáltak – a hajók számából viszont a katonák létszámát az átlagos gyakorlatnak megfelelően (33 fő/naszád) ki tudtuk egészíteni.

44842 A tüzérek pontos számáról sajnos nem értesülünk az összeírásból. Két évvel korábban ugyanakkor már 21 pattantyús szolgált Győrben. ÖStA KA AFA 1564/2/10 b.

44943 Az extraordinari-személyek közé a prédikátort (*Feldpredikant*), az építőmestert (*Baumeister*) és a postásokat (*die Posten*) sorolták. Tíz esztendővel korábban két postást számítottak a győri őrséghez: Philipp Prinner bodonhely–asszonyfalva–sárvári és Bakocsa Pál körmendi postamestert. Az utóbbit tisztére I. Ferdinánd 1554 január 12-én nevezte ki. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. A. fol. 6. I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. 1554. január 12., Bécs.

45044 Az egyéb személyek közé a szentmártoni várnagyot (*Buggraf*) soroltam.

45145 NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–15. fol. 82–123. és igen részletesen, többek között a másik kapitányjelöltre, Bernhard Graf zu Hardegge is: Pertl, 1939. 5–8.; ill. „die Stationierung von 200 Reiten, um die jungen Landleute einzuüben.” (1564. március 27.) Herold, 1970. 24–26., 155–156. és Gecsényi, 1984. 672. Rueber fekete lovasainak Győrben a nevezetes evangélikus lelkész, Magdeburgi Joachim volt a tábori lelkésze. Payr, 1924. 221–222. és 358–359.

45246 Janko, 1871.; Eiermann, 1904.; König, 1934.; Schnur, 1987. és újabban Thomas, 1995.

egy könnyűlovasának, zsoldjuk egy részét a huszárokéból és a hajdúkéból kellett átcsoportosítani. Ennek az átszervezésnek esett például áldozatul feltételezhetően Rueber 1564. évi megjelenésekor az 1562-ben elhunyt Török Balázs lovaskapitány kontingense is.⁴⁵³ 47 Azaz a győri huszárok száma egy évtized alatt összesen mintegy 100 fővel apadt. Mivel még az átszervezésekkel sem lehetett teljességgel megoldani a költségek emelkedését, emiatt növekedett a fenti tekintélyes összeggel 1566-ra a rendek által a győri őrségre fordított zsoldösszeg.

Győrrel ellentétben már 1556-ra jelentősen növekedett Pápa őrsége és Szentmárton várába is hamarosan osztrák rendek fizette katonaság került, ami természetesen Búza Benedek említett kinevezésével is szoros összefüggésben állt. Pápán mind a lovasok, mind a gyalogosok számát majdnem másfélszeresére emelték.⁴⁵⁴ 48 Erre elsősorban azért volt szükség, mert Nádasdy Kristóf korábban ott szolgáló lovasait (miként arra utaltunk) többször a Csallóközbe rendelték, továbbá a veszprémi és a fehérvári törökök Hamza fehérvári bég vezetésével ebben az időben meglehetősen aktívak voltak.⁴⁵⁵ 49 A pápai létszámemelés anyagi kihatásait az 1557 tavaszán elesett Tata őrségére korábban fizetett összegekből nagyjából pótolni lehetett. Ebből a summából viszont az uralkodói kezelésbe vett szentmártoni monostor csekély számú lovasságára (mintegy 20 fő) és jelentősebb gyalogságára (150) már biztosan nem futotta. A rendek mégis vállalták a vár őrségének fizetését, hiszen így a Győr védelme szempontjából alapvető fontosságú véghely irányítását a főkapitány számára biztosíthatták.

130 Devecser lovassága mindeközben felére csökkent, ennek azonban nem stratégiai, de még csak nem is fizetési, hanem személyes oka volt. 1557 elején egy kótyavetye kapcsán a már korábban is többször vitába keveredett Chorón János és Gyulaffy László annyira összevesztek,⁴⁵⁶ 50 hogy júliusban az utóbbi már azt kérte a Haditanácstól, lovasaival Győrben szolgálhasson tovább.⁴⁵⁷ 51 Ezt engedélyezték is neki, így Gyulaffy 1560. évi tihanyi kapitánnyá történt kinevezéséig a főkapitányság központjában folytatta katonai pályáját.⁴⁵⁸ 52 A Balaton-parti végvárban viszont talán az ő erőteljes fellépésének volt köszönhető, hogy 1564-re a huszárok száma – ha nem is igazán jelentősen, de – 10 fővel emelkedett.⁴⁵⁹ 53 Csesznek és Vázsony hivatalosan előírt őrséglétszámai viszont Szülejmán szultán utolsó magyarországi hadjáratának esztendejéig egyáltalán nem változtak.

Végül szembeötlő, miért szerepel a fenti táblázatban az alsó-ausztriai rendek fizette véghelyek között a Somogy megyei Szenyér várkastélya. Devecser példájához hasonlóan ennek is inkább személyes, mint katonai okai voltak. A birtokos esztergomi káptalan Nádasdy Tamás nádor halálát követően az 1554-ben neki elzálogosított várat 1564 májusában Salm győri főkapitánynak adta bérbe, aki azt egészen a vár 1566. évi elestéig birtokolta.⁴⁶⁰ 54 Neki sikerült az uralkodónál elérnie, hogy az osztrák rendek fizette győri lovasságból saját vára védelmére – az uralkodó fizetésén ott szolgáló 25 gyalog mellé⁴⁶¹ 55 – közel félszáz huszárt küldhessen. A főkapitány magánérdeke azonban sértette a saját tartományuk védelmét szem előtt tartó osztrák rendek érdekeit, ezért 1566 márciusában már arra kérték Károly főherceget, intézkedjen a lovasok Rába partjára történő mielőbbi visszarendelése ügyében.⁴⁶² 56

Gall és Salm kapcsolata Nádasdy nádorral – Pallavicinivel ellentétben – viszonylag korrekten alakult, amelyben az utóbbinál az is szerepet játszhatott, hogy a tisztség elnyerésében Salmot Nádasdy igen

45347 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 39–43. Károly főherceg I. Ferdinándhoz. 1562. október 14., Enns. Vö. még Herold, 1970. 154.

45448 Érdemes megjegyezni, hogy a pápai lovasság egy része felett 1556-ban az egykori dunántúli főkapitány, Tahy Ferenc parancsnokolt.

45549 Hamza bég életrajza: Köhbach, 1994. 48–59.: 48. jegyz., ill. vö. még Vass, 1989. 74–75. A törökök akcióira: Hungler, 1986. 57–65. és Veress D., 1996. 42–44., ill. egy Szigliget faluja elleni támadásra 1558 októberében: Komáromy, 1912. 253. és 264–265.

45650 Komáromy, 1911. 548–549: No. 3.; Varga J., 1981. 107–108. és Veress D., 1996. 41–42.

45751 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 139. fol. 54.

45852 Pálffy, 1998. 143.

45953 „Verczaichnuß alles Khriegsvolckh zu Roß und Fueß der österreichischen Gräniczen, so ain ersame Lanndtschafft in Osterreich unnder der Enns beczalen, unnd was monnatlichen darauff laufft.” ÖStA KA AFA 1564/2/10 b.

46054 Borsa, 1984. 78. és 121–125.: No. 127–135. reg. és Gál, 1994. 67–69.

46155 A szenyéri őrségre: NÖLA SA Ständ. Bücher Bd. 5. fol. 168–170. és közlése: Herold, 1970. 150–153. Vö. még: Huber, 1893. 242–244.: No. 14.

46256 NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–14. fol. 61. Az alsó-ausztriai rendek Károly főherceghez. 1566. március 8., Bécs.

komolyan támogatta.⁴⁶³ 57 A győri főkapitányok számára kedvezőbb helyzetet teremtett az is, hogy a Haditanácson keresztül akarataikat a nádorral szemben már viszonylag könnyebben keresztülvihették, hiszen az uralkodót a hadügyek terén képviselő kormányszervnek Nádasdy is feltétlen engedelmességgel tartozott. A nádor korábbi erőteljes pozíciójának megváltozását jól jelzi az a példa, hogy 1557 tavaszán, ¹³¹amikor Gall főkapitány egy jelentősebb akciót tervezett a törökök ellen, Ehrenreich von Königsberg arra szólította fel Nádasdyt, hogy az uralkodó parancsának megfelelően rendelje el kapitányainak, támogassák bizonyos számú katonasággal a győri főkapitány tervezett hadmozdulatait.⁴⁶⁴ 58

A magyarországi mezei csapatok felett a nádori cikkelyeknek és ez alapján készült kinevezésének megfelelően Nádasdy egészen haláláig meg tudta őrizni főhadparancsnoki/főkapitányi jogkörét. Ennek legkiválóbb példáját az 1562. évi hegyesdi események szolgáltatták. Hamza fehérvári bég 1561-ben jelentős éket vágott a főkapitányság szervezetébe azáltal, hogy Vázsony várát megkerülve elfoglalta a Csobánc és Tapolca szomszédságában fekvő Hegyesdet, amelynek várnagyát a szomszédos szőlőhegyen való italozás után az ágyból ugrasztották ki a törökök. A magyar végvárok mögött elhelyezkedő török vár óriási veszélyt jelentett az egész környező vidékre, mindenekelőtt Zala megyére, a Rábaközre és a Pápa környéki területekre. A Haditanács ezért a következő esztendőben jóváhagyta a visszafoglalására indítandó hadjárat tervét, amely végül meghozta a kívánt eredményt. A győri főkapitányság végváraiból kirendelt katonaság a nádor csapataival, a szomszédos vármegyék felkelőivel, valamint a környező területek birtokosainak (Gyulaffy László, Török Ferenc, Pethő János és Magyar Bálint) magáncsapaival együtt 1562 áprilisában visszafoglalták, majd földig rombolták Hegyesd várát.⁴⁶⁵ 59 Az expedíció hivatalos vezetője mégsem a legjobb harcértékű katonaságot a vár ostromára kiállító Salm győri főkapitány, hanem a sokkal kevésbé használható vármegyei csapatokat mozgósító Nádasdy volt. Betegsége miatt a nádor ténylegesen nem vehetett részt az akcióban, az ostromot irányító magyar főtisztok mégis mindvégig tartották vele a kapcsolatot, és az ő parancsainak engedelmeskedtek. Nádasdy nádori kinevezésére hivatkozva – amelynek idézett cikkelye fennmaradt a Haditanács 1562. évi iratanyagában – elérte, hogy Salm főkapitányt a parancsnoksága alá rendeljék.⁴⁶⁶ 60

Nádasdy Tamás nádorsága alatt a magyar rendek hadügyekre gyakorolt befolyása tehát jelentősen növekedett. A bécsi hadvezetés tanult az esetből és a 16. század második felében mindent megtett annak érdekében, hogy többé ne kerüljön sor a legmagasabb magyar főméltóság kinevezésére – amit 1608-ig sikerült is elérnie. A magyar rendeket és a jelentősebb nagybirtokosokat ennek ellenére mégsem akarták kiszorítani a határvédelemből – ez katonai és politikai okokból egyenesen hibás döntés lett volna –, ám a Haditanács nem tűrte el, hogy a központi döntéseket a magyar tanácsosok határozzák meg. Miként az időközben „császárvárossá” előlépett Bécs védelmét biztosító és ezért kiemelt jelentőségű győri főkapitányság igazgatásába sem engedhettek beleszólást, katonapolitikai okok mellett azért sem, mert a végvári őrségek legtöbbjét fizető osztrák rendek is állandó nyomást gyakoroltak a hadvezetésre, így kívánván beleszólni az általuk fenntartott ütközőzóna irányításába.

¹³²A határvédelemben nagy tapasztalatokkal rendelkező magyar nagybirtokosok, nemesek és végvári tisztek tanácsaira és a védelemben való részvételére viszont – természetesen a Haditanács utasításainak megfelelően – mindenkor számítottak Bécsben. Ennek legkiválóbb példáját maga a dunántúli főkapitányi tisztség betöltése szolgáltatta. A főkapitány feladatkörét ellátó Nádasdy nádor 1562 június elején bekövetkezett halála után a Haditanács már augusztusban tárgyalásokat kezdett Zrínyi Miklós szigetvári főkapitánnyal (1561–

46357 „Spectabilis Magnificencia Vestra optime recordatur, qualiter mutuo inter nos crebrius tractatum fuit de suscipiendo munere capitaneatus praefecturae militiae circa Jaurinum. Licet ego ad hoc genus offitii me minime idoneum esse agnoscam, tamen quia Sacrae Caesareae Maiestati, domino meo clementissimo ita visum fuit, nephas esse duxi, si tanto principi refragarer. Sed quoniam haec omnia ex consilio Spectabilis Magnificenciae Vestrae profecta esse minime ignoro, ut quae vel ipsa in hoc mihi author fuit, eidem itaque significandum duxi me hanc militiae praefecturam ad spatium unius anni suscepisse.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Eck Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Tamáshoz. 1560. január 2., Pozsony.

46458 Uo. Ehrenreich von Königsberg Nádasdy Tamáshoz. 1557. április 15., Bécs.

46559 A had- és helytörténeti feldolgozások igen részletesen foglalkoznak az eseménnyel: Iványi B.–Sági-Takács, 1961. 13–32.; Veress D., 1983. 79–89. és Veress D., 1996. 103–114. Vö. még Komáromy, 1907. passim és Komáromy, 1912. 271–274.

46660 „mir Ewer Khunigliche Wirde etc. in ainem Schreiben daß Datum steeth Lynncz den Aindleften tag Martii gegenwirtigen Jarß unter andern in ainem Articl allergenedigist auferlegt und bevolhen, daß ich in allen furfallenden Expeditionen daß Khriegswesen betreffendt mein Aufsehen auf den Herrn Grosgraven haben unnd ime Gehorsamb laisten solle.” ÖStA KA AFA 1562/4/5. Eck Graf zu Salm und Neuburg Miksa főherceghez. 1562. április 25., Győr.

1566) a tisztséget elvállalásáról. Zrínyi elsősorban Károly főherceg jelöltje volt.⁴⁶⁷61 A tisztségre rajta kívül felmerült még a posztot már korábban rövid ideig betöltő Bánffy István (1552 ősze) és Tahy Ferenc (1553-1554), továbbá Bánffy László és Nádasdy Kristóf neve is. A véleményüket kifejtő magyar tanácsosok és főurak (Oláh Miklós esztergomi érsek, Köves András veszprémi püspök, Báthory András országbíró, Mérey Mihály személynök, Dobó István, Eger egykori kapitánya, Pethő János és Dessewffy János, valamint maguk a jelöltek, Tahy és a Bánffy-tesvérek) többsége ugyan Tahy mellett voksolt,⁴⁶⁸62 az uralkodó – nyilván a főherceg szorgalmazására – végül mégis Zrínyi mellett döntött.⁴⁶⁹63

A kinevezés körüli viták során Miksa főherceg egy igen érdekes problémával állt elő. A tisztség elnyerésében ugyan maga is Zrínyit támogatta, de úgy vélte, kinevezése esetén a szigetvári kapitányság terhére meg kell szabadítani, egy személy ugyanis két ilyen jelentős tisztséget nehezen tud ellátni. Ezért Zrínyi dunántúli főkapitányi kinevezése esetén Tahyt javasolta Szigetvár élére.⁴⁷⁰64 Ferdinánd király és hadvezetése ezúttal azonban egészen más véleményen volt, midőn kifejtette, hogy katonai szempontból egyáltalán nem hátrányos, sőt egyenesen kedvező, ha Zrínyi a szigetvári kapitányságot is betölti. A dunántúli főkapitány fennhatósága alá tartozó terület nagyobbik része – miként indokolták – Szigetvár környékén feküdt, így annak védelmére a két tisztség együttes betöltése esetén nagyobb lehetőség volt.⁴⁷¹65

A végső megegyezés mindezen kedvező döntések ellenére meglehetősen hosszán elhúzódott, hiszen Zrínyi legalább olyan karakán politikus volt, mint Nádasdy, és megvoltak a saját feltételei a tisztség elvállalására. Felfogadási szerződését (*Bestallung*) végül 1563 május végén állították ki Bécsben.⁴⁷²66 Szeptemberben azután a már kinevezett főkapitányt a magyar országgyűlés is elfogadta, hiszen – miként a Verancsics-évkönyv fogalmazott – „választák Zrény Miklóst országhadnaggyá az Dunántúl Horvátországig.”⁴⁷³67

133Döntés született emellett a Pozsony vármegyétől Zólyomig terjedő, úgynevezett dunáninenni országrész első főkapitányának, szerdahelyi Dersffy Istvánnak a kinevezéséről is, aki 1564 tavaszától töltötte be tisztségét.⁴⁷⁴68

Zrínyi tényleges tisztségbe lépésére 1564 elején került sor, miután az uralkodó biztosai február elején beiktatták hivatalába. A főúr ezt követően, a hónap utolsó napján Csurgón mustrálta meg főkapitányi csapatait. Ezek hivatalosan előírt létszáma 100 könnyűlovas és 100 gyalogos, valamint 50 puskás lovas volt, akiket Zrínyi főleg horvát katonái közül toborzott. Őket a dunántúli vármegyék hadiadójából a pozsonyi Magyar Kamara tartozott fizetni.⁴⁷⁵69 Zrínyi az uralkodó akaratának megfelelően megtarthatta szigetvári főkapitányi tisztségét is, így 1563-tól 1566-ig a dunántúli főkapitány székhelye Szigetvár lett. Ezzel – noha csak utólag – megvalósult a rendeknek az 1547. évi 20. törvénycikkben megfogalmazott egyik fő kívánalma. Az egykori horvát-szlavón bán ezekben az esztendőben azután ugyanazt a tevékenységet folytatta, amelyet még Nádasdy főkapitány kezdett el 1548-ban és végzett nádorként is az 1550-es években, nevezetesen a Balaton és a Dráva közötti védelmi övezet irányítását, valamint alkalmilag a dunántúli vármegyék

46761 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 86. Konv. D. fol. 49–51. Károly főherceg I. Ferdinándhoz, Frankfurtba. 1562. november 21., Enns.

46862 „Opinio Hungarorum de capitaneis cis ez ultra Danubium, nec non de locumtenente regio et palatinali.” Uo. Konv. A. fol. 68–71.

46963 Uo. Konv. B. fol. 31–32. I. Ferdinánd levele Oláh Miklóshoz végső döntéséről. 1562. augusztus 9., Prága.

47064 „Habe ich allain des underthenig bedenckhen, das er one das mit der Hauptmanschafft zu Sigeth beladen ist.”, ill. „Die Hauptmanschafft zu Sygeth sambt und neben diser nit khundtn durch ain Person nebenainanndern verrichtet werden.” Uo. fol. 11–12. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz. 1562. augusztus 6., Linz.

47165 „Neque vero nos impedit capitaneatus Zigetti, quem ad praesens gerit ..., praesertim cum maior territorii ac regionis illius pars, quae ad capitaneatum illum ultra Danubium pertinebit, circa Zigettum sita sit, atque inde Zigetto plus roboris et existimationis accessurum videatur.” Uo. fol. 27–28. I. Ferdinánd Miksa főherceghez. 1562. augusztus 9., Prága.

47266 ÖStA KA Best. No. 122. és dátum nélkül: ÖStA KA HKR Akten Exp. 1564. Juni No. 24. Az utóbbi kiadása: Barabás, 1899. 436–438.: No. CXLII. A Zrínyivel való tárgyalásokra: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 142. fol. 126., fol. 130., fol. 142.

47367 Verancsics-évkönyv, 1981. 112–113.

47468 Pálffy, 1996/2. 191. és Pálffy, 1997/1. 270–271.

47569 Zrínyi beiktatására: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 143. fol. 9. Utasítás Seifried Breuner, Karl Haiden és Karl Sticzl királyi biztosok részére Zrínyi beiktatására. 1564. január 19.; A főkapitányi csapatok mustrajegyzéke: Barabás, 1899. Uo. 450–456.: No. CXLIX.

hadügyének koordinálását, szükség esetén pedig a vármegyei és felkelő nemesi csapatok vezetését. A bécsi hadvezetés tehát a Dél-Dunántúl védelmének szervezését továbbra is átengedte a magyar–horvát főtisztnek, a győri főkapitányság irányításába viszont Nádasdy halála után már nem engedett a magyar rendeknek semmiféle beleszólást.

1342. A központi hadvezetés és a magyar rendek törekvései a győri védelmi övezet irányítására a 16. század második felében

a. Végvidéki és kerületi főkapitányok a Dunántúlon 1566 után

1566-ban Szigetvár elfoglalásával és a Somogy megyei várak török kézre kerülésével az a határvédelmi zóna, amelynek kiépítésében majd működtetésében Nádasdy Tamás, Tahy Ferenc és Zrínyi Miklós dunántúli főkapitányok elévülhetetlen érdemeket szereztek, egy pillanat alatt összeomlott. Az elveszett várak pótlására a Balatontól délnyugatra mielőbb új védelmi zónát kellett szervezni, hiszen most már Stájerország is egyre fenyegetettebb helyzetbe került. A Haditanács ezért szükségintézkedésként november 13-án a vidék helyismeretében és irányításában igen jártas, de már csak egyedül élő egykori főkapitányt, Tahy Ferencet a Balaton és a Dráva–Mura közötti végek főkapitányává (*finium intra lacum Balaton et Dravum ac Muram supremus capitaneus*) nevezte ki.⁴⁷⁶ Igen jelentős számú katonaságával, 1000 lovasával és ugyanennyi gyalogosával, Tahy feladata az országrész védelme érdekében mielőbb szükséges rendelkezések meghozatala, valamint annak feltérképezése volt, miként lehetne az ekkor még Nádasdy nádor özvegye, Kanizsai Orsolya magántulajdonában lévő Kanizsa várának környékén a győrihez hasonlóan védelmi övezet szervezni. A tisztét betegsége miatt végül csak 1567 ősziig ellátó⁴⁷⁷ Tahy ennek érdekében megkezdte a terület várainak megszemlélését és egyes helyekre – például a Balaton-parti keszthelyi ferences kolostorba és Fonyódra⁴⁷⁸ – katonaságából időlegesen őrséget rendelt. Intézkedéseivel megtette az első lépéseket a későbbi Kanizsa környéki várövezet, a kanizsai főkapitányság kiépítéséhez, amelyet azután Kanizsa 1568. évi királyi igazgatásba kerülését követően Thury György, majd utódai fejeztek be.⁴⁷⁹

Miközben 1566-ban a dél-dunántúli védelmi zóna megsemmisült, a győri főkapitányság jelentősen megerősödött. Noha a magyar történetírás gyakran a Győrnél az esztendő nyarán összegyűlt és Miksa főherceg vezette királyi sereg szemére veti, hogy nem nyújtott segítséget a szultán ostromolta Szigetvárnak, a kor hadsereg-utánpótlási rendszerének és Magyarország útviszonyainak ismeretében erre reálisan semmiféle lehetősége nem volt. Ráadásul a táborban járvány pusztított, ami tovább korlátozta a királyi hadvezetés lehetőségeit. Nem minden kontingens várakozott azonban Győr alatt. Salm főkapitány ¹³⁵jelentős magyar könnyűlovas-csapatok élén előbb június elején felmentette az Arszlán budai pasa ostromolta Palotát, majd a hónap végén visszafoglalta a közel másfél évtizede török kézen lévő Veszprémet, végül pedig Tata várát és két üresen hagyott szomszédját, Gesztet és Vitányt is.⁴⁸⁰ Az utóbbiak azonban még az esztendő őszién valószínűleg ismét az ellenség kezébe kerültek.⁴⁸¹ Noha Vitányt – nyilván meglehetősen romos állapota miatt – a törökök sohasem építették be alább még bemutatásra kerülő magyarországi

4761 „Articulus ex Francisci de Thahy supremi capitanei inter lacum Balathon et fluvios Muram et Dravum regni Hungariae finium instructione de 13. Novembris anno [15]66 etc.” ÖStA KA AFA 1566/11/1., ill. Vándor, 1994. 288–290. Vö. még ÖStA KA HKR Akten Exp. 1566. Dez. No. 104. és No. 199.

4772 ÖStA KA Best. No. 159. II. Miksa császár értesíti a kanizsai német katonaságot Tahy elbocsátásáról. 1567. november 24., Bécs.

4783 Keszthelyre: Ila, 1973. 224. és Bilkei–Turbuly, 1989. 22.: No. 64. (Az adatokra a keszthelyi vár törökkori történetén dolgozó Végh Ferenc hívta fel a figyelmet, amelyet ezúton is köszönök.); Fonyódra: „das er [ti. Tahy – P. G.] auß seiner Anzal Khriegsleuth das Casstel Fonoth sol beseczen.”, ill. „das er [ti. Thury] des Magyar Wallandt Castel Fonoth auß seiner Anzal Khriegsleut versehen soll.”, valamint „abermalß Bevelch des Magiar Waillendt Gschlosl Fonoth unnd Segligeth mit Phardtn unnd Fueßkhechtn von Kanischa auß zuversehen.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 148. fol. 5. 1567. január, fol. 83. 1567. december 24. és fol. 130. 1568. április. Fonyód történetének törökkori feldolgozója Hóvári János tehát ezt helyesen feltételezte. Hóvári, 1985. 146.

4794 Müller V., 1973. 35–88. és Vándor, 1994. 299–304.

4805 Palota ostromára: Szijj, 1960. 86–93. és Veress D. Cs., 1983. 93–96.; Veszprém visszavételére: Matunák, 1897.; Prokopp, 1967.; Veress D. Cs., 1983. 97–99. és Hungler, 1986. 67–72.; Tatára: Rohrbacher, 1888. 111–112. és Bíró, é. n. 193.; Gesztésre és Vitányra pedig szintén Rohrbacher, 1888. 111–112., ill. Sándor, 1964. 162. és Stepancsics, 1996. 4.

4816 Erről Pethő János komáromi főkapitány jelentéséből tudunk: „Das Gessstes unnd Withan verloren sey, bith den Tottes zuversehen.” 1566. november 2. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 173.

várrendszerükbe, Gesztesen már 1568-ban 49 várvédő műsztafiz várt arra, hogy a beköszöntő békeidőszak ellenére újult erővel induljon portyázni a Győr környéki területekre.⁴⁸²⁷

Veszprém és Tata visszavételével a győri főkapitányság területileg jelentősen kibővült, hiszen az országrészen a két világbirodalom között az 1552 előtti frontvonal állt vissza, amely a tizenötéves háborúig (1591–1606), nevezetesen Szinán nagyvezír 1593. évi magyarországi hadjáratáig lényegesen nem is változott. Az újonnan visszafoglalt várak élére megszemlélésüket követően⁴⁸³⁸ a korábbi esztendők gyakorlatának megfelelően szintén teljes jogkörrel megbízott királyi kapitányok kerültek (Veszprémbe Széchenyi Mihály, Tatára pedig Ferranto [Ferdinand] Samaria de Speciacasa⁴⁸⁴⁹). Nem kis problémát jelentett viszont, hogy miként oldják meg a visszavett várak és a kisebb végházak (Vázsony, Tihany, Csesznek, Devecser) fizetését, amelyek őrségeit ez ideig túlnyomórészt azon összegekből fedezték, melyeket az alsó-ausztriai rendek korábban a veszprémi és tatai katonaság fizetésére fordítottak. A megoldást hamarosan mégis megtalálták Bécsben. Ez pedig a győri főkapitány szempontjából is rendkívül érdekes szituációt teremtett.

A kérdés szorosan összefüggött a dunántúli főkapitányi tisztség újonnan történő betöltésével. Had- és közigazgatás-történetünk eddigi állításával⁴⁸⁵¹⁰ ellentétben ugyanis 1566 után a dunántúli főkapitányság nem vált ketté a győri és a kanizsai főkapitányságokra. Nem is válhatott, hiszen – miként az előbbi fejezetekben részletesen bemutatunk – a dunántúli főkapitány tiszte a győri főkapitányság váraira már 1546 után sem terjedt ki, pusztán a dél-dunántúli véghelyekre rendelkezett befolyással, ezekre is elsősorban Nádasdy Tamás nádorságának, majd Zrínyi Miklós szigetvári kapitányságának köszönhetően. A dunántúli főkapitány feladata elsősorban nem királyi végvárak irányítása, hanem az országrész vármegyei hadügyének, a nemesi felkelésnek és általában a rendi hadkiegészítéssel összefüggő katonai, valamint továbbra is részben rendfenntartó feladatoknak az ellátása volt. Ezek végrehajtásához – miként Nádasdynak és Zrínyinek is – néhány száz főnyi lovas és gyalogos katonaság állt rendelkezésére, amelyet többnyire az általa kormányzott országrész, avagy kerület, a Dunántúl kilenc vármegyéjének (Moson, Sopron, Vas, Zala, Győr, Komárom, Veszprém, Fejér és Somogy) a hadiadójából a Magyar Kamara fizetett. Miután a főkapitány ezen vármegyéek alkotta kerület hadügyéért volt felelős, ¹³⁶ezért tisztének elnevezésére az 1550-es évek közepétől ez időre fokozatosan kialakult a német *Kreisoberst in Transdanubium* vagy a *Kreisoberst jenseits der Donau* kifejezés.⁴⁸⁶¹¹ Ezt követve tehát a tisztséget a továbbiakban magunk is dunántúli kerületi főkapitánynak nevezzük – megkülönböztetve azt az úgynevezett fővárak (*Hauptfestung*) és a hozzájuk tartozó kisebb végházak, azaz a végvidékek (*Grenze, Grenzgebiet*) élén álló végvidéki főkapitányoktól, avagy generálisoktól (*Grenzoberst, supremus capitaneus confinium*); nevezetesen: a Dunántúlon a győritől és a kanizsaitól.

Összefoglalva tehát: nem a dunántúli főkapitányság oszlott két részre 1566-ban, hanem az 1556-ra létrejött győri főkapitányság mellett az 1560-as évek végére kialakult a Kanizsához tartozó várak alkotta végvidéki főkapitányság is, miközben az állandó székhellyel nem rendelkező dunántúli kerületi főkapitány hadügyi kérdésekben továbbra is parancsolt az országrész vármegyéinek, miként ezt az 1540-es évektől kezdődően elődei is tették. E tekintetben pedig – miként ezt maguk a magyar rendek is több ízben kifejtették⁴⁸⁷¹² – a Dunántúlon a betöltetlen nádori tisztség katonai feladatkörét vette át, miként ugyanezeket látta el a Pozsony megyétől Zólyomig húzódó dunáninnyi területeken az ottani kerületi főkapitány, az ország északkeleti 13 megyéjében pedig a felső-magyarországi főkapitány, miközben a „civil” jellegű ügyekben a nádori hatáskört a helytartók gyakorolták. A 16. század második felére a Habsburg Birodalom magyarországi ütközőzónáján ezen kétfajta főkapitányságból felépülő védelmi rendszer jött létre, amelyben a török kiveréséig a határvédelem fontosabb elemére, a végvárakra támaszkodó végvidéki főkapitányok játszották a meghatározóbb szerepet. Az osztrák tartományokból érkező idegen segítségnek tehát ez volt a magyar rendek számára a leg súlyosabb ára.

4827 ÖNB Mxt. 617.

4838 Veszprémet 1566 augusztusában az alsó-ausztriai rendek részéről Heinrich von Puchaim és Hans Fünfkirchen szemlélték meg. Pertl, 1939. 17.

4849 Pálffy, 1998. 110. és 159., ill. Bíró, é. n. 194.

48510 Ezzel kapcsolatban lásd a bevezetőben leírtakat.

48611 Latinul a dunántúli kerületi főkapitányt *supremus capitaneus partium regni Hungariae Transdanubianarum*nak titulálták, magyarul pedig szép régiességgel, de a napjaink embere számára már nehezen értelmezhető dunántúli *országhadnagy* címmel illették. Pálffy, 1997/1. 195.

48712 „Olim reges Hungariae per palatinum regebant, officium illud iam in quatuor alia officia partitum: locumtenentiae nimirum et trium superiorum capitaneatum Ultra- et Cisdanubiani et superioris Hungariae.” MOE, VII. köt. 277.: No. XV. 1587. december 12. és Uo. 285.: No. XVIII.

1567 októberében Miksa király az országrész egyik legjelentősebb birtokosát, enyingi Török Ferencet nevezte ki dunántúli kerületi főkapitánnyá,⁴⁸⁸ 13 aki már 1566 szeptemberében jelezte, kész elvállalni a tisztséget.⁴⁸⁹ 14 Török kinevezése több szempontból is meglehetősen érdekes volt. A magyar tanácsosok (Bornemissza Pál erdélyi püspök, Oláh Miklós esztergomi érsek, Verancsics Antal egri püspök, Mérey Mihály nádori helytartó és Pethő János volt komáromi főkapitány) ugyanis nem Törököt, hanem Tahy Ferencet és Eck Graf zu Salm győri főkapitányt javasolták a tisztségre. Pethő János ugyan felvetette még Thurzó Ferenc nevét is, de – mivel ő pusztán az ország északnyugati részén rendelkezett birtokokkal – kinevezését csak a legvégső esetben ajánlotta.⁴⁹⁰ 15 Tahy neve azonban a Balaton és Dráva közötti végek kormányzására való főkapitányi kinevezését¹³⁷ követően, Salmé pedig eddig ismeretlen okból hamar lekerült a napirendről. Ennek köszönhetően kerülhetett sor hosszú idő után Török kinevezésére. Annak, hogy Törökkel közel egy esztendeig folytak a tárgyalások, mind a Haditanácsnak, mind a magyar rendeknek nagyon nyomós okai voltak. Török kinevezése ugyanis a bécsi hadvezetés szempontjából előnyökkel és hátrányokkal is együtt járhatott. Mindezekkel maguk a rendek is tisztában voltak, és természetesen saját előnyükre akarták kihasználni a főúr esetleges tisztségbe lépését. A probléma alapját elsősorban az jelentette, hogy Török egyúttal Pápa várának királyi kapitánya is volt, és e minőségében a győri főkapitánynak, Salmnak tartozott engedelmességgel. Első látásra ez valóban igen kedvezett a Haditanács érdekeinek, azaz a rendek hadügyi törekvéseinek korlátozására a győri főkapitányság területén, hiszen Salm Török felettese lett, ha nem is mint a kerületi, hanem mint a pápai kapitánynak. Bécsben felismerték azt is, milyen veszélyekkel és problémákkal járhat, ha Töröknek sikerül Salmtól függetlenítenie magát, és ezáltal növelni a magyar rendek befolyását annak a várővezetnek az irányításában, amelyet nem könnyen szereztek meg az elmúlt két évtizedben. A magyar rendek mindeközben persze úgy gondolkodtak, Török révén majd nőhet befolyásuk a győri végeken, azaz az 1547. évi 20. törvénycikknek megfelelően ezúttal egy pápai székhelyű kerületi főkapitány segítségével korlátozhatják az idegen származású főkapitány hatáskörét.

A bécsi hadvezetés mindezek ellenére mégis Török kinevezése mellett döntött, noha számára nyilván megfelelő megoldást jelentett volna az is, ha Tahyt nevezik ki a posztra, akit – mint említettük – többen is javasoltak a tisztségre; vagy az a megoldás, ha Török került volna Kanizsára, miként ennek lehetősége fel is merült.⁴⁹¹ 16 Török kinevezésében végül a magyar rendek egy részének kitartó támogatása játszhatott fontos szerepet, a végső döntést mégis nyomós anyagi érdekek is motiválták. Az alsó-ausztriai rendek Veszprém és Tata visszafoglalása után a második vonalba került Balaton-felvidéki várak zsoldjának fizetését nem voltak hajlandók tovább vállalni, pontosabban az azokra fordított összegeket – miként az 1552, illetve 1557 előtt történt – ismét a két vár fizetésére rendelték. Az említett kis várak éves zsoldjának több mint 20 000 rajnai forintnyi költségének fedezését viszont elutasították, hiszen erre egyrészt évente megszavazott segélyeikből már nem futotta, másrészt a törökkel való béketárgyalások következtében hadi kiadásaik és ezzel összefüggésben a végvári katonaság létszámának csökkentését szorgalmazták. Erre végül 1567. március 1-én került sor.

Az osztrák rendek ebben az esztendőben mindezek következtében Győrben már csak a leszállított létszámú magyar katonaságot (400 huszárt, 400 gyalogot, mintegy 20 tüzért és 7 egyéb személyt) fizették, hiszen nehézlovások⁴⁹² 17 és naszádosok már nem állomásoztak a városban.⁴⁹³ 18 A főkapitányi központon kívül viszont ők fedezték továbbra is a pápai (270 lovas és 300 gyalog), valamint a szentmártoni őrség (17 lovas, 150 gyalog, 1 tüzér és a várnagy) zsoldját, továbbá a visszafoglalt Veszprémbe vezényelt tetemes számú katonaságot, 200 lovast és 300 gyalogot, évi mintegy 27 000 rajnai forintnyi fizetéssel. Több mint 120 000 forintnyi éves segélyükből azonban a főkapitány fizetése (közel 9000 forint/év) mellett a tatai őrségre már nem futotta. Emiatt az utóbbit ezután Miksa¹³⁸ királynak részben más uralkodói jövedelmekből kellett

48813 „Instruction auf Franciscn Tereckh über die Craißhaubtmanschafft herdißhalb der Thonaw” 1567. október 10. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 148. fol. 67. A közel egy esztendeig tartó egyeztető tárgyalásokra: Uo. Bd. 145–148. fol. passim.

48914 Uo. Exp. Bd. 145. fol. 153. 1566. szeptember 6.

49015 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 93. Konv. A. fol. 162–163., fol. 165., fol. 168–171., fol. 174–177 és fol. 194–195. Bornemissza Pál, Oláh Miklós, Verancsics Antal, Pethő János és Mérey Mihály javaslatai. Az első kivételével (1566. december 20.) mind dátátlan.

49116 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 148. fol. 62. 1567. szeptember.

49217 1567 áprilisában bekövetkezett elbocsátásukra: Pertl, 1939. 14–16. és ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 44.

49318 Pertl, 1939. 15–16.

fedeznie, részben pedig Győrből rendeltek oda a magyar gyalogságból ideiglenesen alkalmi őrséget.⁴⁹⁴19 Ezután már csak az a kérdés maradt hátra, miként oldják meg a főkapitányság kisebb várőrségeinek fizetését. Miután a Kanizsa környéki új védelmi övezet kiépítése rengeteg költségbe került (gondoljunk csak magának a Tahy-féle 2000 katonának a zsoldjára), lehetőleg minél olcsóbb megoldást igyekeztek találni. Ezt végül – noha ez valóban meglehetősen különös – Török kerületi főkapitánysága oldotta meg. Bár Bécsben biztosan tisztában voltak azzal, hogy a főúr kinevezése következtében a hadügyek terén újabb konfliktusokra számíthatnak a magyar rendekkel, a gazdasági érdekek és a szorító anyagi viszonyok még a politikai–katonai célokat is maguk mögé utasították. Török pápai székhelyének köszönhetően lehetségessé vált, hogy rendes és rendkívüli, összesen mintegy 500 főnyi kerületi főkapitányi lovas és gyalogos katonaságát 1570-re Palotára, Csesznekre és a Balaton-felvidéki várakba osszák szét. Mindez a valóságban – részben legalábbis – bizonyosan úgy történt, hogy a korábbi várkatonaságot meghagyták őrhelyeiken, de hivatalosan Török kerületi főkapitány haderejének részévé tették, miként arról az alábbi táblázat – ugyan már néhány hónappal a főúr halála utáni időből – tájékoztat.⁴⁹⁵20

49419 „Auszug, was auf der Romischen Khayserlichen Majestät etc. yeczigen Verordnung und Beuelch nach ain ersame Lanndtschafft des Erczhörzcögthumbs Ossterreich unnder der Enns fur Khriegsfolckh an den Hungerischen Graniczen halten und bezalen soll, was monnatlichen unnd ain ganncz Jar, der Staigerung halben, darauf lauffen wierdt, wie hernach volgt. Actum Wienn den aindlufften tag Maii anno etc. im sibenundtsechzigisten.” NÖLA Ständ. Akt. SA A–VII–29. fol. 96–100. és „Auszug, was ain Ersame lanndtschafft des Erczherczogthumbs Österreich unnder der Ennß für Khriegsvolckh an den Hunngrischen Gräniczen halten, waß monnadtliehen unnd ain ganncz Jar, syder negster Stäigerung, von Primo Martii dicz [15]67 Jarß, nachdem den gerinngen Phärdten zu funf unnd den Hunngrischen Trabanten zu drey Gulden Reinisch bezalt wierdet, laufft, wie hernach volgt. Actum Wienn den lessten Tag Octobris anno etc. im sibenundtsechzigisten.” Uo. A–VII–16. fol. 24–29. Vö. még ÖStA KA AFA 1568/8/1.

49520 „Vertzaichnus, was zu Betzallung oder Furleihung aines Monathsoldts auf die Chraißhaubtmanschaft Papa auflaufft.” 1571. május 3., Bécs. Andreas Schnatterl magyarországi hadi fizetőmester (*Kriegszahlmeister in Ungarn*) jelentésének melléklete Miksa királyhoz. ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 22. 1571. Mai fol. 183–184. (Schnatterlre: Schodl, 1983. 249.) A zsoldfizetést februártól kezdve már mind Bornemissza János dunántúli főkapitány-helyettes, mind Salm győri főkapitány szorgalmazta az uralkodónál, míg végül Salm személyes bécsi közbenjárására április második felében kerülhetett rá sor. Takáts, 1928/2. 374–376. és „Porro tantum hic egimus, ut aliquam pecuniae quantitatem pro solvendis militibus capitaneatui regni subiectis impetrarim, quae Papam per quendam bellicarum solutionum officialem eo directa est.” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Eck Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Ferenchez. 1571. április 18., Bécs.

139A dunántúli kerület főkapitányának a győri védelmi övezet kisebb váraiba hivatalosan szétosztott katonasága 1571-ben					
végvár (zárójelben: a vár kapitánya)	magyar lovas	magyar gyalog	tüzér	összesen	havi zsold
Palota (Thury Benedek ⁴⁹⁶ 21)	100	150	2	252	1019 r. f. 15 k.
Csesznek (Wathay Lőrinc)	18	50	1	69	219 r. f. 30 k.
Tihany (Jakosith Tamás)	26	50	–	76	261 r. f. 30 k.
Vázsony (Horváth Gáspár)	18	25	–	43	150 r. f. 45 k.
Fonyód és Szigliget	50	50	–	100	363 r. f. 45 k.
összesen	212	325	3	540	2014 r. f. 45 k.
A táblázatban alkalmazott rövidítések: r. f. = rajnai (rénes forint), k. = krajcár					

A nehezen rekonstruálható, de bámulatos katonai–finanszírozási átszervezést már-már napjaink pénzügyi szakemberei is megirigyelhetnék, hiszen ezzel a lépéssel a bécsi udvar évi több mint 20 000 rajnai forintot takarított meg, hiszen a kerületi főkapitányi haderőt kizárólag a magyarországi hadiadóból fizették, miközben sikerült megoldania a fenti várak finanszírozását. Az átszervezés ugyanakkor – Győrhez hasonlóan – bizonyos csökkentésekkel ezekben a várakban is együtt járt, hiszen mind a tihanyi lovasság, mind a vázsonyi gyalogság előírt létszámát 1566-hoz képest a felére szállították le, miközben teljesen felszámolták a devecseri királyi őrséget. Ez utóbbi intézkedés katonai szempontból teljesen indokolt volt, hiszen Veszprém visszavételét követően tényleg pazarlás lett volna az előbbi 500 fős őrsége mellett a hátszágba került Devecseren továbbra is több mint másfélszáz katonát tartani. Az intézkedés következtében viszont a devecseri Choronok vára örökre megszűnt királyi végvár lenni, és fokozatosan lesüllyedt a hátszágban fekvő magánföldesúri várak (Sümeg, Tátika, Rezi stb.) szintjére.⁴⁹⁷22 1577-ben Choron János már csak évi 600 rajnai forint segélyt kapott a török adóztató tevékenységének és a pusztításoknak köszönhetően jövedelmeit egyre inkább elvesztő vár ellátására és saját őrségének fizetésére.⁴⁹⁸23 Mindez persze nem jelentette azt, hogy a Choronok katonái az elkövetkező időszakban a királyi végvárak huszáraival ne vettek volna részt a törökök elleni jelentősebb akciókban.

Devecserrel ellentétben a Lengyel család szigligeti és fonyódi várait összesen 50 lovassal és 50 gyalogossal látták el. Ennek az volt az oka, hogy a somogyi várak közül Csákányon, Kéthelyen és Szöcsényen kívül – amelyek utóbb a kanizsai főkapitányok igazgatása alá kerültek⁴⁹⁹24 – a Balaton déli partján 1566-ban egyedül Fonyód maradt keresztény kézen, nevezetesen a Lengyel árvák gyámjának, Magyar Bálintnak a birtokában. ¹⁴⁰Csak hogy Nádasdy Tamás halála után nádori csapatok már nem segítették a két vár védelmét, ezért jogosan panaszkodott 1565 szeptemberében Magyar az özvegy Kanizsa Orsolya tisztartójának, Terjék Tamásnak, hogy „két végházat tartani nem kis dolog. Gondolhatja kegyelmed, hogy nem tökzörgetéssel leszen; mert attól nem fél az török, hanem emberrel szokták az végházat tartani és szablyával oltalmazni.”⁵⁰⁰25

A bécsi hadvezetés ezért 1566 után a különösen megnövekedett veszély miatt – miként említettük – előbb Tahy Ferenc, majd Thury György Kanizsán szolgáló katonaságából rendelt Magyar magánőrsége mellé királyi fizetésű katonákat, majd legkésőbb 1570-től küldte Szigligetre és Fonyódra az említett, összesen 100 főt.⁵⁰¹26 Ekkor azonban a Balaton déli partvidéke mocsárvilágának szigetén fekvő Fonyód élén még egy ideig nem királyi várkapitány, hanem az öreg és beteges Magyar Bálint állt, akinek önkéntes távozását követően az uralkodó első kapitánya, 1572 májusában az egykori tihanyi parancsnok, Takaró Mihály lett. A királyi kapitány kinevezésére valóban nagy szükség volt, hiszen 1570 őszén a törökök már ellenvárat építettek a közeli Bézsényben.⁵⁰²27 Takaró lemondását követően azután 1573 őszétől immáron a vár

⁴⁹⁶21 1567-ben kelt utasítását kiadta: Kárffy, 1905.

⁴⁹⁷22 Pertl, 1939. 17–18. és Herold, 1970. 154. A vár persze 1564 és 1566 között – ellentétben monográfiája véleményével (Veress D., 1996. 44.) – nem volt török kézen. Lásd például 1565–1566. évi osztrák rendek fizette őrségére: NÖLA SA A–VII–29. fol. 103–106.

⁴⁹⁸23 „Darauf gibt die Kayserliche Maiestät etc. jarlich zu ainem Hilfgeltt 600 f.” ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 340.

⁴⁹⁹24 Vándor, 1994. 288–290. és 341–342., valamint újabban Pálffy, 1995/1. 149–150.

⁵⁰⁰25 Takáts, 1928/1. 252–253. Vö. még Komáromy, 1912. 277.

⁵⁰¹26 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 151. fol. 171. 1570. december 14.

⁵⁰²27 Takáts, 1928/1. 255. és Hóvári, 1985. 148. Vö. még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 151. fol. 150–151. Eck Graf zu Salm und Neuburg jelentése az Udvari Haditanácshoz. 1570. november 5.

birtokosa, Lengyel András töltötte be a királyi kapitány tisztét, miként az korábban hasonló módon történt Pápa, Devecser, Csesznek és a Vázsony véghelyein is.⁵⁰³28

A fenti kis várak őrsegei annak ellenére, hogy a fizetési elszámolások tekintetében „hivatalosan” Török Ferenc dunántúli kerületi főkapitány haderejét alkották, katonai szempontból a gyakorlatban Salm győri főkapitánynak engedelmeskedtek. Ennek több magyarázata volt. Egyrészt Török sokkal kisebb formátumú politikus volt mint akár Nádasdy, akár Zrínyi, így befolyását Salmmal szemben nem érvényesíthette; másrészt Salm győri generálisként akarátát rá tudta kényszeríteni a pápai végvár kapitányaként neki alárendelt kerületi főkapitányra. Igazi erőteljes fellépésre azonban csak ritkán volt szükség, hiszen apjához hasonlóan Salm rendkívül kompromisszumkész ember volt, aki ráadásul a pápai főúr családjával baráti viszonyt alakított ki. Sőt Salm a magyar rendek körében annyira népszerű volt, hogy az 1563. évi 77. törvénycikk értelmében még magyar „állampolgárságot” (*indigenatus*) is kapott. Ekként győri kormányzása és a kerületi főkapitánynak való parancsnoklása már nem volt sértő a magyar rendek számára. Mindezekkel magyarázható, hogy Török 1571 január 16-án bekövetkezett haláláig⁵⁰⁴29 a győri végvidéki és a dunántúli kerületi főkapitány között nagyobb összetűzésre nem került sor. Az utóbbi biztosan érezte hátrányos pozícióit, ezért már 1569 tavaszán több ízben kérte elbocsátását, az uralkodó ellenben ezt nem fogadta el.⁵⁰⁵30 Összességében mindez azt eredményezte, hogy a Haditanács Salmon keresztül szinte minden akarátát megvalósíthatta a Balaton és Duna közötti területen, Töröknek így ténylegesen csak bizonyos rendfenntartó feladatok ellátása (például jogtalanul elfoglalt birtokok visszaszolgáltatása) ¹⁴¹maradt.⁵⁰⁶31 Hasonlóan szinte korlátlanul érvényesültek a bécsi hadvezetés célkitűzései a kanizsai főkapitányoknak köszönhetően a Balaton és a Mura közötti végeken. Így a Dunántúlon szolgáló két végvidéki főkapitány mellett a kerületi főkapitány tiszte már-már kezdett jelképpé válni.

142b. Egy különleges intermezzo: győri főkapitány a dunántúli kerület élén (1571–1574)

Török Ferenc halála után Miksa király és a Haditanács előtt ismét jelentős probléma állt. A kerületi főkapitányi tisztséget ugyanis Bécsben úgy szerették volna újra betölteni, hogy a dunántúli határvédelemben megszerzett igen meghatározó pozícióikat a győri és a kanizsai végvidéki generálisok továbbra is megőrizhessék. A bécsi hadvezetés célkitűzése ez esetben rendkívül hamar, meglehetősen könnyen és igen megnyugtató formában vált valóra. A fent említett kis várak védelme és ellátása érdekében a tisztség betöltésére rendkívül nagy szükség volt, ezért Salm főkapitány már 1572 február elején szorgalmazta Török pápai várkapitányi és kerületi főkapitányi tisztének ellátását.⁵⁰⁷1 Az első meglepetés bizonyára ezt követően érte a Haditanácsot, hiszen néhány nappal később készhez vehette Török özvegyének, guthi Ország Borbálának a levelét, amelyben az asszony azt javasolta, Salm végvidéki generálist bízák meg a kerületi főkapitányi tisztség ellátásával.⁵⁰⁸2

1571 áprilisáig azután folytak a tárgyalások Salmmal és a magyar rendekkel a tisztség betöltése ügyében, amikor egy váratlan esemény azonnal szükségessé tette a gyors döntéshozatalt. A hónap második napján a Kanizsa melletti Orosztornynál a Balaton és a Mura közötti végek irányítója, a neves Thury György egy török lesvetésnek áldozatul esett,⁵⁰⁹3 ami immáron azt jelentette, hogy a kerületi mellett a kanizsai főkapitányi tisztség is megüresedett. A Dunántúl védelme tehát már-már kritikussá vált, ezért a bécsi hadvezetés április közepén az erre kész Salmot – feltételezhetően egy esztendőre – megbízta a kerületi főkapitányság ideiglenes ellátásával (*Verwaltung der Kreishauptmannschaft*);⁵¹⁰4 ezzel pedig valóra vált Török özvegyének februári

50328 „Instruction über die Hauptmanschaft Fonodth auf Michaeln Takharo.” Uo. Reg. Bd. 156. fol. 43. 1572. május 9. Lengyelére: ÖStA KA Best. No. 232. 1573. szeptember 15.

50429 Payr, 1924. 169. Vö. még: MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 37. fol. 28–29.

50530 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 149. fol. 20. (1569. március 12.) Vö. még Uo. fol. 28. és fol. 34.

50631 1568 júliusában például Miksa király arra adott rendeletet Török kerületi főkapitánynak, hogy „pro supremi capitaneatus offitio” intézkedjék Pálfalvay Magdolnának Pálfalván (Vas megye) lévő és Hettyey György által jogtalanul elfoglalt birtokainak az országgyűlési törvénycikkek előírásának megfelelően történő visszaszolgáltatás ügyében. MOL P 1313 Batthyány cs. lt., Misc. „Miscellanea” Series I. No. 220. Miksa király Török Ferenchez. 1568. július 25., Bécs.

5071 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 153. fol. 7. Salm kéri „Erseczung beeder des Tereckh Ferencz Hauptmanschaften.” 1571. február 9.

5082 Uo. fol. 8. 1571. február 10.

5093 Thury halálára: Takáts, 1928/1. 136.; Müller V., 1973. 83. és Molnár L., 1989. 57–58.

5104 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 153. fol. 27. 1571. április 18.; 1571. augusztus 9. előtt Salmot már valóban „supremi partium regni Hungariae Ultradanubianarum capitaneatus administrator”-ként említik. GyL GyKHL Lad. 19. Fasc. 55. No. 3088.

kérelme. Emellett júniusig Salmra további terhek nehezedtek, hiszen Thury halálát követően alkalmilag ugyan, de többször neki kellett meghoznia a legszükségesebb intézkedéseket a Kanizsa környéki várak védelmének ügyeiben is.⁵¹¹ 5 A nyár elején azután az uralkodó Majthényi László kiskomáromi kapitányt bízta meg a kanizsai generális tisztének ideiglenes ellátásával, akit végül szeptembertől Lazarus von Schwendi ajánlására tallóczy Bánffy Bálint már rendes főkapitányként (1571–1573) váltott fel. Török pápai várkapitányi tisztét viszont a Kanizsáról átrendelt Majthényi vette át, majd töltötte be több mint másfél évtizeden át.⁵¹² 6

143 1572 elején Salm szükség szülte átmeneti kerületi főkapitányi megbízatása már lejártához közeledett, így ekkor már rendezettebb viszonyok között, de végleg dönteni kellett a tisztség betöltéséről. Miksa király ezért a pozsonyi országgyűlésen magyar tanácsosaihoz fordult, tegyenek javaslatokat a tisztségre, de külön kikerítette a dunántúli vármegyék véleményét is. A beérkezett ajánlások ezúttal is jókedvre deríthették a Haditanács tagjait, Forgách Ferenc váradi és Draskovich György zágrábi püspök, Verancsics Antal esztergomi érsek, valamint maguk a dunántúli vármegyei követek is, többségében mindannyian Salm győri főkapitányt javasolták. Rajta kívül a tisztségre felmerült még Tahy Ferenc, Nádasdy Kristóf és Zrínyi György neve. Az egykori dunántúli főkapitány, Tahy ugyan valóban tapasztalt katona volt, de ekkor már meglehetősen sokat betegeskedett, az ekkor pedig már nem katonáskodó Nádasdyt egyedül Salm javasolta.⁵¹³ 7 A győri főkapitány legfőbb vetélytársának Zrínyi György mutatkozott, hiszen Salm és közte, például a török ügyek szakértőjeként ismert, egykori konstantinápolyi követ, Verancsics érsek sem tudott végleges döntést hozni. Az érsek rendkívül tanulságos érvelése szerint mindkét személy kinevezése indokolt és megfelelő lett volna. A győri főkapitány előnyére vált idősebb kora, hosszú szolgálata és a hadügyekben való jártassága, valamint nem csekély mértékben az is – és ez témánk szempontjából megkülönböztetett figyelmet érdemel –, hogy Salm idegen származású volt. Verancsics érvelése szerint „miután az ország védelme leginkább a németektől függ, könnyebb segélyeiket a mi ügyeinkre fordítaniuk, ha német főkapitánnyal van dolguk.”⁵¹⁴ 8 Az érsek szerint viszont Zrínyi kinevezése mellett is nyomós érvek szóltak, úgymint atyja, Zrínyi Miklós, a szigetvári hős érdemei és az elsősorban az, hogy egy magyar főnemes alkalmasabb volt arra a feladatra, hogy szükség esetén a nemesi felkelésben összegyűlt magyar csapatoknak parancsnokoljon.⁵¹⁵ 9

Maguk a dunántúli vármegyék egyhangúan Salm főkapitányságát támogatták,⁵¹⁶ 10 ezért az érsek által felvetett utóbbi problémával Bécsben nem kellett komolyan számolni. Ráadásul Forgách püspök szinte már ódai jellegű dicsérettel támogatta a győri főkapitányt, és kijelentette, hogy elsősorban kiváló katonai tapasztalatai, hűséges szolgálatai és a töröknél is ismert respektusa miatt senki mást nem lát alkalmasabbnak a tisztségre, mint őt.⁵¹⁷ 11 Egyetlen problémát pusztán az a kérdés jelenthetett, amelyet a szintén első helyen Salm mellett szavazó Draskovich püspök vetett fel. Kifejtette, hogy csak abban az esetben 144 tudja teljességgel pártfogolni Salm kinevezését, „ha a kerületi főkapitányi tisztség összeegyeztethető a győri főkapitánysággal.”⁵¹⁸ 12

Ezzel a kérdésével Draskovich püspök a kinevezés körülményeinek legkényesebb területére mutatott rá. A

5115 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 153. fol. 30. 1571. április 27. és fol. 43. 1571. június 5., valamint Müller V., 1973. 91. és Vándor, 1994. 312.

5126 Majthényi ideiglenes kanizsai tisztére: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 153. fol. 62. 1571. július 24.; Engedelmességre intő levél Bánffy kinevezéséről „an das Teütsch Kriegsvolckh zu Canisa unnd anderer darczue gehöri gen Orttflecken”: Uo. Reg. Bd. 154. fol. 58. 1571. augusztus 7., Bánffy utasítása tisztéről: Uo. fol. 65. 1571. augusztus 5., Bánffy esküje tisztéről. Uo. Exp. Bd. 153. fol. 89. 1571. szeptember 3., ill. Schwendi ajánlására: Istvánffy, 1622. 532.; Majthényi pápai tisztére: Pálffy, 1996/1. 90.

5137 „Ad offitium vero, quod olim dominus Franciscus Theörök habuit, opinione et iudicio meo in istis partibus nostris nemo aptior videtur domino Christophoro Nadasdy, homo et militaris est, etiam si pronunc non sit deditus militiae, et honestus atque bonae conscientiae. Quamvis dominus Tahy quoque esset satis bonus, tamen valetudinarius. Offitium autem illud sanum et exercitatum atque expeditum postulat ...” ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 98. Konv. C. fol. 56–57. Eck Graf zu Salm und Neuburg Miksa királyhoz. 1572. április 9., Pozsony.

5148 „Quum ex Germanis potissimum tutela regni dependeat Hungaria, et facilius eorum auxilia rebus nostris se se accomodant, si Germanum ducem habuerint.” Uo. fol. 68–71. Verancsics Antal Miksa királyhoz. 1572. április 9., Pozsony.

5159 „Si vicissim Zriny rationes expendantur, quae illi ex paternis meritis suffragantur, et quod Hungarus commodius Hungaris praesit.” Uo.

51610 Takáts, 1928/2. 368.: 25. jegyz. és MOE, V. köt. 310.

51711 Uo. 367.: 24. jegyzet és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 98. Konv. C. fol. 62–65. Forgách Ferenc Miksa királyhoz. 1572. április 9., Pozsony.

győri végvidéki főkapitányok tisztét – miként említettük – mindig idegen főtisztek viselték. Salm kinevezésével tehát egy idegen került volna a magyar főnemesség által betöltött kerületi főkapitányi tisztségbe, ami a rendek szabadságainak durva megsértését jelentette volna, hiszen a kerületi generálisok intézték a rendi jellegű hadügyeket, katonaságukat pedig a vármegyék hadiadójából, azaz kizárólag magyarországi jövedelmekből fizették. Salm esetében ez a probléma is áthidalható volt. Verancsics érsek ugyanis javaslatában azt is megjegyezte, hogy idegen származása ellenére az ő személye a magyar rendek számára is elfogadható, hiszen az 1563. évi országgyűlés rendelkezése szerint – miként említettük – ő már egyúttal magyar főnemes is volt.⁵¹⁹ 13 Ekként, de csakis ekként lehetett tehát „compatibilis” a győri végvidéki generális tiszte a dunántúli kerületi főkapitányéval.

Ezeknek a kérdéseknek a rendeződése után 1572 áprilisában Miksa király Eck Graf zu Salmot immáron rendes dunántúli főkapitánnyá nevezte ki. Az idegen származású Salm megbízatásának megfelelően valóban ellátta – győri végvidéki tiszte mellett – a kerületi generalátust is. Ennek egyik kiváló példaként említhető, hogy 1572 tavaszán (miként maga nyilatkozta) tiszte kívánalmainak megfelelően intézett rendeletet a főkapitánysága alatt álló vármegyékhez és bárókhoz.⁵²⁰ 14 Bornemissza János ekkor azt jelentette, hogy a törökök a Kiskomárom közelében fekvő Simonyi falu templomát kívánják megerősíteni.⁵²¹ 15 Salm kerületi főkapitány ezért arra utasította a vármegyéket, sőt a Dunántúl egyik legjelentősebb földesurát, magát Nádasdy Ferencet is, hogy mindenféle hadfelszereléssel álljanak készenlétben a várható török betörésekkel szemben.

A győri generális nem pusztán Török Ferenc egykori tisztét „örökölte meg”, hanem egyúttal feleségét is. A Salm kinevezését már 1571-ben támogató guthi Ország Borbála 1572 októberében a győri főkapitány felesége lett,⁵²² 16 ami valóban arról tett tanúbizonyságot, hogy Salmot a magyar nemesség vezetői már tényleg jogosan számolták saját honfitársaik közé. A még mindig fiatalos feleség viszont nem sokáig élvezhette idegen származású ura, a kétféle főkapitányságot egyszerre betöltő Salm szeretetét és pártfogását, a győri főkapitány ugyanis másfél évtizedes szolgálat után, 1574. július 9-én székhelyén elhunyt. Magyar érzelmei ellenére mégsem a Lajtán innen, hanem családja bécsi sírboltjában, a Szent Dorottya kolostorban helyezték örök nyugalomra.⁵²³ 17

Salm három esztendőes együttes végvidéki és kerületi főkapitánysága alatt ugyanazt a tevékenységet folytatta a győri védőzónában, amelyet már az elmúlt évtizedben is oly eredményesen látott el. Helyzetét természetesen megkönnyítette, hogy ezekben az 145esztendőkhöz hadügyi kérdésekben nem kellett viaskodnia a vármegyei hatóságokkal vagy a környék jelentősebb birtokosaival. Amennyiben, különösen nyári hónapokban, egy-egy királyi végvár ideiglenes megerősítésére volt szüksége, akkor a vármegyei nemesség által évente néhány hónapra kiállított katonaságot, az úgynevezett *continuus miles*-t⁵²⁴ 18 – amely még a Luxemburgi Zsigmond király által 1397-ben életre hívott telekkatonaságnak volt törökkori maradványa – kerületi főkapitányi jogkörével élve könnyebben odarendelhetette, mint utódai.⁵²⁵ 19 Nekik ezt csak hosszadalmasabb úton, a magyar kerületi főkapitányokon keresztül volt pusztán lehetőségük megtenni, addigra pedig az amúgy is meglehetősen gyenge harcértékű lovasok már gyakorta széteszlottak. Sopron vármegye hadait például több ízben rendelték a 16. század második felében Pápára és a Győr védelme szempontjából is fontos őrhelyre, Bodonhelyre, Zala vármegye gyalogjait Keszthelyre és Szentgrótra, Vas

51812 „Ad capitaneatum supremum ultra Danubium dominus comes Eckius promoveri posset, si officium illud cum Jauriensi capitaneatu compatibile, Maiestas Vestra Sacratissima iudicaverit.” Uo. Fasc. 98. Konv. C. fol. 47–48. Draskovich György Miksa királyhoz. 1572. április 9., Pozsony.

51913 „quum alioqui ipse quoque sit iam Hungarus” Uo. fol. 68–71.

52014 „ut offitium nostrum requirit, omnibus comitatibus sub offitio nostro constitutis et baronibus indicavimus ...” MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Eck Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Ferenchez. 1572. május 1., Bécs.

52115 Erre vö. még: Vándor, 1994. 312.

52216 Takáts, 1926. 214–215.

52317 Lásd az életrajzi lexikon adatait.

52418 Ebben az időben általában 100 jobbágy után két-három jól felfegyverzett lovast tartoztak a nemesek a *continuus miles* címén az országgyűlések határozatainak megfelelően kiállítani és a területükhöz legközelebb eső végvárakba küldeni. Mivel ezeket a katonákat is a nemesek állították ki, ezért rendelkeztek velük a kerületi főkapitányok. Borosy, 1971. 82–98.

52519 Vö. például egy ilyen rendeletével kapcsolatban: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Eck Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Ferenchez. 1573. március 29., Győr.

vármegye katonáit pedig a Rába-vonalának a védelmére.⁵²⁶20 Ezek a vármegyei gyalogok különösen a nagyobb török portyák idején, a nyári hónapokban vagy akkor játszottak fontosabb szerepet, amikor a magyar végváriak indultak zsákmányszerző akciókra a hódoltságba.

Hasonlóképpen kedvezőbb lehetőség nyílt Salm kerületi főkapitánysága alatt a győri végvidék említett kisebb várainak ellátására, amelyek őrségét ez időben is – miként azt az előző fejezetben bemutattuk – elsősorban pénzügyi okokból a kerületi főkapitány zászlaja alá osztották be, hogy fizetésük nagy részét a magyar hadiadóból vagy ennek elégtelensége esetén a Magyar Kamara egyéb jövedelmeiből fedezhessék. Salm haláláig ez az állapot zavartalanul fennmaradhatott,⁵²⁷21 sőt rendelkezünk néhány szórványadattal arra vonatkozóan is, hogy a Haditanács igyekezett ugyanezen kerületi főkapitányi csapatokból, illetve ezek átszervezésével más, addig még királyi őrséggel sohasem, pusztán a magánföldesurak által ellátott várakba is legalább egy-egy tizedet rendelni. 1572 őszén például Pethő János keszthelyi várába küldtek – noha csak rövid időre – a kerületi kontingensből 20 lovast és ugyanennyi gyalogost küldeni. Az ideiglenes szolgálatot igazolja, hogy a bécsi hadvezetés 1573 augusztusában Pethő kérésére újra felszólította Salm főkapitányt, hogy küldje el ismét a két tizednyi lovast és az ugyanennyi gyalogot a Balaton parti várba.⁵²⁸22 Egy hónappal később pedig azt rendelték el a kerületi főkapitánynak, **146**hogy Essegváry István Döbrönte nevű várát vagy a vármegyeiek által kiállított katonaságból, vagy a kerületi generális csapatokból lássa el.⁵²⁹23 Az efféle tervek megvalósulásáról – sajnos – csak a legkritikább esetben rendelkezünk információkkal, így nem tudjuk, Salm javaslatát követően végül került-e legalább időlegesen vármegyei vagy kerületi főkapitányi őrség a Pápa melletti magánvárba. Azt viszont biztosan állíthatjuk, Török Ferenc, majd egyúttal Salm kerületi főkapitány-helyettesét, thengöldi Bornemissza Jánost, Thury György halálát követően – többek között éppen Salm javaslatára – Kanizsára rendelték, hogy a kerületi főkapitányi haderőből oda magával vitt jelentősebb számú gyalogsággal segítse a környező kisebb várak és őrhelyek védelmét.⁵³⁰24

147c. A magyar rendek további kísérletei a győri főkapitányok hatáskörének korlátozására a 16. század második felében

Salm 1574 nyarán bekövetkezett halála után Győrben több mint fél esztendeig helyettese, Jakosith Ferenc vicegenerális és Gregoróczy Vince lovaskapitány látták el ideiglenesen a főkapitányi feladatokat, míg az alsó-ausztriai rendek a számos jelölt között⁵³¹ megtalálták Salm utódját, Andreas Teufel személyében. Az új generális a győri főkapitányság kiépítésében az 1540-es években fontos szerepet játszó Erasm Teufel fia volt.

52620 Az említés sorrendjében, Sopron vármegye: Szakály, 1994. 182.: 153. jegyz. (1575 és 1593) és Tóth P., 1994. 177.: No. 771-772. (1585), 197–198.: No. 864–865., 210.: No. 919. (1586), 221.: No. 965–967. (1587) és 236.: No. 1028. (1588), valamint SL SVL Oertel-gy. Lad. VI. et F. Fasc. IV. No. 161–162. (1582); Zala: Bilkei–Turbuly, 1989. 22. No. 65. (1567), 83.: No. 516. (1597) és Vas: Tóth P., 1989. 20–21.: No. 50. (1595) és 45.: No. 121. (1595)

52721 Erre vonatkozóan lásd az Udvari Kamara egy 1575. május 25-én a Magyar Kamarához intézett levelét: PRT, X. köt. 723.: No. 185.

52822 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 156. fol. 99. Salmhoz: „abermalß Bevelch 20 Phärdt unnd 20 Fueßkhnecht auß der Craißhaubtmanschaft Khriegsfolckh geen Casstel zu legen.” 1572. november 7. és Uo. Exp. Bd. 157. fol. 41. Pethő Jánost értesíti Miksa király, „das abermalß Graf Eggn zu Salm bevolchen worden 20 Phardt unnd 20 Fueßkhneht auß der Craißhaubtmanschaft Khriegsfolckh geen Cestell zu legen.” 1573. augusztus 2. Az utóbbi irat eredetiben is fennmaradt: „Auf dein unnderthenigs Ersuechen haben wir unnserm Rhat unnd Öbristen zu Raab, Eckh Grafen zu Salm auffgelegt, das er auß denen Khriegsleuthen, so unnder die Craißhaubtmanschaft herdißhalb der Thonaw gehören, zwainczig Pfort unnd zwainczig Fueßkhnecht in Khestel widerumb abfertigen, unnd daselbs, so lang biß wir ain anders bevelchen werden, bleiben lassen solle.” MOL P 422 Keglevics cs. lt. Tétel D/2. fol. 22–23. Miksa király Pethő Jánoshoz. 1573. augusztus 2., Bécs.

52923 „Das er [ti. Salm] Steffan Essegwary Casstel Debrante aintwäders auß dem Continuo oder der Craißhaubtmanschaft Khriegsfolckh solle versehen.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 157. fol. 48. 1573. szeptember 7. 1572-ig – az 1566 utáni veszélyes időszakot leszámítva – mind Keszthelyt, mind Döbröntét, valamint a hasonló hátországi magánföldesúri várakat (Csobánc, Sümeg, Somló, Ugod, Tátika, Rezi stb.) is birtokosaik ezek jövedelmeiből tartoztak őrséggel ellátni. SOA, Treboð, Archiv Buquoy Fach LXXI. Fasc. 4. No. 2020. A törökelleni királyi végvárrendszer 1572. évi létszám- és zsoldjegyzéke.

53024 Uo. Bd. 153. fol. 86. Salm kéri Bornemissza Kanizsára rendelését. 1571. augusztus 22., Uo. fol. 91. Bornemissza is kéri áthelyzését Pápáról Kanizsára. 1571. szeptember 9. és Uo. fol. 172. 1571. december 19. előtt Bornemissa már új állomáshelyén tartózkodik. Takáts Sándor téved, amikor Bornemisszát Thury főkapitány utódjának nevezi. (Takáts, 1928/2. 376.) A most tisztázott problémának a megoldatlanságára a figyelmet nemrég felhívta: Vándor, 1994. 312.

Apja ugyan Salmhoz hasonlóan 1550-ben már magyar „honpolgár” volt,⁵³² a honfűsítés fiaira – eddigi ismereteink szerint – nem vonatkozott. De ha örökölte volna is Teufel főkapitány a magyar nemességet, akkor sem tölthette volna be 1575 tavaszától Salm mindkét főkapitányi tisztét. Az előző esztendő nyarán ugyanis olyan alapvető változások zajlottak le a dunántúli hadügy irányításában, amelyek ezt már nem tették lehetővé.

1574 augusztusában a győri végvidéki és a dunántúli kerületi főkapitányi tiszt mellett a kanizsai főkapitányság is megüresedett. Az éppen egy esztendővel korábban Bécsben elhunyt Bánffy Bálint főkapitány utóda, nagykemleki Alapy Gáspár lemondott tisztéről,⁵³³ így a Dunántúlon egyidejűleg mindhárom főkapitányi poszt betöltetlen volt. Mivel a Haditanács ebben az időben nem rendelkezett megfelelő számú tapasztalt főtiszttel,⁵³⁴ a győrihez hasonlóan meglehetősen nehezen talált a másik két tisztre is megfelelő utódokat. A kerületi főkapitányságra elsőként természetesen a tisztségre már 1572-ben is javasolt, ekkor huszonöt esztendőes Zrínyi György jött szóba, aki az ország és a Dunántúl egyik legjelentősebb birtokosa volt. A magyar rendek Salm halála után már magától értetődően teljes befolyással támogatták ennek elnyerésében, jóllehet Zrínyi nemigen lelkesedett azért, hogy elvállalja a posztot. A rendek és az uralkodó nyomására végül mégis kötélnek állt, hiszen felismerte azt, hogy a kerületi főkapitányi csapatokat saját birtokai, mindenekelőtt a Muraköz védelmére is kiválóan felhasználhatja.⁵³⁵

A Haditanács persze egyáltalán nem ellenezte Zrínyi kinevezését, hiszen ezáltal a főúr apja örökébe léphetett, aki a Dél-Dunántúlon – egyúttal szigetvári kapitányként – 1564 és 1566 között már ellátta a tisztséget. Azt azonban, hogy Zrínyi pusztán önmagában viselje a kerületi főkapitányságot, nem támogatta, hiszen eközben Alapy lemondása miatt a Muraköz közvetlen szomszédságában fekvő kanizsai végvidéki főkapitányi tisztséget sem tudta még betölteni be. A bécsi hadvezetés javaslatára ezért Miksa király csak abban az esetben volt hajlandó Zrínyit kerületi főkapitánynak kinevezni, ha egyúttal elvállalja a kanizsai tiszttel is. A rendek és az uralkodó ezúttal közös szorítására a megegyezésre végül hosszas tárgyalásokat követően augusztus közepén került sor,⁵³⁶ miként arról maga Zrínyi tudósította a Dunántúl másik jelentős birtokosát, Batthyány Boldizsárt: „Magam dolgárul kegyelmednek azt írhatom, eleget itt vesződöm az ország hadnagyságában [azaz a kerületi főkapitánysággal – P. G.]; abban vég vagyon. Kanizsának is ma vagy holnap – úgy vélem – vége lészen. Mely tiszteket kénytelen is, fejedelem haragjátúl félvén, fel kellett vennem.”⁵³⁷ A dunántúli kerületi főkapitány a megegyezésnek köszönhetően, valamint Zrínyi utasításának megfelelően ettől kezdve több mint egy esztendőn át Kanizsán tartotta székhelyét.⁵³⁸

Jelen kötetben persze nincs terünk Zrínyi kanizsai végvidéki és dunántúli kerületi főkapitányságának bemutatására,⁵³⁹ a Dunántúlon 1566 után kialakult főkapitányságok rendszerének átszervezéséről mégis

5311 A tisztségre a rendek az alábbi személyeket javasolták: Karl Ludwig von Zelking, Hans Rueber, ifjabb Niklas Graf zu Salm, Wilhelm von Hofkirchen, Hans Rottal, Bernhard von Hadregg, Heinrich von Puchaim és Andreas Teufel. NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–27. fol. 3–7.

5322 Mindezekre lásd az archontológia és az életrajzi lexikon megfelelő részeit.

5333 Alapy kanizsai főkapitányi instrukciója: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 157. fol. 58. 1573. november 17.; Lemondására: ÖStA KA Best. No. 242.; Alapy hamarosan a horvát–szlavón bán tisztebe lépett elő Draskovich György mellé. Fallenbüchl, 1988. 74. és ÖStA KA HKR Prot. Bd. 158. fol. 17. „Bstallung über das Bhannambt in Windischlandt.” 1574. november 16. Vö. még Takáts, 1928/2. 390.: 65. jegyz.

5344 Erre a jelenségre: Pálffy, 1998. 95–96.

5355 Ezzel kapcsolatban lásd Zrínyi második dunántúli kerületi főkapitánysága (1582–1598) alatt, 1589 őszén a Haditanácsnak benyújtott egyik kérelmét: „Auf des Graven von Serin Begern per Bewilligung 5000 Taller oder des Khriegsvolkhs zur Craißhaubtmanschafft gehörig zu Versicherung der Inßl Muraakeöz.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 185. fol. 8. 1589. szeptember 13.

5366 Zrínyi kerületi főkapitányi utasítását augusztus 15-én állították ki Bécsben, amelynek egy példánya fennmaradt az utókorra. (ÖStA KA HKR KIA IX.c. 1.) Ennek betartására ugyancsak a császárvárosban augusztus 18-án tette le esküjét. (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 104. Konv. E. fol. 11–12.) Zrínyi kanizsai főkapitányi utasítása a kerületinél mintegy három héttel később készült el: „Instruction über die Obersthaubtmanschafft zu Kanischa.” 1574. szeptember 4. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 158. fol. 15. Vö. még Takáts, 1928/2. 399–401.

5377 MOL P 1314 Batthyány cs. lt, Missiles No. 53 613. Zrínyi György Batthyány Boldizsárhoz. 1574. augusztus 15., Bécs. A Zrínyivel való tárgyalásokra vö. még: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 158. fol. 224.

5388 „Octavum est, quod supraemus noster capitaneus tam praescriptis, quam subsequentibus negociis rite peragendis pro maiori parte in Canisa resideat.” ÖStA KA HKR KIA IX.c. 1.

5399 Erre lásd mindekelőtt: Vándor, 1994. 314–316.

szólnunk kellett. Elsősorban azért, mert ettől az esztendőől kezdve egészen a 17. század végéig már sohasem volt olyan dunántúli kerületi főkapitány, aki a győri végvidék valamelyik végvárában tartotta volna székhelyét. Ennek pedig a bécsi hadvezetés szempontjából óriási jelentősége volt, hiszen ez azt eredményezte, hogy a kerületi főkapitányoknak ettől kezdve igen csekély esélyük volt arra, hogy korlátozzák a győri generálisok hatáskörét. Azaz a győri idegen főtisztek befolyása a hadügyek terén ez időtől már-már szinte korlátlanul vált a Balaton és a Duna közötti végeken. Sőt gyakorta már az ott fekvő Veszprém és Győr vármegyék hadügyébe is beleszóltak, ami pedig – elvileg legalábbis – a kerületi főkapitányok joga volt. A magyar rendek természetesen minden adódó alkalommal megpróbálták ezt a megnövekedett hatáskört legalább kis részben korlátozni, hiszen valóban nehezen viselhették másként mint jelentős sérelemként azt, hogy országuk közepén, fővárosuktól, Pozsonytól alig néhány tucatnyi kilométerre egy idegen főkapitányok vezette és irányításuk alól teljesen kicsúszott védelmi övezet működjön.

A rendeknek hamarosan kiváló lehetőség kínálkozott, hogy céljaikat megvalósíthassák. A kétféle főkapitányi tisztség ellátását meglehetősen nehezen viselő, majd arról 1575 júliusában lemondó⁵⁴⁰10 Zrínyi távozását követően ugyanis ismét betöltésre várt a kerületi főkapitány posztja. Ez pedig – miként korábban is minden üresedésakor történt – ismét nehéz helyzetbe hozta a Haditanácsot, hiszen újra alkudozásokba kellett bocsátkoznia a magyar rendekkel. Ráadásul a korábbi konfliktusoknál nagyobb feszültséget teremtett, hogy egy a rendek és saját érdekeihez állhatatosan ragaszkodó új jelölt bukkant fel a tisztségre, a pusztán 21 esztendő Nadasdy Ferenc személyében.⁵⁴¹11 A későbbi híres Fekete 149Bég már ilyen fiatalon is tökéletesen látta a hadügy területén a rendek számára kialakult meglehetősen kedvezőtlen viszonyokat. Nadasdy ezzel apja, Tamás nádor örökébe lépett, aki hosszú hatásköri küzdelmet folytatott Sforza Pallavicinivel, majd utódaival, Gall és Salm főkapitányokkal főhadparancsnoki jogkörének gyakorlásáért, legalább a mezei csapatok felett.

Az ifjú Nadasdynak a magyar rendek érdekei miatt saját rábaközi birtokai védelme szempontjából is hasznos lett volna, ha sikerül megszereznie a tisztséget. Zrínyi lemondását követően pedig maga Miksa király is úgy döntött, hogy a főkapitányságot mindenképpen be kell tölteni – hiszen ez időben a magyarországi törökök ismét igen aktívak voltak –, ezért 1576 január elején arra utasította Rudolf trónörökös, hogy Károly főherceg szorgalmazását megfogadva kezdjen tárgyalásokat a tisztség elvállalásáról Nadasdyval.⁵⁴²12 Fiatal kora ellenére a nádorfi személye mellett szólt, hogy a Dunántúl egyik legmódosabb birtokosa volt és jelentős számú magánföldesúri lovassággal rendelkezett. Rajta kívül viszont hamarosan gersei Pethő János, az egykori kassai (1557–1559), majd komáromi főkapitány (1563–1566) is jelentkezett a tisztségre.⁵⁴³13 Vele szemben Nadasdynak kevés esélye lehetett, hiszen Pethő még a korábbi, már kellő tapasztalatokkal rendelkező magyar főtiszt-generáció tagja volt, akinek katonai képességeiről és feltétlen hűségéről említett két tisztsége tanúskodott legkiválóbban.

1576 elején ezért Miksa király valóban Pethőt nevezte ki dunántúli kerületi főkapitánnyá,⁵⁴⁴14 ő azonban nem sokáig viselte tiszttét. Egyrészt ez időben már ötvenedik esztendejét is túllépte már, másrészt pedig a Dunántúlon nem rendelkezett olyan jelentős birtokegyüttessel, mint a Zrínyiek a Muraközben, a Nadasdyak a Rábaközben vagy a Batthyány család tagjai Németújvár és Szalónak vidékén. Balaton-felvidéki kis várai (Keszthely, Tátika és Rezi) pedig már túlságosan is a török portyázások frontvonalába estek és nem csatlakozott hozzájuk olyan jelentősebb birtoktest, amelyre Pethő tisztsége gyakorlása során támaszkodhatott volna. Ezzel magyarázható, hogy Pethő végül kinevezése ellenére ténylegesen sohasem látta el tiszttét. Sőt már főkapitányi haderejét sem állította ki,⁵⁴⁵15 így az esztendő második felében az immáron egyedüli jelölttel Nadasdyval kezdett a bécsi hadvezetés újabb tárgyalásokat.

54010 Takáts, 1928/2. 413–414. Miksa király végül 1576. január 4. előtt fogadta le Zrínyi többszöri lemondását. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 103. Konv. B. fol. 198–199.

54111 A fiatal Nadasdyval való tárgyalásokra – ugyan a maga teljesen Habsburg-ellenes szemléletében és levéltári hivatkozás nélkül – először Takáts Sándor hívta fel a figyelmet (Takáts, 1930. 68–69.). Nadasdy életrajzírója, Nagy László ezt az adatot előbb egyszerűen „legendának”, majd „ténybeli tévedésnek” minősítette, holott – miként az alábbiakban látni fogjuk – három levéltár őriz erre vonatkozóan jelentős iratanyagot. Nagy L., 1987. 95–96. Nadasdyra újabban lásd még: Szabó P., 1998.

54212 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 103. Konv. B. [1574. Máj] fol. 198–199. Miksa király Rudolf főherceghez. 1576. január 4., Bécs. (Rossz levéltári elhelyezés alatt.)

54313 Uo. Fasc. 106. Konv. A. [1575. Jan.–Febr.] fol. 38–39. Listhius János Miksa királyhoz. 1576. január 20., Pozsony. (Szintén rossz levéltári elhelyezés alatt.)

54414 ÖStA KA HKR Akten Reg. 1577. Aug. No. 54. fol. 21.

54515 „Weil er aber mit seiner Anzall Kriegsvolckh nit künnen aufkummen, ist er des Ambts noch vor aim Jar entlaßen.” Uo.

Noha a tisztség betöltése az ország védelme miatt a Haditanácsnak továbbra is érdeke volt, hiszen a kerületi főkapitányi hadak a végvári katonasággal közösen vettek részt eddig is a dunántúli küzdelmekben, erre hosszabb ideig mégsem került sor. A fiatal Nádasdyval ugyan egészen 1577 őszéig, azaz majdnem egy esztendeig folytak a tárgyalások, végül mégsem született megegyezés. A kudarc elsősorban Nádasdy feltételeivel állt összefüggésben, melyek között volt néhány olyan kitétel, amelyet a Haditanács saját érdekeire és a hadügy területén megszerzett pozícióira való tekintettel semmiképpen sem fogadhatott el. Ezek a feltételek pedig elsősorban a győri főkapitánysággal, illetve az idegen főkapitányok hatáskörével álltak összefüggésben.

Nádasdy 1576 december 1-én foglalta össze feltételeit Ernő főhercegnek.⁵⁴⁶ Ezek egyértelműen arról tanúskodtak, a nádorfi tökéletesen felismerte, a hadügyek területén a Haditanács és a magyar rendek között az 1570-es évek második felére milyen erőviszonyok alakultak ki, illetve a Dunántúl határvédelmében az 1566 után eltelt egy évtizedben milyen módon vált egyre jelentéktelenebbé a kerületi főkapitányok szerepe a végvidéki generálisokéval szemben – amint ezt a fentiekben magunk is igyekeztünk a korabeli források alapján bemutatni. Nádasdy páratlan éleslátással ismerte fel ezeket a jelenségeket, és feltételeit úgy fogalmazta meg, hogy lehetőleg minél többet szerezzen vissza a rendek elvesztett hadügyi pozícióiból, többek között apja, Tamás nádor egykori jogköréből.

A tárgyalások során a Haditanács megküldte Nádasdynak Zrínyi György 1574. évi utasításának másolatát. A nádorfi ebből tökéletesen rekonstruálta a kialakult hatásköri viszonyokat és a kétféle főkapitány hadügyi pozícióit. Felismerte, hogy a dunántúli kerületi főkapitány végvári őrségekkel csak abban az esetben rendelkezett, ha valamelyik nagyobb vár kapitánya, esetleg végvidék generálisa volt (miként Szigetvár esetében Zrínyi Miklós vagy az elmúlt esztendőben fia, György Kanizsán), ilyenformán a kerületi főkapitánynak nem maradtak más erők, mint a rendi hadkiegészítési csapatok, elsősorban a nemesi felkelés és a vármegyei nemesség által kiállított *continuus miles*. Ezek harcértékéről viszont Nádasdy meglehetősen lesújtó véleménnyel volt. Egyrészt, mert az alkalmi hadinépet igen tapasztalatnak tartotta, másrészt tisztában volt azzal, hogy a kerületi főkapitány rendelkezésére álló kilenc vármegye még a legnagyobb erőfeszítések árán is csak meglehetősen kis létszámú haderő kiállítására képes. Moson, Sopron és Vas kivételével ugyanis a megyék részben már török fennhatóság alá kerültek (mint például Somogy vagy Fejér), de legalábbis a török portyázások miatt meglehetősen feldúlt területekké váltak (például Veszprém, Zala, Győr vagy Komárom).⁵⁴⁷ A kerületi generális ezért a törökök elleni küzdelemben gyakorlatilag majdnem csak a 150 lovasból és 100 gyalogosból álló, állandóan szolgálatot teljesítő főkapitányi csapatokra támaszkodhatott. Ilyen kis létszámú katonasággal viszont egyetlen komolyabb akcióra sem indulhatott siker reményében az oszmánok ellen.⁵⁴⁸ Nem véletlenül hangsúlyozta Nádasdy, hogy ő tisztét valóban „hatalommal és nem pusztán cím gyanánt akarja viselni”.⁵⁴⁹

¹⁵¹ Ezen alapvető célkitűzése érdekében különleges kérelmekkel állt elő. Mindenekelőtt szorgalmazta, hogy a főkapitányi csapatok számát emeljék fel 300 lovasra és 300 gyalogosra, és fizetésüket – ez külön figyelmet érdemel – ne a már részben elpusztult vármegyék elégtelen hadiadójából, hanem biztosabb bevételekből, például harmincad-jövedelmekből fedezzék. Üdvözlendőnek tartotta volna, ha például a szempei harmincadból biztosítanak a megnövelt létszámú főkapitányi katonaságnak a rendszeres és időben történő fizetését.⁵⁵⁰ De Nádasdy még ezzel sem elégedett meg, és saját szempontjából vizsgálva a helyzetet

54616 MOL E 144 MKA Tört. eml. Belügy (Doboz 1.) fol. 141–145. Nádasdy Ferenc Ernő főherceghez. 1576. december 1., Borsmonostor.

54717 „Quod si in equitatu, continui quod vocant, quis aliquid adiumenti positum putaret, is certe etiam si praestaretur ab omnibus, tamen parvo admodum numero esse potest, ex his praesertim comitatibus, qui in ipsa instructione recensentur, ut qui praeter Mosoniensem, qui modicis admodum terminis clauditur, item Soproniensem et Castriferrei omnes fere aut subacti iam a Thurcis sunt, aut ita pervastati, ut reliquae tantum supersint, a quibus quid sperari possit, Maiestas Sua Sacra pro sua sapientia clementer expendat.”, ill. „Levatio etiam gentium comitatum cum propter paucitatem, tum imperitiam rei bellicae parum est utilis, nisi miles stipendiarius sit numero inter eos copiosiore, qui eis cum animos faciat, tum in officio contineat.” Uo.

54818 „non video prorsus quo pacto tam paucio numero militum, qui in ipsa instructione Suae Sacratissimae Maiestatis exprimitur, contentus esse possim. Nam hostibus aut excursionem aliquam generalem aut particularem, locorum obsidionem, prout anno praeterito fecerunt [vö. Fonyód 1575. évi, még említendő elestével], tentantibus cum hoc numero ne in campum quidem prodire, imo nec gentes comitatum levare, tantum abest, ut aliquid de reprimendis hostium conatibus experiri possim.”

54919 „cum imperio non tantum titulo tenus eo officio fungi.”

55020 „Solutionem autem tam militum, quam meam Sua Sacratissima Maiestas non ex comitatibus, ut in

teljességgel igaza volt, hiszen egy olyan nagy országrészen, mint a Dunántúl, még a 600 fős kontingens sem volt túl sokra elegendő. Újabb feltételeivel viszont a nádorfi igazi darázs-fészekbe nyúlt.

Nádasdy annak érdekében, hogy további katonasághoz jusson, a tisztség elvállalásának egyik feltételként azt kérte, hogy nagyobb ellenséges akciók esetén – a győri és a komáromi őrseget kivéve – rendelkezhesse a Dunántúl minden végvárának katonájával, de mindenekelőtt a győri végvidék várainak hadinépével.⁵⁵¹21 Mindez persze a Haditanács számára teljesen elfogadhatatlan volt, hiszen ez a számára az elmúlt másfél évtizedben kedvezően alakuló helyzet teljes megváltozását eredményezte volna. Nádasdy tehát nem követelt mást, mint amit annak idején apja, a nádor gyakorolt, aki a végvárakból szükség esetén kivonandó katonaság kapcsán emiatt állandó viszályba került Pallavicini főhadimarsallal. A bécsi hadvezetésben pedig még voltak olyanok, akik rendkívül jól emlékeztek arra, micsoda konfliktusokkal járt Pallavicini és a nádor állandó nézeteltérése, ami végül a főhadimarsall távozásához vezetett. Elegendő, ha e tekintetben a Haditanács elnökére, a történetünkben már többször felbukkant Georg Teufelre (1566–1578) gondolunk, akinek ráadásul ebben az időben éppen testvére, Andreas Teufel állt a győri főkapitányság élén. De ha nem kapcsolták volna össze szoros rokoni szálak a bécsi hadvezetés első emberét a győri generálissal, akkor sem kellene kételkednünk abban, hogy Nádasdy felvetése óriási ellenkezést válthatott ki.

Ráadásul a nádorfi jelentősen kibővített hatáskörének ellátására székhelyét vagy leginkább a főkapitányi hadakat Pápán szerette volna tartani.⁵⁵²22 Ebbe ugyan a bécsi hadvezetés még esetleg belement volna, hiszen ennek előnyeit Török Ferenc kerületi főkapitánysága (1566–1571) idején már élvezte. Csakhogy Nádasdy – miként azt hamarosan benyújtott újabb kérelméből tudjuk⁵⁵³23 – a pápai végvári őrség felett is parancsolni kívánt, amelynek élén a már említett Majthényi László állt. Ernő főherceg és a bécsi hadvezetés a legvégső esetben még ebbe is beleegyezett volna, hiszen maximum Majthényit kellett [152](#) volna máshová áthelyezni, Nádasdyt pedig egyúttal pápai főkapitánnyá is kinevezni, miként az Török idejében is történt. Miután viszont az ifjú főúr ebben a beadványában azt is kifejtette, hogy – noha tiszteletben tartja a győri főkapitányok hatáskörét az osztrák rendek fizette katonaságra – jelentősebb török támadások vagy várostromok esetén igénybe kívánja venni a generálisnak alárendelt végváriak felét vagy harmadát. A kivezényelt csapatok felett viszont már kizárólag magának követelte a parancsnokságot. Úgy vélte, hogy ezáltal egyáltalán nem sérti a győri főkapitány hatáskörét, hiszen Alsó-Ausztria és Magyarország egyaránt Rudolf császár és Ernő főherceg kormányzása alatt áll.⁵⁵⁴24

A bécsi hadvezetés a számára legfontosabb védelmi övezet, a császárvárost oltalmazó győri főkapitányság egységes és kizárólagos irányítása miatt ebben a kérdésben nem engedett, de nem is engedhetett. Szeretnénk viszont felhívni a figyelmet, semmi kétségünk afelől, hogy egy esetleges hasonló helyzetben Mohácsot megelőzően a magyar királyság középkori hadvezetése sem engedett volna. Miután az 1568. évi drinápolyi béke – 1575 őszi való meghosszabbításának köszönhetően – továbbra is érvényben maradt, az sem látszott indokoltnak, hogy Nádasdy lovas és gyalogos haderejét duplájára emeljék, hiszen ez tetemes újabb kiadásokat jelentett volna. A nádorfi 1577 nyarán hajlandó volt végül már pusztán 200 lovassal és 100

copia instructionis continetur, sed ex cerciore loco, tricesimis videlicet Suae Sacratissimae Maiestatis vel aliunde fieri clementer dignabitur.”

55121 „Deinde exceptis praesidiis Jauriensi et Comaroniensi in reliqua praesidia eorumque capitaneos plenam mihi potestatem dare, ut ingruente vi hostili eorum opera pro rerum ac temporum necessitate uti possim, et ipsi quoque in talibus debitam mihi praestent obedientiam. Nam quod in copia instructionis Suae Sacratissimae Maiestatis in genere excipiuntur omnes, qui Suae Sacratissimae Maiestatis propriis vel Austriacis sumptibus aluntur, capitanei et milites, id si foret mihi nescio, quid amplius quam in solas comitatum gentes relinqueretur autoritatis, cum omnia fere confinia Suae Sacratissimae Maiestatis et Austriacis stipendiis mereant, quod cum non tantum existimationi supremi capitaneatus regni deroget.”

55222 „oppidum Papa foret convenientissimus locus, unde in omnes regni partes Citradanubianas Kanisam usque prospici et laborantibus ex equo succurri posset.”

55323 ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 34. 1577. Jan. fol. 54–57. Nádasdy Ferenc levelének annotált kivonatai Ernő főherceg számára. Dátum nélkül, de 1576. december 24. előtt, Bécs.

55424 „Et prima, quod ad auctoritatem universalem attinet, dicit Franciscus Nadasdy se bene intelligere conditionem praesidiariorum Cisdanubianarum sub Austriaca solutione merencium, quod a domino capitaneo Jauriensi habeant dependentiam ... in tali necessitate locis finitimis bono modo constitutis medium aut tertiam praesidiariorum partem, prout videlicet rerum ac temporum necessitas expetiverit, educere. Et capitanei quoque eorum obedientiam necessariam ei praestare teneantur. Eoque re auctoritatem supremi capitanei ipsorum Jaurini degentis nihil plane laesum iri, praesertim, cum tam archiducatus Austriae, quam regnum Hungariae sint ditionis Suarum Sacratissimarum Maiestatum ... ” Uo.

gyaloggal is megelégedni, a megegyezés mégsem jöhetett létre.⁵⁵⁵²⁵

A végvárakból kivezenylendő katonaság ügyében Nádasdy az utolsóig kitartott korábbi álláspontja mellett. Veszély esetén külön hatáskört követelt valamennyi végvári felett, hogy a Duna és a Dráva között – Győrt és Komáromot kivéve – bármelyik véghelyből akciójához kivonhassa őket.⁵⁵⁶²⁶ Emellett ahhoz is végsőként ragaszkodott, hogy főkapitányi katonaságát ne a vármegyei hadiadóból fizessék, a pápai őrséget pedig közvetlenül rendeljék katonasága alá. A magyar rendek és saját érdekei szempontjából vizsgálva céljait, Nádasdynak teljességgel igaza volt abban, hogy a kerületi főkapitányi hatáskört csak ily módon lehetett volna valódi tartalommal megtölteni, egyébként – miként a főúr fogalmazott – a kerületi főkapitányság csak üres cím és titulus („inane nomen et titulus”) maradt volna.

Az adott helyzetben – ezúttal a bécsi udvar érdekeinek szemszögéből vizsgálva a kérdést – a Haditanácsnak is teljességgel igaza volt, amikor a legvégsőként ellenezte Nádasdy javaslatát. A győri főkapitányság őrségeinek zsoldját mintegy 60-70 %-ban az alsó-ausztriai rendek évente rendszeresen megszavazott segélyeiből fizették, de a maradék nagy része is egyéb idegenből származó jövedelmekből, főként a birodalmi segélyből érkezett. Ezek az arányok az egész törökellenes határvédelmi rendszer tekintetében hasonlóak voltak. Szekfü Gyula igen optimálisnak tűnő becslései szerint Magyarország éves jövedelmei 1536-ban az időben maximum 750 000 rajnai forintba rúgtak.⁵⁵⁷²⁷ Ennek az összegnek – szintén a legkedvezőbb becslés szerint – csak felét, maximum 375 000 rajnai forintot fordítottak hadügyi kiadásokra, hiszen ezekből a bevételekből kellett fizetni a magyar rendi méltóságokat, az ebben az időben kiépült új, már modernnek számító pénzügyigazgatási szerveket (Magyar és Szepesi Kamara stb.), részben a magyar király idegenben tartott udvartartásának költségeit és egyéb kiadásokat. Ha pedig ezt az összeget – az alábbi táblázat adatai alapján⁵⁵⁸²⁸ – összevetjük a királyi Magyarországon (Horvátországot és Szlavóniát is beszámítva) fekvő végvárakban szolgáló katonaság zsoldjával, akkor hasonló arányt kapunk országos szinten is, mint amilyenhez a győri főkapitányság vonatkozásában jutottunk.

A királyi Magyarország éves jövedelmeinek és hadi kiadásainak, valamint a végvári katonaság zsoldszükségeinek százalékos arányai a 16. század második felében			
időpont	a magyarországi végvári katonaság éves zsoldja	Magyarország jövedelmei a zsoldnak hány százalékát fedezik	a magyarországi hadi kiadások a zsoldnak hány százalékát fedezik
1554	761 766 r. f. 15,5 k.	98 %	46 %
1556	945 475 r. f.	79 %	37 %
1572	1 385 965 r. f. 39 k.	54 %	25 %
1576	1 658 736 r. f. 30 k.	45 %	21 %
1578	1 461 900 r. f.	51 %	24 %
1582	1 418 292 r. f. 36 k.	53 %	25 %
1593	1 572 533 r. f.	48 %	22 %
A táblázatban alkalmazott rövidítések: r. f. = rajnai (rénes) forint, k. = krajcár			

A bécsi hadvezetés Nádasdy kérelmeinek kategorikus visszautasításakor a finanszírozás ezen módjára – miként annak idején 1554-ben Pallavicini Székely Miklós kinevezésekor – bármikor bátran hivatkozhatott, és ez ellen a magyar rendeknek igazából semmiféle „kijátszható adujuk” nem volt. A megfoglyatkozott területű Magyarország egyedül nem védelmezhetette meg magát a korabeli világ egyik legjelentősebb birodalmával szemben. A Habsburg uralkodók – válaszul a rendeknek az idegen fő- és várkapitányok alkalmazása elleni sérelmeire – szükség esetén ezt meg is tették, miként például 1572 tavaszán Miksa király, midőn kijelentette: A magyarországi hadiadóból fizetett katonaság élén és a kerületi főkapitányok tisztében mindig magyar kapitányokat tartottak. Mivel az ország védelmére sem a dikajövedelmek, sem ez a katonaság nem elégséges, idegen tartományai és országai segélyeiből tartja el a magyarországi végvárakat. Ezek a tartományok segélyeik fejében viszont joggal követelhetik, hogy saját honfitársaikat a magyar hadszíntér azon védelmi övezeteiben alkalmazzák, amelyeket állandó jelleggel ők tartanak fenn.⁵⁵⁹²⁹

55525 ÖStA KA HKR Akten Reg. 1577. Aug. No. 54. fol. 3–18. Nádasdy Ferenc levele Ernő főherceghez. 1577. június 30., Keresztúr.

55626 „Ut sibi autoritas expressa detur in praesidia confiniorum ... Praesidia autem intelligit excepto Jaurinesi et Comaroniensi usque ad Dravum omnia.” Uo.

55727 Szekfü, 1935. 134. és 137.

55828 Pálffy, 1995. 121.: 1. táblázat, valamint egyéb saját kutatásaink alapján.

55929 „Maiestas Sua illis militibus, qui ex ipsorum fidelium Hungariae regnicolarum subsidiis et contributionibus stipendia accipiunt, haud alios capitaneos, quam Hungaros praeficit, ac id quidem ex eo quoque apparet, quod uterque supremus regni capitaneus [ti. a dunántúli és a dunáninneni – P. G.] Hungari

¹⁵⁴Mindezek ellenére a magyar politikai–katonai vezető rétegnek nem lehetett könnyű elviselni, hogy általában a hadügy, mindenekelőtt pedig a császárváros védelmét garantáló győri főkapitányság irányításából kiszorultak. Nyomatékosan hangsúlyozni szeretnénk azonban – miként erről majd az egész magyarországi határvédelmi rendszer fejlődéséről írandó összefoglalónkban külön értekezni fogunk –, hogy a győri főkapitányság kapcsán megismert helyzet az ország egészére egyáltalán nem általánosítható. A Drávától az erdélyi végekig terjedő határvédelemben a magyar rendek részvétele sokkal jelentősebb volt annál, mint amilyen arányban a végvári katonaság eltartásában és az egyéb hadi kiadások (például hadianyag-ellátás, dunai flotta felszerelése) fedezésében – készpénzben legalábbis, hiszen a felmérhetetlen ingyenmunkáról és a termelőerőket elpusztító háborúskodásról sem szabad megfeledkeznünk – szerepet vállaltak. Ezzel magyarázható, hogy a Dunántúlon, elsősorban a törökök fő támadási vonalába eső császárváros védelme miatt kialakult szituációtól eltérően az ország északnyugati és északkeleti területein, azaz a bányavidéki és a felső-magyarországi végvidékeken a magyar rendek és nagybirtokosok szerepvállalása és irányító tevékenysége igen jelentős volt, sőt a 17. században szinte kizárólagossá vált. Mindez pedig a hadügyek központi irányítása terén való visszaszorulás ellenére a magyar rendek még mindig jelentős befolyásáról és erejéről tanúskodott.

Nádasdy persze volt olyan markáns személyiség és jó politikus, hogy a kudarcba fulladt tárgyalások ellenére se mondjon le 1576–1577-ben elutasított terveiről. Ráadásul az idő neki dolgozott, hiszen egyrészt a bécsi hadvezetés maga is mielőbb szerette volna betölteni a tisztséget, mivel még a 250 fős főkapitányi csapat is bármikor jól jött a végváriak nyújtotta határvédelem kiegészítésére, másrészt az újra erőre kapó rendek egyre gyakrabban álltak elő szokványos követelésükkel, nevezetesen azzal, hogy a legjelentősebb végvárak (Eger, Kanizsa stb.) kapitányi és a kerületek főkapitányi tisztét az uralkodó csakis magyaroknak adományozza.⁵⁶⁰³⁰ Közben pedig Rudolf király idegen főtisztjei – például a Zrínyi távozása után 1577 nyarán Kanizsára rendelt, Andreas Kielman von Kielmansegg főkapitány⁵⁶¹³¹ –, sőt az 1578 tavaszán tartott diétán maguk a rendek is, sürgették ^{155a} dunántúli kerületi generálisi tisztség mielőbbi betöltését.⁵⁶²³² Erre eddigi ismereteink szerint csak 1582 márciusában került sor, amikor az uralkodó a másodszor is vonakodó⁵⁶³³³ Zrínyi Györgyöt nevezte ki mind dunántúli kerületi, mind kanizsai végvidéki főkapitánnyá.⁵⁶⁴³⁴ Az utóbbi tisztség ifjabb

esse ... sed cum ea illorum sustentationi nequaquam sufficient, ex aliorum etiam regnorum et provinciarum contributionibus haud parum superaddi necesse est ... si modo in futurum eadem ab exteris illis regnis et provinciis expectari velint auxilia, sicuti certe illa adeo necessaria sunt, ut Maiestas Sua iis nulla ratione carere queat, Maiestas Sua earum nationum hominibus utatur.” MOE, V. köt. 383.: No. VIII. Miksa király válaszirata a pozsonyi országgyűlés felterjesztésére. 1572. március 22.

⁵⁶⁰³⁰ Ezt a kérdést az 1580-as években Rudolf császár és a Haditanács könnyen megválaszolták, hangsúlyozván, hogy például Eger vagy Kanizsa esetében sem a magyarok, sem az idegenek nem voltak kizárva a tisztségviselésből, sőt inkább magyar, mint német főkapitányok töltötték be ezeket: „Interim tamen Maiestas Sua ac divi eiusdem praedecessores nec Hungariae indigenas ab officiis militaribus excluserunt, sed maiores praefecturas, quales sunt Agriensis et Canisiensis, hactenus sine discrimine vel huius, vel alterius nationis personis contulerunt; quin etiam plures iis locis Hungaros, quam Germanos praefuiisse meminit.” (Uo. VII. köt. 89–90.: No. VII. Rudolf király válasza a magyar országgyűlés feliratára. 1582. január, ill. vö. még ugyanezt a kerületi főkapitányságok, valamint a palotai és pápai kapitányságok kapcsán: Uo. 148.: No. IV.) Ez pedig valóban megfelelt az igazságnak. (Lásd e tekintetben az egri kapitányok életrajzeit Szabó J. Gy., 1982., valamint Pálffy, 1997/1. passim.) Persze Győrről és Komáromról a bécsi hadvezetés is igyekezett mindig „megfeledkezni” vagy elterelni azokról a kérdést.

⁵⁶¹³¹ MOL A 97 Kancel. lt., Hung. et Trans. Tétel A. 2. fol. 440–441. (1578. október 27.) Vö. még Kielman egyik további sürgetése 1579. január 22. előtt: MOL E 144 MKA Tört. eml. Belügy (Doboz 1.) fol. 750.

⁵⁶²³² Ezzel kapcsolatban vö. az országgyűlés második feliratára adott uralkodói választ: „Ad supremi autem capitanei Ultradanubiani munus quod spectat, Maiestas Sua ... non ita pridem hac de re, ut scilicet eidem capitaneatui provideret, tractationem suscepit. Cum vero illa postmodum certas ob causas interrupta fuerit, Maiestas Sua non omittet, quin primo quoque tempore ulteriorem eius rei curam habeat, ac idoneam ei muneris personam praeficiat.” MOE, VI. köt. 294.: No. IX. 1578. március 26.

⁵⁶³³³ Erről az 1582. január–februárban tartott pozsonyi országgyűlés kapcsán értesülünk: „Jeczť handlt man wieder mit dem Graven von Serin, der schlecht aber solche Conditiones für, und weil sein Sachen so gewiss haben, dass aber der Zeit unerschwinglich, derwegen man mit ihm zu Schluss nit khumen kan.” MOE, VII. köt. 74.: No. VI. Az Udvari Haditanács véleménye a magyar országgyűlés feliratáról. 1582. január 31., Bécs és Uo. 90.: No. VII.

⁵⁶⁴³⁴ „Az minemű dolgaiért császár öfelsége felhivatott volt engemet, tudom, hogy immár kegyelmednél nyilván vagyok. Én igaz eleget iustis rationibus menttettem magamat és vonyogattam attúl magamat, és

Niklas Graf zu Salmnak, az egykori győri főkapitány öccsének rövid kormányzását (1580–1581) követően ekkor ismét betöltetlen volt.

Bár Zrínyi 1582. évi újabb kerületi főkapitányi kinevezését megelőzően a bécsi hadvezetés Nádasdyval is újra tárgyalásokat folytatott, azaz már négy esztendeje próbáltak vele a tisztségről megegyezni,⁵⁶⁵35 ezek ezúttal sem hoztak mindkét fél számára megnyugtató eredményt. Mindez nyilván azzal volt magyarázható, hogy mindkét fél hajthatatlanul kitartott korábbi álláspontja mellett. Zrínyi ugyan egészen 1598-ig betöltötte kerületi tisztségét,⁵⁶⁶36 ennek ellenére az 1587. évi pozsonyi országgyűlésen aligha kétséges, hogy éppen Nádasdy javaslatára a dunántúli főkapitányság kérdése újra napirendre került. A nádorfi időközben politikailag még tovább edződött, és ami nem ment neki egy évtizede a Haditanáccsal való személyes alkudozás révén, azt most a magyar rendek nyílt nyomásával szerette volna az uralkodóra és a hadvezetésre rákényszeríteni.

Az időközben a magyar rendek egyik vezéralakjává váló Nádasdynak⁵⁶⁷37 a kérdés ismételt előhozatalára az szolgáltatott alkalmat, hogy egyrészt 1587-ben Dobó Ferenc a dunnáninnyi kerület főkapitány immáron sokadszorra mondott le tisztségéről,⁵⁶⁸38 másrészt Ernő főherceg készen mutatkozott arra, hogy a rendek bizonyos sérelmeit orvosolja, elsősorban [156](#)annak érdekében, hogy a köztük és az uralkodó között az elmúlt esztendőket diétáin elmérgesedő viszonyt legalább némiképp normalizálja. Az udvar engedékenységet használhatta ki azonnal Nádasdy, noha kellő részletességgel – sajnos – az eseményeket nem ismerjük. Ernő főherceg december közepén ugyanis a rendeknek a három kerületi főkapitányi tisztség betöltése kapcsán úgy nyilatkozott, hogy Dobó helyére még magán az országgyűlésen kell megfelelő magyar utódot találni. A dunántúli kerületi főkapitányság kapcsán ugyanakkor kifejtette: noha nem tud arról, hogy Zrínyi elbocsátását kérelmezte volna, ennek ellenére – amennyiben a rendek úgy vélik – maga kész a magyar tanácsosokkal való tárgyalásra arról, mi módon lehetne a főkapitányságot Kanizsáról Pápára áthelyezni. Sőt a főherceg a rendek és nyilván elsősorban az ügyben legérdekeltebb Nádasdy előtt még egy „mézesmadzagot” is elhúzott. Kegye kifejezése gyanánt felvetette, hogy abban az esetben, ha átkerül a kerületi főkapitány székhelye Pápára, kész olyan várakat, amelyek eddig a győri végvidéki főkapitánysághoz tartoztak, a dunántúli kerületi főkapitány hatáskörébe csatolni.⁵⁶⁹39

Mindez nem volt több egyszerű ígéretnél, amellyel a főherceg a rendek elégedetlenségét szerette volna leszerelni. Többek között Zrínyi tisztségviselése miatt sem kerülhetett sor a kerületi főkapitányság Pápára

Kanizsának sokféle szükségét őfelsége eleibe számlálta, csakhogy inkább békét hagyott volna őfelsége. De semmiképpen egyebet őfelsége nem akara, hanem az ország hadnagyságát mind az kanizsai kapitánysággal egyetemben reám veté őfelsége.” MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles No. 53 658. Zrínyi György Batthyány Boldizsárhoz. 1582. március 28., Monyorókerék, ill. utasítás Zrínyi számára tisztségéről (1582. április 1., Bécs): Iványi, 1942. 130.: No. 261. reg. és MOL P 1313 Batthyány cs. lt., Memor. No. 1479. pp. 119–121.: No. CLIX. Kovachich Márton György 19. század eleji másolata az egykor ugyanezen irategyüttes No. 576. alatt őrzött, de azóta elveszett eredeti példányáról.

56535 „Mit dem Nádasdy hat man von vier Jaren her, wegen der Craisshaubtmanschaft gehandelt, aber den auch zu kainen billichen Mitteln bringen khünnen.” MOE, VII. köt. 74.: No. VI. Az Udvari Haditanács véleménye a magyar országgyűlés feliratáról. 1582. január 31., Bécs. Vö. Uo. 90.: No. VII. és Nagy László, 1987. 67.

56636 1598. augusztus 1. előtt Zrínyi lemondott tisztségéről. (Tóth P., 1989. 154.: No. 456.) A kanizsai végvidék kormányzását csak 1590-ig látta el. Vándor, 1994. 322–323.

56737 Nagy László, 1987. 65–72. és MOE, VII. köt. passim.

56838 MOL E 172 MKA Dobó cs. lt. Tétel 5. No. 291. és No. 328. Ernő főherceg levelei Dobó Ferenchez. 1587. október 15. és december 18., Bécs és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 118. Konv. A. fol. 93. és fol. 95. Az Udvari Haditanács Ernő főherceghez. 1587. február 10., Bécs, ill. Uo. Konv. C. fol. 32. és fol. 50–51. Dobó Ferenc Ernő főherceghez. 1587. május 29. és június 28. előtt, végül a számos további adat közül: Uo. Fasc. 120. Konv. A. fol. 13. és fol. 16. Ernő főherceg Rudolf királyhoz. 1587. október 15.

56939 „Cisdanubianarum vero supremum capitaneum non recordetur Sua Serenitas missionem petiisse. Si vero Ordines et Status hoc praecipue e re huius regni fore censent, ut supremus hic capitaneatus Papam transferatur, Sua Serenitas cum Consilio Hungarico, qua ratione atque modo hoc fieri possit, deliberabit. Et ut tanto magis Suae Maiestatis erga Ordines Suaeque Serenitatis propensa atque benigna voluntas constare possit, castella nonnulla alia et quae hactenus Jauriensi capitaneatus addicta erant, huic Cisdanubiano, quamprimum Papam transferetur, adiicienda decrevit.” MOE, VII. köt. 281.: No. XVII. Ernő főherceg nyilatkozata az országgyűlés küldöttsége által benyújtott kívánalmakról. 1587. december 13., ill. vö.: Uo. 289.: No. XIX., 301.: No. XXI. és 303.: No. XXII., valamint a kerületi főkapitányságok betöltésével kapcsolatban hozott 5. törvénycikkkel: CJH, 708–709.

történő áthelyezésére, Nádasdy tervei megint szertefoszlottak. Bécs pedig továbbra is meggyőzhetetlenül ragaszkodott ahhoz, hogy a kerületi generálisnak semmiféle beleszólása ne legyen a győri végvidék irányításába. A Haditanács végül teljességgel elérte célját, hiszen a védelmi zóna várainak hadügyi kérdéseiről kizárólag a győri főkapitányi rezidencián, illetve a Haditanács bécsi hivatali helyiségeiben döntöttek. Részben viszont Nádasdy is elégedett lehetett, hiszen egyrészt a rendek pozícióinak legalább részleges megerősítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett, másrészt – noha a végvárak kormányzásába valóban nem volt beleszólása – azok magyar kapitányaival tartott jó viszonyának köszönhetően a győri végvidéki végváriakkal gyakran vonult együtt az oszmánok elleni portyákra. Az akadozó zsold miatt mindig talált megfelelő partnert a kapitányok között egy-egy akció lebonyolítására, amelyek során ugyan hivatalosan csak saját magánkatonaságának parancsolhatott, de a gyakorlatban országos elismertségére tekintettel bizonyára gyakran hallgattak szavára a kisebb-nagyobb végvárak tisztjei, miként például Koppány 1587. évi nevezetes lerohanásakor.⁵⁷⁰40

A Haditanácsnak tehát mindvégig sikerült megakadályoznia, hogy a kerületi főkapitány tiszte valaha is visszakerüljön Pápára, a magyar rendek és mindenekelőtt Nádasdy erre való igényét mégis kiválóan jelezte, hogy 1574-től 1588-ig bizonyosan a végvárban – az alsó-ausztriai rendek zsoldján szolgáló katonaság mellett – úgymond „a kerületi 157főkapitányság gyanánt”⁵⁷¹41 viszonylag jelentős létszámú különleges hadinép (is) szolgált. Ennek a 100 lovasból és ugyanennyi gyalogosból álló kontingensnek az élén mindig külön kapitány állt, aki azonban a gyakorlatban már nem a két ízben is Kanizsán szolgáló dunántúli kerületi generálisnak, Zrínyi Györgynek,⁵⁷²42 hanem a mindenkori pápai (fő)kapitánynak,⁵⁷³43 illetve felettesének, a győri idegen főtisztnek tartozott engedelmességgel. Majthényi László főkapitánysága (1571–1588) idején az 1570-es évek közepén előbb Thury György testvére, Benedek, majd az 1580-as években berenhidai Huszár Péter, későbbi pápai főkapitány vezette mind a lovas, mind a gyalogos egységet. A két századnyi katonaság összetétele, fegyverzete és harcmodora ugyan semmiben sem különbözött a Pápán szolgáló többi huszárétól, illetve hajdútól, a különféle létszámkimutatások mégis elkülönítették őket a rendes végváriaktól.

Ennek elsősorban finanszírozási oka volt. Míg a rendes királyi őrséget az osztrák rendeknek fizették, addig a kerületi főkapitányság gyanánt tartott katonaságot a hadiadóból a Magyar Kamarának kellett – pontosabban kellett volna – zsolddal ellátnia. A dikajövedelmek azonban semmire sem voltak elegendőek, ezért gyakran az Udvari Kamara kényszerült komolyabb segítséget nyújtani. Ezzel állt összefüggésben, hogy Salm győri és egyúttal kerületi főkapitány 1574. évi halála után a gyakorlatban a csapatok már nem a máshol székelő kerületi, hanem a győri generálisok parancsainak engedelmeskedtek.⁵⁷⁴44 Emiatt a csapatok Pápán való állomásoztatása ellen a Haditanácsnak természetesen semmi kifogása nem volt, sőt inkább támogatta azok ott maradását, hiszen ezek tovább erősítették a győri végvidék egyik legfontosabb véghelyének a védelmét. Jelenlétük ugyanakkor hosszú időre emléke maradt Török Ferenc egykori pápai székhelyű kerületi főkapitányságának, a sorozatos vereségek után pedig elenyésző jelképe a magyar rendek azon törekvéseinek, amelyek a győri főkapitányság legalább egy részének irányítását tűzték ki célul.

1583. A keresztény és az oszmán várrendszer a frontvonal két oldalán az 1570-es években

Miközben a bécsi hadvezetésnek sikerült a magyar rendek és a dunántúli kerületi főkapitány beleszólását a győri generalátus irányításába minimálisra korlátoznia, majd ezt a helyzetet a század végéig megőriznie, a végvidék várai – a Balaton-felvidék kisebb véghelyeit kivéve – Salm és Teufel főkapitánysága alatt immáron csaknem egységes rendszerbe forrtak. Hogy a Haditanács tiszttában legyen a védelmi zóna szerkezetével, az egyes várak elhelyezkedésével és szerepével, valamint a szembenálló török várrendszerrel, a főkapitányság várainról számára a 16. században több kéziratban fennmaradt végvárvonaltérkép készült. Először Choron János, Devecser birtokosa és királyi kapitánya rajzolt a Haditanács megbízására 1563-ban egy vártérképet, amelyen még az egyes keresztény és török várak közötti távolságokat is megadta. A Choron saját

57040 A nagy port felvert vállalkozás jelentős iratanyaga: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 118. Konv. B. fol. 7–222. passim. Vö. még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 181. fol. 112–116. passim és újabban Nagy László, 1987. 136–139., valamint Veress D. Cs., 1993. 60.

57141 „anstatt der Craißhaubtmanschaft” Archiv GNM Nürnberg WF, Siebenbürgen ZR 7657. fol. 60.

57242 Eközben persze Zrínyi rendes kerületi főkapitányi csapata, a 150 lovas és 100 gyalogos általában Kanizsán szolgált.

57343 A pápai végvár legfőbb katonai vezetőit – a végvidék többi nagyobb várához hasonlóan – a források néha főkapitánynak, néha viszont csak egyszerűen kapitánynak hívják.

57444 Pálffy, 1996/1. 87–89. és ÖStA KA HKR Akten Reg. 1577. Sept. No. 157.

helyismerete, határvidéki tapasztalatai és információi alapján készült mappa – amelynek központjában a nagybirtokos devecseri vára állt – kiválóan tájékoztatta a bécsi hadvezetést arról, miként kell megszervezni a védelmet a Székesfehérvárról és Veszprémből érkező török portyázókkal szemben.⁵⁷⁵1

A Duna és a Balaton közötti várláncolat földrajzi és katonai viszonyaiba azután a század végéig a Haditanács Nicolo Angelieni, majd Giovanni Jacobo Gasparini itáliai várépítésszek térképei (1565–1566, illetve az 1580-as évek második fele) alapján nyerhetett további betekintést.⁵⁷⁶2 Ezeket a térképeket asztalára fektetve ragyogóan kirajzolódhatott számára, hogy az 1540-es évek közepétől az 1570-es évek második feléig az idegen főtisztek a terület magyar birtokosaival és kapitányaival együttműködésben kiváló munkát végeztek. A védőzóna a földrajzi viszonyok következtében és elsősorban amiatt, hogy a két világbirodalom között konkrét határvonal nem létezett,⁵⁷⁷3 természetesen nem volt átjárhatatlan, ennek ellenére Győrből meglehetősen jól ellenőrizhető volt. A főkapitányok – miként arra már több ízben utaltunk – a természeti adottságokat igyekeztek megfelelően kihasználni (hogy csak néhány példát említsünk, Tata mellett a jelentős mocsárvilágot, a Bakony sűrű erdeinek védelmét vagy a Marcal és a Rába kínálta adottságokat), a védelemben nem illő várakat, templomokat és kolostorokat lerombolták, a meghagyott várakkal pedig a legfontosabb utakat és átkelőket igyekeztek szemmel tartani.

Ebben a rendszerben fekvésének, jelentőségének és őrséglétszámának megfelelően minden egyes várnak megvolt a saját feladata és szerepe. A főkapitányi székhely, Győr a végvidék legjelentősebb vára (fővára) és igazgatási központja volt, amellyel sem erősítettségében, sem őrséglétszámában egyetlen véghely sem vetekedhetett. Jelentőségében Győrt a végvidék nagyobb várai, Pápa, Veszprém, Palota és Tata követték. Az utóbbi két vár elsősorban előretolt bástyaként játszott szerepet, hiszen közvetlenül a frontvonal mentén feküdt, miként azt Tata kapcsán már 1546-ban Salm főhadparancsnok, Palota 1599-esetében pedig Thury Benedek kapitány 1571-ben megfogalmazta.⁵⁷⁸4 A Podmaniczkyak egykori vára Thury szerint nem volt egyetlen más véghellyel sem összehasonlítható, hiszen egyrészt Székesfehérvártól délkeletre öt újonnan épült török várral (Paks, Földvár, Battyán, Hídvég és Adony) nézett farkasszemet, másrészt nem rendelkezett a vár alatt vagy mellett fekvő „végvárvárossal” sem, amelynek lakóitól szükség esetén a katonaság zsoldjára pénzt erőszakolhattak volna ki. Palota ugyanakkor egy Székesfehérvár elleni támadás vagy a hódoltságba vezetett nagyobb portyák alkalmával gyülekező helyül és kiindulási bázisul is szolgált.

Veszprém és Pápa több mint fél ezer fős őrségeikkel egészen más szerepkört kaptak. A Séd-parti vár Csesznekkel együtt a Győrbe, Vázsonnyal pedig a Tapolcára vezető utat védelmezte,⁵⁷⁹5 mindenekelőtt a Székesfehérvárról vagy az említett kisebb török várakból érkező és Palotát megkerülő portyázókkal szemben. Pápa – Veszprém 1566. évi visszavételéig Devecserrel és egy ideig még Lövölddel is – a Veszprémből a Bakonyon átvezető egyetlen komolyabb útvonalat fedezte, emellett a Rábaköz védelmében is elévülhetetlen szerepe volt.⁵⁸⁰6 A két nagyobb végvár körül fekvő kisebb, általában mintegy 50-100 főnyi katonasággal felszerelt említett várak már a főkapitányság erősségeinek harmadik csoportjába tartoztak. Mellettük ezek közé sorolhatjuk a Balaton-felvidék királyi vagy ekkor még részben magánföldesúri kezelésű és fizetésű véghelyeit is, úgymint Tihanyt, Szigligetet, a túlparti Fonyódot, Keszthelyt és Csobáncot, valamint Győr előretolt bástyáját, Szentmártont. Végül a főkapitányság várai nyújtotta határvédelmet

5751 Pálffy, 1999. 25–27. és I. melléklet.

5762 Uo. 29–30. és 51–59., ill. a faksimile-melléklet.

5773 Ezt a különleges helyzetet Salm főhadparancsnok 1546-ban az alábbi szavakkal konstataálta: „Királyi Felségtek és a törökök között nincs határvonal vagyis a határ kijelölése nem történt meg.” ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 97–99. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. 1546. Július 28., Pozsony. Vö. még: Szakály, 1981/2. 32–39.

5784 „Hicque locus finitimus Palotha non est aliis locis finitmis comparandus, non habet suburbium vel civitatem, ubi mutuo vel pro pignore pecuniam extorquere possent, solo ipso stipendio exiguo contentari debent ... Quinque castella noviter annis proxime praeteritis contra nos construxisse omnibus fere palam est, videlicet Pax, FedWara, Datyan [sic!, Battyán helyett], Adon et HidWegh, unde nos continuis impetitionibus eorum infestare non cessant.” ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai fol. 35–36. Thury Bendek kérelme a végvárak szemléjére kiküldött biztosokhoz. 1571. december 12., Palota. Palotára vö. még: Takáts, 1915. 92–117.

5795 Csesznek és Vázsony ezen szerepét a magyar kapitányoktól szerzett értesülései alapján már 1552-ben tökéletesen látta a bécsi hadvezetés: Csesznek „clain, aber dermassen so woll gelegen, das nach Verlierung Vesperin yecz gen Palatha khain anndere Strassen unnd Weg sey.” Vázsony: „beruert Sloß sy [ti. a törököket] an demselben [azaz a portyázásban és rablásban] auch in vill Weg verhinndern.” ÖStA KA AFA 1552/7/4. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz Passaubá. 1552. július 2., Bécs.

5806 Horváth E., 1935.

mintegy második vonalként azok a kisebb-nagyobb magánföldesúri várak (Kesző, Döbrönte, Tátika, Rezi, Sümeg, Somló, Ugod) egészítették ki (lásd a belső borítón látható térképet), amelyekbe csak időlegesen került a földesúr néhány katonája (10-50 fő) mellé a királyi végvárakból váltva kirendelt őrség vagy vármegyék által kiállított katonaság.

Az 1570-es évek második feléig ebben a rendszerben a törökök egyetlen jelentősebb sebet ütöttek. Kihasználva a drinápolyi béke lejártát, 1575 augusztusában elfoglalták, majd földig rombolták Fonyód várát.⁵⁸¹⁷ A földrajzilag ugyan inkább a kanizsai főkapitánysághoz, Szigligettel való szoros kapcsolata miatt azonban 1573-tól szervezetileg a győri generalátushoz csatolt vár elveszte valóban nagy veszteséget jelentett mindkét végvidéki főkapitány számára. Csányi Ákos már 1554-ben kijelentette, „ha Fonyódba török leszen, az egész Balatonnak két felét elszakasztja.”⁵⁸²⁸ Ez azután Fonyód elestével hamar valósággá vált. A győri főkapitányság különleges előretolt bástyáját ezért valamilyen 160módon mindenképpen pótolni kellett. Véglegesen ugyan erre mind a kanizsai, mind a Balaton-felvidéki végeken majd csak az alább említendő, 1577. évi nagy bécsi haditanácskozás esztendejében került sor, 1576-ban első ízben már rendes királyi őrséget rendeltek a Fonyóddal szemben, a Balaton túlsó partján fekvő Keszthely és Szigliget váraiba. A 100 fős gyalogos őrséget viszont ezúttal nem a győri generalátusból, hanem Kanizsáról rendelte ki az üresedésben lévő főkapitányi tisztséget ellátó, Bornemissza János.⁵⁸³⁹ A szükségintézkedés ilyen megoldása azzal állhatott összefüggésben, hogy 1574-ben Zrínyi György halála után Eck Graf zu Salm győri főkapitány Bornemisszával együtt jelentősebb gyalogságot vezényelt át Pápáról Kanizsára.

Az 1570-es évek a győri főkapitányság véghelyeivel szemben a törökök szintén kiépítették saját várrendszerüket (lásd a belső borítón látható térképet), amelynek erősségei a budai vilájethoz, azon belül pedig – északról délre haladva – az esztergomi, a budai, a székesfehérvári és a simontornyai szandzsákhöz tartoztak.⁵⁸⁴¹⁰ Mivel az oszmánok célja továbbra is a legfőbb nyugati ellenség, az osztrák Habsburgok fővárosának, Bécsnek az elfoglalása maradt, az egykori magyar főváros környékén igen erős várláncolatot kívántak létrehozni, hogy erre a bázisra építve még békeidőben is folyamatosan araszolhassanak előre a végső cél felé. Várépítési stratégiájuk ennek a fő célkitűzésnek köszönhetően számos elemében hasonlított a bécsi hadvezetés Győr előterében végrehajtott törekvéseihez, noha természetesen elsősorban nem védekező, hanem támadó jelleget öltve.

Az 1540-es években az oszmán hadvezetés legfontosabb feladata az elfoglalt Buda környékének mielőbbi megerősítése volt, miként ugyanebben az időben a „hitetlenek” számára Győr vidékének határvédő-zónává formálása. Ennek érdekében az elkövetkező három évtizedben a tartományközpont köré rendkívül erős védőgyűrűt vontak. A Budát biztosító várláncolat nyugati részének kiépítése az 1543–1544. évi hadjáratokban kezdődött meg, amikor a szultán, majd a helyi török csapatok elfoglalták Esztergom, Visegrád, Székesfehérvár és Vác várait, amelyek közül Esztergomot és Fehérvárt szandzsákszékhellyé tették és várhálózatok kulcsaivá építették ki. Tartománybővítésüket 1552-ben Veszprém, majd 1557-ben Tata és két szomszédvára, Gesztes és Vitány elfoglalásával tölték még nyugatabbra, sőt Hegyesd 1561. évi említett bevételeivel már – ugyan csak rövid időre – a Balaton-felvidékre is befészkelték magukat. 1566-ban Veszprém és Tata visszafoglalásával többé-kevésbé az 1552 előtti frontviszonyok álltak helyre, pusztán Gesztes és Vitány várai kerültek még ugyanebben az esztendőben ismét török kézre. A két kis vár közül végül csak Gesztes épült be az oszmán várrendszerbe, és lett Tata török ellenvára, Vitányt viszont hamarosan örökre felszámolták.

Buda környékének valódi védőgyűrűvé építése csak úgy volt elképzelhető, mint ahogy maga a bécsi hadvezetés igyekezett egy hasonló védőövezetet létrehozni Győr előterében. Azaz a törökök az elfoglalt nagyobb várak mellett elhagyott középkori kisebb várakat, kastélyokat, kolostorokat igyekeztek mind Esztergom, mind Fehérvár környékén várláncolatukba beépíteni, hogy ezáltal egy jól zárható és a szandzsákszékhelyekről, valamint a budai vilájethozból megfelelően ellenőrizhető rendszert hozzanak létre. 161Ezeket a céljaikat valósították meg akkor, amidőn a budai szandzsákban Zsámbékot és az említett

5817 Hóvári, 1985. 152–153. A bányavidéki végeken ugyanekkor Kékkő, Divény és Somoskő várait szállták meg és birtokolták egészen Pálffy Miklós 1594. évi téli hadjáratáig.

5828 öze, 1996. I. köt. 110–111.: No. 37. Csányi Ákos Nádasdy Tamáshoz. 1554. október 24., Vörs.

5839 A közösen számolt őrség fizetése havonta 295 rajnai forint volt. Pálffy, 1995/1. 150.

58410 Az alábbiak megírásához elsősorban Hegyi Klára újabb kutatásainak eredményeit és szíves írásos adatközlését használtam: Hegyi, 1989. 4.; Hegyi, 1995/1. 81–83.; Hegyi, 1995/2.; Hegyi, 1996. és Hegyi, 1998., valamint Fitz, 1956/1–2. Vö. még a Castrum Bene Egyesület IV. Vándorgyűlésén (Székesfehérvár, 1998. május 15–17.) Gerelyes Ibolya, Hatházi Gábor, Hegyi Klára, Kovács Gyöngyi és Terei György által a témákra vonatkozó előadásokat.

Gesztet, a fehérváriban pedig Csókakő várát az 1540–1550-es években jelentősebb őrséggel látták el.⁵⁸⁵11 Az egykori középkori várakat és erődítményeket azután forrásaikban – miként azt Hegyi Klára újabb kutatásaiból tudjuk – mindig *kalénak*, azaz magyarul várnak titulálták.

Az egykori keresztény várak megerősítésénél is jelentősebb volt a törökök saját északkelet-dunántúli vár- és palánképitkezése. Miután az elfoglalt területen, az egykori középkori Magyarország közepén nem volt kellő számban olyan jelentősebb vár vagy erődítmény, amely alkalmas lett volna a keresztény végváriakkal szembeni támadásra, illetve védekezésre, a törökök számos új váracsát építettek. A forrásokban magyarosan párkánynak (törökül *párkán*) nevezett új palánkvárakkal azután remekül töltötték be a budai védgyűrű üres részeit, illetve alakítottak ki segítségükkel a királyi végházakkal valóban farkasszemet néző ellen-erődöket. Új vár épült már az 1540-es években Esztergom szomszédságában, a Duna északi partján Párkánynál (törökül Dzsigerdelen), majd a szandzsákszékhellyel szembeni Szent Tamás hegyen (Tepedelen). Budától nyugatra ugyanakkor elkészült „Hamza bég szerája” Érden, valamint a Tatáról Adonyba vezető utat ellenőrző váli váracska, de az 1570-es évekre a (pilis)vörösvári párkány is. A Székesfehérvár melletti Battyánban (vagy másként Csíkváron) mindeközben egy jelentősebb őrtornyot emeltek (*kula*), amely valóban ismert erődítménynek számított, hiszen Choron János 1563. évi említett térképén is látható volt. Fehérvár hátszágában mindemellett a Duna védelmére – miként azt Thury Benedek említette – Adony mellett felépült Korkmaz (avagy Dzsánkurtarán), Földvár és Paks vára, továbbá a Balatontól délkeletre 1570-re Hídvég erőssége is.⁵⁸⁶12 Míg Korkmaz és Földvár a budai, Paks pedig a szekszárdi szandzsákhhoz tartozott, addig Hídvég a simontornyai liva része volt. A várak más közigazgatási egységekbe való tartozása azonban a törökök számára semmiféle nehézséget nem jelentett, hogy ezek katonái közösen induljanak portyázni – főként a fehérvári bégek vezetése alatt – a győri főkapitányság területére.

A legfontosabb vízi és szárazföldi utak mentén felépült palánkvárak hálózata Hídvégtől nyugati irányban a Balaton déli partján is folytatódott. Jóllehet ezeknek a török végeknek a feladata már nem kis részben a kanizsai főkapitányságban szolgáló végváriakkal való küzdelem volt, jelentős szerepet játszottak a győri generalátussal szemben is. Mivel a Balaton nyáron naszádokkal, télen pedig az erős telek miatt lovakkal és szekerekkel is átjárható volt, ezért az endrédi, karádi, simontornyai, ozorai, tamási, koppányi és laki törökök, valamint mindenekelőtt a mai Balatonszemes mellett fekvő egykori Bolondvári katonái – a korabeli kárjegyzékek adatai szerint⁵⁸⁷13 – állandó „vendégek” voltak ^{162a} nagy tó északi partvidékén is.⁵⁸⁸14 Sőt 1570-ben – miként említettük – az oszmánok még a Fonyód melletti Bézsényben is ellenvárat emeltek, ezt azonban vagy sikerült a keresztényeknek megsemmisíteniük, vagy Fonyód lerombolása után vált szükségtelenné.

Noha a törökök várláncolata az erődítmények sűrűségét tekintve többé-kevésbé hasonlóan épült fel, mint a győri főkapitányság várhálózta, ennek ellenére az oszmánok mégis igen jelentős erőfölényben voltak. Az elfoglalt várakba az 1540-es években irdatlanul nagy, sőt talán az indokoltnál is tekintélyesebb őrsegek kerültek (hogy csak a két fővárat említsük: Esztergom, 1543: 3237, 1544: 2160 fő; Fehérvár 1543: 2978, 1544: 2401),⁵⁸⁹15 amelyek száma ugyan utóbb csökkent, de az erőfölényen ez lényegében nem sokat változtatott, pusztán egy kicsit tompított. Az 1550-es évektől azután további csökkentésekre már nem került sor, legfeljebb – miként azt a bécsi hadvezetés is oly gyakran tette – csak az elfoglalt vagy újonnan épített várakba rendelték ki a nagyobbakból őrseget.⁵⁹⁰16 Az oszmánok katonai fölénye tehát továbbra is megmaradt, ami természetesen azzal állt összefüggésben, hogy a hódításaikat elsősorban Bécs irányában igyekeztek tovább bővíteni, illetve maga az ellenség is e területen rendezkedett be legszívesebben a

58511 A török források mellett Zsámbék megerősítésére lásd Sforza Pallavicini 1554 augusztusában írott jelentését, amelyben arról számolt be uralkodójának, hogy a budai pasa 100 lovassal erősítette meg várát, miután a tatái kapitány a környék lakosságát a keresztény végvár erődítéseire robotra akarta hajtani. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 52–55. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. 1554. augusztus 23., Ráró. Gesztésre, ill. Csókakőre pedig lásd még a helytörténeti és régészeti irodalmat: Sándor, 1964. 162–163. és Stepancsics, 1996. 4., ill. Károly, 1893. 70–79.; Fitz, 1958. és Farkas, 1989/2.

58612 A fent idézett általános irodalmon kívül az említett várakra lásd még az alábbi helytörténeti feldolgozásokat: Párkányra: Haiczl, 1997. 13–26.; Vádra: Hatházi–Kovács, 1996. 11–18. és az előzővel összemérhetetlenül gyengébben Vál, 1997. 12–15., ill. Battyánra: Farkas, 1989/1.

58713 ÖStA HHStA Turcica Karton 43. Konv. 1. fol. 25–32. és ÖStA KA HKR Akten Exp. 1589. Aug. No. 88. fol. 90–21., ill. Uo. Reg. 1591. Dez. No. 41. Vö. még Gömör, 1885. és Simoniti, 1991.

58814 Endrédre: Tóth T., 1994.; Simontornyára: Dávid, 1982. 9–11., valamint vö. még: Kiss Is., 1990. 66–83.; Bolondvárra: Reöthy–Stirling, 1990. 143–146.

58915 Hegyi, 1996. 54. és Hegyi, 1989. 4., ill. Vass, 1989. 80.

59016 Hegyi, 1995/2. 51.

védelemre. Végül, összességében nézve a keresztény és az oszmán erőviszonyokat, a győri végvidék általában mintegy bő 3500 főnyi katonaságával szemben az ellenfél majdnem ennek a duplájával rendelkezett. Ezen az arányon pedig igazán az sem javított jelentősen, ha a „magán való végvár”, Komárom több mint 1000 fős őrségét is a győri végvidékhez számolták.

A törökök számára kedvező erőviszonyokkal a bécsi hadvezetés már az 1540-es évek közepén tökéletesen tisztában volt. Nem véletlen tehát, hogy éppen a bécsi haditanácsosok azon kijelentése után kezdtek hozzá 1546-ban az alsó-ausztriai rendek jelentős segélyeivel a győri védelmi övezet kialakításához, miszerint „az ellenség Ausztriával szemben a legerősebb.”⁵⁹¹ 17 Ez az állítás tökéletesen megfelelt a valóságnak, hiszen az oszmán hadvezetés a 16–17. században a Habsburgok ellen az Adria-tengertől a temesvári végekig kiépített hosszú várvonalában – a sokat emlegetett Bécs elleni tervek miatt – mindig ezen a területen fizette a legtetemesebb számú őrségeket. Ezt igazolja az – az adataiban ugyan egy kissé biztosan túlzó – kimutatás is, amelyet 1577-ben a bécsi hadvezetés számára a határ menti végvári kapitányok állítottak össze. Eszerint ekkor a győri főkapitánysággal szemben fekvő várakban állítólag Endrédtől Lakig 1885 főnyi, Fehérvártól Esztergomig pedig 12 043 főnyi török végvári szolgált.⁵⁹² 18

A két szembenálló fél közül a törökök erőfölénye mellett számos egyéb okból is a keresztény fél volt sokkal nehezebb helyzetben. Az újabb oszmanisztikai kutatások szerint a 16. század hetvenes–nyolcvanas esztendeiben a helyi török hadvezetés a határvárakban 163szolgáló katonaság zsoldjának mintegy 70-90 %-át fedezni tudta, azaz a megszállás terhei – békeidőben legalábbis – nem jelentettek túlságosan komoly anyagi nehézségeket. Ennél is figyelemreméltóbb viszont, hogy az isztambuli kincstárnak a legjelentősebb európai szárazföldi ellenféllel szembeni fontvonal katonaságának zsoldszükségletei arányaiban összehasonlíthatatlanul kisebb megterhelést jelentettek, mint a királyi végvárrendszer eltartása a bécsi kormányzat számára.⁵⁹³ 19 Mindemelllett a támadó fél helyzete az adott szituációban mindvégig sokkal kedvezőbb volt, hiszen míg az oszmánoknak egy-egy vár esetleges elvesztése után bőven volt még hova visszavonulniuk, addig egy-egy komolyabb győri végvidéki várnak vagy magának a fővárnak az eleste katasztrofális helyzetet idézhetett elő, hiszen – magyarországi hátország vagy újabb jelentősebb várláncolat már nem lévén – visszavonulásra már nem nagyon volt lehetőség.

164 VI. A győri végvidék a „háborús békeévekben” (1576–1594)

A törökök az 1570-es évekre jól kiépített északkelet-dunántúli várrendszerükből minden adódó alkalommal azon mesterkedtek, hogyha nem is várfoglalásokkal, de a királyi országrész adóztatásával és jelentősebb betörésekkel hódításuk határát minél nyugatabbra tolják. Ennek a törekvésnek a megvalósításáról kiválóan tanúskodnak a helyi és a központi oszmán adminisztráció fennmaradt forrásai, mindenekelőtt a szandzsákösszeírások és a tímárbirtokok adományozásáról készült jegyzőkönyvek, az úgynevezett rúznámcsék. Ezek arról a különleges helyzetről számolnak be, hogy a győri főkapitányság területén – ha nem is ténylegesen, de úgymond „virtuálisan” – a törökök a védelmi övezet végvárai környékén „megszervezték”, pontosabban megtervezték saját közigazgatásukat. A fehérvári szandzsák területe északon Győr fölé nyúlt, nyugaton pedig átlépte a Marcal, a Zala és a Rába folyók határát, miközben Veszprém, Palota, Pápa, sőt még maga Győr is – bár hangsúlyoznánk, csak elvileg – kisebb török közigazgatási egység-székhely, azaz fantom náhijeközpont lett.⁵⁹⁴ 1

Noha a török adóösszeírások efféle adatai nem fedték a valóságot, hiszen inkább a hódoltatási szándékról adtak tanúbizonyságot, annak igenis bizonyítékai voltak, hogy az adott területekre az oszmán portyázók már nem egy esetben tényleg eljutottak. Ezt igazolják az ellenséges betörésekről a végvári kapitányok által készített, majd a Haditanácsnak megküldött kárjegyzékek is, amelyek arról tanúskodtak az 1570–1580-as évek hosszú „békeidőszakában”⁵⁹⁵ 2 az oszmánok adóztatásának előretörése jelentős volt, és portyáikkal

59117 „Gegen Osterreich ligt der Feindt am sterkhisten.” ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 102. Rövid kancelláriai tartalmi kivonat I. Ferdinánd részére az alsó-ausztriai rendek 1546. július 16-án Bécsből hozzá intézett levelén.

59218 „Turckische Heusser, so gegen dem Plattensee unnd auf Tyhan werts geleeen unnd ettwas weiter von Canissa sein.”, ill. „Die Granitz gegen Vesprin unnd Papa, zwischen dem Plattensee und der Donau.” ÖStA KA AFA 1557/13/2. fol. 360–362. és kiadásai: Lopašiæ, 1884. 46–47.: No. XXVII. és Merényi, 1894. 260. Vö. még egy-egy hasonló kimutatással: Gömöry, 1894/1. és Takáts, 1915. 94–96.

59319 A téma legújabb kutatási eredményeinek összefoglalása: Ágoston, 1998. 366–381.

5941 Hegyi, 1993. 104–105. Vö. még Vass, 1989. 99–135.: No. II. és 165–174.: No. IV.

5952 Erre az időszakra még mind a mai napig az egyik leghasználhatóbb munka: Gömöry, 1885.

valóban napi rettegést hoztak a győri főkapitányság területén élő lakosság mindennapjaira. A törökök ilyen tevékenységével – a gyakori panaszlevelek és az említett kárjegyzékek alapján – ugyan maguk a főkapitányok és a bécsi hadvezetés is tisztában volt, 1577 augusztusában azonban a lemondott Andreas Teufel főkapitány utódja, a szintén alsó-ausztriai Karl Ludwig von Zelking generális személyesen is megtapasztalhatta, mit is jelent valójában a törökök portyázása és mennyire jelentős előrenyomulások a végvidék területén. A hónap első vasárnapján ugyanis közvetlenül Győr szomszédságában a székesfehérvári Ali bég vezette törökök egyik lesvetése következtében olyan súlyos vereség érte a fővár őrségét, amely szinte sokkolta az Udvari Haditanácsot.⁵⁹⁶³

Az esemény azért volt rendkívül megdöbbentő, mert a főkapitányság szervezete erre az időre meglehetősen jól kiépült, váraiban pedig jelentőségüknek megfelelően 1576–1577-ben nem csekély őrség állomásozott. 1576-ban ez különösen igaz volt, hiszen – noha a drinápolyi békét 1575 novemberében újabb nyolc esztendővel sikerült meghosszabbítani – ténylegesen semmi sem garantálta, hogy a hódoltsági török erők a következő esztendőben nem indítanak olyan újabb expedíciókat, mint amelyek 1575-ben Fonyód, Divény, Kékkő és Somoskő várainak elfoglalásával a győri és a bányavidéki főkapitányság [165](#)meggyengülését hozták.⁵⁹⁷⁴ Ennek megelőzésére, valamint a Báthory István lengyel királlyá választásával kapcsolatos bonyodalmak miatt a bécsi hadvezetés 1576-ban mind a törökkel szemben legfontosabb győri, mind pedig a lengyel események következtében kiemelt jelentőségű felső-magyarországi főkapitányságot igen megerősítette. Ennek köszönhetően – noha csak egy esztendőre, hiszen a rettegés a békesség helyreálltával hamar megszűnt – olyan várakba (Veszprém és Palota) is ideiglenesen német gyalogokat rendelt, amelyekben korábban sohasem állomásoztak. Emellett még egy újabb zászlóaljjal a győri német gyalogságot is megerősítették, de – miként arról az alábbi táblázat adatai tanúskodnak⁵⁹⁸⁵ – megemelték egy kissé Pápa és Tata magyar gyalogságának létszámát is.

A győri főkapitányság végvárainak őrséglétszámai és havi zsoldjuk 1576-ban				
végvár	magyar lovas	német és magyar gyalogos	összesen	havi zsold
Győr	401	951 német + 313 magyar	1665	8664 r. f. 30 k.
Pápa	300	450 magyar	750	3118 r. f. 30 k.
Palota	100	50 német + 250 magyar	400	1810 r. f.
Veszprém	200	100 német + 300 magyar	600	2420 r. f. 30 k.
Szentmárton	17	150 magyar	167	579 r. f. 52 k. 2 ø
Tata	70	320 német és magyar	390	2794 r. f. 15 k.
Csesznek	18	50 magyar	68	220 r. f.
Tihany	26	50 magyar	76	271 r. f.
Vázsony	18	25 magyar	43	151 r. f. 30 k.
összesen	1150	3009	4159	20 030 r. f. 7 k. 2 ø
A táblázatban alkalmazott rövidítések: r. f. = rajnai (rénes forint), k. = krajcár, ø = bécsi dénár, fontdénár, pfennig				

A több mint 4150 fővel a győri végvidéki generalátus őrséglétszámai az egész 16–17. században a legmagasabb értéket érték el. Hangsúlyoznunk szükséges azonban, hogy ekkor ebbe a létszámba minden végvárit beleszámoltak, mind az osztrák rendek, mind az uralkodó által fizetetteket, de még a kerületi főkapitányság gyanánt Pápán szolgáló, említett 100 lovast és 100 gyalogost is, amelyeket a magyar hadiadóból tartottak el. A Balaton-felvidék védelmében jelentős Keszthely és Szigliget őrségét ugyanakkor – miként említettük – ebben az időben a kanizsai főkapitányság haderejéhez sorolták, noha a [166](#)gyakorlatban ezek a várak inkább a győri generalátus alá tartoztak. Mivel a közvetlen török fenyegetés 1577 elejére elhárult, az ideiglenes erősítésként a végvárakba rendelt német és magyar gyalogok egy részét –

5963 Gecsényi, 1994. 168–170. Az esemény híre még Velencébe is eljutott: Kárpáti-Kravjánszky, 1933. 227.: No. 16–17.

5974 A horvát végeken a Korana folyó mellett fekvő Budackinál ugyanekkor a török csapatok szinte már kisebb ütközetet vívtak a királyi csapatokkal, amelyben maga a horvát végvidéki főkapitány-helyettes, Herwart von Auersperg is elesett. Radics, 1862. VIII–IX. és 368–369.

5985 „Kurcze und summary Verzeichnus aller und yeder der Römischen Kayserlichen Maiestät, unnser allergenedigisten Herren, Grenicz Heuser vom Adriatschen Mër an, biß an Sibenbergen, wie die diser Zeit beseczt und das Khriegsvolckh darinen vermüg der Muster Register becztalt werden.” Pálffy, 1995/1. 150–151.

természetesen takarékosági okokból – kivonták. Ekként az esztendő nyarán a hivatalos adatok szerint már csak 3568 végvári (1193 huszár, illetve 850 német és 1525 magyar, azaz összesen 2375 gyalogos a korábbi 3009 helyett) teljesített a főkapitányság váraiban szolgálatot.⁵⁹⁹6 Mindezek ellenére megrázó lehetett a bécsi hadvezetés számára, hogy a törökök a végvidék kiépülte ellenére mennyire könnyen elérhették akár magát a főkapitányi székhelyt is, és okozhattak jelentős a generálisoknak veszteségeket.

Az 1577 augusztusi győri „fekete vasárnap” korántsem volt az egyetlen efféle esemény a határvédelmi rendszer elmúlt esztendőkbeli történetében,⁶⁰⁰7 ezért a Haditanács már az 1576. évi regensburgi birodalmi gyűlésen a török segélyről folytatott tárgyalásokat követően elhatározta, hogy a védelmi rendszer hatékonyabb működtetése, a határvédelmi koncepció újragondolása, a végvárak építkezéseinek, valamint a katonaság elosztásának, fizetésének és ellátásának megvitatása érdekében nagy haditanácskozást hív össze Bécsben. Húsz esztendővel az Udvari Haditanács 1556. évi megalapítása és a győri főkapitányság létrejötte után tehát szükségessé vált, hogy a csaknem teljességgel kialakult határvédelem működésének hiányosságait mielőbb megtárgyalják. A nevezetes *Hauptgrenzberatung*ot – amelyhez hasonló tárgyalások a védelmi politikai alapelveiről csak 1554–1556-ban, majd a tizenöt éves háborút (1591–1606) követően, illetve a 17. század végén folytak, ha talán nem is ennyire szervezett formában – végül 1577. augusztus eleje és szeptember 24. között tartották meg a császárvárosban.⁶⁰¹8 Ennek döntései a győri főkapitányság történetében is hoztak néhány olyan fontosabb változást, amelyek egészen Győr 1594. évi elestéig meghatározóak voltak.⁶⁰²9

1671. Az 1577. évi bécsi Nagy Haditanácskozás következményei a győri végeken

A határvédelem korszerűsítését és legégetőbb problémáit megvitató tanácskozáson a Haditanács vezetői, a legtekintélyesebb egykori és éppen szolgáló idegen végvári főtisztok, valamint az egyes végvidékeket fizető osztrák tartományok képviselői⁶⁰³1 mindenekelőtt egy új védelmi koncepció kidolgozásán munkálkodtak. A viták során két ellentétes nézet ütközött össze, amelyeket a magyar hadszíntér egy-egy kiváló, nem magyar származású ismerője, Lazarus Freiherr von Schwendi⁶⁰⁴2 és egykori tanítványa, egyúttal a felső-magyarországi főkapitányi tisztségben utódja (1568–1584), a volt győri nehézlóvas-kapitány, Hans Rueber von Püchsendorf⁶⁰⁵3 képviselt. Míg az utóbbi európai összefogással a törökök ellen egy nagy támadó háborút javasolt, addig az előbbi az aktív határvédelem mellett foglalt állást. Jóllehet Ruebernek valóban igaza volt abban, hogy az úgynevezett hadügyi forradalom eredményeinek – mindenekelőtt a tűzfegyverek elterjedésének köszönhetően – a keresztény fél már ebben az időben is harcászati fölénybe kezdett kerekedni vetélytársával szemben,⁶⁰⁶4 az adott esetben mégis Schwendi koncepciója felelt meg inkább a valóságnak. Az európai hírű hadvezér és hadtudományi író a Német Birodalom és az örökös tartományok adott gazdasági–politikai viszonyait az osztrák fővárosból és a birodalomból sokkal realisabban mérte fel,⁶⁰⁷5 mint a magyar

5996 „Gränicz zwischen der Donaw und Plattensee.” 1577. július 1. Készítette: Bernhard Reisacher. AS DSK Fasc. 171. (I. Reg.) ni pagine. További egykorú másolata: ÖStA KA AFA 1577/7/6.

6007 Számos kiváló példa: ÖStA HHStA Turcica Karton 43. Konv. 1. fol. 25–32.; ÖStA KA HKR Akten Exp. 1589. Aug. No. 88. fol. 90–21., ill. Uo. Reg. 1591. Dez. No. 41., valamint Gömöry, 1885. és Simoniti, 1991. passim.

6018 A haditanácskozás jegyzőkönyve több példányban maradt fenn: 1.) ÖStA KA AFA 1577/13/2. (Az eredeti, Bernhard Reisacher által letisztázott példány.) Egykorú, közel egykorú és későbbi másolatok: 2.) MOL P 108 Esterházy cs. lt., Rep. 77. Fasc. N.; 3.) Archiv GNM Nürnberg, WF Österreich ZR 7670.; 4.) ÖNB Cod. 8678. 5.) Uo. Cod. 8345. és 6.) Uo. Cod. 12 660. Az eddigi irodalom igazi jelentőségében még nem tárgyalta a haditanácskozást: Schulze, 1973. 65–69.; Wessely, 1976. 38–49.; Nagy László, 1987. 104–114.; ill. újabban Kruhek, 1995. 273–277. és Kelenik, 1997. 30–37. A tanácskozás anyagának sajnos sok hibával teli és pusztán kivonatos magyar kiadása: Geöcze, 1894/1. (A jegyzőkönyv kritikai kiadásán Kelenik József kollegámmal dolgozunk.)

6029 A főkapitányságra vonatkozó általános javaslatok: ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 44–52. Az alábbiakban az itt olvasható információkat többször hasznosítottuk, külön azonban csak idézetek esetén hivatkozunk rájuk.

6031 A magyaroknak a központi hadügyi döntések meghozatalában való szerepét – sajnos – jól példázza, hogy a haditanácskozáson egyetlen magyar végvári főtsízt sem volt vagy lehetett jelen.

6042 Janko, 1871.; Eiermann, 1904.; König, 1934.; Schnur, 1987. és újabban Thomas, 1995.

6053 Rueber katonai pályájára: Adel im Wandel, 1990. 337–338.

6064 Kelenik, 1990. és Kelenik, 1991/1–2. Az oszmánokra vö. még: Ágoston, 1995.

6075 Ezzel kapcsolatban lásd újabban Nikolaus Thomas igen érdekes összefoglalóját: Thomas, 1995.

hadszinterről pusztán ausztriai birtokaira kimozduló Rueber főkapitány. Schwendi tökéletesen tisztában volt azzal, hogy egy támadó háborúnak egyáltalán nincsenek meg a gazdasági és katonai feltételei, az aktív határvédelmet támogató javaslata mellett ezért mindvégig kitartott.

Schwendi koncepciójának a lényege arra irányult, hogy a jövőben megakadályozhassák az afféle kudarcok bekövetkeztét, mint amilyen 1577 nyarán Győr közvetlen közelében történt. Ennek feltétele – konkrét határvonal nem lévén – a korábbinál még jobban záródó, még kevésbé átjárható és szigorúan ellenőrizhető védelmi övezetek kialakítása volt. A végvidéki főkapitányságok korszerűsítése során ezért a jövőben – a végvárak megfelelő ellátása mellett – még jobban kívántak a kedvező természeti adottságokra (mindenekelőtt az igen gazdag magyarországi vízhalózatra, a mocsarakra és a hegyvonulatokra) támaszkodni, hogy ezáltal hatékonyabban állhassanak ellen a „háborús békeévek” alatt a törökök portyáinak és képesek legyenek feltartóztatni egyre kiterjedtebb királlysági adóztatásukat.⁶⁰⁸⁶

168A győri főkapitányság esetében – ellentétben például a kanizsaival⁶⁰⁹⁷ – folyóvölgyekre és mocsarakra csak Tata mellett, a Dunáig terjedő területen, illetve a második vonalban, a sokat emlegetett Rába és a Marcal vidékén támaszkodhatott a hadvezetés, hiszen más jelentősebb folyó vagy mocsár nem volt az Észak-Dunántúlon. A Bakony-hegyvonulata és erdőségei viszont – miként erre Choron János említett 1563. évi térképe is felhívta a figyelmet – jelentős mértékben akadályozták a török portyázók előrenyomulását, noha egyúttal két jelentős csoportra osztották a generalátus várait. Az elsőben a hegyvidékre és a Balaton-felvidékre törő portyák feltartóztatására hivatott várak (Palota, Veszprém, Csesznek, Vázsony, Tihany, Csobánc, Szigliget és Keszthely) sorakoztak, míg a második csoport (Pápa, Szentmárton, Tata) már a Kisalföld peremén és az annak előterében húzódó dombságon védelmezte a királyi fennhatóság alatt álló területeket. Abban az esetben viszont, ha az ellenségnek sikerült megkerülniük az első csoportba sorolt végházakat és átkelniük a hegyvidéken, villámgyorsan juthattak ki a Kisalföldre, majd a sík vidéken már csaknem akadálytalanul magáig Győrig.⁶¹⁰⁸

Ez ellen meglehetősen nehéz volt védekezni, a haditanácskozás résztvevői a nagy port felvert kudarcot követő vizsgálat beszámolója, valamint Andreas Teufel memorandumja alapján – aki korábban (1575–1577), majd Zelking váratlan augusztus 20-i halála után ismét győri főkapitány (1577–1588) volt és személyesen is részt vett a tanácskozáson – mégis tettek néhány fontosabb javaslatot. Az erődváros minél tökéletesebb „katonai objektummá” alakítása érdekében különösen szigorú rendet kívántak az erődítményben, amelyhez elsősorban a főkapitány tekintélyének és hatáskörének növelésére lett volna mindenekelőtt szükség. A város azonban egyúttal kereskedelmi centrum is volt, és földesura, a győri káptalan is benne székelt, a katonai szempontból „zavaró” körülmények megszüntetését ezért fontos feladatnak tartották. A probléma megoldása érdekében szorgalmazták a káptalan Sopronba vagy Szombathelyre való kitelepítését, ezáltal a polgárság teljes katonai igazgatás alá helyezését, valamint a harmincadhivatalnak a külvárosba való kiköltöztetését. Sőt – ugyan meglehetősen abszurd ötletként – egyesekben még az is felmerült, a császárváros védelme szempontjából oly fontos erődöt (fenntartván a káptalan tulajdonjogát) csatolják Alsó-Ausztriához.⁶¹¹⁹

Ezek a jelentős tervek a magyar rendekkel való súlyos politikai konfliktusok, valamint a katonai érdekeket háttérbe szorító gazdasági tényezők következtében sohasem váltak valóra.⁶¹²¹⁰ A haditanácsosok ugyanakkor könnyebben kivitelezhető, kisebb jelentőségű és kifejezetten katonai újításokra is javaslatokat tettek.

Elsőként – feltételezhetően Rueber egykori német lovaskapitány javaslatára – igen üdvözlendőnek tartották volna, ha 1546, 1556–1557 és 1564–1566 után az alsó-ausztriai rendek ismét felújítanák nemes ifjaik győri lovasszolgálatát, hogy tapasztalatokra tegyenek szert a végeken. Ennél jobb iskolát a későbbi végvári szolgálathoz – miként a tanácsosok fejtegették – sehol sem járhattak ki.⁶¹³¹¹ Erre azért is igen nagy szükség

6086 Mindezek mellett a tanácsosok foglalkoztak még a katonaság fegyelmének, a végvárak erődítéseinek, az élelem- és hadianyag-ellátásnak a problémáival, megtárgyalták az osztrák tartományok *Defensionsordnung*ját, a végvárak fizetési nehézségeit, sőt – miként a középkorban Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején – ekkor is felmerült a német lovagrend Magyarországra telepítésének a lehetősége. Ezekre a témákra a következő fejezet egyes részeiben még néhol kitérünk, bár szinte mindegyik önálló monografikus feldolgozást érdemelne. A német lovagrendre vonatkozó tervek: Zwiedineck-Südenhorst, 1878/2.; Erben, 1895. és Illéssy, 1902.

6097 Az egykori Kanizsa-patak mocsárvilágának őrházakkal való megerődítésére: Kelenik, 1995/3. Vö. még: Vándor, 1994. 340–346. és Pálffy, 1995/1. 168–171.

6108 „das Ort ein solche weite Ebne umb sich hat” ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 45.

6119 Gecsényi, 1994. 172.

61210 Uo. 173. Vö. még a káptalannal való kapcsolatra és a gazdasági érdekekre: Gecsényi, 1984.; Gecsényi, 1986. és Gecsényi, 1991/2.

61311 „Weill hievor allzeit ain Anzall Teutscher Reyter zu Raab als in ainer Hauptvessten gehalten, aber seit

lett volna, mert – miként arra már utaltunk – 169ez időben a bécsi hadvezetés nem rendelkezett elegendő tapasztalt idegen főtiszttel.⁶¹⁴12 Noha azután a hadügyi költségvetésben a 100 német nehézlovasra havonta összesen 1398 rajnai forintot elkülönítettek, eddigi ismereteink szerint a javaslat csak jóval később, 1591-ben valósult meg. Ekkor két esztendőnyi tárgyalásokat követően az európai utazásairól is híres Sigmund Hagert nevezte ki a Haditanács a 100 lovas kapitányává Győrbe.⁶¹⁵13 A kontingens egészen a végvár 1594. évi elestéig teljesített az erődvárosban szolgálatot.

A törökök ellen már Nádasdy Tamás által is hasznosnak ítélt nehézlovasok alkalmazásán túl a haditanácskozás – a felső-magyarországi végekhez hasonlóan – további 50 vagy akár még több puskákkal felszerelt német nehézlovas hadrendbe iktatását is szükségesnek tartotta. Mivel ezeket maga Teufel főkapitány kész volt felfogadni, a tárgyalások jegyzőkönyvében a bekezdés mellé odakerült a *fiat* (legyen) szócska. Ennek ellenére a jelentős költségek miatt az 1580-as években közvetlenül a főkapitány parancsnoksága alatt pusztán 10 ilyen nehézlovast alkalmaztak.⁶¹⁶14 Mindezek mellett konkrétan a portyázó ellenséggel szemben 20, szakállaspuskákkal felszerelt harci szekér (*Streitwagen*) beszerzését is szorgalmazták, hiszen ezek kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy róluk a törökök ellen az erődvárosból kivonult gyalogságot tűzfegyverekkel fedezhessék. Vészhelyzetben pedig szekérvárrá összekapcsolva a szekerek a bekerített katonaságnak a felmentő csapatok megérkezéig lehetőséget adtak az ellenállásra.⁶¹⁷15 Hasonlóképpen kifejezetten a Győr környéki ellenséges betörések megszürése érdekében folytatódott a haditanácskozást követően az erődváros környéki őrházgyűrű további kiépítése. Ennek kialakítását – miként említettük – Pallavicini főhadimarsall és Gall főkapitány kezdték meg, de a fokozódó támadások miatt 1574 tavaszán Salm főkapitány ismét szorgalmazta újabbak emelését.⁶¹⁸16 Teufel második kormányzósága alatt az 1577. évi kudarcból tanulva az őrházhálózatot jelentősen továbbfejlesztették. Ennek köszönhetően a század második felére – miként arról az alábbi táblázat és a belső borítón lévő térkép tájékoztat⁶¹⁹17 – Győrt minden támadható irányból egymásról látható és hírlövő 170mozsarakkal vagy szakállaspuskákkal egymásnak jelzéseket leadni képes őrhelyek gyűrűje vette körül. Ezek közül a Győrszentiván melletti őrtorony,

des nágsten Veldzuegs des sechßunndsechzigisten Jares herwiederumb underlassen worden, dardurch dan nit wenig Schad ervolget, das der jung Adel im Lannd kain Übung gehabt sich in Kriegssachen zuegebrauchen. Also unnüczlich sich dahaimbt verlegen, so hievor, dieweyll ain Anzall gemelter Reyter unden gehalten, die maisten Landleutte ire Söne hienabgeschickt, sy das Graniczwesen erfaren unnd lernen lassen. Aus demselben Hauffen dan wie aus ainer Schuell viell guetter redlicher Leut kummen sein, die man darnach zu allerlai fürfallunden Ambtern unnd Bevelchen nüczlich brauchen können.” ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 44–45. Vö. Wessely, 1976. 47.

61412 Így fordulhatott elő az a furcsa eset, hogy a már említett tatai kapingány, Ferranto [Ferdinand] Samaria 1581 és 1589 között egyszerre volt a Balaton közelében fekvő, győri főkapitányságbeli veszprémi végvár, illetve a bányavidéki generalátusba tartozó és a Dunától északra fekvő Érsekújvár főkapitánya. Pálffy, 1998. 113–116.

61513 ÖStA KA AFA 1591/4/1. Az Alsó-Ausztriai rendek *Bestallung*ja Sigmund Hager részére. 1591. április 30., Bécs. Vö. még Hagernél az életrajzi lexikonban, ill. Pertl, 1939. 61–64. Európai utazására lásd halotti beszédét: Blittersdorff, 1922.

61614 1582: Pálffy, 1995/1. 166. és 1588: Archiv GNM Nürnberg, WF Siebenbürgen ZR 7657. fol. 55.

61715 Wessely, 1976. 47. és Gecsényi, 1994. 172.

61816 Salm a Haditanácshoz „per Erpauung der Wächtheüsl vor Raab.” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 158. fol. 120. 1574. május 14.

61917 A táblázat adataira lásd az alábbi forrásokat és irodalmat. Andrásvárra és Tarisznyavárra: Gecsényi, 1994. 167. és Ráth, 1858. 30–31.; Tarisznyavárra és az abdai őrházra 1556-ból: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 76. Konv. B. fol. 27–28. Adam Gall I. Ferdinándhoz. 1556. augusztus 12., Győr; A Haditanács mutatókönyveiből lásd még Tarisznyavárra: Gregoróczy vicegenerális „soll die durch das Capitl zu Raab auffgeworffene Hattart [sic!] zu Tanisterwar [sic!] einziehen.” 1590. augusztus 13. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 185/2. fol. 106., ill. Andrásvárra: Gregoróczy vicegenerális: „Bericht wegen des Pevclhsman zu Andraschwar underhaltung. Item begert Beschaidt wegen der Haubtmanschafft zu Mergesch für Pockhy Michaeln.” 1591. december 7. Uo. Exp. Bd. 186. fol. 112.; Világosvárra egy 1614. évi tanúkihallgatás alapján: Ráth, 1865. 276. és Borbíró–Valló, 1956. 95–96. és 301.: 66. jegyz. (Sajnos nem tudjuk pontosan, hogy a világosvári őrhely létezett-e már a 16. század második felében vagy csak a következő század elején épült.); Barátira (Nagybaráti): MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Sforza Pallavicini Nádasdy Tamáshoz. 1553. szeptember 23., Győr; A többi őrhelyre egy datálatlan jegyzék a 16. század második feléből: ÖStA KA AFA 1597/12/32. (Biztosan rossz levéltári elhelyezés alatt.); Végül Bodonhelyre: Ráth, 1865., valamint Patonára a 17. századól lásd még: Ráth, 1858. 31.

Andrásvár⁶²⁰18 feltételezhetően a tisztséget már másodízben betöltő Andreas Teufel főkapitány nevének emlékét őrizte meg az utókornak.⁶²¹19

A riasztóhelyek természetesen többnyire a környező vidék legmagasabb pontjain, a fontosabb utak és átkelők mentén, részben elhagyott vagy elpusztult templomok maradványaira épülve jöttek létre. Új górékat emeltek viszont azokra a helyekre (mint például Ikrény, Gyirmót vagy Patona), amelyek biztosítására az elmúlt esztendő tapasztalatai alapján a gyakori török betörések miatt mindenképpen szükség volt.⁶²²20 Az őrházrendszer kialakulásának és létezésének a bizonyítása azért különösen figyelemreméltó, mert a hasonló típusú kanizsai végvidéki őrhelyekkel⁶²³21 ellentétben a korabeli vár- és mustrajegyzékekben ezek teljességgel „láthatatlanok” voltak. Miután többnyire az erődváros magyar katonaságából rendeltek ki őrszemeket, ezen katonákat és zsoldjukat Győr várának neve alatt tartották a mustramesterek nyilván.

62018 A körülbelül 11 x 11 méter alapterületű toronynál, amelyet kettős sánc vett körül, nemrég Tomka Gábor végzett ásatást, amelyen az 1570-es évekből, valamint Hans Breuner győri főkapitányságának (1606–1633) idejéből való téglák kerültek elő. Tomka, 1998.

62119 Analógiaként megemlíthetjük, hogy a kanizsai végeken egy valamivel nagyobb, újonnan épült váracska helyén fekvő falu, Kilimán pedig mind a mai napig őrzi építtetője, az egykori kanizsai főkapitány (1577–1580), Andreas Kielman von Kielmansegg nevét. Pálffy, 1996/3.

62220 1580-ban például Ikrény és Patona falvait egy bizonyos Fekete Memi budai kalauz segítségével több alkalommal is „meglátogatták” a török könnyűlovasok. ÖStA KA HKR Akten Exp. 1589. Aug. No. 88. fol. 10.

62321 Ezekre lásd Vándor, 1994. 341–346. és Kelenik, 1995/3.

171A Győr körüli őrházak és őrhelyek a 16. század második felében	
őrhely, vártaház, góré	a Győrből kirendelt őrség létszáma
Andrásvár váracskája	maximum 10-20 fő
Győrszentivánnál	
Tarisznyavár Kismegyernél, az elpusztult Félégyháza falu temploma (dombon)	1556-ban az abdai vártaházzal együtt 50 gyalog
Világosvár, a Ménfő melletti hegyen	maximum 10 fő
Baráti falu temploma	gyalogosok egy kapitány vezetésével
Gyirmót, góré	4 magyar puszkás gyalogos
Ikrény, góré	4 magyar puszkás gyalogos
Patona, őrhely a Rábánál, feltételezhetően a malomnál	10 gyalogos
Mérgecs régi temploma	20 gyalogos és 3 huszár
Börcs a Rábcánál	ide is igen szükségesnek vélték egy őrhely felállítását a század második felében
az abdai vártaház a Rábca-hídjánál ⁶²⁴ 22	1556-ban Tarisznyavárral együtt 50 gyalog – a 16. század második felében 10 magyar puszkás gyalogos
az őrházgyűrűt délről (Mórichida mellett) a Rába partján még kiegészíti: Bodonhely	Sopron vármegye által tartott őrség

A Győrt körülölelő vártahelyek őrséggel való ellátásában és palánkjai fel- és újjáépítésében nem pusztán az erődváros királyi katonasága vállalt szerepet. Az egyik legjelentősebb Rába-parti strázsahelyen, a mérgecs palánkban például a végváriak mellett – az országgyűlésen kivetett hadiadóból – Győr vármegye is tartott lovasokat és gyalogosokat. Erre nagy szükség volt, hiszen 1582 szeptember elején a fehervári bég még attól sem riadt vissza, hogy a mérgecs kastélyt kisebb ostrom alá vegye.⁶²³23 Az őrhelyen egyébként érdekes szituációt jelentett, hogy általában mind a Győrből kirendelt királyi, mind a vármegye által tartott katonák kapitányai – a falu nevét prédikativumként használó – Poky család tagjai voltak.⁶²⁶24 1582-ben például hét jól felszerelt lovast vagy ezek zsoldjának 172 megfelelő számú gyalogost tartozott a vármegye a királyi katonák mellé Mérgesre küldeni.⁶²⁷25 Győr vármegyéhez hasonlóan a Mérgestől délnyugatra fekvő és a győri őrházrendszer kiegészítő bodonhelyi kastély katonaságát viszont általában Sopron vármegye állította ki.⁶²⁸26

Győr vármegye a 16–17. században emellett robotoló jobbágyaival rendszeresen részt vett a mérgecs és abdai őrhelyek, valamint Andrásvár és Tarisznyavár építésében, majd pusztuló sövényfalaik tatarozásában is, miközben Sopron Bodonhely *castellum*át tartotta karban.⁶²⁹27 Sőt a tóközi falvakat gyakran még a mérgecs

62422 Az említett datálatlan irat legelső sora sajnos leszakadt, ezért csak feltételezzük, hogy erről az átkelőről van szó. Az abdai strázsahelyre („domus stationis vulgo vártaház castelli Abda”) később, a 17. században is Győrből rendelték ki az őrséget. Lásd például: 1609: Gecsényi, 1990/1. 235.: No. 638. és 1624: Gecsényi, 1995. 75.: No. 469.

62523 „Den 3. Septembris hat der Begh von Weissenburg über 5000 starck ain Castel Merges genant etlich Stundt besturmbt, aber unverrichter Sachen abziehen muessen.” ÖStA HHStA Turcica Karton 81. Konv. 1. fol. 238.

62624 1591-től például a királyi kapitány Poky Mihály, későbbi Győr vármegyei alispán (1607–1611) volt (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 186. fol. 112.), de ebben az időben egyúttal ő parancsolt a vármegye Mérgesen szolgáló katonáinak is. A Poky család ifjai emellett gyakran a győri királyi őrségben is szolgálatot vállaltak. Az 1546-ból említett Poky Miklós mellett ez időben például Poky Péter 2 lovassal Izdenczy János lovaskapitány zászlaja alatt katonáskodott, Poky Gergely pedig egy évtizeddel korábban gyalogsvajdaként teljesített szolgálatot. MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 24/II. fol. 38. és fol. 215. („Verczainus der vierhundert Pferd zu Raab, wie sie diennen unnd gerüst sein.”), ill. Gecsényi, 1990/1. 83.: No. 215. (1583) Poky alispánágára: Gecsényi, 1988. 20–21.

62725 Gecsényi, 1990/1. 58.: No. 144. (1582)

62826 Tóth, 1994. 124.: No. 560., 129–130.: No. 580., 138.: No. 608., 139.: No. 611. – Fazék Mihály tizedes, 142: No. 631. (1583), 152.: No. 672. – Fazék továbbra is tizedes, 167: No. 733. (1584), 177.: No. 771–772., 187.: No. 822. (1585), 197–198.: No. 864–865., 210.: No. 919. (1586), 221.: No. 965–967. (1587) és 236.: No. 1028. (1588)

62927 Mérgesre: Uo. No. 143. (1582), Uo. 129.: No. 346. (1588), Gecsényi, 1995. 92.: No. 531. (1625);

és patonai katonák élelemmel való ellátására is kötelezték, az Abda környéki jobbágyságnak pedig az őrház számára a tűzfáról való gondoskodás jelentett további, nem csekély megterhelést.⁶³⁰28 A civil lakosság és a katonaság együttműködése – az erődvároshoz hasonlóan – a kisebb strázsahelyeken sem volt persze zökkenőmentes. A vártaházakban szolgáló végváriak vagy a vármegyei katonák ugyanis lovaik ellátására gyakran foglaltak le környező legelőket vagy vontak művelés alá a békésebb napokban birtokukban nem lévő területeket.⁶³¹29

Visszatérve az 1577. évi haditanácskozásra, a végvidék várai közül a tanácsosok Veszprémben, Szentmártonban és Pápán nem kívántak semmiféle változtatást. Ezekben az osztrák rendek fizette korábbi őrségekre, illetve az utóbbi helyen a város palánkjának még félkész volta miatt a kerületi főkapitányság gyanánt tartott 100 lovasra és 100 gyalogra továbbra is szükség volt. Tatán hasonlóképpen folytak az erősítések, ezért a korábban odarendelt 100 főnyi, majd utóbb felére csökkentett német gyalogságot a jövőben is szükségesnek ítélték. Felmerült ugyan a huszárság 30 fővel való megerősítése, mivel azonban Tata meglehetősen távol feküdt a főkapitányság többi várától, és ténylegesen a török „torkában” állt, ezért kevésbé árthatott az ellenségnek, így a lovasság növelését feleslegesnek tartották. Palotán ugyanakkor a magyar végváriak foghíjas volta miatt odavezényelt 50 német gyalog szolgálata továbbra is szükségesnek látszott, Pálffy Tamás kapitánnyal⁶³²30 viszont tárgyalni kellett arról, hogy Thury György kapitányságához hasonlóan az ottani őrség éves segélyt (*Hilfgeld*) kapjon. Másként nem volt lehetséges a fehérvári 173törökök állandó szorításában álló végvár katonaságának az ellátása, hiába rendelkezett a vár jelentősebb uradalommal.⁶³³31

A győri végvidéki főkapitányság szervezetének végső kialakulásában az utolsó fontos lépés 1577-re a Balaton-felvidéki végházakkal kapcsolatban következett be. Tihany és Vázsony után ettől az esztendőől Szigliget és Keszthely is végleg a győri generális igazgatása alá került, sőt Gyulaffy László említett, 1554. évi kérelme után több mint húsz esztendővel Csobánc várába is királyi őrséget rendeltek, bár mindössze 20 gyalogot.⁶³⁴32 A haditanácskozáson ugyan felmerült annak a lehetősége, hogy az említett várakat az uralkodó birtokosaiktól kárpótlás fejében átvegye, erre a törökkor végéig mégsem került sor. 1588-ban Szigliget birtokosa és két esztendeje egyúttal királyi kapitánya,⁶³⁵33 Lengyel István hiába ajánlotta fel maga is várát más birtokokért cserébe, az uralkodó ezt nem fogadta el.⁶³⁶34 Tihany kivételével tehát ezek a várak mindvégig magánkézben maradtak, őrségüket viszont – és ez alapvető változást jelentett a korábbi időkhöz képest – már királyi jövedelmekből (és nem a magyar hadiadóból) fizették. Miután ettől az időszaktól az öt vár földrajzi adottságain túl már fenntartását tekintve is azonos elbírálás alá tartozott, őket egyre gyakrabban nevezték „balatoni kisebb végházaknak” (*kleine Häusel am Plattensee*), majd a 17. században „Balaton

Abdára: Gecsényi, 1990/1. 229.: No. 620. (1608); Andrásvárra: Uo. 349.: No. 933. (1613), Uo. 350.: No. 935. (1614), 368–369.: No. 987. (1614), 370–371.: No. 99. (1614) és Tarisznyavárra: Uo. 349.: No. 933. (1613), Uo. 350.: No. 935. (1614), valamint Ráth, 1858.; ill. Bodonhelyre: Tóth, 1994. 215.: No. 942. (1587) 63028 Gecsényi, 1990/1. 161.: No. 437. (1590, Mérges), 189.: No. 514. (1592, Mérges és Patona) és Gecsényi, 1995. 75.: No. 469. (1624, Abda)

63129 Vö. például: Gecsényi, 1990/1. 128.: No. 343. (1588), 161.: No. 437. (1590) és 385.: No. 1031. (1615) 63230 Életrajzát Takáts Sándornak köszönhetjük: Takáts, 1915. Palotai kapitányságára: Uo. 92–117. Takáts helytelenül állítja (Uo. 112.), hogy 1577-ben Palotán 300 német katonának kellett volna állomásoznia, hiszen a hivatalos előírások is csak 50 főről beszélnek.

63331 Szíj, 1966. 14–42. és ÖStA FHKA HKA Inst. No. 268. Beszámoló Sebastian Hessel palotai élelmezési írnok (*Proviantschreiber*) tevékenységéről. 1581. november 22., Palota.

63432 A helytörténeti irodalom felületességét jól jellemzi, hogy Csobánc várát már 1543-ban a győri főkapitányság elemének tartja: „A vár – a török terjeszkedés miatt – 1543-ban lett végvár. A győri parancsnoksághoz tartozott.” Illés, 1994. 64.

63533 MOL E 142 MKA Act. publ. Fasc. 10. No 3. Ernő főherceg utasítása Lengyel István számára. 1586. május 31., Bécs és ÖStA KA Best. No. 361. *Bestallung* Lengyel István számára. 1586. május 31., Bécs.

63634 Érdemes megjegyezni, hogy ugyanekkor Szigligeten szolgált 10 Veszprémből küldött gyalog is. Kozák K., 1960. 52–53. Lengyel kérését nyilván az indokolta, hogy – miként arról 1587 őszén Teufel főkapitány is beszámolt a Haditanácsnak – Szigliget meglehetősen rossz állapotban és ezért veszélyes helyzetben volt. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 181. fol. 118.) Ezt a törökök is hamar felismerték, és 1588 augusztusában két alkalommal is kísérletet tettek elfoglalására: „Im Monat Augusto haben sich die Turggen zu zwaymalln umb das Castell Sigligeth angenommen und mit Sturmleittern darunder komen, aber abgetriben worden.” ÖStA HHStA Turcica Karton 81. Konv. 1. fol. 241.

melletti végházaknak” vagy „az öt balatoni végházak” (*quinque castella Balatiensia*).⁶³⁷³⁵

Összetartozásukat az is jelentősen elősegítette, hogy elmaradt zsoldjuk ügyében közös kérelmekkel instáltak az uralkodónál vagy tettek panaszt a Haditanácsnál.

1577-re tehát a győri főkapitányság több mint harminc esztendőnyi fejlődést követően végleg kialakult.

Szervezetében és fizetésében ugyan a századvég hosszú török háborúja alatt, majd a 17. században történt még néhány érdekesebb újítás, a generalátushoz tartozó várak alapvetően már nem változtak. Sőt Veszprém és Palota 1593. évi elestéig, a másfél évtizedes békeidőszakban – a rendelkezésünkre álló 1582., 1588. és 1593. évi létszám- és zsoldkimutatások szerint⁶³⁸³⁶ – lényegileg már azok a hivatalosan előírt keretlétszámok ¹⁷⁴is érvényben maradtak, amelyeket a bécsi nagy haditanácskozáson az alábbi táblázat adatainak megfelelően fogadtak el. ⁶³⁹³⁷

A győri főkapitányság végvárainak előírt őrséglétszámai és havi zsoldjuk 1577-ben						
végvár	német nehézlovas	német gyalog	magyar lovas	magyar gyalog	összesen	havi zsold
Győr	100 (újonnan)	700 (2 zalj.)	400	300	1500	9570 r. f. 22 k. 2 ø
Tata	–	50	70	100	220	1013 r. f. 15 k.
Szentmárton	–	–	50	100	150	591 r. f. 15 k.
Vázsony	–	–	18	25	43	150 r. f. 45 k.
Csesznek	–	–	18	50 ⁶⁴⁰ 38	68	219 r. f. 30 k.
Palota	–	50	100	50	200	1000 r. f.
Veszprém	–	–	200	300	500	1988 r. f. 30 k.
Tihany	–	–	26	50	76	256 r. f. 30 k.
Keszthely és Szigliget	–	–	11	80 ⁶⁴¹ 39	91	286 r. f. 30 k.
Csobánc	–	–	–	20	20	52 r. f. 30 k.
Pápa	–	–	300	350 ⁶⁴² 40	650	2522 r. f. 15 k.
összesen	100	800	1193	1425	3518	17 651 r. f. 22 k. 2 ø.

A táblázatban alkalmazott rövidítések: zalj. = zászlóalj, r. f. = rajnai (rénes forint), k. = krajcár, ø = bécsi dénár, fontdénár, pfennig

Az 1577. évi előírásokból egyedül a 100 osztrák nehézlovas felfogadása nem valósult meg azonnal, pusztán 1591-ben Sigmund Hager kinevezésekor. Kisebbségi erősítések ¹⁷⁵és csökkentések persze előfordultak (például 1582-től Tatán a végvár 1594. évi elestéig már 100 német gyalog szolgált, 1588-tól viszont Szentmártonban pusztán 40 huszár és 50 hajdú), lényegesen sem az egyes végvárak ereje, sem a végvidék katonaságának

63735 1585. február 8.: „klaine Heußel” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 178. fol. 104., ill. 1586. január 10.: „klaine Heüseln” Uo. Exp. Bd. 179. fol. 124. és a 17. századból: „Balaton mellett lévő végházak” MOL P 707 Zichy cs. It. Fasc. 39. et F. No. 3., ill. „comunitas quinque castellorum Balatiensium” ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 120. 1620. Mai fol. 98–100. és Uo. rote Nr. 207. 1660. Febr. fol. 109–114.

63836 A tüzérek és egyéb személyeket is megadó 1582. évi jegyzék: Pálffy, 1995/1. 166–168.; A magyar rendek kezdeményezésére tartott 1588. évi vizsgálat anyaga: Archiv GNM Nürnberg, WF Siebenbürgen ZR 7657. fol. 55–72. Vö. még Jankovics, 1981. 42–43.: No. 25.; Az 1593. évi jegyzékek: „Alter Raberischer Khriegstatt, was fuer Khriegsvolckh zu Roß undt Fues zu Raab und andern darczue gehörigen Gräniczen vor Verlust Raab gehalten unnd wievil monatlich durch ain ersame Landschafft under der Ennß darauf bezalt worden.” ÖStA KA AFA 1593/12/6. és egy másik példánya ÖNB Cod. 10 775. fol. 15–16., ill. „Alter Statt, was die Kayserliche Majestät zu Raab und auf den khleinen Heüseln vor Verlust Raab bezalt.” ÖStA KA AFA 1593/12/6. (A két jegyzék egy táblázatban való kiadása: Pálffy, 1997/3. 10.) Mindzeken kívül vö. még: HL TGy 1585/4. A győri főkapitánynak alárendelt végvárak jegyzéke. Dátum nélkül és BL, Bd. VIII. 584.: No. No. 388. (1591)

63937 ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 338–340. 1577. szeptember. Kiadása egy Prágában fennmaradt példányról: BL, Bd. V. 206–207.: No. 115., ill. vö. még: Merényi, 1893.

64038 A jegyzőkönyv végleges szövegében 50 helyett ugyan csak 30 gyalog áll, ez azonban a havi zsold ismeretében egyértelmű elírás.

64139 Az 1582. évi várlista adatai alapján biztosan kijelenthető, hogy a 11 lovas Keszthelyen, míg a gyalogság fele ugyanitt, a másik 40 hajdú pedig Szigligeten szolgált. Pálffy, 1995/1. 167.

64240 A 300 lovasból 100, a 350 gyalogból pedig ugyanennyi – miként említettük – Thury Benedek kapitánysága alatt a dunántúli kerületi főkapitányi haderő részét alkotta.

3400-3500 körül állandósuló összlétszáma nem változott. Ezen végvári haderő zsoldjának több mint 60 %-át, évi több mint 120 000 rajnai forintot, továbbra is Alsó-Ausztria rendjei fizették, míg a maradék közel 40 %-ot egyéb uralkodói jövedelmekből és idegen segélyekből finanszírozták. Míg a rendek az 1546-tól fokozatosan kialakult gyakorlatnak megfelelően a győri, pápai, veszprémi, szentmártoni, tatai és cseszneki magyar őrséget tartották el, addig az uralkodó a két győri német gyalogos-zászlóalj, a tatai 100 német gyalog, a palotai német és magyar őrség, valamint a balatoni végházak zsoldját biztosította.⁶⁴³ 41 Mivel 1593-ban a várható török támadás miatt Pápát és Veszprémet jelentősen megerősítette a bécsi hadvezetés, a Pápara küldött két zászlóaljnyi *archibusier* és 300 német gyalog zsoldjának fedezése, továbbá a Georg Andreas von Hofkirchen ezredes parancsnoksága alatt Veszprémbe rendelt német gyalogos-zászlóalj fizetése is nagyobb részben az osztrák rendeket, kisebb részben pedig az Udvari Kamarát terhelte.⁶⁴⁴ 42

A Balaton és a Duna közötti területeken mindezen reformok és intézkedések ellenére a török portyázások – ha a szokásosnál nehezebb körülmények között, de – tovább folytatódtak. Mindeközben persze a királyi végváriak sem tétlenkedtek és Nádasdy Ferenc huszáraival együtt hasonló visszacsapásokkal okoztak az ellenfélnek tetemes károkat. Ebben az összecsapás-sorozatban a keresztény fél részéről azok a magánvárak voltak a legnehezebb helyzetben, amelyekben sem az osztrák rendek, sem az uralkodó zsoldján nem állomásozott királyi őrség. A török betörések következtében amúgy sem túl nagy váruadalmaik elpusztultak, birtokosaik így nem tudták megfelelően ellátni őket. Ezért kérte például 1586 őszén a veszélyeztetett Zala vármegye Zrínyi György kerületi főkapitányt, hogy érje el Rudolf királynál, Tátika várát vegyék királyi kezelésbe, mert katonaságának fenntartása meghaladja a birtokos Pethő család erejét.⁶⁴⁵ 43 A Haditanács a balatoni végházak hátszágában fekvő várak ellátását viszont már nem volt képes megoldani, illetve nem látta ezt szükségesnek, így azok hamarosan örökre elpusztultak. Tátikát 1589 márciusában a Balatonon átkelő törökök vették be, majd gyújtották fel,⁶⁴⁶ 44 1592-ben már a másik Pethő-várat, Rezit is elpusztultként említik a források.⁶⁴⁷ 45

Az ellenség területének és kevésbé védett várainak elpusztítása nemcsak a törökökre volt jellemző, hiszen e tekintetben is a kölcsönösség elve volt a mérvadó. Az említett 1587. évi nevezetes „koppányi dúlás” mellett ennek bizonyására elegendő Gesztes várának a következő esztendő novemberének elején történt elfoglalását említenünk, amit Gregoróczy Vince győri vicegenerális (1580–1592) a komáromi és egyéb végváriakkal [176](#)egy rajtaütésszerű akcióban hajtott végre.⁶⁴⁸ 46 Ezzel jelentős probléma elé állította a már másodízben lemondott Teufel utódjaként, Felső-Magyarországról éppen ez időben Győrbe érkező Ferdinánd Graf zu Nogarol főkapitányt,⁶⁴⁹ 47 hiszen az eset a budai pasa óriási tiltakozását váltotta ki.⁶⁵⁰ 48 A keresztény hadvezetés ezért végül a vár visszaadása mellett döntött, de az akcióban jelentős szerepet vállaló Deli Radics⁶⁵¹ 49 kapitánysága alá került várat ezt megelőzően azért november 21-én nyolc helyre elhelyezett negyven hordó lőporral felrobbantatta.⁶⁵² 50 Nogarol generális a sikeres akció ellenére mégis úgy vélte, hogy – mivel a végház Fehérvártól, Váltól és Zsámbéktól csak három, Esztergomtól négy, de még Budától is csak öt mérföldre fekszik, miközben Győrtől hét mérföldnyire van – a törökök elég erősek ahhoz, hogy ott a

64341 Az idézett 1593. évi jegyzékek mellett erre a szisztémára lásd még: ÖStA KA AFA 1593/9/1,5. és kiadása: Loeb, 1899. 19–29.

64442 A fenti kimutatásokon túl ezzel kapcsolatban lásd még: Gömöry, 1894/2. 398.

64543 Éppen ellenkező, de biztosan hibás interpretációban: Bilkei–Turbuly, 1989. 36–37.: No. 142.

64644 „Anno 1589. Den 6. Martii seind die Turggen über den Plattensee kommen, ain Castell mit namen Tatika anderthalb Meil Weegs vom Platensee gelegen eingenommen und nacher mit Feuer angesteckt.” ÖStA HHStA Turcica Karton 81. Konv. 1. fol. 241., ill. Gregoróczy Vince ideiglenesen megbízott győri főkapitány jelentést tesz, hogy „die Tirggen Tadikha eingenuhmen und verprent haben.” (1589. március 15.) ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 184. fol. 133. Vö. még: Iványi B.–Sági–Takács, 1961. 57–58.

64745 „diruta castra Rezy et Tatika” Uo. 97.

64846 Istvánffy Miklós históriája alapján: Rohrbacher, 1888. 113.; Jedlicska, 1897. 348.: No. 553. és Sándor, 1964. 164.

64947 Lásd az archontológiában.

65048 Budai basák levelezése, 1915. 441–447.: No. 387–389.

65149 A rác Radics később Veszprémbe, majd Sárváron szolgált és jeleskedett Pápa 1597. évi visszafoglalásánál is. Pálffy, 1997/3. 23. és 72.: 238. jegyz.

65250 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 121. Konv. C. fol. 149–150. Ferdinand Graf zu Nogarol Ernő főherceghez a vár felrobbantásáról. 1588. november 22., Győr. Vö. még: Ugyanebben a konvulutumban a Gesztes körüli bonyodalomra számos irat található.

jelentős pusztítás ellenére, akár huszonnégy óra alatt, egy palánkot emeljenek.⁶⁵³ 51 A Németalföldet is megjárt főkapitány sejtése hamarosan valóra vált, hiszen néhány nappal a robbantás után a várat megszállták a törökök, majd újjáépítették és ismét mintegy 50 fős őrséggel látták el.⁶⁵⁴ 52

A két világbíródalom között a komolyabb akciók ellenére a hosszú „háborús békeévek” időszakában a frontvonal ténylegesen megmerevedett, noha a törökök adóztató tevékenysége a generalátus területén továbbra is folytatódott. Az 1577. évi reformok tehát csak részben hozták meg a kívánt eredményt, a nagyobb háborúk nélküli időszak pedig nem kedvezett a védelmi rendszer fejlődésének,⁶⁵⁵ 53 hiszen az idegen segélyek egyre nehezebben folytak be, aminek következtében a katonaság zsoldja állandóan akadozott és a várerődítések sem folyhattak mindig a kívánt mértékben. A győri főkapitányság szervezete a határvédelem korszerűsítésének és a három évtizedes fejlődésnek az eredményeként mégis olyan végső formát öltött, amely azután – az 1593 és 1598 közötti időszakot leszámítva – megmaradt egészen a törökök Magyarországról történt kiűzéséig. Mindeközben pedig 1594-ig a végvidék működésének is kialakultak, majd állandósultak a legalapvetőbb mechanizmusai.

1772. Alsó-ausztria a győri főkapitányság szolgálatában: a végvidék működése

1557 februárjában a győri végvidék első főkapitánya, Adam Gall egyik levelében a következő véleményt fejtette ki Miksa főhercegnek: miután Győr városa a törökökkel szemben Alsó-Ausztria és a kereszténység védőgátja (*Landwehr*), egy ilyen fontos helyet mindenképpen nagyon jól meg kell erősíteni, elegendő katonasággal, élelemmel, löveggel és hadianyaggal kell ellátni, mert ezáltal Győr – és hozzátehetjük: a végvidék várai – Alsó-Ausztria védelmét jól biztosíthatják.⁶⁵⁶ 1 Az osztrák származású főkapitány kívánalmait nem volt egyszerű feladat teljesíteni, és ezzel hamarosan mind magának, mind a Haditanácsnak, mind az alsó-ausztriai rendeknek szembesülniük kellett. Az osztrák tartományt valóban megfelelően oltalmazó ütközőzóna kiépítéséhez ugyanis nem volt elegendő „pusztán” az évente tekintélyes segélyek megszavazása. A végvidék hatékony működtetéséhez komoly katonai tapasztalatokra és mindenekelőtt remek szervezőképességre volt szükség. A bécsi hadvezetés által elfogadott védelmi koncepció megvalósítása és a központban meghozott rendelkezések végrehajtása, valamint végrehajttatása a hadszíntéren magukra a győri főkapitányokra várt.

A végvidék generálisainak feladatköre rendkívül sokrétű volt, amelyet az Udvari Haditanács külön utasításban szabályozott. Az eddig előkerült legkorábbi instrukció,⁶⁵⁷ 2 Ruprecht von Eggenberg 1602. február 1-én kelt utasítása például harminchárom oldalon, több tucatnyi bekezdésben sorolta fel a generális feladatait. Természetesen ezek legnagyobb része magának az erődvárosnak az irányítására vonatkozott,

65351 „Ich haltte aber dar für, daz weil diser Ortt nur 3 Meil vonn Weissenburg, 4 vonn Grann, 5 vonn Ofen, 3 vonn Schamboch unnd Wähl, dem Türggen auch also gelegen, sy werden schon starkh wider darinnen sein, oder ia baldt darein ziehen; können auch in 24 Stunden ein Palanka aufrichten, unnd sovil Volckh biß daz sy es widerumb recht erbauen darinnen lassen, daz mans ohn Geschücz nicht darauß wirdt treiben können, und ehe wie unß, weil es 7 Meil Wegs von uns gelegen, ir Gebeu zuerwehren, versambeln.” Uo. fol. 149–150.

65452 A vár újjáépítésére: ÖStA KA AFA 1588/11/34. Az Udvari Haditanács Ferdinand Graf zu Nogarolhoz. 1588. november 30., Bécs; Az új török őrségre: BOA MM 3762. p. 6.: 47 műsztafiz. 1591. április 25.–október 18. Hegyi Klára szíves közlése.

65553 Hasonlóképpen vélekedik a hosszú békekéség hatásáról Fernand Braudel a velencei hadigépezet kapcsán az 1570-et megelőző időszakban. Braudel, 1996. 1151.

6561 „Ich eracht disen Fleckhen Raab zu ainer Lanndtwhör des Lanndts Österreich und schier zurechnen der Cristenhait, und mit mir ain solchen ansehnlichen Ortfleckhen, als Raab ist, gegen den Unglaubigen soll man ungepaut und unbevestiget nit lassen. Es sollen, das halb Lanndt Österreich, was an diser Orten der Thuenaw, mit Robaten darzue helffen, das er bevestiget wuerdt. Dann wann diser Fleckhen Raab gepaut und mit notdurfftiger Khriegßpersonen, Profianndt, Geschucz, Monition versehen, wuerde weill diser Fleckhen Raab aufrichtig meines Erachtens Lanndt Österreich woll versichert sein.” ÖStA KA HKR Akten Exp. 1557. Febr. No. 72. Adam Gall Miksa főherceghez. 1557. február 8., Győr.

6572 Mátyás főherceg utasítása Ruprecht von Eggenberg győri főkapitány számára. 1602. február 1., Bécs. StLA Archiv Herberstein, Urk. Eggenberg Lade 3. No. 24/B 43. Ismertetése: Zwiedineck-Südenhorst, 1878/1. 135–138. Vö. még ÖStA KA AFA 1658/1/21. I. Lipót utasítása Luigi Gonzaga győri főkapitány számára. 1658. január 28., Prága. Biztosan tudjuk ugyanakkor, hogy 1560-ban már Salm főkapitány külön utasítást kapott feladatairól, ez azonban sajnos nem maradt az utókorra. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. fol. 14.

hiszen a végvidék katonai kormányzói egyúttal székhelyük főkapitányai is voltak. A győri erődváros védelme, a benne szolgáló több nemzetiségű katonaság irányítása és nem utolsósorban a birtokossal, a káptalannal, valamint az ott élő polgársággal és nemességgel való megfelelő kapcsolat biztosítása – miként ezt Gecsényi Lajos kutatásaiból kiválóan ismerjük⁶⁵³ – már önmagában is óriási feladatot jelentett, hiszen a főtiszteknek naponta kellett konfliktusok sorozatával megküzdeniük ahhoz, hogy hatékonyan teljesíthessék feladataikat. Magunk ezért az alábbiakban a győri főkapitányoknak pusztán az egész végvidéket érintő feladataival foglalkozunk. Tesszük ezt abban a tudatban, hogy az alább csak sematikus, egy-egy mélyfúrás segítségével és elsősorban figyelemfelkeltés céljából felvázolt témák szinte mindegyikének kutatása – a várépítéssel és a katonai igazságszolgáltatást kivéve⁶⁵⁴ – 1789-ig meglehetősen gyerekcipőben jár. Meg vagyunk győződve ugyanakkor arról, hogy ezeket, a jelenlegi ismereteinknek megfelelően részben jobban, részben kevésbé kimunkált témákat (természetesen országos vonatkozásban) önálló monográfiákban kell majd feldolgozni.⁶⁶⁵ Végvárkutatásunk – hála Takáts Sándor század eleji fantasztikus bűvárműködésének – már csaknem minden egyes portyáról gazdag információkkal rendelkezik, miközben a végvárakat irányító tisztikarról, a véghelyeknek a fentiekben sokat érintett fenntartásáról gyakorlatilag még mindig csak egy-egy múlt század végi vagy e század eleji tanulmány adatait ismételgeti.⁶⁶⁶ Pedig – miként azt a győri főkapitányság példáján az alábbiakban látni fogjuk – Alsó-Ausztria és a Habsburg Birodalom nem pusztán állandó éves összegekkel segédkezett a magyar határvédelmi rendszer ellátásában.⁶⁶⁷

A győri végvidék főkapitányának feladatköre a hadszíntéren tökéletesen megegyezett az Udvari Haditanácsnak Bécsben az egész hadügy és a határvédelem központi irányításában betöltött hatáskörével. Úgy is fogalmazhatnánk, a végvidék katonai kormányzója az uralkodó vagy a Haditanács helyi képviselője, a központi döntések helyi megvalósítója voltak. Ezt igazolja, hogy – miként az a 17. században majd már gyakorlattá vált – a főkapitányokat a magyar nyelvű források gyakran emlegették „győri királyképeként” vagy (mint Salm főkapitány önmagát 1569 tavaszán) „az hatalmas római császárnak főhelytartója Győrött”, illetve „az fölséges római császárnak győri és ahhoz tartozandó végeknek főkapitánya” tisztséggel elnevezéssel.⁶⁶⁸ Ennek megfelelően a győri erődváros védelmének szervezése és a katonai akaratnak a polgári hatóságokkal szembeni minél erőteljesebb képviselése mellett a főkapitányra hárult a végvidék területén a hadügy teljes egészének az irányítása. A kormányzása alatt álló végvárakban azután rendelkezéseit a végvári kapitányok hajtották végre.

A győri generális legfontosabb feladata – miként azt a főkapitányság 1594-ig terjedő története folyamán számos vonatkozásban már nyomon követtük – a végvidék, avagy az ütközőzóna védelmének a Haditanács koncepciója alapján történő biztosítása volt. Ennek érdekében első személyben volt felelős azért, hogy a végvárakban a katonák teljes számban szolgáljanak, azaz a hivatalosan előírt őrslétszámokat, az úgynevezett *Kriegsstaat*ot valóban betartsák. Ezzel összefüggésben instrukciójának megfelelően stábjával és a Haditanács alárendeltségében szolgáló hivatalnokok segítségével kellett gondoskodnia a mintegy 3500 fős végvári hadinép zsold-, hadianyag- és élelem-ellátásáról, valamint a várak erősítéseinek megfelelő ütemben történő folytatásáról. A végvári tisztekkel együttműködve a generálisra hárult továbbá a szomszédos törökökkel való „kapcsolattartás” is, amelybe a portyák vezetésétől és az elejtett rabok kótyavetyére „hányásától” kezdve egészen a hírszerzés koordinálásáig, illetve az ellenséggel való levelezésig minden beletartozott. Végül a végvidéki generálisnak kellett az egyes várkapitányok vagy 1790-évek vitás kérdéseit – akár peres úton is – elintéztie, a szomszédos főkapitányokkal pedig (különösen a komáromival) állandó kapcsolatot tartania, miként ezt annak idején Ferdinánd király Gall generálisnak és Paksy János komáromi főkapitánynak már 1556-ban is elrendelte.⁶⁶⁹ Mindezen feladatainak elvégzéséről a Haditanácsnak tartozott

653 Gecsényi, 1976.; Gecsényi, 1984.; Gecsényi, 1986.; Gecsényi, 1991/2. és Gecsényi, 1994.

654 Miután az utóbbi témát nemrég magunk mutattuk be egy monografikus összefoglalóban, jelen kötetben a győri főkapitányságra vonatkozó részeit és tanulságait természetesen nem ismétljük meg újra. Pálffy, 1995/3. mindenekelőtt 88–90. és 108–166. passim.

6605 Az újonnan beindult PhD-képzés során ezeket az összefoglalókat számos dolgozattal lehetne előkészíteni.

6616 Takáts munkái mellett itt elsősorban Acsády Ignác, Szendrey János, Demkó Kálmán és Iványi Béla egy-egy fontosabb tanulmányára gondolunk. Acsády, 1888/2.; Szendrei, 1888.; Demkó, 1916–1917. és Iványi B., 1926–1928. Vö. még: Brinner, 1878. Néhány hasznos, újabb kutatási eredmény: Kelenik, 1991/1–2.; Kenyeres, 1997. és Németh I., 1997.

6627 A stájer rendek vonatkozásában vö. Thiel, 1914.; Schulze, 1973.; Pichler, 1986., ill. Steiermark, 1986.

6638 Az adatokat lásd az archontológiában.

6649 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 77. Konv. A. fol. 6–7. Paksy János I. Ferdinándhoz. 1556. szeptember 28., Komárom.

el- és beszámolóval.

a. A védelem irányítói

A győri főkapitányok – történetírásunk általános vélekedésével ellentétben⁶⁶⁵10 – nem azért látták el feladataikat a nehéz körülmények között is sikerrel, mert egyúttal az Udvari Haditanács elnökei voltak. Ez a 16. században egyetlen egy főkapitányra sem volt igaz,⁶⁶⁶11 noha nem tagadható, hogy a bécsi hadvezetés első embereihez gyakorta szoros baráti akár rokoni szálak fűzték őket; Ehrenreich von Königsberg pedig győri szolgálata után néhány esztendővel a Haditanács vezetője (1556–1560) volt. Andreas Teufel bátyja, Georg például 1566 és 1578 között Miksa, majd Rudolf király „hadügyminisztereként” szolgált, miközben másik testvére, az alább még említendő Christoph, a győri végek élelem-ellátásnak vezetője volt.⁶⁶⁷12 A főkapitányság kialakulásában oly meghatározó szerepet játszó Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok fiának, Eck generálisnak hasonlóan remek kapcsolatai voltak a bécsi hadvezetés legfőbb tisztségviselői között. Testvére, a hadépítészetben különösen tájékozott ifjabb Niklas – akiket az irodalom gyakran összekever⁶⁶⁸13 – az 1570-es években haditanácsos, majd 1578-tól a végvárrendszer főerődítési biztosa (*Oberstbaukommissar der ungarischen Grenzen*) volt, végül 1580-ban haláláig rövid ideig a kanizsai főkapitányi tisztelet is betöltötte.⁶⁶⁹14

Mindezen kapcsolatok magyarázata roppant egyszerű volt. A 16. század második felében a Habsburg Birodalom hadügyi vezetőrétege és az állandó konstantinápolyi követség személyzetének nagy része az alsó-ausztriai rendek soraiból került ki, elegendő ha a Teufel, Hofkirchen, Breuner, Sinzendorf és Eizing család tagjaira gondolunk.⁶⁷⁰15 Mindez persze elsősorban azzal állt összefüggésben, hogy a török előrenyomulás legjelentősebb mértékben Alsó-Ausztriát veszélyeztette, így előkelőbb családjai már az 1530-as évektől rákényszerültek arra, hogy anyagi segélyeik mellett egyre aktívabban vegyenek részt személyesen is a törökellenes magyarországi hadszíntér küzdelmeiben, illetve ennek és a keleti diplomáciának az irányításában. „Kiváltságos” szerepüket azután egészen a 17. század elejéig sikerült megőrizniük. Ehhez hasonló szerepet játszottak a horvát–szlavón végvidéki főkapitányságok, illetve az 1578-ban Grazban megalapított Belső-Ausztriai Haditanács (*Innerösterreichischer Hofkriegsrat*) vezetésében Stájerország, Karintia és Krajna tartományok rendjei, amelyek biztonságát ez a két védelmi zóna garantálta.⁶⁷¹16 Az alsó-ausztriai nemesség szinte teljes befolyása alatt álló és már-már „családiassá” vált központi hadügyigazgatáshoz lényegében a győri főkapitányi tisztség betöltői is hozzátartoztak. Miután 1546-tól az osztrák tartomány fizette a Balaton és a Duna közötti védelmi övezet legjelentősebb várait – mely szerepe e téren egészen a törökkor végéig meghatározó maradt –, a rendek anyagi segítségük fejében nemcsak azt érték el a Haditanácson keresztül, hogy a magyar katonai vezetőknek a védelmi övezet irányításába ne legyen komolyabb beleszólásuk, hanem még azt is, hogy a győri végvidék első embereit maguk közül állíthassák ki, és ezzel ellenőrzésüket a védelmi övezet felett biztosítsák. A magyar rendek országgyűléseiken az idegen főtisztek ellen ugyan gyakran tiltakoztak, osztrák társaik viszont ezen sérelmekhez hasonlóan emeltek minden esetben azonnal szót, ha az uralkodó úgymond „idegent”, azaz nem alsó-ausztriai származású főtisztet szeretett volna a lemondott vagy elhunyt főkapitány helyére delegálni. Teufel generális 1587. évi többszöri lemondása alkalmával például a rendek egyértelműen mind saját kormányzóságuk (*Verordnetenkollegium*),⁶⁷²17 mind a Haditanács által Rudolf császár tudomására hozták, hogy mivel a győri védelmi zónát maguk tartják el, ezért ismét egy született alsó-ausztriai nemessel kell a generális posztját

66510 Ezzel kapcsolatban lásd a bevezetőben leírtakat.

66611 Megjegyezhetjük, hogy az elkövetkező évszázadban is pusztán 1668-tól viselték mindkét tisztséget, amikor Raimundo Montecuccoli győri főkapitányt I. Lipót egyúttal a Haditanács elnökévé is kinevezte. Regele, 1949. 75.: Anlage 1. és Broucek, 1988. 19.

66712 Az életrajzi lexikon adatai mellett lásd Glatzl, 1950.

66813 Koppány, 1997/2. 155.

66914 Pálffy–Perger, 1998. 242–243.

67015 Az osztrák nemességnek a török háborúkban való részvételére lásd újabban, noha közel sem az általunk vizsgált szempontoknak megfelelően: Liepold, 1998. 358–393. és a diplomatákra: Kovács–Fenyvesi, 1986. 346–347.

67116 Lásd mindenekelőtt: Thiel, 1914.; Thiel, 1916. és Schulze, 1973., ill. Steiermark, 1986.

67217 A kormányszervre lásd: Petrin, 1982. 19. Az osztrák hivataloknak és tisztségeknek már a korban sem volt magyar megfelelőjük, így mai elnevezéseik megadása igen problematikus. Vö. például 1606-ból az alsó-ausztriai kormányzás tagjainak „magyar” titulását: „az tiszteséges Ausztria országban lévő ve[r]ordnet [sic! r nélkül] urak.” NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–38. fol. 42–43. 1606. július 10., Győr.

betölteni, hiszen ez Győr kiépülése óta mindig így történt.⁶⁷³ 18 A 16. században ennek köszönhetően az a gyakorlat alakult ki, hogy a tisztség üresedése esetén maguk a rendek tettek javaslatot a Haditanácsnak,⁶⁷⁴ 19 azaz főként saját honfitársaiknak, hogy a jelöltek közül válasszák ki, majd terjesszék az uralkodó elé a legalkalmasabb személyt a védelmi övezet irányítására.

Az e tekintetben kissé már belterjes bécsi hadvezetés Gall főkapitánytól egészen a 16. század utolsó generálisáig, Ferdinand Graf zu Hardeggig (1592–1594) mindannyiszor e jelöltek közül választott egy-egy előkelőbb nemest. A főkapitány elhunytától az utód kinevezéséig meglehetősen hosszú idő telt el, hiszen először a rendek vezetői és a véleményadásra felkért tapasztaltabb főtisztek nevezték meg jelöltjeiket. A gyakran akár egy tucatnyi javasolt személy közül ezt követően a Haditanácsban kiválasztották a tisztségre legalkalmasabbakat, akikkel megbízták segítségével kezdődtek tárgyalások. A jelöltek az egyeztetések folyamán általában írásban is előadták feltételeiket, amelyekről gyakran hosszas viták folytak. Végül mindezek után a haditanácsok előterjesztésére maga az uralkodó döntött a főkapitány személyéről, akinek kinevezését (*Bestallung*) és utasítását (*instructio*, *Instruction*) a Haditanács kancelláriájában állították ki. A főkapitány előbb Bécsben az utasításában foglaltak betartására (*iuramentum instructionis*), majd Győrben –
181 az ország fehér színű zászlaját fogva és beiktatási esküjét elmondva – tett tiszte megfelelő ellátására külön fogadalmat (*iuramentum installationis*).⁶⁷⁵ 20

A győri főkapitányi tiszte az alsó-ausztriai rendek közül sem nyerhette el akárki. Noha a jelöltek között gyakran felbukkantak olyanok is, akiknek semmiféle magyarországi „előéletük” nem volt, nekik nem sok esélyük volt a tisztség megszerzésére. A Haditanács és a rendek ugyanis tisztaban voltak azzal, mekkora felelősséggel jár a poszt betöltése, így ez sohasem válhatott – például a királyi tanácsossággal vagy a magyar főméltóságokkal ellentétben – pusztá adománnyá vagy fizetés-kiegészítéssé, hiszen a generálisokra a magyar hadszíntéren nehéz katonai feladatok vártak. Nem véletlen tehát, hogy csak komoly magyarországi katonai tapasztalatokkal rendelkezők töltötték be a posztot.⁶⁷⁶ 21 Gall főkapitányról (1556–1560) már említettük, hogy győri tiszte előtt még Salm főhadparancsnok mellett haditanácsosként kezdte pályáját, majd királyi biztосként szerzett jelentős tapasztalatai segíthették abban, hogy a győri védelmi zóna első főkapitánya lehessen. A helyzet utódai alatt sem volt másként. Salm főkapitány családjában a hadi szolgálat mindennapos volt, ugyanez azonban a török előrenyomulás következtében a Teufel családban is hasonlóképpen alakult.

Zelking főkapitány viszont a végvárrendszer hadianyag-ellátását irányító főhadszertárnoki

(*Oberstzeugmeister*) posztot viselte (1572–1574) győri megbízatása előtt.

A végvidék utolsó két főkapitánya – az 1591 tavaszán kinevezett, de tiszte valószínűleg sohasem vagy pusztán igen rövid ideig ellátó Georg Erasm von Liechtensteint nem számítva⁶⁷⁷ 22 – a felső-magyarországi végekről érkezett Győrbe, amelyek az 1570–1590-es években a megerősödött Erdély miatt Bécs számára különös jelentőséggel bírtak.⁶⁷⁸ 23 Ferdinand Graf zu Nogarol (1588–1590) már 1565–1566-ban részt vett Lazarus von Schwendi felső-magyarországi expedíciójában, majd németalföldi szolgálat után előbb Szatmár várának főkapitánya (1579–1588), azután pedig – megtartván ezen tiszte is – egyúttal ideiglenesen megbízott kassai generális (1584–1588) volt. Hardegg főkapitány (1592–1594) mögött Győrbe érkezéig szintén tekintélyes pálya állt. 1588-ban – éppen Nogarol helyére – már Szatmárra (1588–1592) is gyakorlott nehézlovas-kapitányként és tapasztalt királyi biztосként került, hogy azután ideiglenesen ő is ellássa a felső-magyarországi végek kormányzását (1591–1592). Végül elődjéhez hasonlóan Kassáról került át a győri főkapitányság élére (1592–1594), néhány elfogult vélekedéssel ellentétben⁶⁷⁹ 24 tehát egyáltalán nem tartozott a tapasztalatlan főtisztek közé. A magyarországi katonai pályáját győri lovaskapitányként kezdő Hans Rueber kassai generális ellenben a gyakori ajánlások ellenére sohasem kerülhetett át Győrbe. ő annyira kiválóan látta el 1568 és 1584 között az észak-magyarországi végek kormányzását, hogy többszöri kérése

67318 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 118. Konv. C. fol. 8–13. (1587. május 24.) és Uo. Misc. Fasc. 421. Konv. B. fol. 13. Dátum nélkül.

67419 Ezek a javaslatok nagy számban maradtak fenn a rendi levéltárban. Lásd az archontológia adatait.

67520 „bey den Hauptvessten breuchig, das aim neuen Obrissen ain weiß, doppel taffeter Hauptfaan, auf der ainen Seitten mit ainem Crucifix, auf der anndern mit dem kaiserlichen doppelten Adler, alß auch ain Paar Heerpauggen zu seiner Einseczung zuegestellt werden sollen.” NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–25. fol. 13–14. 1588. március 30.

67621 Az alábbi bekezdések adatait lásd az életrajzi lexikonban. Az ott közölt adatokon kívül a Teufel családra lásd még: Glatzl, 1950. és ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten D–T 63.; A Zelkingre: Uo. Z 25. és Kern, 1875.

67722 NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–24. fol. 1–34.

67823 Pálffy, 1997/2.

67924 Lásd például Lengyel, 1959. 168–169.

ellenére sem engedték áthelyezni kassai posztjáról.

182A győri főkapitányok szinte mindegyikének katonai karrierje a Balaton és a Duna közötti végvidék irányításával ért el csúcsára. Innen előrelépni ténylegesen már nem is nagyon lehetett, hiszen ennél magasabb katonai posztot már csak a Haditanács elnöke viselt. A győri főkapitányi tisztt a védelmi zónának az egész törökellenes határvédelmi rendszerben való kiemelt volta miatt a legfontosabb végvidéki generálisság volt. Ezzel magyarázható tehát, hogy Gall és Teufel kivételével – akik különböző nehézségek miatt lemondtak tisztségükről – mindegyik főkapitány haláláig, illetve Hardegg a vár 1594. évi elestéig szolgálta uralkodóját és rendjeit Győrben.

Az alsó-ausztriai származású főkapitányokat feladataik ellátásában külön személyzet (stáb) segítette. 1591-ig a testőrségüként szolgáló 10 német nehézlovas mellett egy latin–magyar és egy német titkár, egy tolmács, egy kocsis, egy dobos, két trombitás, két szolga és egy szakács segítették, illetve biztosították ellátását. A Győrben szolgáló huszárok közül 200 közvetlenül a főkapitány alárendeltségében állt, általában két lovaskapitány, avagy huszárhadnagy, vezetésével.⁶⁸⁰25 A magyar titkár tisztsége, valamikor az 1570-es években alakult ki, hiszen 1572 májusának végén a Haditanács anyagi megfontolásokból még nem hagyta jóvá alkalmazását a kérelmező Salm főkapitánynak.⁶⁸¹26 Saját személyes fizetésével (*Leibsbesoldung*, havonta 300 rajnai forint) együtt a személyzet havi zsoldja összesen 604 rajnai forintba rúgott, amelyet a hírszerzők tartására fordított kempénz (*Kundschaftgeld*, 16 r. f. 10 k.), valamint az említett huszárok ellátását segítő asztalpénz (*Tafelgeld*, 125 r. f.) egészítette ki 745 rajnai forint 10 krajcárra, amely a fenti időpontig a főkapitány stábjának hivatalos fizetését jelentette.

1591-ben néhai Andreas Kielman (1524–1590) korábban beterjesztett javaslatára a takarékoskodás még a győri főkapitány stábját is elérte. Személyzete ugyan a kocsis kivételével megmaradt, az alárendeltségében álló lovasok számát viszont 100 főre csökkentették. Ennek köszönhetően a főkapitányi stáb fizetése (a kém- és asztalpénzzel együtt) 579 rajnai forint 10 krajcárra apadt, amely azután a főkapitányok szokásos ellátmánya maradt egészen a 17. század közepéig.⁶⁸²27

A fenti stáb mellett az idegen főkapitányok tevékenységét a győri német és magyar kapitányok és hadnagyok mellett mindenekelőtt a magyar származású főkapitány-helyettesek, másként vicegenerálisok segítették. A tisztség Gall főkapitány 1556. évi kinevezését követően fokozatosan jött létre azáltal, hogy a generális a már 1546 óta Győrben huszárkapitányként szolgáló, horvát származású Korlátovith Jeromost az erődvárosban és a végvidék váraiban szolgáló magyar tisztekkel és katonasággal való könnyebb együttműködés céljából segítőtjéül választotta. Ebben a döntésében szerepet játszhatott 1546 óta tartó személyes ismeretségük, valamint az is, hogy Korlátovith ettől az esztendőől kezdve csakis Győrben szolgált, így Reinprecht von Ebersdorf, Ehrenreich von Königsberg, majd Sforza Pallavicini kormányzása idején igen nagy tapasztalatokra tett szert.

A vicegenerális tiszteire valóban nagy szükség volt és nemcsak a magyar végvári kapitányokkal való kapcsolattartás miatt. A generálisnak gyakran kellett a védelmi koncepció megtárgyalása, valamint a végvidék ellátása és problémáinak megvitatása végett 183Bécsbe utaznia, így távollétében már magában az erődvárosban is mindenképpen megfelelő helyettesre volt szüksége. Noha erre nyilván a két német zászlóalj valamelyik kapitánya is alkalmas lett volna, a végvidék egészének az érdekei miatt és már csak nyelvi, helyismereti szempontokból is sokkal megfelelőbbnek látszott egy magyar kapitánynak a posztra való delegálása. A vicegenerális azután főkapitánya távollétében – miként azt egy dátálatlan, de valószínűleg 16. századi jegyzékből tudjuk⁶⁸³28 – már a győri erődvárosban is feladatok tucatját kellett, hogy elvégezze. Felettese képében ő felelt az erődítések megfelelő folytatásáért, a végvárban, az említett környező őrházakban, sőt még a Rábán teljesített éjjel-nappali őrszolgálat, valamint a portyatilalom betartásáért, továbbá a polgársággal való normális kapcsolat biztosításáért. Mindezek mellett ilyen esetekben a végvidék várainak kapitányaival is ő tartotta a kapcsolatot és hozta meg a legszükségesebb intézkedéseket, miként például 1588 áprilisától Nogarol főkapitány novemberi megérkeztéig Gregoróczy Vince vicegenerális, vagy 1592 júliusától októberéig Hardegg generális távollétében Révay Lőrinc főkapitány-helyettes és segítőjeként,

68025 1566: ÖStA FHKA HKA NÖKA RN 46. 1566. Jan. unfoliert, ill. ÖStA KA AFA 1591/1/ ad 1 a–ad 1 e.

68126 Salm kéri „Bewilligung aines Secretari, der der Hungrischen unnd Lateinischen Sprach khondig ist.” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 155. fol. 62. 1572. május 31.

68227 ÖStA KA AFA 1591/1/ ad 1 e. és Veress D. Cs., 1993. 61–62. A 17. századra lásd: NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–34. fol. 10. A győri főkapitány stábja 1605-ben, ill. ÖStA KA Best. No. 1239. *Bestallung* Wolf Graf von Mansfeld győri főkapitány számára. 1639. október 9.

68328 „Verzeichnuß, waß der Obrist Leittenamdt in meinem Abwesen hie zu Raab verrichten soll.” MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 2. fol. 155–156.

Martin Lasperger német gyalogoskapitány.⁶⁸⁴29

Az idő elteltével a magyar főkapitány-helyettesek ezen feladatokat gyakorta a generális jelenlétében is ellátták, azaz a napi ügyeket – különösen a magyar és a délszláv katonaságot érintőket – ténylegesen ők intézték, ezzel átvállalva a főkapitányi utasításban előírt feladatok egy részét. Tisztüket általában kiválóan látták el, hiszen leváltásukra sohasem került sor, Révay Lőrinc kivételével pedig – aki a Győr 1594. évi elestéig töltötte be tisztét – mindannyiukat a halál fosztotta meg beosztásuktól. Munkájukat az idegen főkapitányok is nagyra értékelték, és tehermentesítő szerepüket igyekeztek különböző adományok és ellátmánypénzek Bécsben történő kijárásával honorálni. Hogy e tekintetben pusztán egyetlen példát említsünk, Korlátovith utódja, orbovai Jakosith Ferenc 1569 nyarán 2000 tallért kapott Miksa királytól hűséges szolgálataiért, hogy segítségével néhány korábban elzálogosított birtokát visszaválthassa.⁶⁸⁵30 1556 és 1594 között a hat győri generális mellett pusztán négy magyar főkapitány-helyettes szolgált, noha 1585 őszén a főkapitányi feladatokat – nyilván Gregoróczy vicegenerális távolléte miatt – egy ideig még néhai Paksy János komáromi főkapitány fia, György, a későbbi tatái kapitány is ellátta.⁶⁸⁶31 Mindannyian magyar könnyűlovas-kapitányból léptek elő a vicegenerálisi posztra, és Jakosithot kivéve – aki korábban Ság és Eger váraiban is katonáskodott – egész életüket Győrben szolgálták le. Révay kivételével délszláv származásúak voltak, jóllehet az említett Krusith Jánoshoz hasonlóan már teljességgel magyaroknak tekinthetjük őket. Sőt a legtapasztaltabb vicegenerális, Gregoróczy Vince 1568 szeptemberétől egyúttal alsó-ausztriai nemes is volt, miután ekkor az osztrák rendek felvették őt és Ferenc testvérét a *Ritterstand* tagjai közé.⁶⁸⁷32 Ez Gregoróczy megbecsültségének volt ékes bizonyítéka, hiszen rajta kívül a 16. században egyetlen más magyar vagy horvát köznemes sem került az osztrák rendek sorába. Sőt a főnemesi családok közül is pusztán a gersei Pethő, a Majláth, a ghymesí Forgách, az erdődi Pálffy és a 184nagylucsei Dóczy famíliák egy-egy tagja léphetett a legelőkelőbb rend, a *Herrenstand* családjai közé.⁶⁸⁸33 A Horvátországból származó Gregoróczynak az osztrák „lovagok” közé való felvételét az „osztrák végeken” való hosszú szolgálata mellett az is elősegítette, hogy anyja abból – a szintén délszláv eredetű – Dominitsch családból származott, amelynek egyik tagja, Kaspar, Salm főhadparancsnok mellett az 1540-es években gyakran szolgált hadbiztosként Magyarországon, majd az 1550-es években Murány várának kapitányaként. Tőle pedig Gregoróczy Alsó-Ausztriában birtokokat is örökölt.⁶⁸⁹34

Noha a magyar főkapitány-helyettesek valóban alapvető szerepet játszottak abban, hogy a győri generalátus az akadozó zsoldfizetés és egyéb jelentős problémák ellenére a 16. században hatékonyan működött, tisztükből számukra a továbblépésre nem volt lehetőség. Hiába törekedett például Jakosith Ferenc a komáromi főkapitányi vagy Gregoróczy egy-egy végvári kapitányi, vagy több alkalommal a végvidéki generálisi poszt elnyerésére, Győrből őket már csak tapasztalataik miatt sem engedhették el, illetve léptették elő. Amennyire jelentős volt tehát szerepük a végvidék irányításában, annyira korlátozva is volt mozgási lehetőségük. Bár ebben köznemesi származásuk is biztosan szerepet játszott, bár éppen a 16. századból nem kevés példát ismerünk arra, hogy a nemesség alsó soraiból is eljuthatott valaki egy-egy jelentősebb végvár kapitányi tisztebe. A győri magyar vicegenerálisokat tehát – hasonlóképpen Rueber kassai főkapitányhoz – elsősorban nélkülözhetetlen tevékenységük „láncolta” örökre a Rába-parti erődvároshoz.

185b. A végvári katonaság összetétele és fizetése

A győri főkapitányok és helyetteseik egyik legfontosabb, de kétségtelen, hogy legnehezebb feladata a végvidék váraiban szolgáló katonaságnak a hivatalosan előírt keretlétszámoknak (*Kriegsstaat*) megfelelő számban való tartása és időben történő fizetése volt.⁶⁹⁰1 Noha vitathatatlan, hogy ez még az igen tekintélyes évi osztrák segélyek ellenére sem valósult meg megfelelően, a főkapitányság kiemelt jelentősége miatt mégis a jobban ellátott végvidékek közé tartozott. A hadügy mindenkor „rákfenéje”, a pénzhiány persze gyakran a győri végeken is éreztette hatását, de ez a korabeli Európában is mindenütt hasonló problémákat jelentett.⁶⁹¹2 Azaz korántsem beszélhetünk arról, amiről egy-egy, a magyar rendek néhány korabeli nyilatkozatának

68429 Az adatokat részletesen lásd az archontológiában.

68530 Az adományt a Magyar Kamara a szempci harmincad jövedelmeiből tartozott kifizetni. MOL E 554 MKA Vár. és kam. iratok Fol. Lat. 1223. fol. 20–24.

68631 Lásd az archontológia adatait.

68732 Schodl, 1983. 96.

68833 Schimka, 1967. 260–261. és 267.

68934 Schodl, 1983. 96. és Wißgrill, Bd. 3. 638.

6901 Eggenberg főkapitány idézett utasítása a végvidék általános védelme után a 2. pontban említette ezt a feladatot.

6912 Ágoston, 1998. 364.

szellemében napjainkban is gondolkodó historikus állít, hogy a bécsi hadvezetés és az Udvari Kamara szándékosan hanyagolta el a magyarországi végeket, különösen a magyar katonaságot. Bár az osztrák tartományokból és a birodalomból érkező segélyekből gyakran tűntek el anyag kezelés és sikkasztás következtében jelentősebb összegek, e téren az emberiség napjainkig sem változott.

Jóllehet a főkapitányság Győr 1594. évi elestéig tartó történetének bemutatásakor végvárainak fizetési módját és az előírt őrsegek számának változását a fentiekben alaposan nyomon követtük – hiszen ennek a végvidék kialakulásában és igazgatásában igen meghatározó szerepe volt –, az alábbiakban mégis szeretnénk még egy-egy fontosabb, eddig nem érintett kérdésre és néhány érdekesebb mechanizmusra felhívni a figyelmet. A továbbiakban ezért a mintegy 3500 főnyi végvári katonaság nemzetiségi és fegyvernemek közötti megoszlásáról, valamint fizetésének gyakorlati lebonyolításáról kívánunk beszélni, hiszen ezekről a kérdésekről nagyon elenyésző olvasható magyar nyelvű vártörténeti irodalmunkban.

A végvidék királyi katonaságán három nemzetiség: a magyar, a német és a délszláv, elsősorban a szerb (másként rác) osztozott. Az utóbbiakhoz tartozók száma az 1530–1550-es években főként az utolsó szerb despota, Bakith Pál győri szolgálatának köszönhetően igen tekintélyes volt, mind magában Győrben, mind környékén⁶⁹²3 – miként arról az említett 1546. évi mustrajegyzék is tanúskodott. A rácok kezdeti jelentőségét az is jól mutatta, hogy a Haditanács rendelkezése a „külön személyek” (*extraordinari Personen*) sorában még pópájukat is fizették a 16. században. Noha 1586-ban – majd fél évtizeddel később – a kamara arra hivatkozva, hogy korábban „sok rác volt Győrben, most azonban már igen kevesen vannak”,⁶⁹³4 takarékosági okokból szorgalmazta a rác pap fizetésének megszüntetését, erre mégsem került sor. 1597-ben ugyanis David Schrötter német és Nemesnyéki Dániel magyar prédikátor mellett egy rác pap is szerepelt havi 6 rajnai 186forintnyi fizetéssel a magyaróvári különleges katonai személyek között.⁶⁹⁴5 A hosszú török háború alatt, majd után a déli területekről menekülőkkel újabb komoly tömegek érkeztek Győrbe és telepedtek le az erődváros melletti Újváros Rác utcájában, valamint a Rába menti falvakban.⁶⁹⁵6 A 16. századi katonai létszámkimutatásokban a rác katonák mégsem bukkantak fel önállóan, aminek az volt a magyarázata, hogy akár lovasként, akár gyalogként teljesítettek szolgálatot, mindig a magyar huszárokkal és hajdúkkal szervezték egybe őket közös lovaskapitányságokba, illetve gyalogvajdaságokba.

A másik idegen nemzetiséget, a németeket viszont – a magyar könnyűlovasoktól és gyalogoktól eltérő, nehezebb felszerelésük, és ennek következtében eltérő fizetésük miatt – a különféle kimutatásokban mindig megkülönböztették. Számuk a már kialakult végvidék mintegy 3500 főnyi katonaságának körülbelül 24 %-át (800-900 fő) tette ki, ami mind a létszámot, mind az arányszámot vizsgálva igen tekintélyes volt. Ennél több német katona a 16. század második felében pusztán a többszörösen nagyobb területű, valamint a török, illetve Báthory István Lengyelországa és Erdélye hármasszorításában fekvő felső-magyarországi generalátusban (1585-ben 2355 fő, 52 %),⁶⁹⁶7 továbbá a szintén jóval hosszabb bányavidéki frontvonalon (1588-ban 1148 fő, 21 %)⁶⁹⁷8 szolgált. Az Adriai-tengertől egészen Erdélyig húzódó határvédelmi rendszerben ugyanakkor Győrben állomásozott a legtöbb német gyalog (700 fő),⁶⁹⁸9 ami már önmagában is jelezte, hogy a „kereszténység védőbástyájának” legfontosabb végváráról van szó. Sőt ha a több mint száz végvár teljes őrseglétszámait vizsgáljuk – beleértve tehát a legnagyobb számban szolgáló magyar, illetve a horvát-szlávon végeken a délszláv könnyűlovasokat és gyalogokat is –, abban az esetben is hasonló eredményre jutunk. Győr mintegy 1500 fős őrségét (benne az igen jelentős, körülbelül 800 fős magyar haderővel!) ugyanis az 1570–1580-as években pusztán Kanizsa, Érsekújvár, Komárom és olykor Eger, illetve Szatmár tudták megközelíteni, de ekkor is jó néhány száz fős „lemaradással”.

A győri főkapitányság többi végvára közül rendszeresen csak a két előretolt és ezért igen nagy veszélyben

6923 Gecsényi, 1998. 193–194.

6934 „vil Ráczen zue Raab gewest sein, unnd also ist es noch jeczo, aber sein ir gar wenig und macht mehr Irrung und Schaden, alß Nucz.” ÖStA KA AFA 1586/12/7. és Uo. 1591/1/ ad 1 d. A kevesek közül említhetjük 1582-ből Rác Gábor győri katonát („Gabriel Rascianus miles Jauriensis”), aki honfitársai oly jellegzetes írásmódjával véste nevét egy húsz forintos nyugtája alá. MOL E 554 MKA Vár. és kam. iratok Fol. Lat. 1223. fol. 45. 1582. június 19., Pozsony.

6945 NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–17. fol. 42–52. Kaspar Muschardt jelentése és jegyzékei a sárvári és magyaróvári extraordinari-személyekről. 1597. március 14. előtt. Lásd még ugyanezt a kimutatást: Uo. A–VII–36. fol. 303–304.

6956 A győri rácokra, főleg a 17. századból: Villányi, 1882. 106–109. és Bedy, 1934. 58–59., valamint újabban Gecsényi, 1984. 678.: 89. jegyz. és Gecsényi, 1998. 194–201.

6967 „Ober Hungerischen Granicz Stat.” [1585] ÖStA KA AFA 1584/11/ad 1 b. és Pálffy, 1997/2. 118–122.

6978 Archiv GNM Nürnberg, WF Siebenbürgen ZR 7657. fol. 127.

6989 Erre már Gecsényi Lajos is felhívta a figyelmet. Gecsényi, 1994. 167.

lévő bástyán, Tatán és Palotán szolgáltak még német gyalogok. Mindez azt eredményezte, hogy a generalátus egy kissé „vízfejű” volt, vagyis sorsa túlságosan is Győrtől függött. A kassai végvidékkel ellentétben, ahol Eger, Szatmár és a főkapitányi székhely körülbelül azonos erőt képviselt, azaz egyik elveszte még nem hozta magával a másikat, a császárvárost oltalmazó végek megmaradása Győr megtartásától függött. Ebben szerepet játszott az is, hogy a végvidék második két legjelentősebb várát, Veszprémet és Pápát már csak természeti adottságaik miatt sem lehetett, illetve kellett Egerhez vagy Szatmárhoz hasonló erődítménnyé építeni.

A végvári katonaság nemzetiségi megoszlásával szorosan összefüggött „fegyvernemek” szerinti tagolódása. A törökkel való közel két évszázados kapcsolatoknak megfelelően a könnyebb fegyverzetű katonaságot mind a lovasságnál, mind a gyalogságnál, a végvidék összes várában a magyar–délszláv huszárok és hajdúk alkották. A délvidéki hagyományok ¹⁸⁷szerint elsősorban szintén rác és magyar „vízi hajdúk” szolgáltak az erődvárak mellett kikötött naszádokon (általában négy hajóval). A könnyebb felszerelés ellenére – miként azt Kelenik József kutatásaiból tudjuk⁶⁹⁹10 – ebben az időben már szinte minden magyar katona rendelkezett a kor modernnek nevezhető kézi lőfegyvereivel.

Hasonlóképpen voltak ellátva tűzfegyverekkel a nehezebb páncélzatú német gyalogosok Győrben, Tatán és Palotán, valamint az alkalmilag a főkapitányi központban szolgáló és osztrák nemesi ifjakból toborzott német fekete lovasok. Az előbbieket – miként azzal az 1530-as években Bakith Pál is tökéletesen tisztában volt – a várvédelemre, az utóbbiak pedig a török portyákban való aktív küzdelemre voltak igen kiválóan használhatóak. Végül a negyedik fegyvernem, a tüzérség tagjai szintén főként az osztrák tartományokból és a jelentősebb hadiiparral rendelkező német birodalmi városokból érkeztek, azaz mindannyian és kizárólag németek voltak. Számuk nem volt túlságosan jelentős, az 1582. évi létszámelőírás szerint például mindössze mintegy 35 fő. A főkapitányság váraiban közülük pusztán Győrben (21 fő), Palotán (5), Veszprémben (néhány fő), Pápán (3), Tatán (2) és Szentmártonban (1) szolgáltak pattantyúsok (*Büchsenmeister*),⁷⁰⁰11 a kisebb végvárakban feladataikat – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – egy-egy tapasztaltabb gyalog látta el. A számadatok egyúttal azt is ragyogón tükrözték, a bécsi hadvezetés a főkapitányság területén mely várakkal számolt úgy, hogy azok szükség esetén egy komolyabb török haderő ostromának legalább időlegesen ellenállhatnak. Szentmártont persze valójában nem sorolták ezek közé, hiszen az ottani tüzér legfőbb feladata a még Pallavicini főhadimarsall idejében felállított hírlövő mozsár működtetése, azaz török betörés esetén a győri őrség riasztása volt.

A katonaság nemzetiségi és fegyvernemek közötti megoszlásához hasonlóan a királyi szolgálatban álló „vitélő nép” fizetése is rendkívül sokszínű volt. Miként a fentiekben részletesen nyomon követtük, az 1540-es évektől fokozatosan alakult ki az 1570-es évek második felére az a gyakorlat, hogy a győri, a pápai, a veszprémi, a szentmártoni és a cseszneki magyar őrséget saját éves segélyeikből az alsó-ausztriai rendek fizették, míg a két győri német gyalogos-zászlóalj, a tatái és palotai német gyalogokat, illetve Thury György egykori várának magyar őrségét, továbbá 1577-től a balatoni végházak zsoldját is az uralkodó az Udvari Kamara bevételeiből biztosította. Mindezek mellett a kerületi főkapitányság gyanánt Pápán szolgáló említett 100 gyalogot és ugyanennyi lovasa a Magyar Kamara a pozsonyi diétákon megszavazott hadiadó jövedelmeiből tartozott fizetni. Az eltérő finanszírozás természetesen azt jelentette, hogy nem ritkán akár még egy váron belül is (például Győrben, Tatán vagy Pápán) más katonai hivatalnokoktól és eltérő időben kaptak a végváriak fizetést.

Az alsó-ausztriai rendek az általuk fizetett katonaság zsoldját éves segélyeikből fedezték, amelyeket kuriális rendszerű tartománygyűléseiken (*Landtag*) szavaztak meg.⁷⁰¹12 A magyar hadiadótól kissé eltérően a természetbeni és pénzjövödelmeket adóztatták meg, méghozzá oly módon, hogy az adókivetés a jövedelmeknek pusztán kétharmadát érintette. Az adóalapot *taxierte Gült*nek nevezték és a pusztán számítási egységként használt ¹⁸⁸*Pfund*ban adták meg. A rendek akaratának megfelelően évente változott, hogy *Pfund*onként mennyi adót vetettek ki. Az alap az 1 rajnai forintnyi egyszeri (*einfache*) *Gült* volt, amelyből – elvileg legalábbis – évente 69 000 rajnai forintnak kellett befolynia. Másfél *Gült* esetén ez természetesen másfélszerese, azaz 103 500, dupla *Gült* alkalmával 138 000, végül két és fél *Gült* jóváhagyásakor 172 500 rajnai forint bevételt jelentett évente. Az adót a dikához hasonlóan két terminusban szedték be, amelyek ugyan változóak voltak, de általában egy-egy fontosabb egyházi ünnephez kötve az első határnap augusztus–szeptemberben, a második pedig november–decemberben volt. Az éves bevételi és kiadási számadásokat – a

69910 Kelenik, 1991/2.

70011 A kimutatás a veszprémi tüzérek pontos számát nem adta meg. Pálffy, 1995/1. 166–167.

70112 Lásd erre mindenekelőtt a 16. századi alsó-ausztriai tartománygyűlés történetének feldolgozásait: 1530–1564: Hametner, 1970.; 1564–1576: Herold, 1970., 1577–1592: Neugebauer, 1979., 1593–1607: Stangler, 1972. és Stangler, 1973. 173–174.

Magyar Kamara korabeli gyakorlatától eltérően – nem január 1-től, hanem március 1-től mindig a következő esztendő ugyanezen napjáig vezették.⁷⁰²13

A győri végvidék magyar katonaságának előírt létszáma ezen adók összegétől függött. A rendek pénzügyi vezetőinek ugyanis a bécsi hadvezetéssel – a mai hosszas költségvetési egyeztetésekhez hasonlóan – úgy kellett az egyes végvárakban szolgáló katonaság létszámát kikalkulálnia, hogy azok zsoldját a megszavazott adó fedezhesse, hiszen több végvári fizetésére az adott elvi pénzkeretből nem volt lehetőség. Mivel az 1540-es években a rendek még csak az egyszeri *Gült*t szavazták meg, a mintegy 70 000 rajnai forintnyi összegből valóban csak arra futotta, hogy Győrben, Pápán és Veszprémbe fizessenek mintegy 1100 főnyi őrséget. A török veszély fokozódásával azután védelmük érdekében az 1550-es évek közepétől már másfél *Gült*t ajánlottak meg, aminek köszönhetően 1554–1556-ban már több mint 2100 végvárit láthattak el Győrben, Pápán és az elveszett Veszprém pótlására hivatott kisebb várakban. Belátván azonban, hogy még ez a segély sem elégséges tartományuk megfelelő védelmére, az 1560-as évek első felétől már dupla *Gült*t hagyták jóvá, amelyből Veszprém és Tata visszavétele után már mintegy 2300–2400 végvárit tudtak – elvileg legalábbis – fizetni.⁷⁰³14 A 138 000 rajnai forintnyi éves segély azután egészen a 16. század végéig, sőt még az elkövetkező évszázadban is megszokott maradt. Ebből általában 120-130 000 forintot szántak a végvári katonaság zsoldjára, a maradék 8-18 000 forintot elsősorban a győri erődítésekre, valamint a mustra- és fizetési költségekre tervezték.⁷⁰⁴15

Kétszeres *Gült*nél nagyobb adót csak a legkritikább esetekben szavaztak meg. 1552-ben a két és fél *Gült*, azaz a pontosan 172 612 rajnai forint megajánlását a közvetlen török veszély indokolta. Ebből az összegből viszont fél *Gült*t (34 500 r. f.) kifejezetten Bécs városának erődítéseire szántak, a maradék összeget pedig a Győr előterében fekvő várak katonaságának zsoldjára és a komáromi őrség megsegítésére kívánták fordítani. 1556-ra szintén a megnövekedett török fenyegetés, 1578-ban pedig hasonlóképpen Bécs, [189](#)Győr és a még sokkal kevésbé kiépített, de a tartomány déli területeinek védelme szempontjából egyre fontosabb jelentőségű Kanizsa erődítéseinek megfelelő ütemben való folytatása érdekében került sor ismét a két és félszeres adó megajánlására.⁷⁰⁵16

A befolyt adót a rendek a bécsi hadvezetéssel való egyeztetést követően eleinte alkalmi biztosokkal (1546-ban például Reinprecht von Ebersdorf testvérével, Sigmunddal, és Leopold Schweibermairral, tartományi titkárukkal⁷⁰⁶17) juttatták el és fizették ki a győri végeken általuk tartott katonaságnak. Miután a *Grenzbezahlung* – miként a korabeli források nevezték – lebonyolítása (a pénz szállítása, a kifizetés és az elszámolás miatt) igen komoly feladatot jelentett, 1564-től külön tisztségviselőt bíztak meg e feladatok elvégzésével. Az esztendő márciusának legelején a rendek 150 rajnai forintos évi fizetéssel a későbbi híres komáromi főkapitány, a már többször említett Andreas Kielman testvérét, Bartholomäust, Győr és hozzá tartozó végházak rendi fizetőmesterévé (németül *Grenzunterzahlmeister*; *Unterkriegszahlmeister*)⁷⁰⁷18 nevezték ki. Kielman feladata a rendek által tartott végvári katonaság zsoldfizetésének lebonyolítása és ellenőrzése volt. A későbbi komáromi német zászlós (1578–1579) erre a feladatra azért volt valóban alkalmas, mert korábban a hadi fizetőmesteri hivatalnál (*Kriegszahlmeisteramt*) szerzett ez irányú

70213 Újabban alapvető levéltári kutatások alapján: Seeger, 1995. 42–125., vö. még szócikkszerűen: Stangler, 1972. 290. A dika adminisztrációjára: Acsády, 1888/1. 67–113.

70314 Lásd a korábbi fejezetekben, főként táblázatok formájában idézett forrásokat.

70415 1565: „Auszug, was ain ersame Lanndtschafft des Erczherzogthums Österreich unnder der Ennß auf das Khriegsfolckh, so ann den Hungerischen Granniczen ligen, des ganncz verschinnen funffundsechzigisten Jarß auferloffn, wie volgt.” NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–29. fol. 103–106. és 1573–1580: „Raittung unnd Überschlag, was von dem ersten Tag Martii Anno etc. dreyunndsicbenzig biß widerumben den ersten Tag Martii Anno achczig, siben ganczer Jar lanng, ann gemainer ersamen Lanndtschafft des Erczherzogthumbß Österreich unnder der Ennß jährlichen bewilligten Gräniczhilff, der ainmahlhundert achtunnddreissig Taussent Gulden Reinisch, auf die deputierten Gräniczfleckhen, dan aufs Gebeu Rab unnd inn ander Weeg außgeben, waß auch für die Pruntschäden abgezogen, wie des Alles gemainer Lanndtschafft Khriegs- unnd andere Raitungen Außweisen.” Uo. fol. 135–164.

70516 1552 és 1556: Seeger, 1995. 147. és 211; 1578: NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–29. fol. 135–164. A Kanizsára fordított alsó-ausztriai segélyekre: NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–18. fol. 1–55., ill. Pertl, 1939. 33–69 a. és Neugebauer, 1979. 148–249.: passim.

70617 ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 48. a/1–18.

70718 A tisztség-elnevezés magyar megfelelőjére: „Nemzetes Wolf Layzendorfer megnevezett császár urunk öfölsége Győr és hozzá tartozandó végházainak fizetőmestere” NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–64. fol. 83. 1640. szeptember 10., Győr.

tapasztalatokat.⁷⁰⁸ 19 Utóda, Joachim Khelheimer (1572–1579) pedig katonai megbízatása mellett egyúttal az alsó-ausztriai rendek pénztárnoka (*Landschaftseinnnehmer*) is volt.

A jelentős segélyek megszavazása persze egyáltalán nem jelentette, hogy azok valóban eljutottak a magyar hadszíntérre. A probléma gyökerei elsősorban az adóztatás szisztémájából eredtek. A *Gültsteuer* beszedésének módja és hatékonysága rendkívül hasonlított a magyar hadiadó kirovásához és befizetéséhez. Miként Magyarországon a dika is jelentős hátralékokkal folyt be és sohasem tudták teljes mértékben beszedni, hasonlóan alakult az osztrák rendek által megszavazott adó sorsa is. Noha meglehetősen kevés információval rendelkezünk a rendek által zsoldként ténylegesen kifizetett összegekről, néhány példából azért körülbelül rekonstruálni tudjuk, mennyiben is teljesítették a győri végvidéki magyar katonaság felvállalt fizetését. 1547 tavasza és 1552 márciusa között például az első esztendőben még teljességgel kifizették a végváriak zsoldját, az elkövetkező években viszont már csak körülbelül mintegy felét, aminek köszönhetően néhány esztendő alatt igen tekintélyes, több tíz ezer forintnyi zsoldhátralék halmozódott fel.⁷⁰⁹

20

¹⁹⁰A helyzet a későbbi időben a végvári katonaság számának és ezzel együtt a hadikiadásoknak a növekedésével, valamint az adóbeszedéssel kapcsolatos, már-már akuttá váló problémákkal csak tovább rosszabbodott. Az osztrák rendek állandó pénzhiánya azután a győri végeken is érezte hatását, hiszen ennek következtében a zsoldfizetés igen rendszertelenné vált és tetemes késedelemmel történt. Valóban előfordultak olyan esztendők, különösen az 1580-as években, amikor egy-egy véghely katonái évente pusztán egy-egy hónapnyi zsoldot vehettek kézhez.⁷¹⁰ 21 A problémára a kor adózási és gazdasági körülményei között mégsem lehetett megfelelő megoldást találni, hiszen az állandóan szolgáló végvári katonaság fizetése állandó és rendszeres bevételeket igényelt volna. Ezt a rendek által „működtetett” adórendszerrel még az osztrák tartományból sem lehetett megfelelően biztosítani, miként Magyarországon sem tudtak a dikajövedelmekből – még csak időlegesen sem – komolyabb számú hadinépet tartani. A hiányok fedezésére ezért a rendek gyakran kényszerültek több tízezer forintos kölcsönket felvenni.⁷¹¹ 22 További problémát jelentett, hogy a rendek utasítására a fizetőmesterek a rendelkezésre álló összegekből igyekeztek minél többet – nem ritkán saját zsebükre – megspórolni. Ezt a célt szolgálta a posztóval történő fizetés, hiszen azt nagy tételben vásárolták meg, viszont kis tételben osztották szét, így a kettő közötti áreltérése jelentős összegeket, egy-egy fizetés alkalmával akár több ezer forintot takaríthattak meg.⁷¹² 23 Hasonlóképpen juthattak nyereséghez a különféle pénzermékkal való fizetéssel is. A végváriak pedig hiába panaszkodtak a rossz minőségű posztóval vagy a leértékelt pénzzel való fizetés ellen, kéréseik a legritkább esetben találtak meghallgatásra, de lázadásaikkal sem érhettek el komolyabb eredményt. Persze megtehették, hogy zsoldjuk elmaradása esetén továbbálltak, a várkapitányok azonban könnyen találtak helyükre új jelentkezőket. A végvári katonaság ugyanis éppen a 16. század második felére kezdett már valóban önálló, jelentős kiváltságokkal (földesúri adózás és joghatóság alóli mentesség, önálló katonai igazságszolgáltatás, kocsmá- és malomtartás stb.)⁷¹³ 24 rendelkező társadalmi csoporttá válni, amelyben még a zsoldfizetés elmaradása ellenére is érdemes volt megmaradni. Ráadásul a hosszabb „háborús békeidőszakokban” a végváriaknak lehetőségük volt bekapcsolódni az igen jól jövedelmező marhakereskedelembé és -csempészetbe, valamint a szőlő- és a földművelésbe is. Ezáltal harcértékük ugyan fokozatosan csökkent, megélhetésüket

70819 A rendek fizetőmestereire lásd a függelékben közölt archontológiájuk adatait. Vö. még Petrin, 1982. 20.

70920 1547–1548: „Hernach verzaichennt, was auf das Khriegswesen, so gemaine Lanndtschafft in Österreich unnder der Enns an der Grenicz helt von den ersten Tag Marcii des [15]47 Jars biß auf den ersten Tag Marcii des [15]48 Jars, inhalt Mussterregister und Quittungen.” NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–8. fol. 5–6. és „Hernach verzaichennt, welhermassen der vier Stenndt ainer ersamen Landtschafft des Erczhertzogthumbs Österreich under der Enns Bewilligung der ganczen Gullt in trenendem Fridstandt gegen den Turggen, die vier Jar lang nahainander, nemblichen von Primo Marcii des [15]48 Jars biß auf Primo Marcii dicz gegenwurtigen [15]52 Jars auf das Khrigsfokh [sic!] in Hungern und der allen Khrigsofficier und Haubtleut, so gemaine Lanndtschafft besoldt, geloffen und der Römischen Kuniglichen Majestät, unserm allergenedigisten Herrn, von solher Bewilligung geraicht worden ist.” NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–29. fol. 10–21.

71021 Számos eleven példa a 16–18. századból: Takáts, 1908. passim és Takáts, 1915–1917. II. köt. 120–132., ill. vö. még Pertl, 1939. passim; Gutkas, 1973. 191. és Seeger, 1995. 148.

71122 Több remek példa: Pertl, 1939. passim és Herold, 1970. 177.

71223 Gecsényi, 1984. 669.

71324 A végvári katonaság kiváltságaira a jelentős irodalomból lásd mindenekelőtt Benczédi, 1966. A katonai igazságszolgáltatásra külön: Pálffy, 1995/3.

viszont az elmaradó zsold miatt csakis így biztosíthaták.

Mindezek ellenére a Balaton és a Duna közötti végek fenntartásában az osztrák rendeknek még akkor is elvitathatatlanul jelentős szerepük volt, ha az általuk megszavazott adónak becsléseink szerint is csak maximum 70 %-a juthatott el ténylegesen a végvári katonákhoz.⁷¹⁴25 Segélyük még így is körülbelül 80-100 000 rajnai, azaz 64-80 000 magyar forintot jelentett évente. Ez az összeg pedig meghaladta Magyarország korabeli éves jövedelmeinek 10 %-át, a teljes királyi országrész dikajövedelmeivel pedig – két magyar 191forintos hadiadó megszavazása esetén – körülbelül azonos volt.⁷¹⁵26 Ilyen összehasonlításban tehát, a végvári katonaság valóban jogos panaszai, sőt lázadásai ellenére is, erről csak elismeréssel beszélhetünk. Ráadásul a jelentős anyagi megterhelés a 16. század második felében több ízben komoly gazdasági problémákat okozott Alsó-Ausztriában.⁷¹⁶27

Az Udvari Kamara által fizetett főként német gyalogoknak és a kerületi főkapitányság gyanánt Pápán tartott magyar hadinépek – az osztrák rendek által tartott őrségekhez hasonlóan – szintén gyakran kellett nélkülözniük.⁷¹⁷28 Az előbbieket fizetését a Haditanács által kiküldött hadi fizetőmesterek (*Kriegszahlmeister*),⁷¹⁸29 míg az utóbbiakét – elvileg legalábbis – a Magyar Kamara által delegált biztosok bonyolították le. A gyakorlatban viszont a pápai 100 huszár és 100 hajdú zsoldosztását is sokszor ugyanezen hadi fizetőmesterek végezték, hiszen a kamara a dikajövedelmekből ténylegesen nem tudta eltartani őket. A bécsi pénzügyi kormányzat ezért gyakran kényszerült a katonák ismétlődő kérelmeire más bevételi forrásokból néhány havi zsoldösszeget kiutalni.

Bármelyik fizetőmester (osztrák rendi, hadi vagy magyar kamarai) fizette a végváriak zsoldját, a zsold szétosztását mindig a katonaság mustrája előzte meg, amelyet a Haditanács által kiküldött mustramester (*Mustermeister*) és írnoke (*Musterschreiber*) végzett. A felsorakozott katonaságot és felszerelését ők szemlélték meg, majd ennek voltáról, illetve az előléptetésekről, valamint a zsoldfizetés összegéről mustra- és fizetési lajstromot (*Musterregister*, illetve *Zahlstaat*) készítettek. A mustrák között ezeket a jegyzékeket a várakban szolgáló seregdeákok (*Feldschreiber*, *scriba militaris*) korrigálták,⁷¹⁹30 nevezetesen bejegyezték, ha valaki meghalt, fogságba esett vagy eltávozott, esetleg a Haditanács rendelkezésére magasabb tisztségre lépett elő. Ezen várbeli mustrajegyzékek alapján készítették el és javították a változásoknak megfelelően a Haditanács és az Udvari Kamara közös alárendeltségében működő mustramesterek a győri főkapitányság mustra- és fizetési jegyzékeit. Sajnos, ezek a törökkor elmúltával teljesen elvesztették értéküket, ezért – feltételezhetően a 18. században – a Haditanács levéltárából kiselejtezték őket. Emiatt egyetlen egy esztendőben sem tudjuk még csak megközelítő pontossággal sem megmondani, hogy a jól ismert előírt keretlétszámokból mennyi katona szolgált valójában a végvidék egyes váraiban.⁷²⁰31

A főkapitányi székhelyen és a végvidék váraiban szolgáló seregdeákok feladatainak segítésére már az 1580-as években többször kérték a generálisok és a mustramesterek egy főszeregdeák (*Oberfeldschreiber*) kinevezését Győrbe, akinek feladata a végvidék váraiban 192szolgáló seregdeákok ellenőrzése, illetve a végvidék mustrajegyzékének vezetése lett volna,⁷²¹32 tehermenetesezve ezzel a Haditanács mustramesterét,

71425 Ez igazolják a Franz Pertl által közölt szorványadatok is. Lásd például 1574-ből: Pertl, 1939. 30–31.

71526 Acsády, 1888/1. 112. és Szekfü, 1935. 128.

71627 Gutkas, 1973. 192–193.

71728 1556 szeptemberének közepétől 1557 márciusának végéig pusztán a két győri német gyalogos zászlóalj elmaradt zsoldja már mintegy 25 000 rajnai forintra rúgott. „Auszug, was die Romisch Kunigliche Majestät etc. allem derselben Khriegsvolckh, so ann den Graniczen in Hungern ligt, bis zu Außganng des Marcii dicz [15]57 Jars schuldig beleibt, wie volgt. Actum Wienn am viertten Marcii Anno etc. im sibenundfunffczigisten.” Készítette Matthäus Kamrer (Kammerer, Fuchs genannt). HL TGy 1557/3.

71829 Ezekre lásd példaként Christoph Gannabicz magyarországi hadi fizetőmester (*Kriegszahlmeister in Ungarn, magister solutionis campestris in Hungaria*) 1564. január 1-én kelt utasítását: ÖStA FHKA HKA Inst. No. 158. Vö. még Roubík, 1938. passim.

71930 A seregdeákok tisztere és feladataira: Pálffy, 1995/3. 104–107.

72031 Ilyen végvidéki mustra- és fizetési jegyzékek – eddigi ismereteink szerint – pusztán a 17. század elején létrejött Kanizsával szembeni főkapitányságból maradtak ránk, a főkapitányi posztot 1633-tól betöltő Batthyány család tagjainak levéltárában. Kelenik, 1995/2.

72132 „So erfordert die Nott, daß die Römische Khayserliche Majestät alhie ainen ordentlichen Oberveldtschreiber mit ainer außfürlichen Instruction helkten, daß solicher Veldtschreiber über alle andere khaine Heusser unnd Graniczen, die ordenlichen Mussterregisster alles Khryegßvolckhß beyhenden hette, auch alle Monnat von den andern Veldtschreibern der Abzognen, Verstorbenen, Gefangenen, Nydergehautten unnd Entloffenen ainen ordentlichen Außzug abforderett, solichen Außzug alßdan in den

valamint havonta rendszeresen informálva a bécsi hadvezetést. A tisztséget a 17. század elején már biztosan betöltötték, de elképzelhető, hogy már Győr 1594. évi eleste előtt felállították azt. Ebben azért nem lehetünk teljesen bizonyosak, mert az eddig előkerült szórványadatok alapján nem tudjuk pontosan megállapítani,⁷²²33 hogy az adott esetekben a győri német, illetve magyar őrségben szolgáló seregdeákokról vagy már a végvidék főszeregeákjáról van szó.

193c. Hadianyag-ellátás

A végvári katonaság finanszírozásának körülményeivel ellentétben hadianyaggal való ellátásának rendszeréről és a magyar hadszíntérre irányuló fegyverkereskedelem mechanizmusairól sajnos még nem rendelkezünk átfogó ismeretekkel, hiszen ezen a téren még a legfontosabb alap kutatások is hiányoznak. Hadtörténetírásunk ugyanakkor – elsősorban a fennmaradt hadszertárleltárak és várinventáriumok alapján – megnyugtatóan tisztázta, hogy a Habsburg Birodalom magyarországi hadszínterén az úgynevezett hadügyi forradalom jelentkezésének köszönhetően a végvárak mind lövegekkel, mind kézi lőfegyverekkel megfelelően voltak ellátva.⁷²³1 Ezt igazolja az 1577. évi haditanácskozásra készült összesített hadianyag-kimutatás is, miszerint ebben az esztendőben Győrben 45 eltérő kaliberű löveget, 60 szakállaspuskát és 1134 különféle kézilőfegyvert, Veszprémben 12 ágyút, 150 szakállas- és 263 kézipuskát, Pápán 14 löveget és 185 szakállast, végül a legnagyobb veszélyben lévő Tatán 32 ágyút, 51 szakállast és 64 kézilőfegyvert vettek számba. A végvidék központja és elsőrangú várai mellett a kisebb végházak is általában megfelelően voltak tűzfegyverekkel ellátva. A tanácskozás résztvevői pusztán Győrt kívánták további 5 falkonétával és az említett harci szekerekkel megerősíteni, továbbá a nagy területű veszprémi várba tartottak még szükségesnek egy falkonágyút és négy falkonétát, valamint Palotára egy duplafalkonétát és ugyancsak egy sólyomágyút.⁷²⁴2

A fegyverekhez hasonlóan komolyabb hiányok a lőszer- és löporellátásban is csak ritkán fordultak elő a győri végeken. Bár löporból és ólomból néha voltak hiányok, ezeket vagy a főkapitányság központjának hadszertárából (*Zeughaus*), vagy a bécsi főhadszertárból (*Hauptzeughaus*) viszonylag gyorsan és könnyen pótol(hat)ták.⁷²⁵3 A császárváros közelsége tehát e tekintetben is előnyökkel járt, hiszen – a felső-magyarországi végekkel ellentétben⁷²⁶4 – a győri hadszertárat nem kellett melléküzemekkel működő „hadiipari üzemmé” kiépíteni. Ezeket a munkákat, már csak a Dunán való könnyebb szállításnak köszönhetően, Bécsben hamar elvégezheték. Ezzel magyarázható, hogy ismereteink szerint Győrben ágyúöntödét, fűrészmalmot, salétromkamrát és kisebb egyéb műhelyeket alig állítottak fel. Az erődváros hadszertárnokának és húsz tüzerének ezért elsősorban a kisebb végvárakban meghibásodott fegyverek kijavítása és a Bécsből érkező hadianyag elosztása volt a feladata.

A győri főkapitányságba a lőfegyverek és a hadianyag szinte száz százaléka külföldről, mindenekelőtt a Német Birodalom nagy hagyományokkal rendelkező fegyvergyártó városaiból, valamint az örökös tartományok és Csehország műhelyeiből érkezett. Ezt igazolják az említett várleltárakban gyakran felbukkanó nürnbergi kézipuskák (1577-ben például Győrben 833 darab),⁷²⁷5 valamint az a páratlanul érdekes és még kiadatlan kimutatás, illetve számadás, amely a bécsi főhadszertárba 1593–1594-ben érkezett, majd onnan a védelmi rendszer egyes váraiba szétküldött fegyvereket és a hadianyagot veszi 194számba. Eszerint az osztrák tartományokból Innsbruckból és Salzburgból, a birodalomból pedig Nürnbergből, Augsburgból és Ulmból érkezett az ágyúk többsége, míg a bécsi hadszertár vezetője a löpor nagy részét Bécsújhelyről, Innsbruckból, Augsburgból, Nürnbergből, Regensburgból, Passauból, valamint Württembergből, illetve Prágából, Iglából, Olmücből, Brünnből és Breslauból szerezte be, majd továbbította a végvárakba és a királyi táborba. Igen jelentős szállításokat bonyolított le emellett a neves birodalmi fillérmester, Zacharias Geizkofler is, egy több mint száz mázsás löporszállítmány pedig még

Regisstern einzubringen unnd Herrn Khryegßraatthen zueschickhen, damit die Herrn Khryegßraatth der Verännderungen auch genugsame Wissenschaftt haben khüenen.” MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 24./II. fol. 39. Dátum nélkül, de 1590. előtt.

72233 Néhány bizonytalan adatot magunk tettünk közzé, ennek ellenére eddigi ismereteink alapján a kérdést még nem tudjuk megoldani. Pálffy, 1995/3. 235.

7231 Lásd mindenekelőtt: Kelenik, 1991/1–2.

7242 ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 215–219. és Geöcze, 1894/2. 707–710.

7253 A bécsi császári hadszertár: Veltzé, 1911. 208–211. és újabban Czeike, Bd. 5. 701–702.

7264 Pálffy, 1995/2.

7275 A nürnbergi fegyvergyártóknak a grazi hadszertár, illetve ezen keresztül a horvát–szlavón végek ellátásában való részvételére: Krenn, o. J. és Valentinitsch, 1977.

Lausizból is befutott.⁷²⁸⁶

Ebből a példából is ragyogóan kitűnik, hogy a hadianyag-utánpótlási rendszert teljességgel Bécsből irányították. A császárváros uralkodói hadszertárának vezetője mellett ebben a legfőbb szerepet a Haditanács alárendeltségében működő hivatalnok, a bécsi főhadszertárnok (*Oberstzeugmeister*, a későbbi *Oberst-Land- und Hauszeugmeister* elődje) irányította, akinek tisztét – a hadszertárak rendszerének kiépítésével együtt – Innsbruck székhellyel még I. Miksa császár állította fel 1503-ban.⁷²⁹⁷ Az eredetileg pusztán az osztrák tartományok hadszertárainak ellátására, illetve felügyeletére létrehozott tisztség betöltőinek hatásköre I. Ferdinánd magyar királyságának köszönhetően az 1530–1540-es évektől fokozatosan kiterjedt a törökellenes magyarországi hadszíntérre is, miközben székhelyük is átkerült Ferdinánd udvarába, Bécsbe.⁷³⁰⁸ 1556-ban azután a főhadszertárnokot a Haditanács alá rendelték, így ettől kezdve annak beosztottjaként, de meglehetősen jelentős önállósággal igyekezett ellátni pillanatok alatt legfontosabbá vált új feladatát, a magyar végek ellátását.⁷³¹⁹ Ezzel magyarázható, hogy a 16. században a tisztséget kivétel nélkül olyan személyek töltötték be, akik korábban jelentős tapasztalatokat szereztek Magyarországon. Példaként elegendő, ha a Felső-Magyarországon mezei hadszertárnokként (*Feldzeugmeister*) is szolgált Franz von Poppendorfra, a grazi Belső-Ausztriai Haditanács későbbi első elnökére, Jakob von Raminger egykori szatmári főkapitányra, vagy a többször említett Andreas Kielman komáromi és kanizsai főkapitányra gondolunk.⁷³²¹⁰ Ezek a személyek tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy a győri főkapitányság várainak megfelelő hadianyag-ellátása a legfontosabb feladatok közé tartozik. Nyomatékosításképpen erre az 1577. évi haditanácskozás résztvevői is felhívták a figyelmüket, midőn kijelentették, hogy „őfelsége ezentúl kegyesen arra is legyen figyelemmel, hogy ezek a végvárok mindig és kiemelt módon legyenek lövegekkel és tartozékaikkal ellátva.”⁷³³¹¹

195A főhadszertárnokok a javaslatnak megfelelően általában a győri generálisoknak a Haditanácshoz intézett kérelmeire küldték meg a szükséges utánpótlást a végvidék váraiba. A győri főkapitány saját kéréseit a végházak hadszertárnokaitól és kapitányaitól hozzá befutó jelentések alapján állította össze. A főkapitányság nagyobb váraiban (Veszprém, Pápa, Tata és Palota) ugyanis az 1560–1570-es évekre kisebb hadszertárakat építettek fel vagy alakítottak át alkalmas helyiségeket ezekre a célokra. Ezt követően a Haditanács ezen várak tűzéreinek (*Büchsenmeister*) élére külön hadszertárnokokat (*Zeugwart*) rendelt, akik a várkapitányok mellett a győri generálisnak és főhadszertárnoknak tartoztak engedelmességgel, de szoros kapcsolatban álltak a végvidék fővárának hadszertárnokával is. Az utóbbi a főkapitányon keresztül a bécsi főhadszertárnok mellett gyakran az ottani dunai arzenál-kapitánnyal (*Arsenalhauptmann*) is kapcsolatban állt, elsősorban a Győrben szolgáló „vízi hajdúk”, valamint a tihanyi, fonyódi, szigligeti és keszthelyi őrségek számára szükséges naszádok elkészítése és felszerelése ügyében.

196d. Az egyik legégetőbb probléma: a „vitélző nép” élelmezése

Míg a hadianyag-ellátásban komolyabb nehézségek a győri végeken a 16. században nem jelentkeztek, annál nagyobb problémát okozott a mintegy 3500 végvári napi élelmezésének megszervezése. Perjés Géza 1963-ban megjelent monográfiájában – ugyan a 17. századra vonatkozóan – már bőségesen felhívta a figyelmet a további kutatások fontosságára,⁷³⁴¹ munkájának nem akadtak folytatói. Pedig a 16–17. századi határvédelmi rendszer történetének egy olyan fontos kérdéséről van szó, amelyre bőséggel maradt fenn iratanyag,

7286 ÖStA FHKA HKA NÖHA W–61/C/90/B. RN 300/2. fol. 1061–1068. és fol. 1081–1124. Geizkofler kereskedelmi tevékenységére: Müller J., 1900. és Müller J., 1938.

7297 Kurzman, 1985. 151–152.

7308 Megjegyezendő, hogy Tirolnak, Elő- és Belső-Ausztriának az osztrák tartományok 1564. évi felosztásával külön főhadszertárnoka maradt. Ezen tisztségviselők kapcsolatának vizsgálata a további kutatások feladata. Tirolra és Vorderösterreichre, 1532: Hans Ott von Achterdingen *Oberst-Hauszeugmeister in Tirol und den Vorlanden* és 1554–1565: Melchior Fugger *Oberst-Feld- und Hauszeugmeister der ober- und vorderösterreichischen Länder*. Egg, 1961. 99–100. A grazi hadszertárra: Pichler–Meran, 1880. és újabban Krenn, 1974.

7319 Ezzel kapcsolatban lásd az alább említendő Andreas Kielman utasítását (1584. január 1., Bécs): ÖStA KA HKR KIA V. 3.

73210 Poppendorf felső-magyarországi tisztere: ÖStA Best. No. 131. (1564. december 10.); Ramingerre és Kielmanra: Pálffy, 1996/3. és Pálffy, 1997/1. 285. és 260–262.

73311 „Also haben Eur Majestät etc. hinfuran auch darauf gnedigist bedacht zu sein, damit immerdar unnd zu einziger wais diese Vessten mit Geschücz unnd seiner Zuegehörung gespeist ... werde.” ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 219.

7341 Perjés, 1963.

elsősorban a bécsi levéltárakban és a budapesti kamarai iratgyűjteményekben. Emiatt mindenképpen szükséges lenne a téma monografikus feltárása, hiszen ez nemcsak had-, hanem kereskedelem- és gazdaságtörténetünket is fontos adalékokkal gazdagíthatná. Az alábbiakban ezért magunk a győri főkapitányság történetére vonatkozóan pusztán egy rövid mélyfúrás alapján szerzett benyomásainkról számolhatunk be.

Bár elsőre meglepő, Tata kivételével a török frontvonalhoz közelebb eső végvárok élelem-ellátásának biztosítása jelentett kisebb problémát a bécsi hadvezetés számára. Palota és Tihany várainak őrségei részben a török hódoltságban fekvő uradalmaikban⁷³⁵2 folytatott, jól ismert adóztató és jövedelem-begyűjtő tevékenységüknek köszönhetően⁷³⁶3 viszonylag könnyen juthattak nagyobb mennyiségű élelemhez. De még a győri tisztek között is voltak olyanok, akik hódoltsági birtokaikon fegyveres erővel jutottak hozzá jövedelmeikhez. Noha az említett váruradalmaknak a bevételei a török adóztatás és az állandó portyák pusztításai miatt az 1570–1580-as évekre megcsappantak, ennek ellenére jelentősen segítették a két vár ellátását. Hasonlóan kedvezőbb helyzetben voltak a pápai végvár katonái, hiszen a Rábaközben tekintélyes háterszággal bírtak, ahonnan szükség esetén – noha nem ritkán erővel – könnyebben juthattak élelemhez, mint az igen csekély váruradalommal és háterszággal bíró Győr, Szentmárton vagy Tata.

A főkapitányi központ ellátását az is igen megnehezítette, hogy ott másfél ezer végvárit kellett naponta táplálni, miközben a környék élelem-termésének egy jelentős részét az erődvárosban élő szép számú polgárság és nemesség fogyasztotta el. Perjés Géza 17. századi adataival számolva⁷³⁷4 ennek a nagy létszámú őrségnek naponta több mint 20 mázsányi kenyérre és 6 mázsa húsrá lett volna szüksége. Ekkora mennyiséget még a védettebb háterszágból, Sopron, Moson, Vas és Pozsony megyék területéről sem lehetett állandó jelleggel biztosítani, és akkor még nem beszéltünk a közeli, szintén több mint 1000 fős őrségű Komárom és Érsekújvár ellátásáról. A bécsi hadvezetés ezért már az 1550-es évektől – hála a kedvező vízi úton történő utánpótlási lehetőségeknek – szinte biztosan szállított élelmet Magyarországra, elsősorban Alsó-Ausztriából. Noha ennek konkrét nagyságára jelenleg még csak a 16. század végi, törökellenes hadjáratok idejéből rendelkezünk adatokkal,⁷³⁸5 nem kételkedünk abban, hogy a kiváló üzletnek számító hadsereg-élelmezés révén az osztrák tartomány e tekintetben is segítette saját védelmének biztosítását. A végvidék többi várának esetében ugyanezen 197feladatot a hadszíntér és a közeli háterszág magyar lakosságának kellett vállalnia, amely szintén óriási és anyagiakban felbecsülhetetlen teherként jelentett.

Az idegenből érkező élelemsegélyek megszervezését, majd szétosztását a nagyobb végvároknak (Győr, Komárom, Tata stb.) külön élésmesterek (*Proviandmeister*; *Proviandverwalter*) irányították, akiknek tisztségét a 16. században – a tüzérekhez hasonlóan – általában osztrákok és németek töltötték be. Győrben 1567-ben például Abraham Hundesperger élésmester 20 rajnai forintnyi havi fizetéssel szolgált.⁷³⁹6 A magyar rendek 1563 őszén ezért arra tettek az országgyűlésen javaslatot, hogy az uralkodó minél több várat tekintszen úgymond fővárnak (*Hauptflecken*), majd nevezzen ki oda élésmestereket, hogy azok azután külföldről érkező segélyekből lássák el a véghelyeket. A Haditanács viszont arra intette Ferdinánd királyt, a rendeknek határozottan jelentse ki, csak a Duna-menti várakba, azaz Győrbe és Komáromba biztosít külföldről élelmet.⁷⁴⁰7 A kategorikus kijelentés háttérében teljesen racionális megfontolások álltak, hiszen a nagyobb folyóvizektől távolabb fekvő várakba szállítási problémák miatt nem lehetett rendszeresen komolyabb mennyiségű élelmet eljuttatni. Erre sem a magyarországi úthálózat nem volt alkalmas, sem a vármegyéket nem lehetett havonta több száz szekér kiállítására kötelezni.

A győri főkapitányság váraiban szolgáló élésmesterek munkáját 1565 végétől külön tisztségviselő, a későbbi győri főkapitány testvére, Christoph Teufel magyarországi főélésmester (*Oberstproviandmeister in Ungarn*), avagy főélelmezési biztos (*Oberstproviandkommissar in Ungarn*), koordinálta. Terjedelmes utasítása értelmében⁷⁴¹8 Győr, Komárom és Szentmárton várainak ellátását kellett megszerveznie. 1569 elején tisztebe lépő utódjának, Hieronym Beck von Leopoldsdorf udvari kamarai tanácsosnak a három vár mellett még az

7352 Palotára: Szijs, 1966. 14–45. és Tihanyra: Rómer, 1879–1880., valamint PRT, X. köt. 147–218. és 237–434.

7363 Szakály, 1981/2.

7374 Perjés, 1963. 53–54.

7385 Néhány adat a század második feléből: Gecsényi, 1984. 673–674. és Stangler, 1972. 91–94.

7396 Pertl, 1939. 16.

7407 MOE, IV. köt. 560–562.: No. XXXI. Az Udvari Haditanács véleménye a magyar országgyűlés felterjesztéséről. 1563. október.

7418 ÖStA FHKA HKA Inst. No. 164. (1565. december 29., Linz; korabeli másolat) és egy további kópia: ÖStA KA HKR KIA I. 1.

1566-ban visszafoglalt Tata,⁷⁴²⁹ majd Kanizsa hadtáputánpótlását is előírta a bécsi hadvezetés.⁷⁴³ 10 A főélelmezési biztosok legfőbb feladata a várakban szolgáló katonaság – illetve háború esetén a királyi hadsereg – kenyérrel, borral, hússal, sóval, zsírral, sajttal és egyéb alapvető élelmiszerekkel való ellátásának megszervezése, lebonyolítása, valamint a fellépő hiányok időben történő pótlása volt.

A biztosoknak az élelembeszerzést részben Magyarországon, részben Felső- és Alsó-Ausztria területén kellett megszervezniük. Ennek körülményeit instrukciójuk az élelem felvásárlásától, annak megfelelő tisztításáig és raktározásáig, majd hajókon a végekre történő szállításáig, valamint a kenyérsütésig és a kétszersült készítésének módjáig pontról pontra részletesen szabályozta. A különféle mértékekkel való visszaélések elkerülése érdekében mind a gabonaféléknél, mind a bornál a bécsi mértékeket kellett alkalmazniuk. A végvárakba szállított élelem tárolására azután Teufelnek és utódainak az alárendeltségükben működő várbeli élésmesterekkel kellett megfelelő raktárakat és élelmezési házakat (*Provianthaus*) kialakítaniuk. Ennek megvalósulásáról Győrből konkrét adatokkal is rendelkezünk, hiszen tudjuk, hogy éppen Teufel főélésmester volt az, aki a katonai előírásoknak megfelelően 1566-ban élelmezési célokra több épületet foglalt le, köztük például 198a káptalani iskolát és az örkanonoki házat is. A hetvenes évek közepére azután külön élelmezési ház épült,⁷⁴⁴ 11 amelyben a különböző raktárak és hombárok mellett sütőde és mészárszék is működött, a város mellett pedig, kifejezetten a katonaság élelmezésére, a Rábcán még egy nagy teljesítményű vízimalmot is építettek.⁷⁴⁵ 12 Ezekben az esztendőkből egy 1568. évi végvárvizsgálat, majd az azt követő tanácskozás javaslatai alapján Tatán is külön élelmezési malmot (*Proviantmühle*) emeltek az ottani végváriak ellátására.⁷⁴⁶ 13 A katonaság élelmezését szolgáló új épületek létrejöttével az élésmesterek munkáját már külön szakszemélyzet (molnárok, pékek, mészárosok, pincemesterek) segítette, akiknek feladatait a főbiztosok által kiállított utasítások szabályozták. Az élelmiszer eladásában – különösen Győrben – igen jelentős szerephez jutottak a markotányosok is.

A főélelmezési biztosnak a győri főkapitánnyal való egyeztetést követően kellett az élelmiszerek árszabását (*limitatio*) elkészíteni,⁷⁴⁷ 14 amelynek fontos jelentősége volt, hiszen a főkapitányi székhelyen a 16.

században köztudottan gyakran nagy volt a drágaság.⁷⁴⁸ 15 Azokban a kisebb várakban, ahol a Haditanács nem alkalmazott külön élésmestert, ott a vár kapitányának kellett feladatai nagy részét ellátnia. A főbiztos mindig részletes kimutatást tartozott készítenie arról, hogy a Haditanács vagy a győri generális parancsára a kisebb véghelyek élelemmel való ellátására vagy megsegítésére azok kapitányainak milyen élelmiszerekből mennyit és mekkora értékben küldtek. Emellett mind ő, mind a végvári élésmesterek bevételeikről és kiadásairól havonta kötelesek voltak számadásokat vezetni, amelyeket azután éves elszámolásban kellett összesíteniük.⁷⁴⁹ 16 A főélésmester ezek alapján tartozott saját főszámadását (*Haupttraitung*) évente elkészíteni, majd az Alsó-Ausztriai Kamarához ellenőrzésre benyújtani – ami már önmagában is az osztrák rendek szerepének jelentőségére utal. Munkájának rendszeres ellenőrzését és a visszaélések elkerülését szolgálta ellenőre (*Gegenschreiber*), akit a kamara delegált posztjára.

A zsoldellátáshoz hasonlóan Teufelnek és utódainak sohasem sikerült megnyugtatóan megoldani még a győri és komáromi végváriak élelmezését sem. A szükséges mennyiségű élelmet ugyan az osztrák tartományokból be lehetett szerezni, felvásárlásukra és a szállítási költségekre sohasem volt elegendő pénz. A gabona- és borkereskedőknek viszont egyenesen kedvezett az óriási felvevőpiacot jelentő katonaság, ráadásul ennek ellátásakor legrosszabb minőségű áruiktól is könnyen megszabadulhattak. A végvári hadinép ezért állandó panaszáradatot zúdított a főkapitányra és a Haditanácsra, hiszen gyakran valóban romlott gabonából és lisztből készült a mindennapi betevő falat. A bor pedig nem ritkán volt ecetes, miközben az élésmesterek a só értékének helytelen megállapításával kívántak spórolni vagy saját zsebükre dolgozni. A huszárok emellett

7429 ÖStA FHKA HKA Inst. No. 182. és ÖStA KA HKR KIA I. 3. 1569. január 15., Bécs.

74310 ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 130–131.

74411 Ennek létrehozására 1571. július közepén még Eck Graf zu Salm főkapitány tett javaslatot, amelyre a Haditanács a következő hónap elején elrendelte Urban Süß építési felügyelőnek és Bernardo Magno építésznek a ház helyének kijelölését. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 153. fol. 53. (1571. július 14.) és Uo. Reg. Bd. 154. fol. 68. 1571. augusztus 7.

74512 Gecsényi, 1984. 671. és Gecsényi, 1991/2. 150.

74613 ÖStA KA HKR Akten Reg. 1573. März No. 19. Az 1568. évi vizsgálatra: Faller, 1936. 5.

74714 Néhány ilyen árlimitáció a 16. század közepéről: MOL E 210 MKA Misc. Militaria Tétel 119. No. 1–5.

74815 Gecsényi, 1984. 669.

74916 MOL E 211 MKA Lymbus Series II. Tétel 2. fol. 53–58. Elias Mayer győri élésmester (*Proviantverwalter*) 1586. évi számadásának összegző kivonata.

használóképpen panaszkodtak lovaik legyengülése miatt, hiszen a takarmány-ellátás során is hasonló nehézségekkel 199kellett szembenéznük.⁷⁵⁰17 A végváriak ezért előbb-utóbb saját ellátásuk érdekében lefoglalták az erődváros körüli földeket, majd azokat művelni kezdték, a közeli legelőkön állataikat legeltették, miközben engedély nélkül még a tavakat és folyókat is lehalászták. Emellett a katonaság egyre aktívabban bekapcsolódott a kor legjövödelmezőbb gazdasági tevékenységébe, a nyugatra irányuló marhakereskedelembé is.⁷⁵¹18

A problémák az 1570-es években tovább növekedtek, ezért az 1577. évi haditanácskozás megkülönböztetett figyelmet szentelt a kérdés tárgyalásának.⁷⁵²19 Lazarus Freiherr von Schwendi 1569. évi javaslatának megismétlésével a tanácsosok szorgalmazták, hogy a magyaróvári és a komáromi uradalmak jövedelmeit a jövőben kizárólag az élelem-ellátásra fordítsák. A korábbi tapasztalatok alapján felhívták a figyelmet arra is, hogy ne rossz és piszkos, hanem jó minőségű gabonát szállítsanak az óvári uradalomból az erődvárosba, hiszen ez a katonák körében gyakran felháborodást kelt. Szóba került a győri püspöki jövedelmeknek és a püspöki jobbágyság munkájának minél nagyobb mértékű felhasználása is, ezzel ugyanis például a főkapitányi központ tűzifa-ellátását⁷⁵³20 nagyban segíthették. Mindezeket túl még a kismartoni és fraknoi uradalom, valamint győri püspök tulajdonában lévő keszői várbirtok terményeit és jövedelmeit is Győr, valamint Pápa, Veszprém és Kanizsa ellátására kívánták fordítani, miként Kesző esetében a vár egykori zálogbirtokosa, Thury György kanizsai kapitánysága idején ezt meg is tette.⁷⁵⁴21 Végül a győri püspökség gabona- és bortizedeinek bérbevételéről is igen hosszan értekeztek, ami ezek nagy jelentőségét sejteti a katonaság ellátásában, bár erről ez ideig – sajnos – nem rendelkezünk konkrét adatokkal. Végül arra is felhívták figyelmet, hogy az elmúlt időben a dézsmaeszedők meglehetősen gyorsan gazdagodtak meg.

Ami már az élelemnek a végvárakban történő elkészítését és konkrét szétosztását érintette, a haditanácskozás résztvevői súlyos büntetés kiadását kérték a romlott és bűdös bort, valamint a rossz kenyeret a katonáknak szétosztó élésmesterekre. A komáromi és győri katonáknak járó húspénz (*Fleischgeld*, *pecunia carnium*) fizetését – amelyet azért kaptak, hogy valami meleget is ehessenek és amelynek összege évente mintegy 7000 rajnai forint volt – a jövőben nem az állandóan elmaradó díkjövedelmekből, hanem a Magyar Kamara egyik harmincadjának megbízható bevételeiből kívánták megoldani.⁷⁵⁵22 Emellett szigorúbban kellett volna szabályozni az árakat, hogy azok minden várban azonosak legyenek, továbbá a rendkívül sokféle magyarországi mérték helyett mindenütt a bécsi mérővel és akóval való számolást tartották csakis elfogadhatónak.

200A korábbi élelmezési intézmények és műhelyek mellé Győrben, Komáromban és Kanizsán sörfőzdék felépítése mellett is döntöttek. Ezekre azért volt nagy szükség, mert a vizek fertőzöttsége miatt – különösen a mocsárral körülvett Kanizsán – a katonák rengeteget betegeskedtek, a legyengült és rosszul élelmezett végváriak között pedig azután a járványok sem voltak ritkák. A nagyobb várak sörfőzdéi mellett Veszprém, Palotán és Szentmártonban sütőkemencék, sütőházak és gabonarakta építését is szorgalmazták, az utóbbi helyen ugyanis az éléstár és a sütőde nemrég tűz áldozatává vált. Igen fontosnak tartották azt is, hogy az eredményesen működő vízimalmok mellett lóvontatású és kézimalmokat is állítsanak fel, hiszen téli időben a folyók befagyásakor őrlési problémák miatt komoly hiányok jelentkeztek. Ennek elkerülése érdekében külön tartalékokat kívántak (elsősorban kétszersültből) felhalmozni, valamint Hainburgban és egyéb osztrák határszéli várakban–városokban további raktárakat felállítani. Bár csak igen szűkszavúan, a tanácskozás arra is felhívta az uralkodó figyelmét, hogy rendkívül szigorúan kell fellépni a török területre való élelem-szállítással, azaz a csempészettel szemben. Mivel az élelmezéshez hasonlóan a végváriak ruházata kapcsán is rengeteg volt a panasz, a Haditanácsnak gondoskodnia kellett

75017 Mindezekre a problémákra lásd a Teufelre vonatkozó bejegyzéseket a Haditanács 1567–1568. évi mutatókönyveiben. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 147. és Reg. Bd. 148. Vö. még Kárpáti-Kravjánszky, 1933. 249.: No. 137.

75118 Gecsényi, 1984. 673–675.

75219 Az alábbiakra igen részletesen lásd a Haditanácskozás jegyzőkönyvének alábbi fejezetét: ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 126–159.

75320 Az erődváros tűzifa-ellátását egyébként a Magyar Kamarának kellett saját jövedelmeiből biztosítani. MOL E 554 MKA Vár. és kam. iratok Fol. Lat. 1223. fol. 18–46. passim és MOL E 210 MKA Misc., Militaria Tétel 29. fol. 10–11. 1591. október 12., Pozsony.

75421 A Thury birtokában lévő Keszőre: Takáts, 1928/1. 147–149.

75522 Egy 1581 végéről fennmaradt nyugta adatai szerint ez nem valósult meg, hiszen a Magyar Kamara továbbra is a hadiadó-jövedelmekből, valamint pozsonyi polgárok nyújtotta kölcsönökből próbálta a győri katonaság húspénzét biztosítani. MOL E 554 MKA Vár. és kam. iratok Fol. Lat. 1223. fol. 40–41. 1581. december 20., Pozsony.

arról is, hogy különösen a téli időben cipővel és pokrócokkal lássák el a katonaságot, hiszen a téli várták megfelelő ellátására másképpen semmi remény nem volt. Ezekre a szükségletekre a helyi kézművesektől jelentős segítséget várhattak, hiszen például Győrben számos mesterember élt és gazdagodott meg a katonaság ruhával való ellátásából.

Végül a nehézlovas hadiszolgálatához hasonlóan a tanácsosok az élelmezés területén is szükségesnek ítélték fiatal osztrák nemesek alkalmazását. Mivel Győr, Komárom, Tata és Szentmárton várainak élelmezését részben legalábbis Alsó- és Felső-Ausztriából kívánták továbbra is biztosítani, gyakorlat- és helyismeretszerzés céljából erre e területen is nagy szükség volt. Jelenleg csak töredékes ismereteink vannak arról, hogy ez a kérés és a fenti számos reformtörekvés az 1580-as években mi módon valósult meg. Tudjuk például, hogy 1577 őszén Rudolf király a győri püspökség gabona- és borjővedelmeit Joachim Rothuet főélelmester gondjaira bízta.⁷⁵⁶ Azt, hogy ez és a többi hasonló intézkedés mennyiben hozott változást a győri végvidék katonaságának élelem-ellátásban, azt újabb, kifejezetten ilyen célirányú kutatásoknak kell majd a jövőben tisztázniuk.

201e. A végvidék várainak erősítései

A győri főkapitányság várainak és mindenekelőtt a generális székhelyének erősítéseit a fentiekben részben már nyomon követtük. Ezek során megfigyelhettük, hogy a védelmi övezet várainak kiépítése azon lépcsőfokokban zajlott, amelyet a magyarországi végvárak erősítés-történetére még az 1930-as években Pataki Vidor dolgozott ki, majd az elmúlt évtizedekben Marosi Endre pontosított.⁷⁵⁷ Ennek megfelelően Buda elestét követően, az úgynevezett hevenyészett várépítkezések korszakában elsősorban palánképítkezésekkel és még csak a szükség kívánta gyors módon kezdődött meg Győr, Pápa, Tata és Veszprém várainak erősítése. A minőségi változás Győrben 1555-től indult meg, midőn végleges döntés született a püspökvár és a vár alatti mezőváros egységes katonai objektummá, erődvárossá alakításáról. Ezt követően a 16. század végéig az itáliai és németalföldi várépítéssel egyre modernebb elvei szerint került sor a főkapitányi központ valódi erőddé formálására, elsősorban a Haditanács alkalmazásában álló itáliai várépítésszek és mesteremberek segítségével.

Pápa, Tata, Veszprém és Palota kiépítése ugyanezen elveknek megfelelően folyt. Ezeket a véghelyeket modern erőddé sohasem építették ki, erre fekvésüknek és az anyagi helyzetnek köszönhetően sem lehetőség, sem égetően nagy szükség nem volt. Ennek ellenére a főkapitányság másodrangú várainak a védművei minőségileg különböztek középkori elődeiktől, hiszen ha nem is épültek Győrhöz hasonlítható erősítmenyekké, az itáliai mesterek a tűzfegyverek ellen oltalmat biztosító új bástyákkal, védművekkel, ágyúdombokkal teljesen átformálták régi képüket. Az erősítések ezekben a végvárakban pusztán olyan mértékben folytak, amennyire az a védelemhez valóban nélkülözhetetlen volt. A végvidék harmadrendű, kisebb váraiban még ennél is csekélyebb munkákat hajtottak végre. Ezek közül hosszabb építkezések csak Tihany, Szentmárton és Keszthely váraiban zajlottak.

A főkapitányság végvárainak erősítéseit Győr és Komárom, illetve egyúttal a végvidék építési felügyelői (*Superintendent der Gebäu zu Raab und Komorn*) koordinálták. A generálisokat a várépítkezések tekintetében tehát tapasztalt szakemberek tehermentesítették, úgymint 1560 és 1562 között Francesco Benigno,⁷⁵⁸ – aki korábban győri építéssként (*Baumeister zu Raab*) bukkant fel –, majd Bernardo Gaballio (1562–1564 előtt),⁷⁵⁹ Pietro Ferabosco (1564–1567)⁷⁶⁰ és a munkálatok legjavát elvégeztető Urban Süeß (1567–1592), végül közvetlenül Győr eleste előtt Nicolo Perlin (Perlini).⁷⁶¹ A Haditanács kancelláriájában kiállított utasításuknak megfelelően dolgozó építési felügyelők munkáját – a győri hadszertárnokhoz és

75623 „ut frumentum ac vinum in episcopatu Jauriensi proveniens ad usum atque necessitatem confiniorum convertatur manibusque annonae Suae Maiestatis praefecti, egregii domini Joachimi Rothuet assignetur.” Uo. fol. 34–35. A Magyar Kamara Kapronczay Istvánhoz, a szombathelyi vár kapitányához (*praefectus*). 1577. november 29., Pozsony.

7571 Pataki, 1931. és Marosi, 1974., ill. vö. még újabban Domokos, 1997/2.

7582 I. Ferdinánd utasítása Francesco Benigno részére. 1560. április 15. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. fol. 19. Az alábbi alféjezet írásakor a következő munkák eredményeit többször hasznosítottuk: Banfi–Maggiorotti, 1932. és Maggiorotti–Banfi, 1933/1. Vö. még: Pfannl, 1930.

7593 Eck Graf zu Salm győri főkapitány Gaballiót javasolja a tisztségre. 1562. február 26. Uo. Exp. Bd. 142. fol. 62. Itt szeretnék köszönetet mondani Domokos György hadtörténésznek, aki ezt és az alábbi néhány adatot készségesen engedte át közlésre.

7604 Uo. Exp. Bd. 144. fol. 20. 1564. április és Maggiorotti–Banfi, 1933/2. 161–162.

7615 A Haditanács megküldi Urban Süeßnek utasítását. 1567. január 14. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 148. fol. 2.; 1592. december 23-án Süeßt már néhaiként említik. Uo. Reg. Bd. 189. fol. 100.

élelmesterhez hasonlóan – külön stáb segítette, amelynek 202tagjai a főkapitány után közvetlenül a felügyelőknek tartoztak engedelmességgel. Ebbe a különböző beosztású várépítészek (*Baumeister*) mellett különféle – többnyire szintén itáliai – mesteremberek (pallérok, segédek, kőfaragók, téglavetők stb.), valamint az 1560-as évektől már egy kis építési tisztikar tartozott, úgymint az erődítésekkel kapcsolatos írásbeli teendőket ellátó építési írnok (*Bauschreiber*) és az anyagi ügyeket intéző építési fizetőmester (*Bauzahlmeister*). Az utóbbi, inkább adminisztratív, mint szakértő személyzet tagjai között általában osztrákok és németek szolgáltak. Győrön kívül külön építési írnok a 16. században csak Pápán és Veszprémben szolgált, amely már önmagában is jól jelezte e két végvár kiemelt fontosságát.⁷⁶² Mindezen tisztségviselők szakmai felettese – beleértve az építési felügyelőket is – az egész magyarországi határvédelmi rendszer erődítéseit irányító főépítész vagy erődítési főbiztos (*Oberstbaukommissar*) volt. A tisztséget valamikor az 1560-as évek második felében hozták létre, és azt 1578-ig előbb Franz von Poppendorf, majd ifjabb Niklas Graf zu Salm, Eck győri főkapitány öccse töltötte be.⁷⁶³ Ezek a főbiztosok és az építési felügyelők voltak általában azoknak a jelentősebb végvárvizsgálatoknak (*Grenzbereitung, Grenzbesichtigung, Grenzvisitation*) a vezetői, amelyek során több szakértő személy vonult ki az egyes várak építési állapotának felmérésére, a szükséges erődítések meghatározására, illetve az ezekkel kapcsolatos terv- és alaprajzok, valamint költségvetések elkészítésére. Mindezek alapján a bécsi Udvari Haditanácsban hozták meg a legfontosabb döntéseket.

A győri végvidéki főkapitányság 16. századi történetéből két jelentősebb végvárvizsgálatot ismerünk, noha – miként azt bemutattuk – Győr erődítéseinek megvizsgálására az 1550-es évek elejétől az 1560-as évek végéig szinte évente érkeztek a legtapasztaltabb várépítészek és főtisztok vezette, újabb és újabb szemlebizottságok. Az egyikre 1564 és 1566 között, feltételezhetően több részletben került sor,⁷⁶⁴ amelynek eredményeként Nicolo Angielini itáliai várépítész számos szakértő honfitársa segítségével elkészítette, illetve kifestette a végvidék várainak alap- és tervrajzait,⁷⁶⁵ amelyek közül a Győrt ábrázoló 1597-ben Kölnben Georgius Hoefnagel kiadásában nyomtatásban is megjelent,⁷⁶⁶ miként az kötetünk címlapján is látható. A várak tervrajzai mellett – mint arra már utaltunk – Angielini a végvidék térképét is megrajzolta a bécsi hadvezetés számára.

Ennél is jelentősebb várvizsgálat zajlott le 1571 legvégén–1572 legelején Eck Graf zu Salm győri főkapitány koordinálása alatt a Duna és a Dráva közötti végeken.⁷⁶⁷ Ennek 203alkalmával a Haditanács által kiküldött bizottság a főkapitányság királyi őrséggel ellátott végvárai mellett a magánföldesurak által védelmezett várakat (Csobánc, Sümeg, Tátika, Rezi) is bejárta, elsősorban abból a célból, hogy megvizsgálhassák, majd a jelentések alapján Bécsben eldönthessék, ezek közül melyeket kellene megerősíteni vagy legalább királyi őrséggel ellátni. A biztosok között ott volt Giulio Turco itáliai várépítész is,⁷⁶⁸ akinek legfőbb feladata az egyes várak alap- és oldalnézeti rajzainak, illetve erődítési terveinek az elkészítése volt. A vártörténeti irodalom által oly sokat emlegetett Turco-féle rajzok tehát nem 1569-ben, hanem 1572 január vége előtt készültek. A bizottság jelentései biztosan hozzájárultak ahhoz, hogy a magánföldesúri várak egy részének

7626 Ezzel kapcsolatban lásd újabban: Koppány, 1997/2. 153–161. és 164–166. Vö. még Kapossy, 1956–1976. passim.

7637 Poppendorfra: Pataki, 1931. 121.: 111. jegyz.; Salmra: Pálffy–Perger, 1998. 243.

7648 Pálffy, 1999. 29–30.

7659 Ezekből néhány esztendője Hans Brichzin közlésében több színes kiadásban látott napvilágot. Brichzin, 1992–1996.

76610 „IAVERINVM olim Anno MD LXVI a Nicolao Aginelli [sic!] Italo accuratissime delineatum ex maiusculo in minorem tabulam traductum, Amicis Agrippinensibus id requirentibus amice communicat Georgius Houfnaglius MD XCVII.” GyL Metszetgyűjtemény. A Győr-metszetekről és ábrázolásokról még mind a mai napig Pfannl Jenő munkája nyújtja a legjobb összefoglalást: Pfannl, 1930.

76711 A vizsgálatot ugyan már 1571 tavaszán, majd nyarán szerették volna megtartani, Thury György kanizsai főkapitány váratlan halála, majd Salm főkapitány betegsége miatt erre nem kerülhetett sor. A jelentős létszámú bizottságot végül 100 puskás lovas kísérte végig a Duna és a Dráva közötti végeken. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 153. és Reg. Bd. 154., illetve Exp. Bd. 155. és Reg. Bd. 156. fol. passim, ill. MOL P 235 Pethő cs. lt. Ant. Misc. No. 52. Miksa király gersei Pethő Péterhez, Zala vármegye alispánjához. 1571. augusztus 27., Bécs. Vö. még a várszemle fennmaradt néhány jelentésével és a várrajzokkal egyidejűleg készült inventáriumokkal: ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77. fol. 1–86. A váralaprajzokat kiemelték az iratok közül és a Hadilevéltár térképtárában helyezték el. ÖStA KA Kartensammlung passim. A legfontosabb, kifejezetten a Turco-rajzokkal és főkapitányság várainak alaprajzaival foglalkozó irodalom: Faller, 1936.; Faller, 1937.; Dornyay, 1936.; Dornyay, 1943.; Gerő, 1955. passim és Pusztai, 1968.

76812 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 154. fol. 105–106. és fol. 133.

védelmét eleinte a kerületi főkapitányi haderőből kirendelt őrséggel, illetve a vármegyék által kiállított katonasággal, majd 1576–1577-től már királyi fizetésű katonasággal oldották meg.

Az 1570-es évek közepére ezeknek és a hasonló kisebb várvizsgálatoknak a javaslataira a győri főkapitányság várai a szükséges mértékben szinte már majdnem kiépültek. Ebben a környező vármegyék már többször említett, igen jelentős ingyenmunkája mellett az alsó-ausztriai rendek külön pénzbeli segélyeinek volt meghatározó része. Az osztrák tartomány gyűlései ugyanis a zsoldra megszavazott összegek mellett többször hagytak jóvá évente több ezer rajnai forintot elsősorban a győri erődváros védműveinek kiépítésére, illetve küldtek különféle szerszámokat, talicskákat stb. a munkálatok segítésére. 1565 és 1580 között például – az 1570 és 1572 közötti esztendők kivételével, amelyekről ez ideig nem rendelkezünk adatokkal – a rendek összesen több mint 198 000 rajnai forintot irányoztak elő a győri erődítésekre, miként arról az alábbi táblázat tájékoztat:⁷⁶⁹13

76913 1565–1568: Seeger, 1995. 148.; 1569: Herold, 1970. 177. és 1573–1580: NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–29. fol. 135–164. és Uo. A–VII–1. fol. 38–41.

204 időpont	a győri erődítésekre jóváhagyott összegek
1565. március 1.–1566. március 1.	16 000 r. f.
1566. március 1.–1567. március 1.	16 000 r. f.
1567. március 1.–1568. március 1.	16 000 r. f.
1568. március 1.–1569. március 1.	28 000 r. f.
1569. március 1.–1570. március 1.	12 000 r. f.
1573. március 1.–1574. március 1.	16 000 r. f.
1574. március 1. – 1575. március 1.	11 000 r. f.
1575. március 1. – 1576. március 1.	12 000 r. f.
1576. március 1. – 1577. március 1.	11 550 r. f.
1577. március 1. – 1578. március 1.	7450 r. f.
1578. március 1. – 1579. március 1.	48 023 r. f. 4 b 8 ð
1579. március 1. – 1580. március 1.	4530 r. f. 5 b 15 ð
összesen	198 554 r. f. 1 b 23 ð
A táblázatban alkalmazott rövidítések: r. f. = rajnai (rénes forint), b = schilling és ð = bécsi dénár, fontdénár, pfennig	

Noha a fenti igen tekintélyes végösszeg Magyarország egy éves, maximálisra becsült jövedelmének több mint egynegyedét tette ki, biztosak lehetünk abban, hogy ez – a zsoldhoz hasonlóan – szintén csak mintegy felerészben érkezett meg a Rába partjára. Ennek ellenére az erődítések folytatásához minden krajcár óriási segítséget jelentett, és ezek az adatok arról tanúskodnak, az osztrák rendek – a zsold, a hadianyag, az élelmezés biztosítása mellett – a várépítkezésekben is alapvetően kivették saját részüket. A segélyeknek nagy részük volt abban, hogy az 1577. évi haditanácskozás résztvevői meglehetősen elégedettek voltak a főkapitányság várainak erődítéseivel.⁷⁷⁰14

A korábbi mintegy két évtized intenzív munkálatainak eredményeként Győr és Tata erődítéseit már majdnem teljesen befejezettnek tekintették. Ennek ellenére a főkapitányi központban azért még bőségesen találtak megvalósítandó feladatokat. Elsősorban az erőd körüli várárkot kívánták kimélyíttetni, külön elővédműveket (*contrascarpa*) készíteni,⁷⁷¹15 a bástyákat tovább feltölteni és építésüket végleg befejezni. Emellett egy további vizsgálat alapján kívánták meghatározni, miként kellene a várárok vizének biztosításához szükséges duzzasztógátat elkészíteni. Végül a Rábca elterelése és folyók még tovább duzzasztása ügyében is intézkedéseket kívántak, hogy egy esetleges török ostrom alkalmával az ellenség ne tudjon Győr közvetlen. ezáltal mocsárrá változtatott előterében táborni és azt árokrendszerrel könnyen megközelíteni.

205A végvidék fontosabb várainak erődítései nagyjából szintén a Haditanács elvárásainak megfelelő állapotban voltak. Tatán ez időben már csak a tó felőli bástyán dolgoztak, és elkészültéhez elegendőnek vélték 4000 rajnai forintot. Pápán ugyanakkor elégségesnek ítélték a palánk javítását és újjáépítését, a várárok kiszélesítését és az így nyert földdel a palánk belső oldalának feltöltését. Emellett a rendelkezésre álló építési állapotrajz alapján kisebb rondellák emelését is elképzelhetőnek tartották. A munkálatok felügyeletére Süeßnek kellett egy építkezési hivatalnokot (*Bauperson*) Pápára küldeni, ami hamarosan megvalósult, hiszen az 1580-as években már külön építési írnok szolgált Pápa várában is. Veszprém, Palota, Szentmárton, Tihany és a többi kisebb balatoni végház esetében elegendőnek ítélték az erődítések megfelelő javítását, amelyekhez a költségeket a győri építési fizetőmester tartozott kiutalni. Végül a tanácsosok úgy vélték, a főkapitányi székhely építései a továbbiakban 25 000, míg a többi végvár erődítményeinek karbantartására 15 000 rajnai forintba van szükség. Ezzel szemben a még csak meglehetősen kezdetlegesen kiépített Kanizsára 50 000 forintot vélték szükségesnek, melyet Alsó-Ausztriának és Stájerországnak kellett előteremtenie. Győr 1594. évi ostromáig azután a Bécs környéki osztrák tartomány rendjei valóban egyre jelentősebb összegekkel vettek részt Győr mellett már Kanizsa kiépítésének költségeiben is.⁷⁷²16

206f. Hírszerzés és kapcsolatok a törökökkel

A győri főkapitányoknak utasításuk értelmében a frontvonal túlsó oldalán kiépített török várrendszer vezetőivel, mindenekelőtt a budai pasával és a fehervári szandzsákbéggel kellett szükség esetén kapcsolatba lépniük. A békeidőben végrehajtott várfoglalások (például török részről Fonyód vagy keresztény részről Gesztes), a komolyabb portyázások (például Koppány 1587. évi feldúlása) vagy a tekintélyesebb rabok kapcsán kiobbant vitákban, illetve egy-egy bajvívás engedélyezése ügyében ezért a Rába partján szolgáló generálisok is levelezést folytattak az ellenség katonai vezetőivel. Előfordult persze, hogy egy-egy török

77014 Az alábbiakra: ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 183–186. és Geöcze, 1894/1. 675–677.

77115 Ezekkel kapcsolatban vö. újabban éppen Győr kapcsán: Domokos, 1997/2. 182–183.

77216 Pertl, 1939. 33–69 a.

tiszttségviselő nem katonai, hanem „civil” ügyekben írt levelet a győri generálisnak. 1586 tavaszán például a budai kádi azt kérte Andreas Teufel főkapitánytól, engedélyezze gabona szállítását a hódoltságba. Az 1577. évi haditanácskozáson az ez ellen szót emelő győri generális természetesen azonnal a bécsi hadvezetésnek továbbította a kérelmet.⁷⁷³ 1 Az 1560-as évek elején Eck Graf zu Salm főkapitány pedig arra az oszmán kérésre fordult mielőbbi rendelkezés végett a Haditanácshoz, hogy a törökök Komáromtól délre egy tóban szeretnek volna halászni.⁷⁷⁴ 2

A generálisok ezen tevékenysége lényegileg semmiben sem különbözött a többi végvidéki főkapitány (a kanizsai, a bányavidéki vagy a felső-magyarországi) hasonló feladatkörétől, és a 16. század hetvenes éveire már meglehetősen olajozottan folyt. Hasonlóan már meglehetősen jól ismert⁷⁷⁵ 3 feladat várt a főkapitányokra a határ menti hírszerzés területén is. Miként a többi végvidéki főkapitány, a győri is említett évi 200 rajnai forintnyi kémpénzével gazdálkodva próbálta megszervezni a könnyen átjárható határ mentén a megfelelő hírszolgálatot. Tevékenységében viszont a szomszédos komáromi főkapitányokhoz képest csak kiegészítő szerepet játszott. Komárom Győrrel szemben a 16. század közepére végleg a bécsi hadvezetés elsődleges hírforrásává vált. Ebben központi, Duna-menti fekvése és részben rácsapódásainak rendkívül jó hódoltsági–délvidéki kapcsolatai mellett mindenekelőtt az játszott szerepet, hogy egyrészt Komárom nem pusztán a határ menti hírszerzés, hanem a diplomáciai kémkedés szempontjából is a legfontosabb állomás volt Buda felé, másrészt az Isztambulból vagy a török vilájetközpontból Bécsbe küldött levelek, követek útja csak meglehetősen ritkán kerülte meg a naszádosok székhelyvárát. Ennek köszönhető, hogy a Komáromból érkező híreket mindig különös figyelemmel kísérték Bécsben, hiszen a törökök elleni védekezés eredményessége nem kis részben éppen attól függött, hogy a védelmi rendszert irányító királyi udvarban biztos információk alapján és megfelelő időben hozhatják-e meg a katonai–politikai döntéseket. A császárváros haditanácsosai mellett ezért a győri főkapitányok is mindig állandó levelezésben álltak komáromi társaikkal, hogy mielőbb hozzájuthassanak a Budáról érkező legfontosabb titkos információkhoz. A győri generálisok emellett gyakran maguk is tartottak Budán beépített embereket. A legjobb kémeknek a török pasák és bégék dívánjaiban szolgáló beépített személyeket, ²⁰⁷főleg a magyar származású íródeákokat és a törökök hitére áttért renegátokat tartották, noha ők gyakran kétkulacsos politikát folytatva mindkét fél szármára szállították a híreket és az álhíreket. Eck Graf zu Salm főkapitánynak – apjához hasonlóan – már több beépített embere volt a budai udvarban, így 1571 nyarán arról is értesülhetett, hogy Szokollu Mehmed budai pasa éppen ágyának esett.⁷⁷⁶ 4 Emellett a győri rácok budai és belgrádi kapcsolatait is jól kamatoztatták a generálisok.⁷⁷⁵

A határ menti hírek egy igen jelentős részét nem állandó, hanem alkalmi, egy-egy megbízatásra fizetett felderítők (hódoltsági falvak magyar bírái és jobbágysai) szolgáltatták, akiket a határ menti várak (Tata, Veszprém, Palota és Tihany) kapitányai küldtek az ellenséges várakba, hogy ott nyitott szemmel és füllel járjanak. Ezek az alkalmi kémek – a török várakban fogva tartott, majd váltságdíjuk összegyűjtésére kibocsátott rabokhoz hasonlóan – azután a végvárak kapitányainak adták elő tapasztalataikat, akik mindezekről értesítették győri felettesüket. A határ mentéről kiinduló hírlánc azzal zárult, hogy az összesített és véleményezett híreket a főkapitányok hadipostával vagy gyorsfutárral küldték tovább Bécsbe, illetve hozták meg azonnal a legszükségesebb védelmi intézkedéseket. A török végházak őrseglétszámairól a keresztény fél által készített kimutatások is ilyen hírszolgáltató módszerrel készültek az 1570-es esztendőben.⁷⁷⁸ 6

Mindezen hírforrások mellett alkalmilag fontosabb információkhoz juthattak még a Balaton és Duna közötti védőzóna első emberei a portyák során elfogott török katonáktól, az úgynevezett „nyelvektől”, vagy az Oszmán Birodalom területén szabadon járó magyar és raguzai kereskedőktől, valamint utazóktól is. Ugyanezen módszerekkel szerezték híreiket maguk a törökök is,⁷⁷⁹ 7 noha volt olyan kereskedő vagy pribék,

7731 „der Ofnisch Kihaiia Traidt begert hinabfüren zulassen.” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 179. fol. 127. 1586. május 20.

7742 Uo. Exp. Bd. 142. fol. 121. és fol. 124. 1562. november.

7753 Takáts, 1915–1917. II. köt. 133–212. és újabban Szakály, 1995. 255–261. Lásd még az Egerben 1997. október 15–16-án tartott, Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben című konferencia – hamarosan a *Studia Agriensia* sorozatban megjelenő – előadásait.

7764 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 153. fol. 71. 1571. augusztus 4.

7775 Salm megküldi a Haditanácsnak „ains Raizischen Priesster Anczaigen von des Turckhischen Khayser Sahen.” Uo. Exp. Bd. 151. fol. 11. 1570. január 20.

7786 Az idézett 1577. évi jegyzék mellett vö. még, noha csak említés szintjén: „ain Particularitet der Turggischen Bsaczungen.” Uo. fol. 129. 1570. szeptember 23.

7797 A törökök kémtevékenységére: Fodor, 1995. Vö. még Ágoston Gábor előadásával az említett egri

aki nem pusztán békés célú megbízatása során lebukott.⁷⁸⁰ A törököknek Győrben kémkedő keresztény kémeik mellett a császárvárosban is megvoltak állandó, beépített hírforrásaik. Ezek egyik legkiválóbbikával az 1560-as évek legelején a keresztények orra alá oly sok borsot törő Hamza székesfehérvári bég büszkélkedhetett, midőn kijelentette Ormányi Józsnak, a veszprémi püspök sümegi kapitányának: „Énnékem hat esztendeje, hogy Bécsben lakik kémem, kinek felesége, gyermeke vagyon ott, ki ha akarja, misét mond, ha akarja, deák, ha akarja, német, ha akarja, magyar, ha akarja, jó kapás, ha akarja, katona, ha akarja, sántál [azaz sántít], ha akarja, ilyen ép lábon jár, mint te és minden nyelven jól tud.”⁷⁸¹

208 VII. Bécs végveszélyben – török uralom az Északnyugat-Dunántúlon (1594–1598)

1. Győr eleste és következményei

Noha a 16. század második felére a győri főkapitányság a fentiekben felvázolt ellátási problémák ellenére végleg kiépült és a jelentős nehézségek között is hatékonyan működött, Győr 1594. szeptember 29-én történt elfoglalása után kártyavárszerűen omlott össze. A védelmi zónát azonban már ezt megelőzően, 1593 októberében komolyabb veszteségek érték. A Magyarország területére is kiterjedt tizenöt éves vagy hosszú török háború (1591–1606)⁷⁸² első nagy hadjáratában a Kodzsa Szinán nagyvezír vezette csapatok bevették Veszprémet (október 6.), majd Palotát (október 10.). Noha Ferdinand Graf zu Hardegg győri főkapitány ellenlépésként november 1-én ostrom alá vette Székesfehérvárt, sőt ő és Pálffy Miklós a pákozdi csatában (november 3.) még az ennek felmentésére igyekvő oszmán csapatokat is megverték,⁷⁸³ a félbehagyott fehérvári ostrom után még az 1552. évinél is súlyosabb helyzet következett be. A két vár elvesztésével a végvidék igen jelentősen meggyengült, a törökök fennhatósága alá került terület több mint 50 kilométerrel bővült a császárváros irányába.

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a bécsi hadvezetés által 1594 elején elrendelt, Veszprém elleni akció sem járt sikerrel. Hardegg főkapitány május végi támadása a csekély létszámú rendelkezésre álló katonaság miatt nem hozta meg a kívánt eredményt,⁷⁸⁴ így a Veszprémmel szembeni várővezetet, elsősorban Tihany, Vázsony és Pápa várait kellett mindenképpen megerősíteni.⁷⁸⁵ Bár Pápára több német gyalogoscsapat is érkezett,⁷⁸⁶ az újabb török hadjárat végleg megpecsételte a főkapitányság sorsát. Szinán nagyvezír a végvidék megcsonkítása után a felelevenített törekvések jegyében ismét a végső cél, Bécs irányába vonult. Tata várának bevétele július első felében nem okozott neki problémát.⁷⁸⁷ Ezt követően bátran vonulhatott Győr alá és kezdetét hozta július 31-én a főkapitányi központ ostromához.

A erődváros és őrsége páratlanul hosszú ideig, majdnem két hónapig állt ellen az ostromlók meg-megújuló rohamainak. Sőt a mintegy 5000-6000 főnyi német–magyar–olasz **209**őrség és a polgári lakosság az igen

konferencián.

7808 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 142. fol. 111. 1562. augusztus 22. és egy bizonyos Horváth Simon török pribék kihallgatására, majd elítélésére: Uo. Exp. Bd. 177. fol. 107. 1585. január 22. és Uo. fol. 108. 1585. március 15.

7819 MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Ormányi Józsa Nádasdy Tamáshoz. 1561. április 27., Sümeg. Kiadása: Komáromy, 1907. 134–135.

7821 A háború diplomáciai hátteréről újabban vaskos monográfia készült: Niederkorn, 1993. A másfél évtizednyi hadakozásról még nem született átfogó összefoglalás, vö. pusztán a kezdetekre: Loeb, 1899., ill. az egyes katonai egységekre és vezetőikre, igen adatgazdagon: Heischmann, 1925., továbbá a hadügyi forradalomnak a háborúban való jelentkezésére: Kelenik, 1991/1–2.

7832 Veszprém és Palota elestére: Gömöry, 1895.; Veress D. Cs., 1983. 137–141.; Hungler, 1986. 83–86. és Veress D. Cs., 1994.; Székesfehérvár ostromára és a pákozdi csatára: Veress D. Cs., 1983. 141–142. és Veress D. Cs.–Siklósi, 1990. 109–118.

7843 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 175–176. és Uo. Reg. Bd. 193. fol. 140., ill. Pertl, 1939. 75–76.

7854 Horváth János és Pisky István kapitányok javaslatai Vázsony és Tihany megerősítéséről. 1594. április 16. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 181.

7865 A Haditanács már 1593-ban egy német gyalogos-zászlóaljat vezényelt Pápa védelmére. Mivel 1594-ben a Hans Uhrmüller kapitány vezette gyalogokat Kanizsára rendelték át, helyükre még a nyár előtt Christoph Priam kapitánysága alatt két zászlóaljnyi, újonnan felfogadott német gyalogos érkezett. Pálffy, 1997/3. 13.

7876 Az ostromra lásd újabban: Tóth S. L., 1998. 27–29.

jelentős túlerővel szemben több tucatnyi kisebb-nagyobb rohamot visszavert, valamint több sikeres kitörést is végrehajtott. A vár felmentésére Mátyás főherceg vezetése alatt érkezett, több tíz ezer fős császári hadsereg megfutasát (szeptember 9–10.) követően azonban a várvédők meglehetősen kevés reményt láttak a hosszabb ideig való kitartásra. Színán nagyvezír tökéletesen ismerte fel, hogy Győr védelme a főherceg seregének magatartásától függ, ezért döntött a keresztény tábor megtámadása mellett. Miután a beavatkozásra amúgy sem nagyon hajló császári sereget viszonylag könnyen sikerült meglepnie és menekülésre kényszerítenie, Hardegg főkapitánynak ténylegesen nem volt esélye a további hosszabb kitartásra. A teljes blokád alatt tartott végvár őrsége mégis pusztán három hét múlva, szeptember 29-én, rövid feladási tárgyalásokat követően hagyta el a romhalmazzá lőtt várat.⁷⁸⁸ Noha a generális és a várvédők valóban megszegték az uralkodónak tett esküjüket, amely utolsó csepp vérükig való kitartásra kötelezte őket, helytállásuk mégis inkább tekinthető példamutató katonai cselekedetnek, mint aljas árulásnak.

A Mátyás főherceg szorgalmazta vizsgálat Bécs védőbástyájának elvesztéséért és nem utolsósorban a főherceg katonai baklövéséiért gyorsan kiáltotta ki Hardeggét bűnbaknak, aki ráadásul még protestáns is volt. Az alsó-ausztriai ellenreformáció vezetőinek pedig egyenesen jól jött, hogy egy evangélikus generálist okolhattak a kudarcra, miközben Mátyás főherceg is leplezni tudta saját hibáit. Ezen érdekekkel és a korabeli propaganda keltette kampánnyal szemben Hardegg kegyelmi kérelmei nem sokat segítettek, így a főkapitány nem kerülhette el a halálos ítéletet. Ezt az 1595 januárjában összeült, a Haditanács által többnyire éppen a főherceg javaslatára delegált, úgymond „pártatlan” hadbíróság mondta ki, és végül Bécsben, az *am Hof* téren, egy jól megrendezett nyilvános kivégzésen június 16-án hajtották végre. A főkapitány mellett a hóhér a várfeladási tárgyalásokat vezető hadmérnökkel, Niklas Perlin győri sáncmesterrel is végzett, jóllehet őt még Hardeggnél is jóval kevésbé terhelte a felelősség a vár elvesztéséért. A koncepció jellegű per a csúfosan megfutott főhercegi sereg vezetőinek esetleges elítéléséről egyetlen szóval sem emlékezett meg.⁷⁸⁹ Az erődváros szomszédságában fekvő Szentmárton várat védői még Győr körülrázásakor, július 30-án, rövid ágyútűzét követően, a törökök második felszólítására adták fel. A főkapitányi székhely elvesztése az addig még kitartó és a török mellékhadműveleteit, valamint ellátását akadályozni próbáló kisebb várőrségekben is óriási rémületet keltett. Ezt az érzést azután a vidéket benyargaló tatárok fokozták, akik – ritka példaként a török–magyar küzdelmek történetében – még várat is „foglaltak”. Pápát október 3-án virradatra ők szállták meg. Győr feladásának hírére Pápán kívül 1594 októberére Csesznek, Tihany és Vázsony várai is török kézre kerültek,⁷⁹⁰ pusztán három kis balatoni végház, Csobánc, Szigliget és Keszthely maradt keresztény kézen. Az ezen várakat feladó magyar kapitányok – ellentétben Hardegg generálissal és Perlin hadmérnökkel – az 1595. évi pozsonyi országgyűlés speciális bíróságán kimondott fej- és jószágvesztés ellenére a magyar rendek közbenjárására mindannyian elkerülték a bitófát, de még birtokaik elvesztését is.

210A főkapitányság pillanatok alatt végbement elvesztése Győr elfoglalása után törvényszerűen adódott a védelmi övezetnek a fentiekben bemutatott és „vízfejűnek” titulált felépítéséből. A végvidékek kisebb várai – amelyek feladata a török portyák ellenőrzése és feltartóztatása, illetve az ellenséges fősereg időleges lekötése volt – hatékonyan csakis a fővár elvesztéséig funkcionálhattak, ami ez esetben is ekként történt. A törökök számára viszont nagy előnyt jelentett, hogy 1593. évi hadjáratukkal, Veszprém és Palota bevételével a rendszert már megroppantották, így az valóban villámgyorsan bukott össze. A főváraktól függő védelmi övezetek ilyenén való pusztulása viszont nem volt egyedi eset törökkori történelmünkben, hiszen Szigetvár eleste hasonlóképpen eredményezte 1566-ban a teljes somogysági várövezet, majd Kanizsa 1600. évi bukása⁷⁹¹ 10 szintén az egész végvidék oszmán uralom alá kerülését.

A győri főkapitányság elvesztésével a császárváros és Alsó-Ausztria óriási veszélybe, kimondhatjuk: végveszélybe került. Az elkövetkező esztendőben az oszmánok számára óriási lehetőség kínálkozott a régóta áhított cél, a Habsburg főváros elfoglalására. Színán nagyvezír és az európai háborút támogató isztambuli katonai „lobby” tehát meglehetősen közel állt a nagy célhoz, amelynek érdekében még a Pálffy Miklós által 1593–1594 telén nagy sikerrel visszavett várak (Divény, Kékkő, Füle, Szécsény, Ajnácskő, Buják, Drégely, Nógrád stb.) elvesztése felett is képes volt szemet hunyni. A törökök számára adódott páratlan lehetőséggel persze mind Bécsben, mind Alsó-Ausztriában, mind Nyugat-Magyarországon tökéletesen tisztában voltak. Győr elvesztése ezért ezen területek, sőt még a Német–Római Birodalom számára is óriási traumát okozott. A Haditanács és a magyar rendek tehát rendkívül nehéz feladat előtt álltak.

7887 Győr 1594. évi ostromára: Kozics, 1891. 495–508.; Mohl An., 1913. 18–30.; Lengyel, 1959. 169–212.; Lengyel, 1983. 21–31. és újabban Veress D. Cs., 1993. 63–84. Vö. még: Czech, 1830. 82–83.; No. III–IV. és Hausmann, 1983. 190–194.

7898 Uo. 195–200. és Kelenik, 1995/1., valamint a régebbi álláspontokra: Mohl An., 1913. 31–37.

7909 Pálffy, 1997/3. 12.

79110 Cerwinka, o. J.

A korábbi főkapitányság hátszágán, azaz egy olyan területen kellett megállítaniuk a törököket, ahol – a Rába vonalát és Fertő-tó mocsaras vidékét kivéve – a természeti adottságok sem voltak igazán kedvezőek a védekezésre. Ennél is nagyobb problémát jelentett, hogy ezen a területen nem volt egyetlen igazán komoly erődítmény, azaz Győr szerepét ténylegesen csak Bécs pótolhatta. Sőt a magyar királyság ezen az országrészen már csak egy bő száz kilométeres sávra nyomorodott össze. A törökök az elkövetkező esztendőkből mégsem tudtak élni a páratlan lehetőséggel, a császári rezidencia elfoglalásával.

2112. Török uralom a győri főkapitányság területén

Az oszmánok korábbi szokásukhoz hasonlóan villámgyorsan rendezkedtek be az általuk bekebelezett Balaton és Duna közötti területeken. Bécs elfoglalásába táplált óriási céljaik azután katonai közigazgatásuk kiépítésében is ragyogóan tükröződtek. Miként Dávid Géza újabb kutatásaiból tudjuk, a korábbi, pusztán „virtuális” közigazgatási egységek helyére valódiak léptek. A török hadvezetés még 1594 végén a meglehetősen szűk országrészen két beglerbégiséget szervezett, egyiket a korábbi főkapitányi központ, Győr, a másikat pedig Pápa székhellyel. Így jött létre a magyarországi török hódoltság – Budát (1541) és Temesvárat (1552) követő – harmadik és negyedik, ugyan csak rövid életű török tartománya. A ténylegesen szandzsák nagyságú vilájetek közül a győri élére a Szinán nagyvezír környezetéből származó, korábbi iszkenderije szandzsákbég, Arnavud Oszmán pasa került, míg Pápa élére az egykori szegedi, majd szigetvári szandzsákbéget, Idriszt nevezték ki.⁷⁹² A tizenöt éves háború legfontosabb eseményeiben személyesen részt vett Abdülkádír efendi krónikája szerint a győri beglerbégiséghez négy szandzsákot csatoltak, de ezeket – sajnos – nem nevezte meg. Így legjobb esetben is pusztán az esztergomi, a székesfehérvári és a veszprémi szandzsákokra gondolhatunk, amennyiben egyáltalán valóban megvalósult az említett rendelkezés.⁷⁹³ A két „minivilájet” és a török fennhatóság alá került főkapitányság 1594 és 1598 közötti életéről meglehetősen keveset, sőt az előbbi fejezetek anyaggazdagságával szemben szinte semmit sem tudunk. Győrből ugyan ismerjük a defterdár, Mehmed efendi nevét, aki korábban ugyanezen tisztségben Budán szolgált,⁷⁹⁴ az őrség létszámát azonban az eddig előkerült töredékes török defterek⁷⁹⁵ alapján nem tudjuk megállapítani. A Pécsen született török krónikás Ibrahim Pecsevi 10 000 fős adata pedig pusztán azt fejezi ki,⁷⁹⁶ hogy az egykori főkapitányi székhelyre igen nagy számú katonát rendelt az oszmán hadvezetés. Egy Szekszárdnál 1597-ben elfogott „nyelv”, egy török rab vallomása⁷⁹⁷ adatai szerint viszont – amennyire persze az ebben foglalt információknak hitelt adhatunk – a mintegy 3000 fős előírt katonaság helyett „csak” 2200 fő szolgált a várban. A megfogyatkozott őrség még így is több mint félezer fővel népesebb volt, mint Győr 1576-ból ismert legmagasabb katona-létszáma (hivatalosan 1665 fő). A 2200 katonát 560 gönüllő, 400 beslia, 500 puskás katona, 200 janicsár, 80 egyéb lövész, három naszádon 80 azab, 100 tűzér, ugyanennyi kíséret személy és mesterember, valamint a pasa 150 saját embere (beleértve az apródokat is) és 30 martalóc alkotta. Polgári lakosság a tanúvallomás szerint ebben az időben nem élt a végvárvárosban („sem kereskedők, sem kézművesek nincsenek a várban”), ami azt jelentette, hogy Győr török fennhatósága alatt elvesztette azt a jelentős közvetítő szerepét, amelyet a hódoltságból nyugatra irányuló kereskedelemben korábban betöltött.

212 Hasonlóan csak töredékesen ismerjük a győri védelmi zóna többi egykori várának török létszámadatait. Egy ezekből az esztendőkből származó, de datálatlan jegyzék szerint Veszprémben 506, Palotán 539, Vázsonyban 51, Tihanyban pedig 305 katona szolgált,⁷⁹⁸ mely adatok közül elsősorban az utóbbi jelentős nagysága érdemel megkülönböztetett figyelmet. Pápáról – sajnos – egyáltalán nem rendelkezünk ez ideig információkkal, noha tudjuk, hogy kezdetben a várat elfoglalt tatárok adták az őrség egy részét. Mindezek ellenére az egykorú és közel egykorú, fennmaradt keresztény forrásokból arról értesülünk, hogy mind a pápai, mind a győri katonaság állandóan portyázott a korábban kevésbé érintett rábaközi és alsó-ausztriai területekre, és ott akcióik során falvak tucatjait rabolta ki és égette fel. A környék lakosságának élete az elkövetkező években emiatt teljesen megváltozott, miként azt találóan példázzák az ekkor Magyaróváron szolgáló Wathay Ferenc, a neves énekeskönyvíró szavai: „az én vági jószágom is mind elpusztulván

7921 Dávid, 1995. 281. és 285. és Karácson, 1905. 34–35. Idrisz bég magyar nyelvű levelei: Pálffy, 1997/3. Okmánytár: passim.

7932 Dávid, 1995. 281.

7943 Karácson, 1905. 34–35.

7954 Hegyi Klára szíves közlése.

7965 Karácson, 1905. 34–35. Vö. még: Veress D. Cs., 1993. 84.

7976 Kelenik, 1989. 75–76.

7987 BOA MM 3370.

Rábaközze ... mely föld akkoriban minémő szörnyűségben volt, és mind az egész Rábabelső fel mind Bécsig, és rémülésben – nincs, azt ki megírhatná.”⁷⁹⁹8

A győri, pápai és veszprémi szpáhik tehát nem hagyták kihasználatlanul a kínálkozó lehetőséget, hogy a mesés gazdagságáról híres Rábaköz falvait, illetve Alsó-Ausztria közelebb fekvő településeit prédálják fel vagy kényszerítsék portyáikkal adóztatásra. Tevékenységüket elősegítette, hogy egyrészt ekkor már nem a távoli Fehérvár, hanem Pápa alatt gyűlhetek össze, másrészt a korábbi gyakorlatnak megfelelően az oszmán had- és pénzügyi vezetés ebben az időben már közvetlenül az osztrák–magyar határ mentén fekvő falvakat adományozta tímárbirtokként katonáinak. 1597-ben például az 1595 augusztusi, Esztergom környéki csatározásokban elesett Oszmán utódjául kinevezett Mahmud győri beglerbég⁸⁰⁰9 előterjesztésére a már éltes koppányi szandzsákbégnek, Dervisnek a következő szavakkal utalták ki nyugdíját: „A jelenlegi koppányi szandzsákbég, Dervis a végeken derék, hasznavehető ember és néhányszor a muszalmán hitharcosok bábsugjául [azaz parancsnokául, vezetőjéül] rendeltetvén, a hitetlenek megfutamodását eszközölte, jelenleg azonban már előregedett, ezért a határszélen levő, elpusztult falvak közül Széleskút, Szentiván, Szentpéter, Fertő, Barbas [?], Hegyeshalom, Csenger [esetleg Zundorf], Pander [Pandorf], Újfalu, Tusó-Kimle [Horvátkimle] nevű, összesen tíz falu nyugdíjul neki adományoztassék, hogy azokat újra felépítse.”⁸⁰¹10 A győri törökök ezen tevékenysége 1595 után szinte létszükségletté vált. Az esztendő szeptemberének legelején ugyanis a császári hadsereg visszafoglalta és több mint 2000 főnyi őrséggel látta el Esztergom várát,⁸⁰²11 amelynek következtében Győr meglehetősen nehéz helyzetbe került, hiszen élelem- és hadianyag-utánpótlását az újonnan visszavett erősségből és Komáromból könnyen megakadályozhatták. Miközben pedig a várva várt Bécs elleni nagy török hadjárat egyre késett, a Pálffy Miklós érsekújvári és esztergomi főkapitány vezette csapatok egy rajtaütésben 1597 márciusában petárdás kapurobbantással visszafoglalták Tata várát.⁸⁰³12 Noha az előretolt bástyát – amelynek kapitányává Vajda Kristófot nevezték ki – Szaturdzsi Mehmed szerdár október közepén ismét bevette,⁸⁰⁴13 213időközben Pápa várát és környékét három esztendőnyi hódoltság után, augusztus 20-án külön expedícióban szállta meg Rudolf király soknemzetiségű serege.⁸⁰⁵14 Ennek köszönhetően a Rábaköz lakosságának egy része már fellélegezhetett, a győri török őrség viszont már-már teljesen elszigetelt helyzetbe került.

Oszmán és Mahmud beglerbég időközben ugyan megpróbálták az 1594-ben jelentősen szétlőtt győri erődítéseket helyreállítani és a várat ellátni, törekvésük csak félig-meddig járt sikerrel. A már említett török tanúvallatás szerint az oszmánok a bástyák nagy részét újjáépítették, a mellvédeket helyreállították és bedeszkázták, a kézi lőfegyverek számára pedig új löréseket készítettek. Emellett néhány megrongálódott ágyút még újjá is öntöttek, a megfelelő lőszer- és különösen az élelem-ellátást viszont nem tudták megoldani. 1597 késő nyarán például maximum másfél-két hónapnyi kitartásra elegendő élelemmel rendelkeztek.⁸⁰⁶15 Utánpótlásuk tehát meglehetősen akadozott, a Rábaközbe és Alsó-Ausztriába vezetett portyáik sikeres lebonyolítását pedig a Győrrel és Pápával szemben gyorsan összekovácsolt új keresztény védelmi övezet katonasága igyekezett minél jobban hátráltatni. 1595-ben ugyanis a bécsi hadvezetés a környék legjelentősebb magyar nagybirtokosával, a győri főkapitányság története kapcsán már sokat emlegetett Nádasdy Ferenczel új védőzónát szervezett Bécs és az osztrák tartomány előterében.

2143. Új védelmi övezet Bécs előterében: a magyaróvári–sárvári végek

Az 1595-től magyaróvári–sárvári végek (*Ungarisch Altenburgerische und Scharwarische Grenze*) elnevezéssel⁸⁰⁷1 megszülető új védelmi zóna ugyan sem szerkezetében, sem hatékonyságában sohasem érte el a győri főkapitányság szintjét, az Észak-Dunántúl török megszállásának bő három esztendeje alatt alapvető szerepe volt a császárváros, Alsó-Ausztria és az Északnyugat-Dunántúl területére irányuló török betörések feltartóztatásában. Az új védőövezet a Haditanács és vidék leghatalmasabb, egyben legérdekeltőbb birtokosának, Nádasdy Ferencnek, valamint a dunántúli kerületi főkapitánynak, Zrínyi Györgynek az

7998 Nagy Laj., 1976. 145.

8009 Dávid, 1995. 281–282. és Karácson, 1905. 35–36.

80110 Dávid, 1982. 31.

80211 Csorba, 1978. 143–156. és az esztergomi őrségre: ÖStA KA AFA 1607/12/7. (1595 szeptembere után.)

80312 A jól előkészített, de rajtaütésszerű ostromot újabban Kelenik József mutatta be: Kelenik, 1998. 50–54.

80413 Tóth S. L., 1998. 32–34.

80514 Pálffy, 1997/3. 27–81.

80615 Kelenik, 1989. 75–77.

8071 Előfordul a védelmi övezet sárvári–magyaróvári végek elnevezéssel is.

együttműködésével 1595 közepére született meg. A bécsi hadvezetés és a magyar főurak ezúttal, a végveszélyben félretették minden korábbi – főként hatásköri – sérelmüket, és megtették mindent annak érdekében, hogy az ország elkerülje a legrosszabbat, megmaradt területeinek fokozatos török bekebelezését és ezáltal Bécs elfoglalásának előkészítését. Az új ütközőzónát ezen közös célok jegyében alakították ki, az azonban komolyabb végvárak láncolata helyett pusztán kisebb várakból és kastélyokból összekovácsolt vár- és őrházrendszer lett – miként azt a belső borítón lévő térkép is kiválóan szemlélteti.

A Haditanács az új védelmi övezet megszervezésekor a Fekete Bégnek Győr eleste után elkészített tervezetére támaszkodva határozta meg a legfőbb feladatokat.⁸⁰⁸ 2 Az időközben igazi katonává és politikussá érett Nádasdy-nál a környék földrajzi, természeti adottságait és geopolitikai viszonyait senki sem ismerte jobban. A főúr közvetlenül Győr és Pápa eleste után, valamikor 1594 késő őszi – a Haditanács felszólítására⁸⁰⁹ 3 – ezért javaslatot készített arról, miként lehetne a Rábától nyugatra fekvő megmaradt országrészt az ellenséges betörésekkel szemben megoltalmazni. Bár ebben természetesen elsősorban saját birtokainak védelmére szentelte a legnagyobb figyelmet, ezek biztonsága ezúttal szinte teljességgel egybeesett a bécsi hadvezetés érdekeivel.

Nádasdy védelmi tervezetében kifejtette, hogy mivel „az én két házam pedig, Kapu[vár] és Sárvár legközelbsők az ellenséghez és az mindennapi veszedelemhez – Kapu tudniillik Győrhöz hat és Pápához öt mérföld lévén, Sárvár Pápához öt óráig való menésnyi föld lévén –, mely sárvári és kapui házaim környül az Rábán sok révek és általkelhető helyek vannak, azoknak pedig és az házaknak is őrzésére magamtúl insufficiens [azaz elégtelen] vagyok”, ezért arra kérte az uralkodót, hogy haladéktalanul gondoskodjon mind elegendő katonával, mind hadianyaggal és élelemmel ezeknek a váraknak és átkelőeknek a védelméről. Ellenkező esetben – vélte a Fekete Bég – „ha Sárvár táján az ellenségnek transitussa [átkelése] fog lehetni, szabadjában fog rabolhatni Fierstenfelt [azaz Fürstenfeld] felé, mely Stíriában vagyon, ki Sárvárhoz hét vagy nyolc mérföldön vagyon; 215[Bécs]új hely felé, mely kilenc vagy tíz mérföldön vagyon; Bécs felé, mely 14 mérföldön vagyon, ki tempore optimo est iter unius saltem diei [azaz amely optimális időben pusztán egy napnyi út].”

Nádasdy mindezek miatt Szentgotthárdig az egész Rába vonalának védelmét szükségesnek tartotta. Ehhez elsősorban az átkelők és hidak őrzését kellett biztosítani, amelyeket Nádasdy külön, latin nyelvű jegyzékben vett számba.⁸¹⁰ 4 Eszerint Kapuvártól Szentgotthárdig a következő helyeket tartotta a védelem szempontjából kiemelten fontosnak és őrséggel ellátandónak:

- saját kapuvári várát, elsősorban az ottani Rábca-híd és a közút (*via publica*) védelme érdekében
- mihályi kastélyát, amely szintén megfelelő lehetett egy átkelőhely biztosítására, noha már a folyó túlsó partján, a török terület közelségében feküdt
- Lak (a mai Répcelak) falut, ahol korábban egy híd állt, melyet éppen Nádasdy romboltatott le; ekkor mégis alkalmasnak vélte a védelembe való bekapcsolásra
- az asszonyfalvai (ostffyasszonyfai) malmot, ahol igen fontos átkelő volt a Rábán, és amelynek védelmére mindenképpen szükség volt, különösen a pápai törökökkel szemben
- ezen malom és Sárvár között több, meg nem nevezett kisebb rév helyet
- magát családi székhelyét, a sárvári várát, ahol jelentős híd (is) állt
- Ikervár (vagy miként ez időben nevezték Ökörvár) falut, ahol szintén híd és fontosabb út volt
- a Kovácsi (Rábakovácsi) falu melletti átkelőt
- a Meggyes falu mellett található Rába-átjárót, ahol emlékezete szerint 1566-ban a törökök egy nagy portya alkalmával átkeltek és jelentős zsákmánnyal tértek vissza

8082 MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 12. No. 21. és ugyanez az irat, továbbá mellette Mátyás főherceg és a Haditanács véleményei: ÖStA KA AFA 1594/10/ad 6 b–ad 6 c. és 1594/10/6., ad 6 a., ad 6 d., 1594/10/11. A helytörténeti irodalom utalásszerűen néhány esetben már használta a több másolatban fennmaradt tervezetet. A teljesség igénye nélkül, lásd például: Ráth, 1865. 276. és egy bécsi példány alapján: Barta, 1981. 90.; Horváth S., 1996. 18; valamint újabban a történeti ökológiai kutatások kapcsán: Gellén, 1997. 21. Az alábbi idézetek a Magyar Országos Levéltárban fennmaradt példányból származnak.

8093 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 193. fol. 357–358. 1594. október 7.

8104 „Denominationes vadorum et pontium ab arce Kapu, quae Germanice Falbach appellatur, usque ad S[anctum] Gothardum penes decursum fluvii Rabae ex interiori parte fluvii.”

- Rum kastélyát, amely kiválóan alkalmas volt a Rába ottani hídjának és a közútnak a védelmére; illetve mellette még három-négy kisebb átjárót
- a hídvégi (rábahídvégi) kastélyt, amelynél úgyszintén állt egy híd
- a Szecsőd (Molnaszecsőd) melletti hidat lerombolandónak ítélte, az ottani közút védelmére viszont egy kisebb őrséget mégis szükségesnek tartott
- a Hollós (Hidashollós) melletti híddal kapcsolatban ugyanezen véleményét tolmácsolta Nádasdy a bécsi hadvezetésnek
- Körmend várát és városát, amelynél szintén híd állt és fontos út vezetett, ezért kiemelt jelentőségű hely volt
- Tótfalut, Iváncot, Csákányt, Cseretneket (másként Csörötneket), valamint más ottani Rába közeli helyeket
- végül Szentgotthárdot, ahol úgyszintén híd állt és közút vezetett.

A Rábca- és Rába-átkelők mellett Nádasdy lehetségesnek vélte még a két folyótól keletre, azaz közvetlenül a törökök torkában, néhány magánföldesúri tulajdonban lévő kastély strázsaházzá való kijelölését és megerősítését. A Ládonyi Demeter által épített⁸¹⁵ mihályi kastély mellett a Rába felső folyásánál erre a célra a Wathay család vági (nagyvági) kastélyát és a győri püspökök keszői várkastélyát tartotta alkalmasnak.

Délebbre 216haladva, Vas megyében az említett Asszonyfán található Ostffy-*castellumot*, majd Sitke kastélyát és Vasvár „pusztán álló”, de újjáépíthető domonkos kolostorát tartotta őrséggel való ellátás esetén ezen előretolt szerep betöltésére megfelelőnek. Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitánnyal való hosszas tanácskozását követően viszont a Marcal bal partvidékén Izsákfalva (Izsákfa) és Mesteri kastélyait lerombolandónak ítélte, de hasonlóan került szóba Jánosháza kastélya is.⁸¹⁶ Végül a Marcal jobb partvidékén még a hegyen emelkedő Choron-várat, Somlót említette tervezetében Nádasdy, amelyet az ettől északnyugatra fekvő dömölki (celldömölki) megerősített bencés kolostorral, a vati (külsővati) Hosszútóthy-kastéllyal,⁸¹⁷ valamint délre a veszprémi püspök székhelyével, Sümeg várával egészíthetünk ki.

Nádasdy természetesen tisztában volt azzal, hogy mindezen kisebb-nagyobb várak, kastélyok és átkelők királyi őrséggel való felszerelése anyagi okokból még a különleges veszély miatt sem lehetséges. Ennek ellenére hasznosnak vélte volna azon gyakorlat követését, miszerint az elveszett végvárak őrségét, illetve a rájuk korábban fordított költségeket, a hátszágukban fekvők védelmére rendelték, illetve ellátásukra utalták ki. Ennek a módszernek az alkalmazását a fentiekben már Veszprém 1552. évi elvesztése kapcsán részletesen bemutattuk, de megemlíthetjük azt is, amire javaslatában maga Nádasdy utalt. Nevezetesen Veszprém második elestét, valamint Palota elvesztését követően 1594 elején a Haditanács megparancsolta, hogy két végvár őrségét és zsoldját Pápára rendeljék, amely részben legalább átvette ezek szerepét. Pápa elveszte után a Fekete Bérg szerint ezért lett volna tanácsos, hogy Rudolf király „az pápai és veszprémi füzetést rendelné Sárvárra, az palotait Rumba vagy Hídvégre és az több helyekre is.” Az utóbbi két kastélyba egyaránt 50 lovast és ugyanennyi gyalogot vélt szükségesnek.

Nádasdy Zrínyi György tanácsaival együtt megfogalmazott javaslatának azután igen fontos szerepe volt a magyaróvári–sárvári végek, sőt Kanizsa 1600. évi eleste után majd még a Kanizsával szembeni új védelmi övezet kialakításában is, amelynek során azután ehhez hasonló javaslatok születtek, sőt Batthyány Ferenc védelmi koncepciójának bemutatására még egy térkép is készült.⁸¹⁸ 1595-ben sorra valósultak meg Nádasdy kívánalmai. Sárvárra a Haditanács azonnal átrendelte az alsó-ausztriai rendek által korábban Pápa és Veszprém őrségének fizetésére fordított összegeket,⁸¹⁹ aminek köszönhetően a Fekete Bérg vára egy időre királyi végvárrá lépett elő. Nádasdy családi székhelyére nem pusztán a pápai és veszprémi végváriak egykori

8115 Koppány, 1980. és Koppány, 1984.

8126 Izsákfalva esetében ez 1595 áprilisáig biztosan nem történt meg. Tóth P., 1989.11.: No. 28. A jánosházi kastélyra: Kazáry, 1940.; Bilkei–Turbuly, 1989. 90.: No. 558/5. reg.; Ivicsics, 1993. 295. és legújabban Kozák É., 1998.; Sitkére és Vasvárra újabban: Ivicsics, 1993. 295–298.

8137 Celldömölkre: Uo. 298.; Vatra: Koppány, 1996.

8148 Zrínyi György, Nádasdy Ferenc és Batthyány Ferenc tervezeteit nemrég Simon Éva adta ki. Simon, 1997. 67–72.; Batthyány javaslatának térképmelléklete: Pálffy, 1999. 39–40. és VI. melléklet.

8159 NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–14. fol. 308–309.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 193. fol. 32. és Uo. Exp. Bd. 192. fol. 476.; Pertl, 1939. 79. és „kik Pápából, Beszprémből valók, ott [ti. Sárvárrott] tartatnak vala” – írta utóbb Wathay Ferenc, a sárvári vár egykori lovashadnagya. Nagy Laj., 1976. 146. Vö. még Pertl, 1939. 79–80., valamint Sárvár várára és erődítményeire: Takács, 1957.; Pamer, 1964. és Sinkovics, 1978. 341–357.

zsoldja, hanem – noha ez nem lett volna feltétlenül törvényszerű – őrségének jelentős része is átkerült. A lovasok között szolgált Maróthy Mihály későbbi pápai, majd veszprémi főkapitány, Nádasdy korábbi lovaskapitánya,⁸¹⁶ 10 az 217 egykori pápai lovashadnagy Thury Farkas, valamint Szlakovics Farkas, korábbi veszprémi lovas-, majd Pápa 1597. évi visszavételét követően ottani vicekapitány. A gyalogság tisztikarában pedig ott találjuk az 1588. évi gesztesi hőst, a rác Deli Radicsot, valamint Deli Gergely szintén egykori pápai vajdát is.⁸¹⁷ 11

Sárvárhoz hasonlóan az új védelmi övezet másik kulcsába, a Győr ellenvárává előlépő Magyaróvárra ugyanekkor a bécsi hadvezetés a győri és a tatai végváriak zsoldját irányította át.⁸¹⁸ 12 Az egész védelmi övezet kormányzására 1595 januárjában a korábban Felső-Magyarországon, majd Győrben az osztrák nemesi nehézlovas-kontingens kapitányaként szolgáló Sigmund Hagert nevezték ki,⁸¹⁹ 13 aki a korábbi jelentőségéhez képest rendkívül (mintegy 1300 fővel) megerősített Magyaróváron tartozott székhelyét tartani, és aki Nádasdynak is felettese volt. Mindez természetesen továbbra is azzal állt összefüggésben, hogy Sárvár királyi őrségét – amely az ottani katonaság nagyobb részét alkotta – az alsó-ausztriai rendek fizették.⁸²⁰ 14

Az új védelmi övezet eltartásához a korábbi gyakorlatnak megfelelően az uralkodó is jelentősen hozzájárult. Magyaróváron a Hager és Ulrich Görtschacher vezetése alatt álló két 300 fős német zászlóaljat, valamint a csobánci őrség egy részét (19 lovast és 42 gyalogost) ő fizette. Hasonlóképpen néha királyi, néha osztrák rendi jövedelmekből tartottak fenn egy néhány száz *archibusier*ből álló lovas haderőt, amely szintén Hagernek volt alárendelve, noha közvetlen kapitánya (*Rittmeister*) a magyarországi határvédelmi rendszerben később fontos feladatokat ellátó, Seifried von Kollonitsch volt.⁸²¹ 15 Ennek felállítására szintén a török portyák elleni védekezés miatt volt igen nagy szükség, és ezáltal részben megvalósult Nádasdy Tamás és Sforza Pallavicini 1554. évi kérelme, akik egy hasonló mezei kontingenst tartottak volna már akkor is szükségesnek a sikeresebb védekezés érdekében. Ezt a kontingenst viszont hivatalosan sohasem sorolták az új védelmi övezet rendes végvári katonasága közé, miként az 1594 legvégén a frontvonal szomszédságába került Sopron városának védelmére rendelt és szintén az Udvari Kamara által fizetett 230 német lovast sem.⁸²² 16 Az új védelmi övezet rendes végvári katonaságát Pápa 1597. évi visszafoglalásáig mintegy 2500 fő alkotta, miként arról a hivatalosan előírt létszámadatokat bemutató alábbi táblázat tájékoztat.⁸²³ 17

81610 Maróthy életpályájára: Pálffy, 1998. 152.

81711 Pálffy, 1997/3. 23.

81812 NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–14. fol. 308–309. és Pertl, 1939. 79–80., ill. Stangler, 1972. passim.

81913 Helyettese előbb Tobias Graf (1595–1597), későbbi veszprémi főkapitány, majd 1598 januárjától a korábbi győri lovashadnagy, Izdenczy János volt. Hagerre: Pálffy, 1998. 141–142.; Izdenczy kinevezése: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 201. fol. 127. 1598. január 12.

82014 Stangler, 1972. passim és Stangler, 1973. 176.

82115 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 195. fol. 81. (1595. január 4.) és Uo. Reg. Bd. 201. fol. 127. 1598. január 6., ill. Heischmann, 1925. 242. és Stangler, 1972. 89.

82216 SL SVL Oertel-gy. Lad. VI. et F. Fasc. III. No. 115. Mátyás főherceg rendelete Sopron városához. 1594. december 28., Bécs.

82317 ÖNB Cod. 10 775. fol. 17–32.

218A magyaróvári–sárvári végek előírt őrseglétszámai 1595. január 1-től 1597 augusztusáig, Pápa várának visszafoglalásáig								
végvár	főkap. fizetése	ném. gyal.	magy. lov.	magy. gyal.	tü-zér	egy.	össze-sen	éves zsold
Magyar-óvár	579 r. f. 10 k.	600 (2 zalj.)	301	320 ⁸²⁴ 18	21	16	1258	103 186 r. f. 30 k.
Sárvár	–	–	420	550	11	16	997	57 288 r. f.
Keszthely	–	–	25	100	–	–	125	5 857 r. f. 30 k.
Csobánc	–	–	28	67	–	–	95 ⁸²⁵ 19	4 687 r. f. 30 k.
Szigliget	–	–	9	25	–	–	34 ⁸²⁶ 20	1 740 r. f.
összesen	579 r. f. 10 k.	600	783	1.062	32	32	2509	172 759 r. f. 30 k.
A táblázatban alkalmazott rövidítések: főkap. = főkapitány, ném. = német, gyal. = gyalogos, magy. = magyar, lov. = lovas, egy. = egyéb személy, zalj. = zászlóalj, r. f. = rajnai (rénes forint), k. = krajcár								

A Nádasdy által számba vett Rába- és Rábca-parti őrhelyekre és az említett kastélyokba ezekből az őrsegekből csak igen kis részben futotta. Sárvár közvetlen környékére ugyan lehetőség volt az igen tekintélyes, közel 1000 fős királyi őrsegből, illetve akár Nádasdy magánföldesúri katonaságából – miként korábban a győri őrhelyek esetében – váltott tizedeket rendelni, a távolabbi strázsaházakba ebből már nem jutott. Eddigi ismereteink szerint ez utóbbiakba – Rumot és Hídvéget kivéve, ahol 1596 nyarán már szolgáltak uralkodói fizetésű gyalogok⁸²⁷ 21 – 1598-ig nem került királyi fizetésű végvári katonaság. Kanizsa eleste után viszont 1601-től egy ideig majd e két kastély mellett Szecsődön, Hollóson, Csákányban és Csörötneken is állomásoztak királyi csapatok. Mindez 219azonban már nem a Győrrel szembeni magyaróvári–sárvári, hanem a Kanizsa ellen vetett védelmi övezet kialakulásával állt összefüggésben.⁸²⁸ 22 1595 és 1598 között a fontosabb átkelők mentén fekvő őrhelyek és kastélyok őrsegeről a hátszág lakosságának kellett gondoskodnia. Ez azt jelentette, hogy a korábban kevésbé terhelt északnyugat-magyarországi országrészre a frontvonal közvetlen közelbe húzódásával ezentúl jó néhány esztendőn át óriási terhek nehezedtek. Míg a vármegyék a hosszú békeidőszakban megtehették, hogy az országgyűlési törvénycikkekben számukra előírt katonaságot (*continuus miles*) csak ímmel-ámmal állították ki, ezentúl saját közvetlen létérdekük miatt erre már nem volt lehetőségük. Azaz Sopron, Vas és Zala vármegyék, valamint a jelentősebb birtokosok és az érintet területek lakosságának tehervállalása a határvédelem biztosításában igen megnövekedett, hiszen a Nádasdy által felsorolt őrhelyeket nekik kellett ezentúl katonasággal ellátniuk.

Győr 1598. évi visszafoglalásáig, sőt Kanizsa eleste után még egészen a hosszú török háború végéig a Rába- és Marcal menti őrhelyeken és kastélyokban valóban elsősorban Vas vármegye és a környék birtokosai tartottak saját költségükön katonákat. A vármegye általában hídvégi és rumi kastélyban, valamint az említett asszonyfalvai malomnál állomásoztatott jelentősebb őrseget, de tudunk arról is, hogy olykor Hollóson és Kovácsi faluban is szolgáltak alkalmilag vármegyei gyalogok. Mindemellett pedig még új őrhelyeket is emeltek a Rába partján a vármegye költségén, a kastélyok egy részét (például Kesző, Sitke stb.) a jobbágyok

82418 A 320 magyar gyalogos között vették számba a három naszádon szolgáló, kereken 100 naszádot is. A maradék 220 gyalogos közül négyszer ötven egy-egy vajda alatt teljesített szolgálatot, míg 20 gyalogos a főkapitány és helyettese úgynevezett szabad tizedeire (*freie Rotte*) oszlott.

82519 A 28 lovasból 9, a 67 gyalogusból pedig 25 főt az alsó-ausztriai rendek fizettek (évi 1740 r. f.), míg a maradék 19 lovas és 42 gyalogost az uralkodó tartotta el (évi 2947 r. f. 30 k.). Gyulaffy György csobánci kapitánynak Mátyás főherceg egy 1594. november 30-án kiadott királyi rendelet értelmében hagyta jóvá az említett 28 lovasból és 67 gyalogusból álló őrseglétszámot. Christoph Meurich (Meirich) egykori mustramester szerint az uralkodó 1597-ig egyszer sem fizette ki a Gyulaffy által teljes létszámban tartott katonaság zsoldját, noha a kapitány több alkalommal sürgette a neki alárendelt végváriak fizetését. Lásd például 1597. június 17.: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 517. és fol. 737.

82620 Szigliget várába Lengyel István kapitánynak Győr eleste után ugyan a csobánci őrseghöz hasonlóan 28 lovas és 67 gyalogos tartását hagyták jóvá, mivel azonban nem fogadta fel az előírt létszámot, ezért pusztán 9 lovasra és 25 gyalogosra kapott az alsó-ausztriai rendek segélyéből fizetést.

82721 Tóth P., 1989. 75.: No. 206. 1596. augusztus 22.

82822 Simon, 1997. 80–81.

ingyenmunkájával igyekeztek újjáépíteni, a birtokosokat pedig kötelezték a gázlók és az erdők bevágatására.⁸²⁹23 Sőt 1597-től a hídvégi kapitány felügyelete alatt Vasvár helyreállított kolostorába is vármegyei őrség került, amelynek katonái zsoldjuk elmaradása esetén ugyanúgy nem kímélték a környék lakosságát, mint a szintén gyakran nélkülöző sárvári királyi végváriak.⁸³⁰24 Külsővat kastélyában ugyanakkor az ottani birtokosok tartottak a Marcal-parti őrhely ellenőrzésére katonákat, Sümegen pedig szintén saját jövedelmeiből a veszprémi püspök fizetett mintegy 70 fős őrséget. Végül a Rába felső folyásánál Kesző várának védelméről a győri püspök igyekezett gondoskodni (noha hadianyaggal a Haditanács látta el), Vágot a Wathay Ferenc katonáinak kellett védelmeznie – bár ennek elmaradása miatt olykor Sárvárról is küldtek erősítésként néhány gyalogot –, míg Kapuvárról Nádasdy Ferenc (1597-ben 12 gyalogossal) és részben Sopron vármegye gondoskodott.⁸³¹25 A mihályi várkastélyba is feltételezhetően az utóbbi vármegyének kellett saját költségén katonaságot tartania.

Óvár környékén az igen jelentős őrség és Kollonitsch mezei katonasága mellett a védelmet szintén több újonnan emelt őrházzal kívánta a bécsi hadvezetés még hatékonyabbá [220](#)tenni, amelyből néhányat valóban fel is húztak.⁸³²26 Hagert feladatai és az új védelmi övezet megfelelő ellátásában és irányításában azonban igen nehezítette, hogy a királyi seregek, minden esztendőben a vár környékén gyülekeztek, így szinte teljesen kirabolták és felélték a környék tartalékait. Mivel az időközben zajló nagy háború óriási költségeket emésztett fel, a zsold is állandóan akadozott. Bár Óvárt igyekeztek az osztrák rendek évente 10 000 rajnai forintos külön segélyeiből 1596–1597-ben egyre komolyabban megerősíteni, a várban pedig egy hadszertárat is kialakítottak, sőt még egy postaállomást is létrehoztak,⁸³³27 a Mosoni-Duna-parti erődítmény sohasem tudta ténylegesen átvenni Győr egykori irányító és ellátó szerepét. A védelmi övezet ezért egyes időszakokban a zsoldfizetés és az élelem-ellátás terén néha szinte már teljesen megbénult. Nem véletlen, hogy nehéz életfeltételeinek javítására a Sárvár környéki parasztság 1596-ban még attól sem riadt vissza, hogy a győri és pápai törökökkel csempészkedjen.⁸³⁴28

Pápa 1597. augusztus 20-án történt visszafoglalása némileg enyhített a helyzeten, hiszen jelentősen tehermentesítette Sárvárt és a Rábaköz vidékét, a győri törökök helyzetét pedig még szorultabbá tette. A korábbi gyakorlatnak megfelelően Nádasdy várának királyi őrségét azután tüstént visszarendelték Pápára,⁸³⁵29 amelynek élére első ízben egy alsó-ausztriai nemest, Georg Andreas von Hofkirchent nevezte ki az uralkodó, de betegsége miatt ténylegesen helyettese, Maróthy Mihály kormányozta a visszafoglalt várat.⁸³⁶30 Sárváron ettől az időtől már csak Nádasdy magánföldesúri katonasága maradt, amelyet 1598 júliusától, Zrínyi György halálát követően a dunántúli főkapitánnyá kinevezett Fekete Bég⁸³⁷31 kerületi generális

82923 Hídvégre, Rumra és Hollósra: Tóth P., 1989. 20–21.: No. 50. (1595), 98–99.: No. 281–282. (1597); Kovácsira: Uo. 71.: No. 195. (1596); Kesző és Sitke építésére: Uo. 90.: No. 260. (1597); ill. az újonnan épített őrhelyekre és az erdők bevágására: Uo. 45.: No. 120–121. (1595) és 53–54.: No. 146. (1596) stb. A Rummy család rumi kastélyára lásd még újabban: Horváth S., 1996. 18–19.

83024 Fehér, 1942. 59–60. (1597) és Tóth P., 1989. 44.: No. 115–116. (1595), 90–91.: No. 261., 101–102.: No. 289., 107.: No. 309. (1597)

83125 Vatra: Tóth P., 1989. 187.: No. 556. (1599) és Koppány, 1996. 170.; Sümegre: Hőgyész, 1989. 60–69.; Keszőre: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 186. (1594. október 16.); Vágra: Nagy Laj., 1976. 145. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 197. fol. 270. (1596. december 3.) és Uo. fol. 274. 1596. december 6.; végül Kapuvárra: Faragó, 1962. 88–89. és Sopron vármegye ottani katonaságára: Tóth P., 1989. 71.: No. 194. (1596); Mihályira: Koppány, 1980. és Koppány, 1984.; Az említette kastélyokra lásd még, igen hasznos adatokkal: Dénes, 1991.; Ivicsics, 1993. és Koppány, 1997/1.

83226 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 194. fol. 126. 1595. július 14. és Pálffy, 1997/3. 141.: No. 24.

83327 Az osztrák rendek építési segélyeire: Stangler, 1972. 79., ill. Kaspar Prunner óvári építési írnokra: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 196. fol. 165. 1596. június 10.; A hadszertárra és Georg Unger óvári hadszertárnokra, valamint hat tüzérére: Uo. Reg. Bd. 197. fol. 98. 1596. november 8. és NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–23. fol. 125–126.; A postaállomásra: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 194. fol. 130. 1595. november 21–22.

83428 Tóth P., 1989. 53.: No. 144–145. (1596) és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 197. fol. 93. 1596. augusztus 17.

83529 „Altenburg- und Papper Kriegsstatt aufs Pferdt fünff gulden und ainem Trabanten 3 f. 7 B. 2 J gerechnet.” NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–4. fol. 73–74. és ugyanennek egy másolata: Uo. A–VII–27. fol. 113–114., ill. Pertl, 1939. 94.

83630 Pálffy, 1997/3. 76. és 172.: No. 38.

83731 MOL P 1313 Batthyány cs. lt. Memor. No. 660. (1598. július 22.); Bilkei–Turbuly, 1989. 99.: No. 610.

hadereje egészített még ki. Erre az időre azonban a győri főkapitányság már teljesen újjászületett, hiszen 1598. március 29-én az erődvárost, majd azt követően a generalátus minden végvárát visszafoglalták az Adolf von Schwarzenberg és Pálffy Miklós vezette királyi csapatok.

2214. A császárváros fellélegzik: Győr visszavétele 1598-ban

Noha a legendák szerint Mahmud győri beglerbég egy alkalommal úgy nyilatkozott, Győr vára csak akkor lesz újra a keresztényeké, ha a Dunai- vagy Vízi-kapu tornyán megszólal az általa felállított „vaskakas”,⁸³⁸¹ kereken három és fél esztendővel a végvár eleste után a császárváros kapuja ismét a Habsburg hadvezetés birtokában volt. 1598. március 29-ének hajnalán azonban nem a „vaskakas” hangja, hanem egy a Fehérvári-kapura erősített óriási petárda robaja rázta meg az erődváros és a környék nyugalalmát.⁸³⁹² A török történetíró, Pecsevi kissé túlzó állítása szerint a jelentős részben meglehetősen illuminált állapotban lévő oszmán helyőrség⁸⁴⁰³ ugyan az utcai harcokban szinte a végsőig ellenállt, néhány óra leforgása alatt az Adolf von Schwarzenberg és Pálffy Miklós vezette, soknemzetiségű királyi sereg mégis teljességgel a végvár birtokába jutott.

Az erődváros visszafoglalásában az egyre inkább állóháborúvá húzódó hadakozás miatt ugyan sokan még a bécsi hadvezetésben sem hittek, a Németalföldet megjárta, tapasztalt katona és ez időben egyúttal a bécsi helyőrség parancsnoka,⁸⁴¹⁴ Schwarzenberg báró 1598 elején mégis reményt táplált egy Győr elleni meglepetésszerűen akcióba. Optimizmusát fokozta, hogy erdődi Pálffy Miklósban, a császári udvarban nevelkedett komáromi (1584–1589), majd érsekújvári (1589–1600), ez időben pedig egyúttal esztergomi főkapitányban (1595–1600)⁸⁴²⁵ a rajtaütés végrehajtásához a legmegfelelőbb partnerre és segítőtársra talált. Egyrészt Pálffynak Győr visszavétele – már csak tisztségei miatt is – alapvető érdeke volt, másrészt neki már volt tapasztalata egy ilyen vállalkozás lebonyolításában. 1597 májusában ugyanis elévülhetetlen érdemeket szerzett Tata megrohanásában és petárda segítségével történő elfoglalásában, mely esemény ekként a győri vállalkozás főpróba volt.

Az idegen és magyar főtisztek a Duna- és Rába-parti katonai erőviszonyok, valamint a győri török őrsg szorult helyzetének ismeretében 1598 január közepén kértek engedélyt a Haditanácstól az egykori főkapitányi székhely elleni váratlan támadás végrehajtására. Az akciót előre részletesen kidolgozott terv⁸⁴³⁶ szerint hajtották végre, amelyben pontosan előírták, mikor melyik kontingensnek kell majd bevonulnia a felrobbantott Fehérvári-kapun át a várba. A félelmetes robajt keltő és óriási rést ütő petárdát 1598 februárjában a bécsi hadszertárban Jerôme la Marche francia hadmérnök tervei alapján és Hans Albrecht Freiherr von Sprinzenstein együttműködésével készítették el.⁸⁴⁴⁷ Az akció végül március 27-én indult, midőn Komáromból mintegy 5200 főnyi vallon, francia, spanyol, [222](#)német, magyar gyalogos és lovas csapat kelt útnak Győr irányába. A rajtaütést a 28-áról 29-ére virradó éjszaka az előzetes terveknek szinte tökéletesen megfelelően sikerült megvalósítani. A petárdával berobbantott Fehérvári-kapun először a kor legjobb zsoldosainak tartott vallonok özönlöttek be, akiket azután a különféle nemzetiségű gyalogság, majd utóbb, mikor a városban már komoly utcai harcokká vált a küzdelem, utánpótlásként Pálffy Miklós huszársága követett. A reggel nyolc óráig tartó véres csatározás végül meghozta a várva várt eredményt: Győr három és fél esztendő után csekély létszámú sereg bevetésével, kevés véráldozattal (körülbelül 400-500 halott és 600-700 sebesült) és a petárda sikeres bevetésének köszönhetően felszabadult az oszmán uralom alól.⁸⁴⁵⁸

(1598. július 22.) és Nagy László, 1987. 204.

8381 Uzsoki, 1961.

8392 A petárdára és jelentőségére Győr visszavételében: Kalmár, 1961.

8403 Karácson, 1905. 36.

8414 Lásd az életrajzi lexikon adatait.

8425 Pálffy életpályájára és tisztségeire: ÖStA HHStA Archiv Pálffy, elsősorban Arm. I. Lad. I. Fasc. I. Pálffy Miklós hivatali iratai, kinevezései, utasításai.; Jedlicska, 1897. passim; Jedlicska, 1910. 489–491.; valamint újabban Ötvös, 1989. és Szabó P., 1998.

8436 ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 133. Konv. A. fol. 96–97. A terv a vár visszavételét követően nyomtatásban is napvilágot látott. Ennek kiadása: Kaltenbaeck, o. J. 77–88.: No. IX.

8447 Wolf Eglauer bécsi hadszertárnok „solle auf Anbehung deß Ingegniers la Marche, alßbaldt zehen Petarden gießen lassen, und in aller Still herab befürdern.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 201. fol. 193. 1598. február 23. Sprinzensteinre: Mohl An., 1913. 50.; Kalmár, 1961. 82. és Pálffy–Perger, 1998. 248.

8458 Győr visszavételére (időrendben): Kozics, 1891. 695–702.; Mohl An., 1913. 49–64.; Lengyel, 1959. 214–221. és újabban Veress D. Cs., 1993. 89–96. Vö. még néhány érdekesebb forrásközlés: Thallóczy, 1878.; Jedlicska, 1897. passim; Barcza, 1932. és főként a Fugger-Zeitungen alapján több igen érdekes jelentés stb.:

Amilyen nagy traumát okozott Győr eleste 1594-ben Európa-szerte, oly nagy megkönnyebbülést jelentett legfőképpen a császárváros, Alsó-Ausztria, a Német Birodalom és nem utolsósorban az Északnyugat-Dunántúl lakóinak. Ráadásul az erődváros visszafoglalását követően ugyanaz a folyamat játszódott le – csak most ellentétes előjellel –, amely 1594-ben végbement. Az egykori főkapitányi központ visszafoglalása hamarosan meghozta a végvidék többi várának felszabadulását is, hiszen a törökök Győr elfoglalásának hírére tüstént üresen hagyták Szentmárton várát,⁸⁴⁶ majd augusztus elején Tata és Palota Schwarzenberg csapatai által történt visszafoglalására a végvidék többi erősségét, Veszprémet, Vázsonyt, Cseszneket, Tihanyt, sőt még Gesztest és Csókaköt is elhagyták.⁸⁴⁷ 10 Ezzel az 1593 előtti hadihelyzet és frontvonal állt helyre, amely lehetőséget teremtett a győri főkapitányság újjászervezésére.

A generalátus újjáélesztése a már jól ismert és a 16. század folyamán többször alkalmazott módszerek ellenére a nagy háborúskodás közepette igen nehéz feladat volt. Az óvári őrseget – Hagerrel együtt – persze azonnal visszarendelte a Haditanács Győrbe, de ideiglenesen érkezett még katonai erősítés az erre az időre már jól „berendezkedett” Páparól és jelentősebb német gyalogság Ausztriából is.⁸⁴⁸ 11 A csapatokkal történő biztosítást követően kiküldött bizottságok segítségével megkezdődött az erődváros építkezéseinek, hadianyag- és élelem-felszerelésének felmérése, majd az elkészült inventáriumok és a hiányokról szóló beszámolók alapján a helyreállítási tervzetek elkészítése, az erődítések gyors karbantartása és a készletek pótlása.⁸⁴⁹ 12 Az ehhez, valamint a visszafoglalt végvárakban ugyanezen felmérések, javítások és utánpótlások elvégzéséhez szükséges pénzüsszegek előteremtése azonban a hosszú háború miatt amúgy is kimerült kincstár és az alsó-ausztriai rendek számára rendkívül nagy problémákat jelentett. A hiányzó jövedelmek legalább egy részének biztosítása érdekében ezért azonnal rendelkezés történt a győri [223](#)harmincad helyreállításáról is.⁸⁵⁰ 13 A katonai hatalom berendezkedését követően pedig – a Sopronban tartózkodó káptalan és a magyar rendek sürgetésére – már 1598 júliusában tárgyalások kezdődtek a földesúr és a polgárság visszatelepítéséről. A városi önkormányzat végül 1600 közepére éledt teljesen újjá, ami azután ismét lehetségessé tette Győr korábbi gazdasági–kereskedelmi pozícióinak helyreállítását.⁸⁵¹ 14

Miután a bécsi hadvezetés 1598 tavaszán ideiglenesen Hagerre bízta a erődváros kormányzását, megkezdte a tárgyalásokat az új főkapitány kinevezéséről. Rudolf királynak ugyan két alsó-ausztriai nemest (Wenzel Maraxit [Morakhsy] és Bernhard Leo Gallt⁸⁵² 15), sőt a stájer Ruprecht von Eggenberget, továbbá még a tizenötéves háború egyik hadvezérét, Hermann Christoph von Ruswormot is javasolták, az uralkodó hosszas egyeztetéseket követően augusztusban végül magát Schwarzenberget nevezte ki a győri végvidék generálisává. A császár döntésében természetesen jelentős szerepet játszott, hogy a birodalomból származó főtisztet győri hőstettéért ezzel is kárpótolni szerették volna.⁸⁵³ 16 A kinevezés következtében első ízben nem alsó-ausztriai generális került Győr és a visszafoglalt várak alkotta főkapitányság élére. Az osztrák rendeket pusztán az „kárpótolhatta”, hogy 1600 áprilisáig Hager is viselte mind magyaróvári, mind győri főkapitányi tisztét, a gyakorta távollévő Schwarzenberg feladatait pedig ténylegesen ő látta el. Az esztendő februárjában mégis már maguk a rendek kérték az egyik főkapitány elbocsátását, hiszen ezáltal rájuk már több mint egy

Kaltenbaeck, o. J. A téma 1934-ben készült bibliográfiája: Mohl Ad., 1934.

8469 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 200. fol. 540. Adolf von Schwarzenberg jelentése arról, hogy Szentmártont a törökök üresen hagyták. 1598. április 3., Győr.

84710 Schels, 1829. 189–195.; Veress D. Cs., 1983. 147.; Hungler, 1986. 87. és Lévai, 1993. Emellett májusban Schwarzenberg még Székesfehérvár rajtaütésszerű elfoglalásával is megpróbálkozott, ez az akció viszont nem járt sikerrel. Schels, 1829. 314–316. és Veress D. Cs.–Siklósi, 1990. 118.

84811 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 201. fol. 130. 1598. április 1. és Uo. Exp. Bd. 200. fol. 163. 1598. május 10.

84912 Minderre lásd a Haditanács fennmaradt mutató könyveinek bejegyzéseit: Uo. Exp. Bd. 200. és Reg. Bd. 201. fol. passim, valamint ÖStA KA AFA 1598/3–1598/13. passim.

85013 ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 201. fol. 134. és fol. 136. 1598. augusztus 6. és november 12.

85114 Schwarzenberg „soll mit Guettachten berichten, wie das Capittl unnd die Burgerschaft zu Raab wider aufzurichten.” Uo. Reg. Bd. 201. fol. 133. 1598. július 19.; A városi önkormányzat újjáéledésére: Gecsényi, 1986. 102–103.

85215 Mindkettőjük aktívan részt vett – főleg osztrák rendek által fizetett csapatok élén – a tizenötéves háborúban. Az előbbi általában lovasok, az utóbbi pedig gyalogosok élén szolgált. (Stangler, 1972. 20–21. és 86–89.) A győri főkapitányságra nevük már 1587-ben, Andreas Teufel második lemondásakor is felmerült. NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–25. fol. 6–8.

85316 Az adatokat lásd az archontológiában, valamint ÖStA KA AFA 1594/13/2.

esztendeje két főtiszti fizetés nehezedett.⁸⁵⁴ 17 A Haditanács azután természetesen a távozását amúgy is sürgető Hagert mentette fel posztjáról, ekként a győri végvidék főkapitánya 1600 tavaszától már egyedül Adolf von Schwarzenberg volt.

Miközben Hager, Schwarzenberg és a bécsi hadvezetés a nagy nehézségek közepette megkezdte a főkapitányság újjászervezését, Győr felszabadítását Európa-szerte óriási fellélegzés és ünneplés követte. Bécsben, Prágában, a birodalmi városokban, Rómában és Velencében, de még a távoli Madridban is hálaadó istentiszteletekkel, körmenetekkel és valóságos örömnünnepek tartásával köszöntötték a kereszténység egyik legfőbb védőgátjának visszavételét.⁸⁵⁵ 18 Hasonló visszhangja majd csak majd egy évszázad múlva Buda 1686. és Belgrád 1688. évi visszafoglalásának volt. Az ünnepségek mellett Európa-szerte képes tudósításokkal szolgáló rölapok száza, versek és hősi énekek tucatjai, valamint különféle emlékművek adták hírül a csodába illő, váratlan, de bravúros katonai teljesítményt. Március 29. pedig igen hosszú időre emlék- és ünnepnap maradt a győri katonaság és polgárság számára. A 17. században például az egyébként gyakorta komoly vitákban összeütköző három nemzetbeli (magyar, német és rác) katonák, polgárok és nemesek, ²²⁴valamint a főkapitány, a püspök–főispán és a kanonokok együtt emlékeztek az 1598. évi nagy eseményre. A püspökök az ünnep emlékére körmenetet tartottak, a tüzérek pedig az erődítmény bástyáin erre a célra felállított tizenkét ágyúból díszlövésekkel adták hírül,⁸⁵⁶ 19 1598 tavaszán európai jelentőségű esemény színhelye volt Győr vára.

A győri őrség és polgárság mellett a végvidék ellátásban oly fontos szerepet játszó osztrák rendek is igyekeztek méltó emléket állítani az életükben igen nagy pozitív változást hozó eseménynek. Alsó-Ausztria helytartója, Ruprecht von Stozing báró ezért 1598. április 25-én Rudolf császár parancsára rendeletben írta elő, hogy tartománya minden községében a korábban kidőlt vagy rossz állapotban lévő útszéli keresztet két hónap alatt újítsák fel, majd azokon jól olvasható felirat rávésésével adjanak hálát az Úristennek Győr visszafoglalásáért.⁸⁵⁷ 20 A mind a mai napig számos helyen fennmaradt „győri kereszt” (*Raaberkreuze*) mellett a rendek Pálffy Miklósnak igen díszes aranyserleget, II. Rudolf császár pedig Schwarzenberg grófnak 100 000 aranyat, valamint egy morvaországi mezővárost adományozott, sőt 1599 nyarán még birodalmi grófjainak sorába (*Reichsgrafenstand*) is felvette.⁸⁵⁸ 21 A császár, valamint Alsó-Ausztria előkelőinek bőkezűsége és hálája, valamint Bécs örömmujongása teljességgel érthető volt, hiszen – miként a prágai pápai nuncius 1598. április 6-án jelentette Rómába – „Győr visszavétele folytán Ausztria immár biztonságban van és mindezek a tartományok megszabadultak az őket eddig fogva tartó félelemtől.”⁸⁵⁹ 22 A pápai követ szavai a lehető legtalálébban fejezték ki a kedvezővé vált hadihelyzetet, hiszen a győri főkapitányság ezt követően egészen a törökök Magyarországról történt kiveréséig szilárd védőpajzsul szolgált a Habsburg Birodalom keleti tartományai és a bécsi császárváros számára.

225 VIII. Zárszó

Kötetünk írásakor ugyan a terjedelem terén nem volt megkötve kezünk, Győr 1598. évi visszavétele éppen ott parancsol megálljt munkákban, ahol a főkapitányság történetében egy új korszak kezdetének első jeleit ismerhetjük fel. Bár a végvidék újjászülésének esztendeje az egész magyarországi határvédelmi rendszer fejlődésében nem tekinthető fordulópontnak – annak az 1606. esztendőre kell tartanunk –, Adolf von Schwarzenberg főkapitányi kinevezése már mégis jelezte, új korszak köszöntött be a Balaton és a Duna közötti védelmi zóna történetében. A győri generalátus fejlődésének második nagy fejezetében, az 1598-tól a 18. század legelejéig tartó hosszú évszázadban, ugyan a bemutatott hatásköri küzdelmekben, a finanszírozási rendszerben és a végvidék működtetését biztosító, már kiforrálódott módszerekben még hosszú ideig nem következtek be alapvető változások, a császárvárost oltalmazó védőövezet 17. századi fejlődése mégis számos tekintetben eltért a korábbiaktól. Ezt a korszakot majd bemutató második kötetünk előljárójaként megemlíthetjük, mindez elsősorban mégsem a magyarországi határvédelem belső fejlődésével, hanem a Habsburg Birodalom hadvezetésének új keleti politikájával, illetve a Haditanácsnak éppen a tizenöt éves

85417 NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–20. fol. 4–5. és fol. 6–7. 1600. február 14. előtt és február 16., Bécs.

85518 Kaltenbaeck, o. J. passim; Mohl An., 1913. 65–77.; Vöcelka, 1981. 279–299.; Braudel, 1996. 1273.: 76. jegyz.; valamint legújabban Bocatus, 1998.

85619 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 294. fol. 171–172. 1646. április. Vö. még: Mohl An., 1913. 78–86.

85720 Berger, 1885.; Mohl An., 1913. 75–77.; Vöcelka, 1981. 296–299. és Galavics, 1986. 57.

85821 Schwarzenberg és Pálffy megjutalmazására: Jedlicska, 1897.; Mohl An., 1913. 69–70.; Lengyel, 1983. 30–32.; Galavics, 1986. 57. és Záhó, 1998.

85922 Mohl An., 1913. 65.

háborúnak köszönhetően bekövetkezett jelentős átalakulásával állt összefüggésben.

Mindezen markáns változások ellenére a törökkor végéig a győri főkapitányság megmaradt a Habsburg Birodalom keleti határvédelme legfontosabb övezetének. A császárváros elővédjének és Alsó-Ausztria ütközőzónájának a szerepét azonban az oszmánok kiűzéséig elsősorban annak köszönhetően tölthette be, hogy – miként bemutattuk – a bécsi hadvezetésnek 1556-ra sikerült létrehoznia a generalátust, majd kialakítania azokat az alapvető ellátási és szervezési módszereket, amelyek a védőzóna működtetését biztosítani tudták. Ennek a hosszú fejlődési folyamatnak az első állomása az 1530-as években – a magyarországi királyi főhadparancsnokok, illetve Győr környékén Bakith Pál könnyűlovasainak segítségével – annak a területnek I. Ferdinánd számára történő biztosítása volt, amely azután alkalmas lehetett egy ütközőzóna kiépítésére. Ebben az időszakban az osztrák tartományok határain kívülre, azaz a magyar hadszíntérre vezetett hadjáratok során még egy fontos folyamat is kezdetét vette. Nevezetesen: Ferdinánd király hadvezetése megkezdte a magyarországi hadügy központi irányításának átvételét a két király küzdelmében sodródó magyar rendektől, illetve – nádor nem lévén – legfőbb vezetőjüktől a helytartótól. Mindeközben megkezdődött a későbbi Udvari Haditanács első kezdeményeinek a kialakulása is. A magyar történetírás által ez ideig gyakran Ferdinánd király „semmittevésének” minősített harmincas években tehát már születtek fontosabb eredmények, sőt alapvető változások vették kezdetüket. S ne feledjük, Szülejmán szultán birodalma éppen ebben az időben ért el csúcsára, miközben Magyarország Habsburg királya ekkor még nem volt a Német–Római Birodalom császára.

A középkori magyar főváros 1541., majd Esztergom és Székesfehérvár 1543. évi eleste a főkapitányság kialakulásának folyamatát óriási lökéssel lendítette tovább. Ezen sokkhatások és a törökök magyarországi berendezkedése után az ütközőzóna létrejöttében az első mérföldkövet az 1546. esztendő jelentette. Ettől kezdve az alsó-ausztriai rendek évente megszavazott és az 1550-es évekig egyre növekvő, majd azután állandósuló pénzsegélyekkel kapcsolódtak be a Balatontól északra fekvő várak fizetésébe. Az ütközőzóna területének királyi hadjáratokkal történt biztosítását követően tehát második fázisban [226](#) megkezdődött magának a végvárakra épülő védelmi övezetnek a megszervezése, elsősorban a rendek által tartott őrségek segítségével. Az igen jelentős éves segélyek (általában 138 000 rajnai forint) az egyre fogyatkozó területű Magyarország jövedelmeinek mintegy 20 %-ára rúgtak, ami páratlanul jelentős támogatás volt még akkor is, ha jól tudjuk, az előírt pénzüsszegek – a magyar hadiadóhoz hasonlóan – sohasem érkeztek meg rendszeresen a győri végekre. A tekintélyes támogatásnak köszönhetően emleget(het)ték gyakorta a 16. században a Balaton és Duna közötti határövezetet „osztrák végekként” (*österreichische Grenze*). Mivel a törökök a Habsburg-főváros elleni terveik miatt ezen a területen állomásoztatták mindig a legjelentősebb katonaságot, az idegen segítség, valamint a királyi főhadparancsnokok és főhadimarsallok (elsősorban Niklas Graf zu Salm, Reinprecht von Ebersdorf, Erasm Teufel, Ehrenreich von Königsberg és Sforza Pallavicini örgróf) szervezőmunkája nélkül Magyarország önerejéből nem tudta volna elkerülni a török megszállást. A győri főkapitányság és egyúttal a határvédelmet irányító központi hadügy-igazgatási szerv, az Udvari Haditanács végül egyaránt 1556-ban jöttek létre már valóban többé-kevésbé megszilárdult szervezeti keretek között. Ezt követően az 1552. és az 1566. évi háborúk eseményei miatt ugyan még szükség volt jelentős átszervezésekre, ezek azonban hozzásegítették az első két főkapitány, Adam Gallt és Eck Graf zu Salmot, hogy a Pallavicini által megkezdett úton és az általa kialakított módszerek tökéletesítésével egyre egységesebbé formálják a generalátus képét és működését. Utódaiknak azután a végvidék irányításakor már ezeken az alapokon kellett az 1568. évi drinápolyi békével beköszöntő „nyugalmasabb” időszakban továbbhaladniuk. 1546 és 1556. után azután már csak 1576–1577 és 1594, illetve 1598 jelentettek újabb fontos állomásokat a védelmi övezet történetében. A főkapitányság megszületése után két évtizeddel ugyanis – az egész határvédelmi rendszerhez hasonlóan – a győri végek korszerűsítésére is mindenképpen szükség volt. Az 1577. évi nagy bécsi haditanácskozáson megfogalmazott reformok viszont teljességgel nem valósultak meg, hiszen a hosszú békeidőszak egyáltalán nem kedvezett a határvédelem korszerűsítésének. Ehhez újabb sok száz ezer forintra lett volna szükség. Győr 1594. évi elestében elsősorban mégsem a végvidék leromlott viszonyai, hanem a Mátyás főherceg vezette felmentő sereg baklövésai játszották a legjelentősebb szerepet. Önmagában az egész kereszténység védőbástyának szerepét egyetlen végvár sem láthatta el, ráadásul nem Magyarország első, már modernnek nevezhető és óriási hadigépezeteket megmozgató háborújában.

A túlnyomórészt idegenből fizetett, és onnan hadianyaggal ellátott, sőt a részben még élelmiszerrel is külföldről kisegített győri főkapitányság a legmarkánsabb példája lett annak, hogy ezeket a segélyeket védelmük érdekében az osztrák és birodalmi rendek korántsem adták ingyen. Az idegen segítségnek óriási ára volt: eleinte csak beleszólás, később pedig már csaknem kizárólagos ellenőrzés és irányítás a császárváros számára legfontosabb védőzónában – miként ez a hadügy és határvédelem központi irányítása terén is történt. Noha mindez alapvetően sértette a magyar rendek érdekeit, nem feledkezhettünk meg arról,

hogy Mohácsot megelőzően szinte ugyanilyen módszerekkel – bár a hadügy fejlettségének megfelelően még jóval kezdetlegesebb formában és más politikai viszonyok között – használta hosszú ideig sikerrel a magyar hadvezetés az ország ütközőzónáiként a délszláv államokat. A hódítással szemben fellépő önvédelmi reflexek tehát legalapvetőbb mechanizmusaikban szinte semmit sem változtak és ez független volt, sőt maradt egyébként a későbbi évszázadokban is attól, hogy magyar, Habsburg, francia, angol vagy akár orosz hadvezetésről volt-e szó.

227A rendeknek a hadügyi pozíciókhoz való ragaszkodása az általuk is állandóan szorgalmazott segélyek ellenére az önvédelmihez hasonlóan szintén automatikus és teljességgel elfogadható reflex volt. Már a Mohács utáni másfél évtizedben is meglehetősen szkizofrén helyzetbe kerültek, amely azután Buda elestét követően csak tovább fokozódott. Miközben belátták, hogy országuk megmaradása nem lehetséges Habsburg uralkodójuk idegen tartományainak pénz és hadisegélyei nélkül, nehezen tudták elviselni, hogy saját országuk kellős közepén, új fővárosuk, Pozsony szinte közvetlen szomszédságában egy olyan főkapitányság jön létre, amelynek kormányzásába egyre kevesebb a beleszólásuk. Miután a Mohács előtti egységes határvédelmi struktúra a külföldi segélyeknek, valamint a bécsi és a magyar hadvezetés érdekeinek köszönhetően megbomlott, törekvéseiket a Balaton és a Duna közötti végeken nem koronázhatta siker. A Dunántúlon ugyanis az 1566 utáni évekre véglegesen két fajta főkapitányság alakult ki: a győri és a kanizsai végvidéki, illetve a dunántúli kerületi generalátus, amelyek közül az előbbiek vezetői a végvárak hadinépével, míg az utóbbi irányítója a meglehetősen elavult rendi–nemesi hadkiegészítésű katonasággal rendelkezett. Azaz ismételt hangsúlyozni szeretnénk, nem a dunántúli főkapitányság vált 1566-ban ketté, miként ezt eddigi hadtörténeti irodalmunk vélte, hanem az eltérő érdekeknek és ellátási szisztémának megfelelően a védelmi rendszer kettős jelleget öltött. A bécsi hadvezetés és a magyar rendek eltérő érdekei tehát megmutatkoztak a határvédelem újonnan kialakult szervezetében is.

Nádasdy Tamás nádor, majd fia, Ferenc törekvései a győri főkapitányok hatáskörének korlátozására a Haditanács és a Rába partján székelő generálisok mindvégig kitartó ellenállása miatt ezért nem járhattak komolyabb eredményekkel. A bécsi udvar számára már valamivel kevésbé fontosabb délnyugat-dunántúli végeken viszont nagyobb mozgásteret engedtek a magyar rendek legfőbb hadügyi képviselőinek és környék jelentősebb birtokosainak, akiknek hasonlóképpen elvitathatatlan érdemeik voltak abban, hogy Magyarország megmenekült a teljes megszállástól. A győri generalátus kormányzásába azonban a bécsi hadvezetés és a 16. században ennek javát adó alsó-ausztriai rendek nem engedtek beleszólást, és kíméletlenül igyekeztek visszaverni a magyar rendek és a Nádasdyak minden ez irányú próbálkozását. A végvidék ekként maradhatott meg 1594-ig a kivétel nélkül alsó-ausztriai származású főkapitányok ellenőrzése alatt a Habsburg Birodalom magyarországi határvédelmi rendszerének legjobban ellenőrzött és ellátott védelmi övezetének. Az idegen főkapitányok pedig – akik történetírásunk „toposzával” ellentétben sohasem voltak egyúttal a Haditanács elnökei – ténylegesen az uralkodó képében, azaz (miként a korabeli források fogalmaztak) királyképeként, ténylegesen tehát hadügyi kormányzókként igazgatták az ütközőzónát. A bécsi udvar és a birodalom számára – ellentétben az osztrák és a horvát történetírás gyakran felbukkanó álláspontjával – véleményünk szerint a legfontosabb ütközőzónát, az igazi „osztrák végeket” az Adriai tengertől az erdélyi határig maga a győri főkapitányság jelentette. Minden más végvidék – néhány kritikus időszaktól eltekintve – Bécs számára mellékfrontvonalnak számított, miként egyébként az „örök ellenségnek”, az oszmán hadvezetésnek is. A generalátus földrajzi kiterjedéséhez és várainak nem túl nagy számához viszonyítva a 16. század közepétől ezért állomásozott mindvégig a győri végeken a legtekintélyesebb létszámú katonaság és ezért fordították ennek fenntartására arányaiban a legjelentősebb összegeket. A győri főkapitányság és ezáltal gyakorlatilag csaknem az egész ország megmaradása tehát alapvetően Közép-Európa segélyeitől függött, miként hasonlóképpen a győri végvidék kitartásához volt kötve magának a császárvárosnak és a keleti Habsburg Birodalomnak a sorsa és nyugalma is.

228IX. A Győri végvidék 16. századi archontológiai és életrajzi adattára (1543–1598)

1. Főkapitányok archontológiája

ELŐZMÉNYEK: magyarországi királyi főhadparancsnokok, főhadparancsnok-helyettesek és (fő)hadimarsallok (főtábornesterek) Győrben és Komáromban mint a győri főkapitányok elődjei (1543–1556)

1543. márc. 31.–1544. jan. Hans Ungnad Freiherr zu Sonnegg magyarországi főhadparancsnok

1542. okt. Az alsó-ausztriai rendek U-t javasolják az üresedésben lévő tisztségre, de ő ezt ekkor még visszautasítja. (Hametner, 1970. 59.)
1543. márc. 31. U. tudatja Albrecht Herzog von Preußennel, hogy ebben az esztendőben újra felfogadta őt I. Ferdinánd magyarországi királyi főhadparancsnoknak. (Voigt, 1858. 220.: No. II.)
1543. ápr. 23. „*supremus rerum bellicarum in Hungaria capitaneus*” (Lukinich, 1941. 258.: No. 107. Vö. még: 1543. okt. ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1543. fol. 5–9.)
1544. jan. miután az osztrák rendek többszöri kérelme ellenére 1543-ban U. kérte elbocsátását tisztéből, I. Ferdinánd ekkor elfogadja lemondását (Zimmermann, 1981. 210. és Hametner, 1970. 61.)
1544. jan. 15. U. még Győrben tartózkodik. (Uo. 74.)
1544. ápr.–1545. nov. 10. Leonhard Freiherr von Vels magyarországi főhadparancsnok
1543. nov. A lemondásra kész U. helyére az osztrák rendek V.-t javasolják a tisztségre. (Hametner, 1970. 74.)
1544. ápr. 1. *Bestallung* V.-nek a tisztségről. (Liepold, 1998. 317.: 386. jegyz.)
1544. szept. 18. „*capitaneus tocius exercitus in Hungaria generalis*” (MOL E 200 Tétel 7. fol. 72–73. Vö. még Hametner, 1970. 74. és Bedy, 1933. 151.)
- 1545 az egykori bécsi *Predigerbastion* felirata szerint „*VTRIVSQ[ue] MILITIAE MAGISTER*” (Eberle, 1911. 231.)
1545. nov. 10. † (Lásd az életrajzi lexikon erre vonatkozó adatait.)
1545. okt.–1552. márc. 7. után Reinprecht von Ebersdorf, Graf zu Tierstein főhadparancsnok-helyettes és 1547–1552 egyúttal magyarországi hadimarsall
1545. okt. 25. „*supremi capitaneatus locumtenens*” (Hazai okmánytár, 1867. 453–455.: No. 319. és az irat újabb kiadása: Lukinich, 1941. 335–338.: No. 151.)
1546. márc. 12. „*vicecapitaneus noster generalis*” (MOL E 185 Niklas Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Tamáshoz. 1546. március 12., Bécs.)
- 229 1547. ápr. 2. „*Obrister Leyttinambt unnd Veldtmarschalch*” (NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–8. fol. 1–4.)
- 1549 „*az Ausztriától a Tiszáig húzódó terület főtábormestere*” („*maestre de campo general*”) (Szakály, 1986/1. 65.⁸⁶⁰¹)
1551. márc. 1. „*locumtenens*” (MOL E 185 Reinprecht von Ebersdorf levele Nádasdy Tamáshoz. 1551. március 1., Komárom.)
1551. máj. 30. „*Obrister Veldtmarschalch*” (ÖStA KA AFA 1551/5/36.)
- 1551 „*a Tiszáig húzódó területek főtábormestere*” („*maestre de campo general*”) (Szakály, 1986/1. 125.)
1551. jún.–júl. „*bellicus marsalcus*” (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 58. Konv. A. fol. 113–114.)
1552. febr. 6. „*Obrister Veldtmarschalch in Hungern*” (ÖStA KA AFA 1552/2/4.)
1552. márc. 7. Ehrenreich von Königsberggel még Győrben tartózkodik. (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 63. fol. 53–57.)
1546. márc. *Erasm Teufel ideiglenesen megbízott főhadparancsnok-helyettes látja el a távollévő Reinprecht von Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes feladatait*
1546. márc. 1. „*Verwalter das [sic!] Obristleittinambt in Hungern*” (ÖStA FHKA HKA HFU

8601 Noha a Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéről szóló spanyol nyelvű beszámolóban egy bizonyos „Obrestorf” is felbukkan főhadimarsallként – aki alatt az eddigi irodalom „Johann Oppperstorffot” érti (Szakály, 1986/1. 17., 318. és 323.) – ez az alak véleményünk szerint nem más, mint Ebersdorf német nevének egyik igen torzult „spanyolos” formája, noha valóban tudunk ebből az időből Hans von Oppersdorf német nehézlovaskapitány 1552. évi magyarországi szolgálatáról (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 62. Konv. B. fol. 28–30. és fol. 39., valamint Uo. Fasc. 63. Konv. B. fol. 142–145., továbbá MOL E 185 Hans von Oppersdorf három levele Nádasdy Tamáshoz. 1552–1559. Oppersdorf egyébként 1559-ben Opeln és Ratibor fejedelemségek főkapitánya volt. Uo. Uő ua.-hoz 1559. január 1., Opeln.). Az 1540-es évek második felében tehát a spanyol csapatok hadimarsallja (*maestre de campo*), Bernardo de Aldana mellett Magyarországon Ebersdorf személyében pusztán egyetlen főhadimarsallt találunk, aki nevét általában „Reinprecht von Eberstorff” alakban írta alá. Lásd például ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 58. Konv. A. fol. 109–110. Reinprecht von Ebersdorf Miksa főherceghez. 1551. június 28., Komárom.

rote Nr. 2. 1546. fol. 48. a.)

1546. márc. 21.–1550. dec. 26. előtt Niklas Graf zu Salm und Neuburg (der Jüngere) főhadparancsnok

1546. márc. 21. I. Ferdinánd utasítása S. részére tiszteről. („*Unnserer Cron Hungern, der Windischen, Crabatischen unnd Niderösterreichischen Lannden Öbrister Veldhaubtman*”)
(ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. 1546–1547. fol. 14–29.)

1549. szept. „*Gróff Miklós, a ’Ferdinánd Király hadi Generálissa*” (Helytelenül 1551. évi dátummal: Pethő, 1993. 114.)

1550. dec. 26. előtt, Eger várában † (Lásd az életrajzi lexikon erre vonatkozó adatait.)

2301548. jan. *Erasm Teufel* ideiglenesen megbízott főhadparancsnok-helyettes látja el a Bécsben távollévő *Reinprecht von Ebersdorf* főhadparancsnok-helyettes feladatait

1548. jan. 6. „*locumtenens noster* [ti. Ebersdorfé] *Jaurini*” (MOL E 185 Reinprecht von Ebersdorf levele Nádasdy Tamáshoz. 1548. január 6., Bécs.)

1550. dec.–1551. ápr. *Reinprecht von Ebersdorf* főhadparancsnok-helyettes látja el a *Niklas Graf zu Salm und Neuburg* halálával megüresedő főhadparancsnoki tisztséget

1550. dec. 30. I. Ferdinánd értesíti Nádasdy Tamás dunántúli főkapitányt, hogy S. halála után tartson jó kapcsolatot E.-fal és működjön vele együtt az ország védelme érdekében. („*locumtenens capitaneatus generalis*”) (ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 110.)

1551. ápr. 27. I. Ferdinánd Gainbaptista Castaldót nevezi ki magyarországi főhadparancsnokká, pontosabban Miksa cseh király és osztrák főherceg magyarországi hadügyi helyettesévé, ill. utasítás C. részére. (*Verwalter des Kriegsgeneralats Erzherzog Maximilians in Ungarn*) (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 57. Konv. B. fol. 165–173. és kiadása: Utiešenovia, 1881. 24–32.: No. VII.)

1551. aug.-tól Ehrenreich von Königsberg könnyűlovas-főkapitány Győrben, előbb Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes mellett, majd 1552. márc.–nov. a betegeskedő Ebersdorf helyett már maga a főhadparancsnok-helyettes – olykor már viseli a győr főkapitány (*supremus capitaneus Jauriensis*, *Oberst zu Raab*) tisztség-elnevezést is

1551. aug. 8. Utasítás K. részére mint 800 könnyűlovas kapitánya Győrben – Reinprecht von Ebersdorf főhadimarsall alárendeltségében – tisztné az esztendő végéig történő ellátására. (ÖStA KA AFA 1551/8/12.)

1551. aug. 14. Tekintettel Ebersdorf betegeskedésére és komáromi gyógyítására I. Ferdinánd K.-t azonnal Győrbe rendeli. (Uo. 1551/8/26.)

1551. szept. 8. „*Hauptman über ain Anczall gerinnger Pherdt*” (Uo. 1551/9/14.)

1551. szept. 10. I. Ferdinánd felszólítja K.-t, hogy a Bécsbe gyógykúrára távozó Ebersdorft helyettesítse főhadimarsalli tisztségben. Ebersdorf november 27-én még vagy már újra Bécsben van. (Uo. 1551/9/20. és 1551/11/50.)

1551. nov. 8. K. „*supremus capitaneus Regiae Maiestatis Jaurini*” (Telekessy Imre levele K.-hez. Uo. 1551/11/14.)

1551. nov. 25. „*Öbrister Hauptman zu Rab*” (Uo. 1551/11/48.)

1552. febr. 20. „*supremus capitaneus levis armaturae Regiae Maiestatis*” (MOL E 185 Ehrenreich von Königsberg Nádasdy Tamáshoz. 1552. február 20., Győr.)

2311552. márc. 25. „*suppremi capitaneatus locumtenens*” (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 218.)

1552. márc. 27. K. elsősorban betegsége miatt kéri elbocsátását. (Uo. fol. 214–220.)

1552. júl.–aug. K. még mindig 641 lovas élén parancsnokol Győrben. (MOL E 211 Series II. Tétel 3. fol. 177–178.)

1552. dec. 23. K. még Győrben tartózkodik, de már biztosan nem tölti be tiszttét. (MOL E 185 Ehrenreich von Königsberg Nádasdy Tamáshoz. 1552. december 23., Győr)

1552. nov. 16.–1555. dec. Sforza Pallavicini örgróf magyarországi főhadimarsall

1552. nov. 16. Engedelmességre intő levél a magyarországi gyalogos és lovas végvári katonasághoz és a naszádosokhoz P. kinevezése kapcsán. („*supremus bellicus marschalcus*”) (ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 49. Konv. A. fol. 39–40.⁸⁶¹²)

1552. nov. 16. Utasítás P.-nak tisztről. („*supremus marescalcus bellicus regni Hungariae*”) (Uo. Fasc. 68. Konv. A. 1552. Nov. fol. 108–112. és Köhbach, 1994. 214.: 78. jegyz.)

1553 P. török címzése: „*Komaranda olan kiral kepi I'vorca beg*” (ÖStA HHStA Turcica Karton 10. Konv. 1. fol. 14. és Petritsch, 1991. 88.: No. 215. reg.)

1555. júl. 6. P. még Győrben tartózkodik. (MOL E 185 Sforza Pallavicini levele Nádasdy Tamáshoz. 1555. július 6., Győr)

1555. okt. 5. „*generalis capitaneus Regiae Maiestatis*” (Barabás, 1898. 320–322.: No. CCV.)

1555. dec. P.-t – a velencei követjelentések szerint – saját kérésére Győrből Bécsbe rendelik,

8612 Az iratot 1552 helyett az 1542-ben kelt okmányok közé sorolták.

ahova azután már nem tér vissza. (Köhbach, 1994. 215.: 78. jegyz.)

Már ténylegesen GYÖRI VÉGVIDÉKI FŐKAPITÁNYOK:

1556. ápr. 15. előtt–1560. márc. 1. Adam Gall zu Loßdorf

1556. jan. 31. előtt G. már Győrben tartózkodik, de még csak mint királyi biztos. (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 76. Konv. A. fol. 1–3.)

1556. ápr. 15. előtt I. Ferdinánd *Bestallung*ja G.-nak a tisztségről. (ÖStA KA Best. No. 41.)

1557. ápr. 15. „*supremus Jaurini capitaneus*” (MOL E 185 Ehrenreich von Königsberg levele Nádasdy Tamáshoz. 1557. április 15., Bécs.)

1557. máj. 20. Újabb *Bestallung* – lemondási kérelmét követően – G. részére a tisztség további egy esztendeig való ellátásáról. („*Obrister zu Rhab*”, ill. „*Öbrister zu Raab*”) (ÖStA KA Best. No. 41. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 140. fol. 37.)

1559. nov. 18. előtt G. újra kéri elbocsátását. (Uo. Reg. Bd. 141. 1559. Nov. 18. No. 33.)

232 1559. dec. Tovább tárgyal a Haditanács G.-al elbocsátása ügyében. (Uo. 1559. Dez. No. 37.)

1560. jan. 23. I. Ferdinánd parancsa G.-hoz, hogy március 1-ig még maradjon tisztében. (Uo. 1560. fol. 5.)

1560. febr. 19. G.-hoz levelet intéz a Haditanács, hogy március 1-től tisztében Eck Graf zu Salm váltja fel. (Uo. 1560. fol. 12.)

1560. márc. 1.–1574. júl. 9. Eck Graf zu Salm und Neuburg

1560. jan. 2. S. közli Nádasdy Tamás nádorral, hogy többek között az ő ajánlására és az uralkodó felkérésére egy esztendőre elvállalta a tisztséget. (MOL E 185 Eck Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Tamáshoz. 1560. január 2., Pozsony.)

1560. febr. 8. után Utasítás a S. beiktatására rendelt biztosoknak. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1560–1569. fol. 1. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. fol. 10.)

1560. febr. 19. után a Haditanács elrendeli az alsó-ausztriai kormányzóságnak, hogy S.-ot a jövőben *Bestallung*ja szerint fizessék. (Uo. fol. 12.)

1560. febr. 19. után a Haditanács megparancsolja Karl Haiden mustramesternek, hogy legyen márc. 1-én Győrben és segédkezzék a kirendelt biztosoknak S. beiktatásában. (Uo.)

1560. febr. 29. Engedelmességre intő levél a győri német és magyar katonasághoz, ill. külön a polgársághoz S. kinevezése kapcsán. (ÖStA KA Best. No. 283. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. fol. 12.)

1560. márc. 1. S. beiktatása Győrben. (Uo.)

1560. márc. 1. *Bestallung* S. részére tisztről. (Uo. fol. 14.)

1560. márc. 1. Utasítás S. részére tisztről. (Uo.)

1560. márc. 1. Engedelmességre intő levél a győri végvidék kapitányaihoz S. kinevezése kapcsán („*Gehorsambrief an die Hauptleuth an den Hungerischen Graniczen per Graven von Salm*”). (Uo.)

1562. márc. 12. Újabb engedelmességre intő levél Török Ferenc pápai, devecseri Choron János devecseri, rátóthi Gyulaffy László tihanyi, Thury György palotai, Kuchovith György szentmártoni, Wathay Lőrinc cseszneki és Búza Benedek vázsonykői kapitányokhoz – azaz „*capitaneis in finibus Austriacis intra Danubium et lacum Ballathon existentibus*” – arról, hogy a jövőben S. győri főkapitányt előjárójuként, azaz végvidéki főkapitányuként tiszteljék. (ÖStA KA Best. No. 106.)

1569. márc. 31. „*az hatalmas római császárnak tanácsa és főhelytartója Győrött*” (Takáts, 1915–1917. II. köt. 82.: 1. jegyz.)

1572. febr. 1. „*Generallobbrister zu Raab*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1572. Mai No. 77.)

1574. júl. 9., Győr † (Reusner, 1586. No. V. Vö. még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 158. fol. 120.)

233 1574. júl. 9. utántól–1575. febr. 23. utánig Jakosith Ferenc és Gregoróczy Vince ideiglenesen megbízott főkapitányok

1574. júl. 9. után a Haditanács elrendeli J.-nak és G.-nak a főkapitányi tisztség ideiglenes ellátását („*die Verwaltung des Obersten Bevelchs*”). (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 159. fol. 223.)

1574. júl. 25. Már ketten intézkednek a győri magyar és német őrség viszálya ügyében. (Uo. Exp. Bd. 158. fol. 219.)

1575. febr. 23-án még ők járnak el a veszprémi katonák egyik kihágása ügyében. (Uo. Exp. Bd. 160. fol. 149.)

1575. márc.–1577. ápr. 22. utánig Andreas Teufel Freiherr zu Gundersdorf

1574. aug. 23. Az alsó-ausztriai rendek Karl Ludwig von Zelkinget vagy Hans Ruebert javasolják Eck Graf zu Salm und Neuburg megüresedett tisztére. (NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–27. fol. 3–4.)

1574. aug. 30. Miksa király újabb kérelmére a rendek ezúttal T-t ajánlják a főkapitányi posztra. (Uo. fol. 5.)

1574. szept. 2. A rendek újabb javasoltjai: Niklas Graf zu Salm der Jüngere, Wilhelm von Hofkirchen, Heinrich von Puchaim, Hans Rottal és Bernhard von Hadregg. (Uo. fol. 6–7. Vö. még a fentiekre: Pertl, 1939. 29.)

1575. jan. 1–4. A Haditanács tárgyalásokat folytat T.-lel a tisztség elvállalásáról. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 161. fol. 155. és Uo. Exp. Bd. 160. fol. 149.)

1575. jan. 6. Engedelmességre intő levél a győri magyar őrséghez T. kinevezése kapcsán. (ÖStA KA Best. No. 283.)

1575. jan. 7. Engedelmességre intő levél a végvidék kapitányaihoz – közöttük a fonyódihoz, lengyeltóthi Lengyel Andrásához is – T. kinevezése kapcsán. (Uo.)

1575. jan. 15. Utasítás T.-nek a tiztségről. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1570–1579. fol. 16.)

1575. jan. 15. II. Miksa császár értesíti az alsó-ausztriai kormányzóságot T. kinevezéséről. (ÖStA KA Best. No. 250.)

1575. jan. 15. Engedelmességre intő levél a győri német katonasághoz T. kinevezése kapcsán. (Uo. No. 283.)

1575. febr. 6. Beiktatásáról tárgyal a Haditanács T.-lel. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 161. fol. 155.)

1575. márc. T. már beiktatott főkapitányként jár el a végvidék ügyeiben. (Uo. Exp. Bd. 160. fol. 149–150.)

1576. jan., majd márc. vége T. kéri elbocsátását tisztéből, de a Haditanács felszólítja, hogy 1577. jan. közepéig lássa el azt. (Glatzl, 1950. 71. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 162. fol. 133–134.)

1576. dec. 30. II. Rudolf császár jóváhagyja, hogy T. márc. 1-ig szolgáljon tisztében Győrben. („*Obrister zu Raab, Andre Teüffl, biß auf Prima Martii alda zuverharen bewilligt*”) (MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 148–149.)

234 1577. jan. 15. T. ismételten sürgeti elbocsátását. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 164. fol. 70.)

1577. márc. 8. T. „*will noch biß auf die Ostern daselbst verbleiben*”. (Uo. fol. 71.)

1577. ápr. 22. T. még valószínűleg Győrben tartózkodik. (Uo.)

1577. máj.–1577. aug. Karl Ludwig von Zelking

1576. dec. 31. Rudolf császár elrendeli Ernő fhg.-nek, hogy kezdjen tárgyalásokat Z.-gel a győri főkapitányság elvállalásáról. (MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 148–149.)

1577. ápr. 22. után Z. fizetést kér a győri katonaságnak, a szokásoknak megfelelően – nyilván – beiktatása alkalmából. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 164. fol. 71.)

1577. máj. 15. Z. már Győrben tartózkodik. (Uo.)

1577. aug. 20., Győr † (Lásd az életrajzi lexikonban.)

1577. aug. végétől–szept. elejéig Jakosith Ferenc és Gregoróczy Vince ideiglenesen ellátják a főkapitányi feladatokat

1577. aug. 21. J.-t és G.-t bízza meg a Haditanács a főkapitányi feladatok ideiglenes ellátásával. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 165. fol. 81.)

1577. aug. 21–31. Ketten együtt intézkednek a végvidék különféle ügyeiben. (Uo. Exp. Bd.

164. fol. 74.)

1577. aug. 31. Levelet intéz a Haditanács J.-hoz és G.-hoz a tisztség ideiglenes ellátása ügyében, illetve valószínűleg T. számára történő átadásáról, az utóbbi Győrbe érkeztekor. (Uo. Reg. Bd. 165. fol. 82.)

1577. szept. 4.–1588. ápr. 6. Andreas Teufel másodszor

1577. aug. 20. Utólag, 1578. január 20-án, ettől a naptól hagyják jóvá T. főkapitányi fizetését. (NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–27. fol. 12–13.)

1577. aug. 23. előtt T. kéri korábbi tisztét, amire tárgyalásokba kezdenek vele. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 164. fol. 74. és Uo. Reg. Bd. 165. fol. 81.)

1577. aug. 24. *Bestallung* T. részére tisztéről. (ÖStA KA Best. No. 283. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 165. fol. 82.)

1577. aug. 24. A Haditanács értesíti az alsó-ausztriai kormányzóságot T. kinevezéséről. (ÖStA KA Best. No. 283.)

1577. aug. 24. Engedelmességre intéző levél a győri, tatai és palotai német katonasághoz T. kinevezése kapcsán. (Uo.)

1577. aug. 25. Engedelmességre intéző levél a végvidék kapitányaihoz T. kinevezése kapcsán. (Uo.)

1577. aug. 25. Engedelmességre intéző levél a győri káptalanhoz és Győr városához T. kinevezése kapcsán. (Uo.)

1577. aug. 31. A Haditanács elrendeli T.-nek, hogy azonnal utazzon Győrbe tisztsége átvételére. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 165. fol. 82.)

1577. szept. 4. T. már győri főkapitányként intézkedik. (Uo. Exp. Bd. 164. fol. 74.)

235 1584. ápr. T. kéri elbocsátását, de ezt a Haditanács nem fogadja el. (Glatzl, 1950. 72.)

1586. okt. 4. előtt, majd nov. 8. előtt T. újra kéri elbocsátását. II. Rudolf úgy dönt, hogy még egy vagy legalább fél évig lássa el tisztét. (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 117. Konv. A. fol. 74. és fol. 112. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 179. fol. 131–132.)

1587. jan. 28. T. csak az esztendő végéig hajlandó ellátni tisztét. (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 118. Konv. A. fol. 40–45. és fol. 65–66.)

1587. febr. 4. T. ismét tudatja, kész még egy évig Győrben maradni. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 181. fol. 112. és Uo. Reg. Bd. 180. fol. 112.)

1587. nov. 30. T. kéri elbocsátását, amire Ernő fhg.-tól a Haditanács véleményt kéri. Amennyiben a fhg.-nek T.-lél nem sikerülne megegyeznie, akkor javaslatokat is kérnek tőle a tisztségre. (Uo. Exp. Bd. 181. fol. 119. és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 120. Konv. B. fol. 30.)

1587. dec. 15. A Haditanács az alsó-ausztriai kormányzóságtól is javaslatokat kér a tisztség betöltésére. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 180. fol. 255.)

1587. dec. 16. T.-nek – miután ismét kérte elbocsátását – a Haditanács elrendeli, hogy az uralkodó végső határozatáig maradjon tisztében. (Uo. fol. 120. és Uo. Exp. Bd. 181. fol. 120.)

1587. dec. 17. Wilhelm Freiherr von Roggendorf alsó-ausztriai *Landmarschall* a *Herrenstand*ból Ferdinand Graf zu Nogarolt, Ferdinand Graf zu Hardegget, Hans Wolfart Streint, Georg Erasm von Liechtensteint, Wolf Jörgert és Wenzel Maraxit [Morackschi], a *Ritterstand*ból pedig Bernhard Leo Gallt, Christoph von Königsberget, Andreas Kielman von Kielmansegget és Erasm Braunt javasolja a főkapitányi tisztségre. (NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–25. fol. 6–8.)

1588. márc. 10. és 23. T. újjólág sürgeti elbocsátását. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 183. fol. 122., fol. 123.)

1588. márc. 24. A Haditanács tudatja T.-lél, hogy elbocsátására és Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitány beiktatására ápr. 6-án kerül sor. (Uo. Reg. Bd. 182. fol. 128.)

1585. szept.–okt. Paksy György ideiglenesen megbízott győri főkapitány

1585. ápr. 1. A Haditanács elrendeli Andreas Teufel főkapitánynak, hogy amíg a Batthyány Boldizsár és Zrínyi György közötti vitás ügyben egy kiküldött bizottság munkájában vesz részt, távollétében a főkapitányi tisztség ideiglenes ellátását („*die Verwaltung des Obristen Bevelchs*”) bízza P.-ra. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 178. fol. 106.)

1585. ápr. 2. Elrendelik Teufelnek, hogy majd vegyen részt a bizottság munkájában. (Uo. Exp. Bd. 177. fol. 108.)

1585. jún. 8. Teufelnek és Pálffy Miklósnak elrendeli a Haditanács, hogy hamarosan vegyenek részt a bizottságban. (Uo. Reg. Bd. 178. fol. 107.)
1585. aug. 31. A Haditanács megparancsolja T.-nek, hogy azonnal utazzon a bizottsághoz. (Uo. fol. 109.)
- 236 1585. szept. 11. és okt. 4. T. részt vesz a bizottság óvári tevékenységében, így ekkor P. helyettesíti tisztségében. (Uo.)
1588. ápr. 27.–nov. 19. *előttig Gregoróczy Vince látja el a kinevezett, de még távollevő Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitány feladatait*
1588. ápr. 27. A Haditanács megbízza G.-t, hogy Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitány távollétében lássa el a tisztséget („*wüerdet die Administration des Obristen Pevelchs zu Raab in Abwösen des Obristen daselbst anbevolhen*”), és ezzel kapcsolatban engedelmességre intő levelet állít ki a végvidék katonaságához. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 182. fol. 129. Vö. Glatzl, 1950. 73.)
1588. jún. 10. „*Verwaltter zu Raab*” (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 183. fol. 125.)
1588. nov.–1590. febr. 11. Ferdinand Graf zu Nogarol
1588. márc. elején a Haditanács tárgyalásokat folytat N.-l a tisztség elvállalásáról, majd 22-én megszületik Bécsben a döntés kinevezéséről. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 183. fol. 123. és ÖStA KA AFA 1588/3/8–10.)
1588. ápr. 6. A Haditanács március 24-én erre a napra tűzi ki N. beiktatását, de ténylegesen csak később érkezik állandó jelleggel N. Győrbe. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 182. fol. 128. és Pertl, 1939. 60.)
1588. ápr. 27. N. engedelmességre intő levelet kér a győri végvidék katonaságához, hogy őt Gregoróczy Vince helyettesíthesse távolléte idején a tisztségben. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 183. fol. 124.)
1588. máj. 5. Ernő fhg. tudatja a felső-magyarországi német katonasággal N. győri kinevezését, továbbá azt, hogy ennek ellenére a főtiszt még egy ideig Kassán marad. (ÖStA KA AFA 1585/5/1.)
1588. szept. 17. Rudolf király értesítő levele Lőcse városához N. győri kinevezéséről. (ŠOBA Levoča, AML II/33.)
1588. nov. 19. előtt N. már Győrben tartózkodik. (Jedlicska, 1897. 348.: No. 553. Vö. még: „*my ennekelőtte keues ideuel ... giury feő kapitansagra, kit az feölseges romay chaszar my kegyelmes wrunk reank byszot, es nekunk atta, feölseő Magiar orszagbul, Istennek hala szerenchessen es yol yde yutunk.*” N. Szinán budai pasához. 1588. nov. 23., Győr. Budai basák levelezése, 1915. 443–444.: No. 388.)
1588. nov. N. már győri főkapitányként intézkedik. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 183. fol. 128. és Uo. Reg. Bd. 182. fol. 133–134. Vö. még ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 121. Konv. C. fol. passim)
1588. dec. 14. „*az feölseges romay czaszarnak thanacha, geöry es ahoz tartozando wegeknek feo kapitanya*” (Budai basák levelezése, 1915. 28.: No. 391.)
1590. febr. 11., Bécs † (Schimka, 1967. 181. Vö. még: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 185/2. fol. 101–102.)

237 1590. febr. 11.–1592. júl. 2. Gregoróczy Vince ideiglenesen megbízott főkapitány

1590. febr. 11. A Haditanács megbízza G.-t a főkapitányi tisztség ideiglenes ellátásával („*wüerdet die Administration des Obristen Pevelchs zu Raab nach des Graven von Nagaroll Obristen daselbst Ableiben anbevolhen*”). (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 185/2. fol. 102.)
1591. jan. 15., majd jún. 14. G. kéri a győri főkapitány fizetését arra az időre, amíg a tisztség üresedésben volt, de ő azt ideiglenesen ellátta. (Uo. Exp. Bd. 186. fol. 99., fol. 104. és Uo. Reg. Bd. 187. fol. 90., fol. 94.)
1591. aug. 18. G. kéri a Haditanácstól elbocsátását. (Uo. Exp. Bd. 186. fol. 108. és Uo. Reg. Bd. 187. fol. 97.)
1591. aug. 20. előtt G. Mátyás fhg.-nél is kéri elbocsátását. (MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 295–296.)
1592. jan. 31. G. 46 évi szolgálat után kéri elbocsátását. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 188. fol. 88., ill. febr. 28. Válasz G.-nak az ügyben: Uo. Reg. Bd. 189. fol. 91.)
1592. jún. 5. és 17. G. ismét kéri elbocsátását. (Uo. Exp. Bd. 188. fol. 91. és fol. 92.)
1592. jún. 12. A Haditanács tárgyalásokat folytat Rudolf királlyal G. elbocsátása ügyében. (Uo. Reg. Bd. 189. fol. 8.)
1592. júl. 2., Győr † (Lásd az életrajzi lexikon erre vonatkozó adatait.)

[1591 Georg Erasm von Liechtenstein – kinevezik főkapitánnyá, de ténylegesen feltételezhetően sohasem tölti be a tisztséget]

1591. febr. 5. Mátyás fhg. tudatja L.-nel, hogy Rudolf császár neki adományozta a tisztséget. (MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 260–261. Utasítására egy utalás: ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1590–1597. p. 8. Vö. még a L.-nel való tárgyalásokra: NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–24. fol. 1–34., ill. Falke, 1877. 103.)
1591. febr. 5. után L. elfogadja a tisztséget. (MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 227–228. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 186. fol. 104.)
1591. febr. 14. A Haditanács értesíti Rudolf császárt, hogy L.-nel megegyeztek a tisztség elvállalásáról. (Uo. Reg. Bd. 187. fol. 2.)
1591. márc. 28. előtt L. már kinevezett, de tisztebe még nem lépett főkapitánnyá kéri 10, Győrből elbocsátott lovas oda történő visszaküldését. (Neugebauer, 1979. 91.)
1591. ápr. 4. *Bestallung* L.-nek a tisztségről. (ÖStA KA Best. No. 427.)
1591. ápr. 8. L. a győri káptalan, a polgárság és a végvári katonaság közötti ellentétek rendezésére egy bizottság kiküldését kéri, noha maga – ismereteink szerint – még nem tartózkodik Győrben. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 186. fol. 211.)
1591. ápr. 22. A Haditanács értesíti az alsó-ausztriai kormányzóságot, hogy mi módon fogadták fel L.-t, akinek április 1-től jár a fizetés. (Uo. Reg. Bd. 187. fol. 200.)
1591. ápr. 29. A Haditanács értesíti Pálffy Miklós bányavidéki végvidéki, Erasm Braun komáromi, Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitányt 238 és Geréczy Bertalan kanizsai főkapitány-helyettest L. kinevezéséről. (ÖStA KA Best. No. 427.)
1591. ápr. 29. Engedelmességre intő levél a győri, tатаi és palotai német katonasághoz L. kinevezése kapcsán. (Uo.)
1591. máj. 16. A Haditanács elrendeli Gregoróczy Vincének, hogy L.-nek, mint hamarosan Győrbe érkező főkapitánynak a korábbi főkapitányok szobáit és „*Wißmatten und Maierischafften*”-t üritse ki. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 187. fol. 93.)
1591. jún. 15. előtt † Ezen a napon Septimius és Karl von Liechtenstein kéri néhai G. E. von L. győri főkapitány zsoldjának június 30-ig történő folyósítását, amit számukra jóvá is hagynak a Haditanácsban, és erről értesítik az alsó-ausztriai kormányzóságot. (Uo. Exp. Bd. 186. fol. 229. és Uo. Reg. Bd. 187. fol. 208.)

1592. júl. 4.–okt. 16. előttig Révay Lőrinc és Martin Lasperger ideiglenesen megbízott főkapitányok Ferdinand Graf zu Hardegg távollétében

1592. júl. 4. R.-t és L.-t Gregoróczy Vince halála után a Haditanács megbízza a főkapitányi tisztség ellátásával („*Verwaltung des Raaberischen Befelhs*”). (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 189. fol. 95.)
1592. szept. 18. és 29. R. és L. még mindig „*Verwaltter zu Raab*”. (Uo. fol. 97. és Uo. Exp. Bd.

188. fol. 98.)

1592. okt. 16. előttől–1594. szept. 29. Ferdinand Graf zu Hardegg

1591. szept. 1. Engedelmességre intő levél a győri német katonasághoz H. kinevezése kapcsán. (ÖStA KA Best. No. 427.)
1591. szept. 30. A Haditanács értesíti H.-t győri kinevezéséről, ugyanakkor elrendeli, hogy csak az új szatmári főkapitány, Christoph von Teuffenbach megérkezése után utazhat Szatmárról Győrbe. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 187. fol. 55.)
1591. okt. 1. H.-nek – szatmári és ideiglenesen megbízott felső-magyar–országi főkapitányi zsoldja mellett – ettől a naptól folyósítják győri fizetését. (Uo. Bd. 189. Reg. fol. 41. és ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten H 24. fol. 64–65. Vö. még ÖStA KA Best. No. 427.)
1591. okt. 4. H. köszönetet mond Rudolf császárnak kinevezéséért. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 186. fol. 59.)
1592. júl. 4., 8. és 23. A Haditanács H. Győrbe utazását sürgeti. (Uo. Reg. Bd. 189. fol. 64. és fol. 96.)
1592. aug. 26. H. parancsot kap a Haditanácstól győri beiktatásán való részvételére. (Uo. fol. 96. és Uo. Exp. Bd. 188. fol. 95.)
1592. szept. 1. A Haditanács kancelláriájában kiállítják H. végleges kinevezését. (Uo. Exp. Bd. 188. fol. 97. és Hausmann, 1983. 187.)
1592. szept. 1. H. reverzálisa tiszte megfelelő ellátásáról. (Czech, 1830. 82.: No. II. ⁸⁶²³)
1592. okt. 16. H. már rendes főkapitányként intézkedik. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 189. fol. 98.)
- ²³⁹1594. szept. 29. Győr feladásának napjáig látja el tisztét. (Hatvani, 1859. 63.; Lengyel, 1959. 198. és ÖNB Cod. 7554. fol. 29., ill. Uo. Cod. 8459. fol. 35–36.)

1594. szept. 29.–1598. márc. 29. üresedésben Győr török fennhatósága alatt

1595. jan.–1600. ápr. Sigmund Hager magyaróvári főkapitány, majd

1598. ápr.–1600. ápr. egyúttal ideiglenesen megbízott győri főkapitány

1595. jan. 2. H. megérkezéig egy bizonyos Wilhelm Walterskirchennek kell a magyaróvári főkapitány tisztséget ideiglenesen ellátnia. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 195. fol. 81.)
1595. jan. 4. A Haditanács tudatja az alsó-ausztriai kormányzósággal, hogy H.-re bízták a magyaróvári tisztséget. (Uo.)
1595. jan. 6. előtt H. engedelmességre intő levelet kér a magyaróvári katonaság számára főkapitányi kinevezése kapcsán, beiktatásához pedig biztosokat sürget. (Uo. Exp. Bd. 194. fol. 119.)
1595. jan. 6. Engedelmességre intő levél a magyaróvári katonasághoz H. kinevezéséről. (Uo. Reg. Bd. 195. fol. 81.)
1595. jan. 8. H.-t beiktatják tisztébe. (Uo. Vö. még Stangler, 1972. 32.)
1595. febr. 15. H. már a magyaróvári várórség (*Schloßguardia*) fizetésének javítását kéri, amelyben 60 gyalogot tart saját költségén. (ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten H 9. fol. 13. és Wißgrill, Bd. 3. 46.)
1598. jún. 7. H.-nek elrendelik, „*weil khain Haubtt zu Raab*”, maradjon továbbra is Győrben, azaz lássa el a főkapitányi feladatokat. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 201. fol. 132. Vö. még Blittersdorff, 1922. 47.)
1598. aug. 21. előtt H. többször – februárban, áprilisban és júniusban is – kéri elbocsátását magyaróvári tisztéből, majd Győrből is, de ezt a Haditanács nem engedélyezi neki. (Uo. fol. 128., fol. 11. és fol. 21., ill. Uo. Exp. Bd. 200. fol. 156. és fol. 579.)
1598. dec. 13. A Haditanács ugyan beleegyezik H. elbocsátásába, sőt füleki főkapitányi kinevezése is felmerül, de végül ebből semmi sem valósul meg. (Uo. Reg. Bd. 201. fol. 445. és Exp. Bd. 200. fol. 169.)
1600. jan. 27. Elbocsátása ügyében H. köteles megvárni Mátyás fhg. rendelkezését. (Uo. Reg. Bd. 205. fol. 123.)
1600. ápr. 2. A Haditanács elrendeli Joachim Beck von Leopoldsdorfnak H. elbocsátását „*weegen deß getragnen Obristn Bevelchs zu Altnburg und Verwaltung zu Rab*”. (Uo. fol.

275. és fol. 278. Vö. még Blittersdorff, 1922. 47.)

1598. aug.–1600. júl. 29. Adolf Freiherr zu Schwarzenberg

1598. ápr. 12. A Haditanács kikéri Sch. véleményét, hogy Győr kormányzását kire bízzák. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 201. fol. 338.)

²⁴⁰1598. ápr. 24. II. Rudolfnak Sch.-t, Wenzel Maraxit [Morackschi], Bernhard Leo Gallt, Ruprecht von Eggenberget és Hermann Christoph von Ruswormot javasolják a tisztségre. (Uo. fol. 11.)

1598. jún. 4. A Haditanács felszólítja Sch.-t, nevezze meg feltételeit a tisztség elvállalására. (Uo. fol. 350. és maga az irat, ugyan csak másolatokban: ÖStA KA AFA 1598/13/2. fol. 606. és fol. 614.)

1598. jún.–júl. Folynak a tárgyalások Sch.-gel a főkapitányságról. (Uo. fol. 600–653. és ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S–297. fol. 24–48.)

1598. aug. A Haditanács megegyezik Sch.-gel a tisztség elvállalásáról. (ÖStA KA AFA 1598/13/2. fol. 668–671.)

1600. júl. 11. Sch. még főkapitányként intézkedik Győrben a pápai vallonok ügyében. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 204. fol. 145.)

1600. júl. 29., Pápa † (Lásd az életrajzi lexikon részben.)

²⁴¹2. Magyar főkapitány-helyettesek archontológiája (1556–1594)

1556–1561. máj. 8. előttig Korlátovith Jeromos

1556-ban Adam Gall főkapitány kinevezését követően fokozatosan alakul ki K. tiszte. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. és Reg. Bd. 139–142.)

1561. máj. 8. előtt † (Lásd az életrajzi lexikon részben.)

1561. máj.–1580. febr. 18. előttig Jakosith Ferenc, orbovai

1561. máj. Eck Graf zu Salm főkapitány kéri, hogy Korlátovith Jeromos helyére J.-t fogadják fel a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 142. fol. 21.)

1562. márc. 14. „*Sacrae Romanorum Caesareae et Regiae Maiestatis capitaneus Jaurini*” (MOL E 200 Tétel 27. fol. 7.)

1579. jan. 22. „*Obristleüttinandt – nunmehr alt und müeth*” (MOL A 97 Tétel A. 3. c. fol. 654–655.)

1580. febr. 18. előtt⁸⁶³ † (Lásd az életrajzi lexikon részben.)

1580. jún.–1592. júl. 2. Gregoróczy Vince

1580. febr. 28. A Haditanács tudatja G.-val, hogy megkapta a tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 168. fol. 228.)

1580. febr. 28. A Haditanács közli Andreas Teufel főkapitánnyal G. kinevezését. (Uo. fol. 120.)

1580. máj. 14., máj. 23., jún. 5. és jún. 15. G.-t több esetben sürgeti a Haditanács, hogy komáromi biztosi feladatai elvégzése után menjen azonnal Győrbe tiszte átvételére. (Uo. fol. 248., fol. 250., fol. 253., fol. 256.)

1592. júl. 2., Győr † (Lásd az életrajzi lexikon részben.)

1588. júl. 14. után Révay Lőrinc ideiglenesen megbízott főkapitány-helyettes⁸⁶⁴2

1588. júl. 14. R. kéri a Haditanácstól, hogy Gregoróczy távollétében ideiglenesen elláthassa a tisztséget („*bitt umb die Verwaltung der Obristen Leüdtinandschafft zu Raab in Abwösen des Gregorozgi*”), neki ugyanis május 17-én engedélyezte a Haditanács, hogy fürdőbe utazzon. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 183. fol. 293. és Uo. Reg. Bd. 182. fol. 129.)

1588. júl. 14. A Haditanács elrendeli G.-nak, hogy ha maga nem tudja tisztét ellátni, akkor

⁸⁶³1580. február 18-án a Haditanács tudatta Andreas Teufel főkapitánnyal és Karl Haiden mustramesterrel, valamint Michael Sticzl mustraírnokkal, hogy néhai Jakosith főkapitány-helyettes 100 lovasát egyenlő arányban megosztva Czobor Márton és Révay Lőrinc parancsnoksága alá rendelték. Az utóbbiak a változást tartoztak a mustrajegyzékben is rögzíteni. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 168. fol. 226.

⁸⁶⁴2 Valamikor 1589 táján alkalmilag Izdenczy János győri lovaskapitány is betöltötte a főkapitány-helyettesi tisztséget („*Verwalter der Oberstleytanandschafft zu Raab*”). NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–14. fol. 254. Dátum nélkül.

annak igazgatását R.-ra és Martin Laspergerre ²⁴²bízzassák („zum Fall er seiner Obristen Leüdtinandschafft selbst nicht vorsteen khundt, die Verwaltung desselben dem Reway Lorenzen und Laßperger anzubevolhen”). (Uo. Bd. 182. fol. 130.)

1592–1594 Révay Lőrinc

- 1592. júl. 1. Utólag ettől a naptól kezdve folyósítják R.-nak fizetését. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol. 210.)
- 1592. júl. 23 előtt Ernő fhg. több személyt javasol a tisztségre. (Uo. Exp. Bd. 188. fol. 94.)
- 1592. júl. 23. A Haditanács véleményt kér Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitánytól, hogy a Gregoróczy Vince helyére javasolt személyek közül ki töltsen be a tisztséget. (Uo. Reg. Bd. 189. fol. 96.)
- 1592. aug. 26. A Haditanács R.-t megbízza a tisztséggel, de ő megmarad egyúttal 100 lovasa kapitányának is. Erről Nogarol főkapitányt is értesíti a bécsi hadvezetés. (Uo. Exp. Bd. 188. fol. 95. és Uo. Reg. Bd. 189. fol. 96–97.)
- 1594. szept. 29. R. Győr feladásának napjáig látja el tisztségét. (Hatvani, 1859. 63.; Lengyel, 1959. 198. és ÖNB Cod. 7554. fol. 29. és Uo. Cod. 8459. fol. 35–36.)

²⁴³3. A főkapitányok és főkapitány-helyettesek „életrajzi lexikona” (16. század)

Ebersdorf, Reinprecht von, majd egyúttal Graf zu Tiernstein⁸⁶⁵1

- 1529 az osztrák rendek által kiállított felkelő csapatok főkapitánya (*Oberstfeldhauptmann des Aufgebots der österreichischen Stände*) Bécs ostroma idején (ADB, Bd. 5. 578. és Wißgrill, Bd. 2. 320.)
- 1532 ismét az osztrák rendek által kiállított felkelő csapatok főkapitánya a török ellen felsorakozó császári seregben (Uo., valamint Hametner, 1970. 32.)
- 1533–1554 † *Komtur des Malteserordens in Mailberg* (1533: Lechner, o. J. 14.; A címet haláláig viseli.)
- 1534–1554 † hainburgi kapitány mint a vár birtokosa (Wißgrill, Bd. 2. 320–321.)
- 1536 az alsó-ausztriai rendek követe az osztrák örökös tartományok bécsi gyűlésén (Uo.)
- 1536 az alsó-ausztriai rendek által kiállított 400 nehézlovas kapitánya Itáliában V. Károly császár seregében (Uo.)
- 1540 hadimarsall (*Feldmarschall*) Leonhard Freiherr von Vels főhadparancsnok seregében (nov. végén E. veszi át a Szapolyai hívei által feladott Visegrád várát. ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 1. 1540. fol. 33–38. Vö. még ÖStA FHKA Fam.–Akten E 5. fol. 1–2.)
- 1541. jan. ideiglenesen ellátja Vels királyi főhadparancsnok tisztségét (jan. 1. I. Ferdinánd a táborból betegsége miatt távozó Vels helyére ideiglenes megbízással E.-t nevezi ki és ezzel kapcsolatban engedménsségre intő levelet intéz katonaságához. ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 45. Konv. A. fol. 1.)
- 1542 előtől–1554 † alsó-ausztriai *Erbkammerer* (Wißgrill, Bd. 2. 320.; A címet haláláig viseli.)
- 1542 az alsó-ausztriai rendek követe a cseh, sziléziai, valamint a felső- és alsó-ausztriai tartományok közös gyűlésén (Wißgrill, Bd. 2. 320.)
- 1543 I. Ferdinánd testvérével, Sigmunddal felveszi a *Grafenstand*-ba és engedélyezi nekik, hogy a kihalt Tierstein család címerét és nevét használhassák (Uo.)
- 1545 előtől–1554 † I. Ferdinánd tanácsosa (1545: Wißgrill, Bd. 2. 320.; A címet haláláig viseli.)
- 1545–1552 királyi főhadparancsnok-helyettes Magyarországon (Lásd az archontológiai részben.)
- ²⁴⁴1547–1552 egyúttal magyarországi főhadimarsall (Lásd az archontológiai részben.)
- 1550–1551 ellátja el a Niklas Graf zu Salm halálával megüresedett főhadparancsnoki tisztséget (Lásd az archontológiai részben.)
- 1552 után–1554 előtt V. Károly zsoldján szolgál Itáliában, majd a birodalomban a szász választó ellen (ADB, Bd. 5. 578.)

⁸⁶⁵1 1554. jan. 10. †, Mailbergben, a máltai lovagok kolostori templomában temetették el. (ADB, Bd. 5. 579. és Wißgrill, Bd. 2. 321.) Sírfelirata: „Hie ligt begraben der Wolgeborn Gestreng Ritter Herr Reinprecht Graff zu Tierstein und Herr zu Eberstorf Erb Cämrer in Oesterreich, Röm. K. K. Majt. Rath und Oberster Feld Marschallch in Ungarn, Sanct Johannis Ritter Ordens Bruder und Comenthur zu Mailberg, Striga, und Breßlau. In Gott entschlaffen Anno Dom. 1554 den 10ten Tag Januarj. Dem Gott Genad.” Uo. 321.

- 1546 haditanácsos Niklas Graf zu Salm királyi főhadparancsnok és helyettese Reinprecht von Ebersdorf mellett (ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 48. a./1–18., ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nr. 46. 1566. Jan. unfoliert és NÖLA SA Ständ. Akt. A–VII–16. fol. 3–6.)
- 1550 megszerzi Alsó-Ausztriában a család előnevét adó Loßdorfot (Az 1550. évi *Gültbuch* alapján: Wißgrill, Bd. 3. 210.)
1552. máj. 23. Az udvarban ismét felmerül G. Magyarországon való alkalmazásának lehetősége. (ÖStA KA AFA 1552/5/22.)
1553. ápr.–máj. királyi biztos Georg Freiherr von Tanhausennel, valamint Konrad Wall von Aurach és Hans von Görtschach magyarországi mustramesterekkel együtt Georg Graf zu Helfenstein ezredének megmustrálására (1553. ápr.–máj. ÖStA FHKA HKA Inst. No. 106. fol. 1–22.)
1553. okt. királyi biztos Győrben Andreas Volkrával együtt az ottani katonasággal való tárgyalásokon (Uo. fol. 32–38.)
- 1553–1554 az egyik alsó-ausztriai *Viertelhauptmann* (ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten G 4. fol. 1.)
- 1555 G. neve felmerül a komáromi főkapitányi tisztségre (ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 5. 1555. Mai fol. 101–104. és Uo. 1555. Juni fol. 68–69.)
- 1556–1560 győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
- 1557 előttől–1574 † királyi tanácsos (1557. jan. 4. Szalay, 1861. 207.: No. CCXXVII.; A címet haláláig viseli.)
- 1550-es évek végétől–1574 † haditanácsos (A címet haláláig viseli.)
- 1565–1566 hadimarsall (*Feldmarschall*) „*bei dem Kriegswösen neben der Thonaw*”, azaz a Duna mentének védelmére felfogadott német lovas katonaság élén (1565. aug. 30. G. kész elvállalni a tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 40., szept. 12. Utasítás és *Bestallung* G-nak tiszteről. Uo. Reg. Bd. 146. fol. 75., szept. 22. Biztosokat rendel a Haditanács G. bevezetésére tisztebe. Uo. fol. 76.; 1566: Oberleitner, 1859. 309.)
- 1571 az alsó-ausztriai rendek követe a török elleni hadisegélyek ügyében tartott bécsi tanácskozásra (Wißgrill, Bd. 3. 210.)

8662 1574 vége felé †. Ugyanebben az esztendőben végrendelkezett. ~ egy Wagen von Wagensberg-leány (1574 előtt †). Apja Johann Gall. Wißgrill, Bd. 3. 210.

- 1552–1592 † bizonyos számú könnyűlovas kapitánya Győrött (1552. nov. 12. 50 lovas kapitánya. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 67. Konv. C. fol. 47–54.; 1553. febr. 6. G. továbbra is 50. lovas kapitánya. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 69. Konv. B. fol. 17–27. és HL TGy 1553/2.; 1554. szept. 17. Ekkor G. csak 25 lovas élén áll. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 16.; 1556. G. már 85 lovas kapitánya ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nr. 46. 1566. Jan. unfoliert.; 1565. aug. 7. Eck Graf zu Salm főkapitány G.-t 100 lovas élére javasolja. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 38., szept. 7. Már megmustrálták G. 100 új lovasát. Uo. fol. 43.; 1566-ban az alsó-ausztriai rendek csak 80 lovast fizetnek G. kapitánysága alatt. ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nr. 46. 1566. Jan. unfoliert)
- 1566 ősze a győri táborozáskor a magyar csapatok strázsamestere („*Veldtwachtmeister der hungarischen Hauffen*”) ⁸⁶⁸⁴ (1566. szept. 3. Kinevezés a tisztségre. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 146. fol. 187., szept. 17. *Bestallung* G.-nak tiszteről. Uo. fol. 192.)
1568. szept. 5. testvérével, Ferencsel felveszik az alsó-ausztriai *Ritterstand* új családjai közé (szept. 20. A rendek ekkor tartott tartománygyűlésén be is vezetik őket. Schodl, 1983. 96. és Wißgrill, Bd. 3. 638.)
- 1574–1575 Jakosith Ferencsel (orbovai) együtt ideiglenesen megbízott győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1577. aug. vége Jakosith Ferencsel (orbovai) együtt ideiglenesen ismét ellátja a főkapitányi feladatokat (Uo.)
- 1580–1592 † győri magyar főkapitány-helyettes (Uo.)
1588. ápr.–nov. ellátja a kinevezett, de még távollevő Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitány feladatait (Uo.)
- 1590–1592 † ideiglenesen megbízott győri végvidéki főkapitány (Uo.)

Hager, Sigmund zu Allentsteig und Sank Veit⁸⁶⁹⁵

- ²⁴⁶1556 előtt Bécsben tanul (Blittersdorff, 1922. 40. és Reingrabner, 1976. 107.: 294. jegyz.)
- 1556 után Stibor Odravskynál Csehországban apródoskodik (Blittersdorff, 1922. 40. és Wißgrill, Bd. 4. 46.)
- 1560-as évek első felében Wenzel von Schwamberg, majd a Hardegg grófok szolgálatában áll (Blittersdorff, 1922. 40–41.)
- 1564–1568 előtt Günther Graf von Schwarzenberget szolgálja, több alkalommal különféle követségekben (Uo. 41.)
- 1566 német lovaskatonaként és egyúttal testőrként részt vesz ura, Philipp Graf von Schwarzenberg oldalán a győri táborozásban, aki ekkor *Feldgeneraloberstleutnant* volt és

8673 1592. júl. 2., Győr † (Révay Lőrinc ezen a napon tudósítja a Haditanácsot a Gregoróczy haláláról. Július 4-én Hardegg főkapitányt is értesítik erről. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 188. Exp. fol. 93. és Uo. Reg. Bd. 189. fol. 64.) Evangélikus. (Schodl, 1983. 96.) ~ Telekessy Katalin. (Gecsényi, 1990. 209.: No. 563.) Apja Gregoróczy István, aki már Krajnában élt, anyja Katharina Dominitsch. Wißgrill, Bd. 3. 386–387.

8684 Azt, hogy Gregoróczy valóban viselte a tisztséget, megerősíti 1567 őszt megelőzően az alsó-ausztriai rendekhez benyújtott kérelme, amelyben strázsamesteri szolgálatát is megemlíttette. Schodl, 1983. 96.

8695 *1547. febr. 15., Allentsteig–1618 † (Reingrabner, 1976. 40. és 107.: 294. jegyz. Egész életpályáját igen részletesen elmesélő halotti beszédének kiadása: Blittersdorff, 1922.) Síremléke Sankt Veitban található. (Uo. 39–40.) Evangélikus, de valamikor az 1610-es években katolizál. (Schodl, 1983. 112.) ~ I. Julianna von Althan (1583. okt. 22., Kassa †, a kassai Szent Erzsébet templomban temették el. Sírfelirata: „HIE LIGT BEGRABEN FRAVE IVLIANNA HAGERIN GEBORNE FREIN VON ALTHAN VON DER GOLTBURG ZUM EISTEDTEN IST IN GOTT SELLIG GESTORBEN DEN 22 TAG OCTOBRIS ANNO 1583.” Wick, 1933. 78.: No. 21., ill. a felirat készíttetésére: Blittersdorff, 1922. 46.; esküvőjük: 1568. ápr. 27. Wißgrill, Bd. 4. 47.), II. Maria Freiin zu Eck (1601. nov. 25., szülés közben †, az allentsteigi templomban temették el. Uo. és Blittersdorff, 1922. 48.; esküvőjük: 1592. okt. 25., bécsi *Hasenhaus*. ÖStA FHKA HKA Fam–Akten H 9. fol. 3–4., ill. vö. még Wißgrill, Bd. 4. 47.), III. Anna Susanna von Hoheneck (1617. jan. 26., szülés közben †, Hagenberg vártemplomában temették el; esküvőjük: 1604. febr. 26., házassági szerződésük: 1604. jan. 6. Uo. és Schodl, 1983. 112.). Apja Sebastian Hager (1568 előtt †), anyja Anna Enenkel (Ennekl) zu Albrechtsberg. Wißgrill, Bd. 4. 45–47. és Blittersdorff, 1922. 40.

- közvetlenül 1500 német lovas élén állt (Uo. 41. Vö. ÖStA KA Best. No. 140. 1566. június 15.)
- 1578–1579 Németalföldön katonáskodik, ismét Günther Graf von Schwarzenberg szolgálatában, a gróf német lovasezredében (Blittersdorff, 1922. 42.)
- 1579 júniusától–1580 első feléig mintegy esztendeig tartó, európai körutazást tesz – bejárja Angliát, Írországot, Skóciát, Franciaországot, Németalföldet, Dániát, Svédországot és onnan Dánián, a Német Birodalmon, Königsbergen, Lengyelországon, majd Szilézián és Morvaországon át tér haza (Utazásáról készült részletes beszámolója 1581-ben nyomtatásban is megjelent, de halotti beszéde is bőséges információkkal szolgál róla. Uo. 42–46.)
1580. szept. mint királyi biztos részt vesz a győri főkapitányság váraiban az alsó-ausztriai rendek zsoldján szolgáló katonaság fizetésén, majd Niklas Graf zu Salm und Neuburg kanizsai főkapitány beiktatásán (Uo. 46. Salm szept. 26-i beiktatására: ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 113. Konv. B. fol. 27–30.)
- 1580 javasolják az alsó-ausztriai rendek által kiállított katonaság főkapitány-helyettesének (*Oberstleutnant über den Zuzug*) (Neugebauer, 1979. 61.)
- 1581–1583. okt. előtt Karl Rueber tokaji főkapitány hívására az ottani német gyalogság zászlósa (*Fähnrich*) (Blittersdorff, 1922. 46.)
- 1583–1586 a kassai német gyalogos zászlóalj kapitánya, mely tisztségre Hans Rueber felső-magyarországi generális ajánlja (1583. okt. 22. Első felesége ekkor hal meg Kassán, ami igen valószínűsíti kassai szolgálatát. Wick, 1933. 78.; 1585. okt. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 178. fol. 228.; 1586. szept. ÖStA KA Best. No. 365.; Rueber ajánlására: Blittersdorff, 1922. 46.)
- 1586–1588 50 sárgakabátos *archibusier* kapitánya Felső-Magyarországon, Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitány alárendeltségében (1586. jún. 20. Tárgyalnak H.-rel a tisztségről. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 179. fol. 287–288., szept. 16. H. kéri *Bestallungja* kiállítását. Uo. fol. 314., szept. 17. *Bestallung* H.-nek a tisztségről. ÖStA KA Best. No. 247365., szept. 17. H. reverzálisa a *Bestallungjában* foglaltak betartásáról. Uo.; 1588. okt. 12. Hivatalosan elbocsátják H.-t tiszteből. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 182. fol. 271., okt. 24. Karácsonyig H. még kész szolgálatban maradni, de utána távozni akar. Uo. Exp. Bd. 183. fol. 315., okt. 26. Tudatják Andreas Kielmannal, hogy H.-t az év végével elbocsátják tiszteből és helyére Friedrich von Redernt nevezik ki. Uo. Reg. Bd. 182. fol. 273.)
- 1591–1594 a fiatal alsó-ausztriai ifjakkból álló 100 német nehézlovas kapitánya (*Rittmeister*) Győrben (1589–1591: Tárgyalások H.-rel a 100 lovas alkalmazásáról. Uo. Exp. Bd. 186. fol. 221. és Pertl, 1939. 62–63.; 1591. jan. 10. Rudolf királlyal tudatja a Haditanács, hogy megegyeztek H.-rel a tisztség elvállalásáról. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 186. fol. 1., febr. 27. H. lovasainak beszállásolása ügyében jelentést kér a Haditanács Gregoróczytól. Uo. fol. 91., márc. 23. Gregoróczynak elrendelik, hogy vásárolja meg Izdenczy János házát H. számára. Uo. fol. 92., ápr. 30. *Bestallung* H.-nek tiszteéről. ÖStA KA AFA 1591/4/1. Vö. ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1590–1597. p. 8., máj. 26. H. kéri, hogy amíg nem biztosítják szállását, a *Bauhofba* költözhessen be. Ezt nem engedélyezik neki. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 186. fol. 221. és Uo. Reg. Bd. 187. fol. 206., jún. 16. és júl. 16. Elrendelik, hogy H. lovasait Mosonból vezesse győri szállásukba. Uo. fol. 208. és fol. 212.; Győr elestéig látja el tiszteét.)
- 1595–1600 magyaróvári főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1595. dec. 30. neve felmerül a főélelmester (*Oberstproviandmeister*) tiszteére (ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten H 9. fol. 8–9.)
- 1598–1600 ideiglenesen megbízott győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1601. okt. 31. A Haditanács arról érdeklődik, hogy H.-rel megegyeztek-e a váradi főkapitányságról. A tisztséget valószínűleg ténylegesen sohasem tölti be. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 206. fol. 619–620. Vö. még Blittersdorff, 1922. 47.)
- 1604 után néhány alkalommal – összesen négy évig – alsó-ausztriai rendi *Verordneter* (Wißgrill, Bd. 4. 47.; Blittersdorff, 1922. 48. és Reingrabner, 1976. 107.: 294. jegyz.)

Hardegg, Ferdinand Graf zu (Herr zu Kreuzenstein, Seebarn und Steinabrunn)⁸⁷⁰⁶

8706 *1549–1595. jún. 16., kivégezték az *am Hof* téren, Bécsben † Holttestét Kreuzenstein várába vitték és

- 1580 két zászlóaljnyi (500 főnyi) német nehézlovas kapitánya (szept. 13. Hausmann, 1983. 185., ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1570–1579. fol. 23., fol. 25. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 168. fol. 277.)
- 1582–1595 † *Erbschenk in Österreich unter der Enns és Truchseß in Steir* (1582. febr. ÖStA KA Best. No. 341.; A címekeket haláláig viseli.)
- 248 1582. ferb. 1-től ismét két zászlóaljnyi (500 főnyi) német nehézlovas kapitánya (febr. 1. *Bestallung* H.-nek tiszteről. Uo. és Hausmann, 1983. 185., febr. 1. H. reverzálisa *Bestallungja* betartásáról. ÖStA KA Best. No. 341.)
- 1584–1586 az alsó-ausztriai rendek által kiállított csapatok főkapitánya (*Oberst des Zuzugs der gerüsteten Gültperde und des dreißigsten Mannes*) (1584. jan. 1. Hausmann, 1983. 186. Már 1583-ban javasolták a tisztségre. Neugebauer, 1979. 67.)
- 1584–1595 † haditanácsos (1584. dec. 17. H. „*wirdt Zum K. R. dienst erfordert*”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 178. fol. 234.; 1588. ápr. 23. előtt H. kéri tiszteből való elbocsátását. Uo. Exp. Bd. 183. fol. 272. és Uo. Reg. Bd. 182. fol. 4., fol. 245., ill. Hausmann, 1983. 186.)
- 1587 az alsó-ausztriai rendek *Defensionskommission*-jának tagja (Neugebauer, 1979. 67.)
1588. aug.–szept. Zólyomban jár el fizetőbiztosként a bányavidéki végek ügyeiben. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 182. fol. 262–263. és Uo. Exp. Bd. 183. fol. 307.)
- 1589–1592 szatmári főkapitány (1589. szept. 7. Utasítás és fizetési *Bestallung* H. részére a tisztségről. ÖStA KA AFA 1589/9/1. Vö. még ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1584–1589. p. 12.; 1591. okt. 1. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten H. 24. fol. 64–65.; 1592. máj. 15–16. H. kéri elbocsátását. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 189. fol. 44., júl. 21. Szatmárról való távozása ügyében levelet intéz a Haditanács H.-hez. Uo. fol. 64.)
- 1591–1592 ideiglenesen megbízott felső-magyarországi főkapitány (1591. jan. 15. Mátyás fhg. és a Haditanács elrendeli H.-nek a tisztség átvételét. MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 258–259. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 187. fol. 59., jan. 16. II. Rudolfot értesíti a hadvezetés, hogy H.-ra bízzák a tisztség ideiglenes ellátását. Uo. fol. 1., jan. 23. és febr. 5. H. kész a tisztség ellátására. MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 258–259. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 186. fol. 69., febr. 5. H. megkapja az ideiglenes főkapitányi tisztséget, amellyel kapcsolatban kiállítják az engedelmességre intő leveleket. Uo. Reg. Bd. 187. fol. 43., febr. 22. Ezen a napon H. átveszi tisztségét. Uo. Exp. Bd. 186. fol. 45. és ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten H. 24. fol. 65–66., okt. 1. H. eddig a napig kapja fizetését, ettől kezdve már a győri főkapitányi zsold jár neki. Uo.; 1592. jún. 29. Ekkortól már Christoph von Teuffenbach jár el a szatmári tisztségben. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 189. fol. 45., júl. 25. Felszólítják a felső-magyarországi mustramestert a H.-gal való elszámolásra. Uo. fol. 187. Az irat fennmaradt másolata: ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten H. 24. fol. 65–66.)
- 1592–1594 győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

ott helyezték örök nyugalomra. Síremléke ma a hardeggi templomban található. ~ Anna Susanna Gräfin von Thurn (esküvőjük: 1583). Apja Julius Graf zu Hardegg, anyja Gertraud Gräfin von Eberstein. Wißgrill, Bd. 4. 134. és Neugebauer, 1979. 67. Az eddigi legalaposabb összefoglaló Hardeggre és pályájára: Hausmann, 1983. Perére és kivégzésére: Uo. 195–200. és Kelenik, 1995/1.

249 Jakosith⁸⁷¹7 Ferenc (orbovai)⁸⁷²8

- 1550 Pekry Gáborral együtt sági kapitány (1550. okt. 2. Verancsics, VII. köt. 115–116.: No. LII. és Szalay, 1861. 74.: No. LXIX., valamint Takáts, 1928/1. 71.)
1552. aug. 9. részt vesz a palásti ütközetben (Uo. és Istvánffy, 1622. 332.)
1552. nov. 10. 86 lovas kapitányaként részt vesz a győri táborozásban (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 67. Konv. C. fol. 29–30.)
1558–1559 egri másodvárnagy (1558. ápr. 1.–1559. márc. 31. Sugár, 1993–1994. 77. Verancsics Antal egri püspök március 14-én kelt ajánlására kapta meg a tisztséget. Uo. 78. és Verancsics, VII. köt. 199.: No. LXXXIII.)
1561–1580⁸⁷³9 † győri magyar főkapitány-helyettes és egyúttal lovaskapitány ugyanott (Lásd az archontológiai részben.)
1562. nov. elején kéri Miksa főherceg közbenjárását a pakosi Paksy János halálával megüresedett komáromi főkapitányi tisztség megszerzéséhez (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 86. Konv. D. fol. 76. és ÖStA KA AFA 1562/11/ad 4 d.)
1574–1575 Gregoróczy Vincével együtt ideiglenesen megbízott győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1577. aug. vége Gregoróczy Vincével együtt ideiglenesen ellátja a főkapitányi feladatokat (Uo.)

Korlátovith Jeromos⁸⁷⁴10

- 1546–1561 lovaskapitány Győrben (1546. 60 lovas kapitánya. ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 48. a./1–18.; 1552. aug–júl. megmustrálják K. 77. lovasát. MOL E 211 Series II. Tétel 3. fol. 177–178., nov. 10. K. 100 lovas kapitánya a győri táborban. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 67. Konv. C. fol. 29–30. és fol. 47–54.; 1553. febr. 6. 100 lovas kapitánya. Uo. Fasc. 69. Konv. B. fol. 17–27. és HL TGy 1553/2.; 1554. márc. 8. és aug. 22. 100 lovas kapitánya. ÖStA FHKA HKA Instr. No. 109. és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 14–16.; 1555. aug. 30. Szalay, 1861. 160.: No. CLXXV.; 1556. K. továbbra is 100 lovas élén áll. ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nr. 46. 1566. Jan. unfoliert.)
1556–1561 † győri magyar főkapitány-helyettes (Lásd az archontológiai részben.)

8717 Neve gyakran előfordul Jakusith alakban is.

8728 1580. febr. 18. előtt, valószínűleg Győrben † (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 168. fol. 226.) Apja nevét nem ismerjük, anyja Osztrosith Anna volt. Nagy I., V. köt. 288.

8739 A Pannonhalmi Rendtörténet adataival (PRT, X. köt. 159–161.) ellentétben 1569-től nem Jakosith Ferenc, hanem Jakosith Tamás töltötte be a tihanyi kapitányi tisztséget.

87410 1561. máj. 8. előtt † Gyermekai nem maradtak. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 82. Konv. B. fol. 39–42.

250 Königsberg (Künigsberg),⁸⁷⁵ 11 Ehrenreich von⁸⁷⁶ 12

- 1551 800 könnyűlovas kapitánya Győrben Reinprecht von Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes és főhadimarsall alárendeltségében (Lásd az archontológiai részben.)
- 1552 magyarországi főhadparancsnok-helyettes, aki már többször viseli a győri főkapitány címet (Uo.)
- 1553 Nádasdy Tamás országbíró lékai, valamint Batthyány Ferenc nyugat-dunántúli erdeiben vadászik, de nem szolgál már katonai tisztségben Magyarországon (Takáts, 1915–1917. III. köt. 42. és Komáromy, 1907. 411–412.)
- 1556–1560 a bécsi Udvari Haditanács első elnöke (1556. nov. 17. ÖStA KA Best. No. 28.; ÖStA KA AFA 1556/13/2.; ÖStA FHKA HKA Instr. No. 127. és ÖStA HHStA Schloßarchiv Grafenegg, Archiv Breuner, Militaria Schachtel 152. Fasc. No. 4. 17. Nov. 1556. Kiadása: Firnhaber, 1861. 129–132.: No. IX. és Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 2. 276–280.: No. 16. Vö. még Regele, 1949. 73.: Anlage 1.; A tisztséget haláláig betölti.)
1557. szept. főhadbiztos („*commissarius generalis*”) a győri táborban (szept. 11–26. MOL E 185 Ehrenreich von Königsberg levelei Nádasdy Tamáshoz. 1557. szeptember 11. és 26., Győri tábor)

Lasperger, Martin⁸⁷⁷ 13

- 1580-as években zászlósként (*Fähnrich*), majd német gyalogskapitányként (*Hauptmann*) szolgál Győrben (1585. jan. 2. Győrben a másik *Fähnrich* ekkor Viktor von Schönabicz. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 178. fol. 180.; 1589. jan. 21. L.-t „*Hauptman*”-ként említik. Uo. Exp. Bd. 184. fol. 233. Vö. még: 1588. dec. 21. ÖStA FHKA HKA Prot. Reg. Bd. 427. p. 403.)
1586. márc. 20. kéri a tatai kapitányságot, Horváth Pál, Ormándy Péter, Görög János, Thury Márton, Huszár Péter, Hans Graneder, Starsith Farkas, Hathalmi Miklós, Chutor János, Pográny Benedek, Tobias Wagner, Paksy György, Ulrich von Königsberg, Lelio Colorado és Székely Mihály mellett (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 179. fol. 257.)
- 251 1592. júl.–okt. Ferdinand Graf zu Hardegg távollétében Révay Lőrincsel együtt ideiglenesen megbízott győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Liechtenstein, Georg Erasm von (Herr zu Rabensburg)⁸⁷⁸ 14

- 1553 a padovai egyetemen tanul (Luschin, 1882. 48.: No. 369.)
- 1565–1568 Lazarus von Schwendi parancsnoksága alatt szolgál Magyarországon a török ellen (Press, 1988. 30. Vö. még Falke, 1877. 101–102.)
- 1570–1571 királyi lovaskapitány (*Rittmeister*) (Meghatározott összegű *Wartgeld*-et kap. Uo.)
- 1572–1573 300 lovas kapitánya (*Rittmeister*) Németalföldön a spanyol király zsoldján, Peter Ernst Graf von Mansfeld lovasregimentjében, Fernando Álvares de Toledo, Alba hercege, németalföldi helytartó parancsnoksága alatt (Lovasait a Német Birodalomban fogadta fel.

87511 Neve a korabeli magyar–latin forrásokban igen torzult alakokban bukkan fel, ami gyakorta jelent azonosítási nehézséget. Lásd pl. 1546: „dominus Honorius a Kvnigspersg” (MOL P 1313 Act. ant. Alm. 1. Lad. 8. No. 22.), 1547: „dominus Honorius Kinigspersgher” (CJH, 1899. 210.: 1547: 37. tc.), 1551: „dominus Honorius a Khynikspergh” (ÖStA KA AFA 1551/11/33. Ráttkay Pál Ehrenreich von Königsberghez. 1551. november 19., Pápa), 1552: „Kensperker uram” (öze, 1996. I. köt. 90.: No. 22.) és „Honorius Cunispergius” (Istvánffy, 1622. 332.), 1553: „Kynsperger uram”, „Kinsperger uram” és „Kensperger” egy levélen belül (!) (Komáromy, 1907. 411.), valamint 1554: „capitaneus Kynsperger”. (Petritsch, 1991. 102.: No. 257. Vö. még Schimka, 1967. 146.)

87612 1560. ápr. † **Sebenstein falu templomában temették el. Lásd a templomban napjainkban is látható sírkövét.**

87713 Neve a korabeli forrásokban főként *Lasperger*, *von Lasperg* alakban bukkan fel. Magunk az előbbi változatot használjuk. Valószínűleg abból, az eredetileg felső-ausztriai családból származik, amelyből Sebastian 1589-ben, 1591-ben és 1594-ben alsó-ausztriai *Raitherr*-ként ismerjük. Schodl, 1983. 174.

87814 *1547–1591. jún. 15. előtt † (Születésére: Press, 1988. 30.; Halálának az eddigi irodalomban szereplőnél pontosabb időpontjára ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 186. fol. 229. és Uo. Reg. Bd. 187. fol. 208.) 1590. május 28-án végrendelkezett. (Falke, 1877. 104.) Evangélikus. (Reingrabner, 1976. 12.) Felesége nem volt. (Falke, 1877. 101.) Apja Johann von Liechtenstein. Neugebauer, 1979. 91. és Press, 1988. 30.

Kapitánytársai Wenzel Maraxi [Morackschi] és Ferdinand Graf zu Nogarol voltak. ÖStA HHStA Schloßarchiv Grafenegg, Archiv Breuner, Militaria Schachtel 152. Fasc. No. 1. 23. Sept. 1572. és 8. Okt. 1573.)

1576 lovaskapitány és alezredes (*Rittmeister und Oberstleutnant*) Kaspar von Schönberg ezredében (Falke, 1877. 101.)

1577 részt vesz testvérével, Hartmannal, az alsó-ausztriai rendek II. Rudolf császárnak történő *Erbhuldigung*jával⁸⁷⁹ 15 kapcsolatos tárgyalásokon (Neugebauer, 1979. 91.)

1580-tól haditanácsos és két zászlóaljnyi (500 főnyi) német nehézlovas kapitánya (jan.–ápr. Tárgyalások folynak L. tiszte és kapitányi *Bestallung*ja ügyében. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 168. fol. 2., fol. 6., fol. 219., fol. 237–238., fol. 242., máj. 17. Kiállítják L. *Bestallung*ját. Uo. fol. 249., szept. 8. Megküldik L.-nek *Bestallung*ját és felszólítják tiszte ellátására. Uo. fol. 275. és fol. 12. Vö. még ÖStA KA Best. Prot. 1570–1579. fol. 23. és fol. 25.)

1582 Miksa fhg. főistállómestere (*Oberstallmeister*) és kamarása (Press, 1988. 30. Vö. még Falke, 1877. 101–102. és Luschin, 1882. 48.: No. 369.)

1587–1588-ban elkíséri Miksa fhg.-t a lengyel királyválasztásra, de ott fogságba kerül (Press, 1988. 30. Vö. 1587. szept. 9. A Haditanács felszólítja, hogy *Gültpferd*jeivel készüljön arra, hogy Miksa fhg.-t Lengyelországba kísérje. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 181. fol. 275–276., ill. L. jelentős kiadásaira ezzel kapcsolatban: ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten L 107. fol. 57–58. Vö. még Falke, 1877. 102.)

1591 kinevezett győri végvidéki főkapitány, tiszttét azonban feltételezhetően sohasem tölti be (Lásd az archontológiai részben.)

252 Nogarol, Ferdinand Graf zu (Herr zu Altspaur und Ernsbrunn)⁸⁸⁰ 16

1547 előtt I. Ferdinánd későbbi császár feleségének, Jagelló Annának az udvarában apródoskodik („*inter imperatricis ephaebos aula educatus*”) (Szilády, 1893. 211.: No. III.)

1550-es években 18 éves korától német vagy másként „fekete” nehézlovasok⁸⁸¹ 17 között szolgál („*inter equites Germanicos ab atro armorum colore nigros vocitari coeptos*”) (Uo.)

1565–1566 Lazarus von Schwendi seregében részt vesz Sáros, Szádvár és Ecsed várainak ostromában mint lovas zászlós („*equestris signifer*”, ill. „*Reuterführer*”) (1565: Uo.; 1566: Fürer, 1646. 345–346.)

1572–1573 lovaskapitány (*Rittmeister*, „*tribunus vexillationis*”) 300 lovas élén Németalföldön II. Fülöp spanyol király zsoldján, Peter Ernst Graf von Mansfeld lovasregimentjében, Fernando Álvares de Toledo, Alba hercege, németalföldi helytartó parancsnoksága alatt (Lovasait a Német Birodalomban fogadta fel. Kapitánytársai Wenzel Maraxi [Morackschi] és Georg Erasm von Liechtenstein voltak. ÖStA HHStA Schloßarchiv Grafenegg, Archiv Breuner, Militaria Schachtel 152. Fasc. No. 1. 23. Sept. 1572. és 8. Okt. 1573. Latin tisztség-elnevezésére: Szilády, 1893. 211.: No. III.)

1574 után III. Henrik francia király lovaskapitánya 300 lovas élén („*sub Galliarum regis stipendio paris numeri equittes duxit*”) (Uo.)

1576 előtt, miután Franciaországból visszatért, II. Miksa császár „*illum inter cubili sui proceres allegit*” (Uo.)

1578 előtt „*Melyten, Hispaniam et Lusitaniam adiit, ac aliquandiu in singulis locis versatus est*” (Uo.)

1578. márc. 19. felveszik N.-t az alsó-ausztriai *Herrenstand*ba (Schimka, 1967. 181.)

1579–1588 szatmári és tiszántúli főkapitány (1578. aug. 1. Utasítás. ÖStA KA AFA 1578/8/1.; 1584. ápr. 19. után AMK Schw. No. 3774. és ŠOBA Levoča, AML II/29.)

1584–1588 ideiglenesen megbízott felső-magyarországi főkapitány (1584. ápr. 19.

Engedelmességre intő levél Kassa városához N. kinevezése kapcsán. AMK Schw. No.

87915 Lásd ezek történetére és ceremóniájára: Püchl, 1954.

88016 1590. febr. 11., Bécs † (Schimka, 1967. 181. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 185/2. fol. 101–102.) A bécsi egykori *Kloster St. Dorothea*ban temették el („*in aede Divae Dorotheae conditus iacet*” Szilády, 1893. 212.: No. III.). ~ Anna Maria Elisabeth von Harrach (*1564–1624. szept. 2., Asparn an der Zaya †, ugyanitt temették el; esküvőjük: 1584. nov. 11., Bécs), a neves Leonhard Freiherr von Harrach leánya. (Lanjus, 1938. Tafel V. és Szilády, 1893. 212.: No. III.) Apja Leonhard Graf zu Nogarol, anyja szerdahelyi Dersffy Orsolya. Szilády, 1893. 211.: No. III. és Nagy I., III. köt. 286.

88117 Ezekre lásd Kelenik, 1991/1. 107–110.

3774., ápr. 19. Engedelmességre intő levél Lőcse városához. ŠOBA Levoča, AML II/29.; 1585. máj. 14. előtt Rudolf király megerősítésének megfelelően N. kész továbbra is ellátni a főkapitányi tiszteket, de cserébe jobb javadalmazást kér, hiszen eddig is sok kára származott tisztekből. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 253116. Konv. A. fol. 87–88., aug. 18. N. reverzalisa a *Bestallung*-jában foglaltak betartásáról. ÖStA KA Best. No. 356., aug. 18. Engedelmességre intő levél a végvidék kapitányaihoz, a két kassai várnagyhoz, a felső-magyarországi *Feldsekretär*-hoz, mustra- és fizetőmesterhez, továbbá Franz Illenfeld főhadszertárnok-helyetteshez N. kinevezése kapcsán. Uo., aug. 19. Engedelmességre intő levél a felső-magyarországi német lovas katonasághoz, az ottani vörös és sárga kabátos mezei lovassághoz, az összes magyar végvárihoz, a várerődítéssel foglalkozó személyekhez N. kinevezése kapcsán. Uo., aug. 22. Engedelmességre intő levél Felső-Magyarország vármegyéihez és városaihoz N. ideiglenesen megbízott főkapitánynak történő elismeréséről. Uo., aug. 27. Ernő fhg. parancsa Michael Pernauer felső-magyarországi fizetőmesterhez N. fizetésének szept. 1-től történő kifizetéséről. Uo.; 1588. Győri főkapitánnyá nevezik ki. Lásd az archontológiai részben.)

1586–1590 † tanácsos (A címet haláláig viseli.)

1588–1590 † győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Paksy⁸⁸²18 György (pakosi)⁸⁸³19

1553–1586 lovaskapitány Győrben („*Hauptman über ain Anzal Pferdt zu Rab*”, „*capitaneus certorum equitum Jauriensium*”) (1553. 40 lovas kapitánya. MOL E 185 Tétel 3. fol. 136–137.; 1554. márc. 8. P. ekkor 50 lovas kapitánya. ÖStA FHKA HKA Instr. No. 109., szept. 17. P. 40 lovassal rendelkezik. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 74. Konv. A. fol. 16.; 1556. P. még mindig 40 lovast tart. ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nr. 46. 1566. Jan. unfoliert.; 1586. jún. ÖStA KA Best. No. 362.)

1585. szept.–okt. ideiglenesen megbízott győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

1586–1594 tatai főkapitány (1586. márc. 20. P. kéri a tisztséget, Horváth Pál, Ormándy Péter, Görög János, Thury Márton, Huszár Péter, Hans Graneder, Starsith Farkas, Hathalmi Miklós, Chutor János, Pográny Benedek, Tobias Wagner, Martin Lasperger, Ulrich von Königsberg, Lelio Colorado és Székely Mihály mellett. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 179. fol. 257., máj. 26. P. köszönetet mond az elnyert tisztségért. Uo. fol. 278., jún. 8. Engedelmességre intő levél külön-külön a tatai német és magyar katonasághoz P. kinevezése kapcsán. ÖStA KA Best. No. 362. és ugyanekkor utasítás P.-nak feladatairól. MOL E 136 No. 173. fol. 372–376., jún. 12. Erre a napra rendelik el P. beiktatását. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 179. fol. 274., jún. 26. P. már valószínűleg Tatán tartózkodik. Uo. fol. 289., jún. 30. Erasm Braun jelentést tesz P. beiktatásáról. Uo. fol. 188., júl. 3. P. zászlót és dobot kér tisztehez. Uo. fol. 299., júl. 8. Az alsó-ausztriai kormányzásnak elrendeli a Haditanács, hogy készíttessenek P.-nak zászlót és dobot. 254Uo. fol. 29.; 1594. júl. vége P. szabad elvonulásban fejében feladja a töröknek a várat. Istvánffy, 1622. 636.; Rohrbacher, 1888. 113–114.; Bíró, é. n. 197. és Tóth S. L., 1998. 27–29.)

Pallavicini, Sforza⁸⁸⁴20 örgróf (Marchese di Cortemaggiore)⁸⁸⁵21

1534. szept. Hans Katzianer főhadparancsnok seregében már Magyarországon szolgál (1534. szept. 15. P. levele Ferdinánd királyhoz. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 25. Konv. A. fol. 76–77.)

1542. júl.–okt. 600 itáliai lovas kapitányaként részt vesz a Német Birodalom nevezetes „nagy hadi vállalkozásában”, Joachim brandenburgi örgróf királyi főhadparancsnok vezetése és Alessandro Vitelli a pápai hadak főkapitányának parancsnoksága alatt (Wurzbach, Bd. 21.

88218 Neve – a család többi tagjához hasonlóan – a korabeli iratokban Paksy alakban is gyakran felbukkan.

88319 ~ Gregoróczy Krisztina; esküvőjük: 1592. Wißgrill, Bd. 3. 387.

88420 Noha Pallavicini nevét általában *Sfortia Pallavicinus* alakban írta alá (lásd például ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 5–6. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. 1552. június 1., Radkersburg vagy MOL E 185 Sforza Pallavicini levelei Nádasdy Tamáshoz), magunk az általánosan bevett gyakorlatnak megfelelően nevét Sforza Pallavicini alakban használjuk.

88521 *1520 előtt–1585, Busseto † Wurzbach, Bd. 21. 231.; ÖStA KA Memoiren 28/1334/11. p. 217.; Banfi–Maggiorotti, 1932. 90. és Setton, 1984. 1155.

- 231.; Jászay, 1996. 117. és Liepold, 1998. 370.)
- 1542–1564 I. Ferdinánd kamarása (Az 1542. évi hadjáratban való szolgálataiért nevezi ki az uralkodó. Wurzbach, Bd. 21. 231.)
- 1544 2000 gyalogos élén szolgál V. Károly zsoldján a franciák ellen (Uo. és Banfi–Maggiorotti, 1932. 90.)
- 1546–1547 részt vesz – feltételezhetően ismét gyalogosok élén – a schmalkaldeni háborúban (Uo.)
- 1540-es évek végén pápai szolgálatban áll (Uo.)
- 1551 400 lovas és 3000 német gyalog élén szolgál Magyarországon és Erdélyben, s nagy szerepet játszik Fráter György alvinci meggyilkolásában (ÖStA KA AFA 1551/9/31. és 1551/9/33., valamint Setton, 1984. 571.: 21. jegyz., 573., ill. 576. és Barta, 1988. 8–18.)
1552. febr. Serédy György kassai kapitánnyal együtt a Szent Korona Dobó Domokostól, somlyai Báthory Andrásztól és bedeghi Nyáry Lőrinctől Tokajban történő átvételére kiküldött királyi biztos; ő kíséri lovasaival a Koronát Bécsbe (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 193.)
- 1552 3000 itáliai gyalogos ezredese Magyarországon (febr. 27. I. Ferdinánd utasítása Jakob von Raunach fiumei kapitány, Franciscus Salamanca és Georg von Seepach számára a 3000 gyalog megmustrálására és fizetésére. ÖStA FHKA HKA Instr. No. 91., jún. eleje P. lovasaival Radkersburg irányából Szentgotthárdon és Körmenden át érkezik meg a magyar végekre, elsőként június 10-én Pápára. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 64. Konv. A. fol. 119. és Uo. Konv. B. fol. 5–6., fol. 56–59. és fol. 80–81., jún. „*Obrist über das Welhisch Khriegsvollckh*” ÖStA KA AFA 1552/6/80. Lásd még az alábbiakat.)
- 255 1552. júl.–aug. Erasm Teuffellegel együtt az Ali budai pasa ellen vonuló királyi sereg főparancsnoka (1552. júl. 31. Uo. 1552/7/136.)
1552. aug. 9.–okt. török fogságban van Budán (1552. aug. 9. A palásti ütközetben megsebesül és Ali budai pasa fogságba esik, de – feltételezhetően 18 000 aranyért – hamarosan kiszabadul. Istvánffy, 1622. 335., okt. P. kiszabadult fogságából. Setton, 1984. 584–585.: 74. jegyz. és Köhbach, 1994. 214.: 78. jegyz.)
- 1552–1556 magyarországi főhadimarsall (Lásd az archontológiai részben.)
- 1552–1585 † tanácsos (1552. márc. 25. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 193.,⁸⁸⁶22 A címet feltételezhetően haláláig viseli.)
1554. szept. Velence szeretné P.-t zsoldjába fogadni (Setton, 1984. 609. és Köhbach, 1994. 215.: 78. jegyz.)
1555. aug. felmerül a lehetősége, hogy P. külföldi szolgálatba szegődjön, többek között Fernando Álvares de Toledo, Alba hercege zsoldjába (1555. aug. 8. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 75. Konv. A. fol. 74.)
1555. dec. 12. a velencei szenátus ismét felajánlja P.-nek, hogy kész felfogadni (Setton, 1984. 609. és Köhbach, 1994. 215.: 78. jegyz.)
- 1556 főhadbiztos (*supremus bellicus commissarius*) Magyarországon a Szigetvárt felmentett hadjárat idején (júl. 22. *Bestallung* P.-nek a tisztségről. ÖStA KA Best. No. 25. és ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 76. Konv. A. fol. 120–121. Vö. még Köhbach, 1994. 215.: 78. jegyz.)
- 1557-től velencei szolgálatban folytatja katonai pályafutását, mint a városköztársaság gyalogságának főkapitánya (*capitano general della fantaria*) (1556. okt. P. tudatja Velence bécsi követével, hogy kész szolgálatba állni. Setton, 1984. 609., dec. 19. P. megköti felfogadási szerződését szenátussal; 1557. márciusától áll ténylegesen velencei zsoldban. Setton, 1984. 609–610. és Köhbach, 1994. 215.: 78. jegyz. Vö. még Wurzbach, Bd. 21. 231. és ÖStA KA Memoiren 28/1334/11. pp. 215–216.)
- 1559 a velencei gyalogság főkapitánya (szept. 7. Jóváhagyja a szenátus P.-nek a tisztséget. Setton, 1984. 610.: 177. jegyz.)
- 1559–1570 a velencei hadsereg főkapitánya (*governator general*) – tiszteben több hadjáratban és várerődítésben (Udine, Zára, krétai erődök és 1570-ben ciprusi expedíció) vállalt alapvető szerepet (1559. dec. 9–16-tól viseli a tisztséget. Uo., 907., 932. stb.; 1570. Leváltják P.-t tiszteről. Braudel, 1996. 1154.)

88622 Előfordul, hogy néha még a korabeli források is – hibásan – haditanácsosnak titulálták. Tanácsosi tisztre vö. még: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 73. Konv. A. fol. 14–15.

1572. febr. P. kész II. Rudolf császár szolgálatába állni (A bécsi velencei követ által felajánlja a császárnak szolgálatait. ÖStA KA Memoiren 28/1334/11. pp. 215–216.)
1578-ig évi 200 rajnai forintnyi ellátmányt kap (*Pension*) a császároktól, melyet még I. Ferdinánd hagyott jóvá neki (Hirn, 1885. 626.: 1. jegyz.)
1579–1585 Busetto grófja (Setton, 1984. 1155.)

- 1580–1594 lovaskapitány Győrben (1580. febr. 28. Az elhunyt Jakosith Ferenc főkapitány-helyettes 100 lovasából 50 élére rendeli a Haditanács, míg a másik 50 élére Czobor Márton kerül. Számukra egy-egy dobót és zászlót rendelnek, továbbá megparancsolják neveiknek a mustrajegyzékbe történő bevezetésüket. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 168. fol. 226–227.; 1587. febr. A Haditanács kikéri Andreas Teufel főkapitány véleményét R. Erdélybe történő utazása ügyében. Uo. Reg. Bd. 180. fol. 112.; Tisztét a vár elestéig betölti.; 1595. febr. 16. Sigmund Hager magyaróvári főkapitánytól érdeklődik a Haditanács, hogy kinek adják R. 100 lovas feletti kapitányi tisztét. Uo. Reg. Bd. 195. fol. 82.)
1588. márc. 28. Teufel főkapitány R. halálos betegségről tudósít, de mégis sikerül belőle kigyógyulna. (Uo. Exp. Bd. 183. fol. 123.)
- 1592–1594 győri magyar főkapitány-helyettes (Lásd az archontológiai részben.)
1592. júl.–okt. Ferdinand Graf zu Hardegg távollétében – Martin Laspergerrel együtt – ideiglenesen megbízott győri végvidéki főkapitány (Uo.)

Salm und Neuburg, Eck Graf zu⁸⁸⁸24

- 1554–1574 † kamarás (1554: Firnhaber, 1861. 16.; A címet haláláig viseli.)
- 1554–1574 † pozsonyi kapitány (1554. dec. 9. MOL E 21 1554. dec. 9.; A tisztséget haláláig betölti.)
- 1555–1574 † Pozsony vm ispánja (1555: Fallenbüchl, 1994. 92.; A tisztséget haláláig betölti.)
- 1560–1574 † győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
- 1561 előttől–1574 † királyi tanácsos (1561. máj. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 82. Konv. B. fol. 40–41.; A címet haláláig viseli.)
1562. okt. 11. kéri a pakosi Paksy János halálával megüresedett komáromi főkapitányi tisztséget (Uo. Fasc. 86. Konv. C. fol. 35–36.)
- 1563: 77. tc. értelmében magyar indigenátust kap (CJH, 1899. 524–527.)
- 1571–1572 ideiglenesen megbízott dunántúli kerületi főkapitány (Lásd az V. 2. b. alfejezetet.)
- 1572–1574 † dunántúli kerületi főkapitány (Uo.; A tisztséget haláláig betölti.)

88723 ~ Kendy Anna. Nagy I., IX. köt. 696. és 712.

88824 1574. júl. 9., Győr †, a bécsi egykori *Kloster St. Dorothea*-ban temették el. (Reusner, 1586. No. V. Síremléke azóta elpusztult.) Evangélikus. ~ I. Katherina Pernstein (1571. máj. 14., Pozsony, öngyilkos lett † Schulek, 1939. 44–45.), II. guthi Országh Borbála (esküvőjük: 1572. okt. után. Takáts, 1926. 214–215.). Apja Niklas Graf zu Salm der Jüngere (*1500 k.–1550. dec. 26. előtt, Eger † – életrajzi adatait lásd alább), anyja Emilie Gräfin zu Eberstein. Newald, 1879/2. 108.

- 1524–1525 V. Károly császár seregében szolgál I. Ferenc francia király ellen azon 200 nehézlovas kapitányaként, amelyekkel – 2000 gyalogossal együtt – apja, id. Niklas Graf zu Salm rendelkezik (1524. dec. 15. *Bestallung* S. részére a tisztségről. Newald, 1879/2. 112.: Beilage No. 3. és ÖStA KA AFA 1524/12/1.)
- 1524–1550 † kamarás (1524. dec. 15. S. már viseli a címet. Newald, 1879/2. 112.: Beilage No. 2.; A címet haláláig viseli.)
- 1529–1530 apja, id. Niklas Graf zu Salm magyarországi főhadparancsnoksága idején – Andreas Ungnaddal együtt – az alsó-ausztriai rendek által delegált haditanácsos (Newald, 1879/2. 98.)
- 1529–1550 † I. Ferdinánd főkamara (Fellner–Kretschmayr, 1907/ Bd 1. 277.; 1534. márc. 1. S. elmaradt 8000 forintnyi fizetését kéri. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 52.; A tisztséget haláláig betölti.)
- 1520-as évek vége k.–1550 † tanácsos (A címet haláláig viseli.)
- 1536–1544 pozsonyi kapitány (1536. júl. 23. *Bestallung* S.-nak a tisztségről. ÖStA FHKA HKA Ged. Buch, Ung. Reihe Bd. 383. fol. 59.; 1544. máj. 4. előtt S. lemond a tisztségről, amire Ferdinánd elrendeli Leonhard Freiherr von Velsnek, hogy tárgyaljon vele az új kapitány személyéről, majd azt S. helyére iktassa be. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 12/1. fol. 57.)
- 1538 Konstantinápolyban jár követségben (Wurzbach, Bd. 28. 138.)
- 1538–1544 Komárom vármegye ispánja (1538. jún. S. közli Komárom vm.-vel uralkodói kinevezését. A vm. a magyarországi régi szokásoknak [„*alts Herkhomen unnd Lanndsbrauch*”] megfelelően királyi parancslevelet 258kér erről. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 35. Konv. C. fol. 197. és Fallenbüchl, 1994. 83.)
1539. febr.–márc. Szapolyai János és Izabella március 2-án Székesfehérváron tartott esküvőjén I. Ferdinánd király követe (*orator*) Lőrinc fehérvári préposttal együtt (febr. 10. Ferdinánd utasítása S. és Lőrinc prépost részére. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 39. Konv. B. fol. 17–22. Vö. még Hieronymus Aleander bécsi pápai nuncius naplójának részleteit ugyanerről: ETE, III. köt. 322.: No. 340., 327–328.: No. 342. és 339–340.: No. 346.)
- 1539 haditanácsos (*consiliarius bellicus*) (1539 szept. 19. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 40. Konv. B. fol. 31.)
- 1539–1550 † aranygyapjas lovag (*Ritter des goldenen Vlieses, eques velleris aurei*) (Hieronymus Aleander bécsi pápai nuncius már ekként említi: ETE, III. köt. 322.: No. 340.)

88925 *1500 k.–1550. dec. 26. előtt, Egerben, betegségben † (Halálának időpontjára vö.: Kiss, 1908. 315–316.: No. 313.; ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 110. és újabban Petritsch, 1991. 66–67.: No. 143.; Szakály, 1986/1. 124., valamint Szakály, 1995. 68. Eddig ismert utolsó levele december 19-én kelt Egerben. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 56. Konv. A. fol. 85–86. Niklas Graf zu Salm und Neuburg I. Ferdinándhoz. Már november végén eluralkodó betegségére: MOL E 185 Niklas Graf zu Salm und Neuburg Nádasdy Tamáshoz. 1550. november 27., Eger) A bécsi egykori *Kloster St. Dorothea*-ban temették el, síremléke azonban utóbb elpusztult (Reusner, 1586. No. II.). Katolikus (ETE, III. köt. 478.: No. 486.). ~ I. Emilie Gräfin zu Eberstein (esküvőjük: 1524. Newald, 1879. 70. és 108.), II. felsőlendvai Széchy Margit (1570, Trencsén †; sírköve a szentgotthárdi plébániatemplomban látható: Sternegg, 1981. 375–377.; esküvőjük: 1540. szeptember 26., Galgóc. ETE, III. köt. 478.: No. 486. és ÖNB Cod. 9039. fol. 68., ill. fol. 70.). Apja Niklas Graf zu Salm, der Ältere (*1459, Nieder-Salm in den Ardennen–1530. máj. 4., Marchegg † Egykoron a bécsi *Kloster St. Dorothea*-ban található sírköve 1879. április 18. óta a *Votivkirche*-ben látható. Newald, 1879/1. és Newald, 1884. 1–6.), anyja Elisabeth von Roggendorf. (Newald, 1879/2. 15. és 108.) Érdemes felhívunk a figyelmet, hogy ifjabb Salm halálának időpontjára számos verziót (márc. 5. Wurzbach, Bd. 28. 138.; ill. a Nicolaus Reusner által – biztosan állítható, hogy hibásan – közölt sírfalirata szerint Salm „*decessit Agriae XIV. Cal. Sept. anno Christi M D L*” Reusner, 1586. No. II.) találunk az irodalomban, ezek azonban mind tévesek. Salmtól ugyanis még 1550. október 24-ről is maradt ránk saját kezűleg aláírott levél. (MOL E 185 Niklas Graf zu Salm levele Nádasdy Tamáshoz. 1550. október 24., Eger) December 26. előtti halálával kapcsolatban vö. még Raweni Mihály szlavóniai ítélőmester december 31-én Batthyány Kristófhöz intézett levelét: „*Nunc rursum sciat Vestra Dominatio Magnifica, quod dominus comes Nicolaus a Salmis mortuus est duciturque Posonium ad sepeliendum.*” (MOL P 1314 No. 39 594.) Salmot végül nem Pozsonyban, hanem Bécsben helyezték örök nyugalomba.

Vö. még: 1540. jún. 6. V. Károly császár is ennek címzi. ÖNB Cod. 9039. fol. 70.; A címet haláláig viseli.)

1540. aug. I. Ferdinánd követe Izabella királynéhoz Budára a váradi béke határozatainak végrehajtása ügyében (aug. 8. Ferdinánd megbízólevele S. részére. Uo. fol. 5. és fol. 18., aug. 11. Utasítás S. részére. Gooss, 1911. 90–91. és 91.: 1. jegyz. Vö. még: „*Ferdinandus király gróf Mikolát alá keldé Budára János királynéhoz, hogy Budát megadnája neki.*” Verancsics évkönyv, 1981. 50.)
1541. aug.–szept. I. Ferdinánd követe I. Szülejmán szultánhoz a budai táborba (aug. 29. I. Ferdinánd utasítása S., Révay Ferenc és Sigismund Freiherr von Herberstein részére. Austro–Turcica, 1995. 1–4.: No. 1., szept. 16. előtt S. és Herberstein jelentése követségéről. Uo. 4–17.: No. 3. Vö. még: Petritsch, 1991. 43.: No. 67. és 43–44.: No. 69.)
- 1545–1550 † Pozsony vármegye ispánja és újra pozsonyi kapitány (1545. nov. 20. *Bestallung* S. részére a tisztségről. ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1545. fol. 139–143., dec. 15. Kinevezés. Fallenbüchl, 1994. 92.; A tisztséget haláláig betölti.)
- 1546–1550 † királyi főhadparancsnok Magyarországon, Horvátországban, Szlavóniában és az alsó-ausztriai tartományokban (Lásd az archontológiai részben.)
1549. szept. I. Ferdinánd egyik megbízottja a nyírbátori egyezséget kidolgozó tárgyalásokon (Gooss, 1911. 112–113.)

Schwarzenberg, Adolf Freiherr, majd 1599-től Graf von⁸⁹⁰²⁶

- [259](#) 1572 Németalföldön szolgál a spanyol zsoldban, Alba herceg helytartó seregében (Schwarzenberg, 1963. 104.)
- 1577 Herzog Ernst von Bayern *Mundschenkje* (Uo.)
- 1580 Herzog Ernst von Bayern lüttichi püspök tanácsosa és udvari marsallja (*Hofmarschall*) (Uo.)
- 1581 Herzog Ernst von Bayern lüttichi püspök udvarmestere (*Hofmeister*) (Uo.)
- 1583 ezredes Herzog Ernst von Bayern seregében a Gebhart Truchseß von Waldburg ellen, a kölni érsekségért folytatott háborúskodásban (Uo.)
- 1584 Herzog Ernst von Bayern, kölni érsek *Amtmann*-ja Linzben (Uo.)
- 1585 Herzog Ernst von Bayern seregének főparancsnoka (*Generaloberst*) két zászlóaljnyi gyalogossal a Neuß városáért folyó hadakozásban (Uo.)
- 1587 egy kürasszírregiment ezredese III. Henrik francia király seregében Sándor páрмаi herceg, németalföldi helytartó segédcsapataként Johann Kasimir Pfalzgraf ellen (Uo. 105.)
- 1588 Herzog Ernst von Bayern kölni érsek titkos tanácsosa (*geheimer Rat*), helytartója (*Statthalter*) és udvarmestere (*Landhofmeister*) (Uo.)
- 1590-től egy német gyalogosregiment ezredese Sándor páрмаi herceg, németalföldi helytartó pártján és Karl Graf von Mansfeld parancsnoksága alatt (Uo.)
- 1594 II. Rudolf császár zsoldján ezredes a jülich hercegségben (Uo.)
- 1595–1596 ezredes 1000 vallon kürasszír és 1000 vallon Archibuser felett Magyarországon (1595. jún. 17. II. Rudolf császár *Bestallungja* Sch. részére a Karl Graf von Mansfeld által felfogadott katonaságáról. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten M 30. fol. 4–25., jún. 22. A lovasság mustrája. Heischmann, 1925. 225.: Beilage; 1596. dec. Elbocsátják Sch. többször megreformált lovasregimentjét. Uo. 252.)
- 1596 főtábornok (*Oberstfeldmarschall*) az ez évi hadjáratra (jún. 19. *Bestallung* Sch-nek a tisztségről, amelyre fizetését már jún. 15-től kapja. ÖStA KA Best. No. 511. 1599-ben kelt grófi diplomája – majd ez alapján az irodalom [Berger, 1864. 173.: 6. jegyz. és Schwarzenberg, 1963. 105.] tévesen állítja, hogy 1597-ben nevezték ki a tisztségre.)
- 1596–1600 † II. Rudolf császár tanácsosa (1596. jún. 19. ÖStA KA Best. No. 511.; A címet

89026 * 1551, Köln–1600. júl. 29., Pápa, fejlődésben a lázadó vallonok kitörésekor. † (Születésére: Schwarzenberg, 1963. 104. Halálára: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 205. fol. 131. és Berger, 1864. 177.) A bécsi *Augustinerklirch*-ben temették el (Fia, Adam temetési meghívója az Udvari Kamara részére: ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten S 297. fol. 17–18.). Egykori márvány síremlékét maga II. Rudolf császár állíttatta, de az nagyrészt elpusztult a templom 1635. évi átalakításakor (Berger, 1864. 176–180.) (Ismerjük sírfeliratát, sőt az ónkoporsójára vésett feliratot is: Berger, 1864. 177. és 179., ill. Mohl An., 1913. 106–108.) ~ Elisabeth Margarete von Metternich (1626. febr. 6. †, Gimbornban temették el; esküvőjük: 1581. máj. 31.). Apja Wilhelm Freiherr von Schwarzenberg (1557, St. Quentin, csatában †). (Berger, 1864.; Schwarzenberg, 1963. 104–108., 172. és Czeike, Bd. 5. 172.) Arcképének legújabb publikálása: Zálóha, 1998. 2.

haláláig viseli.)

- 1597–1599 bécsi helyőrség-parancsnok (*Stadtguardia-Oberst*) (1597. jan.–febr. A Haditanács tárgyalásokat folytat Sch.-gel a tisztség elvállalásáról. Uo. No. 520., ápr. 2. *Bestallung* Sch. részére tiszteről. Uo. és No. 525., ill. Veltzé, 1911. 181., ápr. Utasítás Sch.-nek a tisztségről. ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1590–1597. p. 19., máj. 21. A Haditanács beszámoló II. Rudolf császárnak Sch. beiktatásáról. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 7.; 1599. júl. Sch. lemond tiszteről. Veltzé, 1911. 181. Vö. még Czeike, Bd. 5. 172. és 293.)
- 1597–1600 † haditanácsos (1597. máj. 21. A Haditanács beszámoló II. Rudolf császárnak Sch.-nek a tisztségbe történő bevezetéséről. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 7.; A címet haláláig viseli.)
- 260 1598 főtabormester (*Oberstfeldmarschall*) az ez évi hadjáratra (jún. második felében tárgyal a Haditanács Sch.-gel a tisztség elvállalásáról. Uo. Reg. Bd. 201. fol. 16., júl. 15. *Bestallung* Sch.-nek a tisztségről. ÖStA KA Best. No. 597.; ÖStA KA AFA 1598/7/4. és Schwarzenberg, 1963. 106., dec. 13. Sch. levelet intéz II. Rudolf császárhoz tiszteiből való elbocsátása ügyében. Uo. fol. 445. Vö. még ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1598–1599. fol. 7–8.)
1598. márc. 3. A Haditanács tárgyal Sch.-gel az esztergomi főkapitányság (*Oberhauptmannschaft zu Gran*) elvállalásáról. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 201. fol. 7.)
1598. aug. 1. A Haditanács Sch. számára a generális (*General*) cím megadását javasolja. (Uo. fol. 20.)
- 1598–1600 † győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1599. jún. 5. II. Rudolf császár Prágában lovaggá üti és felveszi a *Reichsgrafenstandba* (Schwarzenberg, 1963. 107.; Czeike, Bd. 5. 172. és Zálóha, 1998. 4–5.)
- 1599 főtabormester (*Oberstfeldmarschall*) és ideiglenesen megbízott főhadparancsnok-helyettes (*Verwalter der Generaloberstleutnantschaft*) az ez évi hadjáratra (jún. 16. Engedelmességre intő levél a császári hadsereg főtisztjeihez és ezredeseihez Sch. kinevezése kapcsán. ÖStA KA Best. No. 636., jún. 24. *Bestallung* Sch.-nek a tisztségről. ÖStA KA AFA 1599/6/6. és ÖStA KA Best. No. 636., ill. Schwarzenberg, 1963. 107.)
1600. jún. 30. Tárgyalások folynak Sch.-gel, mivel kész ismét elvállalni a főtabormester (*Oberstfeldmarschall*) tiszteit. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 205. fol. 17.)

Teufel, Andreas Freiherr zu Guntersdorf⁸⁹¹²⁷

- 1535 már I. Ferdinánd szolgálatában áll (1587. évi kérelme szerint már 52 esztendeje szolgálta uralkodóit. Pertl, 1939. 60.)
- 1546–1547 részt vesz a schmalkaldeni háborúban (Glatzl, 1950. 70.)
- 1552 Magyarországon szolgál a török ellen (Uo.)
- 1564–1592 † II. Miksa, majd II. Rudolf császár tanácsosa (1564. szept. 3. II. Miksa császár tudatja az alsó-ausztriai kormányzósággal és kamarával, hogy T. megkapta a titulust. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten D–T 63. fol. 4.; A címet haláláig viseli.)
- 1556–1564 előtt Ferdinánd tiroli fhg. istálló mestere (*Stallmeister*) (1556: Hirn, 1885. 26.; 1564 előtt: ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten D–T 63. fol. 7.)
1565. aug. Georg Widmairrel együtt királyi biztos Hans Rueber nehézlovas zászlóaljának megmustrálására (aug. 26. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 40.)
- 1565 őszén négy zászlóaljnyi, azaz 1000 lovas ezredese Magyarországon (júl. 24. T.-nek 300 lovas felfogadását rendelik el. Uo. Reg. Bd. 146. 261 fol. 58., júl. 26. T. kész bizonyos feltételekkel a 300 lovas felfogadására. Uo. Exp. Bd. 145. fol. 34., szept. 18. Már négy zászlóaljnyi lovas felfogadására kap T. *Bestallung*ot. ÖStA KA Best. No. 134., szept. vége T.-nek elrendelik, hogy lovasaival vonuljon Győrbe. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 146. fol. 76., nov. 6. T. kéri Pozsonynál állomásozó lovasai fizetését. Uo. fol. 55.)
- 1566–1567 ismét 1000 lovas ezredese Magyarországon (1566. márc. 2. T.-t Győrbe rendelik. Uo. fol. 112., máj. 27. II. Miksa császár elrendeli, hogy T. 1000 lovast fogadjon fel. Uo. Exp. Bd. 145. fol. 104., máj. 6. *Bestallung* T.-nek a tisztségről. ÖStA KA Best. No. 136., máj. 20. T. reverzálisa a tisztségről. ÖStA KA AFA 1566/5/3., jún. 22. T. kéri „*Anrittgeldt*”-jét. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 114., júl. 8. T. júl. 20-ra kéri

89127 1516 k.–1592. júl. 15., Guntersdorf † (Schimka, 1967. 230. és Glatzl, 1950. 73. és 75.) Evangélikus (Reingrabner, 1976. 12.). ő a család guntersdorfi ágának megalapítója. Apja Erasm Teufel (1552 után †). ~ Maria Anna von Waldstein (1593 †; esküvőjük: 1554.). Glatzl, 1950. 74. és 215.

lovakai megmustrálását, de ez akkor nem történik meg, pusztán aug. 4. körül. Uo. fol. 124., fol. 130. és fol. 138., nov. 2. T. jelentést tesz, mi módon akar lovasaival Győrben szolgálni. Uo. fol. 173., nov. 8. T. határozatot kér győri szolgálata ügyében. Uo. fol. 175., okt. 27. T.-nek elrendeli a Haditanács, hogy lovasaival vonuljon Pápára és a török betörések ellen álljon velük készenlétben. Uo. Reg. Bd. 146. fol. 209., nov. 12. T. beszámol, miként érkezett meg Pápára. Uo. Exp. Bd. 145. fol. 179., dec. 5. T. tovább alkudozik a Haditanáccsal győri szolgálatáról. Uo. fol. 183., dec. T. lovassait el kívánják bocsátani. Uo. Reg. Bd. 146. fol. 226. és fol. 233.; 1567. jan. 12., 13., 28. Még folynak a tárgyalások T. lovasainak elbocsátása ügyében. Erre végül valamikor jan. második felében kerül sor. Uo. Reg. Bd. 148. fol. 1., fol. 3. és Uo. Exp. Bd. 147. fol. 2. és fol. 5. Vö. még Oberleitner, 1859. 309.)

1566. ápr. 24. Christoph és Georg testvéreivel együtt felveszik az alsó-ausztriai *Herrenstandba* (Schimka, 1967. 230. és Glatzl, 1950. 14. és 24.)

1568. jún. királyi biztos Győr, Komárom, Tata és Surány erődítéseinek megsejmlésére (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 148. fol. 148.)

1575–1577 győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

1570 k.–1592 † kamarás (A címet haláláig viseli.)

1577–1588 győri végvidéki főkapitány másodszor (Lásd az archontológiai részben.)

Teufel, Erasm⁸⁹²²⁸

1541 már királyi kapitány Szlavóniában (ápr. 7. Wlcek, 1945. 44. és 105.)

[262](#) 1543 továbbra is Magyarországon szolgál lovaskapitányként (MOL E 185 Nádasdy Tamás Erasm Teufelhez. 1543. január 11., Sárvár)

1546 100 könnyűlovas kapitánya Győrben (ÖStA FHKA HKA HFU rote Nr. 2. 1546. fol. 48. a./1–18.)

1546 királyi haditanácsos (Uo. Tisztéhez 11 nehézlovas járt. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akt. S 12/1. fol. 188.)

1546 ideiglenesen megbízott magyarországi főhadparancsnok-helyettes (Lásd az archontológiai részben.)

1546. márc. Győrben ellátja a távollévő Reinprecht von Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes feladatait (Uo.)

1547–1549 több alkalommal királyi biztos Szigetvár várában (Timár, 1989. 37–82.: passim)

1548. jan. ellátja Győrben a távollévő Reinprecht von Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes feladatait (Lásd az archontológiai részben.)

1548. szept. 12. magyar indigenátust kap, erről azonban a magyar országgyűlés külön törvénycikkben nem rendelkezik (I. Ferdinánd tanúságlevele az indigenátusról. MOL A 35 1548: No. 441.; 1550. T. leteszi honfűsítési esküjét. Nagy I., XI. köt. 122.)

1550 ismét könnyűlovas-kapitány Magyarországon („*Hauptman über ain Anzall geringer Pherdt*”) (1550. máj. 29. SL SVL Oertel-gy. Lad. V. et E. Fasc. III. No. 106.)

1550–1552 † soproni kapitány (1550. máj. 29. I. Ferdinánd engedelmességre intő levele Sopron városához T. soproni kapitánnyá és a vm. ispánjává történő kinevezéséről. Uo.; 1551. júl. 7. előtt a Magyar Kamara megtiltja Sopron városának T. fizetését, ami ellen Miksa fhg.-nél tesz panaszt. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 58. Konv. B. fol. 28–31.; A címet haláláig viseli.)

1551. jan.–jún. magyarországi hadbiztos (*rerum bellicarum commissarius, Kriegskommissär*) Bernardo de Aldanával együtt, főként Eger székhellyel (Niklas Graf zu Salm 1550. dec. 26.

89228 1552 vége felé † A palásti csatában (1552. augusztus 9.) török fogságba esett, majd Konstantinápolyban halt meg 1552 vége felé, sírfelirata szerint ugyanis ott a janicsárokkal kaszaboltatták le. Más hírek szerint viszont zsákba varrva a Boszporusznál a tengerbe vetették (Widter, 1886. 104–105., ill. Istvánffy, 1622. 335.). Korábban felmerült a lehetősége annak, hogy a Ferdinánd király fogságában lévő Hamza béggel cseréljék ki. (Köhbach, 1994. 63.: 54. jegyz.) Síremlékét testvérei állították a winzendorfi evangélikus templomban 1561-ben (Wissgrill, 1886. 132.; Widter, 1886. 104–105. és Glatzl, 1950. 14.). Protestáns. Apja Matthäus Teufel zu Krottendorf (1540–1541 †), anyja Apollonia Mallingerin. (Uo. 12. és 213.) Neve a korabeli és közel egykorú magyar és török nyelvű forrásokban ugyan gyakran bukkan fel a magyarra fordított, illetve torzított Ördög Mátyás alakban (Pethő, 1993. 116. Vö. még Köhbach, 1994. 62–63.: 54. jegyz.), magunk ennek a verzióknak a használatát modern összefoglalásokban nem tartjuk elfogadhatónak.

előtt Egerben bekövetkezett halálát követően tölti be a tisztséget. Uo. Fasc. 57. Konv. B. fol. 164–173.; Utiešenoviae, 1881. 25.: No. VII.; Kropf, 1896. 300. és Szakály, 1986/1. 125.; 1551. ápr. ÖStA KA AFA 1551/4/ad 2. és Uo. passim, jún. 21. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 58. Konv. A. fol. 4. és fol. 95–96.)

1551. febr. királyi biztos a diószegi tárgyalásokon (Gooss, 1911. 115.)

1551–1552 † a magyarországi könnyűlovas-katonaság főkapitánya (*levis armaturae equitum supremus capitaneus, Oberstfeldhauptmann der geringen Pferd in Ungarn*) (1551. jún. 7. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 58. Konv. A. fol. 4., nov. 4. „*kýraly Ew felsege kepe*” Horvátinovich Bertalan levele T.-hez. ÖStA KA AFA 1551/11/ad 15.; Tisztét haláláig betölti. Vö. sírfeliratával: Glatzl, 1950. 13.)

1551–1552 † I. Ferdinánd tanácsosa (1551. ápr. 2. ÖStA KA AFA 1551/4/ad 2.; A címet haláláig viseli.)

1551–1552 † Sopron vármegye ispánja (1550 tavaszán kinevezik, de csak 1552. márc. 20. után tesz tisztére a vm. nemessége előtt – a magyarországi [263](#)gyakorlatnak megfelelően – esküt. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 152–153. Vö. még Uo. fol. 194–196. és fol. 199.; A címet haláláig viseli.)

1552. júl.–aug. Sforza Pallavicinivel együtt az Ali budai pasa ellen vonuló királyi sereg főparancsnoka („*Ferdinánd Király mezei Generálissa*”) (1552. júl. 31. ÖStA KA AFA 1552/7/136. és Pethő, 1993. 116.)

Ungnad, Hans Freiherr zu Sonnegg⁸⁹³²⁹

1510 k. I. Miksa császár udvarában nevelkedik (Wurzbach, Bd. 54. 182. és Zimmermann, 1981. 204.)

1519. máj. utántól–1520. febr. a krajnai rendek követe a Bruck an der Mur-i *Generallandtag* határozata alapján V. Károly császárhoz Spanyolországba; a követség feladata az volt, hogy az osztrák örökös tartományok rendjeinek jogait és kiváltságait elismertesse a császárral (Uo.)

1520 k.–1527 Ferdinánd osztrák fhg. *Oberstfürschneidere* (1520 k.: Uo. 205.; 1527. máj. 10. Thallóczy–Hodinka, 1903. 669.: No. DXXI.)

1522. febr. 29. Andreas és Christoph nevű testvéreivel együtt V. Károly felveszi a *Reichsfreiherrrenstandba* és az alsó-ausztriai tartományok *Freiherrrenstandjába* Freiherr zu Sonnegg titulussal (Zimmermann, 1981. 205.)

1523 Ferdinánd fhg. kíséretében részt vesz a fhg. és sógora, II. Lajos király bécsújhelyi találkozásán, ahol egy lovagi tornán (nov. 17–18.) a magyar királlyal párviadalt vív, de vereséget szenved (Uo.)

1523-tól egyúttal II. Lajos magyar király kamarása és 12 lóval szolgálja (*Diener von Haus*) (1523. nov. 25. Kinevezés. Uo.)

1524 a horvát végeken szolgál, valószínűleg valamilyen kapitányi rangban, id. Niklas Graf zu Salm, Ferdinánd osztrák fhg. csapatainak főhadparancsnoka Horvátországban és Szlavóniában vezetése alatt (Uo. 209.)

1525 feltételezhetően II. Lajos szolgálatában részt vesz egy szlavóniai törökellenes akcióban (Uo. 205.)

1526–1556 *Hauptmann und Vizedom zu Cilli* (Uo. 209.)

1529 Erdődy Simon zágrábi püspök, Szapolyai János későbbi horvát–szlavón bánja ellen harcol Horvátországban (Uo.)

1530–1556 *Landeshauptmann in Steiermark* (1530. jún. Kinevezés. Uo.; 1556 tavaszán végleg lemond U. tiszteről. Uo. 208.; Betegsége miatt és vallási okokból U. már 1553 végén távozni kívánt tisztségeiből, [264](#)lemondását azonban I. Ferdinánd nem fogadta el, sőt 1554.

89329 *1493, valószínűleg Sonnegg várában vagy Waldensteinben–1564. dec. 27., Winteritz várában Csehországban †. Tübingenben (*Stiftskirche*) temették el. Katolikus, aki valamikor az 1520-as években lesz követője a protestantizmusnak. (Wurzbach, Bd. 54. 182–183. és Zimmermann, 1981. 203., 206–207. és 214., valamint Reingrabner, 1976. 45. és további irodalommal 89.: 118.: jegyz.). ~ I. Anna Gräfin von Thurn (1552 után †, a grazi *Schloßkapellében* temették el; esküvőjük: 1525. Leeder, 1914. 48. és 90., ill. Zimmermann, 1981. 206. és 212.), II. Magdalena Gräfin von Barby (*1530. szept. 22.–1565. nov. 16. †, Wien, férjéhez hasonlóan Tübingenben temették el; esküvőjük: 1555. júl. 1., Barby vára. Leeder, 1914. 90. és Zimmermann, 1981. 212.) Apja Hans Ungnad (II.) von Sonnegg, anyja Margarethe Lochner von Liebenfels, II. Lajos magyar király felesége, Habsburg Mária későbbi udvarmesternője (*Obersthofmeisterin*). Uo. 204–205.

- január 1-én felszólította, hogy még egy esztendeig lássa el azokat. Uo. 212.)
- 1530 k.–1556 I. Ferdinánd tanácsosa (A címet alább említett emigrálásáig viseli.)
- 1532 1000 nehézlovas élén Linz mellett állomásozik, hogy megvédje a Bécsből menekülő királyi családot a portyázó törökökkel szemben; majd szept. 19-én Hans Katzianerrel és Bakith Pállal egyesülve Weikersdorfnál megvernek egy jelentősebb török csapatot (Wurzbach, Bd. 54. 182.; Gerhartl, 1981. 11–16. és Zimmermann, 1981. 209–210.)
- 1537 lovaskapitányként részt vesz Hans Katzianer királyi főhadparancsnok kudarccal végződött eszéki hadjáratában (Uo. 210.)
- 1540–1543 királyi főhadparancsnok Horvátországban és Szlavóniában, valamint az öt alsó-ausztriai tartományban („*Oberister Veldhaubtman unnserer Funff Niderosterreichischen, Windischen und Crabatischen Lannde*”) (1540. jan. 12. *Bestallung* U. részére. MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 63–64. és Zimmermann, 1981. 210.)
- 1540 k.–1555 Varasd vármegye főispánja (A tisztséget feltételezhetően alább említett emigrálásáig tölti be.)
- 1542 1000 lovas ezredese a német birodalom „nagy hadi vállalkozásában”, Joachim brandenburgi örgróf királyi főhadparancsnok vezetése alatt (Wurzbach, Bd. 54. 183.; Zimmermann, 1981. 210. és Liepold, 1998. 368.)
- 1543–1544 királyi főhadparancsnok Magyarországon (Lásd az archontológiai részben.)
- 1553–1555 királyi főhadparancsnok a horvát és a szlavón végeken (*Oberstfeldhauptmann an den krabatischen und windischen Grenzen*) (1553: ÖStA KA IHKR Akten Croatica 1577. No. 15. Kiadása: Lopašić, 1889. 420–426.: No. XV.; A tisztséget emigrálásáig tölti be.)
- 1555 második felében vallási okokból először Wittenbergbe „emigrál”, majd 1557-től a württembergi Urach városában (*Kappenhau*s) él, és a Biblia, valamint protestáns egyházi művek délszláv nyelvre történő fordíttatásával és kinyomtatásával foglalkozik (összesen 37 kötet jelent meg támogatásával) (Wurzbach, Bd. 54. 183.; Reingrabner, 1976. 45., 89.: 118.: jegyz. és Zimmermann, 1981. 211–214.)
- 1558–1564 † Christoph Herzog von Württemberg tanácsosa és több követségben diplomatája (1557. dec. 28. Kinevezés. Ténylegesen 1558-tól tölti be tisztségét. Uo. 213.; A címet haláláig viseli.)

- 1526 előtt Itáliában szolgál V. Károly seregében (Hye-Kerkdal, 1966.)
- 1527–1529 Magyarországon szolgál I. Ferdinánd zsoldján mint a német gyalogság kapitánya (*Oberst über das deutsche Fußvolk in Ungarn*) (1527–1528: ÖStA KA AFA 1528/3/7. II. és 1528/8/4. II., ill. Newald, 1879/2. 80.; 1529. aug. 31.: MOL I 28 Gévay-hagyaték Tétel 2. fol. 118.)
- 1527–1545 † I. Ferdinánd kamarása (1527–1528: „*edler in der Kammer*” Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 2. 149.: No. 12/III/B.; A címet haláláig viseli.)
- 1527–1545 † I. Ferdinánd tanácsosa (1527–1528: Tirolból való tanácsos, 5 lovassal az udvarban. Uo.; A címet haláláig viseli. Vö. 1545: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. fol. 34–37.)
- 1529 Bécs első török ostroma idején 7 zászlóaljnyi alsó-ausztriai gyalogos főkapitánya (*Oberst über 7 Fähnlein niederösterreichischer Fußknechte*) (1528. aug. 14. V. személye már felmerül a tisztségre. ÖStA KA AFA 1528/8/5. I.; Newald, 1879/2. 86., 117.: Beilage No. 10., ill. Hye-Kerkdal, 1966., valamint MOL I 28 Gévay-hagyaték Tétel 2. fol. 118. és újabban Liepold, 1998. 329., 415. és 420.)
- 1531 az alsó-ausztriai rendek fizette csapatok hadimarsallja Magyarországon (*Feldmarschall*) (jan. 17. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 17. Konv. A. fol. 31–39., jan. 27. Uo. fol. 56–57. és ápr. 25. Uo. Konv. D. fol. 62–63.)
1531. júl. I. Ferdinánd követeként részt vesz a Szapolyai Jánossal folytatott visegrádi fegyverszüneti tárgyalásokon (Gooss, 1911. 17–20.: No. 7/A–D.; ápr. 20. Ferdinánd király utasítása követei – köztük V. – számára. Uo. 18.)
- 1531–1545 † *Landeshauptmann in Tirol* (Hye-Kerkdal, 1966.; A tisztséget haláláig betölti.)
- 1534-ben – s talán a következő esztendőben is – az alsó-ausztriai rendek fizette csapatok hadimarsallja Magyarországon (*Feldmarschall*) (1534. júl. 27. MOL I 28 Gévay-hagyaték Tétel 2. fol. 118. Vö. még: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 75. Konv. A. fol. 66–67.)
- 1537–1538 királyi főhadparancsnok Magyarországon (1537. febr. 21. Engedelmességre intéő levél a Magyarországon, mindenekelőtt Kassa környékén állomásozó királyi katonasághoz, az újonnan Magyarországra rendelt katonákhoz, ill. informáló levél a helytartósághoz V. kinevezése kapcsán. Uo. Fasc. 30. Konv. B. fol. 83–85. Vö. még Uo. fol. 94., 97. és 109. A kinevezésre utalást tesz: MOL I 28 Gévay-hagyaték Tétel 2. fol. 118. és Lukinich, 1939. 605.: 1. jegyz.)
- 1537–1538 I. Ferdinánd egyik követeként részt vesz a nagyváradi békességet előkészítő fegyverszüneti, majd magukon a békétárgyalásokon (1537. dec. 20. A királyi biztosok megérkeznek Nagyváradra. Ortway, 1912. 254.; 1538. febr. 24. A két uralkodó követei megkötik a békét. Gooss, 1911. 55–68.: No. 15–16.)
- 1539–1545 † I. Ferdinánd főudvarmestere (*Obersthofmeister*) (Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 1. 275. és Broucek, 1988. 45.; A tisztséget haláláig betölti.)
- 1540 ismét királyi főhadparancsnok Magyarországon (1540. szept. 14. Újabb engedelmességre intéő levél a Magyarországon állomásozó királyi katonasághoz V. kinevezése kapcsán. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 43. Konv. B. fol. 74. Vö. még Uo. fol. 18–19., dec. 16. V. arról panaszkodik I. Ferdinándnak, hogy betegsége miatt sokáig már nem tud a táborban – ekkor éppen Győrben – maradni. ÖStA KA AFA 1540/12/7.; 1541. jan. 1. Ferdinánd király engedélyezi V.-nek, hogy betegsége miatt távozzon a táborból és a főhadparancsnoki tisztet Reinprecht von Ebersdorfnak adja át. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 45. Konv. A. fol. 1.)
- 1541–1543 Bécs erősítéseinek kiépítése alkalmával mint „tanácsost” alkalmazzák (Hye-Kerkdal, 1966.)

89430 Noha maga Vels nevét – két l-lel – *Vells*-nek írta (lásd például: 1545. jan. 4., Bécs: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 54. Konv. B. fol. fol. 1/1–1/5.), az irodalomban az egy l-es változat honosodott meg, így magunk is ezt használjuk. Pethő Gergely krónikája „Velsius Lénárd”-nak nevezi. Pethő, 1993. 111.

89531 *1497–1545. nov. 10. † (ÖNB Codex series nova No. 12 781. [Codex Trautsonianus] p. 31.) A **bécsi Stephanskirchében** temették el, ahol sírköve 1951-ig a déli és a középső kapu közötti pilléren volt látható, napjainkban pedig az északi torony halljában található. Apja Michael von Vels, anyja Regina von Cles volt. Orgler, 1859.

1544–1545 † királyi főhadparancsnok Magyarországon, Horvátországban, Szlavóniában és az alsó-ausztriai tartományokban (Lásd az archontológiai részben.)

Zelking, Karl Ludwig von (zu Siedendorf)⁸⁹⁶32

1563 Károly fhg. főistállómestere (*Oberststallmeister*) (1563. jan. 20. ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten Z 25. fol. 4.)

1564–1567 belső-ausztriai főistállómester (*Oberststallmeister*) (Thiel, 1916. 204.)

1564–1567 belső-ausztriai titkos tanácsos (Uo. 205.)

1565 őszén három hónapig biztosí tevékenységet lát el a horvát–szlavón végeken. (ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten Z 25. fol. 8–9. Vö. 1566. jan. 28. Kiadásai megtérítését kéri. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 73.)

1572–1574 főhadszertárnok (*Oberstzeugmeister*) (1572. ápr. 15. ÖStA FHKA HKA NÖHA W–61/C/90/B. rote Nr. 300/2. fol. 1050–1053.; 1574. máj. 1. előtt Uo., ill. jan. 17. Z. kéri elbocsátását tisztéből, amit a Haditanácsban jóváhagynak neki. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 267158. fol. 153. és Uo. Reg. Bd. 159. fol. 166.; máj. végétől már Jakob von Raminger a főhadszertárnok. Uo. Exp. Bd. 158. fol. 153–154.)

1575. aug. 6. az alsó-ausztriai rendek által kiállított csapatok főkapitánya („zu ainem Obersten über den Zuezug der gerüssten Phärdt fürgenommen”) (Uo. Reg. Bd. 161. fol. 291.)

1576–1577 ismét az alsó-ausztriai rendek által kiállított csapatok főkapitánya („Obrister über Zuczug des 30isten Mans unnd gerüssten Guldperd vom Land”) (1576. okt. 25. *Bestallung* Z. számára. MOL E 144 Belügy [Doboz 1.] fol. 133–140.; 1577 tavaszán „dadurch [ti. a győri kinevezésével] der Öbriste Bevelch über den Zuezug der gerüsten Gildtsferd und den dreissigsten Man in Österreich under der Enß ledig würde.” Uo. fol. 148–149.)

1576–1577 † II. Rudolf császár tanácsosa (1576: ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten D–T 63. fol. 71–72. Vö. még ÖStA KA Best. No. 283.)

1577 † győri végvidéki főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

2684. Az alsó-ausztriai rendek hadi fizetőmestereinek archontológiája (16. század)

(Grenzunterzahlmeister, Unterkriegszahlmeister/Győr és hozzá tartozó végházaknak fizetőmestere)

1564–1572 Bartholomäus Kielman⁸⁹⁷1

1564. márc. 1. *Bestallung* K. részére a tisztségről. (NÖLA SA Ständ. Akt. A–II–10. 1. März 1564.)

1560 a hadi fizetőmesteri hivatalnál (*Kriegszahlamt*) szolgál (Kielmansegg, 1910. 21.)

1568 egyúttal alsó-ausztriai *Rentmeister* (Uo.)

1570. jan. 8. Eck Graf zu Salm győri főkapitány K.-t ajánlja győri és komáromi építési fizetőmesternek (*Bauzahlmeister*) (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 151. fol. 7. és fol. 9.)

1578–1579 zászlós (*Fähnrich*) Komáromban (Szinte biztosan testvére, Andreas Kielman von Kielmansegg főkapitány javaslatára nyeri el a tisztséget. Kielmansegg, 1910. 21.)

1572–1579 Joachim Khelheimer zu Summerein ideiglenesen megbízott győri végvidéki rendi hadifizetőmester

1572. márc. 1. Utasítás és *Bestallung* K. részére a tisztségről. (NÖLA SA Ständ. Akt. A–II–10. 1. März 1572.)

1572. márc. 1. K. reverzálisa tisztről. (Uo.)

1570-es évek az alsó-ausztriai rendek pénztárnoka (*Einnehmer; Landschaftseinnehmer*) (Reingrabner, 1976. 86.: 85. jegyz.)

1576 felveszik az alsó-ausztriai *Ritterstand* új családjai közé mint a neve prédikativumául szolgáló Summerein birtokosát (Uo.)

1579–1593 előtt Wolf Sinnich (*der Ältere*) ideiglenesen megbízott, majd rendes győri végvidéki rendi

89632 1577. aug. 20., Győr † (Jakosith Ferenc augusztus 21-én tudatja a Haditanáccsal Zelking előző napon bekövetkezett halálát. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 164. fol. 74.) Evangélikus (Reingrabner, 1976. 13.). ~ Ursula von Prag Freiin zu Windhag (esküvőjük: 1563. jan. 17., Enns) ÖStA FHKA HKA Fam.–Akten Z 25. fol. 1–2. és Kern, 1875. 205.: No. 739.

8971 *1526 k.–1579 † ~ Lukretia Hirnuss, aki túlélte férjét. Kielmansegg, 1910. 21.

hadifizetőmester

1579. márc. 20. S. reverzálisa tiszteréről. (NÖLA SA Ständ. Akt. A–II–10. 20. März 1579.)

1579. márc. 20. Utasítás és *Bestallung* S. részére a tisztségről. (Uo.)

1593–1597 Kaspar Muschard

1593 M. panaszkodik, hogy még nem kapott semmiféle utasítást tisztségére vonatkozóan.
(NÖLA SA Ständ. Akt. A–II–10. 1593.)

1597. márc. 14. előtt M. még betölti a tisztséget (Uo. A–VII–17. fol. 42–52.)

269 X. A felhasznált források és irodalom rövidítési jegyzéke

1. Levéltári források

Archiv des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg
(Archiv GNM Nürnberg)

Weltliche Fürsten (WF)

Archív Mesta Košíc, Košice (AMK)

Schw. Collectio Schwartzbachiana

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (AS)

Deželni stanovi za Kranjsko (DSK)

Badisches Generallandesarchiv, Karlsruhe (BGLA)

Großherzogliches Haus- und Staatsarchiv (HstA)

Person. I. Personalien

Baʿbakanlık Osmanlı Arşivi, Istanbul (BOA)

Maliyeden Müdevver defterleri (MM)

Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Győr (GyL)

Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (GyKHL)

Felvallási jkv. Felvallási jegyzőkönyv (Protocollum authenticum)

Győr vármegye Levéltára (GyVm)

Metszetgyűjtemény

Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron (SL)

Sopron Város Levéltára (SVL)

Oertel-gy. Oertel-gyűjtemény

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)

TGy Törökkori Gyűjtemény

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

A szekció: Magyar Kancelláriai Levéltár (Kancel. lt.)

A 97 Hungarica et Transylvanica (Hung. et Trans.)

270E szekció: Magyar kincstári levéltárak

Magyar Kamara Regisztratúrája

E 15	Expeditionales camerales (Exp. cam.)
E 21	Benignae resolutiones (Ben. res.)
E 41	Litterae ad cameram exaratae (Litt. ad cam. exar.)

Magyar Kamara Archivuma (MKA)

E 136	Diversae instructiones (Div. inst.)
E 142	Acta publica (Act. pub.)
E 144	Történelmi emlékek (Tört. eml.)
E 148	Neo-regestrata acta (NRA)
E 156	Urbaria et Conscriptiones (U et C)
E 172	Archivum familiae Dobó (Dobó cs. lt.)
E 185	Archivum familiae Nádasdy (Nádasdy cs. lt.)
E 200	Acta diversarum familiarum (Acta div. fam.)
E 204	Missiles (Missiles)
E 210	Miscellanea (Misc.)
E 211	Lymbus (Lymbus)
E 554	Városi és kamarai iratok (Vár. és kam. iratok)

I szekció: Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok

I 28	Gévay Antal levéltáros irathagyatéka (Gévay-hagyaték)
------	---

P szekció: Családi levéltárak

P 108	Esterházy család hercegi ágának levéltára (Esterházy cs. lt.), Repositoriumok (Rep.)
P 1313	A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára
Act. ant.	Acta antiqua
Memor.	Memorabilia
Misc.	Miscellanea
P 1314	A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
P 235	Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család (Pethő cs. lt.)
Ant. Misc.	Antiqua Miscellanea
P 422	Keglevich család (egreskátai) (Keglevics cs. lt.)
P 707	Zichy család levéltára (Zichy cs. lt.)

Niederösterreichisches Landesarchiv, Sankt Pölten (NÖLA)

Ständisches Archiv (SA)

Ständ. Akt.	Ständische Akten
Ständ. Bücher	Ständische Bücher

Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB)

Handschriftensammlung

271Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA)

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Hofkammerarchiv (HKA)

Fam.-Akten	Familienakten
Ged. Buch.	Gedenkbücher
Ung. Reihe	Ungarische Reihe
HFU	Hoffinanz Ungarn
Inst.	Instruktionen
NÖHA	Niederösterreichische Herrschaftsakten
NÖKA	Niederösterreichische Kammer
Prot.	Protokolle der Hofkammer
Exp.	Expedit
Reg.	Registratur

RA	Reichsakten
Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)	
Hungarica	Ungarische Akten (Hungarica)
AA.	Allgemeine Akten
Misc.	Miscellanea
Turcica	Türkei (Turcica)
MEA	Mainzer Erzkanzlerarchiv
RTA	Reichstagsakten
OHMA	Obersthofmeisteramt
Sonderreihe	Sonderreihe
Eidbücher	Eidbücher
RHKl	Reichshofkanzlei
RTA	Reichstagsakten
Archiv Pálffy	Archiv Pálffy
Schloßarchiv Grafenegg,	Schloßarchiv Grafenegg, Breuner'sches Familienarchiv
Archiv Breuner	
Kriegsarchiv (KA)	
AFA	Alte Feldakten
Best.	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestellungen
Best. Prot.	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestallung-Register und Protokoll
HKR KIA	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv

272HKR Akten	Akten des Wiener Hofkriegsrates
HKR Prot.	Protokolle des Wiener Hofkriegsrates
Exp.	Expedit
Reg.	Registratur

Manuskripte	Manuskripte
Memoiren	Memoiren

Kartensammlung	Kartensammlung
----------------	----------------

Slovenský Národný Archív, Bratislava (SNA)

Archív rodiny Esterházy – ésnecká línia (Esterházy, cseszneki lt.)

Státní Oblastní Archiv, Tøeboø (SOA, Tøeboø)

Rodinný Archiv Buquoy – Nové Hradý (Archiv Buquoy)

Steiermãrkisches Landesarchiv, Graz (StLA)

Archiv Herberstein (Archiv Herberstein)

Urk. Eggenberg	Urkundenreihe Eggenberg
----------------	-------------------------

Landschaftliches Archiv

Militaria	Altes Archiv XIV.: Militaria
-----------	------------------------------

Štátny Oblastný Archív, Levoòa (ŠOBA Levoòa)

Archív Mesta Levoòa (AML)

Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém (VML)

Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (VKHL)

Felvallási jkv.	Felvallási jegyzõkönyv (Protocollum authenticum)
-----------------	--

Veszprém vármegye Levéltára (VpVm)

Közgy. jkv.	Közgyûlési jegyzõkönyv
-------------	------------------------

2732. Kiadott források

Austro–Turcica, 1995.	Austro–Turcica 1541–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen. Bearbeitet von Sreäko M. Džaja unter Mitarbeit von Günter Weiß. In Verbindung mit Mathias Bernath herausgegeben von Karl Nehring. München, 1995. (Südosteuropäische Arbeiten 95.)
Barabás, 1898.	Zrínyi Miklós a szigetvári hõs életére vonatkozó levelek és okiratok. Közrebocsátja Barabás Samu. I. köt. Levelek. 1535–1565. Bp., 1898. (=MHH I.: Diplomataria XXIX.)
Barcza, 1932.	Barcza Leander: Hivatalos jelentés Gyõr 1598-i visszafoglalásának részleteirõl. In: GySz 3.(1932) 54–56.
Bártfai Sz., 1938.	Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Függetlenül az inárcsi Farkas, az irsai Irsay, valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története. Bp., 1938.
Bessenyei, 1994.	Enyingi Török Bálint. A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi Bessenyei József. Bp., 1994.
Bilkei–Turbuly, 1989.	Bilkei Irén–Turbuly Éva: Zala vármegye közgyûlési jegyzõkönyveinek regesztái 1555–1711. I. köt. 1555–1609. Zalaegerszeg, 1989. (=ZGy 29.)
Blittersdorff, 1922.	Ritter Sigidmund's Hager v. Allentsteig Leichenpredigt. Nach dem Original mitgeteilt von Mjr. Philipp Blittersdorff. In: MoBl Adler 9/21–22. (Sept.–Okt. 1922.) 39–49.
Bocatius, 1998.	Bocatius, Joannes: Jaurinum redivivum. Gyõr visszafoglalása. Gyõr, 1998. (=Gyõri Tanulmányok, Füzetek, Tudományos Közlemények 1998/1.)
Borsa, 1984.	Borsa Iván: A szenyéri uradalom a török idõkben. (Forráspublikáció) In: Évk: SMM 15. (1984) 77–133.
BL, Bd. I–VII.	Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit. Hrsg.: Königlich Böhmisches Landesarchiv. Bd. I–VII.

1526–1591. Prag, 1877–1891.

- Budai basák levelezése, 1915. A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. köt. 1553–1589. Szerk.: Takáts Sándor–Eckhart Ferenc–Szekfű Gyula. Bp., 1915.
- CJH, Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici.) 1000–1526. évi törvénycikkek. [és] 1526–1608. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp., [mindkét kötet:] 1899.
- Czech, 1830. Czech, Johann: Bericht des Grafen Ferdinand Hardeck über den Verlauf der Belagerung der Festung Raab, im Jahre 1594, nebst einigen hierauf bezüglichen Urkunden. In: NAG 2. (1830) 51–52., 58–60., 66–68. és 81–83.
- 274ETE, II. köt. Bunyitay V[ince]–Rapics R[ajmund]–Karácsonyi J[ános]: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. II. köt. 1530–1534. és három függelék. Bp., 1904.
- ETE, III. köt. Bunyitay V[ince]–Rapics R[ajmund]–Karácsonyi J[ános]: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. III. köt. 1535–1541. Bp., 1906.
- ETE, IV. köt. Karácsonyi J[ános] és Kollányi F[erenc]: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. IV. köt. 1542–1547. Bp., 1909.
- ETE, V. köt. Karácsonyi J[ános]–Kollányi F[erenc]–Lukcsics J[ózsef]: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. V. köt. 1548–1551. Bp., 1912.
- Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 2. Fellner, Thomas–Kretschmayr, Heinrich: Die österreichische Zentralverwaltung. Abt. I. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). Bd. 2. Aktenstücke 1491–1681. Wien, 1907. (=Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 6.)
- Fürer, 1646. Fürer, Christoph von Haimendorf: Reis-Beschreibung In Egypten, Arabien, Palästina, Syrien etc. mit beygefugter Landtafel vnd derselben Erklärung. Sambt kurzem Anhang Jacob Fürers von Haimendorff, seines Bruders, Constantinopolitanischer Reise. Nürnberg, 1646.
- Gecsényi, 1990. Gecsényi Lajos: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái. I. köt. 1580–1616. Győr, 1990.
- Gecsényi, 1991/1. Gecsényi Lajos: Elképzelések a Rábaköz önvédelmének megszervezésére a XVII. század közepén. In: SSz 45. (1991) 4. sz. 343–347.
- Gecsényi, 1995. Gecsényi Lajos: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyveinek regesztái. II. köt. 1617–1626. Győr, 1995.
- Geöcze, 1894/1. Geöcze István: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. In: HK 7. (1894) 502–537. és 647–673.
- Geöcze, 1894/2. Geöcze István: A tüzérségi és hadiszer-állomány Magyarországon 1577-ben. In: HK 7. (1894) 699–715.
- Gooss, 1911. Gooss, Roderich.: Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690). Wien, 1911. (=Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9.)
- Gömöry, 1894/1. Gömöry Gusztáv: Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben. In: HK 7. (1894) 395–397.
- Gömöry, 1894/2. [Gömöry Gusztáv]: Mennyivel járultak hozzá az örökös tartományok a háború költségeihez 1592-ben? In: HK 7. (1894) 397–400.
- 275Hajnal, 1930. Az 1642. évi megücsült országgyűlés időszaka (1640 december–1643 március). Szerk.: Hajnal István. Bp., 1930. (=Esterházy Miklós nádor iratai I. Kormányzattörténeti iratok)
- Hatvani, 1859. Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta Hatvani Mihály. III. köt. 1553–1608. Pest, 1859. (=MHH I. Diplomataria III.)
- Hazai okmánytár, 1867. Hazai okmánytár (Codex diplomaticus patrius). IV. köt. Kiadják: Nagy Imre–Stummer Arnold–Ráth Károly és Vég hely Dezső. Győr, 1867.
- Illésy, 1892. Dr. y–s– [Illésy János]: Végváraink a XVI. század közepén. In: HK 5. (1892) 542–547.
- Illésy, 1893. Illésy János: Adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához. In: HK 6. (1893) 635–666.

- Illésy, 1894. Illésy János: Várvizsgálatok 1557–58-ban. In: HK 7. (1894) 57–95. és 216–241.
 Illésy, 1897. I–s. [Illésy János]: A mezei és várbeli katonaság eltartásának költségei Magyarországon 1549-ben. In: HK 10. (1897) 115–118.
- Istvánffy, 1622. Isthvanfi, Nicolaus: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Colonia Agrippina, 1622.
- Iványi B., 1942. Iványi Béla: A körmendi levéltár Memorabiliái. Kör-mend, 1942. (=Körmendi Füzetek 2.)
- Jankovics, 1981. Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623). Sajtó alá rendezte: Jankovics József. Budapest–Szeged, 1981. (=Adattár 5.)
- Jedlicska, 1897. Jedlicska Pál: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. (Eredeti történeti forrásmunka) Eger, 1897.
- Jedlicska, 1910. Jedlicska Pál: Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp., 1910.
- Kapossy, 1956–1976. Kapossy János: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. I–III. rész. Közzétette Bánrévi György.; IV–V. rész. Közzétette Bottló Béla. In: MűÉ 5. (1956) 1. sz. 47–53., 2. sz. 190–197., 3. sz. 318–330., 9. (1960) 3. sz. 237–244. és 11. (1962) 2–3. sz. 227–233.; VI–VIII. rész. Közzétette és kiegészítette Badál Ede. In: AH 3. (1975) 1. sz. 119–131., 2. sz. 295–307. és 4. (1976) 1. sz. 123–136.
- Karácson, 1916. Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte: Karácson Imre. III. köt. 1566–1659. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Szekfű Gyula. Bp., 1916. (Török-magyarokori Történelmi Emlékek II. osztály: Írók V. köt.)
- Kármff, 1905. Kármff Ödön: Palota vár kapitányának, Thuri Benedeknek, szóló utasítás 1567-ből. In: TT 1905. 459–460.
- 276Károlyi, 1880/1. Károlyi Árpád: Kiadatlan levelek a német birodalom magyarországi nagy hadivállalatának történetéhez 1542. In: TT 1880. 490–540.
- Kelenik, 1989. Kelenik József: Egy fogoly török tiszt vallomása a győri vár és helyőrség állapotáról 1597-ből. In: HK 102 (1989) 1. sz. 71–74.
- Kern, 1875. Kern, Friedrich: Regesten, Grabschriften und Notizen zur Genealogie und Geschichte der Herren von Zelking. In: Jb. Adler 2. (1875) 187–215.
- Komáromy, 1904. Komáromy András: Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz. 1550–1562. In: TT 1904. 266–291. és 400–433.
- Komáromy, 1907. Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. In: TT 1907. 121–160., 388–436. és 522–567. – *Első közlemény*: I. Kerecsényi László levelei Csányi Ákoshoz. [121–130.] II. Ormányi Józsa Csányi Ákoshoz. [130–156.] III. Ormányi Józsa Nádasdy Tamás nádorhoz. [156–160.] *Második közlemény*: IV. Takaró Mihály tihanyi kapitány levelei Nádasdy Tamáshoz. [388–411.] V. Enyingi Török Ferencz levelei Nádasdy Tamáshoz. [411–436.] *Harmadik közlemény*: VI. Kevendi Székely Lukács levelei Nádasdy Tamáshoz. [522–547.] VII. Tarnóczy Andrásné levelei Nádasdy Tamáshoz. [547–557.] VIII. Telekessy Imre kapitány levelei. [557–560.] IX. Dersffy Potencia Ayczingerné levelei Nádasdy Tamáshoz. [561–563.] X. Perényi Ferencz levelei sárosi fogságából. [563–567.]
- Komáromy, 1908. Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. In: TT 1908. 196–227., 431–459. – *Negyedik közlemény*: XI. Udvardy György levelei Nádasdy Tamás nádorhoz. [196–227.] *Ötödik közlemény*: XII. Wécsey István nyalábi kapitány Nádasdy Tamáshoz. [431–433.] XIII. Zichy István és Rafael Nádasdy Tamáshoz. [433–447.] XIV. Zolthán Imre levelei Nádasdy Tamáshoz. [447–459.]
- Komáromy, 1911. Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. In: TT 1911. 89–113., 443–477. és 537–564. – *Kilencedik közlemény*: Sárkány Antal levelei Nádasdy Tamáshoz. [89–113.], *Tizedik közlemény*: Sombory Gergely levelei Nádasdy Tamáshoz. [443–477.], *Befejező közlemény*: Lukafalvi Szarka Pál levelei. [537–546.], Gyulaffy László levelei. [547–554.], Perneszy Farkas levelei. [555–563.], Somogyi Benedek Szigetvár ostromáról. [563–564.]
- Kovács–Fenyvesi, 1986. Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Ford., bev.: Kovács József László. Jegyzt.: Fenyvesi László–Kovács József László. H. n., 1986.

- 277Kőszeg ostromának emlékezete, 1982. Kőszeg ostromának emlékezete. Vál., szerk., a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bariska István. Bp., 1982. (BH sorozat)
- Lopašiae, 1884. Lopašiae, Radoslav: Spomenici hrvatske krajine. (Acta historiam confinii militaris Croatici illustrancia) Knjiga I. Od godine 1479 do 1610. Zagreb, 1884. (=MSHSM XV.)
- Lopašiae, 1889. Lopašiae, Radoslav: Spomenici hrvatske krajine. (Acta historiam confinii militaris Croatici illustrancia) Knjiga III. Od godine 1693 do 1780 i u dodatku od g. 1531 do 1730. Zagreb, 1889. (=MSHSM XX.)
- Lukinich, 1939. A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. II. köt. 1510–1537. Bp., 1939. (A Podmanini és Aszódi Bárány Podmaniczky-család története V. köt.)
- Lukinich, 1941. A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. III. köt. 1538–1548. Bp., 1941. (=A Podmanini és Aszódi Bárány Podmaniczky-család története VII. köt.)
- Lukinich, 1942. A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. IV. köt. 1549–1555. Bp., 1942. (=A Podmanini és Aszódi Bárány Podmaniczky-család története VIII. köt.)
- Merényi, 1893. Merényi Lajos: A véghek 1577. évi kivonatos költségvetése. In: HK 6. (1893) 543–545.
- Merényi, 1894. Merényi Lajos: A török véghek őrhada 1577-ben. In: HK 7. (1894) 259–262.
- MOE, III–VIII. köt. Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Szerk.: Fraknói Vilmos. III–VIII. köt. 1546–1597. Bp., 1876–1883. (=MHH III/a. Monumenta comitialia regni Hungariae III–VIII.)
- Nagy La., 1976. Wathay Ferenc énekes könyve. (Hasonmás kiadás.) Sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta Nagy Lajos. I–II. köt. Bp., 1976.
- őze, 1996. 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. köt. Kiadja: őze Sándor. Bp., 1996.
- Pálffy, 1995/1. Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. In: HK 108 (1995) 1. sz. 114–185.
- Pethő, 1993. Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott Petthő Gergelytől. Kassa, 1753. (Budapest, 1993. Reprint kiadás a Drahma Kiadó gondozásában.)
- Petritsch, 1991. Petritsch, Ernst Dieter: Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv. Bd. 1. (1480–1574) Wien, 1991. (=MÖStA Erg. Bd. 10/1.)
- 278Rómer, 1879–1880. Rómer Flóris Ferenc: Tihanyi vár regestuma 1585–1590-ig. In: TT 1879. 124–142., 565–582. és TT 1880. 398–408.
- Roubík, 1937. Regesta fondu Militare archivu ministerstva vnitra RÈS. v Praze. Díl I. 1527–1589. K vydání pøipravil František Roubík. Praha, 1937. (=Prameny k èeskoslovenským dejinám vojenským. Svazek I.)
- Szakály, 1986/1. Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]. Közreadja Szakály Ferenc. Fordította Scholz László. Bp., 1986. (BH sorozat)
- Szalay, 1861. Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560. Pest, 1861. (Magyar Leveles Tár I.)
- Sztárai, 1985. Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Perényi Péter élete és halála. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Téglásy Imre. Bp., 1985. (Magyar Ritkaságok sorozat.)
- Thallóczy, 1877. Thallóczy Lajos: A magyar hadi költségek 1549-ben. In: Sz 11. (1877) 169–173.
- Thallóczy, 1878. Th.–s. [Thallóczy Lajos]: Pálffy Miklós Győr vára bevételéről. In: TT 1878. 387–388.
- Thallóczy–Hodinka, 1903. Thallóczy Lajos–Hodinka Antal: Magyarország melléktartományainak oklevéltára (Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum) I. köt. A horvát véghek oklevéltára. 1490–1527. Bp. 1903. (=MHH I. Diplomataria XXXI.)
- Timár, 1989. Timár György: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565. Pécs, 1989. (=Baranya török kori forrásai I.)

- Tóth P., 1989. Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. köt. 1596–1600. H. n., 1989. (=VMLF 2.)
- Tóth P., 1994. Tóth Péter: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1579–1589. Sopron, 1994.
- Vass, 1989. Vass Előd: Források a székesfehérvári szandzsákság történetéhez 1543–1688. In: FMTÉ 19. (1989) 69–200.
- Verancsics, I–XII. köt. Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közlök: Szalay László és Wenzel Gusztáv. I–XII. köt. Pest, 1857–1875. (=MHH. II. Scriptores. II–VI., IX–X., XIX–XX., XXV–XXVI. és XXXII.)
- Verancsics-évkönyv, 1981. 1504–1566 Memoria Rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. H. n., 1981. 24. (BH sorozat)
- Voigt, 1858. Voigt, Johannes: Briefwechsel des Hans Ungnad Freiherr von Sonneck mit dem Herzog Albrecht von Preussen. In: AKÖG 20. (1858) 207–278.

2793. Irodalom

- Acsády, 1888/1. Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1526–64. Bp., 1888.
- Acsády, 1888/2. Acsády Ignác: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. In: HK 1. (1888) 64–85. és 246–267.
- ADB, Bd. 1–56. Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 1–56. Leipzig–München, 1875–1912.
- Adel im Wandel, 1990. Adel im Wandel. Politik–Kultur–Konfession 1500–1700. Rosenberg, 1990.
- Ágoston, 1992. Ágoston Gábor: A hódolt Magyarország. H. n., 1992. (Magyarország Krónikája sorozat)
- Ágoston, 1995. Ágoston Gábor: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. In: TSz 37 (1995) 4. sz. 465–485.
- Ágoston, 1998. Ágoston Gábor: A hódítás ára. A magyarországi török végvárak őrsege, fenntartási terhei és a tartomány pénzügyi helyzete. In: HK 111. (1998) 2. sz. 351–383.
- Amstadt, 1969. Amstadt, Jakob: Die k. k. Militärgrenze 1522–1881 (mit einer Gesamtbibliographie). Würzburg, 1969. (Inaugural-Diss. Univ.)
- Banfi–Maggiorotti, 1932. Banfi, F[lorio]–Maggiorotti, L[eone] A[ndrea]: La fortezza di Giavarino in Ungheria ed i suoi architetti militari italiani, specialmente Pietro Ferabosco. Roma, 1932.
- Barta, 1981. Barta Gábor: A társadalmi és gazdasági fejlődés főbb vonásai 1526–1734 között. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, 1981. 81–115.
- Barta, 1988. Barta Gábor: Vajon kié az ország? Bp., 1988. (Labirintus sorozat)
- Bedy, 1933. Bedy Vince: A győri vár és várkapitányok a 16. és 17. században. In: GySz 4. (1933) 147–161.
- Bedy, 1934. Bedy Vince: Adatok Győr város 16. és 17. századbeli lakosságának vallás szerinti megoszlásához. In: GySz 5. (1934) 52–59.
- Bedy, 1936. Bedy Vince: A győri székesegyház története. Győr, 1936. (=Győregyházmegye Múltjából I.)
- Bedy, 1939. Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének multja. Győr, 1939. (=Győregyházmegye Múltjából V.)
- Benczédi, 1966. Benczédi László: Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkban. In: HK 13. (1966) 4. sz. 821–827.
- Benczik, 1995. Benczik Gyula: Fentő és góré. Hódoltság kori védelmi munkálatok emlékei a Felső-Rábavidék dűlőneveiben. In: VHHK 1995. 1. sz. 42–48.
- Benda, 1976. Benda Kálmán: Habsburg-abszolutizmus és rendi ellenállás a XVI–XVII. században. Bp., 1976.
- 280Bende, 1968. Bende Lajos: Sziget 1556. évi ostroma. In: HK 15. (1968) 2. sz. 281–310.
- Berger, 1864. Berger, Adolf: Das Grab des Grafen Adolf zu Schwarzenberg in der

- Augustinerkirche zu Wien. In: BMAW 7. (1864) 169–180.
- Berger, 1885. Berger, Adolf: Die Denksäulen auf die Wiedereroberung von Raab 1598. In: MAW 1885. 10. sz. (Oktober) 37–39.
- Bíró, é. n. Bíró Endre: Tata története 1526-tól az Esterházy uradalom létrejöttéig. In: Tata várostörténete. I. köt. Az őskortól 1727-ig. Szerk.: Bíró Endre. Tata, é. n., 187–219.
- Borbíró–Valló, 1956. Borbíró Virgil–Valló István: Győr városépítéstörténete. Bp., 1956.
- Borosy, 1971. Borosy András: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Bp. 1971. (= Értékezesek, Új sorozat 60.)
- Bozsóky, 1993. Bozsóky Pál Gerő: Segesdi krónika. Szeged, 1993. (=A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 15.)
- Braudel, 1996. Braudel, Fernand: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. III. köt. Bp., 1996.
- Brichzin, 1992–1996. Brichzin, Hans: Eine Ungarnkarte von Nicolaus Angielus, sowie Grund- und Aufrisse ungarischer Festungen aus dem Jahr 1566 im Sächsischen Hauptstaatsarchiv zu Desden. Teil I. In: CH 2. (1992) 39–43., Teil II. In: Uo. 4. (1994) 12–18., Teil III. In: Uo. 5. (1996) 8–11.
- Brinner, 1878. Brinner, Wilhelm: Geschichte des k. k. Pionnier-Regi-mentes in Verbindung mit einer Geschichte des Kriegs-Brückenwesens in Oesterreich. Bd. 1–2. Wien, 1878.
- Broucek, 1988. Der allerhöchste Oberbefehl. Die Garden. Bearb.: Peter Broucek unter Mitarb. v. Georg Zivkovic und Herbert Klima nach Manuskriptfragmenten von Obstlt. Alphons Freiherr von Wrede. Wien, 1988. (=Militaria Austriaca – Geschichte der k. u. k. Wermacht Bd. 6.)
- Camesina, 1881. Camesina, Albert: Urkundliche Beiträge zur Geschichte Wiens im XVI. Jahrhundert. Wien, 1881.
- Cerwinka, o. J. Cerwinka, Günther: Die Eroberung der Festung Kanizsa durch die Türken im Jahre 1600. In: Innerösterreich 1564–1619. Im Auftrag der Steiermärkischen Landesregierung herausgegeben im Zusammenhang mit der Ausstellung „Graz als Residenz–Innerösterreich 1564–1619“. Red.: Alexander Novotny und Berthold Sutter. Graz, o. J. 409–511. (=Joannea. Publikationen des Steiermärkischen Landesmuseums und der Steiermärkischen Landesbibliothek Bd. III.)
- Clement, 1964. Clement, Alfred: Handbuch der Feld- und Militärpost in Österreich. Graz, 1964.
- Czeike, 1959–1960. Czeike, Felix: Hermes Schallauczer. In: Jb. VGStW 15–16. (1959–1960) 70–81.
- 281Czeike, Bd. 5. Historisches Lexikon Wien. Bd. 5. Hrsg.: Felix Czeike. Wien, 1997.
- Csengel–Gere, 1996. Csengel Péter–Gere László: Előzetes jelentés a városlódi karthauzi kolostor kutatásáról. In: MSz 6. (1996) 1. sz. 53–84.
- Csorba, 1974. Csorba Csaba: Erődített és várrá alakított kolostorok Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében. In: Évk: SMM 5. (1974) 13–47.
- Csorba, 1978. Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978.
- Dávid, 1982. Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században. Bp., 1982.
- Dávid, 1992. Dávid Géza: A veszprémi szandzsák. In: Keletkutatás 1992 ősz 27–36.
- Dávid, 1995. Dávid Géza: Török közigazgatás Magyarországon. Bp., 1995. (Nagydoktori disszertáció)
- Dávid, 1998. Dávid Géza: Török uralom Veszprémben (1552–1566). In: Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. 17–29. (=VMK 9.)
- Demkó, 1916–1917. Demkó Kálmán: Magyarország hadi ereje a XVI. században. In: HK 17. (1916) 1–36., 312–348. és XVIII. (1917) 35–70., 186–218.
- Dénes, 1991. Dénes József: Kastélyok, kúriák, udvarházak Vas megyében. In: VSz 45. (1991) 2. sz. 233–244.
- Détshy, 1989. Détshy Mihály: Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig. Sárospatak, 1989. (=A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 28.)
- Détshy, 1994. Détshy Mihály: Adatok Joannes Maria Speciecasa hadiépítész életpályájáról. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Bp., 1994. 227–234.
- Domokos, 1997/1. Domokos György: Adatok a komáromi vár 16. századi építéstörténetéhez. In: Limes 9. (1997) 4. sz. 67–92.
- Domokos, 1997/2. Domokos György: Az olasz várépítészet alkalmazása a magyar végvári rendszer

- kiépítésében. In: Hagymány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar. Eger, 1997. 179–202. (=Studia Agriensia 17.)
- Dornyay, 1936. Dornyay Béla: Régi tatai várképek. Ikonográfiai tanulmány. Tata, 1936.
- Dornyay, 1943. Darnay-Dornyay Béla: Keszthelyi várképek és váralaprajzok. In: BMÉ 1. (1943) 4. sz. 4–6.
- Eberle, 1911. Eberle, Ludwig Major: Wien als Festung (1530–1740). In: Geschichte der Stadt Wien. Red.: Anton Mayer. Bd. IV. Vom Ausgange des Mittelalters bis zum Regierungsantritt der Kaiserin Maria Theresia, 1740. (Teil I.) Wien, 1911. 218–282.
- 282Eckhardt, 1943. Az ismeretlen Balassi Bálint. Egykorú kiadatlan okmányokból írta és összeállította: Eckhardt Sándor. Bp., 1943. (A Magyar Szemle klasszikusai)
- Egg, 1961. Egg, Erich: Der Tiroler Geschützguß 1400–1600. Innsbruck, 1961. (=Tiroler Wirtschaftsstudien 9.)
- Eiermann, 1904. Eiermann, Adolf: Lazarus von Schwendi, Freiherr von Hohenlandsberg, ein deutscher Feldoberst und Staatsmann des XVI. Jahrhunderts. Freiburg, 1904.
- Ember, 1938. Ember Győző: A helytartói hivatal történetéhez a XVI. században. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulójának ünnepére. Bp. 1938. 142–156.
- Ember, 1946. Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (=A MOL kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.)
- Engel, 1994. Engel Pál: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437). In: Sz 128. (1994) 2. sz. 273–287.
- Engel, 1996. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. köt. Bp., 1996. (=História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)
- Engel, 1997. Engel Pál: Zur Frage der bosnisch–ungarischen Beziehungen im 14.–15. Jahrhundert. In: SoF 56. (1997) 27–42.
- Erben, 1895. Erben, Wilhelm: Die Frage der Heranziehung des Deutschen Ordens zur Vertheidigung der ungarischen Grenze. In: AÖG 81. (1895) 513–599.
- Erdélyi, 1998. Erdélyi Gabriella: Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 118–132.
- Fábián, 1896. Fábián János: Az esztergomi érsekség új vára 1545–1580. Esztergom, 1896.
- Falke, 1877. Falke, Jakob: Geschichte des fürstlichen Hauses Liechtenstein. Bd. 2. Wien, 1877.
- Fallenbüchl, 1988. Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988.
- Fallenbüchl, 1994. Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp., 1994.
- Faller, 1936. Faller Jenő: Süess Orbán építészeti főfelügyelő 1577. évi jelentése Tata várának építkezéseiről. Tata, 1936.
- Faller, 1937. Faller Jenő: Csesznek, Palota, Vázsony és Veszprém várak 16. századi alaprajzai. Veszprém, 1937.
- Faragó, 1962. Faragó Sándor: A kapui vár. In: Évk: GyM 4. (1962) 85–95.
- Farkas, 1989/1. Farkas Gábor: Csíkvár a történelem sodrában 1543–1687. In: FMTÉ 19. (1989) 45–49.
- Farkas, 1989/2. Farkas Gábor: Csókakővár a törökellenes küzdelmek idején 1543–1687. In: FMTÉ 19. (1989) 39–44.
- 283Fehér, 1942. Fehér Mátyás, P. O. P.: A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története 1241–1941. Bp., 1942. (=A Szent István Akadémia II. Történelem-, Jog- és Társadalomtudományi Osztályának Értekezései III. köt. 1. sz.)
- Fellner–Kretschmayr, 1907/Bd 1. Fellner, Thomas–Kretschmayr, Heinrich: Die österreichische Zentralverwaltung. Abt. I. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). Bd. 1. Geschichtliche Übersicht. Wien, 1907. (=Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 5.)
- Fenyvesi, 1993. Fenyvesi László: A Temesközi–Szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar és Szabó Jolán. Eger, 1993. 238–246. (=Studia Agriensia 14.)
- Fenyvesi, 1997. Fenyvesi László: Bakith Pál (Pavle Bakiaë). Budapest, 1997. (Szinopszis, kézirat.)

- Firnhaber, 1861. Firnhaber, Friedrich: Der Hofstaat König Ferdinand's I. im Jahre 1554. In: AKÖG 26. (1861) 1–28.
- Firnhaber, 1864. Firnhaber, Friedrich: Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens. Skizze der Entstehung des Hofkriegsrathes. In: AKÖG 30. (1864) 91–178.
- Fitz, 1956/1. Fitz Jenő: Török erődítések Fejér megyében. I. rész: Székesfehérvár, II. rész: Párkányok. Székesfehérvár, 1956. (=IKMK B. sorozat 7–8.)
- Fitz, 1956/2. Fitz Jenő: Végvári harcok Fejér megyében. Székesfehérvár, 1956. (=IKMK B. sorozat 12.)
- Fitz, 1958. Fitz Jenő: Csókakő vára. 2. kiad. Székesfehérvár, 1958. (=IKMK B. sorozat 1.)
- Fodor, 1991. Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Bp. 1991.
- Fodor, 1995. Fodor Pál: Kémkedés a török korban. In: Keletkutatás 1995. ősz 121–126.
- Fodor, 1998/1. Fodor Pál: Állandóság és változás az oszmán történelemben. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 165–175.
- Fodor, 1998/2. Fodor Pál: Török politika Magyarországon (1520–1541). In: Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. Veszprém, 1998. 7–16. (=VMK 9.)
- Föglein, 1923–1924. Föglein Antal: XVI. századi közigazgatástörténeti adatok Zólyom vármegyéből. In: Sz 57–58. (1923–1924) 466–494.
- Gál, 1994. Szenyér története I. Szerk.: Gál József. Szenyér, 1994. (IV. Sántori János: A szenyéri vár. [pp. 63–105.])
- Galavics, 1986. Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp., 1986.
- 284Gecsényi, 1976. Gecsényi Lajos: Győr városa 1526 után. In: Évk: GyM 18. (1976) 195–221.
- Gecsényi, 1984. Gecsényi Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. In: HK 31. (1984) 4. sz. 664–686.
- Gecsényi, 1986. Gecsényi Lajos: Városi önkormányzat Győrött a XVII. században. In: ÉVK: GyM 22–23. (1986) 99–127.
- Gecsényi, 1988. Gecsényi Lajos: Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. In: LSz 38. (1988) 3. sz. 14–34.
- Gecsényi, 1991/2. Gecsényi Lajos: A 16–17. századi magyarországi város-fejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése) In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történészstanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Bp., 1991. 145–158.
- Gecsényi, 1994. Gecsényi Lajos: A végvári harcok taktikája. (Török lesvetés Győr alatt 1577-ben) In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk.: Draskóczy István. Bp., 1994. 165–175.
- Gecsényi, 1998. Gecsényi Lajos: „Török áruk” és „görög kereskedők” a 16–17. századi királyi Magyarországon. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 185–203.
- Gellén, 1997. Gellén Zsolt: A Közép-Rábadék történeti ökológiája a 17. században. Bp., 1997. (Szakdolgozat, ELTE, BTK.)
- Gerhartl, 1981. Gerhartl, Gertrud: Die Niederlage der Türken am Steinfeld 1532. 2. Aufl. Wien, 1981. (=Militärhistorische Schriftenreihe 26.)
- Gerő, 1955. Gerő László: Magyarországi várépítészet. (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről.) Bp., 1955.
- Glatzl, 1950. Glatzl, Matthias: Die Freiherrn von Teufel in ihrer staats- und kirchenpolitischen Stellung zur Zeit der Reformation und Restauration. Wien, 1950. (Phil. Diss.)
- Gömöry, 1885. Gömöry, Gustav von: Türkenoth und das Grenzwesen in Ungarn und Croatien während sieben „Friedensjahren” von 1575 bis 1582. Nach Quellen des k. k. Kriegs-Archivs. In: MiKA 1885. 155–178.
- Gömöry, 1895. G[ömöry] G[usztáv]: Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban. In: HK 8. (1895) 254–259.
- Graf, 1926. Graf, Johann: Die westungarischen Grenzgebiete, vor-wiegend von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 17. Jahr-hunderts. Wien, 1926. (Phil. Diss.)
- Gulin, 1995. Gulin, Ante: Povijest obitelji Rattkay. Genealoška studija i izvori (1400–1793).

- Zagreb, 1995. (Djela Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti. Razred za društvene znanosti; knj. 72.)
- [285](#)Gutkas, 1973. Gutkas, Karl: Geschichte des Landes Niederösterreich. 3. überarb. und erg. Aufl. Sankt Pölten, 1973.
- Haiczl, 1997. Haiczl Kálmán: Kakath, Dsigerdelen–Csekerdén, Párkány. Szerk.: Himmler György. Párkány, 1997.
- Hametner, 1970. Hametner, Angelika: Die niederösterreichischen Landtage 1530–1564. Wien, 1970. (Phil. Diss.)
- Hatházi–Kovács, 1996. Hatházi Gábor–Kovács Gyöngyi: A váli gótikus templomtorony. Adatok Vál 14–17. századi történetéhez. Székesfehérvár, 1996. (=IKMK B. sorozat 45. sz.)
- Hausmann, 1983. Hausmann, Friedrich: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. In: Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag. Hrsg.: Höflechner, Walter–Mezler-Andelberg, Helmut J.–Pickl, Othmar. Graz, 1983. 184–209.
- Hegyi, 1989. Hegyi Klára: Székesfehérvár a török korban. In: História klub füzetek [Székesfehérvár] 5. (1989) 1–24.
- Hegyi, 1993. Hegyi Klára: „Aranyásó szpáhik” a királyi Magyarországon. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 103–111.
- Hegyi, 1995/1. Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Bp., 1995. (=História Könyvtár. Monográfiák 7.)
- Hegyi, 1995/2. Hegyi Klára: Török katonaság a magyarországi hódoltságban. In: Keletkutatás 1995. tavasz 45–59.
- Hegyi, 1996. Hegyi Klára: Esztergom török őrsege a XVI–XVII. században. In: Limes 8. (1996) 1–2. sz. 51–62.
- Hegyi, 1998. Hegyi Klára: Veszprém török őrsegei. In: Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. Veszprém, 1998. 30–41. (=VMK 9.)
- Heischmann, 1925. Heischmann, Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. (=Deutsche Kultur. Historische Reihe Bd. III.)
- Hennyey, 1926. Hennyey Vilmos: A magyar posta története. Bp., 1926.
- Herle, 1941. Herle Wilhelmine: Die Türken- und Ungarneinfälle im ost-niederösterreichischen Grenzgebiet, vorwiegend im 15. und 16. Jahrhundert. Wien, 1941. (Phil. Diss.)
- Herold, 1970. Herold, Hannelore: Die Hauptprobleme der Landtags-handlungen des Erzherzogstums Österreich unter der Enns zur Zeit der Regierung Kaiser Maximilians II. (1564–1576) Wien, 1970. (Phil. Diss.)
- Hess, 1978. Hess, Andrew C.: The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero–African Frontier. Chigaco–London, 1978. (= Publications of the Center for Middle Eastern Studies, No. 10.)
- [286](#)Hiller, 1993. Hiller István: A tolmácsper. In: Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk.: Horn Ildikó. Bp., 1993. 147–186.
- Hiller, 1998. Hiller István: A „Titkos Levelezők” intézménye. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 204–215.
- Himmel-Agisburg, 1985. Himmel-Agisburg, Heinrich: Feld- und Militärpost in Österreich von ihren Anfängen bis 1866. In: Zwei Jahrtausende Postwesen. Vom cursus publicus zum Satelliten. Halbtturn, 14. Mai bis 27. Oktober 1985. Wien, 1985. 297–315.
- Hirn, 1885. Hirn, Joseph: Erzherzog Ferdinand II. von Tirol. Geschichte seiner Regierung und seiner Lände. Bd. 1. Innsbruck, 1885.
- HofkriegsratprÄsidenten, 1874. Die Hofkriegsraths-Präsidenten und Kriegsminister der k. k. österreichischen Armee. Biographische Skizzen nach Acten und gedruckten Quellen. Wien, 1874.
- Holub, 1912. Holub József: Istvánffy Pál. In: Békefi-Emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Írták: Tanítványai. Bp., 1912.
- Horváth E., 1935. Horváth Elek: Pápa végvári szerepe a XVI. században. In: MKSz 5. (1935) 203–217.

- Horváth S., 1996. Rum története 1246–1996. Összeállította: Horváth Sándor. Rum, 1996.
- Hóvári, 1985. Hóvári János: Fonyód a török hódítás korában. In: Fonyód története. Szerk.: Kanyar József. H. n., 1985. 113–166.
- Hőgyész, 1989. Hőgyész László: Sümeg évszázadai. Veszprém, 1989.
- Huber, 1893. Huber, Alfons: Studien über die finanziellen Verhältnisse Oesterreichs unter Ferdinand I. In: MIOG Erg. Bd. IV. (1893) 181–247.
- Hungler, 1986. Hungler József: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986. (=A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 4.)
- Huszár, 1974. Huszár Pál: Thuri György szerepe a dunántúli végvári harcokban 1554–1566. Várpalota, 1974.
- Hye-Kerkdal, 1966. Hye-Kerkdal, Heinz: Leonhard Freiherr von Völs der Jüngere. In: Südostdeutsche Museumsblätter 16. (1966) 13–21.
- Ila, 1973. Ila Bálint: Adalékok a keszthelyi végvár megépüléséhez. In: Mv 17. (1973) 4. sz. 223–224.
- Illés, 1994. Illés Mária: Gyulakeszi és Csobánc története. Gyulakeszi, 1994.
- Illéssy, 1902. Illéssy János: Törekvések a német lovag-rend meghonosítására Magyarországon. In: Sz 36. (1902) 233–248.
- Iványi B., 1926–1928. Iványi Béla: A tűzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. In: HK 27–29. (1926–1928) 12 közlemény.
- [287](#)Iványi B.–Sági–Takács, 1961. Iványi Béla–Sági Károly–Takács Kálmán: Hegyesd, Tátika, Rezi. Balatonfüred, 1961.
- Ivicsics, 1993. Ivicsics Péter: Kisebb végvárak, véghelyek Vas megyében. In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar és Szabó Jolán. Eger, 1993. 289–310. (=Studia Agriensia 14.)
- Janko, 1871. Janko, Wilhelm: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871.
- Jászay, 1996. Jászay Magda: A kereszténység védőbástya – olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról. Bp., 1996. (=Italianistica Debreceniensis, Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont, Monográfiák 3.)
- Jenei F., 1971. Jenei Ferenc: A középkori Győr. In: Győr. Vároštörténeti tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos–Lengyel Alfréd–Z. Szabó László. Győr, 1971. 119–164.
- Kalmár, 1961. Kalmár János: A petárda szerepe Győr 1598. évi visszavívásánál. In: Évk: GyM 3. (1961) 79–100.
- Kaltenbaeck, o. J. Kaltenbaeck, J. B.: Die Belagerung Raabs durch Adolf Frhrn. von Schwarzenberg 1598. Eine Sammlung gleichzeitiger Documente, Zeitungen, Briefe, Lieder und Gedichte. Wien, o. J.
- Karácson, 1905. Karácson Imre: Török kormányzók Győrött. Régi állítások cáfolata. In: Győri Almanach az 1905. évre. Győr, 1905. 31–36.
- Károlyi, 1747. Károlyi, Laurentius: Speculum Jaurinensis ecclesiae, repraesentans tum ipsam cathedralem ecclesiam, tum episcopos, qui a tempore Divi Stephani proto-regis eidem praefuerunt, usque ad excellentissimum dominum, dominum comitem Franciscum Zichy de Vásonkő. Jaurinum, 1747.
- Kaser, 1997. Kaser, Karl: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch–slawonischen Militärgrenze (1535–1881). Wien–Köln–Weimar, 1997. (=Zur Kunde Südosteuropas II/22.)
- Kazáry, 1940. Kazáry Károly: A jánosházi gróf Erdődy-birtok és vár rövid története. In: DuSz 7. (1940) 1–2. sz. 62–77.
- Károly, 1893. Károly János: Csókakő vára és várbirtokai. Külön lenyomat a Fejérmegyei és Székesfejérvár Városi Történelmi s Régészeti Egylet 1893-iki évkönyvéből. Székesfehérvár, 1893.
- Károlyi, 1877. Károlyi Árpád: Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. In: Sz 11. (1877) 642–654. és 841–854.
- [288](#)Károlyi, 1880/2. Károlyi Árpád: A német birodalom nagy hadi vállalata 1542-ben. Új adalék viszonyaink történetéhez. Kiadatlan levéltári anyag alapján. Bp., 1880.
- Kárpáti-Kravjánszky, 1933. Kárpáti-Kravjánszky Mór: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576–1586). A

- velencei kir. állami levéltár császári udvartól való követjelentései alapján. Bp., 1933.
- Kecskés, 1984. Kecskés László: Komárom az erődök városa. Bp., 1984.
- Kelenik, 1990. Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári–királyi hadsereg valós katonai értékéről. In: HK 103. (1990) 3. sz. 85–95.
- Kelenik, 1991/1. Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. In: HK 104. (1991) 3. sz. 80–122.
- Kelenik, 1991/2. Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. In: HK 104. (1991) 4. sz. 3–52.
- Kelenik, 1995/1. Kelenik József: Áruló vagy áldozat? Hardegg gróf kéz- és fővesztése. In: Ru 1995. 6–7. sz. 14–15.
- Kelenik, 1995/2. Kelenik József: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633–1638. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, 1995. 5–51. (=ZGy 36/I.)
- Kelenik, 1995/3. Kelenik József: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén. In: Végvár és környezet. Eger, 1995. 163–174. (=Studia Agriensia 15.)
- Kelenik, 1997. Kelenik József: A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és a magyar királyságban a XVI. század második felében. In: Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk.: Tivadar Petercsák. Eger, 1997, 27–41. (Studia Agriensia 17.)
- Kelenik, 1998. Kelenik József: Tata helye és szerepe a végvári rendszerben a 16. század utolsó harmadában. In: Tata a tizenöt éves háborúban. (Tatán 1997. május 23-án megtartott tudományos ülésszakon elhangzott előadások anyaga.) Szerk.: Fatuska János–Fülöp Éva Mária–Gyüsi László. Tata, 1998. 45–58. (=Annales Tataienses I.)
- Kenyeres, 1995. Kenyeres István: A trencsényi vár a XVI. században. In: Fons 2. (1995) 1. sz. 5–72.
- Kenyeres, 1997. Kenyeres István: Egy nagybirtok igazgatása és gazdálkodása a 16. században. (A trencsényi várbirtok 1543 és 1564 között) In: LK 68. (1997) 1–2. sz. 99–142.
- 289Kielmansegg, 1910. Kielmansegg, Erich Graf von: Familien-Chronik der Herren, Freiherren und Grafen von Kielmansegg. 2. erg. und verbess. Auflage. Wien, 1910.
- Kiss I., 1908. Kiss István, R.: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp. 1908.
- Kiss Is., 1990. Simontornya krónikája. Eredeti kútforrások alapján írta Kiss István. Simontornya, 1938. (Szerkszárd, 1990. Reprint kiadás a Babits Magyar–Amerikai Kiadó Rt. gondozásában.)
- Komáromy, 1889. Komáromy András: Thelekessy Imre. 1497–1560. In: HK 2. (1889) 101–124., 209–232., 463–483. és 638–672.
- Komáromy, 1912. Komáromy András: Magyar Bálint kapitány életéből. 1543–1572. In: HK 13. (1912) 238–278.
- Koppány, 1962. Koppány Tibor: Csesznek vára. Bp., 1962. (Műemlékeink című sorozat)
- Koppány, 1980. Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építtetője. In: SSz 34. (1980) 1. sz. 46–58.
- Koppány, 1983. Koppány Tibor: A devecseri kastély kutatása. In: ÉÉTud. 15. (1983) 1–4. sz. 261–271.
- Koppány, 1984. Koppány Tibor: A mihályi kastély kutatása és helyreállítása. In: MM 9. (1984) 255–278.
- Koppány, 1996. Koppány Tibor: A külsővati plébániakert címeres sírköve. In: Tanulmányok Külsővat történetéből. Szerk.: Ilon Gábor. Külsővat, 1996. 165–171.
- Koppány, 1997/1. Koppány Tibor: Dunántúli magánföldesúri építésű kastélyok. XVI–XVII. század. Bp., 1997. (Kézirat.)
- Koppány, 1997/2. Koppány Tibor: A magyarországi végvárak építési szervezete a XVI–XVII. században. In: Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar. Eger, 1997. 153–177. (=Studia Agriensia 17.)
- Koppány–Boksay, 1961. Koppány Tibor–Boksay György: Devecser, Ugod, Essegvár, Döbrönte.

- Balatonfüred, 1961.
- Koppány–Péczy–Sági, 1962.
Koppány–Sági, 1965.
Korpás, 1998.
- Kosch, 1972.
Kozák É., 1998.
- Kozák K., 1960.
Kozics, 1891.
[290](#)Köhbach, 1994.
- König, 1934.
- Krenn, 1974.
- Krenn, o. J.
- Kropf, 1896.
Kruhek, 1995.
- Kubinyi, 1978.
- Kubinyi, 1990.
- Kupelwieser, 1899.
- Kurzmann, 1985.
- Lechner, o. J.
- Leeder, 1914.
Lemajia, 1995.
- Lengyel, 1959.
[291](#)Lengyel, 1983.
- Lévai, 1993.
- Liebold, 1998.
- Loebl, 1899.
- Koppány –Péczy Piroska–Sági Károly: Keszthely. Bp., 1962.
Koppány Tibor–Sági Károly: Csobánc. Bp., 1965. (Műemlékeink című sorozat)
Korpás Zoltán: Spanyol védelmi rendszer Észak-Afrikában V. Károly uralkodása alatt. In: AfHu 1. (1998) 1. sz. 53–73.
Kosch, Friedrich Wilhelm: Das Herberstein-Archiv. In: MStLA 22. (1972) 37–43.
Kozák Éva, Mezösiné: A jánosházi középkori udvarház. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István–László Csaba. Bp., 1998. 175–186. (Művészettörténet–műemlékvédelem X.)
Kozák Károly: A szigligeti vár. Veszprém, 1960.
Kozics László: Győr vár 1594-től 1598-ig. In: HK 4. (1891) 489–508. és 683–702.
Köhbach, Markus: Die Eroberung von Fülel durch die Osmanen 1554. Eine historisch–quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa. Wien–Köln–Weimar, 1994. (=Zur Kunde Südosteuropas II/18.)
König, Johann: Lazarus von Schwendi Röm. Kaiserl. Majestät Rat und Feldoberst 1522–1583. Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation. Schwendi, 1934.
Krenn, Peter: Das Steiermärkische Landeszeughaus in Graz: Eine Übersicht über seine Geschichte und seine Waffen. Graz, 1974. (=Veröffentlichungen des Landeszeughauses Graz 2.)
Krenn, Peter: Die Nürnberger Waffenlieferungen von 1578/79 an das Steiermärkische Landeszeughaus in Graz. In: Trommel und Pfeifen–Militärzelte–Anderthalbhänder –Nürnberger Waffen–Waffenhandel und Gewehrerzeugung in der Steiermark. Graz, o. J. 82–96. (=Veröffentlichungen des Landeszeughauses Graz 6.)
Kropf Lajos: Castaldo Erdélyben. Ötödik közlemény. In: HK 9. (1896) 299–325.
Kruhek, Milan: Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeca. Zagreb, 1995. (=Biblioteka Hrvatska povjesnica. Monografije i studije; Knj. 1.)
Kubinyi András: A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: HK 25. (1978) 2. sz. 194–222.
Kubinyi András: Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. In: HK 103. (1990) 1. sz. 66–72.
Kupelwieser, Leopold: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526. 2. Aufl. Wien, 1899.
Kurzmann, Gerhard: Kaiser Maximilian I. und das Kriegswesen der österreichischen Länder und des Reiches. Wien, 1985. (=Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischer Universitäten 5.)
Lechner, Karl: Die Kommende Mailberg. Mailberg, o. J. (=Schriftenreihe des Maltesermuseums Mailberg Bd. 3.)
Leeder, Karl: Geschichte des Hauses Hoyos in Österreich. Teil 1–2. Wien, 1914.
Lemajia, Nenad: Bakiaei, porodica poslednjeg srpskog despota. Novi Sad, 1995. (=Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Odsek za Istoriju; Istorijski Arhiv »Srem«, Sremska Mitrovica, Monografije Knj. 36.)
Lengyel Alfréd: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. In: HK 6. (1959) 2. sz. 167–221.
Lengyel Alfréd: Mozaikok Győr történetéből. Válogatott cikkek és tanulmányrészletek. Győr, 1983.
Új bécsi tudósítások a tатаi, veszprémi és palotai erődök és más helyek elfoglalásáról a kiváló Schwarzenberg gróf által, a szigeti erőd összeomlásáról és a Törökországban napról-napra erősödő hanyatlásról (1599). Ford. és sajtó alá rend.: Lévai Judit. Szeged, 1993. (=Documenta Historica 13.)
Liebold, Antonio: Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, 1998. (=Europäische Hochschulschriften, Reihe 3.: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften Bd. 767.)
Loebl, Alfred H.: Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593–1606. Bd. I. Vorgeschichte. Prag, 1899. (=Prager Studien aus dem Gebiete der

- Geschichtswissenschaft. Heft VI.)
- Logitsch, 1939. Logitsch, Hildegard: Innere und äußere Defensionsmaßnahmen des Erzherzogtums Niederösterreich im 16. und 17. Jahrhundert. Wien, 1939. (Phil. Diss.)
- Luschin, 1882–1886. Luschin, Arnold, von Ebengreuth: Oesterreicher an italienischen Universitäten zur Zeit der Reception des römischen Rechts. I. Abt. (Separat-Abdruck aus den BVLN, Jahrgänge 1880, 1881 u. 1882.) Wien, 1882. II. und III. Abt. (Separat-Abdruck aus den BVLN, Jahrgänge 1883, 1884 und 1885). Wien, 1886.
- Maggiorotti–Banfi, 1933/1. Maggiorotti, Leone Andrea–Banfi, Florio: Győr vára. In: HK 34. (1933) 1–45.
- Maggiorotti–Banfi, 1933/2. Maggiorotti, Leone Andrea–Banfi, Florio: Pietro Ferabosco. In: HK 34. (1933) 156–173.
- Maksay, 1990. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 1–2. köt. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Maksay Ferenc. Bp., 1991. (=A MOL kiadványai II. Forráskiadványok 16.)
- Marosi, 1974. Marosi Endre: Itáliai hadiépítések részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541–1592 között. In: HK 21. (1974) 28–74.
- Marosi–Nagy, 1985. Marosi Endre–Nagy László: Habsburg- és törökellenes harcok. In: Magyarország hadtörténete. I–II. köt. Főszerk.: Liptai Ervin. I. köt. Bp., 1985. 179–336.
- Martian, 1910. Martian Julián: Magyarok V. Károly császár udvartartásában. (1546–47.) In: EM 27. (1910) 53–54.
- Matunák, 1896. Matunák Mihály: Érsek-Újvár alapítási éve. In: Sz 30. (1896) 338–341.
- Matunák, 1897. Matunák Mihály: Veszprém ostroma és visszafoglalása 1566. június 30-án. In: HK 10. (1897) 266–276.
- 292Matunák, 1901. Matunák Mihály: Korpona várkapitányai. Korpona, 1901.
- Mednyánszky, 1885. Mednyánszky Dénes: Egy kiskorú világi tihanyi apát. In: T 3. (1885) 188–189.
- Meyer, 1879. Meyer, Christian: Die Feldhauptmannschaft Joachims II. im Türkenkriege von 1542. In: ZPGL 16. (1879) 480–538.
- MilitÄrgrenze, 1973. Die k. k. MilitÄrgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte. Wien, 1973. (=Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien 6.)
- MilitÄrgrenze, 1982. Die österreichische MilitÄrgrenze. Geschichte und Auswirkungen. Hrsg.: Gerhard Ernst. Regensburg, 1982. (=Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts 8.)
- Mohl An., 1913. Mohl Antal: Győr eleste és visszavétele. 1594–1598. Győr, 1913.
- Mohl Ad., 1934. Mohl Adolf: Győr elestének és visszafoglalásának irodalma. In: GySz 5. (1934) 373–387. és 447–461.
- Molnár A., 1998. Molnár Antal: A veszprémi egyházmegye a török hódoltság idején. In: Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. 70–90. (=VMK 9.)
- Molnár L., 1989. Molnár László, V.: Thury György palotai és kanizsai kapitányságának története. In: VTT 2. (1989) 48–59.
- Muck, 1942. Muck, Friedrich: Die Leysser von Wildon. Wien, 1942. (Phil. Diss.)
- Müller J., 1900. Müller, Johannes: Die Verdienste Zacharias Geizkoflers um die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. In: MIÖG 21. (1900) 251–304.
- Müller J., 1938. Müller, Johannes: Zacharias Geizkofler 1560–1617, des Heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und oberster Proviantmeister im Königreich Ungarn. Baden bei Wien, 1938. (=Veröffentlichungen des Wien Hofkammerarchivs III.)
- Müller V., 1973. Müller Veronika: Thury György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, [1973.]
- Nagy I., I–XII. köt. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. köt. Pest, 1857–1868.
- Nagy Lá., 1987. Nagy László: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. H. n., 1987. (Korok és emberek sorozat)
- Neugebauer, 1979. Neugebauer, Gabriele: Die niederösterreichischen Landtage von 1577 bis 1592. Wien, 1979. (Phil. Diss.)
- Newald, 1879/1. Newald, Johann: Das Grabmal des Grafen Niclas zu Salm in der Votivkirche. Wien, 1879.
- Newald, 1879/2. Newald, Johann: Niclas Graf zu Salm. Eine Historische Studie. In: BMAW 18. (1879) 1–122.

- Newald, 1884. Newald, Johann: Niclas Graf zu Salm. Nachträge zur Biographie desselben im XVIII. Bande der Berichte und Mittheilungen des Altertumsvereins zu Wien. Wien, 1884.
- [293](#)Németh G., 1901. Németh Gábor: Adatok Nagy-Vázsony történetéből. Veszprém, 1901.
- Németh I., 1997. Németh István, H.: Kassai polgárok és katonák a 16. században. (A hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felső-magyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során) In: LK 68. (1997) 1–2. sz. 143–198.
- Németh J., 1993. Németh József: Somló. Devecser, 1938. (Veszprém, 1993. Reprint kiadás a Devecseri Kastélykönyvtár gondozásában.)
- Németh P., 1993–1994. Német Péter: A városlódi karthauzi kolostor története és régészeti emlékanyaga I. In: VMMK 19–20. (1993–1994) 367–382.
- Niederkorn, 1993. Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993. (=AÖG Bd. 135.)
- Oberleitner, 1859. Oberleitner, Karl: Aufzeichnungen zur Geschichte Maximilian's II. In: Notizenblatt. Beilage zum AKÖG 9. (1859) 305–312.
- Oborni, 1991. Oborni Teréz: Várkapitányi és officiális utasítások a 16. századi Érsekújvárból. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Bp., 1991. 99–108.
- Orgler, 1859. Orgler, Flavian: Leonhard Colonna Freiherr von Völs, Landeshauptmann an der Etsch und Burggraf von Tirol. In: Programm des k. k. Gymnasiums zu Bozen 9. (1859) 3–31.
- Ortvay, 1912. Ortvay Tivadar: Pozsony város története. Negyedik kötet. Első rész: A város politikai szereplése a XVI-ik század első felében, a mohácsi vésztől I. Ferdinánd király haláláig 1527–1564. Pozsony, 1912.
- Otruba, 1956. Otruba, Gustav: Zur Geschichte des Fernmeldewesens in Österreich. In: Technologisches Gewerbemuseum. Jahresbericht 1955/56. Wien, 1956. 15–43.
- Ötvös, 1989. Ötvös Péter: A genealógia nem készült el. Istvánffy Miklós levele egyik megbízatásáról. In: Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Kulcsár Péter–Mader Béla–Monok István. Szeged, 1989. 105–108.
- őze, 1996. őze Sándor: Nádasdy Tamás és az örményesi pálos kolostor. In: FH 18. (1993) 89–105.
- Pamer, 1964. Pamer Nóra: A sárvári vár védelmi rendszere. In: Savaria 2. (1964) 143–157.
- Pataki, 1931. Pataki Vidor: A XVI. századi várépítés Magyarországon. In: Évk: BMTI 1. (1931) 98–132.
- [294](#)Payr, 1924. Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. köt. Sopron, 1924.
- Pálffy, 1992. Pálffy Géza: Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerkesztette: E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1991. 296. (Ismertetés) In: LK 63 (1992) 1–2. sz. 219–224.
- Pálffy, 1995/2. Pálffy Géza: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. In: Végvár és környezet. Eger, 1995. 183–121. (=Studia Agriensia 15.)
- Pálffy, 1995/3. Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- Pálffy, 1996/1. Pálffy Géza: Pápa szerepe a XVI. századi végvárrend-szerben. In: Tanulmányok Pápa város történetéből 2. köt. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 81–98.
- Pálffy, 1996/2. Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz) In: TSz 38. (1996) 2–3. sz. 163–217.
- Pálffy, 1996/3. Pálffy Géza: Egy Zala megyei település nevének keletkezéstörténete és eddig ismeretlen XVI. századi névadója. (Kilimán falu és Andreas Kielman von Kielmansegg) In: MNy 92. (1996) 2. sz. 163–174.

- Pálffy, 1997/1. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”) In: Tsz 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy, 1997/2. Pálffy Géza: A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (1571–1586) (A Báthory-kutatás egy feldolgozatlan kérdésköréről) In: MT 1. (1997) Nr. 1–2. 113–126.
- Pálffy, 1997/3. A pápai vár felszabadításának négyszázéves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította: Pálffy Géza. (Szerk.: Hermann István.) Pápa, 1997.
- Pálffy, 1997/4. Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer néhány alapkérdése a XVI. század első felében. In: Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar. Eger, 1997. 59–74. (=Studia Agriensia 17.)
- Pálffy, 1997/5. Pálffy Géza: Várfeladók feletti ítélkezés a XVI–XVII. századi Magyarországon (A magyar rendek hadügyi jogkörének kérdéséhez) In: LK 68. (1997) 1–2. sz. 199–221.
- Pálffy, 1998. Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század) In: Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. 91–188. (=VMK 9.)
- 295Pálffy, 1999. Pálffy Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században. Giovanni Jacobo Gasparini itáliai hadiépítész 1580-as években készült magyarországi végvárvonal-térképének faksimiléjével. Bp., 1999.
- Pálffy–Perger, 1998. Pálffy Géza–Perger, Richard: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI–XVII. század). In: Fons 5. (1998) 2. sz. 207–263.
- Perjés, 1963. Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715). Bp., 1963. (=Értekezések, Új sorozat 29.)
- Perojeviæ, 1931. Perojeviæ, Marko: Petar Kružić kapitan i knez grada Klisa. Zagreb, 1931.
- Pertl, 1939. Pertl, Franz: Die Grenzabwehr gegen die Türken im westlichen Ungarn und die niederösterreichischen Stände 1564–1601. Wien, 1939. (Phil. Diss.)
- Petrin, 1982. Petrin, Silvia: Die Stände des Landes Niederösterreich. St. Pölten–Wien, 1982. (=Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 64.)
- Petritsch, 1985. Petritsch, Ernst Dieter: Der habsburgisch–osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547. In: MIOG 38. (1985) 49–80.
- Pfannl, 1930. Pfannl Jenő: Régi ábrák és képek Győr váráról. In: GySz 1. (1930) 217–242.
- Pichler, 1986. Pichler, Franz: Die steuerliche Belastung der steirischen Bevölkerung durch die Landesdefension gegen die Türken. In: MStLA 35–36. (1986) 71–104.
- Pichler–Meran, 1880. Pichler, Fritz–Meran, Franz Graf: Das Landes-Zeughaus in Graz. Bd. 1–2. Leipzig, 1880.
- Prokopp, 1967. Prokopp Gyula: Veszprém visszafoglalásának négyszázadik évfordulójára. In: VMMK 6. (1967) 283–286.
- PRT, III. köt. Sörös Pongrácz–Rezner Tibold: A pannonthalmi főapátság története. Harmadik korszak. Az uralkodók reformáló törekvései. A pannonthalmi apátságnak főapátsággá való szervezése. 1405–1535. Bp., 1905. (=PRT III. köt.)
- PRT, IV. köt. Molnár Szulpicz: A pannonthalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-Rend fölözlása és föléléde. 1535–1708. Bp., 1906. (=PRT IV. köt.)
- PRT, VII. köt. Füssy Tamás: A zalavári apátság története. A legrégibb időktől fogva napjainkig. Bp., 1902. (=PRT VII. köt.)
- 296PRT, IX. köt. Sörös Pongrácz: A bakonybéli apátság története. A Pannonthalmától való függés kora 1548-tól napjainkig. Bp., 1904. (=PRT IX. köt.)
- PRT, X. köt. Erdélyi László: A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055–1701. Bp., 1908. (=PRT X. köt.)
- Pusztai, 1968. Pusztai Ilona, Sch.: A tatái vár 1569–72-ből származó alaprajza. In: KMMK 1. (1968) 263–272.
- Püchl, 1954. Püchl, Kurt: Die Erbhuldigungen der niederösterreichischen Stände im 17., 18. und 19. Jahrhundert in Wien.

- Wien, 1954. (Phil. Diss.)
- Radics, 1862. Radics, P[eter] von: Herbard VIII. Freiherr von Auersperg (1528–1575) ein krainischer Held und Staatsmann. Wien, 1862.
- Ráth, 1858. Ráth Károly: Győr bástya-tégláinak jegyeiről. In: GyK 2. évf. 8. sz. (1858. január 28.) 30–31.
- Ráth, 1865. Ráth Károly: A bodonhelyi erősített kastély Sopron megyében. In: GyTRF 3. (1865) 275–280.
- Regele, 1949. Regele, Oskar: Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848. Wien, 1949. (=MÖStA Erg. Bd. 1/1.)
- Reingrabner, 1976. Reingrabner, Gustav: Adel und Reformation. Beiträge zur Geschichte des protestantischen Adels im Lande unter der Enns während des 16. und 17. Jahrhunderts. Wien, 1976. (=Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich Bd. 21.)
- Reóthy–Stirling, 1990. Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről. Közreadja: Reóthy Ferenc–Stirling János. Balatonszemes, 1990.
- Reusner, 1586. Revsnerus, Nicolaus: Anaohmata, sive arae sepvlcrales incltyae familiae Salmensis, avspiciis incltyi et magnamini Herois D. IVLII Comitis Salmae et Neoburgi ad Oenum etc. ... Argentorati, Excudebat Antonius Bertramus M. D. LXXXVI. [=ÖNB * 38.Y.143]
- Rohrbacher, 1888. Rohrbacher Miklós: Tata története. Tata, 1888.
- Rothenberg, 1960/1. Rothenberg, Gunther Erich: The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747. Urbana, 1960. Illinois (=Studies in the social sciences 48.)
- Rothenberg, 1960/2. Rothenberg, Gunther E[rich]: The Origins of the Austrian Military Frontier in Croatia and the Alleged Treaty of 22 December 1522. In: SEER 38. (1960) 493–498.
- Rothenberg, 1970. Rothenberg, Gunther E[rich]: Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881. Wien–München, 1970.
- Sándor, 1964. Sándor Mária, G.: A gesztesi vár építéstörténete. In: FA 16. (1964) 163–179.
- Schels, 1829. Schels, Joh[ann] Bap[tista]: Des Feldmarschalls Schwarzenberg Unternehmung auf Stuhlweissenburg, im Mai 1598. In: ÖMZ 1829. Heft 3. 314–316. és Uő: Schwarzenbergs Zug gegen die Festen Dotis, Geßtes, Csokakő, Palota, und [297](#)Veßprim. – Im Juli und August 1598. In: ÖMZ 1829. Heft 11. 189–195.
- Schimka, 1967. Schimka, Elisabeth Gisela: Die Zusammensetzung des niederösterreichischen Herrenstandes von 1520–1620. Wien, 1967. (Phil. Diss.)
- Schneider, 1939. Schneider, Andreas: Mitwirkung der niederösterreichischen Stände bei der Türkenabwehr unter Ferdinand I. und Maximilian II. Wien, 1939. (Phil. Diss.)
- Schnur, 1987. Schnur, Roman: Lazarus von Schwendi (1522–1583). Ein unerledigtes Thema der historischen Forschung. In: ZHF 14. (1987) 27–46.
- Schodl, 1983. Schodl, Silvia: Die Zusammensetzung des niederösterreichischen Ritterstandes in der Zeit von 1568 bis 1620. Wien, 1983. (Phil. Diss.)
- Schulek, 1939. Schulek Tibor: Bornemisza Péter 1535–1584. A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből. Sopron–Budapest–Győr, 1939. (A keresztyén igazság könyvtára)
- Schulze, 1973. Schulze, Winfried: Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619). Wien–Köln–Graz, 1973. (=Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 60.)
- Schwarzenberg, 1963. Schwarzenberg, Karl, Fürst zu: Geschichte der reichsständischen Hauses Schwarzenberg. Neustadt an der Aisch, 1963. (=Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte, Reihe IX. Darstellungen aus der fränkischen Geschichte Bd. 16.; Bibliothek familiengeschichtlicher Arbeiten XXX.)
- Sebestyén, 1998. Sebestyén Béla: Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura. (1535–1550.) [Pápa, 1911.] Sebestyén Béla életrajzát írta: Bessenyei József. Pápa, 1998. (Jókai Reprint 10.)
- Seeger, 1995. Seeger, Liselotte: Die Geschichte der ständischen Steuern im Erzherzogtum Österreich unter der Enns, 1500–1584. Wien, 1995. (Phil. Diss.)

- Setton, 1984. Setton, Kenneth M.: The Papacy and the Levant (1204–1571). Vol. IV. The Sixteenth Century from Julius III to Pius V. Philadelphia, 1984. (=Memoirs of the American Philosophical Society, Held at Philadelphia for Promoting Useful Knowledge Vol. 162.)
- Simon, 1997. Simon Éva: Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: Káli Csaba. Zalaegerszeg, 1997. 61–86. (=ZGy 42.)
- Simoniti, 1991. Simoniti, Vasko: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana, 1991.
- 298Sinkovics, 1978. Sinkovics István: Sárvár társadalmi, politikai és hadtörténete 1530–1848. In: Sárvár monográfiája. Szerk.: Horváth Ferenc. Szombathely, 1978.
- Solymosi, 1979. Solymosi László: Nagybajom és pusztáinak története. A kora középkortól a jobbágyszabadságig. Feudalizmus-kori történetünk fejlődésmenetének lokális vizsgálata. In: Mikóczi Alajos–Solymosi László: Nagybajom története. Kaposvár, 1979. 11–325.
- Stangler, 1972. Stangler, Gottfried: Die niederösterreichischen Land-tage von 1593–1607. Wien, 1972. (Phil. Diss.)
- Stangler, 1973. Stangler, Gottfried: Neuere Ergebnisse der Niederösterreichischen Ständeforschung unter besonderer Berücksichtigung des späten 16. Jahrhunderts. In: UH 44. (1973) Heft 4. 170–182.
- Steiermark, 1986. Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Katalog der Landesausstellung. Schloß Herberstein bei Stubenberg, 3. Mai bis 26. Oktober 1986. Hrsg.: Pferschy, Gerhard–Krenn, Peter. Graz, 1986. (=Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 16.)
- Stepancsics, 1996. Stepancsics, Gusztáv, Rabazzi: Várgesztes. Vár és falu. 2. kiad. Budapest, 1996. (=Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 486. sz.)
- Sternegg, 1981. Sternegg Mária, Zlinszky: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878). In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, 1981. 365–540.
- Stülz, 1852. Stülz, Jod[ok]: Ausschustag der fünf niederösterreichischen Lande in Wien 1556. In: AKÖG 8. (1852) 155–173.
- Sugár, 1992. Sugár István: Miként jutott az egri püspöki vár Habsburg Ferdinánd kezébe? In: Évk: EDIM 27–28. (1992) 181–206.
- Sugár, 1993–1994. Sugár István: Az egri vár gazdasági, adminisztrációs és katonai szervezete. In: Évk: EDIM 29–30. (1993–1994) 67–101.
- Szabó J. Gy., 1982. Szabó János Győző: Az egri vár főkapitányainak rövid életrajza. In: EVH 17 (1982) 5–33.
- Szabó P., 1998. Szabó Péter: Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós vitézi kultusza. In: Tata a tizenöt éves háborúban. (Tatán 1997. május 23-án megtartott tudományos ülészen elhangzott előadások anyaga.) Szerk.: Fatuska János–Fülöp Éva Mária–Gyüsi László. Tata, 1998. 139–147. (=Annales Tataiensis I.)
- Szakály, 1975. Szakály Ferenc: Kaposvár a török időkben. In: Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1975. 93–138.
- 299Szakály, 1981/1. Szakály Ferenc: A mohácsi csata. 3., változatlan kiad. Bp., 1981. (=Sorsdöntő történelmi napok 2.)
- Szakály, 1981/2. Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.
- Szakály, 1986/2. Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc. Bp., 1986. 11–57.
- Szakály, 1987. Szakály Ferenc: Egy végvári kapitány hétköznapijai. (Horváth Márk szigetvári kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561) In: ÉvK. SMM 18. (1987) 45–126.
- Szakály, 1991. Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. (Vázlat) In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 11–50.
- Szakály, 1994/1. Szakály Ferenc: Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában. Bp., 1994. (=História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.)

- Szakály, 1994/2. Szakály Ferenc: Pápa a török korban. In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. 1. köt. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 125–200.
- Szakály, 1995. Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Bp., 1995. (=Humanizmus és reformáció 23.)
- Szakály, 1996/1. Szakály Ferenc: Pannonhalma a török időkben. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. Pannonhalma, 1996. 13–24.
- Szakály, 1996/2. Szakály Ferenc: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 149–163.
- Szántó, 1970. Szántó Imre: Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedés a Dunántúlon 1552-ben. In: VMMK 9. (1970) 49–54.
- Szántó, 1972. Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése a Balaton környékén. 1541–1566. In: VMMK 11. (1972) 313–329.
- Szántó, 1980. Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Bp., 1980.
- Szántó, 1985. Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Bp., 1985.
- Szántó, 1986. Szántó Imre: A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690). In: VMMK 18. (1986) 261–302.
- Szegő, 1911. Szegő Pál: Végváraink szervezete a török betelepítésétől a tizenöt éves háború kezdetéig, (1541–1593). Bp., 1911.
- Szekfü, 1935. Szekfü Gyula: Magyar történet. III. köt. 2. bőv., teljes kiad. Bp., 1935.
- 300Szendrei, 1888. Szendrei János: Váraink rendszere és felszerelése a XVI. és XVII. században. In: HK 1. (1888) 86–103., 416–430. és 617–631.
- Szűj, 1960. Szűj Rezső: Várpalota. Fejezetek a város történetéből. Bp., 1960.
- Szűj, 1966. Szűj Rezső: Várpalota a török világban. Bp., 1966.
- Szilády, 1893. [Szilády Áron:] Balassi Bálint életéhez. In: ItK 3. (1893) 206–212.
- Takács, 1957. Takács Marianna, H.: A sárvári vár. Bp., 1957. (Műemlékeink című sorozat)
- Takáts, 1908. Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908.
- Takáts, 1915. Takáts Sándor: Erdődi Pálffy Tamás. (1534–1581.) In: HK 16. (1915) 85–118.
- Takáts, 1915–1917. Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I–III. köt. Bp., 1915–1917.
- Takáts, 1926. Takáts Sándor: A Guthi Ország-lányok. In: Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. I. köt. Bp., [1926.] 197–237.
- Takáts, 1927. Takáts Sándor: A komáromiak a diplomácia szolgálatában. In: Takáts Sándor: Szegény magyarok. Bp., [1927.] 275–285.
- Takáts, 1928/1. Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. 2. bőv. kiad. Bp., [1928.]
- Takáts, 1928/2. Takáts Sándor: Thengöldi Bornemissza János. Milyen volt az élete egy végbéli kapitánynak? In: Takáts Sándor: A török hódoltság korából. Bp., [1928.] 343–489. (=Rajzok a török világból IV., bef. köt.)
- Takáts, 1929. Takáts Sándor: A huszár, a száguldó és a jargaló. In: Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről. Bp. [1929.] 79–186.
- Takáts, 1930. Takáts Sándor: Régi idők, régi emberek. 2. kiad. Bp., [1930.]
- Thiel, 1914. Thiel, Viktor: Zur Geschichte der innerösterreichischen Kriegsverwaltung im 16. Jahrhunderte. In: ZHVSt 12. (1914) 159–170.
- Thiel, 1916. Thiel, Viktor: Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564–1749. Teil I. Die Hof- und Zentralbehörden Innerösterreichs 1564–1625. In: AÖG 105. (1916) 1–210.
- Thomas, 1995. Thomas, Nicklas: Um Macht und Einheit des Reiches: Konzeption und Wirklichkeit der Politik bei Lazarus von Schwendi (1522–1583). Husum, 1995. (=Historische Studien, Heft 442.)
- Tomka, 1998. Tomka Gábor: Andrásvár–Győrszentiván, Győr elővára. Bp., 1998. (Kézirat)
- Tóth S. L., 1998. Tóth Sándor László: A tatái vár ostromainak szerepe a 15 éves háborúban. In: Tata a tizenöt éves háborúban. (Tatán 1997. május 23-án megtartott tudományos ülészen elhangzott 301előadások anyaga.) Szerk.: Fatuska János–Fülöp Éva Mária–Gyüszi László. Tata, 1998. 19–44. (=Annales Tataiensis I.)
- Tóth T., 1994. Tóth Tibor: Elfelejtett somogyi várak. (Tab környéki vártúrák) Balatonendréd vára. In: TÚ 1994. május 8–9.

- Traut, 1892. Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542. Nach archivalischen Quellen bearbeitet von Hermann Traut. Gummersbach, 1892.
- Turetschek, 1968. Turetschek, Christine: Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532. Wien, 1968. (=Dissertationen der Universität Wien 10.)
- Ujváry, 1996. Ujváry Gábor: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Historia est magistra vitae? Tanultunk a történelemből? Győr, 1996.
- Unghváry, 1912. Unghváry Ede: Sztropkó és várának története. Eredeti okiratok s más kútfők nyomán. Huszt, 1912.
- Utiešenovia, 1881. Utiešenovia, Og.: Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenovia genannt Martinusius. Mit Benützung des Acten des k. k. Geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archivs von 1528–1553. Wien, 1881.
- Uzsoki, 1961. Uzsoki András: A győri „vaskakas” jelvény és a hozzáfűződő monda kialakulásának története. In: Évk: GyM 3. (1961) 57–78.
- Valentinitsch, 1977. Valentinitsch, Helfried: Nürnberger Waffenhändler und Heereslieferanten in der Steiermark im 16. und 17. Jahrhundert. In: MVGN 64 (1977) 165–182.
- Vaniček, 1875. Vaniček, Fr[antišek]: Specialgeschichte der Militärgrenze. Bd. I. Wien, 1875.
- Varga J., 1981. Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981. (=Értekezések, Új sorozat 94.)
- Vál, 1997. Vál. Fejezetek a község történetéből és néprajzából. Bp., 1997.
- Vándor, 1994. Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia. I. köt. Nagykanizsa, 1994. 215–424.
- Veltzé, 1911. Veltzé, Alois: Das Kriegswesen. In: Geschichte der Stadt Wien. Red.: Anton Mayer. Bd. IV. Vom Ausgange des Mittelalters bis zum Regierungsantritt der Kaiserin Maria Theresia, 1740. (I. Teil.) Wien, 1911. 159–217.
- Veress D. Cs., 1983. Veress D. Csaba: Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete. Bp., 1983.
- Veress D. Cs., 1993. Veress D. Csaba: A győri vár. Bp., 1993.
- Veress D. Cs., 1994. Veress D. Csaba: Veszprém ostroma, a „tizenötéves háború” (1593–1606) kezdete. In: VSz 2/1. (1994) 21–29.
- 302 Veress D. Cs., 1996/1. Veress D. Csaba: Devecser évszázadai. Veszprém, 1996.
- Veress D. Cs., 1996/2. Veress D. Csaba: Várak a Balaton körül. A balatoni várak hadtörténete. Bp., 1996.
- Veress D. Cs.–
Siklósi, 1990. Veress D. Csaba–Siklósi Gyula: Székesfehérvár, a királyok városa. Bp., 1990.
- Villányi, 1882. Villányi Szaniszló: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.
- Vízi, 1989. Vízi László Tamás: A végvári rendszer kiépülése a győri főkapitányság területén. In: VTT 2. (1989) 60–78.
- Vocelka, 1981. Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Ru-dolfs II. (1576–1612). Wien, 1981. (=Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs Bd. 9.)
- Vojna Krajina, 1984. Vojna Krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave. Ured.: Pavlićević, Dragutin. Zagreb, 1984.
- Wessely, 1976. Wessely, Kurt: Die Regensburger „harrige” Reichshilfe 1576. In: Die russische Gesandtschaft am Regensburger Reichstag 1576. Mit Beiträgen von Ekkehard Völkl und Kurt Wessely. Regensburg, 1976. 31–55. (=Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts 3.)
- Wick, 1933. Wick Béla: Kassa régi siremlékei. XVI–XVIII. század. Košice, 1933.
- Widter, 1886. Widter, A[nton]: Die Teufel zu Winzendorf. In: BMAW 23. (1886) 104–114.
- Wissgrill, 1886. Wissgrill, Franz Karl: Teüfel von Krottendorf Freyh: zu Gundersdorf, Eckhartsau etc. In: BMAW 23. (1886) 131–136.
- Wißgrill, Bd. 1–5. Wißgrill, Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten. Bd. 1–6. Wien, 1794–1824.
- Wlcek, 1945. Wlcek, Hildegard: Studien zur Geschichte des Wiener Hofpostmeisteramtes unter Ferdinand I. Wien, 1945. (Inaug.–Diss.)

Wurzbach, Bd. 1–60.	Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oestereich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kornländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Bd. 1–60. Wien, 1856–1890.
Wurth, 1993.	Wurth, Rüdiger: Österreichs orientalische Post durch Balkan und Levante. In: ÖPG 16. (1993) 4–122.
Záloha, 1998.	Záloha, Jiří: Eroberung der Festung Raab und Erhebung in den Grafenstand. In: BWBl 46. (1998) Nr. 1. 2–5.
Zimmermann, 1981.	Zimmermann, Bernard: Landeshauptmann Hans Ungnad von Sonnegg (1493–1564). Ein Beitrag zu seiner Biographie. In: Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch 303 zum 70. Geburtstag. Hrsg.: Gerhard Pferschy. Graz, 1981. 203–216. (=Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 12.)
Zivkovic, 1976.	Zivkovic, Georg: Alt-Österreichs Heerführer. Stellenbesetzung in Heer, Landwehr und Kriegsmarine. 1541 bis 1918. Wien, 1976. Maschinenschrift. (=ÖStA KA Manuskripte, Allgemeine Reihe No. 166.)
Zwiedineck-Südenhorst, 1878/1.	Zwiedineck-Südenhorst, Hans v[on]: Ruprecht von Eggenberg. Ein österreichischer Heerführer des 16. Jahrhunderts. In: MHVSt 26. (1878) 79–163.
Zwiedineck-Südenhorst, 1878/2.	Zwiedineck-Südenhorst, Hans v[on]: Über den Versuch einer Translation des Deutschen Ordens an die ungarische Grenze. In: AÖG 56. (1878) 403–445.
Zsiray, 1984.	Zsiray Lajos: A vázsonykői végvár története. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém, 1984. 241–277. (=A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.)
Žontar, 1971.	Žontar, Josef: Michael Èernovia, Geheimagent Ferdinands I. und Maximilians II., und seine Berichterstattung. In: MÖStA 24. (1971) 169–222.

304. Az irodalomban idézett folyóiratok és sorozatok rövidítési jegyzéke

Adattár	Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez
AfHu	Africana Hungarica. A Magyar Afrika Társaság folyóirata
AH	Ars Hungarica
AKÖG	Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen
AÖG	Archiv für Österreichische Geschichte
BH	Bibliotheca Historica
BMAW	Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien
BMÉ	Balatoni Múzeum (Keszthely) Értesítője
BVLN	Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich
BWBl	Blau-Weiße Blätter, Schwarzenbergische Zeitschrift
CH	Cartographica Hungarica
DuSz	Dunántúli Szemle
EM	Erdélyi Múzeum
ÉÉTud.	Építés-Építészettudomány
Értekezések	Értekezések a történeti tudományok köréből
EVH	Az Egri Vár Híradója
Évk: BMTI	A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve
Évk: EDIM	Agria. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve
Évk: FMT	Fejér Megyei Történeti Évkönyv, Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez
Évk: GyM	Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve
Évk: SMM	Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv
FA	Folia Archaeologica
FH	Folia Historica
Fons	Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
FMTÉ	Fejér Megyei Történeti Évkönyv
GySz	Győri Szemle
GyTRF	Győri Történelmi és Régészeti Füzetek
HK	Hadtörténelmi Közlemények

IKMK	István Király Múzeum Közleményei
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
Jb. Adler	Jahrbuch des Heraldisch–Genealogischen Vereines Adler in Wien
Jb. VGStW	Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien
KMMK	A Komárom Megyei Múzeumok Közleményei
Limes	Limes (Komárom–Esztergom Megyei Tudományos Szemle)
LK	Levéltári Közlemények
LSz	Levéltári Szemle
MAW	Monatsblatt des Alterthums-Vereines zu Wien
MHH	Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek
305MHVSt	Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark
MiKA	Mitteilungen des k. k. Kriegs-Archivs
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MKSz	Magyar Katonai Szemle
MM	Magyar Műemlékvédelem
MNy	Magyar Nyelv
MoBl. Adler	Monatsblatt der Heraldischen Gesellschaft Adler
MÖStA	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
MSHSM	Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium
MSLA	Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs
MSz	Műemlékvédelmi Szemle
MT	Mediaevalia Transilvanica
MTT	Magyar Történelmi Tár
MűÉ	Művészettörténeti Értesítő
Mv	Műemlékvédelem
MVGN	Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg
NAG	Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst
ÖMZ	Österreichische Militärische Zeitschrift
ÖPG	Österreichische Postgeschichte
PRT	A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. Szerk.: Erdélyi László
Ru	Rubicon
Savaria	Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője
SEER	Slavonic and East European Review
SoF	Südost-Forschungen
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
T	Turul
TSz	Történelmi Szemle
TT	Történelmi Tár
TÚ	Tabi Újság
UH	Unsere Heimat, Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien
VeMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
VHHK	Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények
VMK	Veszprémi Múzeumi Konferenciák
VMLF	Vas Megyei Levéltári Füzetek
VSz	Veszprémi Szemle (Várostörténeti folyóirat)
VTT	Veszprémi Történelmi Tár
ZGy	Zalai Gyűjtemény
ZHF	Zeitschrift für historische Forschung
ZHVSt	Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark
ZPGL	Zeitschrift für Preußische Geschichte und Landeskunde

3065. A hivatkozásokban, az archontológiában és az életrajzi adattárban alkalmazott speciális rövidítések

Arm.	armarium
Bd.	Band
Cod.	Codex
é. n.	év nélkül
Erg. Bd.	Ergänzungsband
Exp.	Expedit
Fasc.	fasciculus
fol.	folio
h. n.	hely nélkül
jegyz.	jegyzet
k.	körül
Konv.	Konvolut
köt.	kötet
Lad.	ladula
lt.	levéltár
No.	Numerus
o. J.	ohne Jahr
p.	pagina
pl.	például
pp.	paginae
reg.	regeszta
Reg.	Registratur, ill. Registrata
r. f.	rajnai forint
rote Nr.	Rote Nummer
sz.	szám
tc.	törvénycikk
ÚF	Új folyam
uo.	ugyanott
vm.	vármegye
*	született
†	meghalt
~	felesége

307XI. Hely- és névmutató

1. Helynévmutató

Rövidítések:

A = Ausztria

B = Bosznia-Hercegovina

Be = Belgium

Bel = Belorusszia

Bu = Bulgária

Cs = Csehország

F = Franciaország

H = Horvátország

J = Jugoszlávia

L = Lengyelország

N = Németország

O = Olaszország

R = Románia

S = Spanyolország

Sz = Szlovákia

Szl = Szlovénia

T = Törökország

Abda 169, 171-172

Adony (Dzsánkurtarán, Korkmaz) 159, 161

Adriai-tenger 12, 23-24, 65, 120, 162, 165, 186, 227

Ajnácskő (Hajnáèka, Sz) 210

Alexandria (Iszkenderije, Iszkenderiye, E) 211

Allentsteig (A) 245

Almás patak 49

Alsó-Ausztria (Niederösterreich, A) 7-9, 15-16, 18, 32-33, 45, 51, 56, 59-61, 63-66, 69-70, 74, 78-79, 81, 85-88, 94-96, 98, 100, 106-107, 113-114, 116, 118, 127-128, 130-131, 135, 137-139, 147, 151-152, 156-157, 162, 164, 168-169, 174-175, 177-185, 187-191, 196-198, 203-205, 209-210, 212-214, 216-218, 220, 222-225, 227, 229, 232-235, 237-239, 243-248, 250-253, 257, 260-261, 265, 267-268

alsó-részek főkapitánysága 24-25

Andrásvár (egykor Györszentivánnál) 169-172

Anglia 246

Arab-félsziget 28

Arad megye 25

Asparn an der Zaya (A) 252

Ásványráró (Ráró) 78, 93, 161

Asszonyfa I. Ostflyasszonyfa

Asszonyfalva I. Ostffyasszonyfa

Augsburg (N) 89, 111, 194

Ausztria 9, 17, 26, 28, 62, 70, 166, 228, 230

Babócsa 49, 83, 90, 101, 103, 105, 107, 117

Bács megye 25

Baden (A) 18

Bajom I. Nagybjom

Bakháza 49

Bakony 53, 78, 87, 158-159, 168

Balassagyarmat (Gyarmat) 47, 76

Balaton 9, 13-16, 42, 49-51, 53, 67-68, 71-72, 75-76, 78, 81, 83-86, 88, 90-91, 96, 101-102, 105-107, 110, 115, 119, 126, 130, 133-134, 136-137, 139-142, 145, 148, 158-162, 166, 169, 175, 180, 182, 187, 190, 205, 207, 209, 211, 225-227, 232

Balatonendréd (Endréd) 161-162

Balatonfőkajár (Kajár) 126

Balatonkenese (Kenése) 126

Balatonszemes 161

Balatonszentgyörgy (Szentgyörgy) 117

Balaton-felvidék 42, 53, 67, 77, 106, 138, 149, 158-160, 165, 168, 173

[308](#)Balaton-Dráva közötti főkapitányság I. kanizsai főkapitányság

Balaton-Duna közötti főkapitányság I. győri főkapitányság

Balaton-Mura közötti főkapitányság I. kanizsai főkapitányság

Balkán 24

Banská Bystrica 1. Besztercebánya
 bányavidéki főkapitányság 14, 63, 154, 164, 169, 206, 237
 Baranya megye 47, 98, 101
 Baráti I. Győrújbarát
 Battyán I. Szabadbattyán
 Bécs (Wien, A) 5, 7-9, 11-15, 17-19, 21-22, 26, 28-30, 32-38, 40-45, 51-52, 54, 56-60, 63-66, 69-82, 87-89, 91-96, 98, 102, 106, 109, 111-115, 119-121, 124-125, 127-128, 130-135, 137-138, 140-142, 144, 146-149, 151-152, 154-156, 158-160, 162-163, 165-167, 169, 173-174, 177-181, 183, 185, 188-189, 191-197, 202-203, 205-215, 217, 219, 221, 223-228, 230-231, 236, 242-243, 245-247, 250, 252, 254-258, 264-266
 Bécsújhely (Wiener Neustadt, A) 57, 194, 215, 263
 Békés megye 25
 Belgrád I. Nándorfehérvár
 Belső-Ausztria 180, 194, 266
 Beograd I. Nándorfehérvár
 Bér I. Zalabér
 Berzence 98, 114, 117
 Besztercebánya (Banská Bystrica, Sz) 46, 48-49
 Bézseny I. Feketebézseny
 Bihae I. Bihács
 Bihács (Bihae, B) 25, 30, 62
 Bihar megye 25
 Bihardiószeg I. Diószeg
 Bobovac (B), 23, 31
 Bodonhely 89, 91, 98, 113, 123, 128, 145, 170-172
 Bodrog megye 25
 Bolondvár (a mai Balatonszemes mellett) 161-162
 Borsmonostor (Klostermarienberg, A) 150
 Bosznia 23, 29, 31 Észak-Bosznia 24
 Boszporusz 261
 Bozók (Bzovík, Sz) 82
 Börcs 171
 Bratislava I. Pozsony
 Breitenbrunn I. Széleskút
 Breslau (Wroc³aw, L) 194
 Brück an der Leitha (A) 57-58
 Brück an der Mur (A) 263
 Brunn (Bruno, Cs) 194
 Bruno I. Brunn
 Buda 12, 25, 28, 36, 40, 45-47, 56, 67-69, 72, 75-76, 81, 86, 89-91, 110, 120-122, 135, 160-161, 176, 201, 206-207, 211, 223, 227, 236, 255, 258, 263
 Budaèki (H) 165
 Budapest 196
 Budweis (Èeské Budejovice, Cs) 35
 Buják 76, 210
 Busseto (O) 254-255

Bzovík 1. Bozók
Caransebe^o 1. Karánsebes
Celje 1. Cilli
Celldömölk (Dömölk) 216
Cilli (Celje, Szl) 263
Ciprus 255
Csábrág (Hrad Èabraï, Sz) 69, 82
Csákány (Somogy megye) 103, 117, 139
Csákány (Vas megye) 1. Csákánydoroszló
Csákánydoroszló (Csákány) 215, 218
Csallóköz 66, 75-76, 80, 122-123, 129
Csanád megye 25
Csehország 29-30, 54, 66, 70, 80, 118, 193, 230, 243, 246, 263
Cseretnek 1. Csörötnek
Csesznek 50, 53, 78-79, 83, 85-90, 103, 105, 112, 114, 116, 125-126, [309](#)128, 130, 135, 138-140, 159, 165, 168, 174-175, 187, 209, 222, 232
Csíkvár 1. Szabadbattyán
Csobánc (egykor a mai Gyulakeszi mellett) 79, 90, 115-116, 131, 146, 159, 168, 173-174, 203, 209, 217-218
Csókakő 161, 222
Csongrád megye 25
Csörötnek (Cseretnek) 215, 218
Csurgó 98, 114, 117, 133
Èabraï 1. Csábrág
Èeské Budejovice 1. Budweis
Dalmácia 25
Dánia 246
Debrente 1. Döbrönte
Deutschkreutz 1. Keresztúr
Devecser 50, 78-79, 85-86, 88, 90, 98, 114-116, 126, 128, 130, 135, 139-140, 158-159, 232
Diósig 1. Diószeg
Diószeg (Diosig/Bihardiószeg, R) 262
Divény (Divín, Sz) 159, 164, 210
Divín 1. Divény
Dombóvár (Dombó) 49, 53
Döbrönte (Debrente) 50, 103, 105, 114-116, 126, 146, 159
Dömölk 1. Celldömölk
Dráva 25, 47, 83-85, 98, 103, 118, 133-134, 136, 152, 154, 202
Drégely 1. Drégelypalánk
Drégelypalánk (Drégely) 76, 210
Drinápoly (Edirne, T) 65, 152, 159, 164, 226
Dubica(B)25
Dubica megye 25
Dubrovnik 1. Raguza
Duna 9, 12-16, 25, 31-32, 34, 36, 39-42, 47, 49-50, 56-58, 67-69, 73, 76-77, 81-86, 90-91, 96, 98, 100,

102-106, 110, 119, 121, 123, 132, 136, 140, 148, 152, 158, 161-162, 166, 168-169, 175, 180, 182, 190, 193, 195, 197, 202, 206-207, 211, 221, 225-27, 232, 244

Al-Duna 24

Dunaföldvár (Földvár) 159, 161

Duna-medence 26

Duna-Balaton közötti főkapitányság I. győri főkapitányság

Duna–Tisza köze 25

dunáninnyi országos, majd kerületi főkapitányság 14, 133, 136, 155

Dunántúl 7, 9, 13, 21, 47-48, 50-54, 56, 58, 71, 73, 77, 90, 98-100, 102, 104-106, 109, 113-116, 132-134, 136, 141-144, 147-149, 150-151, 154, 227

Délnyugat-Dunántúl 51, 114, 227

Dél-Dunántúl 45, 49, 71-72, 84, 101-102, 106-108, 118-119, 121, 133-135, 147

Északkelet-Dunántúl 164

Északnyugat-Dunántúl 8, 208, 214, 222

Észak-Dunántúl 7, 42, 45, 59-60, 63, 74, 76-77, 90, 161, 168, 214

Nyugat-Dunántúl 250

Dunántúli-Középhegység 53

dunántúli országos, majd kerületi főkapitányság 14-15, 48-55, 59-60, 64-66, 71, 75, 77, 84, 97-103, 105-108, 110, 114, 129, 132-136, 139-140, 142-144, 147-150, 155-158, 174, 214, 216, 220, 227, 230, 237, 256

Dzsánkurtarén I. Adony

Dzsigerdelen I. Párkány

Eberau I. Monyorókerék

Ebersdorf (A) 82, 107

Ecsed I. Nagyecsed

Edirne I. Drinápoly

Eger 10, 42, 57, 62, 66, 70-71, 76, 81, 83, 94, 132, 136, 154, 183, 186, 206, 229, 249, 256-257, 262

Eisenstadt I. Kismarton

Élő-Ausztria 194

Endréd I. Balatonendréd

Enns(A) 127, 129, 132, 266

Eperjes (Prešov Sz) 32

Érd (Hamza bég szerája) 161

[310](#)Erdély 22, 25, 71, 76-77, 81, 91, 106, 136, 154, 157, 165, 169, 173, 181, 186, 227, 254, 256

Érsekújvár (Nové Zámky, Sz) 169, 186, 196, 212, 221

Észak-Afrika 29

Eszék (Osijek, H) 264

Esztergom 7, 32, 34, 40-45, 48, 50, 52, 56-60, 72, 132, 136, 143, 160-162, 176, 211-212, 221, 225, 260

Európa 24, 71, 129, 163, 167, 169, 185, 210, 222-224

Közép-Európa 9-10, 12, 56, 227

Fájsz I. Somogyfajsz

Fehérvár I. Székesfehérvár

Fejér megye 135, 150

Feketebészény (Bézsény) 140, 162

Félegyháza (egykor Kismegyer mellett) 124, 171

Felső-Ausztria 197, 243, 250

Felső-Magyarország 31-32, 110, 120, 129, 176, 181, 194, 217, 236, 246, 248, 253
 felső-magyarországi főkapitányság 12, 19, 63, 110, 124, 136, 154, 165, 167, 169, 181, 186, 193, 206, 236, 238, 246, 248, 252-253
 felső részek főkapitánysága 47
 Fertőszéleskút l. Széleskút
 Fertő-tó 210
 Fiume l. Rijeka
 Fonyód 103, 115-117, 134, 139-140, 150, 159-160, 162, 164, 195, 206, 233
 Forchtenstein l. Fraknó
 Földközi-tenger 16, 28
 Földvár l. Dunaföldvár
 Fraknó (Forchtenstein, A) 199
 Franciaország 246, 252
 Frankfurt am Main (N) 132
 Fülek (Filakovo, Sz) 89, 210
 Fürstenfeld (A) 214
 Galgóc (Hlohovec, Sz) 257
 Gara (Gorjani, H) 42
 Garam 69, 82, 84
 Gesztes l. Várgesztes Gimborn (N) 258
 Gorjani l. Gara Gönyű 37
 Grafenegg (A) 19, 121, 250-252
 Graz (A) 19, 180, 193-194
 Guntersdorf (A) 260
 Güssing l. Németújvár
 Gyarmat l. Balassagyarmat
 Gyirmót 170-171
 Győr (Jaurinum, Raab)
 beglerbégség (vilájet) 211, 221
 főkapitányság (generalátus, végvidék, végek) 1-3, 7-11, 13-22, 26, 30, 48, 59, 61, 63, 65, 68, 73-74, 76, 81, 85-87, 91, 96-97, 106, 108-110, 112-113, 118, 120-123, 126-128, 130-131, 134-137, 139, 142-145, 147-148, 150-152, 154-162, 164-168, 170, 173-182, 184, 188-191, 193-198, 200-203, 206-208, 210-214, 220, 222-228, 231-232, 234-237, 244-249, 251, 253, 256, 260-261, 267-268 megye 20, 37, 59, 64, 80, 96, 135, 148, 150, 171-172
 püspökség 42-43, 116, 199-200, 215, 219, 234, 237
 vár(os)/végvár/erődváros 3, 7-9, 13-15, 21, 32, 36, 39-44, 49-53, 58-62, 64-78, 80-97, 102, 104-116, 118, 120, 122-131, 134-135, 137-140, 145-147, 151-152, 157-160, 164-178, 181-189, 191-193, 196-214, 217-242, 244-249, 250, 253, 256, 261-262, 266-268
 Győrság 37
 Győrszentiván (ma Győr része) 170-171
 Győrsziget 124
 Győrújbarát (Baráti, Nagybaráti) 89, 170-171
 Győr-Moson-Sopron Megye 4
[311](#)Habsburg Birodalom 12, 13, 22, 26, 29, 136, 178-179. 193, 224-227
 Hagenberg im Mühlkreis (A) 246
 Hainburg (A) 200, 243

Hajnáèka l. Ajnácskő
 Hamza bég szerája l. Érd
 Haram (Hram, J) 24
 Hardegg (A) 247
 Hatvan 45
 Havasalföld 23-24
 Hegyesd 131, 160
 Hegyeshalom 212
 Hídashollós (Hollós, a mai
 Egyházashollós közelében) 215, 218-219
 Hídvég l. Rábahídvég vagy Szabadhídvég
 Hlohovec l. Galgóc
 Hollókő 76
 Hollós l. Hídashollós
 Horvátkimle l. Kimle
 Horvátország 16, 24-28, 30-31, 47-48, 52-53, 59, 75, 82, 96, 99-100, 132-133, 147, 153, 184, 229, 258,
 263-264, 266
 horvát végek/főkapitányság 9, 12-13, 18, 30, 33-34, 39, 62, 69, 121, 165, 180, 186, 193, 263-264, 266
 Hrad Èabraï l. Csábrág
 Hram l. Haram
 Iglau (Jihlava, Cs) 194
 Ikervár (Ökörvar) 215
 Ikrény 170-171
 Innsbruck (A) 194
 Ipolydamásd 57
 Ipolyság (Ság – Šahy, Sz) 76, 183
 Írország 246
 Iszkenderije l. Alexandria
 Isztambul (T – vö. még Konstantinápoly) 77, 163, 206, 210
 Itália 201 -202, 244, 254, 265
 Ivánc 215
 Izsákfa (Izsákfalva) 216
 Izsákfalva l. Izsákfa
 Jajca (Jajce, B) 25
 Jajce l. Jajca
 Jánosháza 216
 Jihlava l. Iglau
 Jülich, Herzogtum 259
 Kajár l. Balatonfőkajár
 Kalinyingrad l. Königsberg
 Kalocsa 25
 Kanizsa
 főkapitányság (végvidék, végek) 13-14, 21, 134-136, 138-139, 141-142, 147-148, 155, 160-161, 166,
 168, 170, 179, 206, 227, 238, 246
 patak 53, 168

vár(os) (ma Nagykanizsa) 13-14, 21, 100-101, 114, 118, 134, 137, 140, 142, 146, 148, 150-151, 154-156, 160, 162, 186, 189, 194, 197, 199-200, 202, 205, 208, 210, 216, 218-219

Kanizsa ellen vetett végek l. Kanizsával szembeni főkapitányság/végek

Kanizsával szembeni főkapitányság/végek 18, 21, 191, 216, 219

Kapornak l. Nagykapornak

Kaposmérő (Mére, Mérő) 117

Kaposújvár l. Kaposvár

Kaposvár 49, 53, 90, 98, 101, 103, 105, 115, 118

Kapu l. Kapuvár

Kapuvár (Kapu) 54, 113-114, 214-215, 219

Karád 161

Karánsebes (Caransebeș, R) 25

Karintia (Kärnten) 26, 33, 60, 96, 180

Karlóca (Sremski Karlovci, J) 12

Karlsruhe (N) 19

Kassa (Košice, Sz) 32, 84, 149, 181, 184, 186, 236, 245-246, 252-254, 265

Kékkő(Modry Kameò, Sz) 159, 164, 210

Kemend l. Kemendollár

Kemendollár (Kemend) 114

Kemenespálfa (Pálfalva) 141

Kenése l. Balatonkenese

[312](#)Keresztúr

(Deutschkreutz/Németkeresztúr, A) 152

Kesző l. Várkesző

Keszthely 79, 115, 134, 145-146, 149, 159-160, 165, 168, 173-174, 195, 201, 209, 218

Kéthely 117, 139

Keve megye 25

Kilimán 170

Kimle (Tusó-Kimle, Horvátkimle) 212

Királyhágó 91

Kisalföld 89, 168

Kisázsia 23-24

Kisbalaton 53

Kiskomárom l. Zalakomár

Kismarton (Eisenstadt, A) 11, 57, 199

Kismegyer (egykor Győrtől délkeletre) 124, 171

Kisszeben (Sabinov, Sz) 32

Klissza (Klis, H) 25, 84

Klostermarienberg l. Borsmonostor

Knin (H) 25

Komár l. Zalakomár

Komárno l. Komáron

Komárom (Komárno, Sz)

megye 75-76, 135, 150, 257

vár 7, 21, 32, 34, 40-41, 43-44, 49, 57-59, 63, 66-76, 80, 82-83, 89-90, 93, 95, 104-105, 122-123, 127,

135-136, 149, 151, 154, 157, 162, 175, 179, 183-184, 186, 188-189, 194, 196-201, 206, 212, 221, 228-229, 230-231, 237, 241, 244, 249, 256, 261, 268

Konstantinápoly (T – vö. még Isztambul) 24, 68, 76, 257, 261

Koppány I. Törökkoppány

Korana 165

Korkmaz I. Adony

Korotna (egykor Nagybjom mellett) 49, 75, 83, 90, 115, 117

Korpona (Krupina, Sz) 82, 84

Kovácsi I. Rábakovácsi

Köln (N) 4, 202, 258-259

Königsberg (Kalinyingrad, Bel) 246

Körmend 54, 74, 98, 99-100, 114, 118, 128, 215, 254

Kőrös megye 25

Kőszeg 28

Krajná (Krain) 26, 33, 52, 60, 96, 180, 245, 263

Krassó megye 25

Kréta 255

Kreuzenstein, Burg (ma Leobendorfnál, A) 247

Kriziè(H) 53

Krupa (B) 25

Krupina I. Korpona Kulpa 26

Külsővat(Vat) 216, 219

Lajta 144

Lak I. Öreglak vagy Répcelak

Lakszakállas I. Szakállas

Lausiz 194

Lengyelország 165, 186, 246, 251

Levéld I. Városlőd

Levice I. Léva

Léka (Lockenhaus, A) 74, 77, 101, 107, 250

Léva (Levice, Sz) 69, 82-83, 92

Levoèa I. Lőcse

Liege I. Lüttich

Linz (A) 34, 36, 63, 126, 131-132, 197, 264

Lipová I. Lippa

Lippa (Lipová, R) 112

Ljubljana (Szl) 19

Lockenhaus I. Léka

Loßdorf (A) 244

Lőcse (Levoèa, Sz) 236, 252

Lövöid I. Városlőd

Lugoj I. Lúgos

Lúgos (Lugoj, R) 25

Lüttich (Liege, Be) 259

Madrid (S) 223

Magyarország 7, 9-10, 12-15, 17-18, 22-26, 28-35, 37-40, 45, 48, 52, 54, 56-60, 62-63, 65-68, 70-73, 76-77, 79-81, 91, 94-96, 102, 108-109, 111, 118, 120-121, 124, 313131, 134-136, 138-139, 142, 149, 152-154, 161, 163, 167, 176, 179, 181, 184-185, 189-191, 193-194, 196-197, 199, 201-202, 204, 208, 211, 217, 224-231, 243-244, 250-251, 254-255, 257-258, 260-266

Északkelet-Magyarország 48

Északnyugat-Magyarország 219

Észak-Magyarország 181

Nyugat-Magyarország 210

Magyaróvár l. Mosonmagyaróvár

magyaróvári végek l. Mosonmagyaróvár

Mailberg (A) 243

Makovica (Zborov, Sz) 32

Marcal 53, 79, 123, 158, 164, 168, 216, 219

Marcali 117

Marchegg (A) 257

Marót (egykor Somogy megyében) 103, 115, 117

Mediterráneum 29, 45

Meggyes l. Meggyeskovácsi

Meggyeskovácsi (Meggyes) 215

Ménfő l. Ménfőcsanak

Ménfőcsanak 171

Mére l. Kaposmérő

Mérges 170-172

Mérő l. Kaposmérő

Mesteri 216

Mesztegnő 103, 117

Mihályi 215, 219

Modrý Kameòl. Kékkő

Mohács 7, 9, 12, 15, 22-23, 25-27, 29-30, 33, 35, 37, 41, 56, 96, 121, 152, 226-227

Molnaszecsőd (Szecsőd) 215, 218

Monyorókerék (Ebereau, A) 155

Mórichida 92, 171

Morvaország 66, 118, 246

Mosón (egykor Magyaróvártól délkeletre) 247

Mosón megye 96, 135, 150, 196

Mosoni-Duna 41, 220

Mosonmagyaróvár (Óvár, Magyaróvár) 8, 38, 41, 44, 57, 186, 199, 212, 214, 216-220, 222-223, 236, 239, 247, 256

Mura 53, 118, 134, 141-142

Muraköz 147, 149

Muraszombat (Murska Sobota, Szl) 114

Murány (Murany, Sz) 61, 69, 184

Murska Sobota l. Muraszombat

Muzsla (Mužla, Sz) 72

Mužla l. Muzsla

München (N) 72
Nagybajom (Bajom) 103, 115, 117
Nagy baráti l. Győrúj barát
Nagyecsed (Ecsed) 251
Nagykanizsa l. Kanizsa, vár
Nagykapornak (Kapornak) 55
Nagyszombat (Trnava, Sz) 57, 100, 118
Nagy vág (Vág) 212, 215, 219
Nagyvárad l. Várad
Nagyvázsony (Vázsony, Vázsonykő) 50, 64, 78-79, 83, 85-88, 90, 103, 105, 114-116, 125-126, 128, 130-131, 135, 139-140, 159, 165, 168, 173-174, 208-209, 212, 222, 232
Nándorfehérvár (Belgrád – Beograd, J) 24, 25, 207, 223
Németalföld 176. 181, 201, 221, 246, 251-252, 259
Németkeresztúr l. Keresztúr
Németújvár (Güssing, A) 149
Német-Római Birodalom 9, 29, 31, 56-57, 167, 185, 193-194, 210, 222-225, 227, 244, 246, 251-252, 254, 264
Német Birodalom l. Német-Római Birodalom
Neudorf bei Parndorf l. Újfalu
Neuß (N) 259
Niederösterreich l. Alsó-Ausztria
Nieder-Salm in Ardennen l. Salm-Chateau
Nikápoly (Nikopol, Bu) 23, 30
Nikopol l. Nikápoly
Nitra l. Nyitra
Nógrád
megye 76
314vár 45, 57-58, 210
Noszvaj 10
Nové Zámky l. Érsekújvár
Nürnberg (N) 56, 157, 166, 169, 173, 186, 193-194
Nyírbátor 69, 258
Nyitra (Nitra, Sz)
folyó 68
vár(os) 46, 69-70, 104
Oláhújvár (egykor Érsekújvártól [Nové Zámky, Sz] keletre) 68
Olmüc (Olomuc, Cs) 194
Olomuc l. Olmüc
Opeln 229
Oradea l. Várad
Orbász megye 25
Orda l. Ordacsehi
Ordacsehi (Orda) 103
Orosztony 142
Orsóvá (Or^oova, R) 25

Or^oova l. Orsova
 Osijek l. Eszék
 Ostffyasszonyfa (Asszonyfalva, Asszonyfa) 114, 128, 215-216, 219
 Oszkó 118
 Oszmán Birodalom 10, 12, 22, 76, 207
 osztrák (örökös) tartományok 29-31, 40, 56, 94, 121, 167, 185, 193-194, 198, 225, 229, 258, 263-264,
 266
 osztrák végek l. győri főkapitányság
 Óvár l. Mosonmagyaróvár
 Ozora 161
 Ökörvár l. Ikervár
 Öreglak (Lak) 49, 53, 101, 103, 105, 118, 161-162
 Pácod (egykor a mai Bakháza mellett) 49, 75, 84, 98, 103, 105, 117,
 Padova (O) 251
 Pákozd 208
 Paks 159, 161
 Palást (Plášťovce, Sz) 77, 92, 249, 255, 261
 Pálfalva l. Kemenespálfa
 Palota l. Várpalota
 Pandorf(A)212
 Pannonhalma l. Szentmárton
 Pápa 14, 42-14, 51, 58-63, 66-70, 78, 80, 82-83, 85-86, 88-90, 98, 100, 104, 107, 109, 113-114, 116, 123,
 126-129, 131, 137-138, 140, 142, 145-146, 151-152, 154, 156-160, 162, 164-165, 168, 172, 174-176, 186-
 188, 191, 193, 195, 199, 201-202, 205, 208-209, 211-218, 220, 232, 240, 250, 254, 258, 261
 Pápoc 98, 123
 Párkány (Dzsigerdelen – Štúrovo, Sz) 161
 Passau (N) 78-79, 106, 194
 Patona l. Rábapatona
 Pécs 11, 45, 49, 51-52, 56-57, 69, 76, 211
 Pest 90
 Pétervárad (Petrovaradin, J) 25
 Petrovaradin l. Pétervárad
 Pilisvörösvár (Vörösvár) 161
 Plásfovce l. Palást
 Pozsega megye 25
 Pozsony (Preßburg – Bratislava, Sz) megye 59, 75, 96, 133, 136, 196, 256, 258
 város 9, 19, 32, 34, 42, 45, 48-52, 54-55, 57-58, 62, 65-66, 68-69, 77, 79-80, 84, 104, 108, 111, 130, 133,
 143-144, 148-149, 154-155, 158, 185, 199, 209, 227, 232, 256-258, 261
 Pölöske 114
 Prága (Praha, Cs) 36, 44, 58, 65, 67, 69, 99, 132, 174, 177, 194, 223-224, 260
 Preßburg l. Pozsony
 Principális-csatorna 53
 Raab l. Győr
 Rába 7, 32, 41-12, 44, 53-54, 58-60, 62, 65, 73, 89-90, 92, 96, 98, 114, 123-124, 130, 145, 158, 164,
 168, 315171, 183-184, 186, 204, 206, 210, 214-215, 218-219, 221, 227
 Rábabelső 212

Rábahídvég (Hídvég) 98, 114, 215-216, 218, 219
Rábakovácsi (Kovácsi) 215, 219
Rábaköz 53, 75, 77, 113-114, 122-123, 131, 149, 159, 196, 212-213, 220
Rábapatoná 170-172
Rábca 124, 171, 198, 204, 215, 218
Radkersburg (Regede – A) 114, 254
Raguza (Dubrovnik, H) 207
Ráró I. Ásványráró
Ratibor 229
Regéc 32
Regede I. Radkersburg
Regensburg (N) 65, 166, 194
Répcelak (Lak) 215
Rezi 79, 115, 117, 139, 146, 149, 159, 175, 203
Rijeka (Fiume, H) 254
Rinya 53
Roma I. Róma
Róma (Roma, I) 223-224
Rum 114, 215-216, 218, 219
Sabinov I. Kisszeben
Ság I. Gyórság vagy Ipolyság
Salm-Chateau (Nieder-Salm in Ardennen – Be) 257
Salzburg (A) 194
Sankt Polten (A) 18
Sankt Veit (A) 245
Sáros (Šarišský hrad, Sz) 32, 252
Sárvár 8, 71, 74, 94, 100, 102, 106, 113-114, 128, 176, 186, 214-220, 262
sárvári végek I. Sárvár
Satu Mare I. Szatmár
Schlaining I. Szalónak
Schmalkalden (N) 54, 99, 254, 260
Sebes (Šebeš, Sz) 32
Séd 77, 159
Seebenstein (A) 250
Segesd 115, 117
Sempte (Šintava, Sz) 37, 43, 46
Senj I. Zengg
Simontornya 160-162
Simonyi I. Somogysimonyi
Sítke 114, 216, 219
Sítő I. Sztinya
Skócia 246
Smederevo I. Szendrő
Sokolce I. Szakállas
Somló 114-116, 146, 159, 216

Somogyfajsz (Fájsz) 103
 Somogysimonyi (Simonyi) 144
 Somogyvár 49, 52, 101, 103, 105
 Somogy megye 47, 84, 101, 130, 134-135, 139, 150, 210
 Somoskö 159, 164
 Sonnegg, Schloß (A) 263
 Sopron
 megye 59, 96, 98, 135, 145, 150, 171-172, 196, 219, 262
 város 10, 36, 41, 57, 58, 168, 217, 223, 262
 Spanyolország 263
 Srebrenik l. Szrebernik
 Stájerország (Steiermark, Stíria) 33, 51-52, 60, 96, 114, 118, 134, 178, 180, 205, 223, 263
 Dél-Stájerország 26
 Stíria l. Stájerország
 St-Quentin (F) 258
 Surány l. Surány
 Surány (Surany, Sz) 261
 Sümeg 50, 67, 79, 103, 105, 115-116, 139, 146, 159, 203, 207, 216, 219
 Svédország 246
 Sebes l. Sebes
 Šintava l. Sempete
 Štúrovo l. Párkány
 Szabács (Šabac, J) 25
 Szabadbattyán (Battyán, Csíkvár) 159, 161
 Szabadhídvég (Hídvég) 159, 161
 Száadvár (ma Szögliget határában) 252
 Szakállas (Szakállos-Sokolce/Lakszakállas, Sz) 75
 Szakállos l. Szakállas
 Szalónak (Schlaining, A) 149
 316 Szana megye 25
 Szászváros (Orăştie, R) 84
 Szatmár (Satu Mare, R) 181, 186, 194, 238, 248, 252
 Száva 25
 Szécsény 76, 210
 Szecsőd l. Molnaszecsőd
 Szeged 211
 Székesfehérvár (Fehérvár) 28, 42, 44-45, 50, 52-53, 56, 58-60, 62-63, 88, 123, 129, 131, 158-162, 164, 171-172, 176, 206-208, 211-212, 221-222, 225, 258
 Szekszárd 161, 211
 Széleskút (Breitenbrunn/Fertőszéleskút, A) 212
 Szendrő (Smederevo, J) 24
 Szentgotthárd 54, 114, 215, 254, 257
 Szentgrót l. Zalaszentgrót
 Szentgyörgy l. Balatonszentgyörgy vagy Szentgyörgyvár
 Szentgyörgyvár (Szentgyörgy) 114, 117

Szentjakab 1. Zselicszentjakab
Szentkirályszabadja 11
Szentlászló (Szentlászlóvár – Pescari, R) 25
Szentmárton (ma Pannonhalma) 32, 41-42, 50, 53, 58, 60-64, 67, 70, 81, 83, 87-90, 103, 105, 112, 114, 116, 125-126, 128-129, 137, 159, 165, 168, 172, 174-175, 187, 196-197, 200-201, 205, 209, 222, 232
Szentmiklós 1. Tápszentmiklós
Szentpéter (egykor Somogy megyében) 114, 117
Szenyér 115, 117, 128, 130
Szerem megye 25
Szerémség 25
Szerbia 23-24, 31
Szigetvár 41, 48-51, 53, 61, 68, 72-73, 83-84, 98-101, 103-105, 107, 110, 112, 115, 118-119, 132-134, 147, 150, 210-211, 262
Szigliget 79, 115-116, 129, 134, 139-140, 159-160, 165, 168, 173-174, 195, 209, 218
Szilécia 118, 243, 246, 255
Szitnya (Sitno, Sz) 69, 82
Szkardona (Skradin, H) 25
Szlavónia 16, 24-28, 30-31, 43, 47-48, 52-53, 59, 82, 96, 99-100, 133, 147, 153, 229, 257-258, 261, 263-264, 266
szlavón végek/főkapitányság 9, 12-13, 18, 33, 52, 69, 121, 180, 186, 193, 264, 266
Szlovénia 16
Szolnok 64, 69
Szombathely 41, 43-44, 168, 200
Szöcsény 1. Szöcsénypuszta
Szöcsénypuszta (Szöcsény) 103, 139
Szörény (Turnu Severin, R) 24-25
Szreberník (Srebrenik, B) 25
Tállya 32
Tamási 161
Táp 37
Tapolca 77-79, 83, 87, 98, 131, 159
Tápszentmiklós 37
Tarisznyavár (egykor Győrtől délkeletre) 124, 169, 171-172
Tata 9, 32, 40, 45, 57, 64, 67, 74-75, 80, 83, 85-86, 90, 103, 105, 114, 116, 122-123, 127, 129, 135, 137, 158, 160-161, 165, 168, 172, 174-175, 183, 186-188, 193, 195-198, 200-201, 204-205, 207-208, 212, 217, 221-222, 234, 238, 250, 253, 261
Tátika (ma Zalaszántó területén) 79, 115-116, 139, 146, 149, 159, 175, 203
Temesköz 34, 76
Temesvár (Timisoara, R) 24-25, 76, 162, 211
Temes megye 25
Tepedelen (ma Esztergom, Szent Tamás hegy) 161
Tihany 42, 50, 53, 78-79, 85-86, 88, 90, 103, 105, 114-116, 126, 128, 130, 135, 139-140, 159, 162, 165, 168, 173-174, 195-196, 201, 205, 207-209, 212, 222, 232, 249
[317](#)Timisoara 1. Temesvár
Tirol 194, 260, 265
Tisza 83, 85, 110, 229

Tiszántúl 110, 252
Tokaj 246, 254
Tóköz 172
Toledo (S) 29
Torontál megye 25
Tótfalu (egykor a mai Vasszentmihály közelében) 215
Törökkoppány (Koppány) 156, 161, 175, 206, 212
Trencsén (Trenèin, Sz) 32, 41, 257
Trenèin l. Trencsén
Trnava l. Nagyszombat
Treboò(Cs) 20
Turnu Severin l. Szörény
Tusó-Kimle l. Kimle
Tübingen (A) 263
Udine (O) 255
Ugod 50, 114-116, 146, 159
Újfalu (Neudorf bei Parndorf, A) 212
Ulm (N) 194
Una 26
Urach (N) 264
Vác 45, 160
Vág l. Nagy vág
Vág folyó 123
Vál 161, 176
Valkó megye 25
Várad (Nagyvárad – Oradea, R) 38, 110, 143, 247, 258, 266
Várasd
megye 25, 264
város (Varaždin, H) 57
Varaždin l. Várasd
Várgesztes (Gesztes) 50, 67, 75, 98, 103, 105, 122, 135, 160-161, 175-176, 206, 217, 222
Várkesző (Keszö) 98, 114-116, 159, 199, 215, 219
Városlőd (Löväid, Leved) 50, 78, 83, 87, 90, 103, 105, 159
Várpalota (Palota) 42, 50, 79, 82-83, 87-88, 90, 103, 105, 114-116, 125-126, 135, 138-139, 154, 158-159, 164-165, 168, 172-174, 186-187, 193, 195-196, 200-201, 205, 207-208, 210, 212, 216, 222, 232, 234, 238
Vasvár 216, 219
Vas megye 59, 98, 116, 135, 145, 150, 196, 216, 219
Vat l. Külsővat
Vázsony l. Nagyvázsony
Vázsonykő l. Nagyvázsony
Velence (Venizia, O) 23, 164, 176, 223, 231, 255
Venezia l. Velence
Verőce megye 25
Vértes 53

Veszprém
megye 20, 59, 62, 135, 148, 150
püspökség 67, 79, 116-117, 132, 216, 219, 233
vár 11, 51, 60-61, 63, 66-67, 70, 76-81, 87-88, 98, 103, 105-106, 123, 126-127, 129, 135, 137, 139, 158-160, 162, 164-165, 168, 172-176, 186-188, 193, 195, 199, 200-202, 205, 207-208, 210-212, 216-217, 222
Világosvár (a mai Ménfőcsanak mellett) 170-171
Visegrád 32, 40-42, 57, 160, 243, 265
Vitány 50, 67, 75, 98, 103, 105, 122, 135, 160
Vörösvár l. Pilisvörösvár
Vörs 159
Waldenstein, Schloß (A) 263
Weikersdorf (ma Baden városának területén, A) 264
Wien l. Bécs Winteritz (Cs) 263
Winzendorf (A) 261
Wittenberg (N) 264
Wittingau l. Tøeboð
Worms (N) 58
Wroc³aw l. Breslau
Württemberg, Herzogtum 194, 264
[318](#)Zadar l. Zára
Zágráb
megye 25
püspökség 143, 263
Zala
folyó 53, 79, 164
megye 98, 131, 135, 145, 150, 175, 202, 219
Zalabér (Bér) 114
Zalakomár (Komár, Kiskomárom) 114, 117, 142, 144
Zalaszentgrót (Szentgrót) 114, 117, 145
Zalavár 114-115, 117
Zára (Zadar, H) 255
Zaránd megye 25
Zborov l. Makovica
Zengg (Senj, H) 25, 30, 62
Zimony (Zemun, R) 25
Zirc 126
Zólyom (Zvolen, Sz)
megye 136
vár 84, 133, 248
Zurndorf (A) 212
Zvolen l. Zólyom
Zsámbék 161, 176
Zselicszentjakab (Szentjakab) 103, 118

319 2. Személynévmutató

Abdülkadir efendi 211
Acsády Ignác 79, 91, 178, 188, 191
Adorján (Adrián) deák 75
Ágoston Gábor 10, 24, 30, 163, 167, 185, 207
Ahmed, Kara 76
Alapy, nagykemleki Gáspár 147
János 49
Alba herceg I. Álvares, Fernando
Albrecht, Herzog von Preußen 228
Aldana, Bernardo de 67, 70, 112, 229, 262
Aleander, Hieronymus 258
Ali, Hadim 76, 255, 263
Ali, Szemiz 26
Ali székesfehérvári bég 164
Althan, Julianna von 245
Álvares, Fernando, de Toledo (Alba hercege) 251-252, 255, 259
Allya Mátyás 75, 83, 117
Amstadt, Jákob 12, 96
Angielini, Nicolo 4, 158, 202
Anna (Jagelló), I. Habsburg Ferdinánd felesége 252
Arnavud Oszmán I. Oszmán, Arnavud pasa
Arszlán székesfehérvári szandzsákbég, majd budai pasa 88, 135
Auersperg, Herwart von 165
Bácsmegyei János 61, 75
Baden, Ludwig Wilhelm Markgrafen von 19
Bakiaë I. Bakith Bakith (Bakics)
Pál (Pavle Bakiaë) 36, 41-44, 52, 60, 185, 187, 225, 264
Péter 43
Bakocsa Pál 128
Balassa, gyarmati
János 37, 82, 84
Menyhért 37, 69, 82
Bánffy család, alsólendvai 132
Boldizsár 42
István 52, 78, 106, 132
László 78, 132
Bánffy Bálint, tallóczi 142, 147
Banfi, Florio 59, 81, 95-96, 124, 201, 254
Barabás Samu 52, 132-133, 231
Baranyay Mátyás 45,
Barby, Magdaléna Gräfin von 263
Barcza Leander 222
Barta Gábor 54, 81, 214, 254

Bártfai Szabó László 32, 37, 41
Basó Mátyás 69
Báthory, ecsedi
András 46-48, 100-101, 103, 117, 132, 254
István (nádor) 35, 37-38, 108
Báthory István, somlyai, lengyel király, erdélyi fejedelem 165, 186
Batthyány család 20, 59, 66, 141, 148-149, 155, 191, 220
Boldizsár 148, 155, 235
I. Ferenc 52, 54, 59, 66, 99-100, 250
II. Ferenc 216
Kristóf 66, 257
Beck, von Leopoldsdorf, család 28
Hieronym 63, 197
Joachim 239
Benczédi László 123, 190
Benczik Gyula 123
Bedy Vince 14, 32, 43, 74, 93, 186, 228
Benda Kálmán 108
Bende Lajos 112
Benigno, Francesco 95, 124, 201
Berger, Adolf 224, 258-259
Bernády Farkas 61
Bessenyei József 34, 41-44, 48
Bilkei Irén 134, 145, 175, 216, 220
Bíró Endre 32, 40, 67, 122, 135, 254
Blittersdorff, Philipp 169, 239, 245-247
[320](#)Bocatius, Joannes 223
Bocskai Ferenc, raszinai 49
Boksay György 50, 79, 115
Borbíró Virgil 91, 170
Bornemissza János, thengöldi 138, 144, 146, 160
Bornemissza Pál 136
Bornemissza Sebestyén 94
Borosy András 24, 145
Borsa Iván 115, 130
Bozsóky Pál Gerő 115
Braudel, Fernand 176, 223, 255
Braun, Erasm 235, 237, 253
Breuner család 19, 179, 250, 251-252
Hans 5, 19, 170
Seifried 133
Seifried Christoph 19
Brichzin, Hans 202
Brinner, Wilhelm 178
Broucek, Peter 14, 179, 266

Buquoy család 146
Búza Benedek 63-64, 125-126, 129, 232
Camesina, Albert 36, 69
Castaldo, Gianbaptista 70-71, 73, 75, 81-82, 120, 230
Cerwinka, Günther 210
Chaby család 116
Fülöp 63, 76
István 88 Choron, devecseri, család 139, 216
András 42, 50-51, 98-99
János 50-51, 78-79, 88-89, 116, 126, 130, 139, 158, 161, 168, 232
Christoph, Herzog von Württemberg 264
Chutor János 250, 253
Clement, Alfred 74
Cles, Regina von 265
Coloredo, Lelio 250, 253
Czech, Johann 209, 238
Czeike, Felix 69, 95, 193, 258-260
Czigány István 10
Czobor Márton, czoborszentmihályi 241, 256
Csányi Ákos 98, 159
Csengői Péter 78
Csorba Csaba 32, 40-41, 52, 101, 115, 212
Csúzy Sára 253
Èernahor, Ulrich Christoph von 32
Dávid Géza 10, 77, 162, 211-212
Deák Ferenc 93
Deák Pál 83
Deli Gergely 217
Deli Radics I. Radics, Deli
Demkó Kálmán 178
Dénes József 219
Derecskey Pál 118
Dersffy, szerdahelyi
Farkas 49
István 49, 118, 133
Orsolya 252
Dervis koppányi szandzsákbég 212
Dessewffy család
Ferenc 61
János 132
Détshy Mihály 41, 47
Dietrich, Marzel 95
Diskau, Hans von 121
Dobó család, ruszkai 155
Domokos 254

Ferenc 155-156
István 76, 132
Dóczy család, nagylucsei 184
Miklós 38
Dominitsch család 184
Kaspar 61, 184
Katharina 245
Dominkovits Péter 10
Domokos György 10, 41, 201, 204
Dornyay (Darnay-Dornyay) Béla 203
Drágy Ferenc 117
Draskovich György, trakostyáni 143, 144, 147
[321](#)*Eberle, Ludwig* 69, 228
Ebersdorf, von, Graf zu Tiernstein család
Reinprecht 7, 51, 53, 60-61, 65, 69-76, 80, 82, 87, 91, 96, 101-102, 104, 106, 123, 127, 182, 189, 226, 228-230, 243-244, 250, 262, 266
Siegmond 60, 189, 243
Eberstein, Graf von/zu család
Emilie Gräfin zu 256-257
Getruad Gräfin von 247
Échy Egyed 63, 86
Eck (Egg), Maria Freiin zu 245
Eckhardt Sándor 84
Egg, Erich 194,
Egg család l. Eck család
Eggenberg család 19
Ruprecht von 19, 177, 185, 223, 240
Eglauer, Wolf 221
Eiermann, Adolf 129, 167
Eizing család 179
Ember Győző 13-14, 38, 51, 65, 100, 107, 109
Engel Pál 23, 29
Enenkel (Ennekl), Anna, zu Albrechtsberg 246
Ennekl l. Enenkel
Erben, Wilhelm 167
Erdélyi Gabriella 35
Erdődy, monyorókeréki, család
Péter 99, 100, 102
Simon 263
Ernö főherceg 150-152, 155-156, 173, 176, 234-235, 242, 253
Ernst, Herzog von Bayern 259
Essegváry család 116, 127
István 146
Esterházy család, cseszneki ág 19-20
János 20

Esterházy család, hercegi ág 166

Miklós 21

Fábián János 68

Falke, Jakob 237, 251

Fallenbüchl Zoltán 109, 147, 256, 258

Faller Jenő 198, 203

Fánchy család György 117

János 117

Faragó Sándor 219

Farkas Gábor 161

Fazék Mihály 172

Fazekas István 10

Fellner, Thomas 34, 121-122, 250, 257, 265-266

Fehér Mátyás 219

Fekete Béga I. Nádasdy Ferenc

Fekete Merni 170

Fenyvesi László 10, 41, 43, 179

Ferabosco, Pietro 95, 124-125, 201

Ferdinánd, I., (Habsburg) német-római császár, magyar és cseh király 7, 9, 16, 22, 26, 28-38, 40-48, 50-54, 56, 58-59, 62-63, 65-70, 72-77, 79-84, 87-88, 92-96, 99-101, 106-107, 109-112, 118, 120-122, 124-125, 127-129, 132, 158-159, 161-162, 169, 179, 194, 197, 201, 225, 228-232, 243, 252, 254-255, 257-258, 260-266

Ferdinánd, (Tiroli), főherceg (1529-1595) 260

Ferenc, I., (Valois) francia király 257

Firnhaber, Friedrich 121-122, 250, 256

Fitz Jenő 160-161

Fodor Pál 12, 28-29, 45, 207

Forgách család, ghymeszi 183 Ferenc 143

Főglein Antal 46

Fráter (Martinuzzi, Utiešenoviae) György 69, 81, 254

Frigyes, III. (Habsburg) német-római császár 22

Fugger család 222 Melchior 194

Fülöp, II., (Habsburg) spanyol király 252

Fünfkirchen, Hans 135

Fürer, Christoph, von Haimendorf 252

[322](#)Gaballio (Gabelli), Bernardo 95, 124, 201

Gabelli I. Gaballio

Gál József 115, 130

Galavics Géza 224

Gall zu Loßdorf család

Adam 18, 60-61, 96, 112-113, 122-126, 130-131, 149, 169, 177, 179-182, 226, 231, 241, 244

Bernhard Leo 223, 235, 240

Johann 244

Gannabizer, Christoph 191

Garnitschnig, Friderike 16

Gasparini, Giovanni Jacobo 158
Gecsényi Lajos 4, 9, 11, 15, 32, 40-43, 58-59, 64, 74, 78, 91-92, 96, 123, 125, 129, 164, 168-169, 171-172, 177, 185-187, 190, 196, 198-199, 223, 245
Geizkofler, Zacharias 194
Gellen Zsolt 123, 214
Geőcze István 166, 193, 204
Gere László 78
Geréczy Bertalan 238
Gerelyes Ibolya 160
Gerhard, Gertrud 28, 31, 264
Gerő László 203
Gévay Antal 37, 47, 58, 106, 265-266
Glatzl, Matthias 63, 179, 181, 233, 235-236, 260-262
Gonzaga, Luigi 177
Gooss, Roderich 69, 106, 258, 262, 265-266
Gömöry Gusztáv 161-162, 164, 166, 175, 208
Görög János 250, 253
Görtschacher (von Gortschach) család
Hans 66, 244
Ulrich 217
Graf, Johann 16
Graf, Tobias 217
Graneder, Hans 250, 253
Gregoróczy család Ferenc 183, 245
István 245
Krisztina 253
Vince 64, 83, 86, 125, 128, 147, 169-170, 175, 183-184, 233-234, 236-238, 241-242, 245, 247, 249
Großberger, Gerhard 19
Guiin, Ante 75
Gutkas, Karl 16, 127, 190-191
Gyulaffy család, rátóti
György 218
János 79
László 78-79, 83, 88-89, 116, 126, 130-131, 173, 232
Gyüni János 84
Haberfeldner, Hans 125
Hager zu Allentsteig und Sankt Veit család
Sebastian 34, 246
Siegmund 34, 169, 174, 217, 220, 222-223, 239, 245, 256
Hagymássy család 117
Eusták 112
Haiczl Kálmán 161
Haiden, Karl 133, 232, 241
Hajnal István 21
Hametner, Angelika 16, 34, 58, 96, 187, 228, 243

Hamza bég 129, 131, 207, 261
Hardegg, Graf zu/von család 246
Bernhard 129, 147, 233
Ferdinand 180-183, 208-209, 235, 238, 245, 247, 251, 256
Julius 247 Harrach, Freiherr von család
Anna Maria Elisabeth Freiin von 19, 252
Leonhard 252
Hathalmi Miklós 250, 253
Hatházi Gábor 160-161
Hatvani Mihály 239, 242
Hauser, Leonhard 32
Hausmann, Friedrich 209, 238, 247-248
Hegyi Klára 11, 45, 52-53, 58, 77, 160-162, 164, 176, 211
Heischmann, Eugen 208, 217, 259
Helfenstein, Georg Graf zu 244
[323](#)Henrik, III, (Valois) francia király 252, 259
Hennyey Vilmos 60, 74
Herberstein, Freiherr von család 19
Sigismund (Siegmond) 28, 68, 258
Herle, Wilhelmine 16
Herold, Hannelore 16, 129-130, 139, 187, 190, 203
Hess, Andrew C. 29
Hessel, Sebastian 173
Hettyey György 141
Hiller István 122
Himmel-Agisburg, Heinrich 74
Hirn, Joseph 112, 255, 260
Hirnuss, Lukretia 268
Hodinka Antal 26, 263
Hoefhagel, Georg 4, 202
Hofkirchen, von, család 179
Georg Andreas 175, 220
Wilhelm 147, 233
Hoheneck l. Hohenegg
Hohenegg (Hoheneck), Anna Susanna von 245
Holub József 52
Homonnai-Drugeth György 37
Horváth Elek 159
Horváth Gergely l. Petrinjei Gergely
Horváth György 115
Horváth János 86
Horváth Pál 250, 253
Horváth Sándor 214, 219
Horváth Simon 207
Horváth (Porkoláb) Márton 75, 98, 117

Horváth-Stanèiæ Márk 78, 83, 86, 98
Horváth, vázsonykői, család
Gáspár 78, 116, 139
János 208
Péter 126
Horvátinovich Bertalan 61, 64, 262
Hosszútóthy család 216
Hóvári János 115-116, 134, 140, 159
Hoyos, Hans 95
Hőgyész László 115, 219
Huber, Alfons 130
Hummer, Maria 16
Hundsperger, Abraham 197
Hungler József 76, 129, 135, 208, 222
Huszár Pál 125
Huszár Péter, berenhidai 157, 250, 253
Hye-Kerkdal, Heinz 265
Idrisz pápai beglerbég 211
Ifjú Kristóf 86
Ila Bálint 134
Illenfeld, Franz 253
Illés Mária 90, 115, 113
Illésy János 64, 69, 101-102, 104, 115, 121, 167
Istvánffy család, kisasszonyfalvi Miklós 142, 176, 249-250, 254-255, 261 Pál 52
Iványi Emma 14
Iványi Béla 115, 131, 175, 178
Ivicsics Péter 216, 219
Izabella, (Jagelló) Szapolyai János felesége 258
Izdenczy János 171, 217, 241, 247
Jacobus Carolus, eques Hierosolimitanus 83
Jajca Balázs 128
Jakosith (Jakusith) család, orbovai Ferenc 128, 183-184, 233-234, 241, 245, 249, 256, 266
Tamás 139, 249
Jakusith I. Jakosith *Jankó, Wilhelm* 129, 167
Jankovics József 173
János, I., (Szapolyai, Zápolya) magyar király 29, 31-32, 36, 38, 40, 42-43, 45-48, 243, 258, 263, 265
Jászay Magda 254
Jedlicska Pál 176, 221-222, 224, 236
Jenői Ferenc 41, 91, 125
Joachim brandenburgi örgróf 45, 254, 264
Johann Kasimir Pfalzgraf 259
Jörger, Wolf 235
Jurisics Miklós (Nikola Jurišić) 34
Jurišić I. Jurisics
Kalmár János 221

Kaltenbaeck, J. B. 221-223
324Kamrer (Kammerer), Matthäus, Fuchs genannt 191
Kanizsai Orsolya 48, 134, 140
Kápolnay Ferenc 58
Kapossy János 41, 202
Kapronczay István 200
Karácson Imre 41, 211-212, 221
Kárffy Ödön 139
Károly, V., (Habsburg) német-római császár, I. spanyol király 28-29, 45, 65, 70, 99, 243-244, 254, 257-258, 263, 265-266
Károly főherceg 127, 129-130, 132, 149
Károly János 161
Károlyi Árpád 45, 54, 56
Károlyi, Laurentius 5
Kárpáti-Kravjánszky Mór 164, 199
Käser, Karl 12, 96
Katzianer, Hans 31-34, 37-38, 40-42, 65, 254, 264
Kazáry Károly 216
Kázmér (Kasimir) brandenburgi örgróf 40
Kecseti Márton 67
Kecskés László 32, 40-41
Keglevich család, buzsimi 146
Péter 53, 128
Kelenik József 10, 50, 67, 75, 166-168, 170, 178, 187, 191, 193, 208-209, 211-213, 247, 252
Kendi Anna 256
Kenyeres István 33, 178
Kerecsényi László, kányaföldi 84
Kern, Friedrich 181, 266
Késás Pál, füzesdi 48-50, 52-55, 58, 65, 98, 100, 106
Khelheimer, Joachim, zu Summerein 189, 268
Khuen, Karl 74, 80
Kielman, von Kielmansegg család Andreas 154, 170, 182, 189, 194, 235, 247, 268
Bartholomäus 189, 268
Kielmansegg, Erich, Graf von 268
Kinizsi Pál 25, 78
Kisbalay János 37
Kiss István, Rugonfalvi 36-38, 45, 51, 60, 257
Kiss István 162
Kjátib Cselebi 41
Kneisl, Heinrich Wolf 61
Kocsi Imre 61
Kollonitsch, Seifried von 217, 219
Kolos János 78, 83
Komáromy András 63, 75, 78-80, 88, 98, 115-116, 129-131, 140, 207, 250
Komornyik János, nagymaróti 115, 117

Koppány Tibor 10, 50, 79, 88, 90, 115, 179, 202, 215-216, 219
Korlátovith Jeromos 61, 63, 83, 86, 182, 241, 249
Korpás Zoltán 29
Kosch, Friedrich Wilhelm 19
Kovachich Márton György 155
Kovács Gyöngyi 160-161
Kovács József László 179
Kovács Lőrinc 64, 93
Kozák Éva, Mezősiné 216
Kozák Károly 115-116, 173
Kozics László 209, 222
Köhbach, Márkus 10, 81, 89, 112, 129, 231, 255, 261
König, Johann 129, 167
Königsberg (Künigsberg), von család Christoph 235
Ehrenreich 7, 34, 73-78, 80-81, 87, 89, 91, 96, 101, 106, 108, 122-123, 127, 131, 179, 182, 226, 229-231, 250
Ulrich 250, 253
Köves András 132
Krenn, Peter 193-194
Kretschmayr, Heinrich 34, 121-122, 250, 257, 265-266
Kreuzer, Gabriel 95
Kropf Lajos 70, 262
Kruhek, Milan 166
Krusith (Kružiaë) család János 84, 183
Petar 84
Kubinyi András 23
Kuchovith György 64, 126, 232
[325](#)*Kupelwieser, Leopold* 23
Kurzmann, Gerhard 194
Künigsberg l. Königsberg
Ládonyi Demeter 215
Ladron, Johann Baptista von 67
Lajos, II., (Jagelló) magyar és cseh király 26, 263
Lambach, Lepold von 86
Lamberg, Christoph von 32, 43
Lanjus, Friedrich Graf 252
Lascano, Thomas de 32
Lasperger család
Martin 183, 238, 241-242, 250, 253, 256
Sebastian 250
Layendorfer l. Leuzendorfer Lazareviaë, Stefan despota, szerb fejedelem 23
Lechner, Karl 243
Leeder, Karl 95, 263
Lemajiaë, Nenad 41-43
Lengyel Alfréd 181, 209, 222, 224, 239, 242

Lengyel, lengyeltóthi, család 139
András 140, 233
Boldizsár 116
István 173, 218
Lévai Judit 222
Leuzendorfer, Wolf 189
Leysser, Ulrich 34
Liechtenstein, von, család
Georg Erasm von 181, 235, 237, 251-252
Hartmann 251
Johann 251
Karl 238
Septimus 238
Liebold, Antonio 34, 45, 56, 179, 228, 254, 264-265
Lipót, I., német-római császár, magyar király 177, 179
Listhius János 149
Lochner, Margarethe, von Liebenfels 263
Loebl, Alfréd H. 175, 208
Logitsch, Hildegard 16
Lopašić, Radoslav 30, 62, 162, 264
Lőrinc fehérvári prépost 258
Lukinich Imre 88, 115, 228, 266
Luschin, Arnold, von Ebengreuth 251
Magdeburgi Joachim 129
Maggiorotti, Leone Andrea 59, 81, 95, 124, 201, 254
Magnó, Bernardo 198
Magyar Bálint 49, 79, 116-118, 131, 134, 139, 140
Mahmud győri beglerbég 212-213, 221
Majláth család 183
Majthényi László, kesellőkői 142, 151, 157
Maksay Ferenc 115, 117
Mallingerin, Apollónia 261
Mansfeld, Graf von család
Karl 259
Peter Ernst 251-252
Wolf 182
Maraxi (Morakhsy/Morackschi), Wenzel 223, 235, 240, 251-252
Marche, Jérôme la 221
Mária (Habsburg), II. Jagelló Lajos felesége 263
Marosi Endre 14, 59, 100, 201
Maróthy Mihály 216, 220
Martian Julián 54
Martinuzzi I. Fráter György
Matunák Mihály 68, 84, 135
Mátyás, I., (Hunyadi) magyar király 24-26, 28

Mátyás, II., (Habsburg) magyar király, osztrák főherceg 177, 209, 214, 217, 226, 237, 239, 248
Mayer, Éliás 198
Mecskey István 61
Mednyánszky Dénes 42, 98
Mednyánszky János I. Meznyászký János
Mehmed, Szaturdzsi 212
Mehmed, Szokollu 73, 207
Mehmed budai pasa 65
Mehmed efendi, győri defterdár 211
Mehmed veszprémi bég 126
Meirich I. Meurich
[326](#)*Meran, Franz Graf* 194
Merényi Lajos 162, 174
Mérey Mihály 117, 132, 136
Metternich, Elisabeth Margarete von 258
Meurich (Meirich), Christoph 218
Meyer, Christian 45, 56
Meznyánszky János 88
Miksa, I., német-római császár 194, 263
Miksa, II., német-római császár, I. magyar király, osztrák főherceg 16, 63, 70, 73, 77-78, 82, 86-96, 106, 110-113, 118, 121, 126-127, 131-132, 134, 136-138, 141-149, 153-154, 159, 177, 179, 183, 202, 229-230, 233, 249, 252, 254, 260-261
Miksa főherceg (1557-1619) 251
Mohl Adolf 222
Mohl Antal 209, 221-224, 258
Molart, Hans 5
Molnár Antal 67
Molnár László, V. 142
Montecuccoli, Raimundo 20, 179
Morackschi I. Maraxi
Morakhsy I. Maraxi
Muck, Friedrich 34
Muschard, Kaspar 186, 268
Müller Veronika 134, 142
Müller, Johannes 194
Nádasdy család 20, 49, 51, 54-55, 58, 62, 65-66, 69-71, 73-75, 77-80, 84-85, 89-90, 92-93, 95, 101, 106, 109-110, 113, 122-123, 130, 138, 144-145, 149, 170, 207, 227
Ferenc 138, 144, 148-156, 175, 213-220, 227
Kristóf 80, 83, 122-123, 129, 132, 143, 145
Tamás 7, 28, 36, 38, 46-49, 51-56, 58-60, 62, 65-66, 68-71, 74-75, 77-80, 82, 84-85, 88-95, 97-98, 100-120, 122-124, 126, 130-135, 140, 149-150, 159, 169, 170, 207, 217, 227-232, 250, 254, 257, 262
Nagy Balázs 78, 86, 93, 128
Nagy Béla 4
Nagy István 4
Nagy Iván 249, 252, 256

Nagy Lajos 212, 216, 219
Nagy László 14, 100, 149, 155-156, 166, 220
Neugebauer, Gabriele 16, 187, 189, 237, 246-248, 251
Néma Sándor 4
Nemesnyéki Dániel 185
Németh Gábor 79
Németh István, H. 11, 32, 178
Németh József 115
Németh Péter 78, 87, 103
Newald, Johann 26, 31, 40, 256-257, 265
Niederkorn, Jan Paul 208
Nogarol, Graf zu, család
Ferdinánd 19, 176, 181, 183, 235-237, 242, 245-246, 251-252
Leonhard 252
Novák János 83, 117
Nyáry, bedeghi, család Ferenc 54
Lőrinc 254
Oberleitner, Karl 244, 261
Oborni Teréz 68
Odravsky, Stibor 246
Oláh Miklós 47, 68, 77, 132, 136
Oppersdorf, Hans von 229
Orgler, Flavian 265
Ormándy Péter 250, 253
Ormányi Józsa 115, 207
Országh Borbála, guthi 109, 142, 144, 256
Ortner, Günther 16
Ortvay Tivadar 32, 109, 111, 266
Ostoja bosnyák király 23
Oszmán, Arnavud pasa 211-213
Osztrosith Anna 249
Otruba, Gustav 89
Ott, Hans, von Achterdingen 194
Ozorai Pipo 24
[327](#) *Ördög Mátyás 1. Teufel, Erasm*
Ötvös Péter 221
Öze Sándor 52, 98, 116, 159
Paksy, pakosi
György 86, 183, 235-236, 250, 253
János 49, 61, 63, 76, 82, 89-90, 123, 127, 179, 183, 249, 253, 256
Pálfalvay Magdolna 141
Pálffy Géza 3-4, 13, 15, 21, 26, 28, 30, 32, 34-35, 40-41, 61-63, 66, 76, 78, 80, 82, 98, 100-101, 108, 112, 125, 130, 133, 135-136, 139, 142, 147-148, 153-154, 157-158, 160, 165, 168-170, 173-174, 176, 178-179, 181, 186-187, 190-194, 202, 208-209, 211, 213, 216-217, 220-221
Pálffy, erdődi, család 183, 221

Miklós 159, 208, 210, 212, 220-222, 224, 235, 237
Tamás 172
Palinai Pál deák 89
Pallavicini, Sforza (Marchese di
Cortemaggiore) 9, 18, 73, 76-78, 80-96, 101-102, 106-113, 118, 120, 123, 125, 128, 130, 149, 151, 153,
161, 169-170, 182, 187, 217, 226, 231, 254, 263
Pamer Nóra 216
Pataki Vidor 95, 201, 202
Payr Sándor 129, 140
Péczely Piroska 115
Pecsevi, Ibrahim 211, 221
Pekry család, petrovinaí Gábor 249 Lajos 36
Perényi család
Gábor 110 Péter 46-18, 56
Perger, Richárd 11, 179, 202, 221
Perjés Géza 10, 28, 40, 196
Perlin, Nicolo 201, 209
Perlini I. Perlin
Pernauer, Michael 253
Perneszy Ferenc, osztópáni 117
Pernstein, Katherina 256
Perojeviæ, Marko 84
Pertl, Franz 15-16, 127, 129, 135, 137, 139, 169, 189-190, 197, 205, 208, 216-217, 220, 236, 247, 260
Péter lövöldi perjel 103
Pétervárady Balázs 49, 51
Pethő család, gersei 79, 116-117, 175, 183, 202
Gergely 54, 229, 261, 263, 265
János 49, 79, 115, 127, 131-132, 135, 145-146, 149
Péter 98, 202
Petrin, Silvia 180, 189
Petrinjei (Horváth) Gergely 61, 64, 86
Petrtsch, Ernst Dieter 65, 69, 89, 231, 250, 257-258
Pfannl Jenő 59, 201-202
Pichler, Franz 178
Pichler, Fritz 194
Pisky István 208
Podmaniczky család 116, 159
Rafael 42, 79, 82, 88
Pográny Benedek 250, 253
Poky család, mérgesi 171
Gergely 172
Mihály 170, 171
Miklós 64, 171
Péter 171
Pomer, Hans 75, 80

Poppendorf, Franz von 194, 202
Porkoláb Márton I. Horváth Márton
Pozzo, Francesco de 59
Prag, Ursula von, Freiin zu Windhag 266
Pratovechio, Sigismundo de 95
Press, Volker 251
Priam, Christoph 208
Prinner, Philipp 128
Prokopp Gyula 135
Prunner, Kaspar 220
Puchaim, von, család
Ludwig 62
Otto Heinrich 124, 129, 135, 147, 233
Wilhelm 34
Puechner, Veit 95
Pusztai Ilona, Sch. 203
[328](#)*Püchl, Kurt* 251
Rabenstein, Sebastian von 44
Rác Gábor 185
Radek József 4
Radics, Deli 176, 217
Radics, Peter von 165
Raminger, Jakob 194, 267
Ráth Károly 89, 169-170, 172, 214
Ráttkay Pál, rátkai 75, 78, 82-83, 250
Raunach, Jakob von 254
Raweni Mihály 257
Redern, Friedrich von 247
Regele, Oskar 14, 34-35, 63, 121, 179, 250
Reingrabner, Gustav 245-247, 251, 260, 263-264, 266, 268
Reisacher, Bernhard 166
Reőthy Ferenc 162
Reusnerus, Nicolaus 232, 256-257
Révay család
Ferenc 60, 77, 108, 258
Lőrinc 183, 238, 241-242, 245, 251, 256
Roggendorf, Freiherr von, család
Elisabeth 257
I. Wilhelm 31, 37, 40, 45
II. Wilhelm 235
Rohrbacher Miklós 32, 40, 67, 86, 122, 135, 176, 254
Rómer Flóris Ferencz 196
Rothenberg, Günther Erich 12, 26, 96
Rothuet, Joachim 200
Rottal, Hans 147, 233

Roubík, František 34, 191
 Rudolf, II., német-római császár, I. magyar király, osztrák főherceg 149, 152, 154-155, 175, 179-180, 200, 213, 216, 223-224, 233-238, 240, 247-248, 251-252, 255, 258-260, 267
 Rueber, von Püchsendorf, család Hans 124, 129, 147, 167-168, 181, 184, 233, 246, 260
 Karl 246
 Rusworm, Hermann Christoph von 223, 240
Sági Károly 79, 90, 115, 131, 175
 Salamanca, Franciscus 254
 Salm und Neuburg, Graf zu, család 20 Eck 122, 124-128, 130-131, 134, 136-138, 140, 142-147, 149, 158, 160, 169, 177-179, 181-182, 198, 201-202, 206-207, 226, 232-233, 241, 245, 256, 268
 Niklas, der Ältere (1530 †) 26, 31, 33-34, 40, 42, 257, 263
 Niklas, der Jüngere (1550 †) 7, 15, 34, 41, 48, 50-55, 59-63, 65-72, 82, 84, 89, 91, 95-96, 98-106, 122, 158, 179, 181, 184, 226, 228-230, 244, 256-258, 262
 Niklas (1581 †) 147, 155, 179, 202, 233, 246
 Samaria, Ferranto (Ferdinand) de Speciacasa 135, 169
 Sándor Ferenc 86
Sándor Mária. G. 75, 135, 161, 176
 Sándor páрмаi herceg 259
 Schallauzer, Hermes 69, 95, 125
Schels, Johann Baptista 222
Schimka, Elisabeth Gisela 184, 236, 250, 252, 260-261
 Schnattert, Andreas 138
Schneider, Andreas 16
 Schnitzenpauer l. Schnitzpainer
 Schnitzpainer (Schnitzenpauer), Niklas 32
Schnur, Roman 129, 167
Schodí, Silvia 138, 183-184, 245-246, 250
 Schönabiz, Viktor von 250
 Schönberg, Kaspar von 251
 Schrötter, David 185
Schulek Tibor 256
Schulze, Winfried 12, 166, 178, 180
 Schwamberg, Wenzel von 246
 Schwarzenberg, von család 20
 Adam 258
 Adolf 5, 20, 220-223, 225, 239-240, 258-260
 Günther 246
Karl, Fürst zu 20, 258-260
[329](#)Philipp 246
 Wilhelm 258
 Schweibermair, Leopold 60, 189
 Schwendi, Lazarus von 129, 142, 167, 181, 199, 251-252
 Schwetkovitsch, Karl 62
Sebestyén Béla 42
Seeger, Liselotte 16, 188-190, 203

Seepach, Georg von 254
Segéd György 83
Setton. Kenneth M. 254-255
Siklósi Gyula 32, 42, 45, 208, 222
Simándy Péter deák 37
Simon Éva 216, 219
Simoniti. Vaskó 89, 161, 166
Sinkovics István 115, 216
Sinnich, Wolf, der Ältere 268
Sinzendorf család 179
Sixt, Antoni 75
Sólymosi László 53, 90, 115, 117
Speciacasa, Joannes Maria de 67
Speciacasa, Samaria Ferranto (Ferdinand) de l. Samaria, Ferranto (Ferdinand) de Speciacasa
Springer, Bernhard 16
Sprinzenstein, Hans Albrecht Freiherr von 221
Stangler, Gottfried 16, 187-188, 196, 217, 220, 223, 239
Starsith Farkas 250, 253
Stepancsics, Gusztáv, Rabazzi 75, 135, 161
Sternegg Mária, Zlinszkyné 257
Sticzl, Michael 133, 241
Stirling János 162
Stozing, Ruprecht von 224
Strein, Hans Wolfart 235
Stundner, Franz 15-16
Stülz, Jodok 120
Sugár István 47, 94, 249
Sulyok család, lekcsei
Balázs 117
István 117
Süeß, Urban 124, 198, 201, 205
Szabó János Győző 12, 100, 154
Szabó Péter 149, 221
Szakoly Ferenc 11, 23, 32, 42, 49, 51, 62, 67, 69, 70, 73, 90, 98, 115, 145, 158, 196, 206, 229, 257, 262
Szalaházy Tamás 35, 42
Szalay Ágoston 51-52, 75, 78-79, 86, 98, 110, 115, 126, 244, 249
Szalay család 117
Szántó Imre 12-14, 76-79, 90, 100, 113
Szarka Pál 98
Széchényi Mihály 135
Széchy Margit, felsőlendvai 257
Szegő Pál 12-14, 115
Székely (Zäkl) Lukács, kevendi 51-52, 82
Székely Mihály 250, 253
Székely Miklós 92-94, 128, 153

Szekfü Gyula 13, 49, 100, 108, 152-153, 191
Szelim, I., oszmán-török szultán 26
Szendrei János 80, 101, 178
Szj Rezső 42, 79, 88, 135, 173, 196
Szilády Áron 252
Szinán, Kodzsa 135, 208-211
Szlakovics Farkas 217
Sztárai Mihály 47
Szulejmán I. Szülejmán
Szülejman, I., oszmán-török szultán 26, 28-29, 31-32, 40-41, 43, 45, 57-58, 68, 130, 225, 258
Tahy Ferenc, tarkói 72, 101, 107-110, 113, 129, 132, 134, 136-138, 140, 143
Takács Kálmán 115, 131, 175
Takács Marianna, H. 216
Takaró Mihály 78, 88, 126, 140
Takáts Sándor 75, 83-85, 88-89, 102, 104, 109, 115-116, 125-126, 140, 142-144, 146-149, 159, 162, 172, 178, 190, 199, 206, 249-250, 256
Tallóci család 24
Matkó 24
Tanhausen, Georg Freiherr von 86, 124, 125, 244
Tasso, Hannibál 67
[330](#)*Telekessy Katalin* 245
Terei György 160
Térjék Tamás 140
Teufel, Freiherr zu Guntersdorf család 179, 181
Andreas 147, 151, 158, 164, 168-170, 173, 176, 179-180, 182, 206, 223, 233-236, 241, 256, 260-261
Christoph 63, 179, 197-199, 261
Erasm 60-61, 63, 70-71, 73, 77, 92, 96, 127, 147, 226, 229-230, 255, 260-262
Georg 63, 122, 151, 179, 261
Matthäus 261
Teuffenbach, Christoph von 238, 248
Thallóczy Lajos 26, 101, 104, 115, 222, 263
Tharnóczy András 75-76
Thelekessy Imre, debretei 61, 63, 74-75, 82-83, 230
Thiel, Viktor 178, 180
Thomas, Nicklas 129, 167
Thurn, Graf von család
Anna Gräfin von 263
Anna Susanna Gräfin von 247
Thury család
Benedek 139, 157, 159, 161, 174
Farkas 217
György 88, 125-126, 134, 140, 142, 146, 157, 172, 187, 199, 202, 232
Márton 250, 253
Thurzó család, betlenfalvi
Elek 35-38, 43, 45, 47, 54, 65

Ferenc 136
Timár György 41, 49, 52-53, 61, 98
Tobler, Félix 11
Tojgun budai pasa 86, 89
Tomka Gábor 170
Tömöri Pál 25
Tóth Bálint 86, 93, 128
Tóth Péter 123, 145, 155, 172, 216, 218-220
Tóth Sándor László 208, 213, 254
Tóth Tibor 161
Török Balázs 129
Török, enyingi, család 59
Bálint 37, 42-43, 48, 51-53, 59
Ferenc 51, 62, 80, 83, 109, 116, 126, 131, 136-138, 140-142, 144, 146, 151-152, 157, 232
Trombitás Balázs 116
Trombitás Miklós 88, 112
Traut, Hermann 45, 56
Truchseß, Gebhart, von Waldburg 259
Tulich András 92
Turbuly Éva 134, 145, 175, 216, 220
Turco, Giulio 202
Turetschek, Chrisline 28
Turó Benedek 118
Uhrmüller, Hans 208
Újfalussy Ferenc 126
Újlaky Ferenc 43, 108
Ujváry Gábor 11
Unger, Georg 220
Unghváry Ede
Ungnad, Freiherr zu Sonnegg
Andreas 34, 257, 263
Christoph 263
II. Hans 263
III. Hans 33, 58, 68, 82, 228, 263-264
Utješnoviè I. Fráter György *Utješnoviè, Og.* 70, 230, 262
Uzsoki András 221
Vajda Kristóf 212
Valentinitsch, Helfried 193
Valló István 91, 170
Vándor László 14, 134, 139, 142, 146, 148, 155, 168, 170
Vanièek, František 12, 96
Várday család
Pál 45, 48, 50, 54, 55, 59, 65-66, 68-69, 71, 99-100, 102
Zsigmond 117
Varga J. János 71, 130

Vass Előd 126, 129, 162, 164
Végh Ferenc 11, 116, 134
 Vels, Freiherr von, család
 Leonhard, der Jüngere 31, 33-34, 37-38, 45, 58, 62, 68-70, 82, 111, 228, 243, 257, 265-266
 Michael 265
[331](#) *Veltzé, Alois* 193, 259
 Verancsics Antal 47, 58, 132-133, 136, 143-144, 249, 258
Veress D. Csaba 14-15, 32, 42, 45, 77-79, 88, 96, 122, 125, 129-131, 135, 139, 156, 182, 208-209, 211, 222
Villányi Szaniszló 15-16, 44, 59, 92-93, 95, 124-125, 186
 Vitelli, Alessandro 254
 Vitffy Pál 84
Vizi László Tamás 14, 115
Vocelka, Kari 223-224
Voigt, Johannes 228
 Volkra, Andreas 244
 Wagen von Wagensberg család 244
 Wagner, Tobias 250, 253
 Waldstein, Maria Anna von 260
 Wall, Konrad, von Aurach 244
 Walterskirchen, Wilhelm 239
 Wathay család, vági 215
 Ferenc 126, 212, 216, 219
 Lőrinc 125-126, 139, 232
 Weißpriach, Hans 34
Wessely, Kurt 166, 169
Wick Béla 245-246
 Widmair, Georg 260
Widter, Anton 261
Wissgrill, Franz Karl 184, 239, 243-247, 253, 261
Wlcek, Hildegard 36, 60, 261
 Wolfenreit, Georg 34
 Worhotha, Niklas 44
Wurth, Rüdiger 74
Wurzbach, Constant von 254-255, 257, 263-264
 Zabardy I. Zaberminus
 Zaberminus (Zabardy) Mátyás 110
Záloha, Jiří 20, 224, 258, 260
 Zay Ferenc, csemeri 76, 82
 Zäkl I. Székely
 Zelking, Karl Ludwig von 147, 164, 168, 181, 233-234, 266, 267
 Zichy, vázsonykői, család 9, 19, 173
 I. István, Nádasdy Tamás nádor kapitánya 75
 II. István, id. 9, 20
 III. István, ifj. 20

Pál, ifj. 20

Zimmermann, Bemard 228, 263-264

Zrínyi család 149

György 143, 147-150, 154-157, 160, 175, 214, 216, 220, 235, 237

Miklós 52, 82, 113, 132-135, 140, 150

Zwiedineck-Südenhorst, Hans von 167, 177

Zsigmond, L, (Luxemburgi) németrómai császár, magyar és cseh király 23-25, 28-31, 33, 145

Zsiray Lajos 78-79, 115, 126

Žontar, Josip 26